

K

II 573/2009

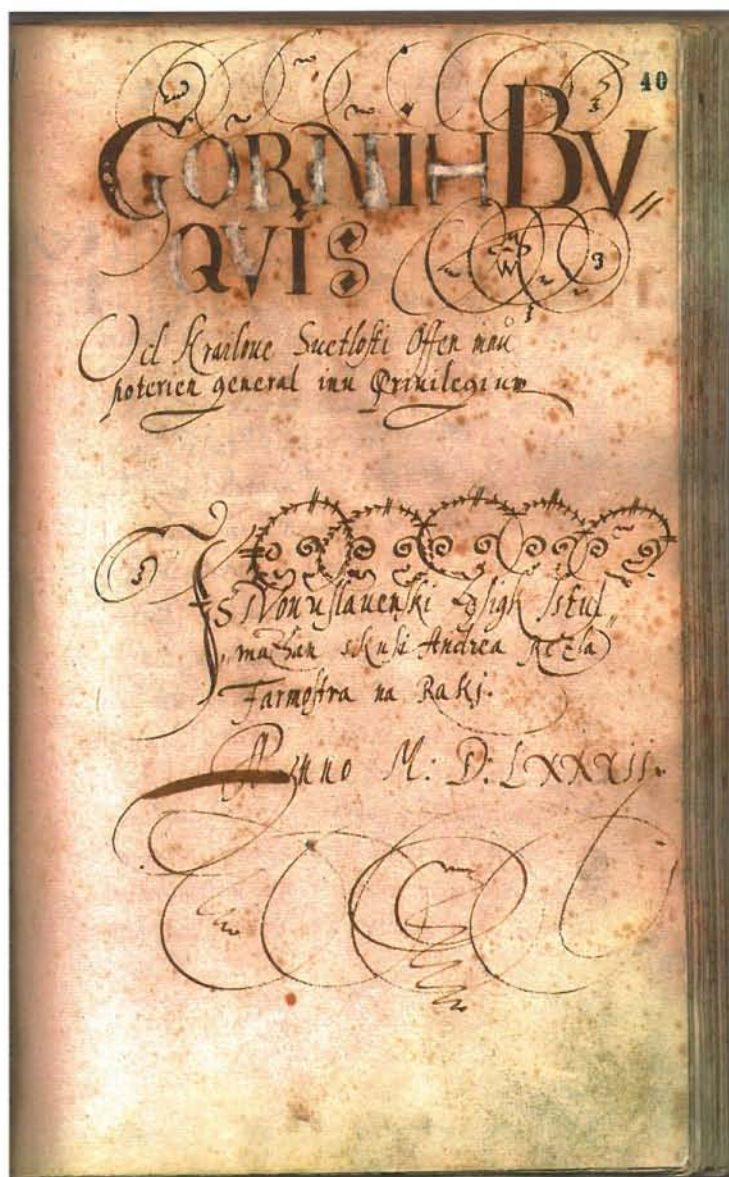
930.25

120090150,2

COBISS •

arhivi

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 32, št. 2
Ljubljana 2009

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasiló Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2009 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: jure.volcjak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Barbara Žabota (Ljubljana)

Uredniški odbor: Zdenka Bonin (Koper), Igor Filipič (Maribor), dr. Boris Golec (Ljubljana), Maja Gombač (Ljubljana), Aleksander Lavrenčič (Ljubljana), Ivan Lovrenčič (Ptuj), mag. Elvis Orbanič (Pazin), dr. Slavica Tovšak (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Peter Wiesflecker (Gradec), dr. Ivanka Zaje-Cizelj (Celje)

Redakcija te številke je bila zaključena: 1. oktobra 2009

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina)

Fotografska dela: Tina Arh, Milan Bizjak

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za knjigo RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice

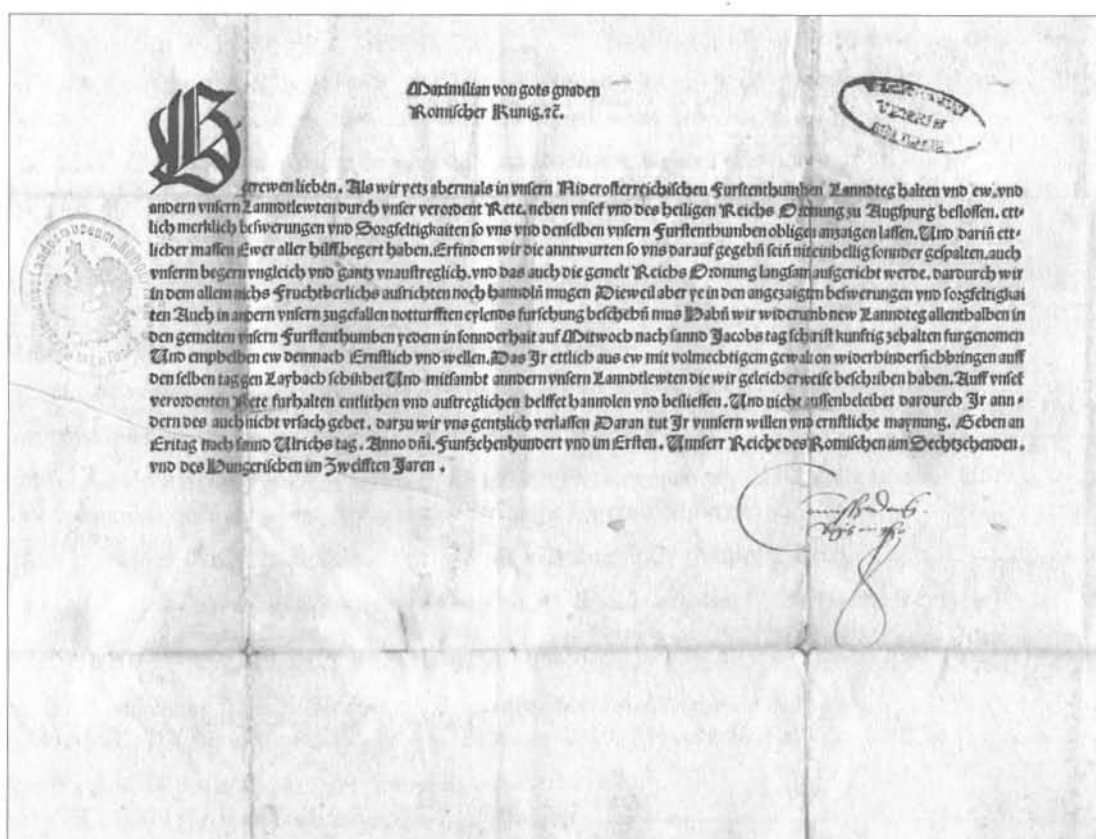
Tisk: Grafika-M s. p.

Naklada: 400 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija); EBSCO Publishing (Združene države Amerike)

Na naslovnici: Naslovna stran Gorskih bukev (Gornih buqui), slovenskega prevoda (1582) štajerskega vinogorskega prava iz leta 1543. Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-41r, fol 40r (foto: Milan Bizjak).

arhivi

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Daniela Juričić Čargo, Urejanje občinskih zadev na območju tržaškega gubernija
pred letom 1849 181

Ljuba Dornik Šubelj, Dokumenti obveščevalnih služb – vir zgodovinskega znanja 215

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Jože Škofljanec, Implementacija OAIS v ARS 223

Miti ali problemi dolgoročne digitalne hrambe? (Boris Domajnko) 233

Novosti o delu skupine EAG v Bruslju (Natalija Glažar) 237

IZ ARHIVSKIH FONDОВ IN ZBIRK

Andrej Nared, Najstarejše instrukcije za kranjske deželnozbornske komisarje 249

Manfred Tschalkner, Eine winterliche Reise von Innsbruck über Kärnten nach Triest
und Wien (1630/31) – Die Beschreibung des Brautzugs der Prinzessin
Maria Anna von Spanien durch Jakob Hannibal II. von Hohenems 269

Boris Golec, Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno
in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del 283

Ivanka Zajc Cizelj, Celjski Sokol in nemški nacionalizem, Celje 1890–1914 339

Miha Šimac, Dogodki iz mojega vojaškega življenja. Albin Peterlin
in življenje vojaka 1915–1916 355

Ivanka Uršič, Arhivska zapuščina profesorja Huberta Berganta 379

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Kongres društva madžarskih arhivistov, Sopron, 14.–16. avgust 2009 (Maja Gombač) 387

35. avstrijsko arhivsko zborovanje v Linzu (Gorazd Stariha) 387

79. zborovanje Društva nemških arhivark in arhivarjev, Regensburg 22.–25. september 2009.
Arhivi v digitalni dobi in sejem Archivistica (Marija Hernja Masten) 389

12. posvetovanje »Arhivska praksa«, Tuzla, 8.–9. oktober 2009 (Matevž Košir) 392

S tretjega kongresa hrvaških arhivistov v Osijeku 20. do 23. oktobra 2009 (Branko Šuštar) 393

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

19. in 20. konferenca EBNE (European Board of National Archivists), Praha,
23.–24. april 2009; Lund (Švedska) 13.–14. oktober 2009 (Matevž Košir) 397

Izobraževanje na področju konserviranja in restavriranja knjižnih
vezav 1997–2009 (Jedert Vodopivec) 399

Poročilo o nadaljevanju šolanja, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij
in fotografskih zbirk v srednji, vzhodni in južni Evropi (Lucija Planinc) 401

Listine Nadškofijskega arhiva Salzburg in Opatije sv. Peter na svetovnem spletu (Jure Volčjak) 405

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

Arhivski depoji v Sloveniji (Peter Fister) 407

Andrej Nared, Dežela - knez - stanovi : oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov
do leta 1518 (Boris Golec) 408

OSEBNE VESTI

Vladimir Žumer – šestdesetletnik (Vladimir Kološa)	411
Jubilej Ljube Dornik Šubelj (Darinka Drnovšek)	419
Ema Umek – osemdesetletnica (Marija Oblak Čarni)	423
PRIDOBITVE ARHIVOV V LETU 2008	425
BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 2008	433

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

- Daniela Juričič Čargo**, Regulating municipal matters in the territory of trieste gubernium before 1849 181
- Ljuba Dornik Šubelj**, Intelligence service records – source of historical knowledge 215

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

- Jože Škofljanec**, The ingest of and access to e-archival records based on the OAIS standard 223
- Myths or issues of long-term digital preservation? (**Boris Domajnko**) 233
- News on the work of the European Archives Group (EAG) in Brussels (**Natalija Glažar**) 237

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

- Andrej Nared**, The earliest instructions for the Carniolan provincial diet commissioners 249
- Manfred Tschaikner**, A wintry journey from Innsbruck via Carinthia to Trieste and Vienna (1630/31) –
The description of the bridal trip of the princess Maria Anna of Spain by Jakob Hannibal
II. of Hohenems 269
- Boris Golec**, Land cadastres of the 18th and 19th centuries as sources for the building and urbanistic
history of the Slovenian territory – Part 1 283
- Ivanka Zajc Cizelj**, The Celje Sokol and German nationalism, Celje 1890-1914 339
- Miha Šimac**, Notes by the soldier Albin Peterlin (1895-1916) extracted from the parish chronicle
of the Homec parish 355
- Ivanka Uršič**, Archival legacy of Professor Hubert Bergant 379

ABOUT THE WORK OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

- The congress of the Hungarian archivists' society, Sopron, August 14-16, 2009 (**Maja Gombač**) 387
- The 35th Austrian archival conference in Linz (**Gorazd Stariha**) 387
- The 79th conference of the Association of German Archivists, Regensburg, September 22-25, 2009.
Archives in digital era and Archivistica fair (**Marija Hernja Masten**) 389
- The 12th conference »Arhivska praksa«, Tuzla, October 8-9, 2009 (**Matevž Košir**) 392
- The 3rd congress of the Croatian archivists in Osijek, October 20-23, 2009 (**Branko Šuštar**) 393

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

- The 19th and 20th EBNA conference (European Board of National Archivists), Prague, April 23-24, 2009;
Lund (Sweden) October 13-14, 2009 (**Matevž Košir**) 397
- Training in the field of bookbinding conservation and restoration 1997-2009 (**Jedert Vodopivec**) 399
- Report on the continuation of the training on the conservation of photographs and photographic
collections in Central, Eastern and Southern Europe (**Lucija Planinc**) 401
- Deeds of the Archdiocesan Archive in Salzburg and St. Peter's Abby on the Internet (**Jure Volčjak**) 405

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLICATIONS

- Arhivski depoji v Sloveniji (**Peter Fister**) 407
- Andrej Nared, Dežela - knez - stanovi : oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov
do leta 1518 (**Boris Golec**) 408

PERSONALIA

- Vladimir Žumer – sexagenarian (**Vladimir Kološa**) 411
- Ljuba Dornik Šubelj's anniversary (**Darinka Drnovšek**) 419
- Ema Umek – octogenarian (**Marija Oblak Čarni**) 423

- NEW ACQUISITIONS OF THE ARCHIVES IN THE YEAR 2008 425

- THE BIBLIOGRAPHY OF THE ARCHIVAL WORKERS IN THE YEAR 2008 433

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ⊗ Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: v elektronski obliki in odtisnjeni na papir (razmik 1,5 vrstice).
- ⊗ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⊗ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ⊗ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 10 vrstic, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek v obsegu do maksimalno 30 vrstic. Pred povzetkom mora biti naveden spisek virov in literature.
- ⊗ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⊗ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
- ⊗ V poglavju Viri in literature morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literature, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, časopise, itd. Gradivo se navaja v abecednem vrstnem redu.
- ⊗ Citiranje arhivskih virov: navedemo arhiv, oznako fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, po potrebi št. fasciklov ali škatel. Primer: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1.
- ⊗ Citiranje literature (monografij): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida. Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⊗ Citiranje literature (člankov): navedemo priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in stran; za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani. Primer za periodiko: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226. Primer za zbornik: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⊗ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ⊗ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ⊗ Prispevkov ne vračamo; o zavrženih prispevkih avtorje obvestimo.
- ⊗ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ⊗ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani Arhivskega društva Slovenije. Avtorji tako z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije.
- ⊗ **Rok za oddajo prispevkov** za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk za prvo številko je 1. maj, za drugo številko pa 1. oktober! Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko **20. maj**, za drugo številko pa **20. oktober!***

Ljubljana, 1. 10. 2009

Uredništvo Arhivov

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 352(450Trieste)"1841/1847"

prejeto: 1. 10. 2009

Urejanje občinskih zadev na območju tržaškega gubernija pred letom 1849*

DANIJELA JURČIČ ČARGO

mag. zgodovinskih znanosti, vodja Sektorja za varstvo arhivskega gradiva s področja zdravstva, šolstva, gospodarstva, društev, dela uprave in sodstva
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: daniela.jurcic@gov.si

IZVLEČEK

Prve poskuse urejanja občinskih zadev v pomenu samouprave najdemo na območju Tržaškega gubernija, kjer bil je leta 1841 za guvernerja imenovan grof Franc Stadion. Na osnovi Pokrajinskega pravilnika iz leta 1814, ki je določal splošne smernice občinske organizacije, se je guverner seznanil z običaji pri urejanju lokalnih zadev v deželi ter se lotil izdaje treh pravilnikov, s katerimi naj bi v Primorju uredili občinsko upravo na enoten način. Izšli so Instrukcija za upravljanje občinskega premoženja in izbire njenih predstavnikov, Predpis o občinskem svetu ter Navodilo za upravljanje občinskega premoženja. Vsi trije predpisi so nastali v sodelovanju z istrskim in goriškim okrožnim uradom ter v obeh okrožjih uspešno zaživel leta 1847.

KLJUČNE BESEDE: Tržaški gubernij, grof Franc Stadion, občinski predpisi, občinska uprava, občinski svet, občinske volitve, upravljanje občinskega premoženja

ABSTRACT

REGULATING MUNICIPAL MATTERS IN THE TERRITORY OF TRIESTE GUBERNIUM BEFORE 1849

The earliest attempts at regulating municipal matters in terms of direction towards self-administration can be observed in the territory of the Trieste Gubernium where Count Franc Stadion was appointed governor in 1841. He familiarized himself with customary settling of local affairs in the province on the basis of the Provincial Regulation of 1814 which at the time was used to set guidelines of local organization. He launched the project of issuing three ordinances which were to standardize municipal administration in the Province of Littoral. Three ordinances were eventually adopted: Instruction for the Management of Municipal Property and Election of Municipal Representatives, Regulation on Municipal Council, and Directive for Responsible Management of Municipal Property. All three ordinances were written in cooperation with the Istrian and Gorizia district office and came into force in both districts in 1847.

KEY WORDS: Trieste Gubernium, Count Franc Stadion, municipal regulations, municipal administration, municipal council, municipal elections, management of municipal property

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta iz arhivistike z naslovom »Zgodovina lokalne uprave in samouprave na Slovenskem«, ki je potekal v letih od 1996 do 2000.

I. Uvod

Upravna razdelitev primorja od leta 1813 do leta 1841

Tržaški gubernij je bil ustanovljen z vladarsko resolucijo z dne 9. oktobra 1814, delovati pa je začel 1. novembra 1814. Ker so za ozemlja, ki jih je zajemal, uporabljali naziv Primorje (Küstenland, Litorale),¹ so ga imenovali tudi Primorski gubernij. Na začetku je bil neposredno odvisen od provizoričnega generalnega gubernija za Ilirijo v Ljubljani, ko pa je bilo 3. avgusta 1816 ustanovljeno Kraljestvo Ilirija (tega so razdelili na Ljubljanski in Tržaški gubernij), je Tržaški gubernij postal avtonomen v odnosu do Ljubljane.² Obsegal je Trst in njegovo območje, grofiji Goriško in Gradiško, celotno Istro, Kvarnerske otoke in Reko ter civilno Hrvaško.³ Leta 1822 sta bila od Primorskega gubernija ločena območje Reke z ogrskim Primorjem in civilna Hrvaška; vrnjena sta bila Ogrski.

Pristojnosti Tržaškega gubernija so segle na področje politične uprave, delno tudi finančne in sodne uprave v deželi. Imel je vodilno oblast v pomorskih zadevah in bil posvetovalni organ za vse avstrijsko obalno območje – od meje z Benečijo do Albanije.⁴ Upravljal ga je provincijski guverner. Tržaški gubernij so ukinili 1. oktobra 1849. Sprva je bil razdeljen na tri oziroma štiri okrožne urade (*Kreisamt, Capitanato circolare*): Istrskega s sedežem v Trstu, Reškega in Goriškega, leta 1813 so dodali še Karlovško okrožje.⁵ Po letu 1822 so iz ostankov reškega okrožja ustanovili Pazinsko. Leta 1825 je Tržaški gubernij imel le še dva okrožna urada: Istrskega s sedežem v Pazinu in Goriškega s sedežem v Gorici. Trst in njegovo območje sta bila izvzeta iz okrožne uprave ter sta predstavljala neposredno upravno enoto zase.⁶ Okrožja so bila pristojna za vso politično upravo ter nekatere finančne ter vojaške zadeve; vodili so jih okrožni glavarji (*Kreishauptmann*).

Leta 1814 so kot upravna oblastva na najnižji stopnji ustanovili okrajne komisariate (*Bezirk Komissariat, Commissariato distrettuale*). Vodili so jih okrajni

komisarji.⁷ Ti so bili organi (politične) uprave in sodni organi. Istrsko okrožje je obsegalo okraje Belaj, Buzet, Buje, Cres, Kastav, Koper, Krk, Labin, Lošinj, Lovran, Motovun, Pazin, Piran, Podgrad, Poreč, Pulj, Rovinj, Vodnjan, Volosko.⁸ Med vladavino cesarja Ferdinanda I. je Goriško okrožje obsegalo okraje Ajdovščina, Bovec, Cerklje, Červinjan (Cervignano), Gorica mesto, Gorica okolica, Gradišče (Gradisca), Komen, Krmin (Cormons), Sežana, Tolmin in Tržič.⁹

Občino kot prvostopenjsko oblast so v Ilirskih provincinah leta 1810 uvedli Francozi in jo naslonili na že obstoječe jožefinske katastrske občine. Več katastrskih občin so potem združili v najnižjo upravno enoto, komuno ali merijo.¹⁰ Avstrijska oblast je delno prevzela francoski sistem občin. Z novim Pokrajinskim pravilnikom (13. septembra 1814 izšel v Ljubljani) je bil vsak okrajni komisariat razdeljen na nekaj glavnih občin (*Hauptgemeinde*), za nekoliko večja krajevna območja (nekdanje francoske upravne občine). Njim so jim bile podrejene podobčine (*Untergemeinde*, nekdanje jožefinske občine) za manjša krajevna območja.¹¹ Na čelu glavnih občin so bili višji rihtarji (*Oberriichter, podestà*, v slovenski literaturi župani ali nadžupani), na čelu podobčin pa rihtarji (*Richter, agente comunale*, podžupani ali župani). Rihtarji so bili izvršilni organ okrajnih komisariatov, ki so imeli tudi nadzor nad poslovanjem in upravljanjem občinskih dohodkov, njihovo delovno področje pa ni bilo natančno določeno.¹² Občinsko upravo je po tem pravilniku sestavljalo občinsko zastopstvo: rihtar in dva (voljena) odbornika ter občinski svet. Odbornika je volil občinski svet izmed svojih članov, in to za tri leta. Njihova naloga je bil nadzor nad izvrševanjem zakonov in ukazov o javnem redu.¹³ Občinski svet so volili na splošnih zborih prebivalcev, razporejenih v več razredov.¹⁴ Zbore je skliceval in jim predse-

¹ O nastanku naziva Primorje in »nove« dežele več v: Cervani: *Il litorale austriaco*, Trst 1979; Dorsi: *Il Litorale nel processo di modernizzazione*.

² *Guida generale degli archivi di Stato Italiani*, str. 768.

³ *Priručniki in karte o organizacijski strukturi*, str. 79.

⁴ *Guida generale degli archivi di Stato Italiani*, str. 768.

⁵ Vlada je dekret o razdelitvi izdala 9. oktobra 1814 skupaj z resolucijo o ustanovitvi Tržaškega gubernija.

⁶ *Priručniki in karte*, str. 79.

⁷ Le-ti so nastali iz okrajnih gospod, ki so leta 1825 tudi uradno postale okrajni komisariati. V Primorju so že od začetka namesto okrajnih gospod postavljali okrajne komisariate. *Priručniki in karte*, str. 88.

⁸ *C. k. Istrsko okrožje u Pazinu 1825–1860*, Pazin 1990.

⁹ Bezljaj-Krevel: *Upravna razdelitev Primorske*, str. 37; Benussi, Pola nelle sue istituzioni, str. 49, 55–56.

¹⁰ Polec: *Uvedba občin na Kranjskem*, str. 687.

¹¹ Benussi, Pola nelle sue istituzioni, str. 49–50; Bezljaj-Krevel: *Upravna razdelitev Primorske*, str. 37; Marin: *Upravna in teritorialna razdelitev*, str. 142.

¹² Vilfan: *Soseske in druge podeželske skupnosti*, str. 49.

¹³ Benussi: *Pola nelle sue istituzioni*, str. 49–50; Bezljaj-Krevel: *Upravna razdelitev Primorske*, str. 37; Marin: *Upravna in teritorialna razdelitev*, str. 142.

¹⁴ Benussi: *Pola nelle sue istituzioni*, str. 51.

doval okrajni komisar. Občinski svet je upravljal občino na dveh rednih letnih sejah, možne o bile tudi izredne seje. Vsako odločitev občinskega sveta je morala potrditi višja oblast. Pravilnik je začel veljati 1. decembra 1814 in z začetkom veljavnosti avstrijskih zakonov so prenehali veljati vsi mestni statuti nekdanjih beneških komunov, ki so stoletja urejali javno življenje in upravo beneških mest.¹⁵ Mesti Trst (od leta 1825) in Gorica (od leta 1838) sta obdržali avtonomijo zunaj svojega okrožja. Leta 1838 sta dobili svoj statut, ustanovljena sta bila mestna sveta, vendar le kot posvetovalna organa. Sestajala sta se na eni redni seji na leto; skliceval jo je predsednik sveta. Njuna »posvetovalna« narava in neredno sestajanje nista puščala prostora nobeni pravi mestni avtonomiji,¹⁶ zato se po ničemer nista razlikovala od drugih avstrijskih občin v istem času.

Občina kot samoupravno telo ima svojo avtonomijo, ko v okviru zakona, na podlagi lastnih pravil ureja svoje upravne zadeve in so organi njene uprave voljeni, njihovo delovanje pa javno. Država ima pravico do nadzora nad samoupravo, saj ta ne sme nasprotovati namenom in interesom države.¹⁷ Po restavraciji avstrijske oblasti leta 1813 je Avstrija v nekdanjih Ilirskih provincah vzdrževala štiristopenjski sistem upravljanja javnih zadev na področju uprave pokrajine: občina – okrajni komisariat – okrožje (okrožni urad) – pokrajinska vlada.¹⁸ Takšen razvejen birokratski in strogo centralističen sistem se je ves čas upiral sodobnim spremembam.

Razvejen štiristopenjski sistem uprave, v katerem je bil vsak podrejeni organ odvisen in je deloval po navodilih višje instance, sistem, v katerem so bili organi uprave praviloma imenovani in ne voljeni in v katerem je delovanje organa potekalo mimo javnosti, ni dovoljeval nobene samouprave. Do leta 1849 v avstrijski monarhiji ni bilo zakona, ki bi urejal občinsko upravo, obstajal je le omenjeni pravilnik, ki je občinske zadeve urejal zelo splošno.

Prvi poskusi urejanja občinskih zadev v obliki samouprave so bili prav na območju Tržaškega gubernija; tam je bil leta 1841 za guvernerja imenovan grof Franc Stadion.¹⁹ Pomanjkanje zakona o obci-

nah in njegove izkušnje z uvedbo avtonomnih občin na območju Tržaškega gubernija od leta 1843 so mu omogočile, da je kot avstrijski notranji minister postal duhovni oče novega, 17. marca 1849 izdanega provizoričnega zakona o občinah. Zato korenine omenjenega zakona lahko iščemo v avstrijskem Primorju, tej obrobni avstrijski deželi, ki je imela v avstrijski državi, predvsem zaradi tržaškega pristanišča, posebno strateško mesto.

II. Začetek urejanja občinskih zadev²⁰

1. Stanje v občinah od leta 1814 dalje²¹

Pomemben dejavnik, ki je grofu Stadionu omogočil izvedbo nove organizacije občinskih zadev, je bila upravna struktura Primorja; bila je povsem brez vpliva gosposkih in patrimonialnih elementov.²² Občine v Primorju niso bile podrejene zemljiškim gospostvom, pač pa državni upravi. Vendar je v deželah, ki so tedaj sestavljale avstrijsko Primorje, občinska organizacija imela različne zgodovinske korenine. Tukaj so se prepletali beneški in avstrijski sistemi s francoskim. Beneška mesta so imela dolgo tradicijo urejanja občinskih zadev s pomočjo mestnih statutov in mestnih svetov. Na območjih, ki so nekoč pripadala Kranjski, so se ohranile različne oblike vaške samouprave: v Istri so vaške skupnosti vodile skupine devetih (ali dvanajstih) sodnikov na t. i. bankah, na Krasu so se ohranili sestanki starost, povsod so obstajali tudi splošni zbori prebivalcev, ki niso bili zakonsko dovoljeni in na katerih so odločali o vseh pomembnejših zadevah občinske uprave.

ster je zagovarjal liberalno in ustavno smer, izdal zakon o občinah in pripravil marčno ustavo. Prim. *Slovenski biografski leksikon*, str. 435 z navedeno literaturo; Rozman: Stadion, str. 256.

²⁰ Za razpravo je večinoma uporabljeno arhivsko gradivo fonda Gubernij v Trstu, posneto na mikrofilm. Državni arhiv v Trstu (DATS), ki hrani originalno gradivo, je na podlagi sporazuma med Italijo in Jugoslavijo (septembra 1961) izročil Arhivu Republike Slovenije (ARS) 379 škatel arhivskega gradiva, posnetih na mikrofilm, ki se nanaša na slovensko ozemlje. Gradivo je bilo v ARS uvrščeno v Zbirko dopolnilnih mikrofilmov (AS 1087).

²¹ Kot mejnik je opredeljeno leto 1814, ker so bili tega leta vpeljani okrajni komisariati in nekatere občine. Predpisa organizacijske dvorne komore z dne 30. avgusta in 20. novembra vsebujeta predpise za dele dežele, ki so sestavljale avstrijsko-ilirsko Primorje, in smernice za vpeljevanje novih občinskih zadev. ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 7 do 14; Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, 31. marec 1845.

²² Merville: *La crisi della signoria*, str. 203.

¹⁵ Prav tam, str. 53.

¹⁶ Cervani: *Il litorale austriaco*, str. 60–61.

¹⁷ Valenčič: *Občina in samouprava*, str. 79.

¹⁸ Stulli: *Istarsko okružje*, str. 16.

¹⁹ Stadion, Franc (Dunaj, 27. 7. 1806–8. 6. 1853), politik in pravnik. V letih 1841–1847 je bil guverner Primorja, 1847–1848 Galicije. Novembra 1848 je postal notranji minister v vladi kneza F. Schwarzenberga in bil nekaj časa tudi prosvetni minister. Bil je izobražen jožefinski razsvetljavec, ki je v Primorju skrbel ne le za občinski red, ampak tudi za razvoj gospodarstva, zlasti pomorstva. Kot notranji mini-

Kakšno je bilo stanje uprave v primorskih občinah ob prihodu grofa Stadion na položaj guvernerja Tržaškega gubernija, izvemo več iz njegovega dopisa cesarju Ferdinandu I., ki ga je poslal ob odhodu s položaja.²³ Grof Stadion se je lotil urejanja občinskih zadev več ali manj na lastno pest.²⁴ Ko je leta 1847 odhajal na drugo dolžnost, se je delo z organizacijo nove občinske uprave komaj začelo. Zato je hotel sam obvestiti cesarja o svojih prizadevanjih, da bi se začeto delo lahko nadaljevalo.

V urejanju občinskih zadev je grof Stadion videl izziv in menil, da je prav zaradi slabega vodenja občinskih zadev gospodarstvo dežele v težavnem položaju.²⁵ K temu so pripomogli tudi slabo opredeljeni predpisi za občinsko upravo. To so bila le splošna navodila, ki niso določala načinov izpeljave in priprav občinske organizacije.²⁶ Tako je bilo npr. v Pokrajinskem pravilniku določeno, da je treba izvoliti dva odbornika iz občinskih vrst, vendar brez določil, kdo lahko voli, kdo je lahko izvoljen ter o načinu izvrševanja volitev. Odbornikoma, ki naj bi predstavljala občino, predpisi niso določali meje predstavnštva, trajanje teh pravic in načina izvedbe.²⁷

V času svojega službovanja je grof Stadion večkrat potoval po deželi in se poskušal seznaniti z njenimi zapletenimi razmerami.²⁸ Na čelu občinske uprave je najpogosteje našel neprimerne osebe brez

avtoritete in brez osnovnega poznavanja nalog, sposobni in izobraženi ljudje pa so se občinski upravi izogibali.²⁹ V večini občin je našel zapuščene šole, nepreskrbljene reveže, občinsko premoženje je bilo razdeljeno med posameznike. Posebej se mu je zdelo pomembno poudariti negotovi položaj članov občinske uprave v njihovem odnosu do nadrejenih oblasti in prebivalcev občine. Na eni strani so bili preveč odvisni od razsodbe okrajnih uradnikov, na drugi strani je to zbujalo sume občanov, v zakonih pa ni bilo pravil za njihovo delovanje.³⁰ Razne oblike vaške samouprave na območjih, ki so nekoč pripadala Kranjski, so bile po njegovem mnenju kljub njihovi demokratičnosti prepuščene hujšakcem, tako da so v svojih rokah imeli vodstvo občinskih zadev, ter silile najbolj izobražene člane skupnosti ostajati ob strani.³¹ Posebno težavo je predstavljalo dejstvo, da so imele občine malo ali nič lastnega premoženja.³² Ker je bilo občinsko premoženje obravnavano kot konglomerat lastnine vseh članov skupnosti in ne občine kot upravnega telesa ter je vse delovalo po merkantilističnem principu, po katerem lahko uspe le tisto, kar je v zasebnih rokah, so si le maloštevilni želeli močno občino. Revni prebivalci so na račun občinskih nepremičnin izpolnjevali svoje trenutne fizične potrebe, bogatejši so jih razdeljevali in z njimi špekulirali, in to predvsem na račun revnejših. Tisti, ki so občino upravljali, so z razdeljevanjem njenega premoženja zmanjševali osebno odgovornost v občinskih zadevah, zato je občinsko premoženje prehajalo v last posameznikov.³³ Davkov na odtujeno premoženje niso plačevali posamezniki, ki so ga uporabljali, ampak so ostajali v breme občini.³⁴ Grof Stadion se je tudi zavedal razlik v pokrajini, ki jo je upravljala, in ni videl smisla v splošnem urejanju zadev, tako da bi bile na enak način obravnavane italijanske, nemške in slovanske občine.³⁵ Izobraženo mestno prebivalstvo po njegovem ni imelo enakih potreb kot prebivalstvo majhnih, v glavnem revnih slovanskih občin.³⁶

²³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 164 do 165, 203 do 209, Koncept dopisa grofa Stadion cesarju Ferdinandu I., Trst, 26. april 1847.

²⁴ Grof Stadion je v političnih uradih videl misleče organe vlade, ki sicer morajo upoštevati ukaze višjih oblasti, vendar v okviru svojih pristojnosti in posebej tam, kjer je čutiti pomanjkanje ustreznih zakonskih predpisov, smejo in celo morajo poskušati urejati zadeve na tak način, da bo prebivalstvu olajšano in bo izboljšano njegovo materialno in duhovno življenje. ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 7, Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, 31. marec 1845.

²⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 164 do 165 in od 203 do 209, Koncept dopisa grofa Stadion cesarju Ferdinandu I., Trst, 26. april 1847.

²⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi. Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, 31. marec 1845.

²⁷ Prav tam.

²⁸ V svojem pismu cesarju grof Stadion očita svojim predhodnikom slabo poznavanje dežele in njenih običajev. V istem pismu trdi, da vsi višji uradniki gubernija deželo poznajo le na papirju in iz svojih pisarn. ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101 (leto 1847), Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 165, Koncept dopisa grofa Stadion cesarju Ferdinandu I., Trst, 26. april 1847.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² O stanju na terenu je guverner poročal okrožnima glavarjema. DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Koncept dopisa št. 1648, (Trst), 8. junij 1843.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Dopis iz gubernijske pisarne, št. 920, 31. marec 1845.

³⁶ Prav tam.

Stanje v deželi je guverner želel izboljšati z novo uravnavo občinskih zadev; za izdelavo je najprej izdelal splošne smernice. Te je razdelil po deželi kot osnovo za izdelavo predlogov v občinah, okrajih in okrožjih. Pri tem naj ne bi šlo za izdajo novega zakona³⁷ ali spreminjanje določil, ki jih je urejal pravilnik iz leta 1814. Potrebno je bilo le doseči, da bi obstoječi predpisi postali uresničljivi.³⁸ V dopisu istrskemu in goriškemu okrožnemu glavarju se je oprl na obstoječe predpise in zakonodajo³⁹ in se hkrati zavzel za novost: občinski uradniki naj ne bi bili več le orodje oblasti v najmanjši upravni enoti, ki so bili imenovani le zato, da bi izvrševali ukaze višjih oblasti.⁴⁰ Posebej pri izbiri županov⁴¹ naj bi bilo v večji meri upoštevano mnenje občine, saj bi se župan moral spoznati na občinske zadeve ter uživati zaupanje skupnosti in ne le oblasti.⁴² Potrditev izbire župana bi bilo treba naložiti okrajnim uradom, ti pa bi pri tem upoštevali želje občine. Pri tem je guverner posebej poudaril, da je tudi pravilnik iz leta 1814 občinsko upravo obravnaval kot verižni člen politične uprave in zastopnika občinskega premoženja.⁴³ Za opravljanje bolj samostojnega dela so občinski uslužbenci potrebovali natančnejša navodila o načinu opravljanja nalog in posebej o upravljanju občinskega premoženja. To je bil cilj, zaradi katerega se je grof Stadion zavzel za natančno preučitev odnosov v vsaki občini, da bi pri izdelavi splošne regulative lahko upoštevali vse krajevne posebnosti.⁴⁴

2. Smernice za organizacijo občinske uprave

Po opravljenih pogovorih z obema okrožnima glavarjema je guverner svoj predlog za organizacijo občinske uprave 20. februarja 1843 poslal vsem okrajnim komisariatom.⁴⁵

To so bile okvirne smernice, razdeljene na 60 paragrafov in tri glavna poglavja: Občinski zbor

(paragrafi od 1 do 16), Občinski odbor (paragrafi od 17 do 36) in Upravljanje občinskega premoženja (paragrafi od 37 do 60).⁴⁶

Smernice so prinesle nekaj novosti, ki so bile pomembne za razvoj občinske samouprave, še naprej pa je ostalo močno v veljavi nadziranje višjih oblasti. V glavnih točkah so bile novosti, ki jih je v smernicah poskušal uveljaviti grof Stadion:

- del občinskih funkcionarjev bi neposredno volili člani občine, razporejeni po posameznih (davčnih) razredih; pravico do sodelovanja na volitvah bi imeli tudi občani, ki niso plačevali neposrednih davkov;
- izvoljeni predstavniki občine bi imeli pravico in dolžnost nadzorovati delo občinske uprave predvsem v finančnih zadevah – volivci bi tako dobili možnost posrednega vpliva na občinsko premoženje in upravljanje le-tega;
- imenovani člani občinske uprave bi pri svojem delu morali upoštevati smernice ter sklepe izvoljenega občinskega odbora;
- poskus uvedbe javnega vpogleda v delo državnih uradnikov.

Zaradi boljšega sodelovanja in povezovanja glavne občine s podobčinami, so smernice predvidevale skupne sestanke predstavnikov glavne občine in njenih podobčin.⁴⁷ Enkrat na leto bi se zbrali vsi delegati podobčin v okrajih. Ob tej priložnosti bi razpravljali o zadevah glavne občine, potrjevali bi proračune in zaključne račune, ki so zadevali ves okraj, ter pod predsedstvom enega odposlanca okrajnega urada volili dva delegata za glavno občino.

3. Prispeli predlogi utavnave za urejanje občinskih zadev

Istrsko okrožje

Istrski okrožni urad je smernice za urejanje občinskih zadev posredoval okrajnim komisarjem v Koper, Podgrad, na Cres, v Buje, Poreč, Motovun in Pazin.⁴⁸ Okrajni komisarji so izdelali svoje predloge, vendar je istrski okrožni glavar menil, da so

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Koncept dopisa iz pisarne gubernija, Trst, 20. februar 1843.

⁴⁰ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Dopis z dne 20. februar 1843.

⁴¹ Gre za višje rihtarje (Oberrichter). Zanje je v besedilu uporabljen izraz župani, za načelnike podobčin, rihtarje (Richter) pa podžupan.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam. Na eni strani gre za posebnosti nekdanjih beneških, na drugi pa avstrijskih občin.

⁴⁵ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47. Ohranil se je prepis uredbe z dne 28. junija 1843.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam, paragrafa 58, 59.

⁴⁸ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Entwurf von Instruktion für die Podestarie und Gemeindeämter, dann für Gemeinde Beamten und Dienner im Küstenlande, Koper, 24. maj 1843; Podgrad, 20. april 1843; Cres, 28. april 1843; Buje, 14. maj 1843; Progetto di una Istruzione per tutti gl'Individui occupati nei diversi rami dell'amministrazione comunale, Poreč, 10. maj 1843; Dopis prvega istrskega okrožnega komisarja Ivana pl. Bosizia deželnemu predsedstvu, Pazin, 24. junij 1843.

vs a besedila obšla duha splošnih smernic. Bila naj bi le posamezne, med seboj nepovezane inštrukcije za določanje delovnega področja posameznih občinskih uradnikov.⁴⁹ Zaradi velikega pomena, ki ga je pripisoval ureditvi zanemarjenih občinskih zadev, se je odločil, da bo za izdelavo tehtnejšega načrta k sodelovanju povabil nekaj istrskih izobražencev in pravnih svetovalcev. Načrt uravnave, ki so ga izdelali Ivan pl. Bosizio, s sodelavci,⁵⁰ se je zdelo resno in tehtno delo tudi guvernerju samemu. Pri svojem delu se je Bosizieva komisija oprla na obstoječe predpise, organizacijske uredbe in davčno-pravni sistem ter jih poskušala upoštevati, po drugi strani je želela občini ponuditi malo več samostojnosti pri gospodarjenju z njenim lastnim premoženjem, pripeljati na čelo sposobnega in avtoritativnega načelnika, omogočiti boljši nadzor nad dobrodelnimi občinskimi skladi, vpeljati sodelovanje med oblastjo in občinami ter na zadovoljiv način urediti skrb za javni red in mir v vsaki občini.⁵¹

Načrt občinske uravnave je vseboval 132 paragrafov ter bil razdeljen na uvod in šest poglavij: Občina in zastopstva, Člani občine, Občinsko načelstvo, Občinski zbor, Upravljanje občinskega premoženja ter Posebne občinske zadeve.⁵²

V uvodu je bila občina opredeljena kot stanovitna in pod zaščito države »stoječa« zveza oseb, ki so imele v določenem kraju ali delu dežele stalno prebivališče ali posest ter so pod vodstvom izvoljenega načelnika (*Vorsteher*) uresničevale skupne gospodarske interese.⁵³ Po tem načrtu so občino sestavljali občani (*Gemeindeglieder*), prebivalci (*Insassen*), gostje (*Inwohnen*) in osebe, ki so na območju občine uživale posest, v njej pa niso prebivale. Pravice in dolžnosti, ki so jih opredeljevali meščanski zakoni,

je imela le skupnost članov občine in prebivalcev in oni so sestavljali t. i. moralno osebo. V zvezi s tem so imeli drug do drugega in do skupnosti pravice in dolžnosti, ki so se nanašale na »prave« občinske zadeve: na občinsko premoženje in podporo le-temu, uživanje skupnih pravic ter na red in mir v občini.⁵⁴

Občine bi bile še naprej razdeljene na glavne občine in podobčine z župani oziroma podžupani na čelu. Poleg načelnikov bi občinsko upravo sestavljali izvoljeni občinski svet in dva občinska odbornika. Občinski svet bi bil tisti organ, ki bi bil posrednik med občinsko upravo in prebivalstvom. Vse omenjene službe bi bile neplačane.

Prebivalci občine so bili v načrtu razdeljeni na tiste s pravico do glasovanja (*Stimmführende*), na prebivajoče ter goste. Pravico do glasovanja bi imela vsaka v občini nastanjena oseba, ki je plačevala davke. Oseb, ki so imele v občini nepremičnine, vendar v njej niso prebivale, niso šteli za člane občine. Če pa bi bila taka oseba v občini upravnik njegovega zemljišča, zakupnik ali kolon, bi bila obravnavana kot občinski član s pravico do glasovanja. V pristojnost občine bi sodile skrb za notranjo varnost, deželno gospodarstvo (poljedelstvo), dobrodelne ustanove, šolstvo, občinsko redarstvo, zdravstveno ozaveščenost, vzdrževanje občinskih poti, mostov ter poljska in druga straža. Člani občine bi imeli pravico voliti občinske odbornike in sočlane občinskega sveta na zboru članov občine.

Po načrtu so bili župani pomožni organi okrajnih komisariatov in skupaj z občinskim odborom neposredni upravljavci občinskega premoženja. Župane bi iz vrst vodilnih članov občine na predlog občinskega sveta imenovali okrajni komisariati, in sicer za tri leta.⁵⁵ V pristojnosti županov bi bile t. i. politične zadeve (objave zakonov, predpisov in ukazov, nižje redarstvo v najširšem pomenu besede, nadzor nad šolskimi zadevami, skrb za vojaška opravila, varovanje prebivalcev pred stiskami in samovoljo oblastnikov), gospodarske zadeve (skrb za obdelovanje zapuščenih zemljišč, pustot in pašnikov, skrb za gozdove ter postavitev gozdnih in poljskih čuvajev) ter informativno-službene zadeve (vodenje urada). Župani ne bi neposredno skrbeli za oskrbo revežev, špitalov, občinskih zdravnikov, lekarn, pokopališč in vojašnic, vendar

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Poročilo istrskega okrožnega komisarja Ivana pl. Bosizia in predlog inštrukcije za občinsko upravo, Pazin, 26. junij 1843. Pri izdelavi načrta uravnave so sodelovali še okrajna komisarja Ivan Edler pl. Schiwizhoffen iz Podgrada, Marija Ferdinand pl. Födransperg iz Buj, okrajni sodnik Ivan Anton Canziani iz Pazina, okrajni aktuar Pompej pl. Desimon iz Motovuna, župan Poreča Franc Corner in župan Motovuna Andrea Paulini.

⁵¹ Prav tam, uvod h predlogu načrta uravnave za urejanje občinskih zadev.

⁵² DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Načrt inštrukcije o urejanju občinskih zadev z ozirom na organizacijski predpis iz leta 1814, Pazin, 26. junij 1843.

⁵³ Prav tam. Poudarek je seveda na skupnih gospodarskih interesih. Potek urejanja občinskih zadev govori o resnično žgoči problematiki določanja občinskega premoženja in upravljanja le-tega.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Sestavljavci načrta Inštrukcije so se držali guvernerjevih smernic in niso nadaljevali dotedanje prakse in upoštevali predpisov, saj je bilo v osnovi določeno sodelovanje občine pri imenovanju njenega načelnika, ker je bil ta neposredni upravljavec občinskega premoženja.

bi jih lahko nadzirali. Župani bi neposredno upravljali občinsko premoženje glavne občine in nadzirali ravnanje s premoženjem podobčin. Pri tem delu bi županom pomagala občinska odbor-nika. Vsi trije bi bili tako solidarno odgovorni za ravnanje s premoženjem glavne občine. Župani bi nadzirali tudi upravljanje premoženja v podobčinah. Skrbeti bi morali tudi za vzdrževanje cest, poti, mostov, vodovoda, cistern in napajališč, občinskih stavb in trgov tako v glavni občini kot tudi v podobčinah.

Načelnike podobčin bi imenovali okrajni komisariji na predlog župana glavne občine in ob predhodnem posvetu z občinskim svetom podobčine. Dolžnosti podžupanov so sestavljavci razdelili na politične in gospodarske. Pri političnih zadevah bi v podobčinah imeli enaka pooblastila kot župani v glavnih občinah, vendar bi bili načeloma podrejeni županu in njemu odgovorni za svoja dejanja. Gospodarske zadeve bi podžupani vodili skupaj z dvema odbornikoma in bi bili neposredni in solidarni zastopniki premoženja podobčine.

Občinska odbornika (*delegati comunali, Ausschüße*) bi člani občine volili na občinskem zboru z večino glasov (za tri leta). Izbiro odbornikov bi potrjeval okrajni komisariat. Odbornika bi bila organ celotne občine, občina bi jima zaupala vse skupne posle in prek njiju izražala svoje poglede na upravljanje občinskega premoženja. Posebno vlogo bi imela pri upravljanju občinskega premoženja, saj bi bila skupaj z župani ali podžupani solidarno in neposredno odgovorna upravljavca tega premoženja.

V načrtu Bosizieve komisije je bila občinskemu svetu namenjena gospodarska funkcija posvetovalnega organa, organa za posvetovanja med občinskimi člani (volivci) in občinsko upravo. Člani sveta bi bili tudi voljeni na občinskem zboru (z večino glasov navzočih). Člani sveta bi lahko postali le člani občine s pravico do glasovanja, ki so plačevali vsaj 3 goldinarje letnega neposrednega davka. Sorazmerno s številom občinskih prebivalcev bi imel občinski svet od 4 do 20 članov, sklicati bi ga smel okrajni komisar ali župan – in sicer za potrditev letnega računa občine, ob morebitnih odtujitvah, spremembah, zamenjavah občinskih nepremičnin, ob sprejemanju novih članov občine, predlaganju novega župana, ko bi se županu ali oblastnikom zdelo pomembno slišati želje in voljo občine ter kadar bi bilo treba izpodbijati izdatke, ki niso bili navedeni v finančnem proračunu občine. Šlo naj bi torej izključno za gospodarsko posvetovalno telo.

Občina bi imela pravico zaposlovati uslužbenca, a na občinsko upravo ne bi imeli nobenega vpliva. Imenoval bi jih okrajni komisariat ali župan, njima

pa bi bili tudi odgovorni. Takšni uslužbenec bi bili zdravstveno osebje, občinski blagajnik, občinski uslužbenec, redarji, občinska straža, poljski čuvaji.

Občinski zbor⁵⁶ (*Gemeindeversammlung, vicinia*) je bil po tem načrtu srečanje članov občine s pravico do glasovanja (volivcev). Sklicevala bi ga okrajni komisar in župan. O vsaki zadevi bi na zboru odločala večina glasov navzočih, glasove bi zbirali s krog-lami različnih barv (t. i. balotaža).

Načrt je predvideval tudi načine upravljanja občinskega premoženja.⁵⁷ To so sestavljavci načrta razdelili na premoženje v ožjem pomenu (*res universitatis*) in na skupne dobrine (*Gemeingut*). V prvo skupino bi sodili občinski prihodki, določeni za plačevanje stroškov za potrebe občine in te bi tudi redno obračunavali. Splošne dobrine bi bile last vseh ali pa bi bile pridržane za določen razred občinskih članov, zato bi imela občinska uprava le pravico nadziranja pravilne uporabe.⁵⁸ Celotno občinsko premoženje bi vodili v inventarni knjigi; sestavljali bi ga nepremična posestva, pravice, javni dolgovi in privatne obligacije, blago in gotovina. Glede na splošno letno porabo bi župan in odbornika s pomočjo nasvetov občinskega sveta sestavili občinski proračun za prihodnje upravno leto. Na podlagi proračuna bi bil izdelan letni občinski račun. Okrajni komisar bi ga po pregledu posredoval okrožnemu uradu. Vodili bi blagajniški dnevnik o prejemkih in izdatkih občine.

V načrtu so bile kot posebne občinske zadeve⁵⁹ predstavljene skupne zadeve več občin istega okraja (npr. okrajne ceste) ter skupne zadeve celotnega okrožja. Za lažjo izpeljavo takih zadev je načrt predvideval ustanovitev posvetovalnega organa vseh občin enega okraja, t. i. okrajnega sveta (*Bezirksrath*), ter posvetovalnega organa celotnega okrožja ali t. i. okrožnega sveta. Okrajni svet bi sestavljali vsi župani v okraju ter določeno število občinskih odbornikov. Izvoljen bi bil za tri leta. Člani okrajnega sveta bi bili tudi voljeni, volil bi jih zbor vseh občinskih delegatov glavne občine in njej pripadajočih podobčin, izvoljene odbornike pa bi moral potrditi okrožni urad. Okrožni svet⁶⁰ bi sestavljali izbrani župani okrožja in en odbornik, izvoljen izmed občinskih delegatov, ki bi delovali v

⁵⁶ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Načrt Instrukcije, Pazin, 26. junij 1843, paragrafi od 98 do 102.

⁵⁷ Prav tam, paragrafi od 103 do 120.

⁵⁸ Miselnost torej, da je občinsko premoženje last članov občine in ne občine kot moralnega telesa.

⁵⁹ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, načrt Instrukcije, Pazin, 26. junij 1843, paragrafi od 121 do 132.

⁶⁰ Prav tam, paragrafi od 127 do 132.

okrajnem svetu. Člane okrožnega sveta bi volili člani okrajnega sveta.

Goriško okrožje

Tržaški guverner je želel, da bi na smernice za boljšo organizacijo občinske uprave z dne 31. marca 1843 okrožja odgovorila do konca maja istega leta. Kot lahko izvemo iz gubernijskega dopisa z dne 20. julija 1843,⁶¹ goriški glavar zaradi zasedenosti ni izdelal svojega predloga. Guverner ga je zato prosil, naj mu svoj predlog pošlje vsaj do konca julija. Državni arhiv v Gorici hrani rokopisni predlog načrta za občinsko upravo, ki ga je 15. maja 1843 izdelal določeni Sedmach.⁶² Po tem predlogu naj bi občinsko vodstvo sestavljali župan, občinski zastopnik, dva odbornika, pisar in občinski odbornik ali policijski nadzornik. V podobčinah bi upravo sestavljali zastopnik (agent), dva odbornika in en ali dva poljska čuvaja. Občinsko upravo bi sestavljali župan, zastopnik in dva odbornika, za službo ne bi dobili plačila, trajala bi vsaj tri leta; župan brez kolizije ne bi mogel opravljati poslov upravljalca občine in občinskih dohodkov. Bil bi tudi posrednik pri izvrševanju odredb višjih oblasti v podobčinah ter posredoval zadeve podobčin višjim oblastem. Nadzor nad gospodarskim poslovanjem in upravljanjem občinskih dohodkov bi imel okrajni komisariat. Zastopniki podobčin bi bili neposredno podrejeni županu glavne občine; njihove naloge bi bile nadzor nad redom v podobčinah in (skupaj z dvema odbornikoma) upravljanje občinskega premoženja. Občinska odbornika bi bila odvisna od župana oziroma zastopnika in bi bila hkrati občinska blagajnika. Skupaj z županom bi sestavljala proračun občine ter izdelala obračun prejemkov in izdatkov. Predlog je omenjal imenovanje župana kot izključno pristojnost okrajnega komisariata, vendar je pri imenovanju zastopnika podobčine uvajal tudi soglasje občanov.⁶³ Občinske pristojnosti naj bi bile skrb za javni red in mir, skrb za občinske ceste, nadzor nad utežmi in mermi, prodajo živil, pijač, cenami teh izdelkov, skrb za občinska kmetijska zemljišča, vzdrževanje bolnih, ubožnih in sirot. Občinska zastopstva naj bi tudi nadzirala izobraževalne ustanove in bila soudeležena pri oblikovanju letnega cerkvenega računa.

Ohranili so se načrti uravnjav za Goriško okrožje, ki jih je goriški okrožni urad izdal za nekatere občine v letu 1844. Načrt uravnave za upravljanje občinskega premoženja mesta in občine Tržič⁶⁴ je bil razdeljen na štiri poglavja: Volitve odposlancev, Načini upravljanja občinskega premoženja, Občinski zbor (*convocato*), Pristojnost občinskih zastopnikov in uslužbencev ter je vseboval skupno 77 paragrafov. V prvem poglavju je bilo opredeljeno občinsko zastopstvo; predstavljali naj bi ga občinski zastopnik (agent)⁶⁵ in dva odbornika.⁶⁶ Občinskega zastopnika bi imenoval okrajni komisariat. Ta bi bil vodja občinskega zastopstva in imel odločujoč glas na sejah. Občinski člani bi najprej na splošnem zboru (*radunanza, vicinia*) volili 12 odposlancev (delegati) in 6 njihovih namestnikov, izvoljeni bi potem iz svojih vrst izvolili dva odbornika, člana občinskega zastopstva. Volitve odposlancev in namestnikov bi opravljali trije razredi volivcev, razporejeni po višini plačanega letnega neposrednega davka.⁶⁷ V tretjem razredu so bili uvrščeni tudi pol-koloni, podložniki in dninarji, vendar bi volili lahko le glave družine. Glasovanje naj bi bilo tajno, potekalo bi z balotažo, če bi bili na zboru zbrani vsaj dve tretjini povabljenih. Zbor bi vodil okrajni komisar ali njegov pooblaščenec. Izvoljene odposlance in namestnike bi oskrbeli s formalnim opolnomočjem volivcev, da bi lahko predstavljali občino, sklepali kupoprodajne pogodbe, utrjevali in investirali aktivni kapital občine in spremembe vnašali v javne knjige, urejali civilne zadeve, se dogovarjali, imenovali oskrbnike, določali delovne projekte, plače občinskih funkcionarjev ter vsote za redne in izredne izdatke in odločali o vseh tistih zadevah, ki bi zadevale občino. Poleg izvoljenih predstavnikov naj bi občina imela tudi plačane uslužbence: blagajnika, pisarja, redarja ali policijskega nadzornika ter poljske čuvaje. Občinski zastopnik, odbornika in vsi občinski uslužbenci naj bi prisegli pred okrajnim komisarjem.

V drugem poglavju so bili za upravljalce občinskega premoženja določeni občinski zastopnik, dva odbornika in blagajnik. Inventar občinskega premoženja bi bil osnova za delo tega organa ob-

⁶¹ DATS, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, fasc. 47, Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, naslovljen na goriškega okrožnega glavarja grofa Gleisbacha, Trst, 20. julij 1843.

⁶² Bezljaj-Krevel: Upravna razdelitev Primorske, str. 37–41.

⁶³ Prav tam, str. 37–38.

⁶⁴ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 97 do 122, Instrukcija za občino Tržič, podpisan kapetanat okrožja Gorica, 7. oktober 1844.

⁶⁵ To je župan ali podžupan, oziroma občinski načelnik.

⁶⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 97 do 122, Instrukcija za občino Tržič, paragraf 2.

⁶⁷ Prav tam, paragrafi od 3 do 13.

činske uprave v najožjem pomenu.⁶⁸ Zastopnika bi imenoval okrajni komisariat, odbornika bi volili odposlanci in namestniki iz svojih vrst, izvolitev pa bi potrjeval okrajni komisariat. Preostale občinske uslužbenke bi imenovalo občinsko zastopstvo na rednih sejah, imenovanje pa bi moral tudi v tem primeru potrditi okrajni komisariat.

Tretje poglavje je govorilo o občinskem zboru.⁶⁹ Sestajal bi se dvakrat na leto na rednih sejah, sicer pa vsakič, ko bi ga sklical okrajni komisar. Na prvem sklicu (spomladi) bi potrdili zaključni račun, na drugem (poleti) bi volili odbornika, izdelali proračun občine za prihodnje leto ter imenovali revizorje računov tekočega upravnega leta. Zbor bi vodil okrajni komisar ali njegov namestnik. Odločujoč glas na zboru bi imeli občinski zastopnik in oba odbornika, razen v zadevah, ki bi se nanašale na njihovo upravljanje občine. Na zboru bi odločali s tajnim glasovanjem z balotažo, a le, če bi bili navzoči vsaj dve tretjini odposlancev iz vsakega razreda. Prihod na zbor bi bil obvezen. Ob nezadostnem številu navzočih bi zbor ponovili, če pa se odposlanci še drugič ne bi odzvali v dovolj velikem številu, bi okrajni komisariat lahko uradno določil nujne stroške in jih razdelil na novo, člane sklica pa kaznoval. Vsak odposlanec bi imel na zboru en glas. Zbor bi se lahko ukvarjal le z zadevami notranje občinske uprave, če pa bi prekoračil pooblastila, bi ga okrajni komisar lahko razpustil. Zbori bi bili zaprti za javnost, vendar bi imel vsak občinski član pravico dati pripombe in izpraševati o letnem proračunu ter podati pisno svoja opazovanja. O zboru bi se vodil zapisnik.

Četrto poglavje je govorilo o pristojnostih občinskih uslužbencev⁷⁰ in določalo, da je občinski zastopnik politični vodja in predstavnik okrajnega komisariata v občini ter hkrati vodja občinskega zastopstva in uprave.⁷¹ Kot politični predstavnik oblasti bi bedel nad javnim redom in mirom, izvrševal ukaze okrajnega komisariata, nadzoroval sumljive osebe, pazil na moralno svojih uslužbencev, naznanjal okrajnemu komisariatu vsakršne izredne dogodke (poplave, požari, ...) in sprejemal ukrepe za preprečevanje posledic, nadzoroval javno zdravstveno stanje ljudi in živali, obveščal o državljanskih nepokorščinah, nadziral gostilne, preprečeval nered, skrbel za nočne straže, za nadzor nad merami in utežmi ter čistočo prodajaln hrane,

javnih površin, za javne ceste, pospeševal obiskovanje šol, poskrbel za prenočevanje vojakov. Kot vodja občinskega zastopstva in uprave bi vodil občinski urad, upravljal občinsko premoženje, ohranjal in varoval občinski arhiv,⁷² zbiral člane zastopstva na rednih in izrednih sejah po ukazih pristojnih oblasti, opravljaj službo vodje občinskega zastopstva, dajal iniciative v upravnih zadevah in na sejah imel odločujoči glas, nadziral upravljanje cerkvenega premoženja. Občinski zastopnik naj bi imel tudi posebne pravice, saj naj bi imel v okviru javnih funkcij občine posebno mesto; vsi člani občine bi morali poslušati njegove ukaze. Bil bi tudi vodja občinskih uslužbencev. Zastopniku ne bi bilo treba plačevati nekaterih davkov, oproščen bi bil cestnih tlak, vojske in nočnega stražarjenja, ki so ga morali sicer opravljati vsi člani občine, sicer pa bi bila njegova služba neplačana.

V tem poglavju so bile določene tudi naloge odposlancev in odbornikov, ki naj bi skupaj z zastopnikom urejali zadeve občinske uprave. Službe odposlanca ali odbornika ni bilo mogoče zavrniti, saj bi v tem primeru sledila kazen. Odbornika bi po tem predlogu sodelovala z občinskim zastopnikom pri vseh njegovih nalogah. Člani občine bi se s svojimi vprašanji, ki bi se nanašala na občino ali posamezne razrede prebivalstva, lahko obrnili na odbornika. Ta dva bi morala sprejeti v vednost vsa takšna vprašanja in jih po lastni presoji posredovati oblastem. Odbornika in občinski zastopnik bi morali vsako leto s predložitvijo blagajniških računov opravičevati svoje delo in hkrati predlagati proračun za prihodnje leto. Občinski blagajnik bi pobiral občinske rente, izvrševal plačila na račun občine, vodil blagajniške registre, hranil en ključ občinske blagajne.⁷³ Pisar bi bil neposredno podrejen občinskemu zastopniku in odbornikoma, izdeloval bi uradne dokumente po ukazu nadrejenih, vodil vložni protokol. Policijski nadzornik bi bil vodja redarstva v glavnih občinah, občinski redar (*fante comunale*) pa v podobčinah. Oba bi upoštevala ukaze občinskega zastopstva, skrbela za pošto, objavo predpisov, izvrševala ukaze političnih oblasti na občinskem ozemlju, nadzorovala nočne stražarje, delovni čas gostiln ter trgovin. Poljski čuvaji bi skrbeli za varnost na poljih.

⁶⁸ Prav tam, paragraf 21.

⁶⁹ Prav tam, paragrafi od 41 do 56.

⁷⁰ Prav tam, paragrafi od 57 do 77.

⁷¹ Tako kot je tudi določeno v smernicah Tržaškega gubernija.

⁷² Shranjen v občinski blagajni.

⁷³ Preostala dva ključa hranita občinski zastopnik in eden od odbornikov.

III. Instrukcija za ustrezno upravljanje občinskega premoženja⁷⁴

Ni mogoče ugotoviti, kdaj je izšlo besedilo Instrukcije za ustrezno upravljanje občinskega premoženja, saj so bili vsi natisnjeni primerki namenoma brez datuma izstavitve.⁷⁵ V literaturi je mogoče najti leti 1843⁷⁶ in 1845.⁷⁷ Iz ohranjenega gradiva Tržaškega gubernija bi lahko rekonstruirali dogodke v zvezi z urejanjem občinskih zadev na tak način:

- tržaški guverner je na svojih potovanjih po deželi ugotovil, da je stanje občinskih zadev nezadovoljivo; ker je bilo to povezano s slabim gospodarskim stanjem v deželi, se je odločil preurediti občinske zadeve (leti 1841, 1842);
- po posvetovanjih z okrožnima glavarjema in okrožnimi komisarji ter preučitvi zakonitosti je predlagal splošne smernice za urejanje občinskih zadev ter jih posredoval obema okrožnima glavarjema (leti 1842, 1843);
- okrožna glavarja sta smernice razposlala na okrajne komisariate, ti pa so izdelali svoje videnje ureditve občinskih zadev (leto 1843); goriški okrožni glavar je izdal besedilo načrta občinske uravnave za nekatere večje občine v svojem okrožju (leto 1844); istrski okrožni glavar je na posvetih z izbranimi možmi izdelal svoj predlog načrta uravnave za urejanje občinskih zadev (leto 1843);
- na osnovi prispelih predlogov je guverner s svojimi svetovalci izdelal prvi načrt Instrukcije za občinske volitve in ustrezno upravljanje občinskega premoženja in predlagal izdelavo uravnave za vsako občino posebej; pri tem naj bi se upoštevale krajevne posebnosti (poslano okrožnima glavarjema 8. novembra 1844);

- po prejetju prvega predloga občinske uravnave sta okrožna glavarja na posvetih izdelala svoje pripombe in videnja ter predlagala dopolnitve glede na krajevne posebnosti (leti 1844, 1845).
- na osnovi pripomb okrožnih glavarjev je guverner s svetovalci izdal dokončno tiskano besedilo Instrukcije za ustrezno upravljanje občinskega premoženja in poleg tega še dva dodatna pravilnika: Predpis o občinskem svetu in Navodilo za upravljanje občinskega premoženja (leto 1845, 1. junija 1845 je guverner dobil prve tiskane izvode Instrukcije);
- okrožna glavarja sta na posameznih posvetih z okrožnimi komisarji izdelala pripombe k Predpisu o občinskem svetu in Navodilo za upravljanje občinskega premoženja (leti 1846, 1847).

Instrukcija⁷⁸ je bila razdeljena na tri poglavja: Sestava občinske uprave (paragrafi od 1 do 14), Ravnanje pri upravljanju občinskih zadev (paragrafi od 15 do 41) ter Uprava občinskega premoženja (paragrafi od 42 do 72). Nekatere naloge občine so bile določene zelo natančno, druge pa le splošne smernice; natančneje so bile opredeljene v dveh nekaj pozneje izdanih pravilnikih. Instrukcija je določala, da občinsko upravo sestavljajo župan, ki ga imenuje politična oblast, ter dva odbornika, ki ju je volil občinski svet. Občinski svet je bil sestavljen iz določenega števila odposlancev (*Abgeordnete*) in njihovih namestnikov, ki jih je volil zbor članov občine. Občinski svet je iz svojih vrst volil dva odbornika. Oba sta morala imeti v občini stalno prebivališče, dolžnost sta opravljala tri leta. Izbrana odbornika je potrjeval okrajni komisariat. Zbor občanov je skliceval okrajni komisariat s splošnim razglasom. Volilno pravico je imel vsak družinski starešina, ki je pripadal enemu izmed volilnih razredov.⁷⁹ Lastnikom nerazdeljenega premoženja, solastnikom ali sovlagateljem v trgovska, industrijska ali obrtna podjetja je pripadal le en glas. Zbora se osebno niso mogli udeleževati vdove, mladoletniki in osebe v varstvu ali tutorstvu, vendar so na zbor lahko poslali svojega zakonitega zastopnika. Volivec, ki se zbora osebno ni mogel udeležiti, je lahko imenoval svojega pooblaščenca. Za odposlance ali namestnike niso mogli biti izvoljeni državni uradniki, aktivne vojaške osebe, uslužbenci občine, ženske, mladoletniki, cerkve, korporacije, zakonsko

⁷⁴ V nadaljnjem besedilu Instrukcija. Besedilo pravzaprav nima naslova, pač pa uvodoma le pojasnjuje, da na osnovi zakona, po katerem ima vsaka občina pravico upravljati lastno premoženje, okrožni urad zaradi izvršitve tega določila izstavlja navodilo, kako je treba izvajati občinske pravice, določene z zakonom. ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 94.

⁷⁵ V Instrukciji so puščeni tudi drugi »bianco« prostori: za naziv vsake posamezne občine, za katero je izdana instrukcija, za število članov občinskega sveta idr.

⁷⁶ Marin: Upravna in teritorialna razdelitev, str. 143; *Priročniki in karte*, str. 90.

⁷⁷ Nusdorfer-Vuksanovič: Občinska središča, str. 4; Polc: Uvedba občin, str. 688; Valenčič: Občina in samouprava, str. 77.

⁷⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 56 do 73.

⁷⁹ Določeni so trije splošni volilni razredi, v Goriškem okrožju pa zaradi lokalnih posebnosti štirje volilni razredi. Glej poglavje Problemi pri reševanju posameznih vprašanj, str. 28.

Ad ogni Comune essendo riservata dalla legge la nomina de' suoi delegati, e l'amministrazione delle proprie sostanze ed affari dimostrata la necessità di avvisare ai mezzi per cui sia manifesta in questo duplice rapporto la vera volontà della comune, l'U. R. Ufficio circolare si è perciò determinato di emanare per la città e comune di . . . la seguente

Istruzione

Capo I

Elezione dei Delegati

Rappresentanza comunale

§ 1
La Rappresentanza comunale sta per legge nell'Agente e nei due Delegati; la nomina del primo spetta all'U. R. Comisariato distrettuale, i secondi vengono eletti da comune.

La mansione dell'Agente, siccome Capo della Rappresentanza comunale, non s'ha da confondersi con la sua carica di Capo politico nel Comune, rispetto alla quale ultima sta agli ordini del Comisariato distrettuale. Per questo suo ufficio il Capitano circola di riserva di emanare una separata Istruzione.

Per venire all'elezione dei Delegati la comune sceglierà . . . Deputati e . . . sostituti

§ 2

Creazione di un Consiglio comunale

Classi degli Elettori

Questi . . . Deputati e . . . sostituti.

razglašeni zapravljevci, osebe, katerih premoženje je bilo v stečaju, cerkvene osebe v občinah, v katerih so opravljali dušno pastirsko službo, tujci, občinski dolžniki, osebe, ki so bile z občino v sporu, osebe, ki niso oddale svojih poročil o upravljanju občine ter osebe v kazenskem postopku. Namesto žensk, mladoletnikov, cerkva in korporacij so bili lahko izvoljeni njihovi zakoniti zastopniki. Zbor članov občine je vodil okrajni komisar ali njegov namestnik. Volitve v občinski svet so bile tajne in so potekale s pomočjo krogel dveh različnih barv. Volilo se je po posameznih razredih in izvoljeni so bili tisti, ki so dobili več kot polovico glasov navzočih. O volitvah se je vodil zapisnik.

Instrukcija je določala tudi, da so občinsko premoženje upravljali župan in odbornika. Pri svojem delu so bili vezani na sklepe občinskega sveta, ki so jih potrejevale politične oblasti. Torej so bili nekakšna izvršilna oblast in zakoniti upravniki občinskega premoženja (*Gemeindevermögenheit*) ter so občino zastopali na zunaj.⁸⁰ Župan je imel pravico imenovati občinske uslužbence, razen blagajnika in projektanta, imenovani pa so potrebovali potrditev okrožnega urada. Občinska uprava je nadzorovala delo občinskih uslužbencev. Župan in odbornika so morali vsako leto opravičiti svoje upravljanje občinskega premoženja s predložitvijo blagajniškega računa in sestaviti proračun občine za prihodnje leto. Služba članov uprave ni bila plačana, imeli so pa pravico do odškodnine za službene poti, ki so jih opravili zaradi občinskih zadev.

Občinski svet se je po Instrukciji zbiral na vabilo okrajnega komisariata, predsedoval mu okrajni komisar ali njegov namestnik. V občinskem svetu so imeli župan in odbornika odločujoč glas in prvo besedo v vseh zadevah, ki so se obravnavale na sejah. Občinski svet je imel dve redni seji na leto. Na februarski seji se je posvetoval o vseh zadevah občinske uprave v preteklem letu na podlagi revizorskega poročila o zaključnem računu občinske uprave. Na drugem zasedanju (v maju) se je sestavljal proračun prihodkov in izdatkov občine za prihodnje upravno leto, izbiralo se je revizorje računov za tekoče leto ter se posvetovalo o zadevah občinske uprave, ki so se zgodile do razpisane seje. Svet se je lahko zbiral tudi na izrednih sejah; tudi te je sklicevala okrajna oblast. Člani sveta so bili dolžni prisostvovati sejam, sicer so bili lahko kaznovani. Občinski svet je odločal o vseh zadevah občine, posebej pa o letnem proračunu občine, o

letnem računu občinskega računovodstva, o vsakem izrednem izdatku, ki ni bil predviden v proračunu, o zadevah, kot so bile prodaje občinskih zemljišč, sklenitve zakupnih pogodb, naložitve kapitala, sprejemanje posojil, začetki pravnih, sklepanje poravnanih, imenovanja sodnega zagovornika, posveti o načrtovanih občinskih zgradbah, o vseh na občino naslovljenih predlogih, nastavitvi in odpustitvi občinskega blagajnika, vprašanjih povečevanja ali zmanjševanja števila občinskih uslužbencev in njihovih prejemkih, predlogih duhovnih nadarbin, če je občini pripadala zavetniška pravica. Kot posebna naloga občinskega sveta je bila predvidena skrb za vodenje preglednega stanja občinskega premoženja; zato je bilo treba vsako leto potrditi inventar.⁸¹ Občinski svet je moral tudi skrbeti za donosno porabo občinskega premoženja, svetoval pri ustanovitvah občinskih zavodov in občinskih zidavah. Na občinskem svetu se je glasovalo javno, razen ko se je glasovalo o osebnih zadevah. Vsak član sveta je imel en glas. Na sejah sveta se je posvetovalo le o zadevah notranje uprave občine; te so morale biti omenjene v razpisu seje.⁸² Ob prekoračitvi teh pooblastil je imel okrajni komisar pravico in dolžnost občinski svet poklicati na odgovornost in ustaviti posvetovanje. Čeprav je imel le občinski svet pravico sklepati v občinskih zadevah, je Instrukcija vsakemu občinskemu članu dajala pravico do presoje in vpogleda v občinski zaključni račun;⁸³ prav zato se ga je izobesilo v občinski pisarni, na mestu, dostopnem vsem občinskim članom. Pripombe članov občine je moral občinski svet obravnavati na svojih sejah.

Instrukcija je v tretjem poglavju določala splošna pravila za upravljanje občinskega premoženja. Občinska uprava se je opirala na občinski inventar, ta je moral biti pregleden, ter na proračun prihodkov in izdatkov občine.⁸⁴ Občinsko premoženje so varovale politične oblasti, ki so morale odobriti vsak ukrep v zvezi z njim, splošni namen pa je bil povečanje občinskih dohodkov. Vsak predlog o zamenjavi ali prodaji občinskih zemljišč je bil odvisen od dovoljenja okrožnega urada; občinsko premoženje se je smelo prodajati le na javnih dražbah in nikoli pod cenilno vrednostjo. Če so bili potrebni izredni izdatki ali dodatni prispevki, se je zahtevalo dovoljenje okrožnega urada. Občina se brez pooblastila pristojnih oblasti ni smela zadol-

⁸¹ Prav tam, paragraf 20.

⁸² Prav tam, paragraf 30.

⁸³ Prav tam, paragraf 32.

⁸⁴ Prav tam, paragraf 42.

⁸⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Instrukcija, paragraf 35.

ževati. Občinska uprava je lahko izvrševala izplačila zneskov, ki so bili predvideni v občinskem proračunu. Ko jih je izčrpala, jih je izplačevala le po predhodni odobritvi pristojnih oblasti. Občinske zidave in druga dela so se smela izvrševati le po izdelanem načrtu ter proračunu stroškov in izdanim dovoljenju okrožnega urada. Občinski denar se je hranil v posebni blagajni, ki se je zaklepala s tremi ključi: enega je hranil župan, drugega kateri od odbornikov, tretjega blagajnik. Poleg denarja so bile v občinski blagajni javne in privatne listine in vsi pomembni občinski dokumenti. V proračunu občine je bilo treba razčleniti vse prihodke in izdatke občine, račun za minulo leto pa je moral biti podlaga za izdelavo proračuna. Prav tako je bilo vsako leto treba izdelati zaključni račun, pri tem pa je bilo treba podpreti vse dohodke in izdatke ter navesti stanje blagajne ob koncu leta.

Občinski blagajnik je izterjeval občinske dohodke in opravljal izplačila občinskih računov, natančno je vodil blagajniške knjige (glavno knjigo, dnevnik prihodkov in izdatkov, dnevnik in beležnico za dodatne prispevke); hranil jih je v preglednem stanju. Za vsa vplačila in izplačila je blagajnik izdajal potrdila. Odgovoren je bil za vse zaostanke, ki so nastali zaradi njegove malomarnosti. Odgovornost je trajala še dve leti po končani službi. Vsako leto konec oktobra je bilo treba dnevnik in glavno knjigo tekočega leta zaključiti, do konca decembra pa je moral blagajnik sestaviti zaključni račun in ga izročiti občinski upravi. Uprava je račun posredovala revizorjem računa.

IV. Predpis o občinskem svetu

Predpis o občinskem svetu⁸⁵ je natančno določal naloge in pristojnosti občinskega sveta. Razdeljen je bil na tri poglavja: Sklic občinskega sveta (paragrafi od 1 do 35), Zasedanja občinskega sveta (paragrafi od 36 do 75) in Ravnanje občinskega sveta pri posameznih upravnih zadevah (paragrafi od 76 do 136).

Po Predpisu so občinski svet sestavljali župan, dva občinska odbornika ter določeno število odposlancev oziroma njihovih namestnikov. Vsak namestnik je smel nadomeščati le tistega odsotnega člana sveta, ki je pripadal njegovemu razredu. Sestajal se je na dveh rednih sejah na leto, navadno ob volitvah občinskih odbornikov, nastavitvi ali

odpustitvi občinskega blagajnika, pri razpravah o povečanju ali zmanjševanju števila občinskih službenecv in o predlogih za občinskega dušnega pastirja ali učitelja ter kadar je šlo za zadeve, za katere je izdal naročilo okrožni urad ter po potrebi tudi na izrednih sejah. Seznam zadev, ki so jih obravnavali na posameznih sejah, je morala izdelati občinska uprava in ga poslati v potrditev okrajnemu komisariatu. Na občinskem svetu ni bilo mogoče razpravljati o zadevah čisto politične narave ter ukazih, ki so se nanašali na zadeve občinske uprave, ki so imele podlago v obstoječih zakonskih predpisih.⁸⁶ Občinski svet se ni smel sestati brez predhodnega pisnega sklica ali razpisa okrajnega komisariata.

Občinski svet je bil zakonito konstituiran, če je bilo navzoče z Instrukcijo določeno število članov sveta ali njihovih namestnikov in če je okrajni komisar ali njegov namestnik kot zakonit predsedujoči razglasil sejo občinskega sveta za odprto.⁸⁷ Seje občinskega sveta so trajale tako dolgo, dokler se člani niso posvetovali o vseh zadevah, vsebovanih v razpisu seje. Vsi povabljeni so se bili dolžni udeleževati sej in na njih ostati do konca, sicer so bili kaznovani. Če je bila zaradi neupravičene odsotnosti članov seja občinskega sveta nesklepčna, so morali tisti, ki so bili neupravičeno odsotni, v občinsko blagajno plačati vse stroške, ki so nastali zaradi sklica.

Zadeve je bilo treba obravnavati po vrstnem redu, kot so bile navedene v razpisu seje. Na seji sveta je bilo obvezno obravnavati tiste zadeve, ki jih je naročil okrožni urad, a ni bilo potrebno, da so bile navedene v razpisu seje. Če je želel okrajni komisar ali z dovoljenjem predstojnik občinske uprave dati novo zadevo v posvet, je to lahko naredil, le če je v to privolila večina članov občinskega sveta. Člane sveta je lahko nagovoril župan ali kateri izmed odbornikov. O zadevah, ki jih je naročil okrožni urad, je imel pravico govoriti predsedujoči. Razprave so bile ustne, po razpravah so o zadevi glasovali. Glasovali so z »da« ali »ne«, in sicer tako, da je tisti, ki je bil za predlog, vstal, tisti, ki je bil proti, pa sedel. Če kdo ni želel glasovati za sklep, ampak je predlagal popravno dopolnilo, so se o njem svetniki lahko izjasnili in so o njem glasovali, če je bilo potrebno. O ukazih in zadevah višjih oblasti niso razpravljali, ampak jih je predsedujoči članom sveta razložil, potem so o njih glasovali.

⁸⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 38 do 47, Vorschrift für den Gemeinderath, b. d.

⁸⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spis, Predpis o občinskem svetu, paragraf 7.

⁸⁷ Prav tam, paragraf 16.

Prvi član sveta, ki se je izrekel proti kakemu predlogu ali sklepu, je moral razložiti svojo odločitev. O osebnih zadevah so glasovali tajno. Občinska uprava je izmed uslužbencev občine predlagala aktuarja, da je vodil zapisnik⁸⁸ seje občinskega sveta. Zapisnik so podpisali vsi navzoči člani sveta, predsedujoči in aktuar. Prepis zapisnika je bilo treba poslati v overovitev na okrajni komisariat.

Paragrafi od 76 do 136 so določali postopke ravnanja občinskega sveta pri posameznih upravnih zadevah, kot so naložitev občinskega kapitala, oddajanje občinskih nepremičnin, razpisi dražb, podaja občinskih dobrin, revizije občinskih računov, imenovanja različnih komisij in podobno. Občinski svet se ni ukvarjal s sklenitvami pogodb, vpisi v javne knjige in izplačili denarja. Če so občinske nepremičnine dajali v zakup ali najem z javno dražbo, je moral dražbene pogoje odobriti občinski svet. Za razpis in vodenje dražbe ni bil pristojen občinski svet.

Predpis je določal način in roke za izdelavo zaključnega računa občine; občinska uprava ga je morala narediti do konca decembra iztekajočega se leta. Od 2. do 9. januarja so ga izobesili v pisarni občinske uprave, da bi si ga lahko ogledali vsi člani občine; svoje pripombe so morali pripraviti v pisni obliki. 10. januarja je morala občinska uprava izročiti zaključni račun revizorjem računa, da so ga pregledali in s pripombami in poročilom o reviziji vrnili občinski upravi. Do konca januarja je morala občinska uprava poročati okrajnemu komisariatu, ta pa je potem razpisal sejo. Okrajni komisariat in okrožni urad sta pregledala račun in ga do konca marca potrdila. 15. aprila je morala občinska uprava predložiti utemeljen in dokumentiran proračun občine za naslednje upravno leto; ta je do 25. aprila ostal v pisarni občinske uprave na vpogled odposlancem in namestnikom. Okrajni komisariat je moral do konca aprila sklicati sejo občinskega sveta. Občinska uprava je v svoji pisarni razgrnila na vpogled članom občinskega sveta račune o upravi občinskih zavodov, saj je imel občinski svet pravico nadzora nad njimi.⁸⁹ Po poteku osemdnevnega roka je bilo treba račune oddati revizorjem. Isti postopek je veljal za račune cerkva, ki so bile pod patronatom ali odvetništvom občine.

Po Predpisu o občinskem svetu so bile posebne pravice občinskega sveta imenovanja raznih komi-

sij. Komisijo sta sestavljali vsaj dve osebi. Predpis je posebej govoril o imenovanju komisije za nadzor gradenj, če je občina naročila gradnjo objekta, katerega stroške je deloma ali popolnoma pokrivala sama. Občinski svet je določal tudi člane komisije za nadzor nad delom občinskih zavodov. Izbirali so jih vsako leto. Člani komisije so morali enkrat ne leto poročati občinskemu svetu o stanju zavodov. Vsako leto do konca februarja je moral občinski svet sestaviti obširno poročilo o vseh zadevah, ki so se zgodile v občini v preteklem letu. To poročilo je šlo prek okrajnega in okrožnega urada v rešitev na deželno predsedstvo.

V. Navodilo za upravljanje občinskega premoženja

Razdeljeno je bilo na pet poglavij: Delitev občinske lastnine, O občinskem premoženju, O občinskih dobrinah, O občinskih gozdovih, O odmerjenem občinskem premoženju. Vseboval skupno 172 paragrafov.

V Navodilu je bila vsa občinska lastnina razdeljena na občinsko premoženje (*Gemeindevermögen*) in občinske dobrine (*Gemeindegut*). Občinsko premoženje so sestavljali zemljišča in druge nepremičnine, pravice, kapital in premičnine.⁹⁰ Zemljišča so občinski blagajni zagotavljala trden vir dohodkov, zato je bila odtujitev teh v pravilu nedopustna. Zaradi enakega razloga zemljišč v celoti ali po posameznih delih ni bilo dovoljeno deliti med posamezne občinske člane. Občina je morala skrbeti, da bila neobdelana kmetijska zemljišča (vinogradi, oljčni nasadi, njive, travniki in gozdovi) obdelana. Občina je sama upravljala le gozdove, preostala zemljišča je dajala v časovni zakup na javni dražbi.

Ker je bilo v večjem delu Primorja poljedelstvo slabo razvito, prebivalstvo pa večinoma kmečki proletariat, je Navodilo predvidelo številne olajšave, s katerimi bi izboljšali takšno stanje. Občina, ki je živela le od donosa kmetijskih zemljišč in v kateri je bila zaradi dotoka kmečkega proletariata zakupnina tako visoka, da so se morali zakupniki zadolževati, je smela spodbujati nove zakupnike⁹¹ z minimalnimi zakupninami. Pomembno je bilo le, da so bile redno plačane, takšni zakupniki pa so smeli pridelovali le tisto kulturo, v kateri je občina

⁸⁸ Prav tam, paragraf 71. Ta določa, kaj mora zapisnik vsebovati.

⁸⁹ Prav tam, paragraf 110. Glej tudi Navodila za ustrezno upravljanje občinskega premoženja, paragraf 158.

⁹⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Navodilo za upravljanje občinskega premoženja. O občinskem premoženju govorijo paragrafi od 3 do 44.

⁹¹ Ti so morali biti prebivalci občine.

Istruzione

per amministrare convenientemente la facoltà dei Comuni:

Sezione prima Divisione della facoltà del Comune.

S. 1.
Tutto ciò che il Comune possiede
è o patrimonio del Comune, o bene
Comunale.

S. 2.
Tanto il patrimonio del Comune,
quanto i beni comunali possono es-
sere già prima destinati a certi
fini, ed allora dicesi facoltà co-
munale vincolata.

Sezione seconda Del patrimonio del Comune.

S. 3.
Il patrimonio del Comune con-
siste in fondi, case, diritti, capitali
e finalmente in mobili.

S. 4.
Nella possessione fondiaria tro-
va sopra tutto il Comune il mezzo
più sicuro e più efficace di rag-
giungere fini di comune utilità,
e di ohinare il vero ben essere del-
la Comunità. Essa è destinata
ad assicurare alla Cassa comunale
una fonte perenne di rendita.

S. 5.
La vendita di essa non è quin-
di di regola permessa.

S. 6.
E neppure conviene alla sua ma-

našla svoj gospodarski interes.⁹² Če je občini primanjkovalo poljedeljskih delavcev in je bilo poljedelstvo slabo razvito, je smela občinska uprava za neobdelana zemljišča pritegniti zakupnike iz poljedeljsko bolj razvitih občin ter se z njimi sporazumeti o ugodnejši zakupnini v zameno za izboljšavo zemljišč. V tem primeru so zemljišča lahko dajali tudi v dolgoročni zakup. Odtujevanja občinskih zemljišč so bila možna le v izjemnih primerih (npr. če je bilo zemljišče obdano z zasebnimi zemljišči in ga nobeden izmed mejašev ni hotel sprejeti v zakup), vendar je bilo treba za prodano zemljišče dobiti ustrezno nadomestitev. Odtujitev raztresenih zemljišč je bila dovoljena le na osnovi dokazil, da bo to skupnosti prineslo večjo trajno korist. Občinska zemljišča je bilo dovoljeno odtujevati brez denarnega nadomestila, le če so bila predvidena za potrebe cele občine ali za ustanovitev in ohranitev katerega izmed občinskih zavodov.⁹³ Navodilo je določalo tudi zemljišča, ki so bila primerna za druge zvrsti dejavnosti: za pogozdovanje, kamnolome, apnenice in opekarne. Če občinsko zemljišče ni bilo primerno za drugo uporabo kot za pašo, so morali uporabniki tega zemljišča občini plačevati odgovarjajoče povračilo. Občinske stavbe so bile določene za občinske namene (pisarne, občinski zavodi) ali za zakup.

V občinsko premoženje je sodila tudi lovska pravica; občina jo je izkoriščala prek lovskega patenta. Enaki pogoji so veljali za ribolov.⁹⁴ Izterjavo urbarialnih dajatev in činža je občina izvrševala z zakupom, izterjavo denarnih dajatev pa neposredno občinska uprava.⁹⁵ Ves presežni občinski denar je bilo dovoljeno naložiti pri zasebnikih, z nakupom državnih obveznic ali v hranilnicah.⁹⁶

Občinske dobrine⁹⁷ so bile opredeljene kot občini pripadajoči objekti, ki po svoji naravi in namenu niso mogli biti izključno v uporabi občine: občinske poti in mostovi, vodnjaki, vodni zbiralniki in izviri pitne vode. Uporaba je bila po pravilu dovoljena vsem, način uporabe pa je bil urejen z redarstvenimi predpisi. Takšni objekti po pravilu občini niso prinašali dobička, vendar je lahko ob-

čina, ki je naročila izdelavo objekta in tudi pokrila stroške zanj, zahtevala za uporabo simbolično plačilo. Izterjava takšnih pristojbin je bila v obliki dajanja objektov v zakup; pritekajoči denar so uporabljali za vzdrževanje samega objekta. V občinske dobrine so lahko sodili tudi občinski travniki, pašniki in gozdovi in so jih uporabljali občinski član za kritje hišnih potreb. Posebno pomemben je bil paragraf, ki je določal načine uporabe občinskih dobrin: te so bile last občine kot moralnega telesa, določena so bila za uporabo vsem, tudi bodočim članom občine, zato člani občine niso mogli uporabljati jedra teh dobrin.⁹⁸ Občinske dobrine so bile last skupnosti, zato jih niso smeli prodajati, uporabljali pa so jih na določen in urejen način. Tako je bilo prepovedano deliti dobrine med posamezne občinske člane, dokler je bil tak prenos povezan s prenosom lastniške pravice.⁹⁹ Navodilo je določalo, da občinske dobrine ne more uporabljati sam en občinski član; to bi bilo kaznivo in protizakonito. Zemljišča, ki niso bila primerna za skupno uporabo, niso sodila v občinske dobrine, temveč v občinsko premoženje.¹⁰⁰ Če so občinske dobrine presegle potrebe članov občine, je imel občinski svet pravico in dolžnost uporabiti odvečna zemljišča v interesu skupnosti, njihov donos pa nameniti določenemu občinskemu zavodu ali ga priskrbeti občinski blagajni. Tako dobljeni prihranki so se prelevili v občinsko premoženje, sama zemljišča pa so ostala občinske dobrine in so jih takoj, ko se je za to pokazala potreba, spet uporabljali na prvotni način.¹⁰¹

Za pašnike je bilo mogoče določiti le tista kmetijska zemljišča, ki so bila slabše kvalitete in niso bila primerna za drug način gospodarjenja. Navodilo je določalo načine skupne paše in pogoje zanjo.¹⁰² Od vsake glave živine, ki se je pasla na občinski dobrini, je občina pobirala denarni prispevek. V ravnini ležeči kosi pašnikov so bili določeni za travnike. Zaradi pospeševanja pridelovanja krme so dele zemljišč prepuščali posameznim občinskim

⁹⁸ Prav tam, paragrafa 51 in 52.

⁹⁹ S tem se je želelo preprečiti »izgubljanje« občinskih zemljišč in prenos pravic do njihove uporabe na fizične osebe, kar se je po pravilu redno dogajalo.

¹⁰⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Navodilo za upravljanje občinskega premoženja, paragraf 53.

¹⁰¹ S tem je tudi zagotovljeno ohranjanje občinskega zemljiškega fundusa.

¹⁰² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Navodilo za upravljanje občinskega premoženja, paragrafi od 59 do 67.

⁹² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Navodilo za upravljanje občinskega premoženja, paragraf 15.

⁹³ Prav tam, paragraf 25.

⁹⁴ Prav tam, paragrafi od 33 do 36.

⁹⁵ Prav tam, paragraf 37.

⁹⁶ Prav tam, paragrafi od 39 do 44.

⁹⁷ Prav tam. Poglavlje o občinskih dobrinah obsega paragrafe od 45 do 86.

članom za določeno število let, in to po načrtu uporabe. Takšno razdeljevanje je morala potrditi deželna oblast, uporabniki pa so plačevali občinski blagajni prispevek za uporabo.

Preostala občinska zemljišča, ki niso bila primerna za drugo rabo, so pogozdovale. Občina je na delu občinskih dobrin primerne obsega morala priskrbeti drevesnice; iz nje bi članom občine zagotavljali sadike murv.

Gozdovi so imeli poseben pomen, ker je z njimi prebivalstvo pokrivalo svoje potrebe po lesu, občini pa so dajali varen letni pridelek. Način ravnanja z občinskimi gozdovi je določalo celo 69 paragrafov.¹⁰³ Vse občinske gozdove so upravljali neposredno člani občinske uprave na osnovi karte občinskih gozdov in zemljišč, določenih za pogozditev. Načrte gospodarjenja z gozdovi je bilo treba predložiti v potrditev okrožnemu uradu, njegovo dovoljenje so potrebovali tudi za spremembo načrta.¹⁰⁴ Stroške za vzdrževanje, nadzor in gospodarjenje z gozdovi je priskrbela občinska blagajna. Gozdnih površin brez dovoljenja višjih oblasti ni bilo dovoljeno krčiti ali uporabljati za drugo kulturo tal. Gozdne čuvaje je postavljala občina. Gozdne poti in ograje so člani občine izdelovali s tlako.¹⁰⁵ Navodilo je naročalo tudi pogozdovanje¹⁰⁶ površin za zaščito pred zemeljskimi plazovi, poplavami, pogozdovanje posek, ki so nastale zaradi gozdnih požarov, pogozdovanje gozdnih senožeti, ki niso bila v uporabi ter izsuševanje v močvirju ležečih gozdov s postavitvijo odtočnih kanalov.

Paša živine v občinskih gozdovih je bila po pravilu prepovedana.¹⁰⁷ Nabiranje in odstranjevanje listja za steljo ter nabiranje želoda¹⁰⁸ so bili prepovedani v gozdovih, ki so ležali na strmih pobočjih. Drugod je bilo dovoljeno za plačilo v občinsko blagajno. Izrecno je bilo prepovedano nasilno lupljenje hrastov za pridobivanje skorje. Revni prebivalci so v občinskih gozdovih smeli nabirati suhljad za kurjavo za lastne potrebe in nikoli za trgovanje. V načrtu za gospodarjenje z gozdovi je bilo treba tudi natančno določiti prostore za žganje oglja in območja, na katerih bi v ta namen sekali les.¹⁰⁹ Drugod je bilo kurjenje v gozdovih prepo-

vedano. Les za sečnjo so prodajali v kladah. Občina je določala čas za sečnjo in odvoz drv iz gozda. Če je bila materialna stiska velika in veliko brezposelnih, je občina smela dovoliti sečnjo za plačilo dnine, posekani les pa potem prodala na dražbi; brez posebnega dovoljenja višjih oblasti lesa ni smela prodajati vnaprej. Zaradi razdelitve skupnih gozdov za sečnjo¹¹⁰ posameznim občinskim članom, je vsaka v občini nastanjena družina izdelala izkaz svojih potreb po kurilnem lesu; potrdil ga je občinski svet. Sečnjo za pokrivanje hišnih potreb članov občine je bilo treba opraviti naenkrat, in to pod vodstvom občinskega načelstva. Posekani les so razdelili za določen prispevek za občinsko blagajno. Za stavbni les je bilo treba plačati njegovo polno vrednost.

Zanimiva so bila tudi določila o grmovju ruja, ki so ga izkoriščali za gospodarske namene. Grmovje ruja je bilo treba posebej negovati, ker je bilo listje iskano na trgu za čreslovino, drva pa so se prodajala za izdelavo barvil.¹¹¹ Listje ruja so vsako leto prodajali na dražbi, pobiranje pa je bilo prepuščeno kupcu.

Odmerjeno občinsko premoženje¹¹² je bilo določeno za vzdrževanje občinskih zavodov ali za kakšne druge skupne namene. Občina je morala skrbeti za vodenje zavodov in nadzirati upravljanje njihovega premoženja. Občinski svet je imenoval upravnik zavodov; potrjevale so jih višje oblasti. Iz uprave zavodov so bili izločeni župan in oba odbornika. Če je bila občina zaščitnik kakšne cerkve, je občinski svet nadzoroval gospodarjenje z njenim premoženjem. Če je pripadala občini pravica do odvetščine, je občinski svet imenoval odvetniškega komisarja kot člana uprave za upravljanje cerkvenega premoženja.

Z novimi predpisi so poskušali rešiti nekaj osnovnih problemov, ki so zaradi nedorečenosti Pokrajinskega pravilnika iz leta 1814 povzročili precej škode: z določanjem načina volitev bi občine dobile svoje legalno zastopstvo, v katerem bi bili zastopani vsi razredi prebivalcev in vsi bi dobili pravico do urejanja občinskih zadev (v sicer zelo omejenem obsegu); z urejenimi blagajniškimi zadevami in inventarizacijo premoženja bi ustvarili temelj za dobro upravljanje občinskega premoženja in onemogočili odtujevanje. Od ustanovitve občinskih svetov so pričakovali največ: onemogočili naj bi ljudska zborovanja po številnih slovanskih ob-

¹⁰³ Prav tam, paragrafi od 87 do 156.

¹⁰⁴ Prav tam, paragrafi od 90 do 92.

¹⁰⁵ Prav tam, paragrafi od 93 do 98.

¹⁰⁶ Prav tam, paragrafi od 103 do 106.

¹⁰⁷ Prav tam, paragrafi od 110 do 119.

¹⁰⁸ Prav tam, paragrafi od 120 do 125.

¹⁰⁹ Prav tam, paragraf 131.

¹¹⁰ Prav tam, paragrafi od 145 do 153.

¹¹¹ Prav tam, paragrafi od 154 do 156.

¹¹² Prav tam, paragrafi od 157 do 172.

činah v Istri in na Krasu; premoč bogatejših in izobraženih svetnikov bi omogočila dober dialog z višjimi oblastmi in učinkovito izvrševanje ukazov, sistem volilnih razredov pa kljub temu ne bi izključil najrevnejših in omogočil zastopanje različnih interesov članov občine.

Prve natisnjene izvode Instrukcije je guverner posredoval obema okrožnima glavarjema. Vsaka občina naj bi dobila po dva primerka: enega za uporabo občinskemu vodstvu, drugega za občinski svet. Goriški okrožni glavar je prejel 200 izvodov Instrukcije v italijanskem jeziku,¹¹³ a s tem številom ni bil zadovoljen, saj je po svojih izračunih potreboval vsaj 1950 izvodov!¹¹⁴ Poleg Instrukcije so bili natisnjeni tudi blagajniški formularji: finančni proračun prihodkov in izdatkov, računski knjiga, glavna knjiga, dnevnik blagajne in tedenski pregled blagajne.

VI. Problemi pri reševanju posameznih vprašanj

Ko so bila besedila predpisov, ki so urejala občinske posle, več ali manj izoblikovana, je prišlo obdobje, v katerem sta okrožna glavarja s sodelavci ugotavljala, ali so, glede na posamezne lokalne razmere, ki so se izoblikovale v obeh okrožjih, uresničljiva v praksi. Težave so se pojavljale pri razporeditvi volivcev v volilne razrede, določanju statusa volivcev, opredelitvi števila volilnih razredov, določanju števila odposlancev, ki bi jih volil vsak volilni razred, načinu izvajanja volitev z balotažo ter pri ustanovitvi občinskih svetov v majhnih kmečkih občinah. Razprave in dogovarjanja v zvezi z urejanjem občinskih zadev so se vrstili še dolgo po izidu besedila Instrukcije in obeh dodatnih pravilnikov. Zato se uvedba novega občinskega reda in problemi pri reševanju nekaterih pomembnejših vprašanj kronološko ne ujemajo. Kot si je zamislil

sam grof Stadion, besedilo Instrukcije in obeh pravilnikov ob tiskanju ni bilo dokončno – pozneje naj bi se vnašale manjše spremembe, odvisno od posebnih lokalnih razmer.

1. Pripombe k besedilu instrukcije za upravljanje občinskega premoženja in izbire njenih predstavnikov

Istrsko okrožje

Istrsko okrožje je izdalo drugi načrt občinske uravnave oktobra leta 1844.¹¹⁵ To se je vsebinsko nekoliko razlikovalo od prvega, ki ga je isto okrožje izdelalo leta 1843.¹¹⁶ V novem predlogu so bili med drugim natančneje opredeljeni trije razredi volivcev, ki bi volili svoje predstavnike v občinski svet, ter način izvrševanja volitev z balotažo po posameznih razredih. Občinski svet se je v novem predlogu imenoval občinski odbor (*Gemeinde Ausschuss*), natančneje je bilo določeno tudi število njegovih članov (sorazmerno s številom prebivalcev občine; npr. občina z manj kot 1.000 prebivalcev naj bi imela odbor sestavljen iz 8 članov in 4 namestnikov). Občinski odbor bi izmed svojih članov izvolil dva občinska odbornika.¹¹⁷ Sicer je bil tako kot v prvem načrtu opredeljen kot gospodarsko-posvetovalni organ na katerega bi se moralo obrniti občinsko vodstvo pri izvajanju svojih nalog, upravljanju občinskega premoženja.

Novembra 1844 je istrski okrožni urad prejel besedilo Instrukcije za upravljanje občinskega premoženja, ki ga je pripravil guverner s svojimi sodelavci. V zvezi s tem besedilom so se v Pazinu sestali istrski okrožni glavar in istrski okrožni komisarij.¹¹⁸ Sodelujoči so svoje pripombe – te so se nanašale predvsem na izpeljavo načrta občinske uravnave v Istri – posredovali guvernerju.¹¹⁹ Stri-

¹¹³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 20 do 22, Koncept dopisa iz gubernijske pisarne goriškemu okrožnemu glavarju, Trst, 1. junij 1845.

¹¹⁴ Po izračunih goriškega okrožnega glavarja bi besedilo Instrukcije potrebovali po en izvod okrožni urad, okrajni komisariat, oba odbornika, župan občine in vsak član občinskega sveta ter vsaka občina še dva izvoda. Za 53 občin okrajev Gradišče, Krmin, Červinjan in Tržič bi bilo tako potrebnih 1.113 izvodov. Za 30–40 občin okraja Kojško, okolica Gorice in Rihemberk bi potrebovali še 620–840 izvodov, torej skupaj okrog 1.950 izvodov. ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 204 do 208, Dopis goriškega okrožnega glavarja, Gorica, 3. marec 1845.

¹¹⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 173 do 208, Istrski okrožni glavar pošilja načrt občinskega reda, 12. oktober 1844.

¹¹⁶ Glej poglavje: Prispeli predlogi uravnave, Istrsko okrožje.

¹¹⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Istrski okrožni glavar pošilja načrt občinskega reda, 12. oktober 1844. Prej je bilo predvideno, da odbornike voli zbor občanov.

¹¹⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 215 do 216, Dopis barona Grimshitzza grofu Stadionu, Pazin, 30. november 1844.

¹¹⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 217 do 230, Promemoria: opažanja o načrtu instrukcije za občinske volitve in upravo občinskega premoženja, b. d. (30. no-

njali so se, da so v materialnem pomenu zelo potrebni in dobrodošli določila o načinu pridobivanja in izgubljanja občinskega članstva ter določila o vzajemnih pravicah in dolžnostih med občino in njenimi člani, v formalnem smislu pa določila o učinkovitosti dela občinskega vodstva, stopnji samostojnosti občine v odnosu do nadrejenih oblasti, aktivni in pasivni volilni pravici, načinu volitev ter načinu postavitve blagajniških in računskih zadev. Kljub pozitivnim odzivom so menili, da so nekatera določila Instrukcije prekoračila uradne pravice okrožnega urada, so neuporabna in razmeroma neuglašena z zakoni, nekatera je bilo objektivno nemogoče izpeljati, nekatera pa je bilo treba spremeniti.¹²⁰ Prekoračitev pristojnosti okrožnih uradov je bila uvedba volilnega cenzusa. Določilo, ki je bilo povsem neusklajeno z zakoni, je bila vpeljava občinskih prispevkov. Ti so bili v Istri zelo potrebni, saj je zato, ker ni bilo uredbe o občinskih prispevkih, spodletel marsikateri poskus izboljšave, če so bili s tem povezani kakršni koli stroški. V Istri namreč več kot polovica občin ni premogla nobenega lastnega donosnega premoženja. Vendar v Instrukciji predlagane občinske prispevke po mnenju okrožnih komisarjev ne bi mogel odobravati okrožni urad, ker dovoljenja za to niso našli v nobenem zakonu.¹²¹ Odobritev periodično ponavljajočih se prispevkov bi morale dovoljevati višje oblasti: tako naj bi bilo urejeno tudi v Italiji in na Tirolskem. Za določila, ki so bila objektivno neizvedljiva, so okrožni komisarji poudarili vpeljavo občinskega sveta in izvedbo balotaže.¹²² Problem istrskih občin so videli v njihovi številnosti, majhnosti in načinu preživljanja prebivalstva. V Istri je bilo 520 občin. Med njimi je bilo največ takih (215) z 200 prebivalci, v 193 občinah je živelo 200–500 prebivalcev. Samo tri istrske občine so premogle 5–10.000 prebivalcev. Prebivalstvo se je v glavnem preživljalo s kmetovanjem (193.337 izmed 218.472 prebivalcev), manjši del je živel od morja (25.135 prebivalcev). Samo v 26 krajih sta bila dva razreda prebivalcev, drugod so bile to izključno kmečke občine.¹²³ V takšnih okoliščinah naj bi bilo vprašljivo vpeljati občinski svet v majhni občini, v kateri

je živelo le neizobraženo kmečko prebivalstvo, sestaviti občinski svet ter določiti število njegovih članov, da bi bilo njegovo zastopstvo sorazmerno z velikostjo občinskega sveta v velikih občinah. Dvomljivo bi bilo tudi delovanje občinskega sveta v občinah, v katerih je bilo skoraj nemogoče dobiti pismenega človeka, ki bi se spoznal na uradne zadeve. Okrožni komisarji so zato sklenili, da je Inštitucija potrebna in dobrodošla v vseh večjih istrskih občinah, neprimerna pa za manjše občine.¹²⁴ Med neizvedljive postopke po določenih Instrukcije je po mnenju okrožnih komisarjev sodila tudi balotaža pri občinskih volitvah, predvsem zaradi dolgotrajnosti postopka, saj bi moral vsak volivec oddati glas (kroglo) za vsakega kandidata.¹²⁵ Predlagali so, da bi v občinah z večinom nepismenim prebivalstvom tajno glasovanje pri občinskih volitvah opustili in da bi bilo glasovanje še naprej javno. Med določila, ki bi jih bilo potrebno spremeniti, so uvrstili blagajniške in računске zadeve.¹²⁶ Te bi bilo treba pri majhnih občinah zmanjšati: nepotrebno naj bi bilo vodenje blagajniškega dnevnika, glavne knjige in skupnih izračunov.

Pripombe istrskih okrožnih komisarjev so se torej nanašale na uvedbo občinskega sveta v 21 večjih istrskih občinah in vpeljavo občinskih prispevkov kot nadomestnega sredstva za pokrivanje občinskih stroškov s predpostavko, da bi periodično odobritev teh prepustili okrožnemu uradu ali deželnemu glavarstvu, vpeljavo volilnega cenzusa, balotažo pri občinskih volitvah in ustanavljanje občinskih svetov v 499 majhnih istrskih občinah. Tržaški guverner je bil zaradi pripomb presenečen,

vember 1844), podpisani istrski okrožni komisarji Toggenburg, Baselli, Codelli, Hein.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ Prav tam.

¹²² Prav tam, posnetki od 231 do 237.

¹²³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Promemoria: opažanja o načrtu instrukcije za občinske volitve in upravo občinskega premoženja, b. d. (30. november 1844).

¹²⁴ Prav tam. Med večje občine so prištevali Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Pulj, Vodnjan, Cres, Veli Lošinj, Mali Lošinj, Krk, Baško, Labin, Pazin, Žminj, Motovun, Oprtalj, Buje, Milje, Izolo, Umag in Pičen.

¹²⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 231 do 237, Dodatek k pripombam o vpeljavi balotaže pri občinskih volitvah. Okrožni komisarji so navedli primer občine, v kateri je živelo 1.000 prebivalcev. Če bi bilo število volivcev s pasivno volilno pravico enako številu volivcev z aktivno volilno pravico, potem bi 250 volivcev volilo 250 kandidatov, ali 62.500 glasovanj. S predpostavko, da vsaka balotaža traja 20 sekund in se glasovanje izvršuje 6 delovnih ur, bi glasovanje trajalo 347 ur ali 58 dni! Glasovanje v občini Rovinj bi v tem primeru trajalo 16 let. Če bi se občine razdelilo na več volilnih okrajev, bi se čas zmanjšal za 1/5, kar je še vedno preveč.

¹²⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Promemoria: opažanja o načrtu instrukcije za občinske volitve in upravo občinskega premoženja, b. d. (30. november 1844).

saj se je o predlogu večkrat pogovarjal z istrskim okrožnim glavarjem baronom Grimschitzem, ki je guvernerja podpiral.¹²⁷ Guverner je zato ponovno odpotoval v Pazin, da bi z istrskim okrožnim glavarjem pregledala besedilo Instrukcije, razjasnila njeno zakonsko podlago in možnosti izvedbe.¹²⁸

Guverner ni predvidel toliko težav pri določitvi volilnega cenzusa. Problem je nastal predvsem, ker je imela skoraj vsaka občina drugačno razmerje v zvezi z višino neposrednih davkov in številom volilnih upravičencev v vsakem volilnem razredu. Istrski okrožni glavar je v zvezi z dogovorom o splošnih pogojih za določitev volilnega cenzusa v istrskem okrožju oktobra 1845 v Pazinu sklical novi sestanek okrožnih komisarjev.¹²⁹ Po mnenju zbranih sta bila elementa volilne pravice prebivalstvo in posest;¹³⁰ elementa, ki ju je bilo treba upoštevati kot enakopravna volilna dejavnika ter volilno pravico urediti po njunem kombiniranem razmerju. V občinskem svetu eden izmed omenjenih dveh elementov ne bi smel bistveno prevladovati nad drugim. Enakost pri postavitvi stopnje volilne pravice je bila pomembna za trajno ravnotežje med različnimi sestavinami občinskih zadev in njihov močni razvoj, prav ta enakost pa naj bi priklicala v življenje novo uravnavo občinskih zadev.¹³¹ Občinska bremena so se sicer res plačevala po davčnem goldinarju in to je omogočalo večjo volilno pravico posesti. Instrukcija pa je priznavala občinskemu svetu določanje razdelitvenega merila za občinske prispevke, ki so jih plačevali tudi revnejši prebivalci. Zato so komisarji menili, da občinski svet ne more biti le svet bogatih, ampak bi morali v njem sedeti tudi manj bogati, volilni cenzus pa že sam po sebi izključuje proletariat.¹³² Okrožni komisarji so se zavedali, da je bilo po pravilu res, da je inteligenca pripadala bogatejšim slojem prebivalcev, vendar so bili

mnenja, da bi si tudi nižji razredi lahko prizadevali pripeljati v občinski svet razumne in vplivne može, ki bi jim zaupali. Če bi v občinski svet prišel kakšen razgrajač, naj ne bi bilo to nobena nesreča, ampak najboljša pot, da se takšne ljudi onemogoči, kot so kazale tudi dotedanje izkušnje. Najbolj potrebni lokalni zavodi¹³³ so bili tisti, pri katerih sta bila udeležba in interes odvisna od prebivalstva in ne od posesti. Bogatim pa so se take ustanove v glavnem zdele nepotrebno breme. Če bi želeli volilne razrede ustanoviti iz treh enakih delov davčnega kapitala, bi v večini občin 3/4 prebivalcev sodilo v tretji volilni razred. Revnejši bi takoj opazili iluzornost takšne volilne pravice, to pa bi povzročilo večje nezaupanje. Zato so komisarji menili, da bi bilo dobro, da bi se človek iz nižjega, torej številnejšega razreda zavedal veljave v lastni občini. Na teh osnovah so okrožni komisarji »iznašli« formulo, po kateri bi volilne razrede formirali tako, da bi bila prebivalstvo in posest izražena v odstotkih. V vseh treh volilnih razredih bi morale biti razmerje med odstotkom prebivalstva in odstotkom posesti enak, in sicer 33 1/3 ali: v vsakem razredu bi seštevek odstotka prebivalcev in odstotka posesti moral biti natančno 66 2/3.¹³⁴ Takšno formulo so uporabili v občinah Piran, Izola in Pulj.

Primer za občino Piran:

Volilni razred	Volilni cenzus	Število davčnih zavezancev	Davek
1.	12 gld. ¹³⁵ ali več	199	5.256 gld.
2.	pod 12 gld. ali najmanj 3 gld.	589	3.484 gld.
3.	pod 3 gld.	1.011	1.241 gld.
seštevek		1.799	10.081 gld.

¹²⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 213 do 214, Koncept dopisa grofa Stadionu baronu Grimschitzu, Trst, 14. december 1844.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 244 do 250: Zapisnik o dogovorih o vodilnih osnovah za določanje volilnega cenzusa pri razdelitvi na razrede pri občinskih volitvah, Pazin, 22. oktober 1845. Navzoči so bili okrožni glavar baron Grimschitz in okrožni komisarji vitez Toggenburg, baron Baselli in grof Wilczek.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ Prav tam.

¹³² Prav tam.

¹³³ Tukaj so mišljene sirotišnice, ubožnice in podobni zavodi, v katerih se je skrbelo za revnejše prebivalce.

¹³⁴ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 244 do 250: Zapisnik o dogovorih o vodilnih osnovah za določanje volilnega cenzusa pri razdelitvi na razrede pri občinskih volitvah, Pazin, 22. oktober 1845.

¹³⁵ Oznaka za goldinar.

Zgornji rezultat izražen v odstotkih:

Volilni razred	% prebivalcev	% posesti	seštevek	prerez	zgrešitev ¹³⁶ v dobro	zgrešitev v slabo
1.	11	52	63	31 3/6	1 5/6	-
2.	33	35	68	34	-	4/6
3.	56	13	69	34 3/6	-	7/6
seštevek	100	100	200	100	1 5/6	1 5/6

Guverner se je popolnoma strinjal z načinom določanja volilnega cenzusa, kot so ga na sestanku v Pazinu določili okrožni komisarji.¹³⁷

Goriško okrožje

Tudi v Goriškem okrožju so se vneto pripravljali na uvedbo novega občinskega reda, vendar je tamkajšnji okrožni glavar ubral drugačno pot. Na osnovi Instrukcije je okrožni glavar, po pogovorih s sodelavci in nekaterih manjših poskusih,¹³⁸ izdelal besedila občinskih uravnav za posamezne večje občine. Pri tem so bile izbrane nekatere majhne in večje občine v okrajih Krmin, Červinjan in Tržič.¹³⁹ Že 7. oktobra 1844 so izdelali Instrukcijo za volitve občinskih odposlancev za upravljanje premoženja mesta in občine Tržič¹⁴⁰ ter načrt Zapisnika zbora članov občine za isto občino.¹⁴¹ V letu 1845 pa so izdali še nekoliko spremenjene instrukcije¹⁴² za občine Krmin, Šentlovec pri Moši (S. Lorenzo di Mossa), Oglej, Červinjan, Tržič in Pjeris.¹⁴³

Načrt nove občinske uravnave so v Goriškem okrožju kmalu začel uspešno izvajati. Tamkajšnji problemi so bili drugačne narave. Šlo je predvsem za problem kolonatskega sistema, ki je obstajal na območjih, ki so bila nekoč pod beneško oblastjo. Besedilo Instrukcije je predvidevalo razdelitev volivcev na tri volilne razrede. Po prvotnem načrtu so bili v drugi volilni razred razporejeni tudi koloni. Goriški okrožni glavar se s tem ni strinjal,¹⁴⁴ ker je menil, da bi s tem nastala velika škoda visoko in višje obdavčenim. Vsak visoko obdavčeni posameznik, ki je v svojem razredu imel pravico oddati samo en volilni glas, je imel tudi do 30 kolonov. Vsak izmed teh kolonov pa je imel pravico glasovati v drugem volilnem razredu. Na takšen način bi tudi v drugem volilnem razredu prevladali manj obdavčeni (revnejši).¹⁴⁵ S pripombo okrožnega glavarja se je strinjal tudi guverner¹⁴⁶ in predlagal, naj kolone brišejo iz drugega ter jih, skupaj s polkoloni uvrstijo v tretji volilni razred. Goriški okrožni glavar se je pozneje odločil za nekoliko spremenjeno različico. V Instrukcijo za upravljanje občinskega premoženja občine Krmin je vnesel četrti razred volivcev in vanj uvrstil kolone in polkolone.¹⁴⁷ Zavedal se je namreč, da koloni ponekod predstavljajo večji del prebivalstva in je z ustanovitvijo četrtega razreda želel omogočiti zastopanost

¹³⁶ Gre za mala odstopanja od natančnosti formule, ker se pri določanju volilnega cenzusa niso hoteli spuščati na računanje ulomkov in delitev višine cenzusa na krajcarje.

¹³⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 241 do 242: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, Trst, 6. november 1845.

¹³⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 204 do 208: Dopis goriškega okrožnega glavarja Wenzla Gleisbacha tržaškemu guvernerju, Gorica, 3. marec 1845.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 97 do 122: Instrukcija za volitve odposlancev in za upravljanje premoženja mesta in občine Tržič, Gorica 7. oktober 1844.

¹⁴¹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 91 do 96: Zapisnik zbora v Tržiču za volitve 12 odposlancev, ki bodo volili odbornike mesta in občine Tržič, b. d.

¹⁴² Spremenjene na tak način, da so te upoštevale krajevna razmerja, število članov občine in druge postavke, ki jih je bilo možno spremeniti pri vsaki občini.

¹⁴³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški

ki gubernij, predsedniški spisi, posnetek 204: Dopis goriškega okrožnega glavarja grofa Wenzla Gleisbacha tržaškemu guvernerju, Gorica, 3. marec 1845.

¹⁴⁴ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 211 do 212: Dopis grofa Gleisbacha, Gorica, 12. november 1844.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 97, leto 1844, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 209 do 214: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, Trst, 14. november 1844.

¹⁴⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 208 do 250: Instrukcija za volitve odposlancev in upravljanje občinskega premoženja za občino Krmin s skupino Povier in Bergano, Gorica, 20. december 1844.

njihovih interesov.¹⁴⁸ Sestava volilnih razredov za omenjeno občino je bila urejena na ta način: v prvi razred so bili razporejeni najbolj obdavčeni (s plačilom več kot 120 gld. neposrednega letnega davka), v drugega tisti, ki so plačevali od 20 do 120 gld. neposrednega letnega davka, v tretjega pa tisti, ki so plačevali manj kot 20 goldinarjev neposrednega letnega davka (razen kolonov, ki so imeli nepremičnine ter so plačevali manj kot 2 goldinarja davka); v četrti razred so bili uvrščeni koloni in pol-koloni (*cosidetti mezzj coloni*), ki niso plačevali neposrednih davkov, ter tisti, ki so imeli nepremičnine in plačevali manj kot 2 goldinarja neposrednega letnega davka.¹⁴⁹ Okrožni glavar je sprva želel v četrti razred razporediti vse osebe, ki niso plačevale neposrednih davkov, vendar je ugotovil, da je takih oseb izredno malo tudi med koloni in pol-koloni. Zato se je odločil, da vseh tistih, katerih edini vir preživetja je bila njihova obdelana kolonija (*Kolonie*), ne razvrsti kot zemljiške posestnike (*Grundbesitzer*), temveč kot kolone.¹⁵⁰ Tako so v četrtem razredu pristali skupaj neobdavčeni prebivalci in vsi tisti koloni, ki so plačevali manj kot 2 goldinarja neposrednega davka.

Naslednja težava, ki je zahtevala manjšo spremembo v besedilu Instrukcije, je bila neenakomerna porazdeljenost posesti v furlanskih občinah, v katerih je veliko posestnikov živelo zunaj občin, v katerih so imeli zemljišča. Problem so rešili tako, da so v besedilo Instrukcije vnesli določilo, s katerim so zemljiški posestniki lahko izbrali svojega, v določenem kraju živečega oskrbnika ali zastopnika, ki bi jih v občini zastopal in volil.¹⁵¹

Zaradi določanja volilnega cenusa pri občinskih volitvah je tudi goriški okrožni glavar sklical posvet okrožnih komisarjev. Udeležili so se ga okrožni glavar grof Wenzel Gleisbach in goriški okrožni komisarji grof Coronini, vitez Bosizio in pl. Tordis.¹⁵² Posebnost goriških občin so bila ve-

lika posestva. Okrožni komisarji so ugotovili, da z manjšimi izjemami 66% davkov v občinah plačuje približno le 6 do 10 oseb. V nobeni občini se še ni zgodilo, da bi v prvi razred volivcev pritegnili več kot 20 oseb.¹⁵³ Posledica določitve načela istrskega okrožnega urada, da bi pri volitvah upoštevali le dva elementa (število prebivalcev in davčno kvoto ali posest), naj bi zato v Goriškem okrožju bila dejstvo, da bi v prvem razredu 4, 5 do največ 10 oseb lahko volilo le 2 do 3 odposlance in prav toliko namestnikov. Poleg tega večina teh oseb po določbah Instrukcije ni imela pravice biti izvoljena v občinski svet deloma zato, ker so bili z občino v sporu, niso oddali svojih poročil o delovanju v občinski upravi ali pa so zaradi kakšnega drugega tehtnega razloga odklanjali izvolitev.¹⁵⁴ Naslednji problem, ki so ga poudarili komisarji, je bil četrti razred volivcev. Zaradi tega razreda bi postale napake pri izračunih volilnega cenusa pravilo in ne tako kot v Istri izjema. Okrožni glavarji Goriškega okrožja so predlagali, da bi pri določanju volilnega cenusa upoštevali tri elemente: poleg prebivalstva in davka tudi osebno sposobnost za zastopanje občine v vsakem razredu volivcev.¹⁵⁵ Vsem trem elementom je bilo treba dati enako težo in jih pripeljati do najvišjega možnega ravnotežja. Okrožni komisarji so se strinjali, da bi načelo razdelitve v razrede, ki ga je izdelal istrski okrožni urad, upoštevali tudi v Goriškem okrožju. Tam, kjer je bila posest enakomerno razdeljena, bi upoštevali dva volilna elementa, drugod bi bilo treba upoštevati primerne odmike, da bi volitve sploh lahko izvedli.¹⁵⁶ Določitev volilnega cenusa so goriški okrožni komisarji želeli prepustiti okrajnim komisarjem, ki bi lahko intervenirali tudi pri presoji osebne sposobnosti za zastopanje občine, vsako tretje leto pregledovali stanje pri določanju volilnega cenusa in ga po potrebi spreminjali. Priprava volilnega cenusa za vsako izmed 250 občin Goriškega okrožja se je komisarjem zdela prevelika obremenitev za okrožni urad.¹⁵⁷

¹⁴⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 204 do 208: Dopis grofa Gleisbacha tržaškemu guvernerju, Gorica, 3. marec 1945.

¹⁴⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Instrukcija za volitve odposlancev in upravljanje občinskega premoženja za občino Krmin s skupino Povier in Bergnana, Gorica 20. december 1844, paragraf 2.

¹⁵⁰ Prav tam, paragraf 11.

¹⁵¹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Dopis grofa Gleisbacha tržaškemu guvernerju, Gorica, 3. marec 1945.

¹⁵² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 242 do 243: Dopis grofa Gleisbacha, Gorica, 31. oktober 1845; ARS,

AS 1087, mikrofilmski kolut št. 100, leto 1845–1846, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki 1 in 2: Protokol o posvetu okrožnih komisarjev Goriškega okrožja, Gorica, 30. oktober 1845.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ Prav tam.

2. Nekatere ponujene rešitve

Rešitev problema majhnih, predvsem slovanskih občin, je tržaški guverner predstavil obema okrožnima glavarjema leta 1847.¹⁵⁸ Predlagal je dva načina rešitve. Po prvem predlogu, ki ga je izoblikoval že v letu 1845,¹⁵⁹ bi bile dve ali več občin združene v enotno upravno telo (za več majhnih občin bi sestavili eno občinsko vodstvo in postavili enega župana). Po drugem predlogu¹⁶⁰ bi župan glavne občine skrbel za posle uprave premoženja in korespondenco vseh tistih podobčin, v katerih ne bi bilo mogoče najti pismenega upravitelja. Za to delo bi podobčine plačevale primeren prispevek za občinskega blagajnika in preostale uradnike. Na ta način bi podobčinam ostale neokrnjene osnovne pravice, ki jim jih je določala nova občinska ureditev, lahko bi razpolagale z občinsko lastnino, varovale svoje interese, izključen pa bi bil vpliv občinskega sveta upravljajoče občine. Vsaka podobčina bi lahko imela svojega župana, odbornika ter občinski svet, če ne bi bila tako majhna, da bi zadostovali le župan in odbornika. Občinski sveti bi se lahko redno in izredno sestajali v glavnem mestu glavne občine, le da župan glavne občine kot upravnik občinskega premoženja podobčine ne bi mogel predsedovati tem zasedanjem.¹⁶¹ Zato bi bilo potrebno imenovati enega izmed uradnikov okrajnega urada. Ker so imele majhne občine v pravilu zelo skope dohodke, varovanje njihovih interesov ne bi zahtevalo veliko razpravljanja. Guverner je zato predlagal, da bi isti dan v glavnem mestu glavne občine imelo seje občinskih svetov več podobčin, to pa tudi za okrajni komisariat predstavljalo manjše materialno breme. Na koncu je povabil oba okrožna urada, da se izrečeta o tem predlogu in predstavita svoje pripombe o izvedljivosti projekta.

Goriški okrožni glavar se ni strinjal z zamisljivo, da bi dve ali več občin združili v eno upravno telo predvsem zaradi različnih interesov občin in ljubo-sumnosti slovanskih občin na njihovo neodvis-

nost.¹⁶² To naj bi bilo manj primerno za razvoj občinske miselnosti kot ustanovitev neodvisnih občinskih svetov v vsaki občini. Drug predlog se mu je zdel bolj sprejemljiv. Guvernerju je še pojasnil, da so bili župani (oz. nadžupani) v slovanskih občinah zgolj politični organi in niso sodelovali pri upravljanju občinskega premoženja. Hkrati pa so v krajih, v katerih so bili sedeži občin, pomagali pri delu lastnih (ljudskih) županov, ki so skupaj z dvema odbornikoma predstavljali občinsko upravo. Ti župani (oz. nadžupani) niso bili člani občinskega sveta, razen če so bili izvoljeni za odposlance ali namestnike.¹⁶³

Za prenos poslov uprave občinskega premoženja in korespondence s podobčine na glavno občino tam, kjer ni bilo pismenih, ni našel nobenega zadržka. Vsaka še tako majhna občina je imela po njegovem mnenju pravico do lastnega neodvisnega občinskega sveta in župani (oz. nadžupani) bi lahko predsedovali zasedanjem občinskega sveta, če jim ne bi dodelili odločilnega glasu (in to bi se lahko zgodilo, če bi bili v podobčini izvoljeni za odposlance ali namestnike). Župani bi se skupaj z blagajnikom in aktuarjem (nastavljenima za več podobčin) ukvarjali s sestavljanjem zapisnikov sej in jih pošiljali okrajnim komisariatom. Okrožni glavar je to nalogo županov razumel kot nalogo vmesnega organa med podobčino z maloštevilno inteligenco in okrajnim komisariatom, katerega naloga bi bila to voditi, ne da bi nanjo imel neposreden vpliv, ki bi omejeval delovno področje občinskega župana in odbornikov.¹⁶⁴ Vsaka drugačna omejitev položaja župana (oz. nadžupana) bi bila nasprotna organizacijskemu pravilniku iz leta 1814 ter bi lahko pripeljala do nezadovoljstva slovanskih občin, ki so bile zelo občutljive na svoje pravice in samostojno upravo.¹⁶⁵ Goriški okrožni glavar ni pozabil omeniti, da vsi župani (oz. nadžupani) niso bili pismeni,¹⁶⁶ vendar za to nalogo ne bi bilo niti možno dobiti primernejše osebe. V takšnih primerih bi za več majhnih občin nastavili enega tajnika in enega blagajnika, ki bi vodila korespondenco in posle uprave. Lahko bi sodelovala na sejah sveta, vendar ne bi smela biti predsedujoča, temveč bi za to nalogo okrajni komisariat moral poslati svojega

¹⁵⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 11 do 13: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, naslovljen na oba okrožna urada, Trst, 28. februar 1847.

¹⁵⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetka 20, 21: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, št. 1665, Trst, 1. junij 1845.

¹⁶⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 11 do 13: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, naslovljen na oba okrožna urada, Trst, 28. februar 1847.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 159 do 161: Dopis Goriškega okrožnega urada, Gorica, 17. april 1847.

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ Prav tam.

¹⁶⁵ Prav tam.

¹⁶⁶ Prav tam. Omenja okraje Devin, okolico Gorice, Bovec in Ajdovščino.

uradnika. Ti mali občinski sveti bi se lahko na določen dan zbrali v glavnem mestu okraja ter bi drug za drugim imeli svoja zasedanja.¹⁶⁷

Tržaški guverner je bil s poročilom sicer zadovoljen, je pa goriškemu okrožnemu glavarju odgovoril, da s svojimi napotki zadeve ni hotel popoševati na vse občine, saj je bilo po njegovem mnenju tudi v tem primeru ključno poznavanje posebnih krajevnih razmer.¹⁶⁸ Svoje napotke v zvezi s tem je razumel kot najširši obris ter omenil, da naj okrožni urad prek svojih okrožnih komisarjev zadevo predstavi na okrajih, naj se o teh zadevah pogajajo in na osnovi opazovanj in izkušenj potem načrtujejo potrebna določila za izpeljavo tega projekta.¹⁶⁹

3. Pripombe k besedilu navodila za ustrezno upravljanje občinskega premoženja

Istrsko okrožje

Istrski okrožni glavar je po prejetju Navodila za ustrezno upravljanje občinskega premoženja¹⁷⁰ v Pazinu sklical sestanek okrožnih komisarjev; ti so svoje pripombe poslali deželnemu predsedstvu.¹⁷¹ Za komisarje ni bilo sporno samo določilo, da so občinsko premoženje in občinske dobrine last občine kot političnega (moralnega) telesa in ne posameznih članov občine. Ta določba se jim je zdela resnično koristen miselni preobrat, s katerim so občinsko dobro postavili kot dobro družbe. Sklepi, izhajajoči iz tega določila (nedopustnost delitve jedra občinskih dobrin med občinske člane ter omejitev uporabe občinskih dobrin upoštevanje hišne potrebe posameznih članov občine), pa so se jim zdeli neuresničljivi, saj je bilo to v popolnem nasprotju z dotedanjim razmišljanjem o občinski lastnini. V Istri je prevladovalo mnenje, da so občinske dobrine last njenih prebivalcev, zato so se

obnašali kot solastniki, ki jih je združevalo le solastniško razmerje in noben drug skupni cilj.¹⁷² Posledica je bila, da so občinski prebivalci zahtevali uporabo občinskih dobrin, tudi če je to presegalo njihove hišne potrebe. Čeprav so komisarji takšnemu ravnanju pripisovali glavno krivdo za slabo stanje občinske ekonomije, so se bali nasprotovanja najnižjih slojev prebivalstva.¹⁷³

Komisarji so se tudi strinjali z določbami o načinu uporabe kultiviranih in za kultiviranje primernih zemljišč s pripombo, da so v Istri tla pogosto zelo skalnata in da bi to na začetku zahtevalo veliko dela: zemljišča bi bilo treba dajati v zakup za dolga obdobja in zelo majhne zakupne dajatve. V tem primeru v prvem desetletju trajanja zakupa ne bi bilo mogoče pričakovati pomembnejše materialne koristi.¹⁷⁴ Ugotovili so tudi, da so se določila o prigonu živine nanašala le na rogato živino. V Istri so v glavnem vzgajali ovce, teh pa navadno niso krmili v hlevih. Predlagali so, da bi prigon ovac uredili po kakem drugem, primernejšem merilu. Odločno so nasprotovali določilo, da kazni za gozdne in pašniške prekrške določajo občinska načelstva, saj so bili tako izpostavljeni jezi domačega prebivalstva.¹⁷⁵ Opozorili so, da bi bilo treba gospodarjenje z grmovjem ruja razširiti tudi na grmovje lovora. Lovorovi listi bi bili v Istri lahko vir dohodkov za občine, saj so ga do tedaj neredno izkoriščali sami občinski prebivalci. Na koncu so se komisarji strinjali, da je treba lokalne zavode postaviti pod nadzor občine, vendar se jim je zdelo nepotrebno zahtevati, da so občinski načelnik in odbornika brezpogojno izključeni iz uprave zavodov, ki niso bili pod neposredno občinsko upravo, posebej zato, ker v majhnih občinah ni bilo veliko ljudi, ki bi se spoznali na upravo. Zato so predlagali, da bi bila izbira upravnih organov prepuščena občinskemu svetu brez teh omejitev.¹⁷⁶

4. Pripombe k besedilu predpisa o občinskem svetu

Istrsko okrožje

V zvezi s Predpisom o občinskem svetu so se uradniki Istrskega okrožja sestali 23. februarja

¹⁶⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 159 do 161: Dopis goriškega okrožnega urada, Gorica, 17. april 1847.

¹⁶⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 161: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, naslovljen na goriški okrožni urad, Trst, 22. april 1847.

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ Okrožni glavar je omenjeno besedilo prejel s prezidijalno uredbo z dne 26. oktobra 1845.

¹⁷¹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 100, leto 1845, 1846, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 4 do 12: Poročilo istrskega okrožnega glavarja ter priložen zapisnik dogovora o načrtu navodila za ustrezno upravljanje občinskega premoženja, Pazin, 30. november 1845.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ Prav tam.

1847.¹⁷⁷ Njihove pripombe so se nanašale na določitev terminov sej občinskega sveta, vsebine razprav in pristojnosti sveta v zadevah politične narave, predhodne sestanke okrajnih predstojnikov z občinskim načelnikom ter na pravico do predavanja v občinskem svetu. Posebej so se zavzeli za spremembo 7. paragrafa, ki je prepovedoval razprave v »zadevah politične narave«, to je razprave o vseh zadevah, ki niso sodile k upravljanju občinskega premoženja. Komisarji so se zavedali, da je natančna določitev meja delovanja občinskega sveta potrebna, vendar so menili, da »zadeve politične narave« niso tako natančen izraz, s katerim bi bilo mogoče določiti prav vse zadeve, ki jih ne bi smeli obravnavati v občinskem svetu. Težko je bilo tudi poiskati drug primeren izraz. Predlagali so, da to določilo opustijo, oziroma natančneje določijo zadeve, o katerih občinski svet ne bi smel razpravljati. Iz prakse so namreč vedeli, da so bile občine večkrat v takem položaju, da so prosile za stvari, ki so bile zunaj področja upravljanja lastnega premoženja, vendar so zadevale splošno blaginjo, za katero so bile obvezne skrbeti: postavitve dušnopastirske postaje, ustanovitve študijskih zavodov in drugo.¹⁷⁸ Istra v tistem času tudi še ni imela lastnega stanovskega zastopstva, prek katerega bi se posredovale prošnje in želje prebivalcev cesarju – na ta način napisan paragraf bi občine v Istri v vsakdanjem življenju močno oviral. Na koncu so guvernerju predlagali, naj se odpre 8. paragraf, ki je določal, da ima okrajni komisariat pravico posredovati okrožnemu uradu tiste zadeve, ki so se mu na sejah občinskega sveta zdele sporne. Na ta način so želeli tudi prenesti odgovornost z okrajnih na okrožne komisariate. Pripomb sta bila deležna tudi paragrafa 18 in 19, v katerih je bilo določeno, da okrajnega predstojnika na sejah občinskih svetov v podobčinah zastopa župan glavne občine. V Istri po mnenju zbranih uradnikov ni bilo nobene notranje povezave med glavno občino in podobčinami, razen tiste formalne, ki je določala podložnost podžupanov županu glavne občine in se je omejevala na politične zadeve. Poleg tega so bile sosednje občine po pravilu sprte zaradi zadev, katerih vzrok v številnih primerih ni bil znan ali pa je tičal v nenehnih

pritožbah zaradi lastništva zemljišč in rivalstvu pri prodaji proizvodov ali izvrševanju pravic. Glavna pripomba pa je zadevala nepoklicanost župana, da bi zastopal položaj deželno knežjega komisarja, kot so razumeli funkcijo okrajnega uradnika pri zasedanjih občinskega sveta, saj številni župani niso imeli znanja, potrebnega za vodenje razprav v smislu nove uravnave, številni župani pa niso imeli potrebne avtoritete, ki je bila najbolj potrebna prav v podobčinah, v katerih so bili občinski sveti sestavljeni iz neizobraženih ljudi.¹⁷⁹ To določilo naj bi se zato opustilo.

Po 42. paragrafu Predpisa o občinskem svetu je bila odbornikoma odvzeta pravica do tega, da ima govor na sejah občinskega sveta; to je bilo v nasprotju z 31. paragrafom Instrukcije, ki je to pravico dajal županu in obema odbornikoma. Zato so predlagali, da bi se to določilo spremenilo tako, da bi imel govor v občinskem svetu lahko župan ali kateri od odbornikov.¹⁸⁰ Na koncu so predlagali, naj bodo v Predpisu o občinskem svetu določene kazni¹⁸¹ za občinske uradnike zmanjšane ali pa omejene na redke primere, saj bi po njihovem mnenju visoke kazni v začetku uvajanja novih občinskih predpisov predvsem neizobražene dele prebivalstva od nje odvrnilo: župan, odbornika ali odposlanci naj bi svojo službo opravljali brezplačno, hkrati pa bi jim grozile visoke kazni.¹⁸² Namesto tako strogih določil so predlagali, da bi v primerih, ko bi občinski zastopniki neposredno ali posredno občini povzročili škodo, občini dali pravico, da povzročitelj povrne škodo in to povračilo bi bilo neke vrste kazni.

Goriško okrožje

Tudi goriški okrožni glavar je v zvezi z novim Predpisom o občinskem svetu sklical sestanek.¹⁸³ Uradniki Goriškega okrožja so imeli podobne pripombe k besedilu Predpisa kot istrski. Glede terminov rednih sej so menili, da sta si prvo in drugo zasedanje sledila prehitro, med drugim zasedanjem v enem letu in prvim v naslednjem pa je minilo

¹⁷⁹ Prav tam.

¹⁸⁰ Prav tam.

¹⁸¹ V paragrafih 9, 10, 24, 29, 30, 31, 32, 33 in 34.

¹⁸² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 77 do 90: Pripombe na besedilo Predpisa o občinskem svetu, Pazin, 23. februar 1847.

¹⁸³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 107 do 108, 128 do 129: Dopis goriškega okrožnega urada, Gorica 19. marec 1847.

¹⁷⁷ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 77 do 90: Dopis istrskega okrožnega glavarja z dne 25. februarja 1847 in priloga s pripombami k besedilu Predpisa o občinskem svetu, Pazin, 23. februar 1847.

¹⁷⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 77 do 90: Pripombe k besedilu Predpisa o občinskem svetu, Pazin, 23. februar 1847.

preveč časa in to je povečevalo število izrednih zasedanj. Predlagali so, naj bo seja, na kateri so se potrjevali računi, preložena na februar, seja, na kateri so potrjevali predračune, pa na avgust.¹⁸⁴ Izraz »zadeve politične narave« se jim je zdel preveč nedoločen. Določba bi se morala glasiti tako, da zadeve, ki so imele osnovo v že določenih zakonskih predpisih ali pa so imele pravno veljavo, niso bile podložne nadaljnji meritorni razpravi. Če bi občinska uprava predlagala razpravo v zadevah, ki niso bile primerne za obravnavo v občinskem svetu, bi jih imel okrajni komisar pravico izločiti z dnevnega reda seje ter občinski upravi razložiti osnove za to izločitev.¹⁸⁵ Tudi goriški uradniki so se zavzeli, da bi bilo treba javni nastop v občinskem svetu dovoliti ne le predsedujočemu in županu, ampak tudi kakšnemu drugemu članu občinskega sveta.

Guverner je v končnem besedilu Predpisa o občinskem svetu uporabil pripombe obeh okrožnih uradov v tolikšni meri, kot je menil, da je bilo primerno za cilje celotne uravnave.¹⁸⁶ Dal je spremeniti 7. paragraf v duhu pripomb istrskih okrožnih komisarjev. Osnove za omejevanje zasedanj občinskega sveta na strogo področje zadev občinskega premoženja naj ne bi obstajale, hkrati pa bi bilo nedopustno dati občinskemu svetu pooblastilo, da s področja lokalnih interesov preide na področje politike in razpravlja o zadevah, za katere so pristojni višji organi.¹⁸⁷ Guverner je prav tako izločil večino kazni zaradi izostanka s sej sveta ter se omejil le na primere, pri katerih je lahko računal na povračila stroškov. Terminov za obe redni seji sveta se mu ni zdelo primerno predstavljati, ker je želel oblastem pustiti dovolj časa, da bi občinskemu gospodarstvu za prihodnje leto zagotovile pravočasno pokritje stroškov.

VII. Začetek uvajanja inštrukcije v posameznih občinah tržaškega gubernija

Začetki uvajanja novega občinskega reda, posebnih predpisov ter razprav o izvedljivosti se časovno ne ujemajo. Tiskana besedila vseh treh novih predpisov so pošiljali okrožnim uradom še spomladi leta 1847.¹⁸⁸ Poleg načelnih so nastajali tudi problemi tehnične narave, kot je bila na primer

uskladitev italijanskega in nemškega besedila Inštrukcije.¹⁸⁹

1. Istrsko okrožje

Istrsko okrožje je najprej začelo izvajati občinsko uravnavo na osnovi treh novih predpisov v večjih občinah. Okrožni glavar je 28. maja 1845 izdal okrajnim komisariatom Koper, Piran, Poreč in Motovun odlok¹⁹⁰ o boljši organizaciji občinskih zadev, priložil besedilo Inštrukcije za upravljanje občinskega premoženja in jim naročil, naj s tem seznanijo občine, v katerih je bilo treba začeti potrebne priprave na volitve v občinske svete. Besedilo Inštrukcije je bilo treba obesiti v prostorih občinskega načelstva na vpogled, okrajni komisarji pa so potem izdelali sezname volivcev, ki so vsebovali tudi podatke o skupnih neposrednih davčnih zneskih. Na tej osnovi so okrajni komisarji volivce še razdelili v volilne razrede in skupaj z občinskim vodstvom izdelali vrstni red volivcev, kot naj bi bili klicani na glasovanje. Potrebno je bilo izdelati še posebna vabila posestnikom, ki so živeli zunaj občine, izdati javni razglas o dnevu in uri volitev, priskrbeti glasovalne posode in seveda glasovalne kroglice.¹⁹¹

Občina Koper

Koprski okrajni komisariat je 16. junij 1845 določil za dan volitev v koprski občinski svet.¹⁹² Volivci so bili razporejeni v tri volilne razrede, volili so 12 odposlancev in 6 namestnikov. Volitve je vodil okrajni komisar Milošević (Millosovich), okrožni komisar vitez Toggenburg je bil navzoč kot opazovalec.¹⁹³ Istrski okrožni glavar je dobil na vpogled poročilo okrožnega komisarja Toggenburga, zapisnik volitev in vse priloge¹⁹⁴ ter jih po-

¹⁸⁴ Prav tam.

¹⁸⁵ Prav tam.

¹⁸⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 105 do 108: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, Trst, 20. april 1847.

¹⁸⁷ Prav tam.

¹⁸⁸ Prav tam.

¹⁸⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 11 do 13: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne naslovljen na oba okrožna urada, Trst, 28. februar 1847.

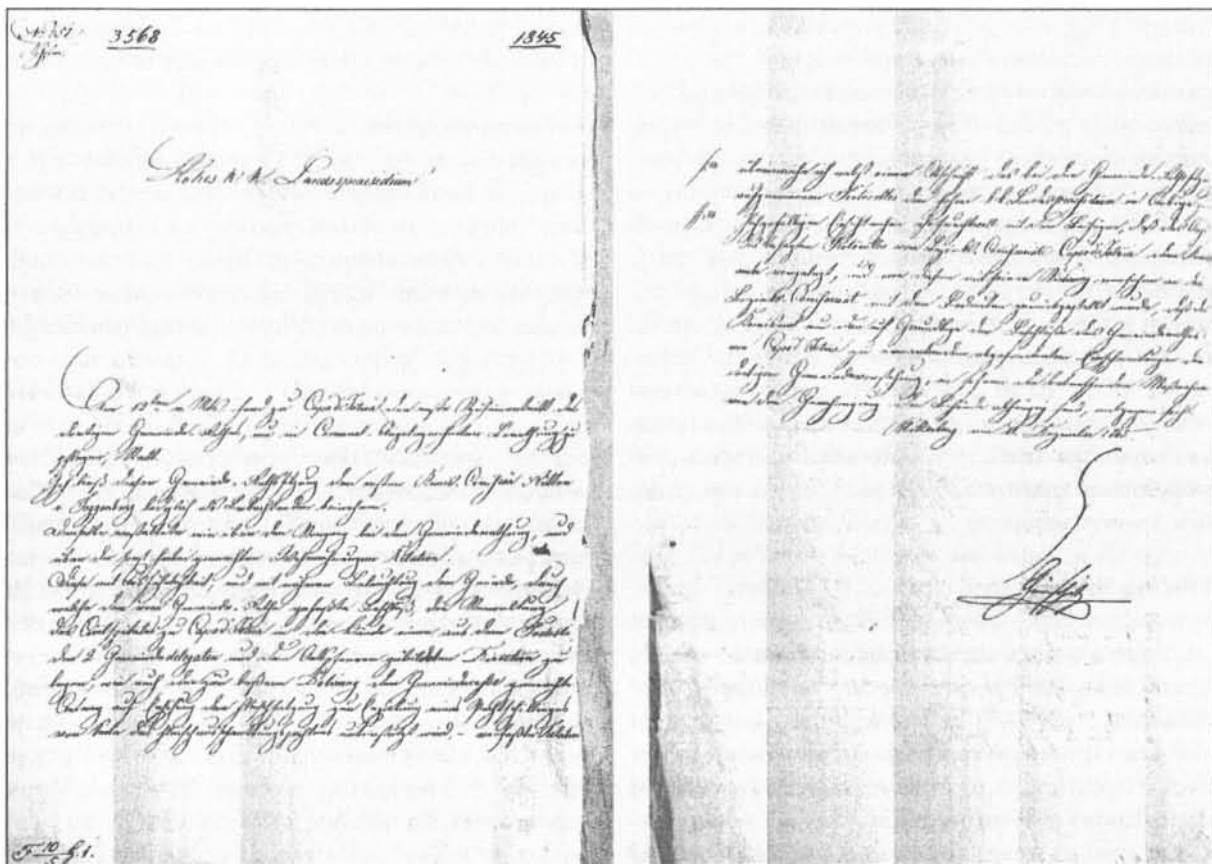
¹⁹⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 74 do 76: Dopis istrskega okrožnega glavarja, Pazin, 28. junij 1845 s prilogo (odlok, naslovljen na okrajne komisariate Koper, Piran, Poreč in Motovun z dne 28. maja 1845).

¹⁹¹ Prav tam.

¹⁹² Prav tam.

¹⁹³ Prav tam.

¹⁹⁴ To je poimenski seznam članov občine iz treh volilnih razredov, seznam navzočih, seznam predlaganih za odposlance ali namestnike, izkaz o volilnih rezultatih v vsakem posameznem razredu volivcev, o izvršeni balotaži in prejetih vabilih za volitve.

Poročilo istrskega okrožnega glavarja barona Grimschitza o prvi seji novega občinskega sveta v Kopru (ARS, AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Tržaški gubernij, mikrofilmski kolut 100, posnetki 34–37).

sredoval guvernerju s prošnjo, naj mu jih vrne za potrebe okrajnega komisariata. Izvoljeni občinski svet je pozneje izvolil še dva odbornika.¹⁹⁵ Guverner¹⁹⁶ je bil zadovoljen s prejetim gradivom in menil, da so zadevo pravilno razumeli ter da poteka v pravo smer. Poudaril pa je, da mora število odposlancev (članov sveta), ki jih je treba voliti, ter davčno kvoto, po kateri naj bi bili volivci razporejeni v volilne razrede, vedno določiti okrožni urad.¹⁹⁷ Guverner je imel le nekaj manj pomembnih pripomb k samim volitvam. V razglasu volitev naj bi nastala napaka pri določanju osebe, ki je vodila volitve (kot predsedujoči naj bi bil omenjen okrožni komisar, to pa je bilo v nasprotju z določili Instrukcije, ki je natančno določala, da volitve vodi

okrajni komisar ali njegov namestnik). Okrožnemu glavarju je predlagal, naj izdela predpisan formular razpisa volitev in določi, kaj v takšen razglas sodi in kaj ne, da bi se izognili napakam.¹⁹⁸ Imel je še pripombe k postopku glasovanja v tretjem razredu volivcev.¹⁹⁹ Ti naj bi glasovali tudi za nekatere predlagane kandidate iz drugih dveh volilnih razredov, a to za guvernerja ni bilo sporno, saj je bila ta možnost določena tudi v Instrukciji. Pravica vsakega volivca je bila, da izbere tistega kandidata, ki mu je zaupal. Sporen naj bi bil način klicanja volivcev h glasovanju, ker se niso držali vrstnega reda, to pa bi lahko privedlo do neregularnosti samega postopka.²⁰⁰ Zato je predlagal, da bi okrajne komisarje dobro poučili o postopkih volitev, da ne bi bilo izpodbijanja volilnih rezultatov.

Koprski občinski svet v novi sestavi se je prvič sestal 12. novembra 1845. Istrski okrožni glavar je na sejo sveta kot opazovalca poslal okrožnega ko-

¹⁹⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Dopis istrskega okrožnega glavarja, Pazin, 28. junij 1845.

¹⁹⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 80 do 84: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne istrskemu okrožnemu glavarju, baronu Grimschitzu, Trst, 3. julij 1845.

¹⁹⁷ Prav tam.

¹⁹⁸ Prav tam.

¹⁹⁹ Prav tam.

²⁰⁰ Prav tam.

misarja Toggenburga.²⁰¹ Guverner je bil s sejo koprškega občinskega sveta zadovoljen:²⁰² ta naj bi razumel pomembnost svoje naloge in pokazal resnično voljo za delovanje v občinsko dobro; zapisnik seje občinskega sveta pa je moral rabiti občinski upravi kot podlaga za njeno delo ter poročanje o prošnjah in predlogih občine oblastem.²⁰³ O nadzoru okrožnega urada nad občinskimi posli pa je menil, da bi bilo bolje, če okrožni urad ne bi potrjeval zapisnikov sej občinskih svetov ter se izrekal o koristnosti sprejetih sklepov. Pomembno pa se mu je zdelo, da je imel okrožni urad pregled nad obravnavami, preprečeval »splošno škodljive zadeve« ter dokler se okrajni komisariati in občine niso popolnoma znašli v zadevi, pazil, da so seje potekale v pravo smer.

Občina Piran

Volitve v občinski svet občine Piran so bile 7., 8. in 9. julija 1845 pod predsedstvom okrajnega komisarja Korratuka²⁰⁴ in pod budnim očesom opazovalca, okrožnega komisarja barona Basellia. Volivci, razporejeni v tri volilne razrede, so volili 18 odposlancev in 9 namestnikov.²⁰⁵ Vsak volilni razred je volil na enega izmed treh dni, določenih za volitve. Baron Baselli se je o volitvah izrekel pozitivno, ker so bili izbrani razumni možje, to pa je lahko potrdil tudi okrožni glavar. Volivci iz drugega razreda so izvolili pet odposlancev iz prvega in štiri iz drugega volilnega razreda. Izvoljeni odposlanci in namestniki, ki jih je volil tretji razred volivcev, so pripadali prvemu (6 oseb) ali drugemu volilnemu razredu (3 osebe). Med izvoljenimi odposlanci je okrožni glavar omenil Nikolaja Borsattija, Filipa Corsija, Kristofa Lammarina, Bonofacija Ruazionaja in Domenica Pagliario,²⁰⁶ ki so jih izvolili volivci iz drugega volilnega razreda. Ker je markiz Fabris, stari piranski župan, tudi zaradi pritiska ok-

rajnega komisariata²⁰⁷, ponudil svoj odstop, je okrožni glavar sodeloval pri imenovanju novega župana.

Guverner je bil zelo zadovoljen z uvajanjem novega občinskega reda v Piranu.²⁰⁸ Strinjalo se je z vlogo, ki jo je opravil okrožni glavar pri imenovanju župana, saj je bila po njegovem prepričanju izvolitev županov v pomembnejših občinah zaradi njegovih številnih nalog, ključna.²⁰⁹ Glede volitev je imel pripombe na določitev volilnega cenzusa.²¹⁰ Ena temeljnih sprememb, ki jih je uvedel nov občinski red z razporeditvijo volivcev v volilne razrede, je bila poenostavitev občinskih zborov in ukinitvev splošnih zborov prebivalstva. Določitev volilnih razredov naj bi priskrbelo določen (odločilen) vpliv posestnikom.²¹¹ Delitev ni želela majhnim posestnikom povsem odvzeti vpliv na občinske zadeve, vendar je želela prepustiti pomembnejši vpliv premožnejšim prebivalcem, ki so imeli v občini veliko nepremičnin. V Piranu so volilne razrede določili tako,²¹² da je vsak volilni razred volil enako število odposlancev in namestnikov. To je pomenilo, da je prvi volilni razred, v katerem je bilo 250 volivcev, ki so plačevali 61% vseh letnih neposrednih davkov (ali 5.794 goldinarjev na leto) volil prav toliko odposlancev kot tretji volilni razred, v katerem je bilo sicer 720 volivcev, le da so oni prispevali le 6% celotne davčne kvote (ali 558 goldinarjev na leto). Po guvernerjevem mnenju bi to lahko pripeljalo do tega, da bi več volivcev v nižjih in malo volivcev v višjih razredih povzročilo dvig volilnega cenzusa višjih razredov.²¹³ Opazil je tudi nesorazmerje med drugim in tretjim volilnim razredom, v katerih je bilo približno enako število volivcev,²¹⁴ vendar so volivci v drugem razredu

²⁰¹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 100, leto 1845–1846, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 34 do 35: Poročilo istrskega okrožnega glavarja o seji občinskega sveta v Kopru, Pazin, 11. december 1845.

²⁰² ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 100, leto 1845–1846, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 36 do 37: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, Trst, 15. december 1845.

²⁰³ Prav tam.

²⁰⁴ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki 95 in 96 ter od 100 do 103: Dopis istrskega okrožnega glavarja o volitvah v občinski svet Pirana, Pazin, 24. julij 1845.

²⁰⁵ Prav tam.

²⁰⁶ Prav tam.

²⁰⁷ Prav tam. Okrožni glavar je markizu Fabrisu, ki je sicer pokazal veliko prizadevanj za napredek splošne blaginje, očital veliko trmo, nespravljalnost in oblastizeljnost; to naj bi bili vzroki za njegovo nepriljubljenost.

²⁰⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 96 do 100: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, 2. avgust 1845.

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Prav tam. Zapisnik zbora in priloge k zapisniku so bile verjetno vrnjene na okrožni komisariat, zato ni nobenih ohranjenih podatkov o določitvah volilnega cenzusa v posameznih občinah. Arhivsko gradivo Istrskega okrožnega glavarstva v Pazinu, ki ga hrani Državni arhiv v Pazinu, je le fragmentarno ohranjeno in ne vsebuje omenjenih zapisnikov.

²¹¹ Prav tam.

²¹² Prav tam.

²¹³ Prav tam.

²¹⁴ Prav tam. V drugem razredu je bilo 700, v tretjem pa 720 volivcev.

plačevali za 2.423 goldinarjev več davka kot volivci v tretjem razredu, eni in drugi so pa volili enako število odbornikov in namestnikov. Naročil je okrožnemu glavarju, naj si ogleda inštrukciji za volitve v občinah Koper in Poreč, v katerih je bilo sorazmerje med premožnimi in revnimi določeno mnogo bolje. Še enkrat je poudaril, da je za vsako občino potrebno dobro preučiti stanje in ne le površno prepisovati besedila, ne da bi ga prej prilagodili stanju na terenu.²¹⁵

Občina Poreč

Volitve v občinski svet občine Poreč so potekale pod predsedstvom okrajnega komisarja dr. Tomšiča (Thomschitz).²¹⁶ Volivce, ki so volili 9 odposlancev in 6 namestnikov, so razporedili v tri volilne razrede. Kot opazovalec je na zbor prispel okrožni komisar Hein. Zapisnik občinskega zbora je vseboval razglas volitev v občini Poreč, seznam vseh članov občine, ki so bili povabljeni na zbor, ter seznam članov, ki se zbora niso udeležili, seznam članov občine, ki so bili razglašeni za osebe, ki jih ni mogoče voliti za odposlance ali namestnike, ter izkaz rezultatov volitev po posameznih volilnih razredih.²¹⁷

V prvem razredu je okrajni komisariat sporazumno z občinskim vodstvom predlagal 20 kandidatov. Za odposlance so bili izvoljeni markiz Benedetto Polisini, Ivan Anton de Artusi, Bartol de Vergotini, za namestnika sta bila izvoljena Kancijan de Manzolini in Lorenzo de Sincich.²¹⁸ V drugem razredu je bilo 24 predlaganih kandidatov, izmed njih so bili izvoljeni Peter de Filippini, Luigi de Salomon in Pavel de Chiuris, za namestnika pa Anton de Bassich in Pasquale Grimani. V tretjem razredu je bilo 22 predlaganih kandidatov iz tretjega razreda ter en kandidat iz prvega razreda. Za odposlance so bili izvoljeni Bartol Borri in Jožef Callegari iz tretjega volilnega razreda ter Andrej Zuliani iz prvega razreda, za namestnika pa Ivan Frania in Ivan Mauri, oba pripadnika tretjega volilnega razreda.²¹⁹

2. Goriško okrožje

Kot lahko izvemo iz guvernerjevega dopisa istrskemu okrožnemu glavarju,²²⁰ se je nova občinska uravnava najprej začela uvajati v Goriškem okrožju, in sicer v občinah, v katerih je obstajal kolonatski sistem. Odmev v občinah je bil pozitiven. Glede na dober napredek je goriški okrožni glavar avgusta 1845 začel priprave za vpeljavo nove uravnave tudi v nekaterih drugih občinah. Izbral je nekaj večjih furlanskih občin, ki so imele premoženje, ki jim v sistemu uprave, uveljavljenem do tedaj, ni zadoščevalo za kritje stroškov:²²¹ Šempeter in Ronke v okraju Tržič; Fiumicello, Terc (Terzo di Aquileia), Ajello in Gradež v okraju Červinjan; Ločnik (Lucinico) in Medeja (Medea) v okraju Krmin ter Villesse, Romans in Mariano (del Friuli) s Korono v okraju Gradišče.²²² Z zadevo pa ni hotel hiteti v manjših in nepremožnih občinah. Okrožni glavar je hotel počakati, dokler ne bi bilo jasno, ali bo izvedena združitev več majhnih občin pod enim zastopstvom. V letu 1846 so novi občinski red začeli uvajati tudi v občinah Goriškega okrožja, ki so bile že prej pod avstrijsko oblastjo.

Občini Bovec in Kobarid²²³

Volitve v občinski svet občine Bovec so bile 14. decembra 1846, občine Kobarid pa 16. decembra 1846. Odposlanci občine Bovec so odbornika izvolili 3. januarja 1847, v Kobaridu pa 28. januarja 1847. Goriški okrožni urad je februarja 1847 potrdil izvoljena odbornika občine Bovec Matijo Mlekuža (Mlekusch) in Antona Miheliča (Michellitsch) ter izvoljena odbornika občine Kobarid Jožefa Pagliaruzzija in Ignaca Genterja.²²⁴ V obeh občinah so se odločili zaposliti tudi blagajnika. Predlagal je tudi, da bi poleg blagajnika zaposlili tudi aktuarja za vodenje zapisnikov občinskega sveta.²²⁵ Opozoril je okrajni komisariat Bovec, da mora biti v občini

²¹⁵ Prav tam.

²¹⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 92 do 94: Dopis istrskega okrožnega glavarja o volitvah v občinski svet Poreča, Pazin, 25. julij 1845.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Prav tam.

²¹⁹ Prav tam.

²²⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, Trst, 31. marec 1845. Tam, kjer je več prebivalcev, je manjši davek in narobe.

²²¹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 90: Dopis goriškega okrožnega urada, Gorica, 23. julij 1845.

²²² Torej v furlanskih in italijanskih občinah.

²²³ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 5. Prepis dopisa okrožnega urada Gorica okrajnemu komisariatu Bovec, Gorica, 13. februar 1847.

²²⁴ Prav tam. Ime zadnjega odbornika je podpisano nečitljivo.

²²⁵ Prav tam.

Bovec posebno pozoren na dve zadevi: da se skrbno izdelata inventar občinskega premoženja ter da preveri predlog ustanovitve bovške podružnične prodajalne šolskih knjig iz tržaške glavne prodajalne. Ustanovitev takšnega zavoda naj bi bila potrebna v vsaki glavni občini, v kateri so bili šolarji. S tem bi zagotovili optimalno dobavo knjig v šolskem letu. Opozoril pa je, da je ta predlog občinskega sveta treba najprej posredovati šolskemu nadzorstvu in šele potem okrožnemu uradu. Grof Stadion je na poročilo okrožnega urada o omejenih volitvah odgovoril, da pričakuje, da bo novi red v občinah uveden šele potem, ko bosta zagotovljena nujno potrebna enotnost in nadzor nad poslovanjem okrajnega komisariata nasproti novim občinskim upravam.²²⁶

Z odhodom starega in začetkom dela novega guvernerja²²⁷ se je v Tržaškem guberniju začelo obdobje pretresanja nove občinske uravnave. Cesar Ferdinand I. je že julija 1847 novega guvernerja prosil za mnenje in predloge v zvezi z novo občinsko upravo v Primorju,²²⁸ ta pa je zadevo posredoval obema okrožnima glavarjema. Guvernerja je predvsem zanimalo, v kolikšni meri se je uveljavila nova občinska uravnava, kje še ni izvedena, kako so bili novi predpisi sprejeti v samih občinah (ali je bilo nasprotovanj) in kako sta se okrožna urada s tem spoprijela, ali so bile koristi od novih predpisov in kakšne so bile ter ali v bodoče lahko pričakujeta koristen vpliv na splošno gospodarsko stanje okrožij.²²⁹

Istrski okrožni glavar je svoje poročilo izdelal oktobra 1847.²³⁰ Do takrat je bila vpeljana nova občinska uprava na osnovi treh novih predpisov v teh večjih istrskih občinah: Koper in Milje (okraj Koper); Piran in Izola (okraj Piran); Buje, Umag, Novigrad, Brtonigla in Grožnjan (okraj Buje); Poreč in Vrsar (okraj Poreč); Rovinj in Bale (okraj

Rovinj); Savičenta s podobčinami, Barban s podobčinami, Kanfanar s Sošiči in Mrgani, Vodnjan (okraj Vodnjan); Pulj in Galižana (okraj Pulj), Veli in Mali Lošinj (okraj Lošinj); Cres (okraj Cres); Krk, Baška, Dobrinj, Omišalj s podobčinami (okraj Krk); Lovran, Mošćenice, Veprinac, Kastav, Rukavac s podobčinami (okraj Volosko); Labin in Pločin (okraj Labin); Pazin, Žminj, Tinjan, Gračišče, Pičen (okraj Pazin); Motovun, Oprtalj, Vižinada (okraj Motovun) ter Buzet in Draguč (okraj Buzet). Začele so se tudi priprave za vpeljavo nove občinske uprave v nekaterih manjših občinah. V okraju Belaj sta se občini Boljun in Kršan pripravljali na ustanovitev občinskega sveta, čeprav je tam po besedah okrožnega glavarja sodeče živelo večinoma samo neizobraženo kmečko prebivalstvo.²³¹ Težave je imel le v okraju Podgrad, kjer 69 tamkajšnjih občin ni premoglo zadosti premoženja, bilo pa je tudi zelo malo pisemenih ljudi.²³² Okrožni glavar je bil na splošno zadovoljen s sprejemanjem nove občinske uprave, še posebej v nekdanj beneških krajih: ljudstvo naj bi v novih občinskih svetih videlo podobnost z zelo priljubljenimi (!) mestnimi sveti iz časa Beneške republike. Mestni prebivalci naj bi se sicer tudi bolj zavedali pomembnosti novega načina urejanja občinskih zadev v korist splošni občinski blaginji.²³³ Kar zadeva koristne učinke nove občinske uravnave, je okrožni glavar poudaril te:

- pregledno stanje in vzdrževanje občinskega premoženja ter vpeljavo natančnih inventarjev tega premoženja,
- zavarovanje občinskega premoženja,
- popolna ali delna odprava občinskih dolgov,
- zaposlitev gozdnih in poljskih čuvajev,
- ograjevanje pustih zemljišč in pogozdovanje,
- pridobivanje sredstev za ustanavljanje deških in deklških šol,
- redno gospodarjenje z občinskimi nepremičninami in povečanje občinskih dohodkov,
- graditev novih in popravila starih občinskih cest,
- izpeljava koristnih zidav,
- odprava težav, ko so občinski prebivalci dolgovali dajatve,
- odprava zlorab,
- natančno poznavanje občinskih potreb,
- izsleditve virov za pokrivanje v proračunih navedenih občinskih izdatkov in urejeno računovodstvo,

²²⁶ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetek 4: Koncept dopisa iz gubernijske pisarne, (Trst), 16. februar 1847.

²²⁷ V letu 1848 je kot tržaški guverner omenjen grof Salm, DATS, Tržaški gubernij, splošni spisi, fasc. 1959.

²²⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Dopis iz gubernijske pisarne, naslovljen na grofa Inzaghija, Trst, 6. december 1847.

²²⁹ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 6 do 10: Poročilo goriskega okrožnega glavarja v zvezi z regulacijo občinskih zadev, Gorica, 11. oktober 1847.

²³⁰ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 236 do 242: Poročilo istrskega okrožnega glavarja v zvezi z regulacijo občinskih zadev, Piran, 18. oktober 1847.

²³¹ Prav tam.

²³² Prav tam.

²³³ Prav tam.

- ustanovitve dobrodelnih zavodov s prostovoljnimi prispevki občinskih prebivalcev,
- zbujanje občutkov lastne vrednosti posameznih občin in smisel za skupno blaginjo pri prebivalcih.

Omenjeni učinki so po njegovem mnenju nedvomno vplivali na kulturo celotnega Istrskega okrožja v vsakem pomenu.²³⁴

Tudi goriški okrožni glavar je oddal svoje poročilo novemu guvernerju Tržaškega gubernija.²³⁵ Iz njega je vidno, da je nova občinska uravnavna najprej zaživela z odlokom okrožnega urada z dne 5. decembra 1844 v okrajih Krmin, Červinjan in Tržič oziroma v italijanskih okrajih. To pa zato, ker so pričakovali več težav v tistih okrajih Goriškega okrožja, v katerih je živelo večinsko slovensko prebivalstvo (staro avstrijsko ozemlje).²³⁶ Ker se je okrožni glavar zavedal, da so novi predpisi, ki so se sicer opirali na pravilnik iz leta 1814, v bistvu ustvarjali osnove za kak nov zakon o občinah, se je zadeve lotil z vso previdnostjo ter spremembe uvajal počasi. Zato je trajalo vse leto, da je bila v omenjenih treh italijanskih okrajih nova občinska uravnavna popolnoma vpeljana.

Novo občinsko uravnavo so v avstrijskih okrajih Goriškega okrožja najprej začeli uvajati v občinah, v katerih je večina prebivalcev razumela italijanski jezik. Okrožni urad je prosil, naj bo besedilo Instrukcije prevedeno v nemščino in tudi v slovenščino (*Krainerischer Sprache*). Ko sta bila prevedena²³⁷ izdelana, je bila nova občinska uravnavna vpeljana tudi v občinah z večinskim slovenskim prebivalstvom. Ko je glavar poročal, ta ni bila uveljavljena le v občinah Tolmin in Kanal, v katerih so uradniki zemljiških gospostev zavračali ureditev občinskih zadev. Okrožni glavar je ocenil, da bo uvedba novega občinskega reda končana v enem letu.²³⁸

Nova uravnavna občinskih zadev je bila povsod sprejeta pozitivno in goriški okrožni glavar ni doživel nasprotovanja. Nekaj težav je bilo le v majhnih občinah, za katere je bilo dogovorjeno, da se bodo združile in volile občinski svet za več občin skupaj. Okrožni glavar je prav v tem videl največjo pomanjkljivost nove uravnave, saj naj bi bila neuporabna v majhnih slovanskih hribovskih občinah, kjer ni bilo pismenih. Ko so se na posvetovanjih o načrtu občinske uravnave pogovarjali o združitvi več občin pod enim občinskim vodstvom, je okrožni glavar menil, da bi bilo potrebno združitve že takrat prepustiti izvedbenim organom.²³⁹ Pozitivne učinke je goriški okrožni glavar videl v izboljšanju notranje občinske uprave ter utrjevanju položaja občine znotraj sistema oblasti, tudi članom občinskih svetov so prebivalci vse bolj zaupali.²⁴⁰ Do uvedbe nove občinske uravnave so bili člani občinske uprave povsem izolirani: nihče se ni spoznal na njihovo delo, oni sami pa niso razumeli interesov lastne občine in je zato niso niti primerno zastopali. Izvolitve dobrih odbornikov na splošnih ljudskih zborovanjih so bile bolj odvisne od naključja kot od razumevajoče ali dobromiselne večine.²⁴¹ Zato ni bilo nobenega poročstva, da bodo izvoljeni tudi res zastopali želje občine. Ob vsaki pomembnejši zadevi je bilo treba sklicati splošno zborovanje, na njem pa ni bilo mirnega, temeljitega razpravljanja, pač pa so to bila večinoma le groba obračunavanja s pestmi.²⁴² Z novo uravnavo sta bila odbornika izvoljena iz vrst vidnejših članov občine – to so bili možje, ki so uživali zaupanje »boljšega« (bogatejšega) dela občinskih prebivalcev. Poleg tega je občinskemu svetu stalo ob strani občinsko načelstvo. Okrožnemu glavarju se je zdelo, da se je začela spreminjati tudi miselnost ljudi, saj so začeli razmišljati o interesih občine kot skupnosti.²⁴³ Okrožni glavar je bil nad novo občinsko uravnavo tako navdušen, da je pozval deželno predsedstvo, naj ji zagotovi močnejšo podporo tako, da bi jo oblasti najprej potrdile kot provizorično uravnavo; po nekaj letih izvajanja in s potrebnimi spremembami bi jo lahko sprejeli tudi kot zakon.²⁴⁴

²³⁴ Prav tam.

²³⁵ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, posnetki od 6 do 10: Dopis iz gubernijske pisarne grofu Inzaghiju, Trst, 6. december 1847 in Poročilo goriškega okrožnega glavarja v zvezi z regulacijo občinskih zadev, Gorica, 11. oktober 1847.

²³⁶ Prav tam.

²³⁷ V pregledanem gradivu Tržaškega gubernija ni ohranjenih besedil Instrukcije v slovenščini.

²³⁸ ARS, AS 1087, mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847, Tržaški gubernij, predsedniški spisi, Poročilo goriškega okrožnega glavarja v zvezi z regulacijo občinskih zadev, Gorica, 11. oktober 1847.

²³⁹ Prav tam.

²⁴⁰ Prav tam.

²⁴¹ Prav tam.

²⁴² Prav tam.

²⁴³ Prav tam.

²⁴⁴ Prav tam.

VIII. Zaključek

Ko se je tržaški guverner grof Franc Stadion lotil preurejanja občinskih zadev v Tržaškem guberniju, je vsekakor moral imeti dobro mero znanja in poguma. Potreboval je splošno znanje o občinskih zadevah v takratni Evropi, seznaniti se je moral z načinom urejanja občinskih zadev med francosko okupacijo, največ časa pa mu je vzelo spoznavanje posebnosti primorskih občin in njihovih zapletenih odnosov. Znanje sta mu dajali njegova široka izobrazba in funkcija, ki jo je opravljal. Pogum je potreboval, ker se je občinskih zadev lotil brez odobritve oblasti. Še najbolj pa je potreboval lojalne sodelavce in uradnike, ki so bili pripravljeni prisluhniti njegovim širokopoteznim željam in ambicijam ter bili bolj kot on seznanjeni z resničnimi težavami, saj so se ukvarjali z najbolj žgočimi vprašanji na kraju samem. S svojo liberalno usmeritvijo je sodelavce prepričal, da z načinom urejanja občinskih zadev, kot si ga je sam zamislil, niso posegali v zakonodajno oblast; določali naj bi le izhodišča za boljše izvajanje že obstoječih predpisov. Po njegovem mnenju je bilo to vsekakor mogoče, saj je v upravnih organih videl misleče organe in ne le slepo orodje za izvrševanje ukazov najvišjih oblasti. Majhen odpor, na katerega je naletel, je hitro zbledel, ker je bilo urejanje občinskih zadev resnično žgoče vprašanje v obeh okrožjih Tržaškega gubernija.

V letih od 1842. do 1847. je bilo v Tržaškem guberniju opravljeno veliko dela pri poenotenju organizacije občinske uprave. To je bila velika sprememba v urejanju občinskih zadev ne glede na status občin, njihovo velikost, zgodovinsko izročilo in navade. Najtežje je bilo spremeniti miselnost, da je lastno občinsko upravo sposobno organizirati samo bogato in izobraženo mestno prebivalstvo italijanskega in nemškega kulturnega kroga. Kljub obstoječim kmečkim občinam, ki so svojo samostojnost ohranile vse obdobje fevdalnega družbenega reda, je bilo državne uradnike težko prepričati o sposobnostih (v glavnem) nepismenega kmečkega (slovanskega) prebivalstva.

Načela, ki so jih postavili grof Stadion in njegovi sodelavci, so bila jasna: občinske zadeve je bilo treba urediti tako, da bi bile občine sposobne upravljati in vzdrževati lastno donosno premoženje; premožnim slojem prebivalstva je bilo treba omogočiti prevlado v občinskih svetih, vendar ne ob absolutni izključitvi revnega prebivalstva kot v Beneški republiki in njenih mestnih komunih. Pravico do izražanja lastnih interesov naj bi dobili vsi prebivalci občine. Tega načela tudi sicer ne bi

mogli opustiti, ne da bi naleteli na nasprotovanje že obstoječih avtonomnih občinskih organov v številnih kmečkih občinah v Istri in na Krasu. Z vpeljavo občinskih svetov so želeli zagotoviti strokovno in sposobno občinsko vodstvo, ki bi občino vodilo na podlagi avtoritete in dobrega poznavanja dejanskih občinskih interesov.

Da bi v občine lahko vpeljali novo ureditev občinskih zadev, so bili izdani trije predpisi. Instrukcija za upravljanje občinskega premoženja je vsebovala organska določila o načinih volitev občinskih predstavnikov in vpeljevala inštitut občinskega sveta. Pravilnik o občinskem svetu je določal njegovo poslovanje in delovno področje. V Navodilu za ustrezno upravljanje občinskega premoženja pa so natančno razčlenjena praktična določila o vedenju občinskega gospodarstva.

Glavne novosti, ki jih je določila Instrukcija o upravljanju občinskega premoženja in volitev odposlancev, so bile urejanje udeležbe občinskih prebivalcev na občinskih volitvah. Volitve občinskih predstavnikov je predvideval že organizacijski predpis iz leta 1814, vendar ni določal načine izvajanja, zato so sklicevali splošne zборе prebivalcev, na katerih ni moglo biti strpnega in konstruktivnega dialoga. Z uvedbo volitev občinskih odposlancev so bili ti zbori odpravljani. V novih predpisih je bilo natančno določeno, kdo ima pravico biti član občin in kako so prebivalci na osnovi plačila davkov razporejeni v volilne razrede. Prevlado bogatejšim je omogočila določitev števila odposlancev, ki ga je volil vsak volilni razred, ter določilo, da imajo člani vsakega posameznega razreda možnost voliti predlagane kandidate iz drugih dveh volilnih razredov.²⁴⁵ Vključitev vseh slojev prebivalstva je dala tudi prebivalcem, ki niso plačevali davkov, socialno veljavo v občini. Z volitvami lastnih odposlancev, ki so postali člani občinskega sveta, so občine dobile legalno zastopstvo, ki je predstavljalo občino in občinske interese v odnosu do višjih oblasti, hkrati pa je bilo odgovorno obema stranema: občinskim članom in oblastnikom. Izvoljeni občinski svet je postal posvetovalno občinsko telo v gospodarskih zadevah, neposredno upravljanje občinskega premoženja (občinska izvršna oblast) pa je bilo prepuščeno članom občinske uprave: dvema odbornikom in občinskemu načelniku (županu). O kakšni večji avtonomiji pa tukaj še ni moglo biti govora: oblasti so še zmeraj nadzorovale občine prek župa-

²⁴⁵ Logično naj bi bilo, da člani prvega volilnega razreda ne bi volili kandidatov iz drugega ali tretjega volilnega razreda, člani tretjega volilnega razreda pa bi volili tudi kandidate iz prvih dveh volilnih razredov.

nov, ki so jih imenovali sami, četudi na predlog občine; in prav ti so imeli odločujoč glas pri vseh zadevah občinske uprave. Delovno področje občinskega sveta je bilo omejeno le na zadeve gospodarske narave, neredno sestajanje pa mu je onemogočalo vsakršno resnejše reševanje kompleksnejših in vsakdanjih občinskih problemov. Poleg tega so okrajni komisariati dobili iniciativo in predsedstvo (ter s tem tudi nadzor) na sejah občinskih svetov.

Z Navodilom za ustrezno upravljanje občinskega premoženja so natančno uredili lastništvo občinskega premoženja – to je postalo last občine kot stalnega političnega in upravnega telesa (korporacije) in ni bilo več last vseh občinskih članov kot posameznikov, ki so sestavljali občino. Živeči člani občine so imeli na voljo pridelek občinskih zemljišč in ne njihovega jedra, zato občinskih zemljišč ni bilo dovoljeno deliti. Poseben pomen je imelo pri ohranjanju občinskega zemljiškega fonda in upravljanju le-tega tudi določilo, ki je občinsko premoženje delilo na občinsko premoženje v ožjem pomenu in na občinske dobrine. Razlike med njima so bile v načinu njune uporabe in ne v različnosti pravnih subjektov, ki so bili pristojni za ti dve obliki lastnine.

Glede na poročila okrožnih uradov in okrajnih komisariatov o navdušenem sprejetju vseh treh novih predpisov, se je nova občinska uravnava dotaknila jedra problema in začela vpeljevati red v že precej zmedene občinske zadeve. Očitkov na račun novega urejanja občinskih zadev ni imel niti nov guverner, ki je v letu 1848 oblastem poročal o vsebini in uvajanju nove občinske uravnave v občinah Tržaškega gubernija.²⁴⁶

Viri in literatura

Viri

Državni arhiv v Trstu (DATS), Tržaški gubernij (Governo del Litorale in Trieste)

- predsedniški spisi, fasc. 47
- splošni spisi, fasc. 1959

Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, mikrofilmski posnetki arhivskega gradiva Tržaškega gubernija, predsedniški spisi:

- mikrofilmski kolut št. 96, leto 1843 (posnetki 1–14, 15–20, 21–23, 24–29, 30–37, 58–94, 95–107, 108–136, 142–143);

- mikrofilmski kolut št. 97, leti 1843, 1844 (posnetki 81–149, 150–170, 173–210, 211–214, 215–230, 231–236, 237–239, 239–250),
- mikrofilmski kolut št. 98, leto 1844 (posnetki 1–9, 204–208, 208–250),
- mikrofilmski kolut št. 99, leto 1845 (posnetki 1–6, 7–22, 23–27, 38–73, 76–79, 91–93, 94–95, 96–103, 106–134, 135–136, 137–138, 144–147, 148–151, 184, 192–214, 240–243),
- mikrofilmski kolut št. 100, leto 1846 (posnetki 1–3, 4–12, 13–33, 34–37, 52–55, 56–58, 59–82, 83–98, 143–152, 152–156, 165–188, 243–246),
- mikrofilmski kolut št. 101, leto 1847 (posnetki 4–5, 10–13, 5–10, 17–62, 76–89, 90–108, 128–130, 159–166, 166–201, 201–209, 236–247)

Literatura

Benussi, Bernardo: Pola nelle sue istituzioni municipali dal 1797 al 1918. *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria* (AMSI), vol. XXXV, Poreč 1923, str. 3–252.

Bezljaj-Krevel, Ljudmila: Upravna razdelitev Primorske s posebnim ozirom na občine v letih 1814–1940. *Arhivi II* (1979), št. 1–2, str. 37–41.

Cervani, Gulio: *Il Litorale austriaco dal settecento alla «costituzione di dicembre» del 1867*, Udine: Del Bianco, 1979 (Università degli studi di Trieste. Facoltà di magistero. IIIa Serie; n. 5).

Čermelj, Lavo: *Julijska krajina, Beneška pokrajina in Zadrška pokrajina: imenoslovje in politično-upravna razdelitev*, Beograd: Slovensko kulturno-prosvetno društvo »France Rozman«, 1945.

Dorsi, Pierpaolo: *Il Litorale nel processo di modernizzazione della monarchia austriaca: istituzioni e archivi*. Udine: Del Bianco, 1994 (Civiltà del risorgimento; 49).

Guida generale degli Archivi di Stato Italiani, Archivio di Stato di Trieste, Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali: ufficio centrale per i beni archivistici, 1994.

Inventar fonda C. k. Istarsko okružje u Pazinu 1825–1860. Pazin: Državni arhiv, 1990.

Marin, Leon: Upravna in teritorialna razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. *Annales I* (1991), št. 1, str. 135–147.

Melville, Ralph: La crisi della signoria fondaria in Austria dal »Vormärz« alla rivoluzione come problema della »Staatswerdung«. *Annali dell'Istituto storico italo germanico*, Quaderno 7: La dinamica statale austriaca nel XVIII e XIX secolo, Bologna 1981, str. 189–206.

Nusdorfer-Vuksanovič, Metka: *Občinska središča v obdobju 1814 do 1961 na območju sedanjih občin*

²⁴⁶ DATS, Tržaški gubernij, splošni spisi, fasc. 1959, Dopis iz gubernijske pisarne št. 15935, Trst, 19. avgust 1848.

Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin. Katalog razstave. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 1991.

Polec, Janko: Uvedba občin na Kranjskem leta 1849/50. *Zgodovinski časopis* VI–VII (1952–53), str. 686–732.

Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918 (ur. Jože Žontar). Gradec-Celovec-Ljubljana-Gorica-Trst: Steiermärkisches Landesarchiv etc., 1988 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives; Bd. 15).

Rozman, Franc: Stadion, Franz. *Enciklopedija Slovenije* 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 256.

Slovenski biografski leksikon (ur. Gspan Alojz). 10. zvezek. Ljubljana 1967.

Stulli, Bernard: *Istarsko okružje 1825–1860*. Pazin, Rijeka: Historijski arhiv, 1984.

Valenčič, Vlado: Občina in samouprava. *Pravni vestnik* VI (1926), št. 5, str. 75–80; št. 6, str. 85–88.

Vilfan, Sergej: Soseske in druge podeželske skupnosti. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: DZS, 1980, str. 9–74.

Žontar, Jože: Občine na kranjskem območju do leta 1941. *Kranjski zbornik*, Kranj 1990, str. 204–215.

Zusammenfassung

REGELUNG DER GEMEINDE-ANGELEGENHEITEN IM GOUVERNEMENT VON TRIEST VOR 1849

Die Gemeindeangelegenheiten wurden im Österreichischen Küstenland seit 1814 von der Provinzialordnung geregelt, die die Aufgaben der Gemeindeorgane nicht näher definierte. Dies hatte eine beträchtliche Verwirrung und Willkür der Gemeindebeamten zur Folge. Graf Stadion, der 1841 das Amt des Gouverneurs im Verwaltungsbezirk

von Triest übernahm, sah in den ungeordneten Gemeindeangelegenheiten den Hauptgrund für die prekäre Wirtschaftslage im Land. Auf seine Anregung und in Zusammenarbeit mit dem Kreisamt von Istrien und Görz wurden in der Zeit von 1845 bis 1847 drei Gemeindevorschriften erlassen, die die Aufgaben der Gemeindeverwaltung, den Wirkungsbereich ihrer Organe und vor allem die Vermögensverwaltung der Gemeinden genau definierten.

In diesen Vorschriften sind die Anfänge der Gemeindeautonomie mit der Einführung von Wahlen zu finden, an denen auch jene Einwohner teilnahmen, die keine direkten Steuern zahlten, der gewählte Gemeinderat wurde beratendes Gemeindeorgan in wirtschaftlichen Angelegenheiten, die unmittelbare Vermögensverwaltung der Gemeinde war den Mitgliedern der Gemeindeverwaltung überlassen: zwei gewählten Ausschussmitgliedern und dem Gemeindevorsteher (Bürgermeister), dessen Bestellung von der Meinung der Mitglieder des Gemeinderats abhängig war. Mit der genau geregelten Eigentümerschaft über das Gemeindevermögen, das nun im Eigentum der Gemeinde als eine ständige politische und verwaltungsmäßige Körperschaft stand und nicht im Eigentum aller Gemeindemitglieder als Einzelne, die eine Gemeinde bilden, wurde eine solide Basis zur Verbesserung der Gemeindevirtschaft geschaffen. Von einer größeren Autonomie kann jedoch hier noch nicht die Rede sein: Die Obrigkeit kontrollierte noch immer die Gemeinden über die Bürgermeister, die bestellt wurden und eine entscheidende Stimme bei allen Angelegenheiten der Gemeindeverwaltung hatten. Der Wirkungsbereich des Gemeinderats war auf Angelegenheiten wirtschaftlicher Natur beschränkt, und seine unregelmäßige Zusammenkunft verhinderte jede ernsthaftere Lösung komplexerer und alltäglicher Gemeindeprobleme.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 355.40(4)
Prejeto: 1. 10. 2009

Dokumenti obveščevalnih služb – vir zgodovinskega znanja

LJUBA DORNIK ŠUBELJ

mag., višja svetovalka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: ljuba.dornik@gov.si

IZVLEČEK

V prispevku podajam pregled stanja na področju statusne ureditve in dostopnosti ter uporabe arhivov obveščevalnih služb v tistih državah Vzhodne Evrope, ki so že članice Evropske skupnosti. Tem vprašanjem so bila med letoma 2007 do 2009 posvečena štiri mednarodna posvetovanja. Novembra 2007 je bil v Bratislavi prvi del posvetovanja o dejavnosti NKVD/KGB ter njegovem sodelovanju z drugimi obveščevalnimi službami v Srednji in Vzhodni Evropi; drugi del pa v Pragi 2008. V Sofiji pa je bilo aprila 2008 prvo posvetovanje, posvečeno prvi obletnici delovanja komisije za odpiranje arhivov, drugo – z naslovom *The files of secret services – a source of historical knowledge* pa aprila 2009. Ker je bil na vseh posvetovanjih prvi del posvečen arhivom obveščevalnih služb, v prispevku primerjalno predstavljam ureditev in uporabo arhivov nekdanjih obveščevalnih služb v Bolgariji, Romuniji, na Madžarskem, Slovaškem, Češkem, v Nemčiji in v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: obveščevalne službe, arhiv državne varnosti, lustracija, afilijacija, NKVD, KGB, nacionalni interes

ABSTRACT

INTELLIGENCE SERVICE RECORDS – SOURCE OF HISTORICAL KNOWLEDGE

The paper gives an overview of the current status, access to and usage of intelligence service archives in those Eastern European states that are members of the EU. These issues were also the topic of four international conferences held between 2007 and 2009. The first conference on NKVD/KGB activities and its cooperation with the rest of the intelligence services in Central and Eastern Europe was held in Bratislava in November 2007. The second conference with the same title took place in Prague in November 2008. The following two conferences were held in Sofia; the first taking place in April 2008 in celebration of the first anniversary of the work of the commission for the opening of the intelligence archives, and the second one held in April 2009 and titled »The Files of Secret Service – Source of Historical Knowledge«. Since the first part of each of the four conferences focused on intelligence service archives, the author in the article draws a comparison between the arrangement and use of former intelligence service archives in Bulgaria, Romania, Hungary, Slovakia, Czech Republic, Germany and Slovenia.

KEY WORDS: intelligence services, state security archives, lustration, affiliation, NKVD, KGB, national interests

Ker sem se v zadnjih treh letih na povabilo organizatorjev s prispevki udeležila treh od štirih posvetovanj, posvečenih urejenosti, dostopnosti in uporabi arhivov obveščevalnih služb, je namen tega prispevka predstaviti urejenost teh arhivov v primerjavi z ureditvijo v Sloveniji.¹ Naj takoj v začetku poudarim, da je le v Sloveniji arhiv Ministrstva za notranje zadeve in v njegovi sestavi tudi arhiv nekdanje službe državne varnosti od leta 1998 vključen v državni arhiv, to je v Arhiv Republike Slovenije skladno s priporočili CITRE.² V desetletni praksi se je izkazalo, da je bila odločitev dobra, saj so bili arhivi na voljo tako znanstvenikom kot posameznikom, da so z njihovo pomočjo uresničevali svojo pravico do »*habeas data*«, torej pravico vsakega posameznika do tega, da zve, kakšne informacije se o njem zbirajo v arhivih in da na podlagi tega doseže tudi javno rehabilitacijo ali ustrezno odškodnino, da zve vse o pogrešanih sorodnikih in uveljavi pravico do obnovitve krivičnih sodnih procesov, kakor določa po osamosvojitvi Slovenije sprejeta zakonodaja.³

Nasprotno z ureditvijo v Sloveniji, ki je odnos s Sovjetsko zvezo oz. njeno obveščevalno službo NKVD/KGB spremenila že leta 1948 po sporu z Informbirojem oziroma prenehanju odvisnosti od njega, tako da se je SZ iz zaveznice spremenila v nasprotnico (čeprav je model ureditve ostal podoben ves čas obstoja nekdanje Jugoslavije), je v državah tako imenovanega Vzhodnega bloka, ki so bile tudi vojaško povezane v okviru Varšavskega sporazuma, obstajalo vsakodnevno komuniciranje z vodstvom KGB in tudi odvisnost oz. nesamostojnost tako imenovanih političnih, v še večji meri pa vojaških obveščevalnih služb od ustreznih služb Sovjetske zveze vse do leta 1989 oz. do padca Berlinskega zidu in ustreznih sprememb v tranziciji enopartijskih socialističnih državah v Vzhodni Evropi v demokratično večstrankarsko politično ureditev.

Namen prvih dveh posvetovanj – v Bratislavi in Pragi kot glavnih mestih nekdanje Čehoslovaške ob dvajseti obletnici zloma praške pomladi, ki jo je groba sila vojaških enot Varšavskega sporazuma leta 1968 še za dvajset let pospravila v varno zavetje »*velikega brata*« – je bil ob popolni zaprtosti in nedostopnosti ustreznih arhivov obveščevalnih služb v Rusiji, ki sedemnajst let po padcu komunizma še niso dostopni niti domačim niti tujim

raziskovalcem, pregledati, kaj je o tem ohranjeno v arhivih obveščevalnih služb nekdanjih držav Nemške demokratične republike, Čehoslovaške, Madžarske in Poljske.⁴

Za večino vzhodnoevropskih držav je bila zgled ureditev arhiva nekdanje politične policije Stasi v Nemški demokratični republiki. Tam so neposredno po padcu Berlinskega zidu ustanovili leta 1991 ob prizadevanju civilne javnosti, predvsem evangeličanske cerkve, katere pripadnika sta bila tako prvi direktor pastor Joachim Gauck kot sedanja direktorica, ki je tudi katehetinja, gospa Marianne Birthler, poseben Inštitut za proučevanje dokumentov nekdanje Službe državne varnosti nekdanje Nemške demokratične republike.⁵ V inštitutu je združeno vse gradivo bivšega Stasija od 8. maja 1945 do padca Berlinskega zidu 1989. Gradivo iz časa nacizma ne spada v ta sklop, saj so ga večinoma odpeljale zavezniške sile in je ohranjeno v njihovih zbirkah v ZDA in Rusiji ali v drugih arhivskih institucijah v Nemčiji.⁶ Po mnenju Marianne Birthler, arhivsko gradivo Stasija, če bi prešlo v državni arhiv, za kar se je po združitvi zavzemala javnost v Zahodni Nemčiji, vsaj še trideset let ne bi bilo dostopno javnosti; k javnosti šteje tudi sredstva obveščanja in ne le raziskovalcev in zainteresiranih oseb, zato so tudi s posebno zakonodajo ustanovili Inštitut za preučevanje dokumentov nekdanje politične policije. Na podlagi dokumentov, ki so bili ohranjeni, so v politično življenje v združeni Nemčiji uvedli tudi lustracijo z zakonsko omejenim rokom – ta se je že iztekel. Namen lustracije je bil, da bi javno obveščanje o javnih osebnostih, ki so sodelovale s službo državne varnosti, omogočilo ozaveščanje javnosti in ovrednotenje kot pozitivnih tistih osebnosti, ki so se temu pritisku uprle, saj to v totalitarnem sistemu ni bilo lahko. Na Inštitutu so prejeli 3 milijone zahtevkov (prebivalcev NDR je bilo 17 milijonov) za vpogled v podatke o sebi in informatorju. Po petnajst let trajajočem preučevanju

1 NKVD/KGB I in NKVD/KGB II.

2 Quintana: Archives of Security Services of Former repressive Regimes.

3 Dornik Šubelj: Arhivi obveščevalnih služb v Sloveniji.

4 NKVD/KGB I, Deklaracija konference, ki so jo sprejeli in podpisali v imenu zvezne komisije za dokumente državne varnosti nekdanje DDR Marianne Birthler, direktor Zgodovinskega arhiva madžarske službe državne varnosti György Gyarmati, James Kurtyka kot predsednik Inštituta narodnega spomina – komisije za preiskovanje zločinov proti poljskemu narodu, Jan Ondraš v imenu odbora direktorjev Inštituta narodnega spomina Slovaške in Pavel Žaček kot predstavnik vlade za ustanovitev Inštituta za študij totalitarnih režimov.

5 Foerster: Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen in prispevek Birthler, Marianne: (neobjavljen prispevek na konferenci v Sofiji leta 2008).

6 Kennedy Grimsted; Hoogewoud and Katelaar: Returned from Russia.

vanju dokumentov ugotavljajo, da je le 1% prebivalstva deloval v vlogi informatorjev Stasija in da je zato napačna teza, da so bili Vzhodni Nemci narod ovaduhov. Arhivski in nearhivski dokumenti, ki jih hrani Inštitut (v dolžini 172 kilometrov) skupno predstavljajo približno 44% vse Stasijeve dokumentacije.⁷ Posebno vprašanje, ki pa na posvetovanjih ni bilo načeto, je pa navzoče pri strokovni javnosti, so dokumenti, ki zadevajo zunanjepolitično delovanje Stasija in so v javnosti znani kot afera Rosenholz, kot je pridobitev teh CD-jev CIA imenovala »Operacija Rosenholz«. Gre za 381 CD-jev z imeni in podatki obveščevalcev in informatorjev Stasija, ki so bili nelegalno odtujeni oz. odkupljeni leta 1993 in preneseni v ZDA; tam so jih deset let preučevali in vrnili v Nemčijo šele po dolgotrajnih pogajanjih leta 2003. Odtlej so skupaj z drugim gradivom Stasija, ki pa se pretežno nanaša na notranjepolitične razmere in spremljanje disidentov in drugih nasprotnikov režima, vključeni v dokumentacijo arhiva Inštituta.⁸

Inštitut narodnega spomina na Slovaškem je bil ustanovljen leta 2005 in hrani dokumente nekdanjih služb državne varnosti, nastalih med letoma 1939 in 1989. Med drugimi nalogami so ohranitev, odpiranje in uporaba dokumentov varnostnih sistemov Tretjega rajha in Sovjetske zveze. Hrani 638 arhivskih fondov, strukturiranih v 13 enot, ki jih je prevzel od obveščevalne in protiobveščevalne služ-

be, preiskovalnih organov in organov državne varnosti, vojaške protiobveščevalne službe in mejnih enot. Posebno zbirko predstavljajo osebni dosjeji nekdanjih članov državne varnosti, ki se nanašajo le na čas komunizma.⁹ Inštitut je organiziral prvi kongres v Bratislavi po dveh letih svojega obstoja. Po njihovi oceni za tretjino dokumentov prej omenjenih služb ne vedo, kje so, in le dve tretjini dokumentov sta bili predani inštitutu. Pri odpiranju dokumentov oseb odpirajo le tiste dokumente, za katere imajo pisno izjavo o sodelovanju, saj so bili tik pred spremembo sistema leta 1989 uničeni vsi dosjeji tajnih sodelavcev. Manjkajoče strani dokumentov so opazne zaradi renumeracije.¹⁰

Drugi del posvetovanja, in sicer o vplivu NKVD/ KGB na vzhodnoevropske obveščevalne službe, je organiziral Inštitut za študij totalitarnih režimov v Pragi, ki je bil ustanovljen šele leta 2008. Vanj naj bi se združili arhiv varnostnih sil, ki danes deluje še v okviru ministrstva za notranje zadeve. Arhiv obsega 17.000 metrov ter nekaj kilometrov dokumentov na mikrofiših, raznih arhivskih pomagal in protokolov, ki izvirajo izpred leta 1989 in so na voljo uporabnikom. Dokumente, ki so se nana-

⁹ Bukovszky: The Archive of the Nation's Memory Institut, str. 24–31.

¹⁰ Zakon o ustanovitvi inštituta narodnega spomina dovoljuje tudi zaprtost dokumentov o žrtvah, ki morajo dati za objavo pisni pristanek, da jih ne bi podvrgli ponovni viktimizaciji, a odprtost dokumentov o oficirjih službe, ne pa o informatorjih. Tuji znanstveniki morajo za proučevanje zaprositi za dovoljenje.

⁷ Blum: References to the Soviet Secret Service, str. 44–49.

⁸ Dittrich: Ured protiv »lakiranja« bivšeg DDR-a.

šali na delovanje komunistične obveščevalne službe za tujino, je inštitutu predala češka služba za zunanje zadeve in informacije. Druga pomembna zbirka dokumentov so dokumenti vojaške obveščevalne službe, ki so nastali v zgodnjih petdesetih letih v državni varnosti; vključevala je tudi vojaško protiobveščevalno enoto. Posebno skupino predstavljajo dokumenti obveščevalne službe generalštaba češke ljudske armade, ki so posebno pomembni za poznavanje dogodkov v zvezi z letom 1968.¹¹ Vsi ti dokumenti so še v arhivu notranjega ministrstva in še niso bili predani inštitutu.

Inštitut narodnega spomina na Poljskem v celoti upravlja arhiv nekdanjega notranjega ministrstva, vključno z gradivom javne in državne varnosti od leta 2000. Prezjem so končali leta 2003, deset let za Nemci, in kot zadnje prevzeli gradivo vojaških obveščevalnih in protiobveščevalnih služb, kolikor niso bili uničeni v obdobju tranzicije. Arhiv obsega šest kilometrov dosjejev, večinoma potnih listov in drugih dokumentov. Sem sodijo tudi dokumenti administrativnega oddelka, tako da prevladujejo dokumenti javne varnosti. V fondu so tudi osebni dokumenti zaposlenih v obveščevalnih službah, kakor tudi procesna gradiva iz obdobja po drugi svetovni vojni. Ker je ena od nalog inštituta tudi ugotavljanje zločinov proti poljskemu narodu, so v gradivo vključili tudi arhiv komisije za od-

krivanje zločinov proti poljskemu narodu, ki se nanaša v glavnem na zločine Nemcev med drugo svetovno vojno, ki so bili že v preteklosti bolj preučeni, zdaj pa jih dopolnjujejo tudi z zločini Rdeče armade, kot npr. pokol v Katynskem gozdu. V vojaškem delu hranijo tudi poljske dokumente, ki se nanašajo na delovanje Varšavskega sporazuma. Dokumenti obveščevalnih služb ne morejo biti edini vir, so pa dober vir za primerjavo z drugimi viri, ki so bili že prej na voljo. Uporaba dokumentov politične policije omogoča obnoviti ali dopolniti znanje o preteklosti. Čeprav je na Poljskem prej prevladovalo mnenje, da po letu 1956 politična policija ni bila več tako zelo pomembna, dokumenti dokazujejo drugače. Slabo pa je, da jih novinarji radi politično zlorabijo, ko odpirajo posamezne dokumente ne zaradi vloge posameznikov v času, ko so dokumenti nastali, ampak zaradi njihove vloge danes.¹²

Na Madžarskem je z zakonom III iz leta 2003 nastala posebna ustanova za preučevanju dejavnosti služb državne varnosti starega režima, Zgodovinski arhiv državne varnosti.¹³ Prej je bilo arhivsko gradivo (do leta 1997) v pristojnosti ministrstva za notranje zadeve, potem pa Zgodovinskega urada. Njegova glavna naloga je bila, omogočiti osebam, ki so jih komunistične službe opazovale in preganjale, dostop do dosjejev, ki so jih zadevali.

¹¹ Blažek: Oddelek arhiva varnostnih sil, str. 32–35; Ptačnikova: Archive of security forces and documents, str. 19–21.

¹² Persak: Dosjeji komunistične tajne policije kot zgodovinski vir.

¹³ Sipos: Arhivi na Madžarskem v obdobju tranzicije, str. 254.

Vse podatke v zvezi z drugimi osebami iz dosjejev, tudi z agenti, je bilo po zakonu treba anonimizirati. Omejitve za znanstveno raziskovanje tega gradiva so bile strožje kot omejitve, določene v zakonu o arhivih. V zadnjih letih je zgodovinski arhiv madžarske državne varnosti prevzel 3.843 metrov gradiva. Več kot dve tretjini predstavljajo dokumenti, razvrščeni v dosjeje v raznih oblikah. Preostalo so dokumenti, ki govorijo o ustroju nekdanje službe državne varnosti. Večina dokumentov je ohranjenih na papirju, imajo pa tudi večjo zbirko varnostnih kopij na mikrofilmu. Dokumente zdaj računalniško obdelujejo in skenirajo, tako da imajo v računalniški bazi imena in druge podatke za 700.000 oseb. Dokumente, ki so največ v uporabi, tudi digitalizirajo. Tako so digitalizirali okrog 600.000 strani in več kot 3.000 fotografij. Gradivo, ki je digitalizirano, je na voljo uporabnikom na računalnikih v inštitutu in na internetu.¹⁴

V Romuniji so ustanovili Inštitut za raziskovanje komunističnih zločinov. V njegovi sestavi sta tudi dokumentacijski in raziskovalni oddelek. O organiziranosti arhiva ali dostopu do gradiva za raziskovalce za zdaj ni podatkov. Raziskovalni oddelek se v glavnem ukvarja s splošnimi vprašanji delovanja Securitate kot politične policije Ceaușeșcujevega režima.¹⁵

Bolgarija je leta 2007, da bi izpolnila pogoje za sprejem v Evropsko skupnost, ustanovila komisijo za odprtje arhivov in razglasitev afilicije bolgarskih državljanskih služb državne varnosti in obveščevalnim službam bolgarske ljudske armade. Pojem afilicija, ki so ga v Bolgariji uvedli namesto lustracije, pomeni, da na podlagi (najmanj treh) dokumentarnih zapisov javno objavijo podatke o delovanju posameznikov, ki opravljajo javne funkcije ali kandidirajo za posamezne politične funkcije. Objava nima nobenih pravnih posledic – niti kazenskega niti odškodninskega postopka ali izgube službe oz. delovnega mesta. Njen namen je doseči, da bi se osebe, ki so sodelovale z nekdanjo bolgarsko službo državne varnosti ali z obveščevalnimi službami bolgarske armade, prostovoljno umaknile iz političnega ali javnega življenja in bi na ta način omogočile demokratični razvoj družbe v nasprotju s prejšnjim enopartijskim totalitarnim sistemom. Ob prvi obletnici delovanja komisije so v Sofiji organizirali mednarodno posvetovanje, da bi z izkušnjami drugih držav pri soočanju z dediščino

prevladujočih režimov političnih policij v nekdanji Vzhodni Evropi soočili svojo prakso, ki je izjemna. Po letu dni je bilo glavno vprašanje, s katerim so se ukvarjali predvsem v sredstvih javnega obveščanja in vrhovih obeh obveščevalnih služb, ali z objavljanjem imen svojih nekdanjih vohunov, tajnih agentov in obveščevalcev škodijo nacionalnemu interesu Bolgarije. Po dveh letih delovanja so na drugi mednarodni konferenci ugotovili, da je bilo njihovo delo dobro sprejeto, čeprav je bila javnost sprva nejeverna in da nacionalni interes ni bil ogrožen. Po prvem letu so objavili knjigo in brošuro, obe s prevodom v angleščino, z imeni in podatki oseb, ki so jih preverili. V dveh letih je bilo takšnih oseb že 72.000. Druga naloga komisije pa je posamezniku omogočiti vpogled v dokumente, ki se nanj nanašajo. Od 4.200 vlog so našli podatke za 2.000 oseb. Tretja naloga komisije je ustvariti poseben arhiv s tem gradivom, ki ga komisija pospešeno pridobiva od notranjega ministrstva in tudi od nacionalne preiskovalne službe in vojaške policije. Pričakujejo, da bodo tudi prostore za arhiv in delo komisije dobili v letu dni. Tako posodablja stavbo opuščene banke v središču Sofije. V nasprotju z drugimi podobnimi državami so v Bolgariji najprej dobili gradivo od vojske; je tudi najpopolnejše. Od notranjega ministrstva ga še prevzemajo.¹⁶ Po zakonu o ustanovitvi je komisija pristojna tudi za arhivsko gradivo, ki je nastalo v bolgarski službi državne varnosti in obveščevalni službi bolgarske ljudske armade, vključno z dokumenti njenih predhodnikov in naslednikov med 9. septembrom 1944 in 16. julijem 1991. Javna objava afilicije bolgarskih državljanskih – nosilcev javnih funkcij ali izvajalcev javnih dejavnosti je sestavni del komisije. Njenemu delu je namenjena tudi omenjena cen-

¹⁴ Bendeguz: Electronic data processing in the historical archives, str. 36–40 in *NKVD/KGB II*, str. 17–19.

¹⁵ Visan: *NKVD/KGB approaches and Party controll*; *Mares: Securitate*.

¹⁶ Kostadinov: *Opening the conference*.

tralizacija arhivov.¹⁷ Zakonodaja natančno določa postopek, da ima vsakdo pravico zvedeti za informacije, zbrane o njem ali njegovem pokojnem zakoncu ali drugih sorodnikih do drugega kolena. Predviden čas za vpogled v podatke na podlagi vloge je 30 dni. Predvideva pa tudi zelo stroge zaporne in materialne kazni za zlorabo podatkov, ki jih člani komisije pri svojem delu dobijo: od treh do šestih let zapore in denarno kazen 15.000 do 30.000 bolgarskih levov.

Za konec naj le na kratko orišem stanje v Sloveniji. V Sloveniji smo začeli odpravljati specialne arhive, ki so bili deloma ali povsem zaprti in nedostopni javnosti že zelo zgodaj, tako rekoč hkrati s procesom osamosvajanja in nastanka samostojne države.¹⁸ Ko je bil leta 1991 ustanovljen arhiv ministrstva za notranje zadeve, je vanj postopoma s primopredajnimi zapisniki prihajalo gradivo nekdanje Službe državne varnosti, ki ji je sledila ustanovitev Varnostno-informativne službe, preimeno-vane nato v Slovensko obveščevalno – varnostno agencijo. Vse predano gradivo je bilo takoj na voljo javnosti, z enakimi pogoji domačim in tujim raziskovalcem kot posameznikom, sodiščem in tožilstvom, da so na podlagi po osamosvojitvi sprejete zakonodaje o žrtvah vojnega nasilja in popravi povojnih političnih krivic uresničevali svoje pravice z vpogledom v zbrane podatke. Leta 1998 je bil del arhiva vključen v Arhiv Republike Slovenije in v skladu s sprejeto zakonodajo sta morali tako Sova kot Ministrstvo za notranje zadeve Arhivu Republike Slovenije predati vse gradivo, ki je nastalo do leta 1990. Predaja je bila zaključena v letu 2008, torej deset let po vključitvi v Arhiv Republike Slovenije. Gradiva je približno 300 metrov ali tretjina gradiva glede na obseg gradiva, ki ga poznamo iz leta 1976, poleg tega pa je še prek 2 milijona posnetkov na mikrofilmih, na katerih je ohranjeno veliko gradiva, ki je bilo sicer v papirju uničeno. V zadnjih petnajstih letih je bilo povprečno število vpogledov približno po 1.000 na leto, tako da lahko rečemo, da je za svoje podatke zaprosilo vsaj 15.000 ljudi in jih tudi dobilo, v kolikor so ohranjeni.¹⁹

Viri in literatura

Viri

www.comdos.bg

Literatura

Bendeguz, Cseh Georgoe: Electronic data processing in the historical archives of the Hungarian State Security. *NKVD/KGB I*, str. 36–40 in *NKVD/KGB II*, str. 17–19.

Blažek, Petr: Oddelek arhiva varnostnih sil, Češka. *NKVD/KGB I*, str. 32–35.

Blum, Ralf: References to the Soviet Secret Service un the Archives of the Federal Comissioner for the records of the State Security Service of the Former GDR (BstU). *NKVD/KGB I*, str. 44–49.

Bukovszky, Ladislav: The Archive of the Nation's Memory Institut in the Capacity of resources for KGB Actovities. *NKVD/KGB I*, str. 24–31.

Dittrich, Monika: Ured protiv »lakiranja« bivšeg DDR-a. *DW-World.DE*. Deutsche Welle, 9. 8. 2006.

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve (AS 1931) in njegova uporaba. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinpisje*. Ptuj 2001, str. 89–93.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Arhivi obveščevalnih služb v Sloveniji kot del Arhiva Republike Slovenij – vir zgodovinskega znanja*. Referat na posvetovanju v Sofiji 8. 4. 2009 (publikacija v pripravi).

Dornik Šubelj, Ljuba: *Odpiranje ali zapiranje arhivov v Sloveniji*. Predavanje na srečanju direktorjev arhivov ministrstev za zunanje zadeve držav članic EU in EU institucij. Brdo, 29. junij–1. julij 2008.

Dornik Šubelj, Ljuba: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje SDV. *Zbornik radova* (ur. Šaban Zahirović). Sarajevo, str. 417–425.

Drnovšek, Darinka: Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinpisje*. Ptuj 2001, str. 85–88.

Foerster, Joahim: *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*. Referat na posvetovanju v Sofiji 2009 (publikacija v pripravi).

Grimsted, Patricia Kennedy; Hoogewoud, F. J. and Katelaar, Eric: *Returned from Russia. Nazi archival plunder in Western Europe and recent restitution issues*. Institut of Art and Law, Great Britain, 2007.

Kostadinov, Evtim: *Opening the conference*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–

¹⁷ www.comdos.bg

¹⁸ Drnovšek: Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes, str. 85–88; Dornik Šubelj: Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve, str. 89–93.

¹⁹ Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov, str. 417–425; Dornik Šubelj: Odpiranje ali zapiranje arhivov v Sloveniji.

1989, *Anthology of the international conference*. I, Bratislava, November 14–16, 2007, National memory institute, Bratislava 2008 (NKVD/KGB I).

NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989. II, International conference, Prag, November 19–21, 2008 (NKVD/KGB II).

Persak, Krzysztof: *Dosjeji komunistične tajne policije kot zgodovinski vir – poljska izkušnja*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

Ptačnikova, Svetlana: *Archive of security forces and documents on co-operation between STB and KGB – potential research*. NKVD/KGB II, str. 19–21.

Qintana, Antonio Gonzales: *Archives of Security Services of Former repressive Regimes*. CITRA 2003. South Africa, XXXIII International Conference of the Round table on Archives.

Sipos, Andras: *Arhivi na Madžarskem v obdobju tranzicije*. *Arhivi* 26 (2003), št. 2, str. 251–254.

Visan, George: *NKVD/KGB approaches and Party control in Romanian Secret Services and Army between 1948–1954*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi) in Mares, Clara: *Securitate*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

Zusammenfassung

DOKUMENTE DER NACHRICHTEN-DIENSTE – QUELLE HISTORISCHEN WISSENS

Die Archive der ehemaligen Nachrichtendienste in den Ländern Osteuropas, die bereits Mitglieder

der Europäischen Union sind, sind verschieden geregelt und auch verschieden zugänglich. Nur in Slowenien sind das Archiv des Innenministeriums und in dessen Gefüge das Archiv des ehemaligen Staatssicherheitsdienstes im Archiv der Republik Slowenien gemäß den CITRA-Empfehlungen eingeschlossen und sowohl einheimischen und ausländischen Forschern als auch Einzelnen zugänglich, die ihr Recht auf »Habeas Data« geltend machen. In Deutschland wurde das Institut zur Erforschung der Unterlagen des ehemaligen Staatssicherheitsdienstes der DDR gegründet. Nach dessen Vorbild wurden in Polen und in der Slowakei das Institut der nationalen Erinnerung, in Tschechien das Institut zum Studium totalitärer Regime und in Rumänien das Institut zur Erforschung kommunistischer Verbrechen gegründet. In Ungarn wurde das Historische Archiv der Staatssicherheit gegründet, und in Bulgarien ist die Kommission zur Öffnung der Archive und zur Bekanntgabe der Mitgliedschaft der bulgarischen Staatsbürger im Staatssicherheitsdienst und in den Geheimdiensten der bulgarischen Volksarmee bereits das zweite Jahr tätig. Am wenigsten ist das Historische Archiv des Staatssicherheitsdienstes in Ungarn zugänglich, auch im Institut zur Erforschung der kommunistischen Verbrechen in Rumänien gibt es keine Angaben über die Zugänglichkeit für Wissenschaftler. Auch im Institut der nationalen Erinnerung in Polen sind die einheimischen und ausländischen Forscher nicht gleichgestellt, da es für Ausländer bestimmte Beschränkungen gibt.

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009

Iz prakse za prakso

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 006.35:005.92:004.63

Prejeto: 1. 10. 2009

Prevzem in uporaba arhivskega gradiva v elektronski obliki v skladu s standardom OAIS

JOŽE ŠKOFLJANEC

dr. zgodovinskih znanosti, arhivist

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: joze.skofljanec@gov.si

IZVLEČEK

Kljub pojavu nove oblike arhivskega gradiva, zapisanega v elektronski obliki na strojno berljivih medijih, ostajajo temeljna arhivska načela nespremenjena. Za njihovo zagotavljanje pa je potrebno poseganje arhivistov v zgodnejše faze življenjskega cikla gradiva, v obdobje njegovega nastajanja. Namen teh dejavnosti je zagotoviti primerno uporabnost gradiva po njegovem prevzetju v arhiv. Široko uporabljan standard ISO 14721 opisuje model Odprtega arhivskega informacijskega sistema (OAIS), ki ponuja odgovore na številna vprašanja, povezana s prevzemanjem, hrambo ter uporabo arhivskega gradiva v elektronski obliki. Prispevek obravnava najpomembnejše aktivnosti, povezane s fazo prevzemanja gradiva, ki naj bi zagotovile primerno uporabnost elektronskega arhivskega gradiva v arhivih, kakor jih opisuje model OAIS.

KLJUČNE BESEDE: ISO 14721, Odprt arhivski informacijski sistem (OAIS), arhivsko gradivo v elektronski obliki, prevzemi, hramba, uporaba.

ABSTRACT

THE INGEST OF AND ACCESS TO E-ARCHIVAL RECORDS BASED ON THE OAIS STANDARD

Despite the fact that more and more archival records are nowadays being written in e-form on machine readable media, the basic archival principles remain unchanged. However, to achieve such principles the archivists need to get involved already in the earliest stages of records lifecycle, i. e. in the time when a particular record is created. The purpose of this involvement is to ensure usability of such records after their ingest into archives. Widely used standard ISO 14721 : Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS) offers solutions to numerous issues in the field of ingest and preservation of e-archival records and their access. The paper discusses the most important activities in the ingest stage which are to ensure the usability of e-records in archives as is defined by the Reference Model OAIS.

KEY WORDS: ISO 14721, Open Archival Information System (OAIS), e-archival records, ingest, preservation, access

Uvod

Že desetletja številni arhivi, med njimi tudi slovenski javni arhivi, prevzemajo in hranijo gradivo, ki ga ni mogoče prebrati oziroma uporabljati brez pomoči različnih vrst tehničnih pripomočkov. Skupno ime za to obliko gradiva je strojno berljivi podatki (ang. machine readable data). Namen tega prispevka ni obravnavati zgodovino prevzemanja teh oblik gradiva ali njihovo dosedanjo hrambo, pač pa predstaviti najpomembnejše aktivnosti in ukrepe ob njegovem vrednotenju in prevzemanju, ki bi naj zagotovile primerno uporabnost elektronskega arhivskega gradiva v arhivih. Pri tem se ni mogoče izogniti standardu ISO 14721, ki predstavlja model Odprtega arhivskega informacijskega sistema (OAIS),¹ v nadaljevanju Model OAIS. To je široko uveljavljen standard, na katerega se opirajo najpomembnejše mednarodne študije in se uporablja kot eno od izhodišč pri oblikovanju arhivskih sistemov za arhiviranje gradiva v elektronski obliki v veliki večini držav (Avstrija, Belgija, Danska, Estonija, Finska, Francija, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Portugalska, Velika Britanija, ZDA, ...),² z več(deset)letnimi izkušnjami na tem področju, pa tudi tistih, ki so šele na začetkih sistematičnega obravnavanja te oblike gradiva. Na Slovenskem je o OAIS prvi pisal Miroslav Novak in sicer že v letu njegovega nastanka.³

Temeljna načela arhivistike se ne spreminjajo glede na oblike zapisov in njihovih nosilcev, temveč veljajo za gradivo, zapisano na pergamentu, papirju, filmskem traku, kakor tudi tistem v elektronski obliki. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) med njimi izpostavlja načela: ohranjanja uporabnosti in varstva kulturnega spomenika.⁴ Sam zakon sicer izrecno ne navaja načela proaktivnosti, ki je osnova za uspešno varstvo elektronskega gradiva, uvaja pa nekatere instrumente, kot na primer notranja pravila in akreditacije, ki predstavljajo oblike proaktivnega delovanja javne arhivske službe. Njeno osnovno poslanstvo je namreč zagotavljanje ohranjenosti in dostopnosti arhivskega gradiva in proaktivno delovanje je ena od najpomembnejših poti za doseganje teh ciljev. Še več instrumentov proaktivnega delovanja arhivov pa opisuje Model OAIS. Le-ti so preizkušeni v okoljih arhivskih služb Severne in Zahodne Evrope ter Severne Amerike, Avstralije in Nove Zelandije, kjer imajo dvajset in več letne izkušnje s hrambo ter vzdrževanjem dostopnosti in uporabnosti gradiva, ki je izvirno nastalo v elektronski obliki.

Model OAIS

Dokument je nastal v okviru delovanja svetovnega odbora za vesoljske podatkovne sisteme (The Consultative Committee for Space Data Systems), ki povezuje številne vesoljske agencije, in ob sodelovanju številnih sorodnih institucij po svetu.⁵ Temeljno vodilo avtorjev je bilo vzpostaviti model za oblikovanje arhiva (organizacije, zaposlenih, sistemov), ki bo prevzel odgovornost za ohranitev informacij (tj. gradiva) in zagotavljanje dostopnosti zainteresirani javnosti.⁶ To vodilo pa je vsebinsko enako poslanstvu javne arhivske službe v Sloveniji. Ob različnih učinkih (npr. povečanju zavedanja pomena arhivskih načel pri zagotavljanju dolgoročne hrambe gradiva, omogočanju primerjave do tedaj znanih rešitev), ki jih je imela priprava modela OAIS, je najpomembnejše povečanje soglasja o elementih in procesih za zagotavljanje dolgoročne hrambe in uporabnosti informacij (gradiva), to pa je omogočilo tudi izdelavo z načeli modela OAIS

¹ *Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS)*. CCSDS 650.0-B-1, Blue Book. Washington, DC: CCSDS Secretariat, 2002. (<http://public.ccsds.org/publications/archive/650x0b1.pdf>, 23. 10. 2009). ISO 14721:2003 (http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=24683 23. 10. 2009).

² OAIS predlaga kot funkcionalni model najpomembnejša mednarodna študija s področja zagotavljanja dolgoročne hrambe gradiva – Projekt InterPARES2 (Duranti (ur.); Preston (ur.): *International Research*, str. 303, 314, 711, 759). Na Modelu OAIS temeljijo tudi vsi pomembnejši projekti v številnih državah. Podatke o tem je mogoče najti na straneh posameznih projektov oz. v poročilih ali predstavitev projektov. (Prim. Spletna stran projekta ERA. Prispevki, ki so jih v publikaciji DLM konference v Toulouse (Actes de la Ve conférence du DLM-Forum) so prispevki, ki so jih objavili naslednji avtorji: Marie-Anne Chabin, Markku Nenonen, Jan Dalsten Sørensen, Bart Ballaux, Charlotte Fabre; Laurent Sollier in Thomas Le-doux, Elisabeth Gautier-Desvaux in Gaelle Mignot, Henk Harmsen, Michael Hollman, Filip Boudrez, Osmo Palonen, Carole Gragez in Edouard Vasseur. Na spletni strani DLM Foruma so objavljene predstavitve predavanj s srečanj DLM Foruma. Prim. Konrath, Berthold: *Digital long-term*. Aas, Kuldar; Ruusalepp, Raivo: *Methodological Issues*. Moufflet, Jean-François: *Chapter Zero*. Todd, Malcolm: *File formats for digital preservation*. Szatucsek, Zoltán: *The Electronic Archive project*. Ramalho, José Carlos: *RODA*.

³ Novak, Miroslav: Dokument kot izziv sodobnega poslo-

vanja. *Sistemi za upravljanje z dokumenti* ([Posvetovanje] DOK_SIS 202, Portorož, Slovenija, 22.–24. maj 2002). Ljubljana: Media.doc, 2002, str. 56–66/III.

⁴ ZVDAGA, 3.–7. člen.

⁵ Model OAIS, str. II–IV.

⁶ Prav tam, str. 1–1.

skladne programske opreme. Kljub temu pa Model OAIS ne določa načina implementacije; ta je prepuščena tistim, ki bodo zasnovali kak arhivski informacijski sistem. Opozoriti je treba še, da izraza »odprt« v imenu modela OAIS ne smemo povezovali z odprtokodnimi rešitvami na področju programske opreme ali celo nekontroliranim dostopom do arhivskega gradiva. Ta izraz namreč sporoča, da je bil dokument razvit ob uporabi odprtih forumov.

Terminologija,⁷ ki jo uporablja model OAIS, se nekoliko razlikuje od tiste, ki je navadno v uporabi v arhivskih strokovnih krogih. Ta sprememba pa je nujna za razumevanje in sporazumevanje o lastnostih, ki imajo pri elektronskem gradivu nekoliko drugačen pomen kot je pomen po vsebini sorodnega gradiva na papirju.

Osnovna enota obravnave v modelu OAIS je **informacija** (information). Opredeliti jo je mogoče kot katerokoli vrsto znanja oz. vedenja, ki ga je mogoče izmenjevati. Informacija se vselej izraža kot neke vrste podatek. Na primer, informacije v tiskani knjigi so navadno izražene s črkami, te pa se v povezavi s poznavanjem uporabljenega jezika (to predstavlja bazo znanja) spremenijo v pomensko jasno informacijo.

Za osebo ali informacijski sistem je mogoče trditi, da ima **bazo znanja** (Knowledge Base), ki mu omogoča prepoznavati prejete informacije. Primer take baze znanja je poznavanje slovenskega jezika. To omogoča osebi branje in razumevanje besedila v slovenščini.

Če prejemnik informacije nima slovenščine v svoji bazi znanja, mora biti besedilo v slovenščini (podatki) opremljeno z informacijami iz slovarja slovenskega jezika in slovnice, ki predstavljata **predstavitvene informacije** (Representation Information), razumljive za prejemnikovo dotedanjo bazo znanja.

Podobno je tudi z informacijami, shranjenimi na nosilcu, kot je CD-ROM. Datoteka je zapisana z biti (podatki) – ti se v povezavi s predstavitvenimi informacijami za te bite preoblikujejo v pomensko jasno informacijo. Kot primer so nam lahko biti, ki predstavljajo znake s kodne tabele ASCII,⁸ s katerimi sta zapisani zemljepisna dolžina in širina.

Predstavitvene informacije bi navadno vključevale definicijo ASCII, skupaj z opisom oblike števil in njihovega položaja v datoteki, njihove definicije kot zemljepisne dolžine in širine in definicije njihovih enot in stopinj.

Na splošno bi lahko rekli, da »podatki z interpretacijo na temelju predstavitvenih informacij postanejo enota informacije,« kot prikazuje shema.

Shema 1 – Zagotavljanje informacije na temelju podatkov (Figure 2-2)⁹

Da bi lahko uspešno ohranili enoto informacije, je v modelu OAIS ključno, da jasno določimo in popolnoma razumemo podatke skupaj s predstavitvenimi informacijami.¹⁰

Pri preprostem dokumentu na papirju, kot so na primer dopis, sklep ali odločba, zapisanem v slovenskem jeziku, ne prepoznavamo tovrstne zahteve. Pri srednjeveški listini, ki je zapisana s pisavo, za razumevanje katere je potrebno poznavanje paleografije, jezika, abreviatur, diplomatike in obvladovanje podobnih veščin, pa se zdi taka zahteva bolj razumljiva. Še lažje jo je razumeti, če si predstavljamo, da mora pri strojno berljivih podatkih informacijski sistem v arhivu uporabniku omogočati pravilno informacijo oziroma interpretiranje podatkov na enak način, kot pri ustvarjalcu gradiva, pri katerem ti podatki nastanejo.

Za razumevanje modela OAIS je potrebno predstaviti še en termin, to je **paket informacij** (Information Package). Ta je sestavljen iz dveh vrst informacij, imenovanih **vsebinske informacije**¹¹ (Content Information – CI) in **informacije zahteve za hrambo**¹² (Preservation Description Information – PDI). Kot ponazarja shema, so v paket informacij zajete vsebinske informacije in informacije zahteve po hrambi. Tako oblikovan paket ima last-

⁹ Oznaka v oklepaju predstavlja oznako sheme v izvirem besedilu modela OAIS.

¹⁰ Model OAIS, poglavje 2.2.1, str. 2-3–2-5.

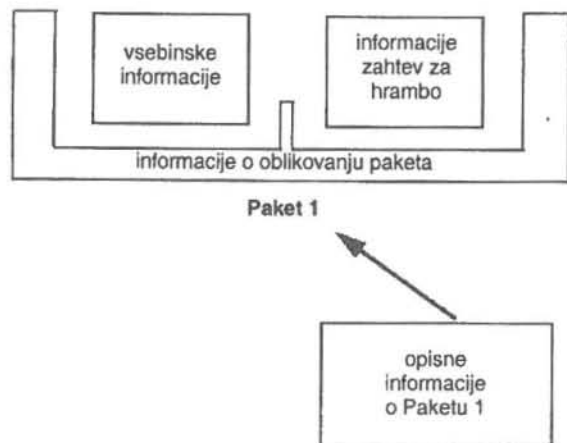
¹¹ Vsebinske informacije so dejanski predmet hrambe. To so na primer gola dejstva, a ne vsebujejo dodatkov, ki bi pojasnili okoliščine njihovega nastanka ali vzpostavljali povezave z drugimi dejstvi.

¹² Informacije zahteve hrambe so tiste informacije, ki opredeljujejo vse, kar je nujno za ohranitev vsebinskih informacij. Mednje lahko uvrstimo tiste, ki se nanašajo na provenienco, povezave, nespremenljivost in kontekst, v katerem so nastale vsebinske informacije.

⁷ Za pojasnjevanje posameznih izrazov so uporabljene definicije in nekoliko prilagojeni primeri iz poglavja 2.2.1 Modela OAIS, str. 2-3–2-5.

⁸ ASCII (kratica za angleško American Standard Code for Information Interchange) je ameriški standardni nabor za izmenjavo informacij. ASCII je 7-bitni nabor znakov, ki obsega 27=128 znakov. (Primerjaj: <http://sl.wikipedia.org/wiki/ASCII>, 23. 10. 2009)

nosti, ki jih je mogoče opredeliti kot **opisne informacije** (Descriptive Information), to je tiste informacije, ki omogočajo uporabnikom modela OAIS iskanje, razvrščanje in prikaz informacij.

Shema 2 – Oblikovanje paketa informacij (Figure 2-3)

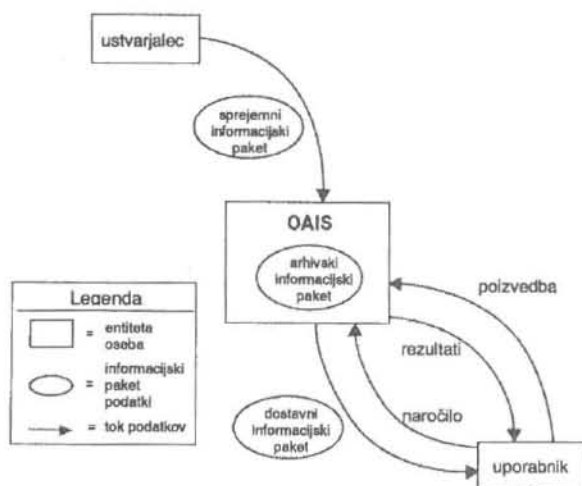
Model OAIS razlikuje – glede na to, ali so predmet arhiviranja v modelu OAIS, sprejema v modelu OAIS ali dostave uporabnikom – tri oblike informacijskih paketov.

Sprejemni informacijski paket¹³ (Submission Information Package – SIP) je tisti paket, ki ga v OAIS pošlje ustvarjalec. O obliki in vsebini tega paketa se sporazumeta ustvarjalec in upravljavec OAIS. Ne glede na to, da večina SIP-ov vsebuje tako vsebinske informacije (CI-je), kot tudi tiste pomembne za hrambo (PDI-je), pa bo morda potrebno več SIP-ov, da bi oblikovali AIP. Posamezni SIP-i pa lahko vsebujejo informacije, ki bodo vključene v več AIP-jev. Vselej pa so navzoče tudi informacije o oblikovanju paketa SIP, ki pojasnjujejo sestavo SIP-a.

V modelu OAIS se en SIP ali več preoblikuje v **arhivski informacijski paket** (Archival Information Package – AIP). Temeljna lastnost AIP je, da vsebuje ob vsebinskih informacijah tudi celoten nabor informacij, pomembnih za hrambo (PDI-jev) za povezane vsebinske informacije (CI-je). Informacije o oblikovanju AIP-ja morajo biti skladne z internimi standardi posameznega modela OAIS.

Kot odgovor na poizvedbo uporabnika oblikuje model OAIS **dostavni informacijski paket** (Dissemination Information Package – DIP). DIP lahko vsebuje vsebinske informacije iz več AIP-jev in lahko ali pa tudi ne vsebuje paketa celotnih informacij, pomembnih za hrambo (PDI-jev). Ob tem mora DIP nujno vsebovati informacije o oblikovanju paketa, da bi lahko uporabnik jasno ločil tisto informacijo, po kateri je poizvedoval. Glede na uporabnikove zahteve in nosilec, na katerem mu je DIP dostavljen, so lahko informacije o oblikovanju paketa različne.

Spodnja shema prikazuje odnose med osebami, povezanimi z okoljem modela OAIS (ustvarjalec, uporabnik, model OAIS) in tok podatkov zunaj modela OAIS.

Shema 3 – Odnosi med osebami v OAIS (Figure 2-4)

Kakor je prikazano v shemi 3, se model OAIS ne omejuje zgolj na ožji segment arhiviranja, to bi pomenilo zgolj hrambo v ustreznih skladiščih podatkov, ampak posega na ključni področji prevzemanja gradiva v arhiv in uporabe tega gradiva. Kot je bilo že pojasnjeno, pa je za učinkovito omogočanje uporabe ključno ustrezno prevzemanje gradiva, ne zgolj vsebinskih podatkov in povezanih metapodatkov, ampak tudi razumevanje in popolno obvladovanje le-teh. Zato navaja model OAIS kot **obvezne naslednje zahteve**:¹⁴

- pridobivanje ustreznih informacij od ustvarjalca;
- zagotavljanje zadostnih kontrol pridobljenih podatkov, da bi bila mogoča dolgoročna hramba gradiva;

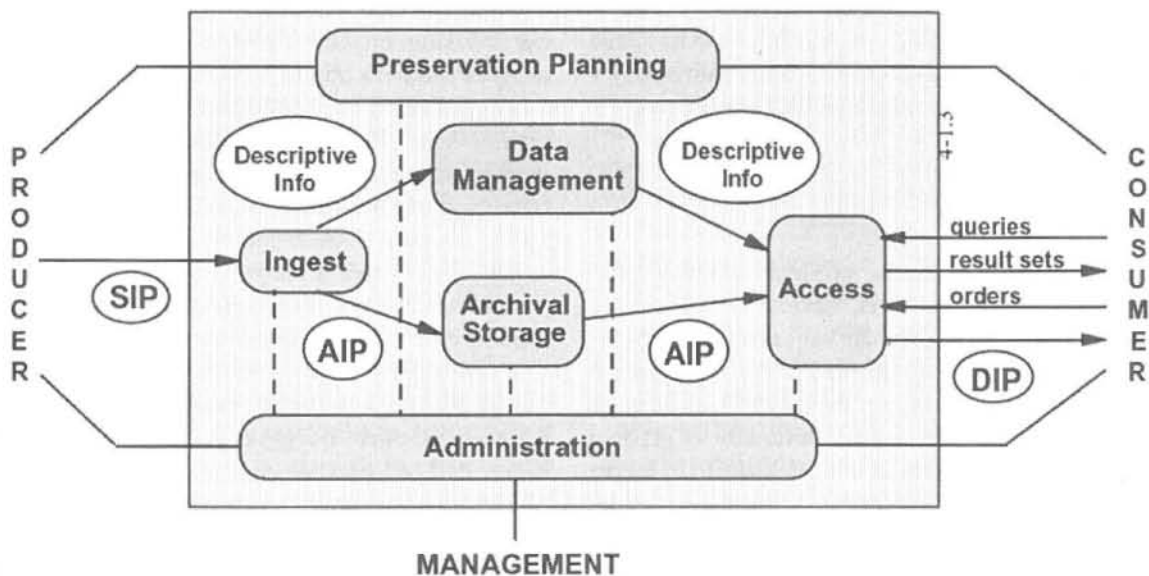
¹³ Avtor je skušal pri prevajanju v Modelu OAIS uporabljanega izrazoslovja poiskati take rešitve, ki bi omogočale ohranitev kratic posameznih informacijskih paketov. Pri komunikaciji v mednarodnih strokovnih krogih in v predstavitvah se namreč zelo pogosto uporabljajo zgolj kratice.

¹⁴ Model OAIS, poglavja 3.1 in podrobno v poglavjih od 3.2.1 do 3.2.6, str. 3-1–3-5.

- samostojno ali v sodelovanju z drugimi določiti zainteresirano javnost, ki jo to zadeva, da bi bilo mogoče določiti informacije, ki jih je potrebno zagotavljati;
- zagotoviti zainteresirani javnosti neodvisno razumevanje informacij brez pomoči strokovnjakov, ki so informacije ustvarjali;
- izvajanje dokumentiranja politik in postopkov z namenom, da bi bile posredovane informacije avtentične kopije izvornika ali bi bila zagotovljena sledljivost njihovih sprememb;
- omogočiti zainteresirani javnosti dostop do informacij.

Funkcionalni model OAIS

Najbolj znana slikovna podoba, povezana z modelom OAIS, je tista, ki prikazuje temelje funkcionalnosti in jo prikazuje shema 4.

Shema 4 (Figure 4–1)

Temeljnih funkcionalnosti oziroma funkcionalnih entitet OAIS je šest:

- **prevzem** (Ingest),
- **arhivski depo** (Archival Storage),
- **upravljanje podatkov** (Data Management),
- **administracija** (Administration),
- **načrtovanje hrambe** (Preservation Planning) in
- **uporaba** (Access).

Ob naštetih obstajajo še t. i. skupne funkcionalnosti. Zagotavljajo delovanje operacijskega sistema, komunikacijske infrastrukture in varnostnih mehanizmov.

Začrtani okvir razprave, pa tudi njen predvideni obseg nam ne omogočata podrobnejše predstavitve vseh šestih funkcionalnosti, zato bomo natančneje predstavili zgolj prevzem in uporabo. Značilnost obeh je sodelovanje z osebami zunaj modela OAIS (arhiva) in vključevanje strokovnjakov za arhivstiko in informatiko.

Prevzem¹⁵

Prva izmed aktivnosti, povezanih s funkcionalnostjo prevzema, je **sprejemanje SIP-a** od uporabnikov. Ne glede na način transporta in medij je potrebno za sprejem SIP-a zagotoviti ustrezne pomnilniške zmogljivosti. Kadar pomeni sprejem SIP-a tudi prevzem odgovornosti za vsebinske informacije (CI), je potrebno urediti dostopne pravice do teh informacij. Zaključek procesa sprejemanja SIP-a predstavlja sporočilo pošiljatelju o uspešnem sprejemu ali ponovitvi postopka zaradi morebitnih pomanjkljivosti ali celo napak. Naslednja od aktivnosti je **preverjanje kakovosti**. To z različnimi mehanizmi preverjanja zagotavlja potrditev uspešnosti prenosa SIP-a. Potem je na vrsti **oblikovanje AIP-a**. Pri tem se en SIP ali več preoblikuje v enega ali več AIP-jev. Pri tem lahko pride do preoblikovanja formatov in prikazov dato-

¹⁵ Prav tam, poglavje 4.1.1.2, str. 4-5-4-6.

tek ali preurejanja vsebine. Mogoče je tudi dodatno popisovanje, ki naj izpopolni AIP. Zaključek tega dela postopka je revizijski pregled nosilcev administrativnih funkcij. Naslednja od aktivnosti v okviru prevzema je **popisovanje**. Rezultat je izdelava pomagala, to pa je lahko tudi zapis o novi enoti gradiva v podatkovno zbirko o arhivskem gradivu. V tem postopku se iz AIP-ja preberejo dodatni vsebinski podatki, ki bodo v naslednjem koraku dopolnjeni in usklajeni s tistimi, ki že obstajajo v sistemu. Namen tega dela postopka je omogočiti najdenje in priklic AIP-ja v postopkih notranjih ali zunanjih poizvedb. Sledi zaključna aktivnost, **posodobitev**. Njen namen je izpeljati uskladiščenje AIP-ja v arhivskem depoju in opisnih informacij v podatkovni zbirki. Postopek poteka kontrolirano in dokumentirano.

Uporaba¹⁶

Kot je bilo prikazano, pomeni zaključek prevzema tudi že možnost za dostop do informacij oziroma uporabo gradiva. Za zagotavljanje te funkcije je potrebno omogočiti dostop do informacij o arhivskem gradivu, ki ga hranimo. Navadno je omogočen dostop do zbirke podatkov o gradivu prek spleta ali v čitalnici arhiva. Model OAIS ločuje tri oblike poizvedb: poizvedbo z vprašanjem v iskalniku, zaprosilo po pisnem odgovoru in naročilo; posledica tega je priprava DIP-a. Postopek se prenese na izvajalce administrativnih funkcij in upravljavce podatkov. **Oblikovanje DIP-a** se začne s prejetjem zahtevka v arhivskem skladišču. Iz AIP-ja je potrebno narediti kopijo in jo preseliti v delovno območje. Vzoredno s tem zadolženi za upravljanje podatkov pripravijo vsebinske informacije, potrebne za izdelavo DIP-a. Ob njenem zaključku se oblikuje sporočilo, namenjeno koordinaciji uporabe. **Dostava** zaključuje postopek, namenjen zagotovitvi uporabe gradiva. Dostava lahko poteka on-line ali off-line. Za izvedbo je zadolžena koordinacija uporabe.

Velik del opisanih opravil funkcionalnosti prevzema in uporabe lahko opravi ustrezna programska oprema.

Implementacije modela OAIS

Od številnih v uvodu naštetih držav se zdita po velikosti in tudi organiziranosti javne arhivske službe s Slovenijo primerljivi Portugalska in Dan-

ska. V obeh krajši ali daljši čas potekajo aktivnosti za vzpostavitev oziroma prenovo funkcij, povezanih z arhiviranjem elektronskega arhivskega gradiva. Prav tako je v obeh primerih temelj za izvajanje postopkov e-arhiviranja Model OAIS.

Projekt portugalskih arhivov z imenom RODA,¹⁷ pri katerem so sodelovali z Univerzo Minho (Universidade do Minho), je imel cilj vzpostavitev kvalitetne storitve e-arhiviranja. Eno od izhodišč projekta je bilo temeljno spoznanje o »krhkosti« elektronskega gradiva. Za uporabnost je namreč potrebno zagotavljati neokrnjenost samih zapisov, nepoškodovanost medijev, na katerih so informacije zapisane, in tudi primerno okolje, v katerem je mogoče »oživiti« zapise. Vodilne v projektu je dodatno usmerjala želja po enostavnosti postopkov in racionalnosti. Prva izmed odločitev, določena s to usmeritvijo, je bila omejitev na le tri temeljne skupine gradiva (besedila,¹⁸ mirujoče slike¹⁹ in podatkovne zbirke). Zaradi manjše pojavnosti so preostale oblike gradiva izključili iz projekta. Med pomembne odločitve šteje tudi ta, da bi prepuščanje strukture in vsebine SIP-ov ustvarjalcem lahko povzročilo velike težave arhivski službi pri prevzemanju gradiva v arhiv. Z vsakim od ustvarjalcem bo tako sklenjen dogovor, ki bo določal specifikacijo SIP-ov, pa tudi postopek prevzemanja. Pri oblikovanju strukture AIPo so se odločili za čim večjo stopnjo poenotenja oz. normalizacijo strukture podatkov in se pri tem oprli na obstoječe standarde. Izbrali so PREMIS²⁰ in METS²¹, ki ju je razvila Kongresna knjižnica v Washingtonu. Za potrebe oblikovanja DIP-ov pa so razvili svoj format; ponudili ga bodo uporabnikom.

Danska je država, ki ima eno najdaljših tradicij e-arhiviranja v Evropi in zato tudi številne izkušnje z elektronskim gradivom, ki je nastalo že pred desetletji. Pri projektu revizije postopkov prevzemanja takega gradiva²² so prišli do nekaj pomemb-

¹⁷ <http://portal.roda.dgarq.gov.pt/en/about> 22. okt. 2009.

¹⁸ V skupino z besedili so bile vključene vse tiste oblike zapisov, katerih temelj je besedilo. Ob čistih besedilih so v tej skupini tudi tabele (npr. nastale z MS Excelu), predstavitev (npr. datoteke v .ppt formatu), spletne strani, .xml datoteke, sporočila, prejeta po elektronski pošti.

¹⁹ V tej skupini so vse oblike statičnih slikovnih datotek, kot na primer: .jpg, .gif, .tiff, .png.

²⁰ <http://www.loc.gov/standards/premis/> 22. okt. 2009.

²¹ <http://www.loc.gov/standards/mets/> 22. okt. 2009.

²² Postopki, ki so jih revidirali, so bili uvedeni leta 2000 in v manjši meri dopolnjeni v letih 2002 in 2004. V tem obdobju je bilo opravljenih prek 1300 prevzemov. Prenovljeni postopek naj bi zaživel v začetku leta 2010.

¹⁶ Prav tam, poglavje 4.1.1.7, str. 4-14-4-16.

nih sklepov.²³ Eno takih spoznanj je povezano z obliko oz. formatom zapisov, ki jih prevzemajo. Glede na usmeritev v politiko migracij podatkov²⁴ se kaže nepotrebno prevzemanje gradiva v izvorni obliki. To bi bilo potrebno že ob samem prevzemu spremeniti v novejšo obliko. Izkušnje so jim pokazale, da predpisi ne morejo doreči vseh aspektov prevzemanja, zato so oblikovali skupino za sprotno reševanje problemov, ki so se pokazali v praksi. Zagotovljeno je bilo oblikovanje dobrih praks. Revizija postopkov je tudi omogočila presojo dobrih praks iz drugih držav in vključitev teh v lastne postopke. Postopek prevzemanja je zelo zahteven in zato tudi povezan z veliko porabo virov.²⁵ Izkušnje so pokazale, da so pri učinkovitem postopku prevzemanja obremenitve ustrezno razporejene med ustvarjalca in arhiv. Pri zagotavljanju kakovosti²⁶ je kljub možnostim, ki jih arhivu ponujajo predpisi, potrebno postavljati ustvarjalcem take zahteve, ki so jih ti sposobni izpolniti. Kljub temu pa je jasno izražena želja, da bi bil SIP v največji možni meri podoben ali celo enak AIP-ju. Pri izbiri standardov, npr. za metapodatke, je potrebno pozorno izbirati take, ki so dovolj razširjeni, da obstajajo tudi orodja, ki jih podpirajo in s katerimi bo mogoče izvajati potrebne postopke za zagotavljanje kakovosti. Pred zaključnim sprejetjem posameznih postopkov, bodo le-ti preverjeni v praksi. Za zagotavljanje učinkovitosti predpisanega postopka je potrebna tudi formalizacija le-tega. V danskem nacionalnem arhivu so se odločili, da bo postopek prevzemanja opredeljen v pravnem aktu, primerljivem s pravilnikom, ki ga v Sloveniji predpisuje pristojni minister.

Oba opisana primera tuje prakse kažeta, da je za uspešno prevzemanje in s tem tudi uporabo elektronskega arhivskega gradiva v arhive potrebna jasna določitev ciljev, a te ne smejo biti preširoko zastavljeni in zato neizvedljivi. Ob uporabi tujih izkušenj se je mogoče največ naučiti iz lastnih, pri

tem pa je nujno potrebno nenehno preverjanje uspešnosti in učinkovitosti in tudi sprotno prilagajanje izvajanja aktivnosti v procesih e-arhiviranja.

Razmere v Sloveniji

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) je v primerjavi s prejšnjim prinesel velike spremembe prav v upravljanje in arhiviranje gradiva v elektronski obliki. Pristojni arhivi, posebno pa Arhiv Republike Slovenije, so dobili pomembne nove pristojnosti. Te je mogoče razdeliti v dve skupini. Prva je regulacijska – sem sodijo registracija, potrjevanje notranjih pravil in izvajanje akreditacij ter različnih oblik nadzora. Drugo skupino pa predstavljajo pravice normativnega urejanja področja. Zakon in uredba namreč določata, da Arhiv Republike Slovenije predpiše Enotne tehnološke zahteve (ETZ) in Splošne pogoje za izvajanje akreditacij. Arhivska stroka ima predvsem z ETZ možnost, da ureja postopek prevzemanja in splošnih pogojev za oblikovanje SIP-ov. Projekt oblikovanja nove različice ETZ, ki zdaj poteka, se zdi zato prava priložnost za oblikovanje takih zahtev.

Ne le tuji, temveč tudi slovenski arhivi imajo številne izkušnje s prevzemanjem strojno berljivega in med njim tudi elektronskega arhivskega gradiva. V zadnjih nekaj letih je opaziti nekaj sprememb pri postopkih pri prevzemanju tovrstnega gradiva. Žal pa v praksi ob zaključkih prevzemov ne opravljajo analiz prevzemov, ki bi bile dostopne strokovni javnosti. Tako tudi ni objavljenih razprav, katerih predmet bi bila analiza tovrstnih postopkov. Želimo si lahko, da bi postala zaključna analiza, katere namen bi bilo oblikovanje dobre prakse in izboljševanje procesov, sestavni del vsakega prevzema gradiva. Nujno bi bilo tudi objavljanje tako pridobljenih spoznanj v obliki predavanj in objav v strokovni literaturi.

Omejena analiza nekaterih navodil za odbiranje v Arhivu Republike Slovenije kaže, da v samih navodilih za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega ni mogoče najti natančnejših navodil, ki bi ustvarjalcem omogočala pripravo SIP-ov. V njih je mogoče opaziti le uvrstitev posameznih kategorij gradiva, ki je izvorno nastalo v elektronski obliki, med arhivsko gradivo. Naloga arhivskih strokovnih služb javnih arhivov je zato, da v sodelovanju zaposlenih strokovnjakov za arhivistiko in informatiko ter po potrebi tudi drugih strok ozioroma zunanjih sodelavcev oblikuje minimalne zahteve za navodila za oblikovanje SIP-ov. Na podlagi teh navodil bi potem strokovnjaki pristojnega arhiva

²³ Dalsten Sørensen, Jan: Revising the Standards for Digital Transfers.

²⁴ Nekoliko poenostavljeno opisano je migracija postopek, s katerim se zapis iz ene oblike oz. formata spremeni v drugo obliko oz. format. Migracijo je potrebno izvajati, ko nastane zaradi zastarevanja grožnja, da bi postali zapisi v stari obliki neberljivi.

²⁵ Pri tem so mišljeni v prvi vrsti človeški viri oz. čas, ki je potreben za pripravo gradiva za prevzem, preverjanja in podobno.

²⁶ Kakovost je lahko v veliki meri nedefiniran pojem. V povezavi s postopki prevzemanja si jo je mogoče predstavljati kot izvedbo prevzema že v prvem poskusu prenosa podatkov ali pa kot pripravljenost podatkov za čimprejšnjo dostopnost uporabnikom gradiva.

in ustvarjalca oblikovali konkreten dogovor o poteku vsakega posameznega prevzema in oblikovanju v njegovem okviru sprejetih SIP-ov. Omenjene minimalne zahteve bi bile zapisane v ETZ, s čimer bi jim podelili ustrezno normativno težo.

Ne glede na prihodnjo normativno ureditev pa bo še vedno ostalo za vsako komisijo, ki bo pripravljala navodila za odbiranje arhivskega gradiva, pomembno vprašanje, katere od informacij, povezanih s posameznimi kategorijami gradiva, je potrebno ohraniti zanamcem. ZVDAGA²⁷ namreč pri hrambi na prvem mestu poudarja ohranjanje vsebine, pri tem pa vsebina ni natančneje določena. Najbližje taki določitvi je določilo 3. člena ZVDAGA, ki izenačuje učinke izvirnega gradiva z uporabnostjo njegove vsebine.²⁸ Seveda je mogoče sintagmo »učinki izvirnega gradiva« razumeti v ožjem smislu, na primer le pravnih učinkov, ali pa najširšem, ki vključuje tudi izkustvene učinke, na primer ob iskanju podatkov, dostopnih v podatkovnih zbirkah na spletu.²⁹ Naloga prej imenovane komisije in pristojnega arhivista bo torej določiti tiste »učinke izvirnega gradiva«, ki naj jih omogoča gradivo, ki bo v obliki DIP-a dostopno uporabnikom. Določitev teh zahtev pa bo imela neposreden učinek tudi na zahteve za SIP. Kot ena od metod določitev teh zahtev se ponuja analiza načinov uporabe podatkov pri ustvarjalcu, ki gotovo lahko predstavlja pomemben del zahtev zainteresirane javnosti, kot jo opredeljuje OAIS. Omogočanje najpogostejših poizvedb v okolju ustvarjalca se zdi zato pomemben del zahtev za DIP. Po drugi strani pa gotovo ni mogoče predvideti vseh potreb znanstvenikov, ki bi se lotili raziskovanja v arhiv prevzetih podatkov analitično. Za to bi morala zadoščati primerna dokumentiranost podatkov, kot jo opisuje shema 1, da bi bilo mogoče podatke skladno z zahtevami modela OAIS razumeti tudi kot informacijo.

²⁷ 2.-6., 12., 26., 28. in 29. člen ZVDAGA.

²⁸ »Hramba dokumentarnega gradiva pomeni ohranjanje izvirnega dokumentarnega gradiva ali uporabnosti vsebine tega gradiva. Hrambi izvirnega dokumentarnega gradiva je zato enaka hramba zajetega gradiva, če zagotavlja zajetemu gradivu vse učinke izvirnega gradiva (uporabnost vsebine gradiva).«

²⁹ Primeri takih zbirk so vpogled v javne registre, ki jih omogočajo GURS, AJPES in drugi upravni organi. Izkustveno zanimivi sta tudi uporaba storitev, ki jih na svojem portalu ponuja e-uprava, ali pa digitalne knjižnice dLib.si.

Za zaključek

Kljub istim strokovnim načelom in sorodnosti postopkov prinaša skrb za arhivsko gradivo v elektronski obliki slovenskim javnim arhivom nove izzive. Obvladovanje le-teh nekoliko lajša standard ISO 14721, ki opisuje model odprtega arhivskega informacijskega sistema (OAIS), in je splošno uveljavljena strokovna podlaga v razvitih arhivskih okoljih. V današnjih razmerah se kaže med največjimi potrebami, ki so pred ožjo arhivsko stroko, oblikovanje jasnejših kriterijev za vrednotenje posameznih podatkov, ki bodo povezani med seboj oblikovali jasno informacijo, namenjeno ohranitvi za prihodnje rodove. V sodelovanju z informatiko pa bo morala slovenska arhivistika oblikovati postopek za prevzemanje arhivskega gradiva v arhive. Pri tem ji je lahko kašipot model OAIS. Da bi lahko uspešno odgovorili na te izzive, pa je potrebno zagotoviti več pozornosti izobraževanju strokovnih delavcev, opraviti vsaj osnovno analizo že opravljenih prevzemov elektronskega arhivskega gradiva in še intenzivneje spoznavati razmere pri ustvarjalcih. To je mogoče prepoznavati kot dejavno uresničevanje načela proaktivnosti. Njegova rezultata pa naj bosta ustrezno dokumentiranje poslovnih procesov ustvarjalcev in »spreminjanje« podatkov v informacije. S tem bodo zagotovljeni kvalitetnejša priprava gradiva za izročanje v pristojne arhive in zmanjšanje naporov pri izvedbi tako za ustvarjalce kot arhive.

Viri in literatura

Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS). CCSDS 650.0-B-1, Blue Book. Washington, DC: CCSDS Secretariat, 2002. (<http://public.ccsds.org/publications/archive/650x0b1.pdf>, 23. 10. 2009). ISO 14721:2003 (http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=24683 23. 10. 2009).

Duranti, Luciana (ur.); Preston, Randy (ur.): *International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems (InterPARES) 2: Experiential, Interactive and Dynamic Records*. [InterPARES 2 Project Book]. Padova: Associazione Nazionale Archivistica Italiana, 2008.

Projekt ERA. Spletna stran projekta <http://www.archives.gov/era>, 23. 10. 2009.

Actes de la Ve conférence du DLM-Forum : La gestion de l'information et des archives électroniques en Europe : réalisations et nouvelles directions = Vth DLM-Forum Conference : Information and Electronic Records Management in Europe:

Achievements and new Directions. Volume 1, 2. Toulouse : Direction des Archives de France, 2009. (<http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/gere/publications/actes/>, 23. 10. 2009).

Volume 1

Chabin, Marie-Anne: Rôle et applicabilité des normes. Str. 43–51.

Nenonen, Markku: Archives and the architecture of information society. Str. 136–144.

Dalsten Sørensen, Jan: Revising the Standards for Digital Transfers. Str. 118–123.

Ballaux, Bart: Preservation planning: Why & how to implement? A case study from the Nationaal Archief of the Netherlands. Str. 194–195.

Fabre, Charlotte; Ledoux, Thomas; : Archiver et diffuser l'information au sein du système SPAR de pérennisation de l'information Numérique. Str. 196–202.

Gautier-Desvaux, Elisabeth; Mignot, Gaelle: La plate-forme d'archivage électronique du Département des Yvelines : des enjeux stratégiques aux choix techniques. Str. 203–212.

Volume 2

Harmsen, Henk: Data seal of approval – assessment and review of the quality of operations for research data Repositories. Str. 17–22.

Hollman, Michael: Creating an Intermediate Archive for Semi-Active Electronic Records – Concepts and Challenges. Str. 54–60.

Boudrez, Filip: Building a digital repository: a practical implementation. Str. 76–83.

Palonen, Osmo: Digital preservation policies created by the ATON project. Str. 144–150.

Gragez, Carole; Vasseur, Edouard: Comment transformer un archiviste en spécialiste de l'archivage électronique. Str. 180.

Konrath, Berthold: Digital long-term preservation based on Public-Private Partnership (PPP). http://www.dlmforum.typepad.com/Prague_Presentations/Presentation%20DLM-Meeting%20Prague%20-%20Speaker%20Berthold%20Konrath.pdf, 23. 10. 2009).

Aas, Kuldar; Ruusalepp, Raivo: *Methodological Issues of Developing an Architecture for a Digital Archive System*. (http://dlmforum.typepad.com/Raivo_Kuldar_presentation_260407.pdf, 23. 10. 2009).

Moufflet, Jean-François: *Chapter Zero : French Experience*. (http://www.dlmforum.typepad.com/Prague_Presentations/Chapter0_jfmoufflet.pdf, 23. 10. 2009).

Todd, Malcolm: *File formats for digital preservation : criteria & thinking*. (http://www.dlmforum.typepad.com/Prague_Presentations/Malcolm%20Presentation.pdf, 23. 10. 2009).

com/Prague_Presentations/Malcolm%20Presentation.pdf, 23. 10. 2009).

Szaturek, Zoltán: The Electronic Archive project in Hungary. (http://www.dlmforum.typepad.com/Prague_Presentations/DLM_Prague_Szaturek_slideshow.pdf, 23. 10. 2009).

Ramalho, José Carlos: RODA: digital preservation for the portuguese public administration. (<http://dlmforum.typepad.com/DLM2007-RODA.pdf>, 23. 10. 2009).

ASCII. <http://sl.wikipedia.org/wiki/ASCII>, 23. 10. 2009.

PREMIS. <http://www.loc.gov/standards/premis/> 22. okt. 2009.

METS. <http://www.loc.gov/standards/mets/> 22. okt. 2009.

Zusammenfassung

AUFNAHME UND BENUTZUNG VON ARCHIVGUT IN ELEKTRONISCHER FORM NACH OAIS-STANDARD

Für Archivgut in elektronischer Form gelten dieselben Grundprinzipien der Archivistik, daher unterscheiden sich die Verfahren und die Behandlung dieser Archivgutform nicht viel von jener auf Papier oder Filmstreifen. Ein wichtiger Unterschied besteht aber in der betonten Notwendigkeit einer proaktiven Tätigkeit, die die Erfüllung der Hauptaufgabe des öffentlichen Archivdienstes allein effektiv garantiert, d. h. die Erhaltung des Archivguts und dessen Zugänglichkeit für die interessierte Öffentlichkeit.

Das *Reference Model for an Open Archival Information System* (OAIS), das unter Mitwirkung von Weltraumagenturen und verwandten Institutionen aus der ganzen Welt vom *Consultative Committee for Space Data Systems* (CCSDS) entwickelt wurde, behandelt den Lebenszyklus des Archivguts in elektronischer Form von der Vorbereitung zur Aufnahme ins Archiv bis zu dessen Benutzung im Archiv. Dabei ist die Aufmerksamkeit sowohl auf die Erhaltung der Authentizität des Archivguts als auf dessen Zugänglichkeit gerichtet. Das OAIS kennt drei logische Formen von Einheiten, in denen die Informationen (Archivgut) vereinigt werden: Submission Information Package (SIP), Archival Information Package (AIP) und Dissemination Information Package (DIP), die den drei Phasen im Lebenszyklus des Archivguts im Archiv entsprechen: Ingest, Preservation und Archival Storage and Access.

Der leitende Grundsatz der Autoren des OAIS war es, ein Model zur Strukturierung eines Archivs (Organisation, Beschäftigte, Systeme) zu schaffen, das die Verantwortung für die Erhaltung der Informationen bzw. des Archivguts und die Sicherung dessen Zugänglichkeit für die interessierte Öffentlichkeit übernimmt. Deshalb ist auch die Feststellung der Erfordernisse und der Ansprüche der interessierten Öffentlichkeit in allen Phasen der

Behandlung von Archivgut nach dem OAIS – Aufnahme, Verwahrung und Zugänglichkeit – vorhanden

Bei der Präsentation des OAIS-Modells wurde dessen Verwendung in vergleichbaren Ländern (Portugal und Dänemark) erläutert und versucht, einige mit der Implementierung des OAIS-Modells im slowenischen öffentlichen Archivdienst zusammenhängende Fragen zu beantworten.

Miti ali problemi dolgoročne digitalne hrambe?

UVOD

Hramba gradiva v digitalni obliki je tema, ki jo v praksi vedno pogosteje omenjamo. Največ govorimo o zajemu – digitalizaciji in hrambi tako za jetega gradiva. A veliki pok šele prihaja, saj vedno več sodobnega gradiva nastaja v elektronski obliki in bo prej ali slej začelo množično trkati na vrata naših arhivov. Organizacijske in tehnične priprave že tečejo, v prispevku pa pogledjmo nekaj vprašanj, ki se ob tem porajajo. Ali gre za resne probleme ali zgolj pretiran strah?

Tehnologija ni dorasla zahtevam e-hrambe

Sodobni elektronski sistemi, ki omogočajo nastajanje gradiva, so narejeni na osnovi najrazličnejših tehnologij, ki omogočajo izvajanje transakcij ter povezljivost sistemov. Ker bomo arhivirane podatke le še »brali«, za to ne bomo potrebovali vse zapletenosti tistih sistemov, v katerih so nastali. Velik poudarek bo namenjen skrbi za varnost in nespremenljivost podatkov. V velikih centrih lahko dosežemo potrebne ravni varnosti, da tudi dobro izurjen »zlikovec« težko naredi škodo. Za morebitno katastrofo pa v nasprotju s hrambo originalnega gradiva v papirni obliki s pridom izkoristimo možnost za hkratno hrambo rezervnih kopij na rezervnih lokacijah. Z replikacijo tako strojne opreme kot podatkov znatno zmanjšamo verjetnost izgube gradiva (beri podatkov) in tako npr. ne okvara nosilca podatkov ne požar na kaki lokaciji s stališča hranjenih podatkov ne bosta povzročila škode. Še največjo nevarnost predstavlja človeški faktor: nevestno ali nekompetentno osebje, pomanjkanje pravil ali površno upoštevanje pravil. Zato potrebujemo stabilno in popolnoma obvladovano produkcijsko okolje. Vse poskusne dejavnosti ali celo improvizacije dovolimo le v testnih okoljih, ki so namenjena tudi za validacijo novih postopkov in šolanje osebja.

Podatek ali informacija: ali ne hranimo megle?

Informacijski sistemi hranijo in obdelujejo podatke. Razumevanje teh podatkov nas pripelje do informacij. Gole številke so podatki, a postanejo

informacije, če vemo na primer, da gre za meritve temperature vsak dan ob 12:00. Pojasnila o podatkih hranimo v metapodatkih.

Ker hranimo podatke, pričakujemo, da je shranjena informacija enaka originalni. Zato na primer ni potrebno hraniti originalnega CD-ja ali DVD-ja, saj tudi tak nosilec samo vsebuje vsebino, ki je bila nanj prepisana z drugega medija. Končni uporabnik mora imeti na voljo vpogled v vsebino podatkov (v informacije) v razumljivi obliki, enako kot bi dobil v roke popisan list papirja. Postopek hranjenja zato obsega tudi natančno opredelitev načina uporabe gradiva. Za ilustracijo naj bo najpreprostejši primer: v zvezi s številnimi datotekami v formatu PDF/A vemo, da bo njihova vsebina dostopna ob pomoči katerega od programov za prikaz vsebine PDF/A.

Kopije, kopije ... Katera je prava?

Na to vprašanje smo že odgovorili. Izkazalo se je, da so vse kopije v sistemu e-hrambe enakovredne, če le zagotovimo, da so enake. To pomeni, da je za vse potrebna enaka raven zaščite. Kljub temu si lahko pomagamo z »nadstandardno« zaščito za primer osrednjega trezorja s podatki, delovni podatki za pripravo oglednih kopij pa so v nekoliko dostopnejšem sistemu. Ob najmanjšem dvomu o avtentičnosti podatkov lahko podatke ponovno prepisemo iz trezorja.

Uporabnik moramo omogočiti »uporabo« hranjenega gradiva. Če mu ga posredujemo kot izpis na papirju ali datoteko, moramo poskrbeti za primerno opremljenost ali tehnično zaščito. Torej overitev ali elektronski podpis. Drugi dokumenti, ki krožijo po svetu, so nekontrolirane verzije in nikoli ne veš, ali ni že kaj spremenjeno.

Papir je lažje hraniti

Dolgoletna hramba na papirju je pripomogla k izkušnjam in dobremu poznavanju problematike. Rešiti pa moramo problem zaradi povečevanja količine sodobnega gradiva. Težko ocenimo, ali je v primerjavi z redkimi pisanji v preteklosti v vseh primerih takšna tudi njegova vrednost, a kar je namenjeno digitalno hrambi, bomo pač hranili. V veliki količini hranjenega gradiva se bo uporabnik naj-

bolje znašel s sodobnimi sredstvi, ki mu bodo omogočala iskanje ter obdelavo (da ne rečemo kar procesiranje) vsebin. Če papir ohranimo samo kot »rezervno kopijo za vsak primer« za morebitne katastrofe, se moramo vprašati, ali je prav papir najboljša oblika. Zanimiva alternativa je laserski zapis digitalne vsebine na mikrofilm, a v tem primeru potrebujemo računalnik, da pridemo do vsebine. Če bi se uresničil najbolj črn scenarij, lahko zanamcem pustimo samo mikrofilm in optične čitalce, ki ne potrebujejo elektrike. A ta tema (vključno s skrivnostnimi bunkerji v gorah) ni namen tega prispevka.

Prehitre odločitve danes se nam bodo maščevala

Z drugimi besedami, kar se bomo odločili zdaj, bomo zapečatili za naprej. In ker se vse spreminja, od verzij windows do pisarniških orodij, ta hip ni dobro hiteti ... A žal nas prav zato priganja čas. Kar se nam danes zdi domače, bo čez nekaj let eksotičen format. Sodobno hitenje k napredku, težnja po uporabi najnovejših tehnologij ali sodelovanje v »najnovejših« projektih zagotavljajo, da sprememb nikoli ne bo konec, pa naj pridejo po diktatu multinacionalk ali demokratičnih odprtokodnih združenj. To pa prinaša tveganje, da obstoječi formati v določenem trenutku ne bodo več ustrezni. Zato se že vnaprej pripravimo, da bodo spreminjanja formatov v nedoločenih časovnih intervalih potrebna vedno, ko bo tehnologija naredila preskok in bo lažje podpirala zase sodobne formate. Mogoče se motimo, a tu gre za preprost odziv na realno tveganje, kot ga zaznavamo zdaj.

Arhivisti smo zgodovinarji, kaj nam je tega treba?

Osnovna naloga arhivista se s sodobnimi oblikami gradiva ne spremeni. Delo še vedno zahteva tudi pomoč ustvarjalcem, odbiranje, popisovanje ipd. Res pa je, da »otip« (ogled) vsebine datoteke ne da enakega zadovoljstva kot pregledovanje starih arhivskih dokumentov. A s profesionalnim pristopom danes bomo omogočili, da bodo trenutno običajne vsebine ohranjene, da bodo lahko postale jutrišnja dragocenost. Potrebno je dodatno izobraževanje tako kot dandanes v vseh poklicih že zaradi interdisciplinarnega sodelovanja s strokovnjaki z drugih področij, ki nikakor niso le računalništvo in informatika. Večini od teh bodo prav arhivisti najbolje razložili, da zagotavljanje dolgoročne hrambe le ni nebodigatreba.

Dobro, a čemu to pretiravanje z notranjimi pravili?

Velika količina digitalnih podatkov predstavlja tveganje, da zaradi okvare ali pa kar z nepremišljenim preprostim ukazom računalniku nastane velikanska škoda. Ali pa, da drobna sprememba na enem od dokumentov nikoli ne bo razkrinkana. Tudi zaklenjen trezor ne pomaga, če iz njega štli kup žic ... Kakorkoli že iščemo rešitve, bližnjic tu ni, razen kadar določeno gradivo razglasimo za malo pomembno ter zanemarimo verjetnost manipulacije. A to je daleč od zagotavljanja pravne varnosti. Sodobne tehnologije zaradi množične (robotizirane) izdelave omogočajo nekoč neslutene možnosti, vendar s tem nikakor ne nadomeščajo ustrezne organiziranosti poslovanja. Tega seveda ne moremo poenotiti, a prav v raznolikosti se skrivajo pasti in zato potrebujemo vsaj nekaj nadzora nad posameznimi rešitvami. Na prvo mesto lahko postavimo državno upravo – večina v njej pričakuje, »da bo že nekdo poskrbel za to«. A to smo mi.

Naš arhiv se bo spremenil v vzdrževalca starih aplikacij

Prevzem digitalnega gradiva od ustvarjalcev je neredko povezan z njihovo željo, da bi arhiv prevzel »vse«, torej tudi star program ter povrh še obveznost, da bo zagotavljal določeno storitev ustvarjalca v identični obliki. Če bi šlo le za en program, bi se še pogovarjali. Natančen razmislek pokaže, da se v tem grmu skriva velik zajec – vsaka neuniverzalna rešitev (npr. prevzem v nestandardni obliki) zahteva veliko človeških virov in časa. Zato zagovarjamo špartanski pristop, pa čeprav bo do stop do podatkov nekoliko nerodnejši, kot je v originalni obliki danes. A vsaj bo.

PDF/A je rešitev vseh problemov

Format PDF/A omogoča hrambo vsebine dokumentov, pri tem pa je poudarek na prikazu vsebine. V tem se razlikuje od preostalih formatov, ki večinoma vzdržujejo notranji zapis vsebine, prikaz pa je rezultat obdelave modula za prikaz na ekranu ali modula za tiskanje. Pri tako hranjenem dokumentu bomo torej imeli zagotovljen enak prikaz v najrazličnejših okoljih. Ob množici najrazličnejših formatov in verzij je to dobra novica. A žal posamezni izdelki sodobnih orodij hranijo več informacij, kot je vidno na posameznem izpisu. Uporabnik v prihodnosti bi torej moral podatke prenesti v svoj sistem in jih tam obdelovati naprej.

Če pa to omogoča že sedanji format, bi lahko uporabniku prihranili nekaj dela. Zato pričakujemo, da se bodo počasi uveljavili tudi »pisarniški« formati, s tem pa bo omogočeno ohranjanje sodobnih vsebin, kadar bo to potrebno.

ZAKLJUČEK

V prispevku smo opisali nekaj žgočih dolgoročne hrambe v digitalni obliki. Ne gre za alternativo hrambi na papirju, saj govorimo le o gradivu, ki ga moramo hraniti v digitalni obliki. Re-

šitve so možne, pri tem pa se večina problemov ne skriva v tehnologiji, saj ta že dosega potrebno raven zrelosti in dostopnosti. Zaradi miselnega preskoka in odpiranja popolnoma novih vprašanj bo potrebnega kar nekaj časa ne le za iskanje vseh odgovorov, temveč tudi vseh vprašanj. Do boljšega razumevanja problematike nas bosta privedli stalno izobraževanje ter konkretno delo na tem področju, ki vključuje tudi spremljanje dogajanj v primerljivih institucijah v svetu in novih standardov.

Boris Domajnko

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009

Novosti o delu skupine EAG v Bruslju

Evropska arhivska skupina EAG (European Archives Group) je letos dopolnila tri leta svojega dela. Prvi sklop skupnih tematik in petih delovnih skupin prinaša prve rezultate, številni projekti pa še potekajo; obenem pa so se oblikovala nova področja skupnega dela in bodočih izzivov; formalno jih je potrdilo Poročilo o napredku na področju arhivov za Svet EU,¹ ki so ga ministri za kulturo sprejeli 20. 11. 2008 med francoskim predsedovanjem EU. Zadnji, 6. sestanek EAG v Bruslju, 31. 1. 2009 je podal pregled dosedanjih projektov in vsebinsko odprl začetek novih tem in delovnih skupin. Sestanek je vodil g. Peter Handley (vodja enote SG-B1, Administrative Modernization, v direktoratu B; Generalnega sekretariata Evropske komisije) v sodelovanju z dr. Vacslavom Babičko (direktorjem Arhivske direkcije Češke), tj. predstavnikom Češke republike kot predsedujoče članice EU. Na tem sestanku se je prvič, odkar deluje EAG (tj. 26. 4. 2006), že v uvodu pojavilo vprašanje o prevajanju sestanka v jezike EU. Namreč dosedanja praksa je zagotavljala prevode v tri jezike (angleškega, francoskega, nemškega), tokrat pa je španska delegacija (ki vodi zelo pomemben projekt APENet) zahtevala prevode za španski jezik (temu se je pridružila še zahteva italijanske delegacije). Kratka razprava med članicami EU je pokazala, da se večina strinja z obstoječim režimom prevodov, predvsem zaradi preprostega komuniciranja. Povratna informacija Evropske komisije na izpostavljeni problem pa je izražala objektivno možnost – zgolj ohranitev obstoječega prevajalskega režima ali izvedbe sestanka brez prevodov z uporabo dveh delovnih jezikov EU, angleškega in francoskega – za zagotovitev večjega števila prevodov pa tudi ni finančnih zmožnosti. Ob strinjanju večine z ohranitvijo obstoječega je španski predstavnik zapustil zasedanje skupine, v skladu z navodili španske vlade. Po sprejetju poročila prejšnjega sestanka z dne 6. 6. 2008 (slovensko predsedovanje EU²) je bila dana krajša informacija o dogodkih v obdobju fran-

coskega predsedovanja – v tem obdobju sestanka EAG izjemoma ter skladno z dogovorom ni bilo. V tem času pa so se zaključila prizadevanja za dokončno in formalno sprejetje Poročila o napredku na področju arhivov za Svet EU. Poročilo so jeseni 2008 večkrat obravnavali v evropskem Odboru za kulturo (CAC)³ ter ga nazadnje sprejeli ministri za kulturo na zasedanju Sveta EU dne 20. 11. 2008. V zvezi s tem je bila pripravljena tudi izjava za javnost. Dokument Sporočilo Evropske komisije Svetu v zvezi s Poročilom o napredku pa je tudi že preveden v vse uradne jezike EU.⁴

Napredek dosedanjih petih prioritarnih delovnih skupin

Angelika Menne-Haritz (Nemčija) je predstavila delo skupine za reševanje in zaščito pred nesrečami; sestanek je imela 11. in 12. novembra 2008 v Pragi. Obstaja predlog za oblikovanje skupne spletne strani, za objavo publikacij in drugih gradiv o analizi tveganj, poleg tega bodo na spletu tudi povezave z drugimi spletnimi stranmi; trenutno pa še ni končnega poimenovanja načrtovane spletne strani (obstajata pa dva predloga, EUDAN.eu ter EURANET). Delovna skupina načrtuje izobraževalne tečaje za izboljšavo preventivnih znanj in praks, izmenjavo dobrih praks ter ustanovitev in sestavo mednarodnega teama za reševanje (pomoč prek meja). Prva oblika tovrstnega usposabljanja bo v Katowicah (Poljska) v letu 2010, trenutno pa poskušajo zagotoviti finance za ta namen, pripravljajo predmetnik usposabljanja, iščejo ustrezne predavatelje, pripravljena bo spletna stran za usposabljanje (ki se lahko pozneje razširi tudi na druge jezike). Name ravajo pripraviti tudi terminološki slovarček za področje zaščite pred nesrečami in reševanje. Pričakujejo, da bodo v februarju 2009 pripravili prvi vodnik za te namene v angleščini, septembra 2009 pa naj bi bilo prvo srečanje predavateljev za ta tečaj. Sledilo je povabilo drugim državam za vključitev v to mrežo, trenutna delovna skupina bo pripravila pilotni projekt (razvit v Nemčiji za tri sodelujoče države), po-

¹ Progress Report to the Council, on the implementation of council recommendation 2005/835/ec of 14 november 2005 on priority actions to increase cooperation in the field of archives in Europe, {com(2008) 500 FINAL}, 20. 11. 2008.

² Sestanek je skupaj s Petrom Hadlejem vodil dr. Matevž Košir; več o tem v članku Arhivi in slovensko predsedovanje EU, v: *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 377–382.

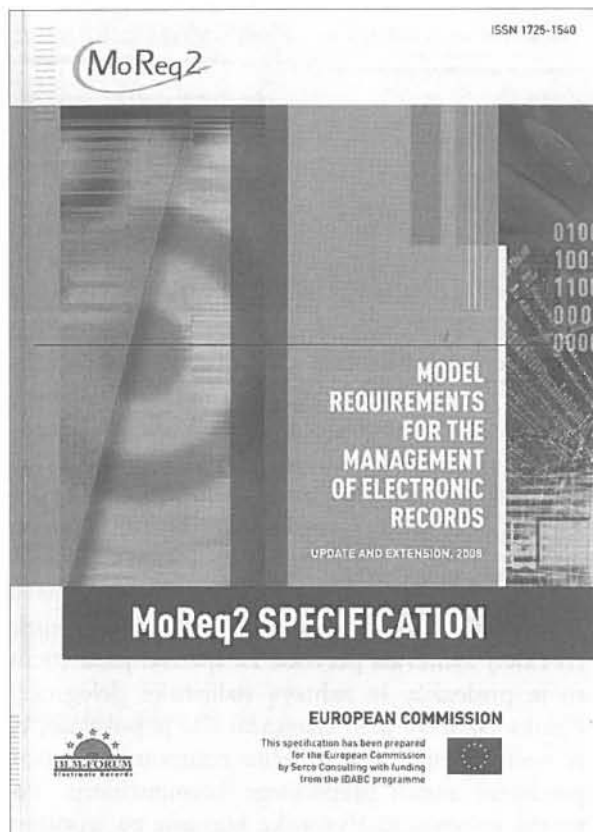
³ Tu arhivsko področje zastopajo predstavniki Ministrstva za kulturo RS (tako kot tudi vsa področja kulture in avdiovizualnih zadev).

⁴ V slovenščini na voljo na spletni strani Arhiva RS: <http://www.arhiv.gov.si/> (rubrika Zakonodaja).

tem pa bodo k vključitvi povabljeni tudi druge članice. Z Mednarodnim odborom Modri ščit (ICBS) še niso navezali stika za sodelovanje, je pa ICBS seznanjen s pripravami delovne skupine.

Toivo Julien (Estonija), predsedujoči DLM Forumu je predstavil »Evropsko interdisciplinarno sodelovanje na področju elektronskih dokumentov in arhivov: DLM Forum in MoReq2«. DLM Forum združuje 22 nacionalnih arhivov in 37 drugih članov iz akademskih, vladnih in svetovalnih področij ter področij IT. Izvršni odbor ima zdaj šest članov iz držav EU (Estonija, Slovenija, Španija, Finska, Francija, Nemčija, Velika Britanija).⁵ V letu 2008 se je sestel štirikrat. Dejavnosti tega obdobja so bile namenjene specifikaciji MoReq2, njegovemu testnemu režimu ter upravljanju specifikacije, pa tudi pripravi na konferenco DLM Forum v Toulousu (ki je bila 10.–12. decembra 2008). V decembru 2008 je bil ustanovljen Pododbor za upravljanje specifikacije MoReq2 (MoReq Governance Board – MGB). Zaradi njegove tehnične narave ga sestavljajo zelo visoko usposobljeni strokovnjaki. Delovanje tega pododbora zajema šest področij za MoReq2: zaščita 'blagovne znamke' oz. uporabe imena MoReq2, informiranje in usposabljanje, vzdrževanje in inovacije, testiranje in certificiranje, prevodi in poglavje »0«. Testiranje skladnosti programske opreme z zahtevami te specifikacije poteka v Nemčiji (podjetje IMBUS, preostale organizacije za testiranje pa naj bi bile določene po koncu pilotnega testiranja). Med članicami DLM Forum so izvedli anketo o njihovem zanimanju. Rezultati so pokazali najvišji odstotek odgovorov za dolgotrajno hrambo ter prevzem digitalnih vsebin v arhiv. Med Češkim predsedovanjem EU je bilo 21. in 22. aprila 2009 srečanje DLM Forum v Pragi. O tem je na voljo več informacij na njihovi spletni strani. V razpravi se je odprlo predvsem vprašanje večje prepoznavnosti specifikacije MoReq2 med strokovnjaki IT ter povezljivosti tega standarda z drugimi (npr. OAIS), in sicer predvsem zaradi upravljanja podatkov – trenutno je to mednarodno zelo aktualno. Poleg tega je bilo poudarjeno, da sta ravno testiranje in certificiranje poglavitni za komercializacijo specifikacije MoReq2, tega pa se tudi DLM Forum zaveda v polni meri. Glede konkurenčnosti in povezljivosti obstoječih standardov je bilo poudarjeno, da je standard OAIS usmerjen večinoma v arhiviranje, MoReq2 pa se ukvarja s procesi upravljanja dokumentov – naloga DLM Forumu pa bi bila vzpostaviti most med njima. Poleg

tega je tu še tretji standard MAS-a za področje funkcij⁶ – zato so pri DLM Forumu mnenja, da bi lahko kombinacija treh standardov pripeljala do zadovoljivih tehničnih rešitev za upravljanje dokumentarnega in arhivskega gradiva. Razprava o vzporednih standardih je bila tudi na konferenci DLM Forum v Toulousu; zbornik referatov pa je na voljo na spletni strani DLM Forumu in Direkcije francoskih arhivov.⁷

Izdaja druge verzije specifikacije MoReq2, ki jo je izdal Urad za publikacije Evropskih skupnosti ob koncu leta 2008, specifikacijo pa je za Evropsko Komisijo ter v sodelovanju z DLM Forumom pripravilo britansko podjetje »Serco Consulting«, ob finančni podpori Programa IDABC. Besedilo specifikacije je dostopno tudi na spletni: <http://www.dlmforum.eu/>.

Delo tretje delovne skupine je predstavila Christine Martinez (Francija), nanašajoč se na projekt EURONOMOS (podatkovna zbirka arhivskih zakonodaj v Evropi). Opisala je pripravo prototipa

⁵ Sprejeto je bilo dopolnilo statuta DLM Forumu, ki omogoča razširitev članov izvršnega odbora s 7 na 9.

⁶ Tu je mišljen ICA standard ISAF – International Standard For Activities/Functions of Corporate bodies (<http://www.ica.org/>)

⁷ <http://dlmforum.typepad.com/> <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/gerer/publications/actes/>

podatkovne baze; zanjo je bila podpisana pogodba s francoskim podjetjem ASIRUS. Bilo je tudi nekaj težav in zamud. Končno pa je bila oblikovana spletna stran (s podatkovno zbirko),⁸ v katero države članice neposredno in samostojno (prek vstopne kode) vnašajo podatke o arhivski in drugi spremljajoči zakonodaji. Zadnja verzija prototipa podatkovne zbirke je bila predstavljena na sestanku EBNE v Parizu, 18.–19. novembra 2008. V Parizu so (4. 6. 2008) organizirali tudi prve tečaje usposabljanja za predstavnike nacionalnih arhivov iz držav članic EU za uporabo in vnos podatkov v podatkovno zbirko.⁹ Začeli so z vnosom nekaj osnovnih podatkov, do danes pa je glavnino svojih podatkov objavilo že 16 držav članic EU,¹⁰ predviden pa je tudi vnos podatkov za druge evropske države. Gospa Martinez je poudarila, da bo za projekt potrebnega še veliko dela, treba bo organizirati tečaje usposabljanja, zato je zaželeno, da članice predlagajo lokacije, kjer bi lahko usposabljali udeležence več držav določenega geografskega dela Evrope. O finančni plati projekta je bilo pojasnjeno, da je sofinanciranje EU (program IDABC) namenjeno zgolj izdelavi prototipa, ne pa tudi partnerjem in sodelujočim državam v delovni skupini (tu sodeluje tudi Slovenija). Evropska komisija je izvedla javni razpis za izbiro izvajalca in mu je za izvedeno delo neposredno zagotovila plačilo (nobene finančne pomoči za ta projekt nista prejeli Direkcija francoskih arhivov in EURBICA – pobudnica projekta). Zdaj tudi ni možnosti za sofinanciranje prevodov zakonodajnih besedil (v angleščino ali francoščino), ki jih zagotavljajo same države članice, kolikor jih imajo na voljo. Gospa Martinez je povabila države članice EU, da se vključijo v projekt in zagotovijo vnos svojih podatkov, ker bo le tako zbirka postala operativna.

Predstavitev naslednje delovne skupine projekta APENet je izvedla Angelika Menne-Haritz, čeprav projekt vodi Španija, vendar zaradi prej navedenih razlogov njen predstavnik ni bil navzoč. Delovna skupina je imela v Bruslju sestanek dva dni pred sestankom EAG. Pogodba z Evropsko komisijo za projekt je bila podpisana 8. decembra 2008, uradni začetek projekta pa je bil 15. januarja 2009. To pomeni, da naj bi bili končni rezultati triletnega

projekta vidni do 15. januarja 2012. Pri projektu sodeluje v vlogi partneric 12 držav članic.¹¹ Kot sestavni del projekta je bil načrtovan tudi pregled različnih profilov EAD,¹² ker je bilo ugotovljeno, da format Europeane ne zadostuje za arhive. Tu gre predvsem za težave s strukturo in prikazom te strukture. Namreč v Europeani ni na voljo hierarhičnega podatkovnega modela, zato je format strukturo zelo neustrezen. Arhivi so namreč veliko gradiva poslali Europeani, vendar so bile zaradi pomanjkanja nivojev v standardu Europeana Data Model težave z vstavljanjem v podatkovno zbirko. Za projekt APENet je načrtovano, da bo prototip dokončan do maja 2009, do septembra pa naj bi razvili še druge možnosti; logični model je že razvit (Nemčija, ki bo pripravila tudi vmesno poročilo), eden od delovnih sklopov (WP – work package) pa naj bi bil posvečen vključitvi projekta APENet v Europeano. Spletno stran naj bi razvili na Švedskem do 15. marca 2009 (je že na voljo: <http://www.apenet.eu/>), priročnik pa naj bi pripravili do 15. aprila. V 4. delovnem sklopu (WP 4) naj bi opravili analizo vsebine pod vodstvom Francije (do 15. septembra). Za skupine digitaliziranih objektov bodo uporabljali tudi pripomočke za uporabo. O poimenovanju arhivskega portala še tečejo razprave – obstajata pa dva predloga: »Evropski arhivi« ter »Arhivi v Evropi«. V prihodnjih osmih mesecih naj bi pričakovali rezultate šestih projektih delovnih sklopov (WP1-6). V razpravi so bile izražene različne misli o tem kaj bo projekt prispeval k arhivski skupnosti v Evropi. Tako je bilo opozorjeno, da bo mogoče dobiti pregled nad gradivom, ki je bilo odtujeno iz kake države in na tej osnovi postaviti zahteve za vrnitev gradiva. UNESCO je že v letu 1996 pripravil pregled držav in njihovih zahtev za vrnitev arhivskega gradiva: Dejansko je bilo tudi za Evropo tega veliko – zato bi podobni projekti lahko pomagali pri zasnovi zahtev (če bo tako gradivo vključeno v portal APENet) – vendar pa je tovrstne probleme mogoče reševati le na diplomatski bilateralni ravni. Omenjeno je bilo tudi, da bi moral program *eVsebinePlus* oz. njegov naslednik to vključiti v svoje delo. Drugo vprašanje pa je zadevalo dolgoročno finančno vzdržljivost projekta Europeana. Namreč, v nekaterih članicah (Švedska)

⁸ <http://www.euronomos.org/>

⁹ Koordinatorica projekta za Slovenijo je mag. Natalija Glažar (Arhiv Republike Slovenije).

¹⁰ Francija, Belgija, Grčija, Bolgarija, Španija, Švica, Nemčija, Estonija, Finska, Madžarska, Irska, Italija, Slovaška, Slovenija, Latvija in Velika Britanija; ter zakonodaja Evropske Komisije, ki se nanaša na arhivsko gradivo Evropske Komisije ter delovanje njene arhivske službe.

¹¹ Partnerji v projektu APENet: Španija, Nemčija, Nizozemska, Francija, Finska, Poljska, Grčija, Malta, Portugalska, Latvija, Slovenija ter fundacija EDL (fundacija Europeane), http://www.apenet.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=70&Itemid=66

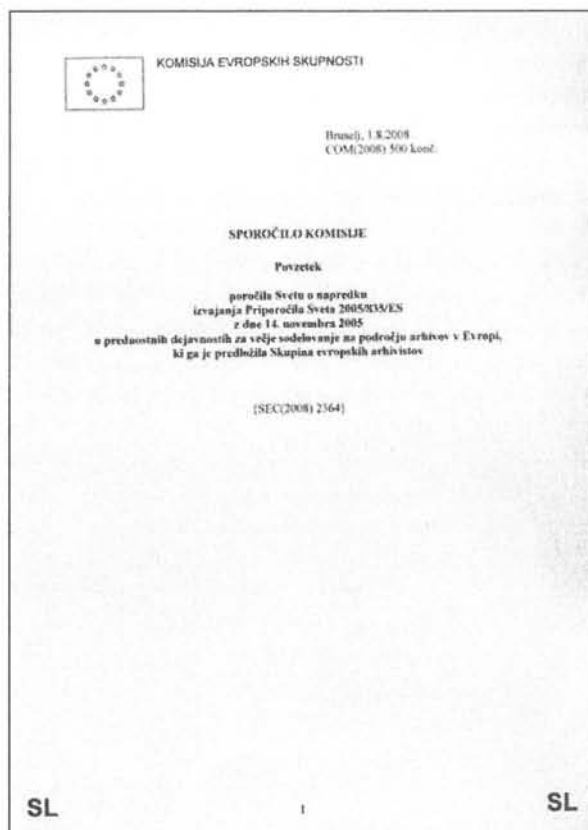
¹² Na Nizozemskem poskušajo v nacionalnem arhivu uporabljati standard EAD za arhive za namene projekta.

po navodilih ministrstva za kulturo zaračunavajo uporabo slikovnega gradiva, zato je prosta uporaba že politično vprašanje. S strani Evropske komisije smo izvedeli, da European v glavnini deluje ob pomoči javnega financiranja, trenutno 80% zagotavlja Evropska skupnost, preostalo pa sodelujejo članice. V prihodnji fazi projekta se pričakuje strukturiran finančni model, v katerem bodo na osnovi dogovora določeni deleži Evropske komisije, držav članic ter drugi finančni viri. Bežno se je razprava dotaknila tudi prednostnih tematik, določenih za sprejetje zaleženega gradiva za European, vendar se bo verjetno tudi to spremenilo, ker so države članice zagotovile tudi drugo gradivo.

Nova prioriteta področja in delovne skupine

Na osnovi Poročila o napredku na področju arhivov za Svet EU, ki so ga ministri za kulturo sprejeli 20. 11. 2008, so se arhivi v Evropi opredelili tudi za nove strokovne teme in izzive za sodelovanje v prihodnosti. Gre za pet novih prioritarnih področij, uvodne prispevke zanje pa so pripravile Švedska, Velika Britanija, Nizozemska ter Francija in Luxemburg. Temo »odnos med fizičnim in spletnim dostopom do arhivskega gradiva« je predstavil Tomas Lindman (direktor Švedskega nacionalnega arhiva). Povzel je posledice naraščajoče uporabe spletnega dostopa do arhivskega gradiva;¹³ to so: nujnost razviti nova znanja in storitve ter prerazporeditev virov ipd. V zvezi z razvojem e-uprav v članicah je opozoril, da je vidna težnja po opuščanju papirnega poslovanja – vendar so splošne ugotovitve, da bo potrebnih še veliko let, da bodo prevzemi gradiva v arhive izključno elektronski oz. z gradivom elektronskega nastanka. Na splošno so želje nove generacije, da bi bila ponudba arhivov večinoma dostopna v digitalni obliki – in težko jim je pojasniti, da je trenutno le 1–2% vsega hranjenega gradiva v arhivih dostopna v elektronski obliki in na spletu. Zato bodo projekti digitalizacije v arhivih potekali še nekaj desetletij, čeprav se bo večal dotok gradiva v arhive v elektronski obliki. Novi način uporabe (elektronsko in pretežno na spletu) bo imel posledice za razvoj čitalnic (npr. prostorsko skromnejše) ter morda tudi za način hrambe gradiva (skladišča na drugih lokacijah – ker bo omogočen digitalni dostop), pri tem bo morda tudi manj običajnega pritoževanja

¹³ Na Švedskem obišče osrednjo arhivsko spletno stran 10.000 ljudi vsak dan, v zadnjih petih letih je spletna uporaba narasla za 35–45%, uporaba v čitalnicah pa padla za 25%.

Dokument Komisije Evropskih Skupnosti v slovenskem jeziku, izdan 1. 8. 2008, ki zajema Sporočilo komisije in povzetek Poročila o napredku na področju arhivov za Svet EU.

zaradi pomanjkanja skladiščnih prostorov (ter morabitni zmanjšanje števila osebja, stroškov, ipd.). Pri načrtovanju novih arhivskih stavb bomo verjetno morali upoštevati take razvojne trende. Z uporabo storitev on-line pa se pojavljajo tudi novi problemi, predvsem za uporabnike – pomanjkanje strokovne pomoči, ki je sicer vedno v arhivskih čitalnicah. Poznavanje konteksta nastanka in vsebine arhivskega gradiva je osnova za njegovo preučevanje (struktura uprave, funkcije, pravni sistem, ipd.); če posameznik sam nima teh znanj, nima nobene dodatne pomoči pri uporabi gradiva na spletu. Gospod Lindman je predlagal nekaj možnih aktivnosti s tem v zvezi. Predvsem je podprl mednarodni projekt – skupni arhivski portal v Evropi (APEnet); predlagal je zbiranje metod in dobrih praks za promocijo kakovosti arhivske službe ter poudaril nujnost poglobljene analize dejanskega dogajanja v arhivih. Zatrnil je, da spletni dostop do arhivskega gradiva ni nadomestil uporabe v čitalnicah, vendar pa jo je nekoliko zmanjšal. Rezultat tega je, da morajo arhivi z enakim obsegom sredstev zagotavljati obe obliki dostopa. Poleg tega je potrebno uporabnike poučiti, da sta

analogno in digitalno gradivo dejansko komplementarna. Končna ugotovitev pa je bila, da naraščajoča spletna uporaba sproža nove probleme tudi zato, ker je pravni kontekst v državah različen – to pa bo zahtevalo povečano mednarodno sodelovanje. V razpravi je bilo izrečenih nekaj misli o uporabnikih v čitalnicah; ti so ob pomoči spletnih informacij arhiva veliko bolje obveščeni, natančno vedo, kaj iščejo, na osnovi spletnih objav zahtevajo več gradiva za pregled in tudi zelo specifične dokumente (Velika Britanija, Nemčija). Zato bi bil lahko pedagoški izziv za uporabnike združiti uporabo v čitalnicah in spletni dostop za večjo učinkovitost. Sledil je predlog za oblikovanje delovne skupine, zanimanje za sodelovanje v njej pa so izrazile: Velika Britanija, Nemčija, Slovaška, Danska, Belgija, Malta in Evropska Komisija.

Tretje novo prednostno področje – »Digitalna hramba dokumentov: posledice za državno upravo in družbo ter spreminjajoča se vloga arhivov« – je predstavila Yvonne Bos-Rops (Nizozemska). Opozorila je, da je na tem področju mnogo odprtih vprašanj in da se jih je mogoče lotiti na več načinov. V digitalni dobi bodo arhivi neizogibno morali na novo opredeliti svojo vlogo in položaj med ustvarjalci gradiva (vlado) ter uporabniki arhivskega gradiva. Razvoj v različnih državah članicah EU poteka v različnih smereh – to je odvisno od vpliva različnih arhivskih tradicij. V pisnem predlogu (material za sestanek) ga. Bos-Rops predlaga široko razpravo v skupini EAG, da bi opredelili več teoretičnih modelov, ki bi lahko pomagali nacionalnim arhivom pri določanju njihovega lastnega prihodnjega modela. Modeli naj bi vsebovali tudi analize posledic različnih izbranih možnosti. Predstavili pa bi tudi več elementov teh teoretičnih modelov (kot npr. vsesplošna odgovornost za digitalne arhive, odgovornost za omejitve uporabe digitalnega dokumentarnega gradiva, časovni razpon (doba) za prevzem gradiva v arhiv – ali vlade obvestijo državljanke o prenosu v arhiv, valorizacija ter usoda digitalnih dokumentov za uničenje, stroškovni vidik – osrednji proračun za celotno e-upravo ali ločeni proračuni za digitalne arhive v nacionalnih arhivih, standardi – vloga nacionalnega arhiva v predpisovanju standardov, struktura uporabe – centralizirana ali organizirana pri ustvarjalcih gradiva). V razpravi je bilo poudarjeno, da sta ključni vprašanji mesto in pristojnosti arhivskega organa znotraj upravne domene – zato je tudi bistven legalni okvir, v katerem deluje nacionalni arhiv. Za sodelovanje v delovni skupini so pokazale zanimanje: Danska, Nizozemska, Latvija in Poljska.

Novi izziv za arhive v Evropi je tudi »oblikovanje evropske eksperte mreže«, ki je skupni predlog Francije in Luxemburga (ga. Christine Martinez, Francija in ga. Josée Kirps, Luxemburg). To bo zajelo oblikovanje registra, ki bi bil tako platforma za komuniciranje kot tudi orodje za pridobitev strokovne pomoči. Mreža naj bi pripomogla k večji prepoznavnosti določenega strokovnega področja, ki se je razvilo pod okriljem skupine EAG. Korist bi lahko imeli tudi evropski in drugi nacionalni projekti, ki bi lahko črpali podatke iz te dodane vrednosti arhivskih strokovnjakov – le-ti bi lahko svetovali za različne tematike z Evropskim vplivom, ter na ta način predstavljali tudi svetovalno skupino za zakonodajo. Oblikovani register bi bil tem strokovnjakom kot skupna platforma za komuniciranje, delo in morda raziskovanje. Za uresničitev evropske ekspertne mreže so z operativnega stališča vidni naslednji cilji: a) zagotavljati arhivskim ustanovam in arhivskim strokovnjakom v Evropi podporo za izvajanje različnih projektov v okviru aktualnih prioritet ter hkrati pomoč in informacije za druga strokovna področja, določena v Poročilu o arhivih v razširjeni Evropski uniji, b) predlagati Evropski komisiji in drugim evropskim ustanovam ustanovitev »vivier d'experts« (za vzgojo in izobraževanje novih strokovnjakov), in sicer v okviru evropskih finančnih programov, ki so primerni za projekte arhivov. Vsak od ciljev pa potrebuje različne vrste partnerstev. Arhivske ustanove držav članic so vključene v projekte EU – tako bi lahko v funkciji različnih projektov vsaka članica zagotovila seznam strokovnjakov, ki zagotavljajo delovanje teh projektov v članici sami, pa tudi projektno sodelovanje med članicami. **Za uvedbo »gojišča novih strokovnjakov« pa so pomembna tudi strokovna združenja.** V Poročilu o arhivih v razširjeni Evropski uniji so le-ta poudarjena, opisana kot zelo raznolika v Evropi, vendar žal tudi manj aktivna v mednarodnem okviru. Prav tako bi bilo v tem kontekstu potrebno partnerstvo z Mednarodnim arhivskim svetom. Strokovnjake, vključene v mrežo, bi morala odobriti Evropska komisija. Zato bi bilo potrebno opredeliti njihov profil ter določen način selekcije – ob tem pa je še veliko nerešenih vprašanj, ki bi jih lahko preučila delovna podskupina EAG. Za sodelovanje pod vodstvom Francije so se odločili Luksemburg, Madžarska in Evropska komisija. Naloge te delovne skupine pa bi bile: določiti profil strokovnjakov, domene, ki bi jih raziskave pokrivala, način izbire in pogojev za sodelovanje v mreži (način nadzora nad registrom), način dostopa do mreže ter načina njene promocije.

Naslednji novi predlog je načrtovanje centra odličnosti evropskih arhivistov. Ga. Christine Martinez (Francija) je pojasnila, da pri tem ne gre toliko za oblikovanje centra, pač pa za razvoj mreže oz. sistema,¹⁴ v katerem bi mladi perspektivni strokovnjaki lahko razvili in raziskali svoj celotni potencial. Pri tem ne gre toliko za izboljšavo njihove strokovnosti, ampak z razpravami in razmisleki pomagati razviti strategije in politike za obvladovanje različnih situacij ter spretnosti pri reševanju problemov kot tudi sposobnosti za pogajanja na nacionalni in evropski ravni. Poudarek pa ni na strokovno-znanstvenih vsebinah, ampak gre bolj za strateške vsebine – predstavljene na seminarjih, ki jih vodijo mentorji in inštruktorji, ne pa predavatelji v fiksnih strukturah. Ta predlog je bil nedavno dodatno razvit, v razpravi pa je dobil precejšnje podporo. Predstavljena pa je bila tudi informacija, da je bilo v letu 2008 v Bernu organizirano podobno srečanje mreže mladih arhivistov, shemo mentorstva pa so predebatirali arhivisti z izkušnjami, ki so tudi ponudili svoje izkušnje in nasvete. Tovrstne konference bi lahko potekale dva ali trikrat na leto, odprte razprave in izmenjave informacij pa bi širile perspektivo mladih arhivistov. Poleg Francije, ki bo vodila to delovno skupino, bodo sodelovale še Finska, Nizozemska in Bolgarija.

Med evropskimi projekti za celotno kulturno dediščino ima posebno mesto dolgoletni in vseevropski projekt EUROPEANA.¹⁵ Predstavil ga je gospod Yvo Volman (predstavnik Evropske komisije). Prva javna predstavitev spletne strani je bila 20. novembra 2008. To pa je bil tudi prvi korak k verziji digitalne zbirke Europeana 1.0. Namen projekta je uvesti skupno večjezično vstopno točko do kulturnih vsebin Evrope. Cilj je do konca leta 2010 javno predstaviti popolno storitev. V okviru EU zakonodaje je bilo že avgusta 2008 sprejeto Sporočilo Evropske komisije, s katerim opiše nastanek Europeane, njene izzive in napredek ter pozove države članice k tovrstnemu delovanju. 20. novembra 2008 so bili o Europeani sprejeti zaključki Sveta EU.¹⁶ Med partnerji, ki so objavljeni na uradni spletni strani, so med drugimi navedene te arhivske organizacije: ICA/EURBICA, EBNA, Bundesarchiv, Nemčija, Deželni arhiv Baden-Württemberg, nacionalni arhivi Finske, Švedske, Nizozemske, Malte,

Avstrijski državni arhiv, ACE-Association Cinéma-thèques Européennes, International Association of Sound and Audiovisual Archives, International Federation of Television Archives, prav tako so partnerji skoraj vse nacionalne knjižnice v EU ter pomembnejši muzeji v Evropi (kot npr. Rijksmuseum, Amsterdam, The British Library London ter Louvre, Pariz. V novembru 2007 je bila za projekt ustanovljena posebna EDL fundacija (s sedežem na Nizozemskem, med člani odbora fundacije pa so med drugimi tudi ICA/ EURBICA, Bundesarchiv, Nemčija, ACE-Association Cinéma-thèques Européennes, International Association of Sound and Audiovisual Archives, International Federation of Television Archives, International Council of Museums Europe).¹⁷ Zdej je v okviru projekta na spletu dostopnih okrog 2 milijona digitalnih objektov, vendar bi želeli to v prihodnjih letih razširiti na 10 milijonov objektov. Zato želijo zbrati čim več podatkovnih zbirk podobnih kot bo APENet za evropske arhive.¹⁸ Pri podatkovni zbirki Europeane imajo težave, ker je več povpraševanja po spletnem dostopu kot omogoča trenutna zmogljivost, vendar naj bi do konca leta 2009 imeli novo bolj zmogljivo tehnologijo. Sicer pa obstaja nesorazmerje med državami članicami glede prispevkov digitaliziranih objektov, dostopnih prek te skupne vstopne točke. Procentualno je Francija do sedaj prispevala največji delež gradiva. Na splošno pa je Europeana dobila zelo pozitivne ocene, vendar pa ni vse gradivo dostopno na enak način, ker so nekateri objekti za dostop plačljivi – celoten projekt pa je bil zasnovan tako, da bi bil dostop prost. Prizadevali naj bi si ne le za zbiranje novih digitalnih prispevkov, ampak tudi za večji obseg digitalizacije, za čim širši dostop, za podporo projektu z zakonodajo, hkrati pa bi morali javno gradivo obdržati v javni domeni (saj gre tudi za porabo javnih financ). V času francoskega predsedovanja so z sklepi Sveta EU in predstavitvijo Europeane vzpodbudili digitalizacijo in vlade držav članic so ta prizadevanja podprla. Gospod Volman je še dodal, da je na splošno prispevek arhivov k projektu trenutno še zelo skromen, čeprav imajo arhivi interes, da bi bili na prvi frontni črti tega projekta. Povedal je tudi, da je program *eVsebinePlus* končan, ter da bo nadaljnja finančna podpora po-

¹⁴ Zato se bo verjetno poimenovanje teme in delovne skupine nekoliko spremenilo.

¹⁵ <http://www.europeana.eu/> in <http://dev.europeana.eu/>

¹⁶ Council conclusions of 20 November 2008 on the European digital library Europeana, OJ C319 of 22.12.2008, p. 18. Commission Communication COM(2008)513 of 11.08.2008.

¹⁷ http://dev.europeana.eu/edlnet/edl_foundation/board.php

¹⁸ Pričakuje se vzpostavitev skupnega portala za filmsko gradivo **European Film Gateway** (<http://www.europeanfilmgateway.eu/>) kot tudi sodelovanje projekta **Europeana Local**, ki zajema lokalne knjižnice, muzeje in arhive (sodeluje tudi NUK) (<http://www.europeanalocal.eu/>).

budi digitalnih knjižnic zagotovljena s programom »Competitiveness and Innovation Programme«. Za tem, ko je bil prototip podatkovne zbirke odprt za javnost in začel delo, pa se delo projekta sedaj nadaljuje z zagotavljanjem osnovnih pogojev za digitalizacijo, dostopnost na spletu in digitalno hrambo.

Problematika ponovne uporabe informacij javnega sektorja ter situacija arhivov

Med bodočimi izzivi arhivov v Evropi je tudi problematika Evropske direktive o ponovni uporabi informacij javnega sektorja.¹⁹ Na zadnjem sestanku EAG jo je predstavil g. Yvo Volman (predstavniki Evropske komisije, Generalnega direktorata za informacijsko družbo in medije). Osnovni koncept direktive je, da je informacija ustvarjena v javnem sektorju ključni vir in je vedno bolj dostopen v digitalni obliki. Direktiva, ki je bila sprejeta v letu 2003, je bila do leta 2008 izvedena v nacionalnih zakonodajah vseh državah članicah EU.²⁰ Evropska komisija je odločila po treh letih pregledati učinek direktive. Komisija poskuša s podporo iniciative e-PSIplus spremljati napredek in širiti izkušnje dobrih praks v celotni skupnosti.²¹ Pregled izvedbe direktive v nacionalnih predpisih je Komisija začela ob koncu leta 2008, to pa je vključevalo tudi javno razpravo, izid pa je bil tudi nedavno objavljen. Prav tako je bilo že v maju 2009 objavljeno sporočilo Komisije o pregledu učinka direktive.²² Inicijativa e-PSIplus ocenjuje Veliko Britanijo kot vodilno pri izvajanju te direktive. Pri tem pa je ključen podatek, da je Urad za informacije javnega sektorja (Office for Public Sector Information) sestavni del Britanskega nacionalnega arhiva (TNA); poročilo tega urada ocenjuje stanje po treh letih ter primerjave z drugimi evropskimi državami.²³ V pristopu so razlike med Združenimi državami in Evropo, saj so ponekod tudi zgodovinske ovire za izkoriščanje informacij javnega sektorja. Osrednje vprašanje pa je, ali naj bodo informacije, ustvarjene v javnem sektorju, zastoj ali ne. Evropska komisija je sprejela odlo-

čitev o ponovni uporabi informacij Komisije, kar gre prek minimalnih zahtev direktive, na osnovi katerih so vse informacije na voljo zastoj oz. zgolj za minimalne stroške. Gospod Volman je povedal, da direktivo in njen učinek zdaj preučujejo zaradi morebitnih sprememb. Trenutno so kulturne, izobraževalne in televizijske ustanove izvzete iz delokroga direktive, zato je eno osrednjih vprašanj, ali naj njen delokrog razširijo tudi na te sektorje. Zato je pozval arhive, da tudi sami preučijo svoje stališče glede tega vprašanja. S tem v zvezi je tudi g. George MacKenzie (Vel. Britanija, direktor Škotskega osrednjega arhiva) za zadnji sestanek EAG pripravil krajše besedilo kot osnovo za nadaljnjo razpravo. Za ponovno uporabo informacij, hranjenih v arhivih, obstaja precejšen potencial, kar dokazujeta tudi projekta EUROPEANA in APENet, vendar pa je precej arhivov, ki oklevajo pri omogočanju ponovne uporabe informacij, hranjenih v arhivih (predvsem je tu mišljena uporaba za komercialne namene). Obstajajo pa države, ki to že izvajajo, med njimi je vodilna Velika Britanija,²⁴ na primer za genealoške raziskave, pri katerih internetne storitve ustvarijo precejšen dobiček – le-tega pa uporabijo za nadaljnjo digitalizacijo novih virov. Pri digitalizaciji se srečujemo z različnimi pristopi – en način je partnersko sodelovanje z zasebnim sektorjem (ki ima interes, predvsem za genealoške raziskave), pri čemer zasebniki zagotovijo neposreden spletni dostop do dokumentov; drug način pa je z javnimi sredstvi digitalizirati vsebine – z uporabo digitaliziranih vsebin pa je mogoče pridobiti tudi dodatna finančna sredstva. V tem primeru je mogoče pričakovati nasprotovanje razširitvi direktive, ker bi to arhive postavilo v neposredno konkurenco z zasebnimi ponudniki spletnih vsebin. V luči preučevanja direktive je zato potrebno pridobiti stališče EAG, prav tako pa tudi poskušati uporabljati modele (vzorci), v katerih je arhivske vsebine mogoče raziskati in uporabljati zelo široko, vključno z zasebnim sektorjem. Med drugim je pomembno tudi vprašanje, ali lahko arhivi kaj storijo za uporabo manj popularnih zvrsti arhivskega gradiva, ki je zelo malo v uporabi in za katere bi bile investicije v digitalizacijo lahko neupravičene. Kljub pričakovanju, da bo večina arhivov entuziastično podprla ta predlog, pa se pri ponovni uporabi javnih informacij v zasebnem sektorju odpirajo številna vprašanja, kot so definicije, pravice iz intelektualne lastnine ter ravnotežje med javnimi in zasebnimi storitvami. Predlog za dejavnost nove EAG delovne skupine zajema: a) razširiti poznav-

¹⁹ Direktiva 2003/98/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. novembra 2003 o ponovni uporabi informacij javnega sektorja (OJ L 345/90, 31.12.2003).

²⁰ V Sloveniji z Zakonom o dostopu do informacij javnega značaja (Ur. l. RS, št. 51/2006), prvič uveden v letu 2003.

²¹ <http://www.epsiplus.net/>

²² http://www.epsiplus.net/news/news_highlights/commission_publishes_communication

Sporočilo Komisije je prevedeno tudi v slovenski jezik: http://www.epsiplus.net/media/files/com09_212_sl

²³ <http://www.opsi.gov.uk/advice/psi-regulations/uk-report-reuse-psi-2008.pdf>

²⁴ Prav tako to poznajo nekatere skandinavske države (Finska, Švedska).

nje direktive in potenciala za ponovno uporabo bogate evropske dediščine, b) preučiti prednosti in slabosti razširitve delokroga direktive na arhive ter poskušati oblikovati enotno stališče arhivov EU, c) oceniti modele za uporabo vsebin arhivskega gradiva ter omogočiti čim širšo dostopnost gradiva evropskim državljanom in drugim, d) raziskati načine odpiranja manj znanega in popularnega gradiva, ki se hrani v arhivih. Poznavanje področja PSI (public sector information) je v kulturnih ustanovah po Evropi zelo različno. Podobno je v arhivih, vendar pa se obveščenost o tem zvišuje (posvetovanje EBNE v Parizu je tudi obravnavalo to tematiko). Prvi korak delovne skupine bo na osnovi vprašalnika pripraviti pregled stanja v nacionalnih arhivih, tj. določiti poznavanje direktive, ugotoviti, kakšni koraki so že bili izvedeni glede implementacije ponovne uporabe informacij javnega sektorja ter zbrati stališča nacionalnih arhivov glede potenciala za večjo uporabo hranjenih vsebin za namene tretje strani. Posvetovanje Komisije je pokazalo nasprotujoče si poglede na razširitev direktive in dejansko ni znano, ali bi tak korak pridobil dovolj podpore. Med koristimi tega se naštevajo večji poudarek uporabi bogastva hranjenih arhivov, dostop do novih virov financiranja ter potencial tretje strani, ki bi lahko raziskala arhivirane vsebine na nove in inovativne načine. Med slabostmi pa so omenjeni morebitna izguba lastnega prihodka obstoječih arhivskih storitev, prekomerna komercializacija novih storitev – to lahko vodi v izgubo javnega zaupanja ter izguba razumevanja konteksta arhivskega gradiva. Pri komercializaciji storitev pa se lahko zgodi še dodatno, da bo nepopularno, vendar zgodovinsko pomembno gradivo, še bolj prezrto (in neuporabljeno). Pri oceni različnih arhivskih modelov v Evropi bi nedvomno lahko sklepali, da gre za različne pristope do vprašanja, kako narediti arhivske vsebine bolj široko dostopne – v prvem ključnem koraku delovne skupine bo potrebno zbrati te načine ter izmenjati informacije o tem. Sestanek EBNE v Parizu (18. – 19. november 2008) je tudi pokazal veliko zanimanje za to temo. Pomembno pa bo tudi sodelovanje z drugo delovno skupino za področje 'spletnega in čitalniškega dostopa'. V arhivski delovni skupini bodo poleg vodilne Velike Britanije, delovale tudi Finska, Francija, Belgija, Nemčija, Luxembourg in Švedska. Predstavniki Evropske komisije je v razpravi prosil predstavnike članic naj neformalno z dvigom rok prikažejo svoj interes podpiranja oz. nenaklonjenosti novemu predlogu razširitve direktive na arhive, vendar se večina članic (katerih predstavniki so bili prisotni) sploh ni želela opredeliti (11), predstavniki osmih

članic so predlog podprli in dve sta bili proti. V nadaljnji razpravi glede odgovornosti za prevzem gradiva v arhiv je bila podana tudi informacija o praksi na Finskem – tam namreč upoštevajo priporočila OECD o dostopu do znanstvenoraziskovalnih podatkov, in sicer zato, ker arhivi sodijo v okvir delovanja ministrstva za znanost. Podoben pristop ima tudi NARA (v ZDA) glede uporabe raziskovalnih podatkov (ta tema je bila tudi sprejeta tudi v Priporočilu Sveta OECD, 2007).²⁵ Gospod Mac Kenzie pa je opozoril, da je bila za arhive pomembna prelomnica uvedba avtorskih pravic za tretjo stran (3rd party copy right), predvsem glede hranjenega zasebnega gradiva. Gospod Volman (Evropska komisija) pa je opozoril, da gradivo, ki se nanaša na avtorske pravice tretje strani, ne pridejo v sklop omenjene direktive, vendar pa bi bila kljub temu na prihodnjem sestanku EAG zanimiva predstavitev pobude knjižnic glede »osirotelih del« (»orphan works«).²⁶

Poročilo Evropske komisije o izvajanju direktive o ponovni uporabi informacij javnega sektorja

Ob vsej do sedaj opisani problematiki je izredno zanimivo zadnje poročilo Evropske komisije, objavljeno 7. 5. 2009, ki je prikazalo pregled izvajanja direktive po članicah EU ter podalo ugotovitve v zvezi z morebitnimi razširitvami direktive na druga, doslej izvzeta področja.²⁷ Prva informacija zajema vrednost trga informacij javnega sektorja; ocenjena je na 27 milijard EUR. To kaže na osrednjo vlogo informacij javnega sektorja v

25 a) Recommendation of the Council concerning Access to Research Data from Public Funding, 14 December 2006 - C(2006)184, [http://webdomino1.oecd.org/horizontal/oecdacts.nsf/Di](http://webdomino1.oecd.org/horizontal/oecdacts.nsf/Display/3A5FB1397B5ADFB7C12572980053C9D3?OpenDocument)

b) OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding (<http://www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf>)

26 »Osiretela dela« (»orphan works«) so dela, ki nimajo nosilcev avtorskih pravic oz. jih je nemogoče določiti. Več o tem glej Natalija Glažar: Kulturna dediščina in digitalizacija v EU okvirih, v: *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 55–63, o »orphan works« na straneh 59 in 60.

27 Sporočilo komisije evropskemu parlamentu, svetu, evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in odboru regij, Ponovna uporaba informacij javnega sektorja – Pregled Direktive 2003/98/ES (7. 5. 2009 COM(2009) 212 konč.), http://www.epsiplus.net/news/news_highlights/commission_publishes_communication
Sporočilo Komisije je prevedeno tudi v slovenski jezik: http://www.epsiplus.net/media/files/com09_212_sl

digitalni dobi kot gonilno silo gospodarske dejavnosti. Tako je razumljivo veliko zanimanje za dostop do teh informacij, zato naj bi z omenjeno direktivo odpravljali večje ovire na notranjem trgu, ki otežujejo ponovno uporabo, npr. diskriminacijske prakse, monopolni trgi in pomanjkanje preglednosti. Posredno to namreč vodi k nastajanju novih podjetij in novih delovnih mest. Namen direktive je usklajevati osnovne pogoje za dajanje informacij javnega sektorja na voljo ponovnim uporabnikom, da bi tako podpirali tovrstne izdelke in storitve na ravni Skupnosti ter preprečili nezdravo konkurenco. Ureja tudi nediskriminacijo, zaračunavanje, izključne ureditve, preglednost, izdajanje dovoljenj in praktična orodja za lažje iskanje in ponovno uporabo javnih dokumentov. 3. člen direktive opredeljuje pomen »ponovne uporabe« – tj. da morajo organi javnega sektorja zagotoviti ponovno – komercialno ali nekomercialno – uporabo dokumentov, ki jih je mogoče ponovno uporabiti (tj. so dostopni za vsako uporabo, ki ni prvotna javna naloga, za katero so bili prvotno izdelani). Pri omogočanju ponovne uporabe pa morajo organi javnega sektorja hkrati v celoti upoštevati evropske in nacionalne predpise o varstvu podatkov. Za obstoječe izključne ureditve (tj. v nekaterih državah članicah so iz direktive izvzeti npr. posamezni resorji) je veljalo prehodno obdobje, ki je poteklo 31. 12. 2008. Članice pa lahko minimalne standarde iz direktive tudi presežejo. Rezultat je pokazal, da so vse članice direktivo izvedle, vendar zgolj štiri pravočasno do 1. 7. 2005, Komisija je sprožila 18 postopkov proti članicam za ugotavljanje kršitev, Sodišče Evropskih skupnosti pa je s tem v zvezi izdalo štiri sodbe zaradi neizvajanja direktive (AT, BE, ES, LU). Pri načinu izvajanja so članice imele različne pristope: enajst jih je sprejelo posebne ukrepe za ponovno uporabo informacij javnega sektorja, štiri članice so uporabile kombinacijo novih ukrepov in zakonodaje, obstoječe že pred direktivo (tudi Slovenija),²⁸ osem članic je temu prilagodilo obstoječi pravni okvir za dostop do dokumentov, štiri članice pa so zgolj sporočile Komisiji ukrepe brez posebnih določb o ponovni uporabi. V tem času je tudi sama Evropska komisija sprejela določene ukrepe v zvezi s tovrstno uporabo dokumentov Komisije – sklep Komisije 2006/291/ES, Euratom (UL L 107, 20. 4. 2006, str. 38) presega zahteve direktive, tj. da je mogoče na ta način uporabiti vse dokumente ter da

zaračunavanje stroškov temelji na minimalnih stroških. Informacije Komisije so zelo bogate, gre npr. za statistične podatke EUROSTAT, prevajalske opomnike Komisije, zbirko zakonodajnih besedil ES EUR-Lex in študije (poleg tega so največkrat v 22 ali 23 jezikih, zato je njihova vrednost zelo velika). Narejena je bila študija, ki je ocenjevala učinek direktive na treh glavnih področjih informacij javnega sektorja – geografskem, meteorološkem in pravno/upravnem – različni kazalniki, s katerimi so merili ponovno uporabo teh informacij, kažejo, da sta se trg in ponovna uporaba informacij na vseh treh področjih v zadnjih letih povečala.²⁹ Ponovni uporabniki informacij se v Evropi srečujejo z različnimi težavami – visokimi cenami, restriktivnimi pogoji za izdajo dovoljenj in diskriminacijo (npr. na meteorološkem področju so zaradi težav pri pridobivanju informacij v Evropi, le-te poiskali v ZDA ali pa opustili razvoj določenih storitev). Na pravnem in upravnem področju je večina imetnikov vsebin v zadnjih letih zelo spremenila svoje podatkovne politike in tako zdaj ponujajo informacije brezplačno na internetu. Te spremembe prispevajo k veliki rasti trga. Po podatkih imetnikov vsebine se je trg od leta 2002 povečal za 40%, nenehno povečevanje dohodka pa potrjujejo tudi ponovni uporabniki. Glavni problem ponovnih uporabnikov je pomanjkanje informacij o tem, katere informacije javnega sektorja so na voljo in kje jih je mogoče najti. Povsem drugačno stanje je v ZDA, kjer zelo spodbujajo ponovno uporabo – državljani in podjetja imajo širok dostop do elektronskih informacij javnega sektorja in obsežne možnosti za komercialno ponovno uporabo. Za informacije ameriškega zveznega javnega sektorja ni avtorskih pravic ter omejitev za ponovno uporabo; pristojbine za ponovno uporabo pa so omejene na največ mejne stroške za reproduciranje in razširjanje.

Komisija se je v zvezi z izvajanjem direktive posvetovala z državami članicami ter z zainteresiranimi stranmi. Ponovni uporabniki predlagajo spremembe v smislu strožjih določb direktive ter razširitev področja uporabe direktive, obvezo javnih organov, da omogočijo ponovno uporabo, uvedbo zaračunavanja mejnih stroškov, uvedbo

²⁸ Datum izdaje omenjene direktive je 17. 11. 2003, prvega slovenskega Zakona o dostopu do informacij javnega značaja pa 25. 2. 2003 (objava v Uradnem listu 7. 3. 2003).

²⁹ Assessment of the Re-use of Public Sector Information (PSI) in the Geographical Information, Meteorological Information and Legal Information sectors, MICUS, 12/2008 – citirano v dokumentu Sporočilo komisije evropskemu parlamentu, svetu, evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in odboru regij, Ponovna uporaba informacij javnega sektorja – Pregled Direktive 2003/98/ES (7. 5.2009 COM(2009) 212 konč.)

neodvisnih regulativnih organov oz. mehanizmov za reševanje sporov, natančno opredelitev javnih nalog, vzpostavitev nacionalnih seznamov oz. arhivov informacij ter uvedbo obveznega letnega poročanja držav članic Komisiji. **Oboji zainteresirani in članice pa navajajo, da celoten potencial ponovne uporabe informacij javnega sektorja še ni povsem izkoriščen. Kljub temu večina držav članic, ki so sodelovale v posvetovanju, meni, da je prezgodaj za spremembo direktive, in dajejo prednost temu, da se počaka na izvedbo direktive v celoti.** Organi javnega sektorja menijo, da sedanji okvir, ki ga zagotavlja direktiva, dobro deluje. **Sama direktiva v 13. členu zahteva, da Komisija pregleda področje uporabe – kar pomeni preučiti ali v področje uporabe vključiti kulturne, izobraževalne in raziskovalne organizacije ter javne radiotelevizije, ki zdaj ne sodijo vanj. Posvetovanje s članicami je bilo v tej odločitvi ključno, rezultat pa je bil sedeč: »Države članice (razen LV in LT) in zainteresirane strani, ki zastopajo izključena področja, menijo, da področja uporabe na tej stopnji ne bi smeli razširiti, saj možne koristi ne bi odtehtale upravnega bremena in s tem povezanih stroškov. Poudarjajo, da za velik del gradiva teh ustanov veljajo pravice intelektualne lastnine tretje osebe in zato tako ali tako ne bi spadalo na področje uporabe te direktive. Zadnji argument podpirajo rezultati nedavne študije,³⁰ v kateri je bilo ugotovljeno, da kulturnega področja trenutno ne bi smeli vključiti v področje uporabe direktive.«³¹ V poročilu je poudarek tudi na znanstvenih informacijah, financiranih z javnimi sredstvi, ter njihova razpoložljivost – le-te bi morale biti splošno dostopne vsem v skladu s Sporočilom Komisije o znanstvenih informacijah v digitalni dobi (COM(2007) 56 konč.). V zvezi z dostopom do kulturne dediščine pa je Komisija objavila sporočilo »Do evropske kulturne dediščine s klikom na miško« (COM(2008) 513 konč.), v kateri je poudarjeno, da mora biti »javno dostopno gradivo po spremembi formata še naprej dostopno«. S tem je mišljeno**

gradivo, pretvorjeno v digitalno obliko, ki mora po pretvorbi ostati javno dostopno, ter prenesti ga je treba na splet. Vendar mnoge kulturne ustanove zaračunavajo dostop ali ponovno uporabo tovrstnega gradiva – zato obstoji nevarnost, da se bo javno dostopno gradivo v digitalni dobi privatiziralo, namesto da bi bil vedno širši dostop in uporaba v interesu državljanov in podjetij.

V zvezi z izvajanjem direktive ter novimi predlogi je Evropska komisija sprejela sledeče odločitve. »Veliko držav članic je direktivo o informacijah javnega sektorja izvedlo s precejšnjo zamudo. Prepoved izključnih ureditev se je začela v celoti uporabljati šele od 1. januarja 2009. Zato direktiva v sedanji obliki še ni imela popolnega učinka.« Iz tega razloga **Komisija na tej stopnji ne namerava predlagati sprememb direktive. Naslednji pregled direktive bo opravila najpozneje leta 2012**, ko bo na voljo več dokazov o učinku, vplivih in uporabi direktive, rezultate pa bo sporočila Evropskemu parlamentu in Svetu. Če potencial ponovne uporabe zaradi ovir takrat še vedno ne bo v celoti izkoriščen, **bo proučila možnost zakonodajnih sprememb.**»³² Poseben poudarek je tudi pri izračunavanju cen in stroškov pri pridobivanju javnih informacij. Tako morajo organi javnega sektorja razkriti podlago za izračun cen – ponovna uporaba naj bi bila brezplačna, zaračunavajo pa se zgolj mejni stroški (za reprodukcijo in razširjanje), ta pristop je priporočen tudi v uvodnih izjavah direktive o informacijah javnega sektorja. Mejni stroški so tudi ključno načelo nedavno sprejetega priporočila OECD z naslovom *Izboljšana dostop in učinkovitejša uporaba javnih informacij (Enhanced Access and More Effective Use of Public Information (C2008) 36, 6/2008)*. Komisija pa bo v sodelovanju s članicami in zainteresiranimi stranmi izvajala stalno analizo mejnih stroškov. Prav tako bo spodbujala izmenjavo dobrih praks ter pripomogla k skupni platformi za informacije javnega sektorja – za spodbudo politik o ponovni uporabi ter ozaveščanje. Dokument Komisije opozarja tudi na problem lastnih pridobitniških dejavnosti javnih organov, namreč v nekaterih primerih ni jasne meje med javnimi nalogami in tržnimi dejavnosti organov javnega sektorja. Tako se lahko zgodi, da organ javnega sektorja uporabi »neobdelane« informacije za nadaljnje storitve z dodano vrednostjo pod ugodnejšimi pogoji, kot jih imajo konkurenti – zato zasebniki težko konkurirajo z organi javnega sektorja. Zato se svetuje, da naj za vse uporabnike javnih informacij veljajo enaki pogoji in cene, – da se zagotovi

³⁰ Assessment of the Economic and Social Impact of the Public Domain in the Information Society, Rightscom, 4/2009 – citirano v dokumentu Ponovna uporaba informacij javnega sektorja – Pregled Direktive 2003/98/ES (7.5.2009 COM(2009) 212 konč.), glej tu opombo 18.

³¹ Sporočilo komisije evropskemu parlamentu, svetu, evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in odboru regij, Ponovna uporaba informacij javnega sektorja – Pregled Direktive 2003/98/ES (7.5.2009 COM(2009) 212 konč., na str. 7.

³² Isto, na str. 8.

poštena konkurenca in nediskriminacija. Zaželeno je tudi ločeno računovodstvo za javne naloge in tržne dejavnosti organov. V primeru različnih sporov so v državah članicah zelo zaželeni neodvisni mehanizmi za reševanje sporov (ker se ponovni uporabniki, odvisni od svojih virov, ne želijo pritoževati neposredno virom). Nekaj članic (FR, UK, SI) je uvedlo tovrstne mehanizme, pri tem pa se je tudi povečalo število pritožb. Kljub vsemu Komisija sklepno ugotavlja, da je bil z direktivo dosežen napredek (komercialna ponovna uporaba informacij javnega sektorja je zdaj dovoljena, monopoli so zlomljeni, uvedeni so pošteni pogoji trgovanja, cene so nižje, preglednost pa je večja). Napredek in izvajanje direktive pa sta različna med državami članicami. Še vedno obstajajo številne ovire, vendar bo Komisija spremljala reševanje problemov v članicah – vendar je to razumljivo, ker gre navsezadnje za povsem novo področje reguliranja. Pri naslednjem pregledu direktive leta 2012 bo Komisija upoštevala tudi napredek, dosežen v državah članicah.

Prelog izmenjave in strokovnih obiskov arhivov članic EU

Arhiv Evropske komisije (tj. enote SG-B1, Administrative Modernization, v Direktoratu B; Generalnega sekretariata EK) je na EAG posredoval predlog za organizacijo izmenjave arhivistov med državami članicami. Gre za 3–5 dni trajajoče informativne strokovne obiske (z namenom izmenjave praks in izkušenj za specifična področja), vanje je lahko vključenih tudi več držav ob obisku dolo-

čenega arhiva posamezne članice EU, tema obiska pa bi bila strokovno-vsebinsko vnaprej določena. Krajši pisni predlog, ki je bil pripravljen za razpravo, opisuje izmenjavo ne samo arhivistov nacionalnih, pač pa tudi regionalnih in lokalnih arhivov ter arhivistov evropskih ustanov in morebiti arhivistov iz držav kandidat, držav Evropskega gospodarskega prostora (EEA – European Economic Area) ter držav v razvoju. Pošiljatelj bi bil vedno arhivska direkcija oz. nacionalni arhiv, strokovni program izmenjave pa bi bil razposlan tudi drugim članicam v EU. Država pošiljateljica bi zagotovila potne stroške in nastanitev, prejemnica pa izvedbo strokovnega programa ter posredovanje informacij za nastanitev ipd. V razpravi, ki je v glavnini podprla ta predlog je bilo slišati, da že več let potekajo podobne izmenjave med skandinavskimi državami.³³

Iz vsega opisanega lahko sklepam, da se odpirajo povem nova področja arhivskega dela, ki v nekaterih temah ne pomenijo več zgolj oblik sodelovanja arhivov v Evropi in skupnih projektov (tako kot je bilo v prvem sklopu delovnih skupin iz leta 2006), ampak z določenimi temami pomenijo precej globljo obliko soočanja s problemi, izzivi, novimi in zahtevnejšimi nalogami (kot npr. področje dostopa do informacij javnega značaja), pri tem bo potrebno usklajevanje raznolikih interesov kot tudi zelo različnih realnih situacij arhivskih služb v Evropi. Smer razvoja arhivskih služb bodo tako verjetno začeli načrtovati že na naslednjem zasedanju EAG v obdobju švedskega predsedovanja EU, ki ga pripravljajo skupaj z zasedanjem direktorjev EBNE v Lundu 13. in 14. oktobra 2009.

Natalija Glažar,
članica Evropske arhivske skupine (EAG)

³³ Prav tako kot tudi na prostoru nekdanje Jugoslavije (Arhiv RS ima podpisane sporazume z skoraj vsemi državami naslednicami SFRJ).

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 353(497.4)"1502"

Prejeto: 1. 10. 2009

Najstarejše instrukcije za kranjske deželnozborske komisarje

ANDREJ NARED

dr. zgodovinskih znanosti, višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: andrej.nared@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek najprej na splošno govori o deželnem zboru, vrstah stanovskih zborovanj in glavnih korakih deželnozborskega postopka. Sledi krajša predstavitev zgodnejših instrukcij, ki so usmerjale ravnanje deželnoknežjih komisarjev na deželnem zboru. Drugi del razprave je namenjen analizi instrukcije za kranjski deželni zbor novembra 1502. Ta je shranjena med gradivom loškega gospostva v fondu Freising Hochstifts Literalien v Münchenskem Bavarskem glavnem državnem arhivu in govori predvsem o poskusih oblikovanja skupnega obrambnega reda za habsburške dedne dežele. Ker je instrukcija ena najstarejših za kranjski deželni zbor, je ob koncu prispevka v celoti objavljena.

KLJUČNE BESEDE: deželni stanovi, deželni zbor, deželnozborski komisarji, instrukcije, Kranjska, loško gospostvo, objave virov, obrambni red

ABSTRACT

THE EARLIEST INSTRUCTIONS FOR THE CARNIOLAN PROVINCIAL DIET COMMISSIONERS

The paper first gives a general overview of the (Carniolan) provincial diet, types of meetings held by the estates and major steps in the provincial diet procedure. There follows a short presentation of the early instructions that directed the conduct of the provincial ducal commissioners during meetings of the provincial diet. The second part of the paper brings a comprehensive analysis of the instruction for the Carniolan provincial diet which was issued in November 1502 and which today is kept among the records of the Škofja Loka seignory in the fond Freising Hochstifts Literalien kept by the Bavarian main state archives in Munich. The instruction deals mainly with efforts to formulate a common defence order for the Habsburg hereditary lands. As this instruction is among the oldest issued for the Carniolan provincial diet, the complete text is published at the end of the paper.

KEY WORDS: provincial estates, provincial diet, provincial diet commissioners, instructions, Carniola, Škofja Loka seignory, publishing of historical sources, defence order

Deželni zbori in deželnozbornski spisi

Deželni zbori so bili osnovna organizacijska oblika delovanja deželnih stanov. Na njih so razpravljali, se pogajali in sklepali največkrat o davkih, ki naj bi jih za obrambne in druge deželne namene prispevali privilegirani sloji deželnega prebivalstva, najprej deželno plemstvo, ki je bilo davkov formalno oproščeno. Plemstvu so se na zborih zaradi praktičnih razlogov pridružili prelati in deželno-knežja mesta, ki so sicer sodili v komorni fiskalni sistem. Denarna stiska deželnega kneza, povezana s stroški za obrambo pred zunanjimi sovražniki in vzdrževanje deželnega miru, z uvajanjem sprememb v vojaškem sistemu, družinskimi prepiri in delitvami dežel, je bila glavno gonilo razvoja deželnih zborov. Na zborih so se deželani (v prvi fazi lahko brez prelatov in mest) dobivali na knezovo zahtevo in na podlagi davčne prostosti na njegov predlog odobravali davke in vojaško-obrambne usluge, ki so bili formalno in sprva tudi dejansko izredni. V zameno so skušali od deželnega kneza izpogajati določene koncesije, predvsem na (samo)upravnem in sodnem področju, v drugi polovici 16. stoletja pa denimo predvsem v konfesionalnih zadevah (reformacija).

Za deželni zbor so se v virih zgodaj uveljavili izrazi *lan(n)dtag*, *lanttag*, *landteg* ali *landtäg* (mn. *landtegen*, *landtägen*).¹ Términ se je kmalu usidral v zgodovinopisje, ki s tem označuje zbor deželnih stanov posamezne dežele. Prvi kolikor toliko neposredno dokumentirani kranjski deželni zbor datira v september 1463, ko naj bi se v Ljubljani zbrali kranjski stanovi – zelo verjetno v popolni sestavi, s prelati in mesti – in se posvetovali o pomoči Trstu proti Benečanom.² Pol stoletja prej, spomladi 1415, je Ernest Železni kranjskemu plemstvu izstavil zaščitno pismo, ker je to dovolilo obdavčenje svojih podložnikov. Kranjski gospodje, vitezi in oprode so morali malo predtem odobriti izredni davek.³ Če se je to zgodilo na posebej za to sklicanem zborovanju, bi že lahko govorili o nekakšnem deželnem zboru. Če ne drugega, nam ta dokument potrjuje funkcioniranje plemiške korporacije kot jedra deželnih stanov. Seveda je treba dopustiti možnost, da je bila odločitev sprejeta ob robu kakega red-

nega sodnega zbora, denimo ograjnosodne obravnave.

Prvi kranjski deželni zbor je sicer v literaturi postavljen v leto 1431.⁴ Letnica ne drži, izvorni greh pa je naredil Valvasor, ki je v XV. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* nekritično povzel poročilo koroškega kronista Megiserja o turškem napadu leta 1431.⁵ Zanesljivi viri Valvasor-Megiserjeve zgodbe ne potrjujejo. Celo nasprotno; gotovo je, da v zgodbi nastopajoče osebe (v ospredju sta kranjski in koroški deželni glavar Ulrik, točaj z Ostrovice, in grof Štefan Montfortski) tedaj sploh niso opravljale pripisanih jim funkcij in da turškega napada v tistem času ni bilo. To hkrati pomeni, da tedaj v Ljubljani ni bilo posvetovanja nekaj deželanov, ki so se tam mudili – Valvasor ga imenuje kar deželni zbor – na katerem bi se odločili za vojni pohod proti Turkom.⁶ Možnost, da se je plemstvo dežele Kranjske v tridesetih letih 15. stoletja ali še kako desetletje prej dobivalo na zborovanjih, ki jih je sklical deželni knez, vsekakor obstaja, vendar doslej nismo našli oprijemljivih dokazov, s kakršnimi lahko postrežemo za obdobje od šestdesetih let dalje. Stvarnost je žal taka, da za čas do konca vladanja Friderika III. (1435–1493) ne moremo naštetih več kot pet kolikor toliko dokumentiranih deželnih zborov, še nekaj pa je domnevnih oziroma možnih.⁷ Glede na druge dežele (npr. Štajersko) smemo kljub temu reči, da so bili deželni zbori tudi na Kranjskem vsaj v osemdesetih letih 15. stoletja razmeroma reden, morda vsakoletni pojav. Za primerjavo: prvi dokumentirani štajerski deželni zbor, na katerega je Ernest Železni vabil vse štiri stanove, datira v leto 1412,⁸ koroški pa že v Friderikovo dobo, saj je šentviški zbor iz leta 1447 doslej prvi znani.⁹

Klasični deželni zbor je bil deželni zbor »za denar«; v literaturi zato najdemo tudi izraz »Geldtag«.¹⁰ Od klasičnega deželnega zbora razlikujemo dedno poklonitev (poklonitveni deželni zbor), obožovitveni deželni zbor in »pripravljalni« deželni

¹ Chmel, *Materialien*, I/2, 359s, št. CLXXVIII; 362, št. CLXXX; Schwind - Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, 423, št. 228; DSKS, I, 4, št. 3; 48, št. 39; 146s, št. 115; DSKS, II, 221, št. 170.

² ARS, AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65; Birk, Verzeichniss, CCCXLVIss, št. 803 in 815.

³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 5814, 1415 IV. 23., Dunajsko Novo mesto; *Landtagsakten*, I, 53s, št. 9.

⁴ Levec, *Die krainischen Landhandfesten*, 269; Werunsky, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 387; Kos, *Zgodovina Slovencev*, 345; Košir, *Stanovska uprava*, 35; Košir, *Die krainischen Landstände*, 135.

⁵ Valvasor, *Die Ebre*, XV, 331ss.

⁶ Jug, *Turški napadi*, 7s.

⁷ Glej kronološki seznam kranjskih deželnih zborov v Nared, *Dežela*, 198ss.

⁸ *Landtagsakten*, I, 50ss, št. 6s; Mell, *Grundriß*, 128; Lackner, *Hof und Herrschaft*, 41s.

⁹ *Landtagsakten*, I, 137s, op. 437; prim.: MDC, XI, 128, št. 313; Werunsky, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 334; Fräss - Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, I, 570s.

¹⁰ Prim. Vilfan, *Pravni značaj*, 209.

zbor, na katerem so stanovi izvolili odbore za odborne zборе, zanje sestavili instrukcije in spisali zavezujoča polnomočja.¹¹

Poleg stanovskih zborov za posamezno deželo poznamo zborovanja, ki so se jih udeleževali stanovi več dežel; delijo se v dva tipa. Prvi so meddeželni zbori v ožjem smislu, torej zbori treh ali vsaj dveh notranjeavstrijskih dežel, na katerih so se praviloma na istem kraju in ob istem času zbrali vsi stanovi teh dežel. V literaturi najdemo poleg izrazov »Ländertag« ali »Länderversammlung« tudi besedni zvezi skupni (Gesamtlandtag) in generalni deželni zbor (Generallandtag).¹² Ta tip meddeželnih zborovanj je bil popularen sredi in predvsem v drugi polovici 15. stoletja. Z zanesljivostjo lahko meddeželnim zborom Štajerske, Koroške in Kranjske sledimo od leta 1441. Poleg tega poznamo iz prvih desetletij 15. stoletja še nekaj indicev, ki kažejo na verjetne ali vsaj možne meddeželne zборе. Pogosti so bili notranjeavstrijski meddeželni zbori v drugi polovici 15. stoletja, s smrtjo Friderika III. pa jih tako rekoč ni bilo več.¹³ Meddeželni zbor je knezu omogočal pogajanje z več »deželami« (Landschaften) hkrati, sklep enega zborovanja pa je zavezoval vse udeležene stanove. Zbori z neposredno udeležbo deželanov več dežel se niso dlje obdržali predvsem zaradi velikih stroškov, ki so jih imeli udeleženci zbora, zaradi izgube časa ter končno problema, kako za (teoretično) tako velik zbor najti primeren kraj in prostor.¹⁴

Naslednja, v principu podobna, toda racionalnejša in cenejša razvojna faza so bili odborni (deželni) zbori (Ausschusstage). Deželni knez nanje ni več vabil vseh stanov, temveč le delegate deželnih stanov posameznih dežel, ki so fungirali kot deželnostanovski odbori. Tudi odborne zборе je smel sklicevati samo deželni knez, ki je na lastno iniciativo ali prigovarjanje deželnih stanov le-te pozval, naj za odborni zbor izvolijo odbor, pri tem pa je navadno že napovedal čas, kraj in temo meddeželnega odbornega posvetovanja. Deželni stanovi so se morali nato zbrati na t. i. pripravljalnem

deželnem zboru in izmed sebe izbrati člane odbora, praviloma iz vseh štirih stanov. Poverjeni (*verordnete*) odbori so pred odhodom na odborni zbor dobili pisno »popotnico«: poverilnice, instrukcije (navodila) za pogajanja in sklepanje ter *g(e)walte, gewaltbriefe*. Ti dokumenti, v slovenščini bi jim še najlažje rekli pooblastila ali polnomočja, so v pravnem pomenu bistvo odbornih zborov. Stanovi so namreč z njimi pooblastili člane odbora za pogajanje in odločanje v imenu cele stanovske korporacije. To z drugimi besedami pomeni, da so se z *gewaltom* zavezali, da bodo spoštovali vse odločitve, ki jih bo njihov odbor skupaj s stanovskimi odbori drugih dežel sprejel na odbornem zboru. Sklep odbornega zbora ni bil zato nič manj zavezujoč kot sklep deželnega zbora.¹⁵ V praksi je bil najpogostejši zbor odborov petih nižjeavstrijskih dežel: Spodnje in Zgornje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Tem so se izjemoma pridružili odbori gornjeavstrijske deželne skupine, prav tako redko so se zbrali samo notranjeavstrijski odbori. Odborni zbori so značilni za obdobje Maksimilijana I. (1493–1519). Do leta 1500 sta bila dva zanesljivo dokumentirana, še nekaj je verjetnih, med letoma 1500 in 1519 pa je bilo vsaj 15 zanesljivih in kakih pet domnevnih odbornih zborov.¹⁶

Viri nam za dobršen del zgodnjega obdobja razvoja deželnih zborov in deželnozbornskega postopka žal ne ponujajo dobre slike, tako da smo v notranjeavstrijskem prostoru pri iskanju marsikaterega deželnozbornskega koraka odvisni od virov 16. stoletja. Zato smo morda bolj kot pri kakem drugem problemu odvisni od retrogradne metode, saj moramo velikokrat izhajati iz 16. stoletja in ugotovitve kritično presajati v stoletje globoko preteklost. Postopek je bil podoben na deželnih, meddeželnih in odbornih zbora, saj je bil njihov namen bolj ko ne enak in tudi večina opravil je bilo skupnih vsem trem oblikam.

Deželni (meddeželni, odborni) zbor¹⁷ je lahko **sklic** le deželni knez, ki je imel samovoljne

¹¹ Več o vrstah deželnih zborov in terminologiji Nared, *Dežela*, 187ss.

¹² Prim. Putschögl, *Die Ausschusstage*, 432s. Izraz meddeželni zbor je od vseh možnosti najustreznejši. »Skupni« bi sicer delno sledil dikciji virov, vendar *gemein* niso bili le zbori treh notranjeavstrijskih dežel, temveč tudi deželni zbori posameznih dežel. Izraz generalni deželni zbor (notranjeavstrijskih dežel) ni posrečen, ker se v nemški historiografiji uporablja še za odborne zборе.

¹³ Nared, *Dežela*, 198ss; prim. tudi Moltke, *Sigmund von Dietrichstein*, 113s.

¹⁴ *DSKS*, I, XV.

¹⁵ Putschögl, *Die Ausschusstage*, 433ss; z rezervo tudi Bidermann, *Die österreichischen Länder-kongresse*, 267.

¹⁶ Nared, *Dežela*, 203ss.

¹⁷ Spodnja predstavitev glavnih korakov deželnozbornskega postopka bazira na teh delih: *DSKS*, I, XIIIss; Vilfan, *Pravna zgodovina*, 327s; Werunsky, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 185ss; Vilfan, *Deželni zbor*, 252; Mell, *Grundriß*, 334ss; Putschögl, *Die Ausschusstage*, 433s; Zeibig, *Ausschuss-Landtag*, passim; Košir, *Die krainischen Landstände*, 135ss; Košir, *Stanovska uprava*, 35ss (s težiščem na 2. pol. 16. in 1. pol. 17. stol.). Nekaj ilustrativnih dokumentov: *RI XIV*, 3/1, 490, št. 12230; *RI XIV*, 3/2, 1089s, št. 15510; *RI XIV*, 4/1, št. 16848, 17412, 18724a, 19011a.

deželne zборе za upornost in jih z njihovimi sklepi vred načeloma ni priznaval. V sklicu (razpisu) je navadno navedel čas in kraj – najpogosteje deželno glavno mesto – ter lahko tudi temo zborovanja. Deželni zbor je bil od konca 15. stoletja, ko so bili stanovni dobri formirani in deželnozborska praksa nekoliko utečena, sklican vsaj enkrat na leto. Ob morebitni nekooperativnosti stanov ali v kriznih razmerah je bilo zborov več. Knez je na deželni zbor redko prišel osebno. Navadno je za pogajanja s stanovni poslal **komisarje** (svétnike); opremil jih je s posebnim **pooblastilom** (kredenčnim pismom, kredencialom) ter **instrukcijo**, praktičnim navodilom, kako naj ravnajo na deželnem zboru, kaj naj od stanov zahtevajo (**propozicija**) in kaj jim smejo v zameno ponuditi. Instrukcija je zanimiva tudi zato, ker v uvodu opisuje zunanje- in notranjepolitične razmere, vojne dogodke, obrambno-varnostni položaj, potrebe po pomoči in končno konkretne finančne zahteve.

Na zboru zbrani člani deželnih stanov so pod predsedstvom vidnega deželana (praviloma deželnega maršala) poslušali propozicijo in se nato o njej brez prisotnosti komisarjev (kneza) posvetovali ter glasovali. Če so se s propozicijo strinjali, so komisarjem izročili v **deželnozborski odgovor** formuliran **sklep** z odobritvijo knezovih davčnih, vojaških ali kakih drugih zahtev. Seveda je knez v propozicijo postavil precej višjo zahtevo od pričakovane odobritve, to pa je sprožilo (pisni) pogajalski ples (negativnega) stanovskega odgovora, komisarskih in stanovskih **replik**, **duplik** in **triplik**, ki so privedle do kompromisnega dogovora, **deželnozborskega sklepa** ali **odloka**. Ta je vseboval merila vojaške ali davčne obveznosti ter odobritev po določenem ključu ali v skupnem znesku. Stanovi so se dogovorili še, kako bodo uresničevali sprejete sklepe; imenovali so na primer prejemnike za pobiranje davkov ali odposlance, ki naj bi kako zadevo predstavili neposredno deželnemu knezu. Če so bili stanovni pretmasti in tudi v minimalne deželnoknežje zahteve niso hoteli privoliti, se je deželni zbor **razbil** in je bil potreben ponoven sklic.

Deželni zbor je bil namenjen predvsem odmeri vojaške in davčne obveze. Ker deželani svoje kože niso hoteli prepoceni prodati, so v postopek odobravanja radi vpletali probleme, ki naj bi jih bremenili, in knezu potožili, da bodo zahtevana bremena zmogli le, če bo kaj postoril v njihovi zadevi. Ta taktika je na pogajalsko mizo poleg vojaškodavčnih tem položila raznovrstne zadeve upravne, sodne, gospodarske, v drugi polovici 16. stoletja pa predvsem verske narave. Govorimo o stanovskih pritožbah (gravamina), ki so bile lahko komisarjem

predstavljene in vročene na zboru, ali pa jih je na dvor poneslo posebno odposlanstvo. Zadnje dejanje deželnozborskega postopka je bilo pogosto opravljeno šele nekaj tednov po tem, ko so se stanovni razšli. Knez je tedaj izstavil zaščitno pismo, v katerem je (vedno znova) potrdil, da deželnozborska odobritev stanovskim (plemiškim) privilegijem ne bo v škodo, četudi so stanovni dovolili formalno neobvezno bremenitev svojega premoženja.

Spoznavanje postopka deželnega zboru je spoznavanje dokumentov, ki jim s skupno besedo rečemo deželnozborski spisi. Deželnozborski spisi so v arhivu (fondu) kranjskih deželnih stanov ohranjeni od leta 1507, vendar za prva leta v bolj skromni meri. Za prvi dve desetletji 16. stoletja so predvsem v fasc. 211, posamezni so raztreseni med drugimi stanovskimi akti, v zbirki listin (libeli in zaščitna pisma) in med korespondenco ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja, ki jo hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Vse najpomembnejše stanovske spise za obdobje 1499–1519 je v osemdesetih letih 20. stoletja z naslovom Deželnozborski spisi kranjskih stanov objavila Marija Verbič.¹⁸ Med deželnozborske spise torej uvrščamo: deželnoknežji razpis (sklic) deželnega zboru oziroma ukaz o sklicu zboru, pooblastilo deželnoknežjim komisarjem, instrukcijo komisarjem o tem, kako naj se na zboru vedejo in kaj naj od stanov zahtevajo, stanovski odgovor na propozicijo, odgovor komisarjev na ta odgovor (repliko) in vso nadaljnjo korespondenco v zvezi s tem. Končna dokumenta deželnega zboru sta sklep (odlok) in zaščitno (garantno) pismo (Schadlosbrief). Našteti kranjski deželnozborski spisi so ohranjeni v originalih, prepisih in osnutkih.¹⁹

Deželnoknežji komisarji

Deželni knez se je stanovskih zborovanj le izjemoma udeležil. Knez se tudi v primeru navzočnosti

¹⁸ *DSKS*, I, II (Ljubljana 1980, 1986). Razen precejšnjega števila pooblastil deželnoknežjim komisarjem je objavljen tako rekoč celoten fasc. 211 (šk. 314, 315). Verbičeva, v zadnjem stoletju brez dvoma največja poznavalka stanovskega fonda, je k objavi 182 dokumentov napisala tudi uvod (str. XI–XX), ki v prvem delu med drugim predstavlja vrste stanovskih aktov, v drugem pa podaja kratek pregled deželnozborske uprave.

¹⁹ V originalu so ohranjeni zlasti tisti dokumenti, ki so izšli iz deželnoknežje pisarne in so bili predloženi na deželnem zboru, razen instrukcij deželnoknežjim komisarjem, ki so ohranjene večinoma v prepisih. V osnutkih so ohranjeni odgovori stanov, zapisi posvetovanj in deželnozborski sklepi.

s stanovi najbrž ni pogajal neposredno, ampak so njegove zahteve in odgovore podajali svetovalci, sam pa je bil navzoč le pro forma, »za strah«. Včasih se ne moremo znebiti vtisa, da se je knez, konkretno Friderik III., izogibal osebnim pogajanjem s stanovi, čeprav je hotel biti o rezultatih kar najhitreje obveščen. Upoštevati pač moramo, da sta bila Friderik III. in Maksimilijan I. tudi rimsko-nemška kralja in cesarja ter tudi sicer ujeta v mrežo razpredenih političnih in vojaških aktivnosti, te pa so jima redko dovoljevale le skrb za dedne dežele.²⁰ Kranjska je bila stranska jagoda habsburškega grozda in je gospodov obisk le redko doživela. Friderik III. je bil po zbranih podatkih sodeč v skoraj šestdesetih letih vladanja le štirikrat v svoji najjužnejši deželi oziroma njeni prestolnici Ljubljani: med 21. 1. in 4. 3. 1444, med 13. 9. in 18. 10. 1449, med 5. 5. in 12. 5. 1470 ter 10. 9. 1489.²¹ Med prvim bivanjem v Ljubljani je sprejel dedno poklonitev. Pred njim je bil vojvoda Ernest v Ljubljani ob obeh poklonitvah (1414 in 1423). Maksimilijan se poklonitve osebno sploh ni udeležil, ampak je poslal zastopnike; zanj vemo, da je bil v Ljubljani leta 1514.²² Strnimo vse v nerazveseljivo dejstvo: do začetka leta 1519 se niti enega (klasičnega) kranjskega deželnega zbora ni udeležil deželni knez.²³

Deželni knez je na zборе zato pošiljal svoje svetovalce in komisarje, ki so se pred stanovi izkazali z njegovim pooblastilom (kredenčnim pismom, kredencialom). Možno je, da je bilo pooblastilo na zboru javno prebrano, kot priča neki tirolski deželnozborski dokument.²⁴

Kredencial je potrjeval, da so navedeni ljudje res knezovi zastopniki in da se smejo skladno z instrukcijo v njegovem imenu pogajati s stanovi ter sprejeti ali zavrniti njihov odgovor. V pooblastilu je bilo od stanov zahtevano, naj sledijo zahtevam komisarjev, saj bo to dobro tako za kneza kot stanove, se pravi za vso deželo. Navadno se je knez izrazil, da gre za stvari, ki zadevajo *uns, unsern und unser land und leut notdurften* ter dodal, da se bodo zborovalci s poslušnostjo njegovim pooblaščenecem izkazali za zveste in poslušne deželane. Komisarjem naj verjamejo kot njemu samemu.

Za kranjske deželne zборе je ohranjenih precej originalnih pooblastil; po pričakovanju šele iz obdobja po letu 1506, ko je zgorela deželna hiša z večino dotlej nastalega stanovskega arhiva. Nekaj pooblastil je objavljenih.²⁵ Najstarejši podatki o komisarjih za kranjski deželni zbor so šele iz leta 1480, ko so se 8. marca v Ljubljani s kranjskimi stanovi pogajali Sigmund Sebriach, Viljem Turjaški in koroški upravitelj Bertold Mager. To so hkrati edini znani »kranjski« komisarji v 15. stoletju. Isti trije so knezove zahteve nekaj dni prej predstavili koroškemu stanovom v Velikovcu.²⁶ V deželnozborskih spisih je največkrat govor o *rete(n)*, sledijo *reten und commisarien*. Slovenski términ svétnik ni najprimernejši, ker z njim večkrat označujejo/mo takratnega člana dvornega sveta, svétnika »na daljavo« (von Haus aus) ali deželnega svétnika (*landrat*).²⁷ Boljša in uveljavljena rešitev sta bodisi izraz svetovalec bodisi komisar. Komisar najbolj označuje pooblaščenega knezovega odposlanca. Poglejmo, kdo je predstavljal in branil knezove zahteve.

Na zборе je knez (Maksimilijan) ponavadi poslal tri ali štiri komisarje. Na kranjskem deželnem zboru so Maksimilijana največkrat zastopali domači plemiči, nosilci pomembnih deželnih služb in njegovi (deželni) svétniki. Najbolj izpostavljen je bil gotovo Jurij Eck, od leta 1497 svétnik, med letoma 1499 in 1514 kranjski vicedom ter potem glavar v Gorici. Kot komisar se je pojavil na 15 dokumentiranih zboreh. Več kot petkrat so stanovske kolege prepričevali deželni glavar Hans Turjaški, upravitelj Pavel Rasp, vicedom (po letu 1514) Erazem Braunbart, polhograjski oskrbnik Gašper Lamberger in postojnski glavar grof Kristof Frankopan. Vsaj trikrat so prišli vojaški komisar v Gorici Jurij Moysse, Wolfgang Schwarzer ter koroški in

²⁵ ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 9, 11, 20, 29, 36, 41, 44, 48, 52; šk. 315 (fasc. 211), št. 58, 63, 79, 91, 102; šk. 848, št. 15; DSKS, I, 7s, št. 9; 54, št. 16; 69, št. 56; 76, št. 61; 85, št. 66; 163s, št. 125. O uničenju stanovskega arhiva nazadnje: Nared, Arhiv, 7; Nared, *Dežela*, 241ss.

²⁶ Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 3, 393ss, št. CLXIX; *Landtagsakten*, II, 190, op. 1030.

²⁷ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, predvsem 229ss, 543, 1390ss, 1343. Kranjski svétniki Friderika III. in tudi Maksimilijana I. so opravljali predvsem vojaške funkcije in se praviloma niso dlje časa zadrževali na dvoru, temveč so upravljali kranjska posestva in urade kot glavarji ali oskrbniki. Bili so svétniki vrste »von Haus aus« in deželni knez jih je aktiviral po potrebi, predvsem za poslanstva in razreševanja lokalnih problemov. O kranjskih (deželnih) svétnikih v Maksimilijanovem času glej npr.: ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, št. 24; ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 5856, 1506 VIII. 26., Gradec; RI XIV, 2/1, 157, št. 4876; RI XIV, 4/1, št. 16460, 19328, 19368.

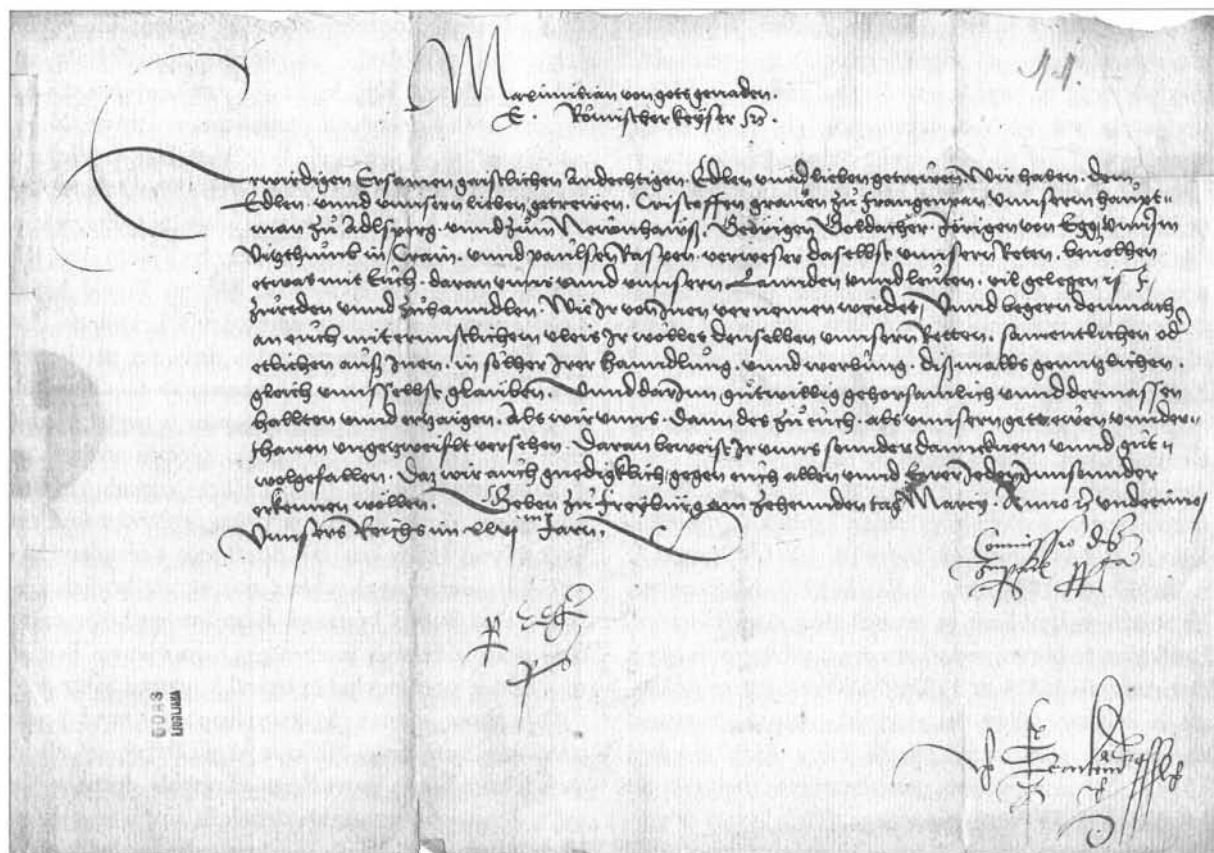
²⁰ Glej tudi *Landtagsakten*, II, 257ss.

²¹ Glej itinerar Friderika III. za čas 1440–1493 v Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, 1347ss. V Ljubljani je skupaj prebil 69 dni (prav tam, 820, op. 5).

²² DSKS II, 175, op. 20.

²³ Podrobneje Nared, *Dežela*, 192ss.

²⁴ RI XIV, 4/2, št. 19940a.

Pooblastilo za deželnoknežje komisarije. Na deželnem zboru v Ljubljani 7. aprila 1511 so Maksimilijana predstavljali grof Krištof Frankopan, Jurij Goldacher, deželni upravitelj Pavel Rasp in vicedom Jurij Eck. ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 11 (foto: Milan Bizjak).

kranjski *thurhueter* in gozdni mojster Hans Presinger. Precej komisarjev je prišlo le enkrat ali dvakrat; med njimi spet prevladujejo domačini.²⁸

Deželnoknežji komisariji na kranjskem deželnem zboru so bili torej pogosto kranjski deželani, ki so bili v službi deželnega kneza kot svétniki in uradniki. Kot plemiči in zemljiški gospodje so bili člani deželnega zbora, hkrati jih je vezala prisega lojal-

nosti deželnemu knezu. Združevali so dva položaja, interese deželnega kneza in stanov. Dežela, v kateri sta se prepletali deželnoknežja in stanovska sfera, je bila prepojena z interesi obeh sfer in zdi se, da se ni nihče obremenjeval z vprašanjem, ali so bili komisariji kljub razmeroma jasnemu mandatu monarhične opcije naklonjeni tudi stanovskim kolegom. Živeli so dualizem in v svoji koži združevali kompromis.²⁹ In kaj je bil deželni zbor drugega kot instrument za iskanje kompromisa med požrešno vladarjevo malho in poskusi izsiljevanja stanov. In kdo bi bil za posrednika primernejši kot človek, ki pozna razmere v deželi in ljudi »nasprotne« strani. Deželnozbornska odobritev je odgriznila tudi del njegovega imenja, hkrati pa je z eno roko jedel s komorne mize.

Komisarjem je iz komorne blagajne praviloma pripadalo povračilo potnih stroškov (dnevnic). Ti so bremenili bodisi centralni regiment in *raicammer*

²⁸ Dvorni maršal Lenart Ravbar, Hans Thurn, Hans Neuhauser, tržaški škof Peter Bonomo, Viljem Turjaški, Trojan Turjaški, Bernard Raunach, Jurij Elacher, kostanjeviški glavar Ulrik Verneker, Andrej Liechtenstein, Gašper Laaser, Hans Hofer, Erazem Dornberger. Komisariji z dvora ali iz drugih dežel so bili na kranjskih zborih redkost: freisinški škof Filip, baron Hans Wolkenstein, Jošt Oberweinmar, Gaudenz Botsch, Gašper Malits, oskrbnik v Landecku. Glej Nared, *Dežela*, 205ss. Imena so iz tam citiranih pooblastil, instrukcij in drugih deželnozbornskih dokumentov ter so se večinoma pojavljala po letu 1507. S tem letom se začne tudi na deželnozbornskih obravnavah temelječ seznam ... *wer von zeit zu zeit das landtags commissariat bedienet hat*, ki sega vse do leta 1737. Shranjen je v stanovskem arhivu – ARS, AS 2, DSK I, šk. 569 (fasc. 318), sn. 4.

²⁹ O pravnem položaju deželnih stanov, odnosu z deželnim knezom in stanovsko-monarhičnem dualizmu več Nared, *Dežela*, 255ss.

bodisi vicedomske blagajne posameznih dežel.³⁰ Kljub temu se je sem ter tja zgodilo, da komisarji niso (pravočasno) prišli na razpisani zbor, to pa je vodilo do improvizacij z angažiranjem nadomestnih komisarjev.³¹

Instrukcije

Knez je komisarjem za deželni zbor poleg pooblastila izročil instrukcijo (*instruction*) – navodilo, kaj naj stanovom na zboru sporočijo, kaj od njih zahtevajo, v kakšne ponudbe smejo privoliti, kdaj zbor razpustiti itd. Instrukcija (predvsem v zgodnejšem obdobju jo poznamo pod imenom *werbung*, omenja se tudi kot *fürtrag*) je bila v večini primerov spisana skupaj s pooblastilom. Gre za interna pogajalska navodila, ki naj ne bi prišla v roke stanovom, ampak naj bi bila predvsem oporne točke deželnoknežjim pogajalcem. Instrukcije so zato v stanovskih arhivih le redko ohranjene v originalu, saj naj bi komisarji njeno vsebino na zboru le ustno predstavili. Kljub temu je v kranjskem stanovskem arhivu precej prepisov instrukcij, ki so tja prišle prek deželnega glavarja ali kakega »domačega« komisarja. Pomembnejši deželani so se z instrukcijo pogosto seznanili, še preden so jim komisarji njeno vsebino uradno predstavili. To je stanovom olajšalo pripravo odgovora in skrajšalo čas pogajanj. Iz Friderikovega časa se je ohranilo le nekaj instrukcij, ki so razmeroma kratke.³² V Maksimilijanovem ča-

su so bile bolj razdelane; to kaže na razmah deželnozborskih pogajalskih prijemov. Instrukcija je po vsebinski plati osrednji deželnozborski dokument, na katerega se navezujejo drugi spisi. V Maksimilijanovem času je ponujala predstavitev vladarjevega delovanja na politično-upravnem in vojaškem področju, njegove načrte za prihodnost ter seveda predlog (propozicijo), kako in v kolikšni meri naj bi mu stanovi pri tem pomagali.³³

Ko so komisarji stopili pred stanove, so se legitimirali s predajo (in morda javnim branjem) kredenčnega pisma ter zbrane pozdravili v knezovem imenu in jim zaželeli vse dobro. Instrukcija jim je nadaljnje ravnanje narekovala po korakih (*Von erst zugesagen/Anfänglich sullen ... Darnach zugesagen (zuerkennen geben, erzellen, anzuzugaigen) ... Und nachdem ... Darauf ... Dan ... Item ... Ferrer ... Weiter ...*). V instrukciji zvemo, kaj naj komisarji obljubijo, če bi stanovi že »v prvo« ustregli knezovim zahtevam, prav tako vsebuje »rezervne scenarije«. Ko je bila deželnozborska praksa že utečena, so skušali predvideti reakcijo stanov in njihove (proti)zahteve. Navodila za odborne zборе so bila podobna, le da so posebno pozornost namenjala stanovom posameznih dežel in predvidevala, po kakšnem ključu bo pričakovana odobritev razdeljena med dežele. Komisarjem je bilo včasih zelo jasno povedano, do kdaj morajo vztrajati na zboru in kakšen rezultat je še sprejemljiv. Za pogajanja z notranjeavstrijskimi stanovi konec leta 1494 v Mariboru je bilo šestim komisarjem denimo naročeno, naj kot uslugo za izgon judov zahtevajo 100.000 gld., v najslabšem primeru 70.000 gld. Za 10.000 bi lahko potem še popustili, manj kot 60.000 pa naj ne bi sprejeli.³⁴ O odgovoru stanov oziroma poteku pogajanj so morali sproti poročati na dvor, še posebej, če ni šlo gladko. Knez jim je lahko med zborom poslal dodatne instrukcije. Kolikor ni bila instrukcija (in pooblastilo) komisarjem vročena že pred odhodom

³⁰ RI XIV, 3/1, 449, št. 11842; RI XIV, 3/2, 941ss, št. 14620, 14623–14625, 14633; RI XIV, 4/2, št. 19937, 19939, 19949, 20006. Stroški so bili večji le, če je bil komisar tujec in je bila pot daljša. Tak znesek se je vrtel med 40 in 100 gld. Zanimiva je določba v dokumentu s konca aprila 1502, s katerim je kralj Maksimilijan I. svojemu svétniku Jakobu Landau »zapisal« celjsko grofijo skupaj z glavarstvom, gradom in mestom Celje ter tamkajšnjim uradom, kar je dotlej imel Andrej Hohenwarter. Med drugim je določeno, naj Landau za ukazano mu službeno pot na dvor ali kamor koli drugam dobi »popotnico« iz Maksimilijanove blagajne, če pa bo obiskoval deželne zборе na Kranjskem, mu ne pripada ne popotnica ne kaka druga »dobava«. RI XIV, 4/1, št. 16396; RI XIV, 4/2, št. 19696.

³¹ RI XIV, 3/2, 950, št. 14683; 1053, št. 15349; 1090, št. 15510. V zadnjem primeru sta poleg nekaterih komisarjev zamujala tudi kredencial in instrukcija, tako da so koroški stanovi godrnjali in nekateri preprosto odjezdili domov.

³² Glej: Universitätsbibliothek Graz, Hs. 1748, fol. 8v–9r; *Landtagsakten*, II, 57s, št. 118; Krones, *Quellenmässige Beiträge*, 32, št. II (vse za meddeželni zbor Štajerske, Koroške in Kranjske v Lipnici, oktober 1462); Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 2, 885s, št. MCLXV; ARS, AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, š. 65 (koroški deželni zbor, december 1478); Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 3, 380ss, št. CLXV (štajerski deželni zbor, januar 1480); 393ss, št. CLXIX – *werbung und instruction* iz (verjetno) konca febru-

arja 1480 je najstarejša ohranjena instrukcija za kranjski deželni zbor (8. marca); sestavil jo je cesarjev protonotar in svétnik Tomaž iz Celja (Prelokar); glej Seuffert, *Drei Register*, 39ss.

³³ *Landtagsakten*, I, 19; *DSKS*, I, XIII. Ohranjene instrukcije (pretežno prepisi) za kranjske zборе in odborne zборе s kranjskimi predstavniki so objavljene v obeh zvezkih kranjskih deželnozborskih spisov – *DSKS*, I, 8ss, št. 11, 13; 34ss, št. 29, 31 (original), 34; 49ss, št. 41; 58ss, št. 50; 64ss, št. 53, 55; 72ss, št. 59; 81ss, št. 64 (original); 90ss, št. 72; 103ss, št. 82; 111, št. 90; 116ss, št. 95; 143s, št. 111; 151ss, št. 119; 161ss, št. 124; *DSKS*, II, 178ss, št. 133 (original), 136; 189s, št. 140 (original); 197s, št. 144; 209ss, št. 159; glej tudi: RI XIV, 3/1, 164ss, št. 9866; 369ss, št. 11257s; 490, št. 12230; RI XIV, 4/1, št. 16848, 17412, 17412a.

³⁴ RI XIV, 1/1–2, 389, št. 3133.

na zbor, jo je tja dostavil poseben sel, ki je za to prejel ustrezno plačilo. Kljub temu se je zgodilo, da sta dokumenta na zbor zamujala, to pa je komisarije postavljalo v neroden položaj ter zbrane stanovne po nepotrebnem stalo časa in denarja.³⁵

Korenine deželnih zborov so poglone iz knezove stiske ter iz nasveta in pomoči, ki so ju bili deželani knezu dolžni nuditi. Deželni zbori so bili priložnost za pogajanja. Na njih pa se niso pogajali o tem, ali knezu pomagati ali ne, temveč o obsegu (stopnji) stiske ter obliki in »obsegu« nasveta in pomoči.³⁶ Podrobneje se vsebine instrukcij ne moremo lotiti, saj je to tema za samostojno razpravo. Tu nas zanimajo predvsem kot preostanek, ki nam razkriva pomemben del deželnozborskega postopka, in kot osrednji vir za spoznavanje vsebin, ki so deželne in meddeželne zборе zaposlovali. Ker namreč teme zborov v individualnih vabilih oziroma razpisih zborov in v komisarskih kredencialih navadno niso bile konkretnije napovedane, se lahko z vsebino deželnozborskih debat seznanimo predvsem na podlagi instrukcij.

Vsebinsko, teme oziroma vzrok tistih deželnih, meddeželnih in odbornih zborov do začetka leta 1519, za katere imamo potrebne podatke, povzemamo v teh vrsticah.³⁷ Največ, 31 zborov, je bilo sklicanih zaradi odobritve izrednih davkov ali pomoči v vojaki (konjeniki, najemniki). Sedemindvajsetkrat so se kranjski stanovni udeležili zborov, ki so obravnavali beneško nevarnost (predvsem v času avstrijsko-beneške vojne 1508–1516), petindvajsetkrat turško nevarnost, vpad in obrambo pred njimi. Okrog 15 zborov so zaposlovali splošni obrambni ukrepi, snovanje obrambnih redov in zagotavljanje potrebne meddeželne pomoči ter različne stanovske pritožbe. Precej aktualne, zlasti v krajših časovnih intervalih, so bile te teme: sovražnosti in vojne z Madžari, uporno plemstvo (fajda Andreja Baumkircherja), zadušitev kmečkega upora (1515), pustošenja najemniških band, vzpostavitev (zagotavljanje) deželnega miru in volitve odborov za odborne zборе. Posamezne zборе so zaposlovali še husitske vojne, vojna s Korvinom, vojna s Švicarji, izgon judov, nemiri v deželi, kršenje grajskega regala ipd.

Instrukcija rimsko-nemškega kralja in avstrijskega nadvojvode Maksimilijana I. za kranjski deželni zbor novembra 1502

Kot smo že zapisali, je iz časa vladanja cesarja in kranjskega deželnega kneza nadvojvode Friderika III.(V.) po našem vedenju ohranjena le ena instrukcija za kranjski deželni zbor, pa še ta le kot koncept. V drugi polovici februarja 1480 je bila spisana za Sigmunda Sebricha, Viljema Turjaškega in Bertolda Magerja, ki so se v cesarjevem imenu 2. marca pogajali s koroškimi stanovni v Velikovcu in 8. marca s Kranjci v Ljubljani. Po konceptu iz rokopisne zbirke dunajskega Hišnega, dvornega in državnega arhiva je instrukcijo že 1858. leta objavil Joseph Chmel.³⁸ Ista instrukcija je bila torej namenjena tako za kranjski kot koroški deželni zbor. To ni bilo nič posebnega, saj so se instrukcije za habsburške dežele pogosto v celoti ali vsaj bistvenih delih prekrivale. Na tak način nam je posredno znana tudi vsebina instrukcije za kranjski deželni zbor (26.) decembra 1478, saj je iz instrukcije za koroški zbor moč razbrati, da je bila enaka pripravljena tudi za Kranjsko.³⁹

Ker je bila naslednja znana »kranjska« instrukcija potem šele iz aprila 1507,⁴⁰ je bilo »odkritje« štiri in pol leta starejše instrukcije toliko bolj razveseljivo. Nepričakovano smo jo našli med pregledovanjem mikrofilmskih kopij gradiva, ki ga kolegice iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana že desetletje evidentirajo v Bavarskem glavnem državnem arhivu v Münchnu. Osrednja pozornost je pri tem namenjena gradivu, povezanemu z loškimi (in klevevškimi) gospodstvom, ki je skupaj z delom gradiva freisingške škofije shranjeno v omenjenem arhivu; gre predvsem za serijo Freising Hochstifts Literalien (HL 4).⁴¹

³⁸ Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 3, 393ss, št. CLXIX.

³⁹ Chmel, *Actenstücke und Briefe*, 2, 885s, št. MCLXV; ARS, AS 40, Zbirka registov in prepisov listin, šk. 65.

⁴⁰ ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 1; objava DSKS, I, 8ss, št. 11.

⁴¹ Prim. poročilo o evidentiranju za leto 2004 – *Obvestila ARS*, 452ss; Šega, *Evidentiranje*, 173ss. Gradivo freisingške škofije, predvsem cerkvene narave, zdaj poleg münchenkega Bavarskega glavnega državnega arhiva hrani še tamkajšnji nadškofijski arhiv (Archiv des Erzbistums München und Freising). Glej tudi: Blaznik, O zbirki mikrofilmov, 61ss; Blaznik, O virih, 17. V času Blaznikovega raziskovanja gradiva loškega gospodstva leta 1954 je bil največji del gradiva (med drugim tudi serija HL 4) še v okrožnem (Kreisarchiv) oz. državnem arhivu (Staatsarchiv) v Münchnu. Blaznik je instrukcijo vsaj bežno poznal in jo je dal leta 1954 tudi mikrofilmati. V popisu mikrofilmskih posnetkov, ki jih je Blaznik prepustil Loškemu muzeju, zdaj pa so v škofjelški enoti Zgodo-

³⁵ *RI XIV*, 2/1, 31, št. 3864; *RI XIV*, 3/1, 172, št. 9905; *RI XIV*, 3/2, 1043, št. 15261s; 1089, št. 15510.

³⁶ O tem več Brunner, *Land und Herrschaft*, 326ss.

³⁷ Podlaga »statistike« je kronološki seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo kranjskih predstavnikov (Nared, *Dežela*, 198ss). Upoštevamo vse evidentirane vrste stanovskih zborovanj razen dednih poklonitev in pregledov deželne vojske. Za marsikateri zbor sploh ni podatkov te vrste. Prav tako moramo upoštevati, da je lahko en zbor obravnaval več tem.

Pred analizo instrukcije⁴² se vprašajmo, kako oziroma zakaj se je prepis instrukcije znašel v freisinškem (münchenskem) arhivu. Povezava je dokaj preprosta. Freisinška škofija je imela na Kranjskem obsežne posesti, med katerimi izstopa loško gospostvo. Temu zaokroženemu kompleksu, ki ga je bavarska škofija od cesarja Otona II. dobila v letu 973, se je 60 let pozneje pridružilo območje Dovjega, od konca 12. stoletja naprej pa se je na območju poznejšega gospostva Klevevž Freising usidral še na Dolenjskem. Freisinška kranjska posest je bila obremenjena tako kot posest kake druge cerkvene ustanove in kot pričajo skromno ohranjeni dokumenti, je moral freisinški škof od srede 15. stoletja naprej od svojih kranjskih posesti in podložnikov (beri: dohodkov) plačevati njemu odmerjeni del odobrenega deželnega davka, ki se je stekal v stanovsko blagajno.⁴³

Freisinški škof je nekajkrat omenjen v stanovskih gravamina, ⁴⁴ v drugi polovici leta 1515 je bil na kranjskem deželnem zboru dvakrat kot deželno-knežji komisar.⁴⁵ Če odmislimo ta dva primera, ne poznamo iz obdobja vladanja Friderika III. in Maksimilijana I. niti enega deželnega zbora, ki bi se ga freisinški škof kot kranjski davčni zavezanec in nominalni deželan osebno udeležil. Za upravljanje škofijskega (loškega) gospostva je odgovarjal oskrbnik. Temu so pomagali kaščar kot skrbnik gospostvenega gospodarstva in dva gradiščana z obrambnimi nalogami. Oskrbnik je odgovarjal za vodenje celotnega gospostva, skrbel je za spoštovanje njegovih meja in pravic. Bil je namestnik freisinškega škofa, tako da ga je zastopal tudi na deželnem zboru.⁴⁶ Škof se je na Kranjskem pojavil zelo redko; vzrok je bila velika oddaljenost (pri-

bližno 500 km). Za to razdaljo je škof s spremstvom konec 17. stoletja potreboval celih 20 dni, njegovi odposlanci pa so pot zmogli v pol krajšem času.⁴⁷ V tretji četrtini 15. stoletja je Škofja Loka samo štirikrat videla svojega gospoda (1449, 1454, 1458, 1475), ne vemo pa niti za en obisk v zadnji četrtini stoletja.⁴⁸ Namesto škofa so gospostvo redno nadzirali pooblaščenji odposlanci osrednje škofijske administracije – odvetniki ali svétniki (*anwâlter, räte*); njihov pomen se je povečal predvsem po sredi 15. stoletja. To funkcijo so navadno opravljali višji škofijski uradniki, oskrbniki drugih škofijskih gospostev in kanoniki.⁴⁹ Čeprav je bil najpogostejši vzrok rednih obiskov škofovih odvetnikov urejanje tekočih upravnih zadev, kot sta obračunavanje z gosposčinskimi uradniki in pobiranje letnih donosov gospostva,⁵⁰ se ne zdi nemo-goče, da bi se kak tak odvetnik kdaj znašel tudi na kranjskem deželnem zboru. V nasprotni smeri, iz Loke v Freising, so redno jezdili sli z obvestili o tekočih upravnih zadevah, pa tudi z mandati deželnih oblasti, predvsem glede davkov in deželnih vpoklicev.⁵¹

Instrukcijo je torej v Freising poslal ali osebno prinesel kateri izmed naštetih uradnikov, najverjetneje kar loški oskrbnik. V času naše instrukcije je bil to Jurij Thurn (oskrbnik v letih 1497–1503).⁵² Obveščanje o vsebini deželno-knežjih instrukcij je bilo gotovo med nujnimi opravili loškega oskrbnika, saj so na podlagi knezovih zahtev odobreni deželni davki in vojaške odobritve neposredno bremenili (tudi) freisinške kranjske posesti. Novice je navadno prenašal sel, vemo pa, da se je oskrbnik občasno osebno odpravil »polagat račune« v Freising.⁵³ Po drugi možnosti je prepis instrukcije odnesel škofov odvetnik, kolikor je morda prav tedaj

vinskega arhiva Ljubljana, je ob zaporedni številki 354 (mikrofilmski posnetki 2227–2233) tale regist: »18. 11. 1502. Instrukcije cesarja Maksimilijana deželnemu zboru zaradi novih davkov in dajatev, da jih deželni zbor odobri v obrambne namene, predvsem proti Turkom.« Za informacijo se zahvaljujem kolegici Juditi Šega.

⁴² BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL 4, Fasz. 41/210-1; mikrofilmska kopija: ZAL, Dopolnilni mikrofili, D-117, posnetki 0258–0264.

⁴³ O pravnem položaju freisinških kranjskih posesti in davčnih bremenih glej: Vilfan, Lage, 351ss; Nared, Začetki, 26ss; Nared, *Dežela*, 131ss.

⁴⁴ *DSKS*, I, 32, št. 28; 95s, št. 77; 130, št. 101; 135, št. 104.

⁴⁵ *DSKS*, I, 151, št. 119; 166, št. 127.

⁴⁶ Blaznik, *Škofja Loka*, 170, 171s, 450s (seznam oskrbnikov loškega gospostva); Blaznik, *Srednjeveški urbarji*, 59s; Bizjak, *Ratio facta est*, 180s. Kaščar je pobiral tako urbarialne dajatve kot deželne davke, ki jih je po sklepu deželnega zbora v soglasju z zemljiškim gospodom in s sodelovanjem oskrbnika porazdelil na podložnike.

⁴⁷ Kosi, *Potjoči srednji vek*, 69.

⁴⁸ Bizjak, *Ratio facta est*, 189; Bizjak, Die geschichtlichen Beziehungen, 43s.

⁴⁹ Bizjak, Die geschichtlichen Beziehungen, 45.

⁵⁰ Prav tam, 45s.

⁵¹ Prav tam, 47s.

⁵² Blaznik, *Škofja Loka*, 451; Bizjak, Die geschichtlichen Beziehungen, 49ss. Mesto oskrbnika loškega gospostva je bilo očitno precej zaželeno, saj so se zanj potegovali člani uglednih kranjskih plemiških rodbin. Vicedom Jurij Eck, ki je bil tudi kandidat za mesto loškega oskrbnika, je v pismu dvornemu kanclerju Ciprijanu Sernteinu zapisal, da je loško oskrbništvu povsem primerljivo s kranjskim deželnim glavarstvom (*RI XIV*, 4/2, št. 20652). Loški oskrbniki, včasih imenovani tudi glavarji, so bili poleg omenjenega Jurija Thurna na primer še Jurij Lamberger (1455–1474), Jurij Črnomaljski (1474–1480), Jakob Lamberger (1481–1491), Jurij Dürrer (1491–1494), Gašper Lamberger (1503–1508) in Pavel Rasp (1508–1524).

⁵³ Bizjak, Die geschichtlichen Beziehungen, 45, op. 27.

»vzital« kranjske posesti. Manj verjetno je, da bi instrukcijo v škofijsko pisarno spravil kateri izmed njenih »nositeljev« – deželnoknežjih komisarjev. V instrukciji sta namreč kot komisarja po imenu navedena le kranjski deželni glavar Hans Turjaški in vicedom Jurij Eck, vendar je govor tudi o *ander unser räte*. S tem izrazom je bil bržčas mišljen še kateri izmed Maksimilijanovih kranjskih (deželnih) svetnikov, ki bi ga knez naknadno imenoval za komisarja. Ker drugih spisov z novembrskega deželnega zbora ne poznamo, o imenih morebitnih drugih komisarjev ni smiselno ugibati. Prav tako ni znano, kdo je instrukcijo prepisal.

Teoretično je možno (v praksi pa tako rekoč neverjetno), da je bila instrukcija tri stoletja shranjena na loškem gradu in da so jo šele ob sekularizaciji gospostva leta 1803 prenesli na Bavarsko.⁵⁴ S sekularizacijo je freisinška škofija načeloma obdržala gradivo cerkvene narave, preostalo gradivo (vsaj s freisinških bavarskih posesti) pa je pripadlo posvetni oblasti v Münchnu. Dokumentacija o loškem gospostvu se je dotlej zbirala tako v freisinški kot škofjeloški pisarni. V Freising so se denimo stekali originalni dopisi in poročila uradnikov iz Škofje Loke, prav tako so tam hranili osnutke v loško gospostvo odpremljenih dopisov. V škofjeloški pisarni so shranjevali iz Freisinga prispele originale in koncepte ali kopije svojih dopisov. Marsikateri dokument se je tako (o)hranil v obeh pisarnah.⁵⁵ Pri naši instrukciji je stvar drugačna, saj gre že v osnovi za prepis. Da bi prepis deželno-knežje instrukcije iz Freisinga poslali v Loko, je tako rekoč nemogoče. Prej bi se zgodilo, da bi loški oskrbnik sam pridobil prepis instrukcije in ga shranil pri sebi. Tudi v tem primeru pa ni prav verjetno, da bi jo po letu 1803 odnesli v freisinški ali münchenski arhiv. Znano je, da je bilo gradivo škofjeloške pisarne – razen listin – razneseno na številne kraje in v veliki meri pogubljen; še največ ohranjenih dokumentov je končalo v današnjem Arhivu Republike Slovenije.⁵⁶

Instrukcija je bila izdana 18. novembra 1502 v Großaitingenu pri Augsburgu. Čeprav v njej to ni eksplicitno navedeno, je bila namenjena razpravi na deželnem zboru v Ljubljani, ki se je sestel 25. no-

vembra 1502. Ta deželni zbor je v časovnem in vsebinskem smislu ujet med dva odborna zbora nižjeavstrijskih dežel, prvega avgusta 1502 in drugega marca 1503. 28. avgusta so se v Dunajskem Novem mestu sestali stanovski odbori nižjeavstrijskih dežel (Zgornje in Spodnje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske), da bi razpravljali o odobritvi imenjske konjenice, splošnih obrambnih ukrepov, meddeželni pomoči, stanovskih pritožbah itd.⁵⁷ Ker sta bili delegaciji Koroške in Kranjske maloštevilni, odposlanci gornjeavstrijskih dežel (Tirolske in t. i. Prednjih dežel) pa so posvetovanje sploh zamudili, je bil za marec naslednje leto predviden nov odborni zbor v Linzu. Tam naj bi rešili preostala odprta vprašanja, za načelno doseženi sporazum bi se izrekli še koroški in kranjski stanovi.⁵⁸ Med sklepi avgustovskega odbornega zbora⁵⁹ je mogoče opaziti potrebo po razpisu deželnih zborov po posameznih deželah. Štajerski stanovi so se zbrali 25. novembra, vendar jih je zaradi prepoznega razpisa zbora prišla le tretjina. Ker tudi dokumenti odbornega zbora v Linzu⁶⁰ govorijo o deželnih zbora, ki so bili na dan sv. Katarine, tj. 25. novembra, datum (začetka) ljubljanskega deželnega zbora ne more biti vprašljiv.

Komisarji, Hans Turjaški in Jurij Eck sta napovedana v instrukciji, morda pa se jima je pridružil še kdo, so torej na dan sv. Katarine pozdravili v Ljubljani zbrane deželne stanove. Ti so se verjetno zbrali na ljubljanskem gradu, saj deželna hiša na Novem trgu leta 1502 najbrž še ni stala; kot »novogradnja« je namreč prvič omenjena v listini s konca novembra 1504.⁶¹ Komisarji so pozdravili navzoče v imenu deželnega kneza kralja Maksimilijana in jim zaželeli vse dobro. Potem so jim predstavili Maksimilijanova opažanja, priporočila, predvsem pa zahteve, ki jih smiselno povzemamo in komentiramo v spodnjih vrsticah.

Knez je sklical odborni zbor⁶² v Dunajskem

⁵⁷ Glej Nared, *Dežela*, 205.

⁵⁸ Prim. Moltke, *Siegmond von Dietrichstein*, 114ss, tu 121.

⁵⁹ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1502; Kroner, *Vorarbeiten*, 79s, št. 38; RI XIV, 4/2, št. 19963; Moltke, *Siegmond von Dietrichstein*, 114ss.

⁶⁰ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 540, leto 1503; Kroner, *Vorarbeiten*, 80, št. 38, 39; RI XIV, 4/1, št. 17233; RI XIV, 4/2, št. 19963, 20345.

⁶¹ Nared, *Dežela*, 241ss; Nared, *Arhiv*, 6s.

⁶² Tako iz dikcije »naše« instrukcije kot iz nekaterih drugih dokumentov (npr. RI XIV, 4/1, št. 16788) bi lahko celo povzeli, da so bili v Dunajsko Novo mesto povabljeni stanovi nižjeavstrijskih dežel kot korporacije in ne le stanovski odbori kot njihova predstavništva. To bi pomenilo, da je šlo za meddeželni in ne odborni zbor petih dežel. Taka oblika pa za začetek 16. stoletja ni prav verjetna.

⁵⁴ Blaznik, *Škofja Loka*, 446. S sekularizacijo je freisinški škof izgubil položaj posvetnega kneza, škofiji je bila odvzeta posest. Škofijska posest na Bavarskem je postala državna last Bavarske, freisinška gospostva v Avstriji, med njimi loško gospostvo, pa so bila vključena v avstrijsko komorno ozemlje.

⁵⁵ Blaznik, *O virih*, 17; Blaznik, *O zbirki mikrofilmov*, 61; Šega, *Evidentiranje*, 173.

⁵⁶ Blaznik, *O virih*, 17; Šega, *Evidentiranje*, 173.

Novem mestu in nanj povabil stanove vseh nižje-avstrijskih dežel. Zbora so se v zadostnem številu udeležili predstavniki deželnih stanov Spodnje in Zgornje Avstrije ter Štajerske, udeležba Kranjcev pa je bila skromna; ti so knezovim komisarjem predali (priloženi) odgovor na propozicijo.⁶³ Komisarji naj zdaj na zboru na glas preberejo kranjski odgovor in povedo, da je knez zadovoljen z načrtovano davčno odobritvijo. Ta bo veliko olajšanje zanj in nižje-avstrijske dežele, za sovražnike⁶⁴ pa hud udarec. Komisarji naj zahtevajo, da stanovi na tem deželnem zboru privolijo v (obrambni) red in izvedejo davčno naložitev, in sicer od vsakogar, ki ima imenjsko rento in dohodke v deželi, in to ne glede na to, ali v deželi prebiva ali ne. Pri izpeljavi naložitve naj bi pomagal tudi regiment. Knez računa, da bo s pomočjo deželanov pokoril neposlušne in bo tako breme enakomerno porazdeljeno. V naložitev naj bodo vključeni tudi meščani, trgovci in ostali, ki imajo v deželi posest. O načinu obdavčitve naj bi se dogovorili na tem deželnem zboru. Davek naj bi bil obračunan po gospodinjstvih (ognjiščih), kot navadno pa naj bi bilo upoštevano imetje – premožni naj bil dal več kot revni.

Knez pričakuje, da bodo izvedli vpoklic vsakega 20. (kmečkega) moža; vse leto naj bi ga vzdrževalo preostalih devetnajst.⁶⁵ Davek za njegovo obleko znaša poldrugi goldinar (gld.) ter za orožje in oklep pol gld. Vpoklicani (20. mož) naj ima obleko enotne barve. Pol odobrene naložitve (vojaškega sklica) naj ostane v matični deželi, druga polovica pa naj bo na voljo drugim nižjeavstrijskim deželam.

Če bi šel kateri izmed devetnajstih mož sam v boj, mu ni treba prispevati za vzdrževanje vpoklicanega 20. moža. Če gre vpoklicani 20. mož na pregled čet (nabor) in ima do tja vsaj dan poti, mu pripada »dnevnic« iz naložitve v višini enega »sekserja«. V vsaki deželi je treba imenovati četrtno glavarje (mojstre). Knez je bil voljan ugoditi stanovski zahtevi, da te predlagajo iz svojih vrst. Ker pa je imenovanje knezova pristojnost, je za vsako deželo imenoval sposobne in ugledne osebe, na Kranjskem Jurija Moisseja, Gašperja Lambergerja, Petriča Tschawitgyja in Pankraca Turjaškega. Omenjeni naj ravnajo tako, kot je predvideno v redu iz Dunajskega Novega mesta. Ko bo red zaživel, bo dal knez vsakemu izmed njih iz vicedomske blagajne za pogum in prizadevnost izplačati 100 renskih gld. letne plače. Četrtnim glavarjem naj bodo dodeljeni službeni prostori. Mojstri morajo vsako leto pregledati konjenico in pešadijo. Pri pregledih vojske naj bo navzoč tudi deželnoknežji vrhovni vojaški poveljnik, na Kranjskem Hans Turjaški,⁶⁶ v Spodnji Avstriji Andrej Krabat in v preostalih treh kneževinah njihovi deželni glavarji. O vsem naj poročajo knezu.

Knez se strinja, da vojaške operacije (pohodi) na stroške dežele ne smejo trajati dlje kot tri mesece. Pohod (trajanje) proti sovražniku zunaj dežele naj bo odvisen od okoliščin in potreb. Stanovi pričakujejo, da bo za obrambo več prispevalo komorno premoženje. Če bodo napadene nižje-avstrijske dežele, jim bodo gornjeavstrijske (če tam ne bo vojne) priskočile na pomoč z 10.000 možmi, če pa bodo tudi same v nevarnosti (v vojni), bodo poslale 5000 oboroženih mož. Knez je poleg tega pripravljen od svojih dohodkov postaviti tisoč konjenikov, ki bodo na voljo nižjeavstrijskim deželam.⁶⁷

Na zboru v Dunajskem Novem mestu je Maksimilijan nakazal, da bi bilo za vzdrževanje vojske in druge s tem povezane stvari dobro zbrati 100.000 gld. gotovine. To bi pobrali stanovski in deželnoknežji prejemniki, porabili pa bi jo izključ

⁶³ Knez je v Dunajskem Novem mestu prek svojih komisarjev zahteval odobritev težkega konja na 200 funtov imenja ter od 10 hub in 10 meščanov vzdrževanje oboroženega pešaka (Fußknecht). Za vzdrževanje vojske naj bi pet dežel odobrilo 100.000 gld.; polovico bi jih zbrali v tem in polovico v naslednjem letu. Kranjska bi morala zbrati osmino vsote, 12.500 gld. *RI XIV*, 4/1, št. 16848, točki 6 in 13. Kot pričajo sklepi odbornega zbora in sredi novembra izstavljeno zaščitno pismo, so stanovi Maksimilijanu v Dunajskem Novem mestu v resnici odobrili vzdrževanje oboroženega jezdeca od vsakih 100 funtov imenjskih in drugih dohodkov, in sicer za dobo treh let. Imenjska obdavčitev je bila predvidena tako za duhovski kot svetni stan, za domače in tuje »davkoplachevalce«. K obrambnemu davku naj bi prispevali tudi trgovci, meščani in preostali brez imenjskih dohodkov. Povzetek teh in drugih sklepov odbornega zbora glej v: *RI XIV*, 4/1, št. 17072; *RI XIV*, 4/2, št. 19963; Krones, *Vorarbeiten*, 79s, št. 38; Moltke, *Siegmund von Dietrichstein*, 116ss (s komentarjem). O imenjski obdavčitvi (renti) na kratko Nared, *Dežela*, 267s.

⁶⁴ Poleg Turkov so Maksimilijana »dražili« tudi Francozi. Prim. *RI XIV*, 4/1, št. 16823, 16848.

⁶⁵ Več o (kmečkem) pozivu pešakov Simoniti, *Vojaška organizacija*, 91ss.

⁶⁶ Tekst je na tem mestu nekoliko nejasen, a zdi se, da se besedi *er* in nato *citerni* lahko nanašata le na takratnega kranjskega deželnega glavarja, ki je bil kot knezov namestnik v deželi tudi vrhovni poveljnik deželne vojske. Prim. tudi *RI XIV*, 4/2, št. 20345, točka 5. Po drugi strani lahko v povzetku instrukcije za štajerski zbor novembra 1502 (*RI XIV*, 4/1, št. 17077, točka 3) preberemo, da naj bi se pregleda konjenice in pešakov poleg četrtnih glavarjev udeležila še vrhovni vojaški poveljnik (poveljnik regimenta) in deželni glavar; poročala bi deželnemu knezu.

⁶⁷ Enak predlog so komisarji predstavili že v Dunajskem Novem mestu. *RI XIV*, 4/1, št. 16848, točka 6.

no namensko. Stanovi so odgovorili, da takega zneska v tistem hipu niso zmožni zbrati. Stanovi, tako kranjski kot stanovi drugih nižjeavstrijskih dežel, naj zato oblikujejo opolnomočene odbore, ki bodo skupaj z odposlanci gornjeavstrijskih dežel in knezom razpravljali o odobritvi omenjenega zneska. Ugodna rešitev bi bila namreč dobra tako zanj kot za dežele, saj bi omogočila vzdrževanje vojaških enot in funkcioniranje obrambnega reda.⁶⁸

Stanovi menijo, da je treba zagotoviti orožje, bojno opremo in druge potreščine ter oskrbeti gradove in mesta z gradbenimi strokovnjaki, orožjem, proviantom itd. Knez je temu naklonjen, zato naj komisarji poročajo, da bo v vseh nižjeavstrijskih deželah kar najhitreje uredil orožarne ter jih oskrbel s (strelnim) orožjem in drugimi potrebnimi stvarmi.⁶⁹ Orožje bo tako pri roki, če pa bi ga shranili po gradovih in mestih, bi se lahko spridilo in šlo v nič. Knez je ustanovil »hišno komoro«; ta bo večji del svojih dohodkov vložila v utrjevanje obmejnih gradov in mest. Pomagal bo tudi z živili in po potrebi z naselitvijo vojaških posadk (pešakov).

Maksimilijan je za vsako deželo izstavil listino z zavezo, da davčna naložitev in obrambni red ne bosta škodila njihovim privilegijem (ročinom).⁷⁰ To zaščitno pismo naj komisarji v zameno za sprejetje obrambnega reda izročijo stanovom. Ob tem naj

jim zagotovijo, da bo njihove privilegije spoštoval enako kot njegovi predniki.

Če se bo kdo v tej zadevi *neposlušen* ter se bo upiral naložitvi in obrambnemu redu, ga bo knez pokoril s pomočjo poslušnih deželanov. Prav tako ne bo dovolil, da bi bil iz reda kdorkoli izvzet; vsak (socialni) stan, cerkveni in posvetni, naj prevzame sorazmerni del bremena.

Stanovi so kneza prosili, da bi prelatov in mest med tem časom ne obremenjeval s (komornimi) davki in drugimi bremenimi,⁷¹ pa tudi stanovom naj še naprej pusti njihove privilegije in stare običaje. Komisarji naj jim zato na primeren način povedo, da bo njihove svoboščine v največji možni meri ščitil, morajo pa upoštevati, da so za obrambo pred Turki kot najbližji sosedje in kristjani ter kot pripadniki svetega cesarstva in nemške nacije (*teutscher nation*) dolžni žrtvovati kak svoj privilegij. S tem bodo dali zgled tistim, ki živijo bolj na varnem (stran od Turkov), da bodo tudi ti bolj pripravljeni za pomoč.

Stanovi prosijo, da bi knez vojne, ki zadevajo nižjeavstrijske dežele, začel z njihovim védenjem in nasvetom. V tem jim lahko ustreže, z izjemo načrtovanega pohoda proti Turkom, ki bo izpeljan s sodelovanjem nemškega cesarstva in vse krščanske skupnosti. Knezovo mnenje je bilo in ostaja, da so njegove dedne dežele nekakšna skupnost z davčnimi naložitvami in vojsko. Vsaka dežela naj pride drugi v stiski na pomoč. Predstavniki gornjeavstrijske deželne skupine bi se radi glede meddeželne pomoči zedinili z nižjeavstrijskimi deželami. Na zadnjem odbornem zboru so zato sklenili, da bodo o tej temi razpravljali na odbornem zboru v Linzu; tja naj vsi pošljejo svoje odbore. Knez torej tudi od Kranjcev pričakuje, da bodo imenovali *odličan* odbor. Imena članov odbora naj stanovi sporočijo glavarjem posameznih dežel, deželni knez pa bo potem glavarjem sporočil, na kateri dan bo razpisan zbor v Linzu, da bodo lahko odbori pravočasno odšli na pot.⁷² Odboru naj stanovi dajo ustrezno polnomočje (*gewalt*), da bo lahko z deželnoknežjimi komisarji (*retn und anwelden*) odločal o pohodu proti Turkom, skupaj z odposlanstvi gornjeavstrijskih

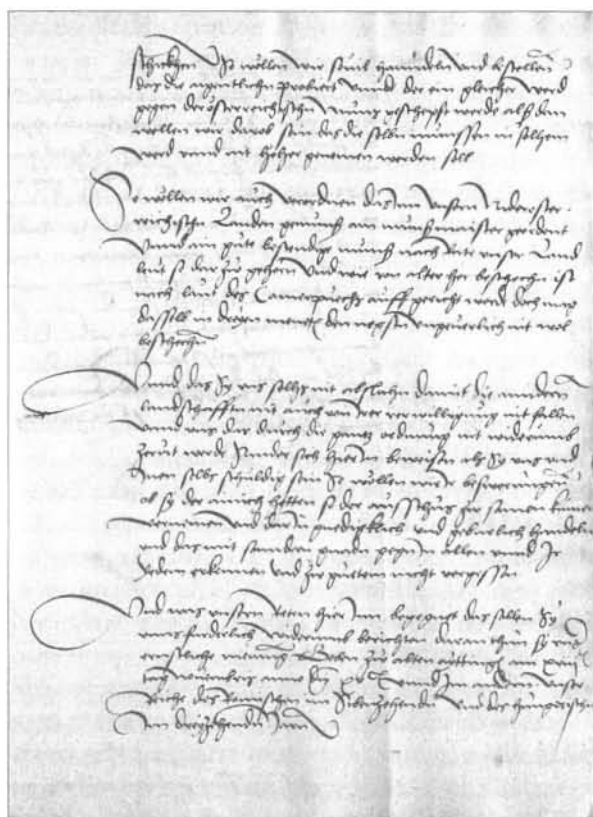
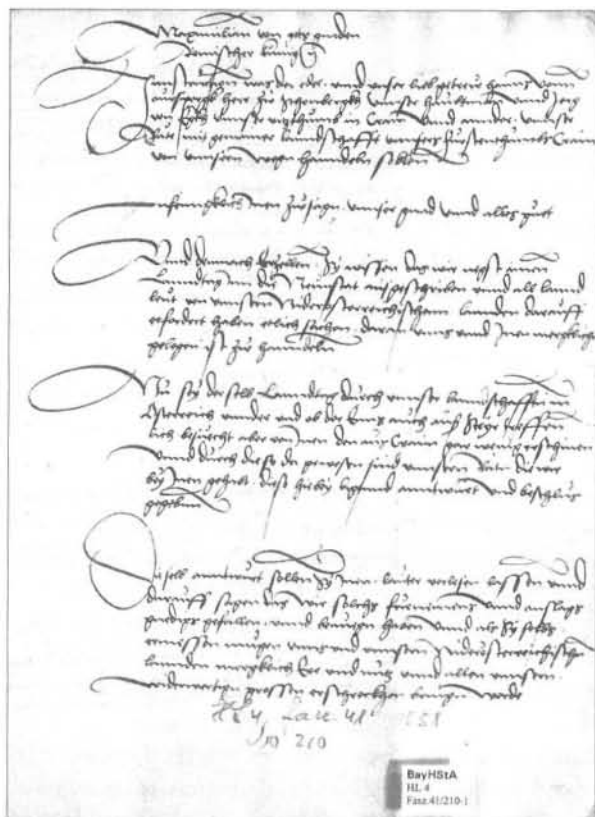
⁶⁸ Stanovi niso popustili in dodatnega davka (»rezerve«) v višini 100.000 glđ. niti v Linzu niso odobrili. *RI XIV*, 4/2, št. 20345, točka 19.

⁶⁹ Prim. še Simoniti, *Vojaška organizacija*, 180ss.

⁷⁰ Zaščitna pisma so bila izstavljena le dva dni pred kranjsko instrukcijo in so bila očitno enaka za vseh pet dežel. Moltke, *Siegmund von Dietrichstein*, 120, ki se opira na poznejšo kopijo oziroma izvleček, celo trdi, da je bil vsem petim nižjeavstrijskim deželam izstavljeno skupno zaščitno pismo. Ti naj tega ne bi sprejeli z odobravanjem, saj naj bi skupno pismo namigovalo, da so imele dežele tudi enake privilegije. Iz besedila ohranjene originalne zaščitne listine, izstavljene 16. novembra 1502 (*RI XIV*, 4/1, št. 17072), ni moč povzeti, da gre za edini oziroma skupni izvod, čeprav to ne bi bil osamljen primer. 24. maja 1518 je namreč Maksimilijan stanovom (odborom) vseh avstrijskih dednih dežel prav tako izstavil enako zaščitno pismo (*ARS, AS 1063*, Zbirka listin, št. 1167, 1518 V. 24, Innsbruck; *DJKS*, II, 204s, št. 151). Glede na formulacijo iz instrukcije (*Wir haben auch yedem lande ain urkund und verschreibung geben das inen solcher anslag und ordnung an irn briuilegien, freyhaitn, handfestn und alten herkomen unshedlich sein soll. Und wo sy durch uns sonst in veld erfordert wurden das solchs beschehn sol. Denselben brief sollen unser rete inen gegen anfrichtung der berurten ordnung uberantworten und inen dabey sagen das wir uns auch gegen inen halten wollen wie bey unsern vordern beschehen und von alter herkomen ist*. Krepki tisk A. N.) lahko sklenemo, da je vsaka dežela dobila svoj izvod zaščitnega pisma, ki pa je bil za vse enak.

⁷¹ O dvotirnem obdavčenju prelatov in mest Nared, *Dežela*, 136ss, 173ss.

⁷² *Nemblich das die personen desselben ausschus unsern hawbtleuten in yedem land angezagt und also bestellt werde, wan wir den selbn hawbtleutn schreiben auf welchen tag sy den ausschus gen Lintz beschaiden sollen das der dahin zu kumen beragt sey*. Formulacija jasno kaže, da je bilo besedilo instrukcije za vseh pet dežel v glavnih potezah enako. Zato je tudi večkrat govor o *landscheyten*, torej o deželnih stanovih v množinski obliki.

Prva in predzadnja stran instrukcije za kranjski deželni zbor novembra 1502. BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL 4, Fasz. 41/210-1 (Foto: BayHStA).

dežel, ki bodo prav tako v Linzu, pa tudi glede sporazuma o tem, kako naj ena dežela pomaga drugi; skupaj bodo ugotovili, kaj je potrebno in najbolje. Odbor bo sklep (dogovor) odbornega zbora potem prenesel stanovom in poskrbel, da bo sprejet na deželnem zboru. Upoštevati je treba tudi morebitne upravičene pomisleke ali predloge in potem narediti dokončen sklep.

Deželni stanovi naj na tem deželnem zboru ali (če zdaj ne bo mogoče) pozneje na linškem odbornem zboru (*odboru vseh dežel*) razpravljajo o odposlanstvu, ki bi ga v zvezi z dogovorom o meddeželni pomoči poslali k Maksimilijanovemu sinu, nadvojvodi Filipu.⁷³

Komisariji naj spomnijo tudi na pritožbe stanov zaradi denarja (novcev), predvsem manj vrednih tujih novcev, ki so preplavili avstrijske dežele. Stanovi so kneza prosili, da tuje novce po vrednosti izenači z domačimi. Deželni knez bo v nižjeavstrijskih deželah postavil novčarskega mojstra in poskrbel, da bodo po nasvetu deželanov in skladno

s »komorno knjigo« kovali dober denar. A za to potrebuje vsaj še tri mesece časa.⁷⁴

Morebitne druge pritožbe naj mu stanovi predstavijo na odbornem zboru; vzel jih bo na znanje ter milostno in pošteno obravnaval. Ne želi pa, da bi glasno zavrnil (pogojeval) njegove zahteve, saj bi to slabo vplivalo na odločitve drugih dežel in bi lahko ogrozilo celoten obrambni red. Ravnajo naj uvidevno, saj so to dolžni tako knezu kot sami sebi.

Na koncu instrukcije knez naroča komisarijem, naj mu poročajo o poteku zbora in tako izpolnijo njegovo voljo.

Dodatek k instrukciji, ki je bil spisan istega dne, sodi med vsebinske točke instrukcije, čeprav odstopa od njene vsebine. Govor je namreč o dobavi oziroma transportu ovsa ali konj iz Nizozemske.⁷⁵

⁷³ O tem odposlanstvu so govorili že v avgustu. RI XIV, 4/1, št. 16848, točka 10; RI XIV, 4/2, št. 19963, točka 13; Kronen, Vorarbeiten, 79s, št. 38.

⁷⁴ Tudi o pripravi novčnega reda (Münzordnung) naj bi razpravljali že v avgustu. RI XIV, 4/1, št. 16848, točka 11; RI XIV, 4/2, št. 19963, točka 16.

⁷⁵ V izvlečku instrukcije za štajerski deželni zbor 25. novembra je govor o ovsu za konje, ki naj bi ga dal Maksimilijan pripeljati iz Nizozemske. RI XIV, 4/1, št. 17077, točka 9. Po dveh mestih dodatka k instrukciji, kjer stoji *den hafen der pferd oziroma denselben hafen zu legen*, bi res kazalo na oves (der Hafer), medtem ko je na koncu govor le še o konjih (*und darauf die pferd besteln mugen*). Na Kranjskem je

Na deželnem zboru naj bi preverili, koliko zanimanja je za ta »posel« na Kranjskem.

V instrukciji za kranjski deželni zbor gre v pretežni meri za pojasnjevanje in konkretizacijo sklepov prejšnjega odbornega zbora. Iste teme pa so se vlekle še naprej, saj so se konec marca 1503 na odbornem zboru v Linzu pogovarjali o istih stvareh.⁷⁶ Koliko je ljubljanski zbor res pripomogel k uresničitvi sklepov iz Dunajskega Novega mesta, ne moremo dokumentirano ugotoviti. Sklepi davčne narave so bili bržčas potrjeni; sprožil se je postopek repartitije bremen in razpošiljanja individualnih davčnih pisem. Tako se je denimo zgodilo na Štajerskem, kjer so se pri odmerjanju vojaškodavčne obveznosti lahko oprli na imenjsko knjigo iz leta 1495 in so davčna pisma razposlali že 12. decembra 1502.⁷⁷ Kranjci so novembra verjetno tudi že izvolili člane odbora za linški odborni zbor. Kljub temu pa najpomembnejši sklepi iz Dunajskega Novega mesta in Linza verjetno sploh niso obrodili omembe vrednih sadov. Poznana je sicer štajerska vojaška naložitev, o uporabi vojaških enot pa ni nikjer govora. Prav tako se sicer redki viri iz naslednjih let ne sklicujejo na obrambni red iz let 1502 oz. 1503.⁷⁸ Obrambni red za avstrijske dedne dežele je bil eden prvih Maksimilijanovih poskusov, da bi v svojih deželah dosegel večjo samostojnost na vojaškem področju in zagotovil učinkovitejšo obrambo. Novi impulzi v oblikovanju obrambne organizacije in pri vzpostavitvi učinkovitejše meddeželne pomoči so sledili na odbornih zborih nižjeavstrijskih dežel v Murzzuschlagu (1508) in Salzburgu (1509), krona Maksimilijanovih prizadevanj pa je bil maja 1518 sprejeti innsbruški obrambni libel.⁷⁹

Objava

1502 november 18., Großaitingen

Instrukcija kralja Maksimilijana I. za deželnoknežje komisarije na kranjskem deželnem zboru 25. novembra 1502

BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL 4, Fasz. 41/210-1.⁸⁰

Prepis, 12 strani.⁸¹

Maximilian von gots gnaden romischer kunig etc.

Instruction was der edel und unser lieb getrew Hanns von Aurspergk, herr zu Schonbergkh, unser hauptman, und Gorg von Egkh, unser vitztumb in Crain, und ander unser räte mit gemainer landschaft unsers furstentumbs Crain von unsern wegn handeln sollen.

Anfenglich inen zusagen unser gnad und alles guet.

Und demnach erzellen. Sy wissen das wir negst einen landtag in die Neunstat ausgeschriben und all landleut von unserm Niderosterreichischen landen darauf erfordert haben, etlich sachen daran uns und inen merklichn gelegen ist zu handeln.

Nu sey der solh landtag durch unser landschaftn in Osterreich under und ob der Enns auch aus Steyr treffenlich besuecht, aber von innen den aus Crain gar wenig erschinen und durch die so da gewesen sind unsern rättn die wir bey inen gehabt diese hiebey ligend antwurt und beschlus gegeben.

Dieselb antwurt sollen sy inen lauter verlesen lassen und darauf sagen das wir solchs furnemens und anslags gnedigs gefallen und benuegn haben und als sy selbs ermessen mugen uns und unsern Niderosterreichischn landen merklich err und nutz und allen unsern widerwertign grossen erschrekn bringn werde.

Und darauf mit allen vleis und ernst an sy begern das sy in solchen loblichen anslag und ordenung auch willigen und die auf disem landtag aufrichten und des nyema[n]ts^a [...]^b der gult und nutz im land

večkrat primanjkovalo dobrih jezdnih konj za vojaške potrebe. Maksimilijan je bil tako tudi leta 1507 pripravljen iz Nizozemske uvoziti žrebce za težko konjenico. *DSKS*, I, 9, št. 11; Simoniti, *Vojaška organizacija*, 82.

⁷⁶ *RI XIV*, 4/2, št. 20345.

⁷⁷ Moltke, *Siegmond von Dietrichstein*, 121; glej tudi Nared, *Dežela*, 267ss.

⁷⁸ Moltke, *Siegmond von Dietrichstein*, 122s.

⁷⁹ Splošno o reformi vojaškega sistema in oblikovanju skupnega obrambnega reda avstrijskih dežel v Maksimilijanovi dobi: Wiesflecker, *Österreich im Zeitalter Maximilian I.*, 268ss; Simoniti, *Vojaška organizacija*, 35ss.

⁸⁰ Za pomoč pri pridobivanju reprodukcij se iskreno zahvaljujem dr. Joachimmu Kemperju z Generalne direktije bavarskih državnih arhivov.

⁸¹ Transkripcija sledi načelom, ki jih je za prva dva zvezka kranjskih deželnozborskih spisov postavila Marija Verbič; glej *DSKS*, I, XVIII. Ker je vsebina instrukcije povzeta in komentirana, v objavi ni opomb vsebinske narave.

^a V predlogi samo *nyemats*.

^b Del besedila je pri prepisovanju instrukcije očitno izpadel, saj stavek sicer nima pravega smisla. Z ozirom na skoraj

hat. Es sey darin gesessen oder nit erlassen des sol inen auch daselb unser regiment getreulich verholffen und was in irm vermugn nit were das alzeit an uns bringen. So wellen wir mit unsern landleutn hilf die ungehorsamen gehorsam machen damit dieselb ordnung durchaus gehalten und gleichs burde getragen. Und das auch jetz auf disem landtag die obgemelt herrngult und nutz nach gemainen landskauf zu diser ordnung angeslagn und gerait werde.

Item nachdem in solchen anslag die burger und ander so guetter im land haben nit außgeschlossen sein und von der mass wie sy angeslagn werden solle auf disem landtag gehandelt werden.

Ist darauf unser beger und gut bedunkn denselben anslag auf burger, kauflewt und ander, so gueter im lande haben, also zu machen nach den feurstetn zu reichen doch das der reich den armen ubertrag wie dann in den landen gewonhait ist.

Zu wissen den zwainzigisten man außzuschuessen und das die neunzehn demselben alle jar zu stewr aines kleids anderthalben guld und zu underhaltung seiner werr und harnasch, so er alzeit haben soll, ain halben guldin geben.

Und das derselb zwainzig man durchaus in ein farb beclaidt sey.

Item das der halb tail solchs anschlags in yedem lande bleib und der ander halb tail in die andern lande, das ist alles in Niderösterreich. Welchem dann solcher hilfnot beschiecht ziehe und albeg die neunzehendn den zwainzigisten man nichtz zu geben schuldig sein.

Item das auch von demselbn anslag dem zwainzigisten man, welcher ain tagraiss zu der musterung hat, so oft man mustert ain sechsster gegeben werde.

Item und solchem anslag sollen unser rete mitsambt der landschaft ein mass setzn.

Und als zu solcher ordnung in yedem lande viertailmaister geordent werden sollen, weren wir wol genaigt unser landschaft nachzugeben, dieselbe under inen zuerwelen. Aber die weil das uns als landsfursten zuset und wir der personen welche darzu geschickt seien gut wissen tragen, so haben wir dieselbs und aus den landen benennet, nemblich im lande Crain Jorg Moisse, Caspar Lamberger, Petritz Tschawitgy, unser phleger zu Polan Pangratz Aursperger; die sollen handeln wie in der ordnung

zu der Neunstat durch gemain landschaften angesehen ist. Derselbn yedem wellen wir disjars in sein haus fur sein mut und vleis hundert guldin reinisch geben und sy darauf unser vitztumb ambter verweisen so bald die ordnung yetz aufgericht ist.

Item unser rate mitsambt den landleuten sollen yedem viertailmaister sein quartier außzaigen.

Item dieselben viertailmaister sollen alle jar zu gelegner zeit das geraisig und fueßvolk samentlich mustern.

Item bey solcher musterung soll alwegn unser obrister haubtman nemblich er im land Crain citiern,^c Anndree Krabat von Lappitz im lande under der Enns und dann in den andern dreyen furstentumbn und ir landshaubtleut sein und uns darumb antwurt geben.

Item als unser landschaften weiter ordnung furgenomen haben. Wie es zu den furslegn oder herzugen mit dem verkunden erfordern und zu ziehen gehalten werden und das die lande in solcher hilf, es sey auf den furslag oder herzug, uber drew monat zuerharren nit schuldig sein sollen, lassen wir uns solchs alles auch gefallen und ist deßhalb unser mainung, das es dermassen also aufgericht und gehalten werde.

Denn wegen aines zuzugs dem veindten entgegen ausserhalb lands gefallen uns der landschaften opini, das gelegnhait der sachen und noturft die maß geben werden.

Und als uns die landscheften bitten ein merer hilf von unsern nutzen, renten und in ander weg zu solcher rustung zutun sein. Wir derumb irer getreuen gehorsam auch uns selbs und unsern landen zuguet sonderlich genaigt und der maynung nach wie vor unser leib und guet zu inen zusetzen und wan sy uberzogen werden inen aus den Oberösterreichischen landen, so darin dhain krieg were, mit zehen tausent, wo aber daselbs krieg sein würden, mit funf tawsent werlicher mannen zu hilf zu kumen wollen. Wir inen uber das alles in den landen von unsern hawbtleutn und phlegern und dan von unsern marckfueter und dem aufslag zu Engelhartszel tausent geruster pferd halten, die innen auch gewertig sein und zu hilf und staten komen sollen.

Ferrer so haben wir auf dem nagsten landtag zu der Newenstat unsern landschaften durch unser räte anzaigen lassen, das guet were, das zu underhaltung

enako instrukcija za štajerski deželni zbor in druge deželnozborske spise iz tistega obdobja gotovo manjka zahteva, da se od vsakih 100 funtov imenjskih in drugih obdavčljivih dohodkov odobri triletno vzdrževanje oboroženega konj(enik)a. Prim.: *RI XIV*, 4/1, št. 17072, 17077, točka 1; *RI XIV*, 4/2, št. 19963, točka 1.

^c Branje ni nedvoumno (možno bi bilo denimo tudi »item«), vendar se zdi, da je okrajšana beseda »citi(er)« (navesti) povezana z zaimkom »er« štiri besede prej. »On« je bil verjetno kranjski deželni glavar Hans Turjaški, ki je bil na deželnem zboru tudi deželnoknežji komisar. Prim. op. 66.

der rustung und ander zufallender sachen ain bargelt bis in hundert tawsent guldin durch die landtschaften angeslagen und erlegt und durch unser und der landtschaften verordent eingenomen inbehalten und allein zu den selben und sonst in kainen andern sachen außgegeben werde. Darauf die landtleut geantwurt haben, das solcher anslag uber die obgemelt rustung diser zeit nicht in irm vermogen sey. So aber unser Oberösterreichischn lande potschaften begern underbietn, bey inen gehört solle, auf dist gegnburtign landtegn davon geret und gehandelt werdtn.

Sollen auf dieselb ir antwurt unser rethe an sy begern, das sy irm ausschus so sy und ander unser landtschaften nachgemelter maß ve[r]ordnen^d werden, beuelch und gewalt geben, von dem gemelten anslag aines barngelts ungeuerlich bis in hundert tausent guldin, souil inen daran zu irem tail geburt, neben den verordenten unser Oberösterreichischn lande mit uns entlichen zu handeln und zu schliessen, dan es uns auch inen und allen unsern landen drostlich sein und die vorbestimbt rustung und ordnung aufenthaltn werde.

Item als uns die landscheftn danebn biten, zu solcher ordnung streitzeug und ander were und noturft zu den veldzugen zuuerordnen auch die sloss und stete mit bawleutn, zeug, speis und ander noturft zuuersehen, sein wir des uns selbs und inen zuguet ganz genaigt und solln unser rete inen darauf zu sagen, das wir in yeder furstentumb unser Niderösterreichischen lande aufs furderlichist ein zeughaus zurichten und dieselben zeughäuser mit geschutz und andern notdurftiglichn versehn und es also ordnen wollen, wan es in feldt oder den schlossen und stettn not wirdet, das solcher zeug albeggen darin genomen und gebraucht wern mug, dan wo wir denselbn zeug yetz in die sloss und stet legten wurde, der darin verderben und verlorn.

Von wegn des gebeus der schloss und stet haben wir ain haußkammer in Osterreich aufgericht und also verordent, das dieselb das merertail irs empfangs an den schlossen und stettn allenthalbn an den grenizen gelegn verbauen sollen, also beschehen wirdet.

So wöllen wir mit der zeit und so vest als sein mag gnediglichen helfen, das mit der speis auch fursehung beschehen, die besetzung mit den leutn wirdet sich so es die notturft erfordert, selbs begeben sonderlich so das fueßfolk obgemelter massen aufgericht ist.

Wir haben auch yedem lande ain urkund und verschreibung geben das inen solcher anslag und

ordnung an irm briuilegien, freyhaitn, handtfestn und alten herkomen unschedlich sein soll. Und wo sy durch uns sonst in veld erfordert wurden das solchs beschehn sol. Denselben brief sollen unser rete inen gegen aufrichtung der berurten ordnung uberantwurten und inen dabey sagn, das wir uns auch gegen inen halten wöllen wie bey unsern vordern beschehen und von alter herkomen ist.

Darzu ob yemandt in disem furnemen ungehorsamlich erscheinen und sich solchs anslags und ordnung setzen wurd, dieselben wir mit hilf unser gehorsam landtleut zu gehorsam und undertenigkeyt bringen, auch nit gestattn das yemandt geistlichn oder weltlichen aus diser ordnung ziehe sonder durch all stende aus ain gleiche burde getragen werde.

Item als die landscheftn an uns begern, die von prelatn und stetten mitler zeit mit anlegen noch andern beschwerungen nicht zu bekamern noch zebelestigen und auch die landscheftn furan bey irm alten herkomen beleiben lassen.

Sollen darauf unser rete inen mit den besten fuegn sagn das wir ir in ander wege lawt irer freyhaitn und alten herkomens souil uns ymer muglichn ist verschenen wellen, doch vorbehalten das so sy zu dem Turgkn zug als die negsten anstosser und cristenlich leut die dem heilign reich und tewtscher nacion anhengig zutun schuldig sein, damit ander so den Turcken verrer gesessen said, ab irm wol tun exempel nemen und zu helfen dester genaigter werden.

Item als sy verrer biten wo wir ainich krieg unser Niderosterreiche lande beruen anfahrn wolten, dasselb mit irm wissen und rat zutun.

In demselben wellen wir inen gnediglich wildfarn außgenomen mit dem Turckhn zug; der wirdet nit allein durch uns sonnder das heillich reich und gemaine cristenheit beschehen.

Item als unser grund und maynung gewesen und noch ist, das alle unser erblande ain gemain versten mit anlegen und rustung und wie ain land dem andern, wo ains uberzogen wurde, zu hilf komen sollt und deshalben etlich aus unsern Oberösterreichischen landen hinab geschickt, die angezaigt haben, das sy sich so eylends nit hetten entslossen mugen, mit was maß sy mit den Niderösterreichischn landen aufrichten sollten und darumb dieselben auch all landtleut auf dem tag zu der Newnstat beschlossen haben, das derselben sachen halben von inen allen ain treffenlich ausschus gen Lintz verordent werde.

Wil uns dieselb mainung auch gefallen und sollen darauf unser rete an die lantschaft begern das sy einen treffenlichn ausschus von inen verordnen.

^d V predlogi samo *veordnen*.

Nemblich das die personen desselben ausschus unsern hawbtleuten in yedem land angezaigt und also bestellt werde, wan wir den selbn haubtleuten schreiben auf welchen tag sy den ausschus gen Linz beschaiden sollen das der dahin zu kumen berayt sey.

Item das sy auch demselben ausschus volmechtign gewalt geben, mit uns oder unsern retn und anwelden von wegen der Turckenzugs, auch mit den potschaften unser Oberösterreichischn lande so alsdan bey inen erscheinen werden, irer verstentnus halben, wie ain land dem andern zu hilf kumen sol ain abredt zumachen, wie uns und sy bedunkn wirdet not und am besten zu sein.

Und das alßdan der ausschus dieselb abrede an die landschaftn bring und bey inen vleis ankere das sy die sachen dabey beleiben lassen, doch solle ir gut bedunkn darin auch gehort und darnach ain entlicher beslus gemacht werden.

Item wir wellen allen muglichn vleis tun das wir selbs bey dem ausschus zu Linz sein, wo wir aber durch ander merklich geschafft daran verhindert werden, wollen wir doch unser treffenlich rete und anwelde gen Linz schicken.

Item das auch die landschaft yetz auf disem landtag oder wo es yetz nit sein möcht^e darnach im ausschus aller lande handeln von wegn der potschaft, die derselben verstentnus halbn zu unsern liebn sun erzherzog Philipsen etc. geschickt werdn sol, wie wir das vormals an sy begert haben.

Und wiewol uns vormals unser regentn in Niderosterreich ains tails der muntz, darab unser landleut beschwerung tragen, herauf geschickt und wir derselben ainen werd zu schepfen furgenomen, so haben wir doch kainen der die als darzu gehört probiern und den werdt het schepfn finden mugen, aber unser rete sollen mit der landschaft handeln das sy uns von alter guldin und silbrin muntz, damit sy beswert werden, etlich stuck herauf schickhen. So wöllen wir souil handeln und bestellen, das die aigentlichn probiert und der ein gleicher werd gegen der österreichischn muns geschepft werde, alßdan wellen wir darob sein das dieselbn munssen in solhem werd und nit hoher genomen werden soll.

So wöllen wir auch verordnen das inn unsern Niderosterreichischn landen gemunß ain munßmaister geordent und ain gute bestendige munß nach rate unser landleut so darzu gehörn und wie von alter her beschechn ist nach laut des camerpuechs aufgericht werde, doch mag dasselb in dreyen moneten den negst ungeuerlich nit wol beschechn.

Und das sy uns solhs nit abslahn damit die andern landschaftn nit auch von irer verwilligung nit fallen und uns dardurch die gantz ordnung nit widerumb zerut werde, sunder sich hierin beweisen als sy uns und inen selbs schuldig sein, so wöllen wir ir beswerungen, ob sy der ainich hetten, so der ausschus zusammenkume vernemen und darin gnediglich und geburlich handeln und das mit sondern gnadn gegn in allen und ir yedem erkennen und zu guetem nicht vergessen.

Und was unsern reten hierin begegnet das sollen sy uns furderlich widerumb berichten, daran tun sy unser ernstliche meinu[n]g.^f Geben zu Alten Ayttingen am 18ten tag nouembris anno domini 15^e und im andern, unser reiche der romischen im sibenzehendn und des hungerischn im dreyzehendn jarn.

[Na zadnji strani dodatek z isto roko]: Verrer sollen die gemelten unser rete der vorgemelten landschaft anzaign, wie wir negst unserm haubtman ain instruction betreffen den hafen der pferd, so wir in den Niederlandn bestellt und unsern landn zuguet herauf furn zu lassen willens sein, zuegeschickt und in die vier tail unsers lands zuerkundn beuelchn haben und darauf auf obgemelten landtag bey derselben unser landschaft antwurt verfolgen und begern auch alle, die so in denselben hafen zu legen willens sein auch wievil ain yeder legen, aigentlich ausschreiben und uns daselbs von stundan zu schicken, damit wir des ain wissen habn und darauf die pherd bestelln mugen. Datum ut supra.

Viri in literatura

Kratice

- ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)
 BayHStA – Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München)
 DSK I – Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura
 DSKS – Deželnozborski spisi kranjskih stanov (gl. Verbič, Marija)
 Laa. A. – Landschaftliches Archiv
 Landtagsakten – Die ältesten steirischen Landtagsakten (gl. Seuffert, Burkhard)
 MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae (gl. Wiessner, Hermann)
 RI – Regesta Imperii (gl. Böhmer, Johann Friedrich)

^e V predlogi se beseda dvakrat ponovi.

^f V predlogi samo *meinung*.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Graz)
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana (Ljubljana)

Neobjavljeni viri

ARS, AS 2, DSK I, šk. 314, 315, 569, 848
ARS, AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin, šk. 65
ARS, AS 1063, Zbirka listin, sub dato
BayHStA, Freising Hochstifts Literalien, HL 4, Fasz. 41
StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe III, Karton 165
Universitätsbibliothek Graz, Hs. 1748
ZAL, Dopolnilni mikrofili, D-117

Objavljeni viri

Birk, Ernst: Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg. V: Lichnowsky, Ernst Maria Fürst: *Geschichte des Hauses Habsburg*, VII. Theil (1457–1477). Wien: Schaumburg und Compagnie, 1843.

Blaznik, Pavle: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji freisinške škofije*. Viri za zgodovino Slovencev 4. Ljubljana: SAZU, 1963.

Böhmer, Johann Friedrich: *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I.* (bearb. von Hermann Wiesflecker et al.), 1. Band/1–2. Teil, 2/1, 3/1, 3/2, 4/1, 4/2. Wien - Köln - Weimar: Böhlau, 1990, 1993, 1996, 1998, 2002, 2004 (zadnja dva dela elektronska verzija na naslovu <http://regesten.regesta-imperii.de/>, 30. 09. 2009).

Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. Aus Archiven und Bibliotheken*, Bd. 1–3. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1854, 1855, 1858.

Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*, I. Band/1. Heft (Linz 1832), I/2 (Wien 1837); II (Wien 1840) (Unveränderter Nachdruck. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971).

Krones, Franz: Quellenmässige Beiträge zur Geschichte der Steiermark in den Jahren 1462–1471. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen*, 11 (1874), str. 29–70.

Krones, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagswesens der Steiermark. Nachträge und Ergänzungen mit einer Uebersicht der bisher gesammelten Daten für die Epoche von 1160–1522. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen*, 6 (1869), str. 63–104.

Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons (Hrsg.): *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Innsbruck: Wagner, 1895.

Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede (Hrsg.): *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519*. Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Band 3, 4. Teil I: 1396–1452. Graz - Wien - München: Siasny, 1953; Teil II: 1452–1493. Graz-Wien: Siasny, 1958.

Valvasor, Johann W.: *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Buch XV. Laybach - Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Verbič, Marija (izd.): *Deželnozborski spisi kranjskih stanov*, I. del (1499–1515), II. del (1516–1519). Publikacije Arhiva SRS, Viri 1–2. Ljubljana: Arhiv SRS, 1980, 1986.

Wiessner, Hermann (Hrsg.): *Monumenta historica ducatus Carinthiae: geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten*, IX, X, XI. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1965, 1968, 1972.

Literatura

Bidermann, Hermann Ignaz (Hrsg. Sigmund Adler): Die österreichischen Länder-kongresse. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 17 (1896), str. 264–292.

Bizjak, Matjaž: Die geschichtlichen Beziehungen slowenischer Länder zu Bayern im 15. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung des Hochstifts Freising. *Bayern und Slowenien in der Früh- und Spätgotik* (Hrsg. Janez Höfler in Jörg Traeger). Regensburg: Schnell & Steiner, 2003, str. 41–57.

Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 2. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.

Blaznik, Pavle: O virih za freisinško in brikensko posest na Slovenskem. *Arhivi*, I (1978), št. 1, str. 17–18.

Blaznik, Pavle: O zbirki mikrofilmov v škofje-loškem muzeju. *Arhivist*, VIII (1959), str. 61–65.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984 (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Wien 1965).

Fräss - Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens. Band I: Das Mittelalter*. Klagenfurt: J. Heyn, 1984.

Heinig, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*. Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17, Teil 1–3. Köln - Weimar - Wien: Böhlau, 1997

Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XXIV (1943), str. 1–61.

Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.

Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Zbirka ZRC 20. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998.

Košir, Matevž: Die krainischen Landstände und ihre Versammlungen im 16. und 17. Jahrhundert (Ihre innere Struktur zur Zeit der Reformation und Gegenreformation). *Parliaments, Estates and Representation*, 24 (2004), str. 131–146.

Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Tipkopijske doktorske disertacije. Ljubljana, 1999.

Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Wien - München: Oldenbourg, 2002. (MIOG, Ergänzungsband, 41).

Levec, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 19 (1898), str. 244–301.

Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz - Wien - Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929.

Moltke, Konrad von: *Siegmund von Dietrichstein. Die Anfänge ständischen Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in der Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I.* Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 29. Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1970.

Nared, Andrej: Arhiv kranijskih deželnih stanov. *Arhivi*, XXIV (2001), št. 2, str. 1–17.

Nared, Andrej: Dežela - knez - stanovi. Oblikovanje kranijskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. *Thesaurus memoriae, Dissertationes* 7. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

Nared, Andrej: Začetki kranijskega prelatskega stanu. *Historični seminar* 7 (ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 9–37.

Obvestila Arhiva Republike Slovenije, XXI, št. 2 (ur. Gašper Šmid et al.). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Putschögl, Gerhard: Die Ausschusstage der österreichischen Länder. *Österreich in Geschichte und Literatur*, 1964, str. 431–437.

Seuffert, Burkhard: *Drei Register aus den Jahren 1478–1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens*. Innsbruck: Wagner, 1934

Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.

Šega, Judita: Evidentiranje arhivskega gradiva freisinskega loškega gospostva. *Blaznikov zbornik*. Zbirka Loški razgledi, Doneski 11 (ur. Matjaž Bizjak). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2005, str. 173–176.

Vilfan, Sergij: Deželni zbor. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), 2. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 252–254.

Vilfan, Sergij: Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain. *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte* (ur. Hubert Glaser). München: Wevel, 1990, str. 351–365.

Vilfan, Sergij: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Vilfan, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji). *Zbornik znanstvenih razprav*, 48 (1988), str. 207–219.

Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. Ein Lehr- und Handbuch*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- u. Universitäts-Buchhandlung, 1894–1938.

Wiesflecker, Hermann: *Österreich im Zeitalter Maximilian I. Die Vereinigung der Länder zum frühmodernen Staat. Der Aufstieg zur Weltmacht*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenbourg Verlag, 1999.

Zeibig, Hartmann Josef: Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblände zu Innsbruck 1518. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 13 (1854), str. 201–316.

Zusammenfassung

DIE ÄLTESTEN INSTRUKTIONEN FÜR DIE KRAINER LANDTAGSKOMMISSARE

Die Landtage als grundlegende Organisationsform der Funktion der Landstände entwickelten sich in Krain ähnlich wie in den anderen Ländern des Habsburgerreichs im Lauf des 15. Jahrhunderts. Der erste zuverlässig dokumentierte Krainer Landtag wurde im Jahr 1463 abgehalten, einige Quellen

lassen vermuten, dass die Krainer Landstände (zumindest der Adel) auf den dem Landtag entsprechenden Versammlungen bereits im zweiten und dritten Jahrzehnt des 15. Jahrhunderts zusammentraten. Außer den Landtagen für das einzelne Land sind Versammlungen bekannt, an denen die Stände mehrerer Länder teilnahmen; sie werden in zwei Typen eingeteilt. Die ersten sind die Ländertage, d. h. Versammlungen dreier oder zumindest zweier innerösterreichischer Länder, auf denen in der Regel am selben Ort und zur selben Zeit alle Stände dieser Länder zusammentraten. Diese Form war vor allem in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts häufig. Eine ähnliche, jedoch rationalere und effektivere Entwicklungsphase stellten die Ausschusslandtage dar. Der Landesherr ließ nicht mehr alle Stände zusammentreten, sondern nur die Delegierten der Landstände der einzelnen Länder, die als landständische Ausschüsse fungierten. Die Ausschusslandtage sind für die Zeit Maximilians typisch. Die Quellen bieten uns für einen beträchtlichen Teil der Frühphase der Landstände und des landstäglichen Verfahrens kein gutes Bild. Das Verfahren auf den Landtagen, Ländertagen und Ausschusslandtagen, die ja fast dem gleichen Zweck dienten, war ähnlich, auch die meisten Handlungen waren allen drei Formen gemeinsam. Wesentlich ist, dass nur der Landesherr die Landtage einberufen durfte; auf ihnen diskutierten, verhandelten und beschlossen die Stände meist über die Steuern, die sie für Verteidigungs- und sonstige Landeszwecke entrichten sollten.

Unter den Dokumenten (Akten) der Landtage sind in inhaltlicher Hinsicht die Instruktionen für die Krainer Landtagskommissare von größter Bedeutung. In der Instruktion erteilte der Landesherr

seinen Bevollmächtigten – Kommissaren praktische Anweisungen, wie sie sich auf dem Landtag verhalten sollen, was sie von den Ständen fordern sollen (Proposition) und was sie diesen zum Tausch anbieten dürfen. Die Instruktionen sind auch deshalb interessant, weil sie außen- und innenpolitische Verhältnisse, Kriegereignisse, Verteidigungs- und Sicherheitslage, Notwendigkeiten der Hilfeleistung und schließlich konkrete Geldforderungen schildern.

Unter den ältesten und interessantesten Krainer Instruktionen findet sich die Instruktion für Hans Auersperg, Georg Eck und andere nicht genannte Kommissare, die den Landesherrn auf dem Landtag am 25. November 1502 vertraten. Die Abschrift der Instruktion ist unter dem Material der Herrschaft Bishoflack im Bayerischen Hauptstaatsarchiv in München erhalten geblieben. Dieser Landtag stand in zeitlichem und inhaltlichem Zusammenhang mit zwei Ausschusslandtagen der niederösterreichischen Länder, dem vom August 1502 (Wienerneustadt) und dem vom März 1503 (Linz). In der Krainer Instruktion, die sich nicht wesentlich von den Instruktionen für die anderen niederösterreichischen Länder unterschied, ist die Rede vor allem von der Bewilligung einer der Gült unterliegenden Kavallerie, von allgemeinen Verteidigungsmaßnahmen, gegenseitiger Hilfeleistung und verschiedenen ständischen Beschwerden. Der Kern der Instruktion bezieht sich auf die Gestaltung der Wehrordnung für die österreichischen Erbländer. Es war dies einer der ersten Versuche Maximilians, in seinen Ländern eine größere Selbstständigkeit auf militärischem Gebiet zu erreichen und eine effektivere Verteidigung zu sichern.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 82-992(497.4)"1630/1631"

Prejeto: 10. 8. 2009

**Eine winterliche Reise von Innsbruck über Kärnten
nach Triest und Wien (1630/31) –
Die Beschreibung des Brautzugs der Prinzessin Maria Anna
von Spanien durch Jakob Hannibal II. von Hohenems**

MANFRED TSCHAIKNER

Vorarlberger Landesarchiv, Kirchstraße 28, A-6900 Bregenz

e-pošta: manfred.tschaikner@vorarlberg.at

IZVLEČEK

ZIMSKO POTOVANJE IZ INNSBRUCKA V TRST IN NA DUNAJ PREKO KOROŠKE (1630/31) –
OPIS POROČNEGA SPREVODA PRINCESE MARIJE ANE ŠPANSKE NA PODLAGI ZAPISA
JAKOBA HANIBALA II. PL. HOHENEMSA

Kulturnozgodovinsko zanimiv potopis vorarlberškega plemiča v spremstvu tirolskega deželnega kneza nadvojvode Leopolda V. obravnava tudi prečkanje današnjega slovenskega teritorija. Temu poglavju avtor posveča še posebej veliko pozornosti. Opisuje probleme s poplavo v Planini, svečan sprejem kranjskih stanov na Vrhniki, zabavno vožnjo s čolnom na Ljubljanici, bivanje v Ljubljani in nevarno vožnjo čez zasneženi Ljubelj.

KLJUČNE BESEDE: poročilo, plemstvo, potovanje, poročni sprevod, Koroška, Trst, Innsbruck, Dunaj

ABSTRACT

A WINTRY JOURNEY FROM INNSBRUCK VIA CARINTHIA TO TRIESTE AND VIENNA
(1630/31) –
THE DESCRIPTION OF THE BRIDAL TRIP OF THE PRINCESS MARIA ANNA OF SPAIN
BY JAKOB HANNIBAL II. OF HOHENEMS

Culturally and historically interesting travel report written by the Vorarlbergian aristocrat in the entourage of the Tyrolian ruler archduke Leopold V deals also with the crossing of the today's Slovenian territory. The author places special emphasis on this segment of the report. He describes problems with flood water in Planina, the solemn reception of the Carniolan estates in Vrhnika, an amusing boat trip on the Ljubljanica river, the residence in Ljubljana and the dangerous crossing of the snow-covered Ljubelj.

KEY WORDS: reports, nobility, travels, wedding processions, Carinthia, Trieste, Innsbruck, Vienna

Einer der ausführlichsten frühneuzeitlichen Reiseberichte, über die das Vorarlberger Landesarchiv verfügt, stammt aus der Feder des Grafen Jakob Hannibal II. von Hohenems. Er beschreibt darin eine Reise, die ihn von Anfang Dezember 1630 bis Ende Februar 1631 im Gefolge Erzherzog Leopolds V. von Innsbruck über Kärnten nach Triest und von dort nach Wien geführt hat.¹

Der Tiroler Landesfürst hätte ursprünglich die Aufgabe übernehmen sollen, die spanische Prinzessin Maria Anna, die im April 1629 in Form eines »Desponsoriums« mit dem Kaisersohn Ferdinand III. verheiratet worden war und deshalb im Bericht stets als »Königin von Ungarn« bezeichnet wurde, von Trient nach Wien zu geleiten. Die damals in Norditalien grassierenden Seuchen führten aber dazu, dass der Brautzug unter dem Herzog von Alba einen Umweg über Neapel nahm, so dass Leopold V. die Prinzessin in Triest in Empfang nehmen und von dort an den habsburgischen Hof bringen musste.²

Über diese Ereignisse veröffentlichten Anton Gindely 1884 und Josef Hirn 1903 Berichte, die sich auf die »Annales Ferdinandei« von Franz Christoph von Khevenhüller, der seit Anfang 1631 Obersthofmeister Maria Annas war, und auf Unterlagen im Österreichischen Staatsarchiv stützten.³ Im Jahr 1963 wurde der Reisebericht Jakob Hannibals II. von Hohenems in der Biografie seines Vaters, Graf Kaspar von Hohenems, erstmals publiziert. Deren Autor, Ludwig Welti, paraphrasierte den Originaltext weitgehend, zitierte einige Passagen daraus wörtlich und ergänzte ihn durch Angaben aus den »Annales Ferdinandei« sowie aus der regionalhistorischen Literatur.⁴

Im Folgenden werden die Darlegungen Jakob Hannibals als wertvolle kulturgeschichtliche Quelle vollinhaltlich und, so weit dies möglich ist, buchstabengetreu wiedergegeben. Der besseren Lesbarkeit halber sind dabei spätere Ergänzungen und Korrekturen nur dort gekennzeichnet, wo sie inhaltlich relevant erschienen. Die Anmerkungen

Bildnis Graf Jakob Hannibals II. von Hohenems aus dem Jahr 1617 (Vorarlberger Landesarchiv, Fotosammlung 2/13)

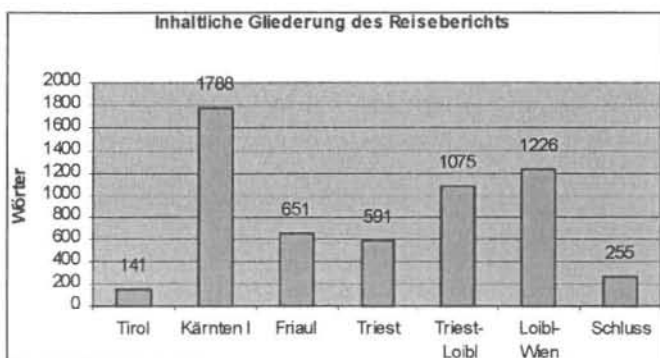
führen die heutigen Namensformen der erwähnten Örtlichkeiten an und erklären ungebräuchliche Begriffe sowie Abkürzungen. Auch eine regionale Gliederung des Textes durch entsprechende Überschriften wurde vorgenommen. Die Reise führte vom 4. bis 12. Dezember durch Tirol, bis 7. Januar durch Kärnten und bis 23. Januar durch Friaul. Bis zum 2. Februar hielt man sich in der Stadt Triest auf, wo das Geleit der spanischen Prinzessin übernommen wurde. Vom 2. bis 11. Februar durchquerte der Brautzug heute slowenisches Gebiet. Die Strecke vom Loiblpass bis Wien wurde schließlich bis zum 26. Februar zurückgelegt. Die beigefügte Grafik veranschaulicht, wie lange sich die Reisegesellschaft in den verschiedenen Regionen aufhielt.

¹ Vorarlberger Landesarchiv, Reichsgrafschaft Hohenems 36.23.

² Widorn: *Die spanischen Gemahlinnen*, S. 63–81; Mecenseffy: *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreißigjährigen Krieges*, S. 38–44; Weiss: *Der Innsbrucker Hof unter Leopold V. und Claudia de' Medici (1619–1632)*, S. 326–338.

³ Hirn: *Wiener Zeitung* v. 8. 3. 1903, S. 3–6, u. 15. 3. 1903, S. 3–6.

⁴ Welti: *Graf Kaspar von Hohenems 1573–1640*, S. 297–307.

In Jakob Hannibals Bericht werden folgende Örtlichkeiten angeführt:

- Tirol: Brixen, Bruneck, Innichen, Innsbruck, Linz, Mühlbach, Rodenegg, Sillian, Steinach, Sterzing,
- Kärnten: Arnoldstein, Friesach, Greifenburg, Hollenburg, Klagenfurt, Landskron, Millstatt, Ossiach, St. Veit an der Glan, Spital, Velden, Villach, Wernberg, Tarvis,
- Krain: Krainburg/Kranj, Laibach/Ljubljana, Loibl/Ljubelj, Neumarkt/Tržič, Oberlaibach/Vrhnika, Planina,
- Steiermark: Bruck an der Mur, Graz, Judenburg, Kindberg, Knittelfeld, Leoben, Mürzzuschlag, Neumarkt, Unzmarkt,
- Niederösterreich: Kaiserebersdorf, St. Marx, Schottwien, Traiskirchen, Wien, Wiener Neustadt,
- Friaul: Duino, Flitsch/Bovec, Görz/Gorizia/Gorica, Gradisca, Kanalburg/Kanal, Karfreit/Kobarid, Lipizza/Lipica, Sežana, Tolmein/Tolmin, Triest/Trieste,
- Italien: Ancona, Neapel/Napoli, Venedig/Venezia.

Über die Angaben zu den einzelnen Stationen der Reise hinaus enthält der Bericht folgende thematische Schwerpunkte:

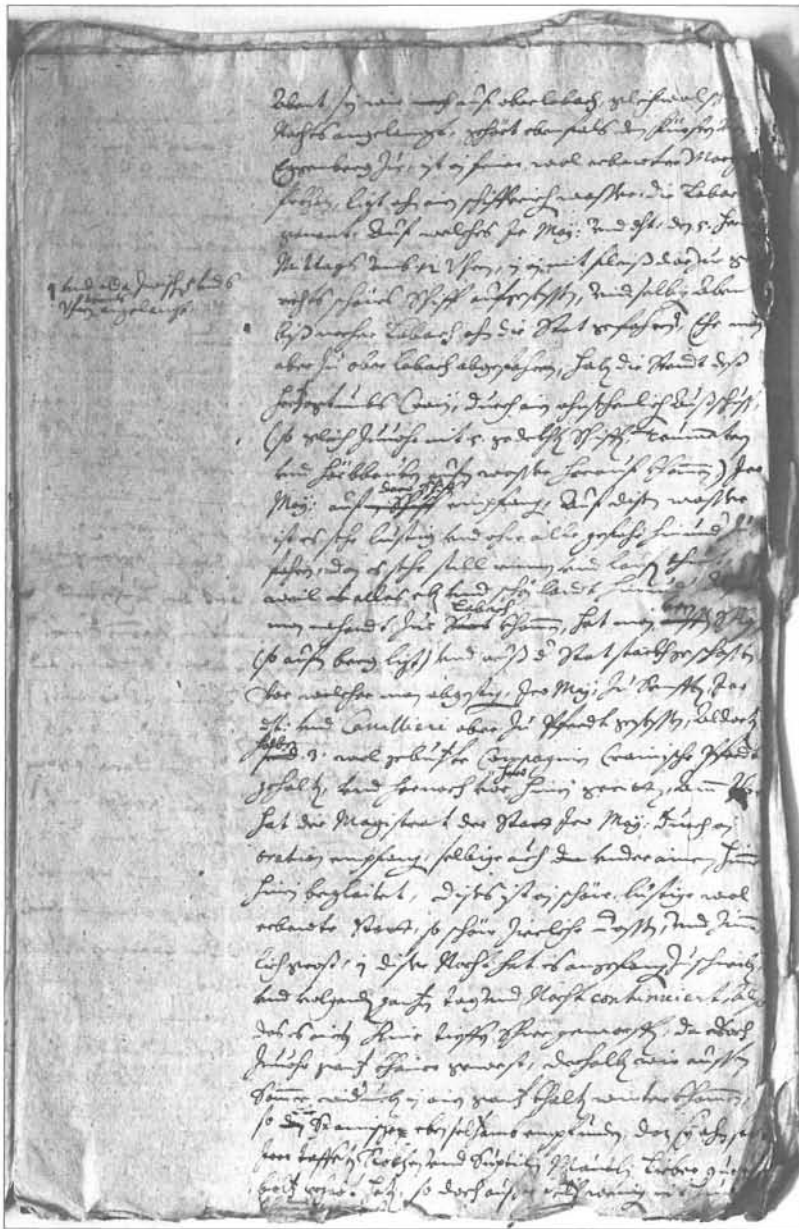
- Aufenthalt in Villach mit Ausflügen in die nähere und weitere Umgebung,

- Aufenthalt in Görz mit Ausflügen in die nähere Umgebung,
- Übernahme der Braut in Triest,
- Schwierigkeiten infolge des Hochwassers in Planina,
- Empfang durch die krainischen Stände samt Bootsfahrt von Oberlaibach nach Laibach und Aufenthalt dort,⁵
- erste Begegnung des Kaisersohns mit seiner Braut in Mürzzuschlag.⁶

Im Reisebericht wurden also nicht alle Regionen inhaltlich gleich ausführlich bedacht. Im Gegensatz zu den acht Tagen in Tirol fand der 26-tägige Aufenthalt Erzherzog Leopolds und seiner Begleitmannschaft in Kärnten, dessen Länge durch

⁵ Die von Welti als »bombastische« bezeichnete Begrüßungsrede des städtischen Magistrats (ebenda, S. 304, Anm. 3) ist im vierten Band von Johann Weichard Valvasors »Ehre des Hertzogthums Crain«, erschienen in Laibach 1689, auf S. 592 abgedruckt. Valvasor verzeichnete die Durchreise der Königin als Hauptereignis des Jahres 1631: ebenda, S. 591–593.

⁶ Bei Widorn (wie Anm. 2), S. 78, und Welti (wie Anm. 4), S. 305, wird dieses Ereignis auf den Semmering lokalisiert; Hirn, 15. 3. 1903, S. 6, berichtet, dass es in Schottwien stattgefunden habe. Er erwähnt auch, dass die Braut den Bräutigam nach einem Bild erkannt habe. Die Freude der Braut soll zu einem guten Teil dadurch bedingt gewesen sein, dass ihr davor zugetragen worden war, ihr Bräutigam sei »häßlich und nicht normal veranlagt«: Widorn (wie Anm. 2), S. 77–78.

Jene Seite des Reiseberichts, auf welcher der Empfang durch die krainischen Stände samt Bootsfahrt von Oberlaibach nach Laibach und Aufenthalt dort dargelegt wird (Vorarlberger Landesarchiv, Reichsgrafschaft Hohenems 36,23)

Verzögerungen bei der Anreise der spanischen Prinzessin bedingt war, einen leicht überdurchschnittlichen Niederschlag. Dessen Beschreibung umfasst etwa ein Drittel des Textes. Jeweils ungefähr ein Fünftel der Aufzeichnungen entfällt auf die Reise von Kärnten nach Triest einschließlich der dort erfolgten Übernahme der Braut, auf die Durchquerung der Krain und auf den Rest der Strecke vom Loiblpass bis Wien. Während vor allem die Ausführungen über Friaul, aber auch jene über Triest im Vergleich zur Aufenthaltsdauer knapp ausfielen, widmete der Autor der Krain

relativ am meisten Aufmerksamkeit. Weitaus geringer – und vor allem in Anbetracht der größeren Distanz viel oberflächlicher – fiel die Berichterstattung über die Reise vom Loiblpass nach Wien aus. Den Abstecher nach Maria Saal⁷ zum Beispiel erwähnt Jakob Hannibal nicht. Bezüglich der Hochzeitsfeierlichkeiten in Wien verweist er auf einen geplanten Bericht in Druckform aus anderer Feder, der in der Österreichischen Nationalbibliothek vorliegt.⁸

⁷ Hirn (wie Anm. 3), 15. 3. 1903, S. 6.

⁸ Weiss (wie Anm. 2), S. 334, Anm. 501: Signatur 726.371-B.

Jakob Hannibal II. von Hohenems wurde am 20. März 1595 als ältester Sohn Graf Kaspars (1573–1640) geboren. Unter diesem erlebte das reichsgräfliche Haus, das neben der Grafschaft Hohenems und dem Reichshof Lustenau auch über die Grafschaft Vaduz und die Herrschaft Schellenberg – also über das Gebiet des heutigen Liechtenstein – sowie ein Territorium in Norditalien verfügte, seinen Höhepunkt. Zum Zeitpunkt der Abfassung des Reiseberichts war Jakob Hannibal Vogt der habsburgischen Herrschaft Feldkirch, erzfürstlicher Geheimer Rat, Obriststallmeister und Kämmerer.⁹ Für Ludwig Welti bildete die Teilnahme am Brautzug die »denkbar schlechteste Schule, Jakob Hannibal seine Verschwendungssucht abzugewöhnen.«¹⁰ Aufgrund der hohen Verschuldung setzte denn auch, nachdem er 1640 seinen Vater beerbt hatte, ein rapider Niedergang des Hauses Hohenems ein.¹¹ Jakob Hannibal II. verstarb nach etwas mehr als fünf Jahren Alleinregierung am 10. April 1646 unter Zurücklassung zweier noch unmündiger Söhne.¹²

Der Autor erwähnt sich selbst im Reisebericht selten. Auch stellt er nur einmal einen Bezug zu seiner Heimat, dem Vorarlberger Rheintal, her, indem er festhält, dass der Weg von Görz nach Duino noch viel schlimmer als jener »bei uns« durch die »Klause« sei. Damit war zweifellos jene bei St. Arbogast gemeint. Diese wurde gerade damals durch eine neu errichtete so genannte »Soldaten-« oder »Kriegsstraße« im Talboden umgangen beziehungsweise umfahren.¹³

Laut Welti berichtete Jakob Hannibal »seinem Vater laufend über die Erlebnisse und Beobachtungen während dieser merkwürdigen Reise.«¹⁴ Tatsächlich schrieb der Sohn am 20. Dezember aus Villach, am 12. Januar aus Görz und am 7. Februar aus Laibach. Aus dem ersten Antwortbrief des Vaters erfährt man nur, dass Jakob Hannibal seit langem unter einem Katarr litt. Von den anderen Umständen der Reise ist nicht die Rede. Den Brief aus Görz beantwortete Kaspar mit der Feststellung, er habe *darauf sehr gern vernommen, wie es*

mit der raiß unnd anderm bißhero ergangen. Der allmechtige gebe gnad, daß alles zum besten abgehe, unnd höre gern, daß ihr alda zue Görz so guet früelingwetter angetroffen, wie dann, da ihr gehn Triest kkommen werden, ihr den sommer gar geniessen werden. Der Brief aus Laibach kam am 21. Februar in Hohenems an. In der Antwort Kaspars heißt es, dass er *besonders gern dein gesundheit wie auch, wie es mit der königl. raiß von Triest biß dahin abgangen, vernommen, welches mir dan ein sondere ergötzlichkeit gewest.*¹⁵

Nach Abschluss des Unternehmens verfasste Jakob Hannibal einen Gesamtbericht darüber, der in Form eines vielfach überarbeiteten Manuskripts vorliegt, das zwanzig Folio-Seiten (21 x 33 Zentimeter) auf sechs Bögen umfasst. Der Großteil des Textes entstand wohl schon 1631, denn in einem Nachtrag am Rand ist chronologisch zutreffend festgehalten, dass der Krieg um Gradiska »vor 14 Jahren« stattfand. Der Bericht wurde allerdings noch 1639 insofern ergänzt, als eine Randnotiz den Tod des Grafen Georg von Salamanca-Ortenburg »vor vier Wochen« vermerkte. Zu welchem bestimmten Zweck die Reisebeschreibung angefertigt und später aktualisiert wurde, ist unbekannt.

Erzherzogische raiß von Innsprugg in Friaul und von dannen mit der Königin in Ungarn biß nach Wien.

[In Tirol]

Den 4 decembris ao 1630 seindt ir fr. dht.¹⁶ von Innsprugg sambt thails dero hofstatt umb 12 uhr mittags verraist und selbigen abent zu Stainach angelangt, so 3 meil wegs.

Andern tags den 5ten dito auf den abend [...] zu Störzingen¹⁷ ahnkhummen.

Den 6ten zu Mülbach gleich uderm schloss Rodnegg.¹⁸

Den 7. zu Brauneggen,¹⁹ also ir dht. von ihr fr. gd.²⁰ von Brixen empfangen und ganz costfrey gehalten worden.

Sontags, den 8ten dito seindt sy zu Innichen ubernacht gelegen.

Montags, den 9ten zu Sillian das mittagmahl eingonnnen und zu nachts zu Lienz ankhom-

⁹ Vorarlberger Landesarchiv, Reichsgrafschaft Hohenems 36,21+22.

¹⁰ Welti (wie Anm. 4), S. 307.

¹¹ Welti: *Geschichte der Reichsgrafschaft Hohenems und des Reichshofes Lustenau*, S. 117–118 u. Stammtafel; detailliertere Angaben zu Jakob Hannibals Biografie finden sich in Welti (wie Anm. 4), passim; Burmeister: *Die Grafen von Hohenems*, S. 68–71.

¹² Welti (wie Anm. 11), S. 118.

¹³ Tschalkner: *Die Vorarlberger Verkehrswege*, S. 294.

¹⁴ Welti (wie Anm. 4), S. 298.

¹⁵ Vorarlberger Landesarchiv, Hohenemser Archiv 37,6.

¹⁶ fürstliche Durchlaucht

¹⁷ Sterzing

¹⁸ Rodenegg

¹⁹ Bruneck

²⁰ fürstliche Gnaden

men, alda sy 2 tag still ligen pliben. Bis hiehero von Insprugg aus seindt 22 meil.

Aldorten haben sy ain stundt wegs von Lienz, hoch in ainem berg, am mitwoch hernach ain gambsjagen gehalten, in welchem 7 gambs bekhommen worden, ir dht. haben selbsten 3 davon geschossen.

[Erster Aufenthalt in Kärnten]

Den 12ten seindt ir dht. von dannen widerumben verraist und auf Greiffenburg zogen, dorten ubernacht gebliben. Ist ain schloss und zimmlicher markt flekhen. Hat noch vor wenig jahren den herren graffen von Ortenburg zuegehört. Sy habens aber schulden halber ainem andern, so sich Brem nennt, einantwurten miessen. Ist ain feine herrschafft darzue gehörig und statliche schnabelwaitd aldorten, wie dann ain khlainer saal vor ir dht. zimmer voller hasel-, schnee- und stahnhüener, auch haasen ain grosse anzahl, aldorten gehangen, so von dem kay. comissario erkhaufft und alles nacher Villach versandt worden.

Den 13ten seindt ir dht. auff Spital auf die nacht geraist, ain wohnung und residenz herrn graffen Jerg von Ortenburg. Seindt iren vor disem gar vil brüeder gewest, aber alle biß ahn ine nach und nach [Nachtrag am Rand: wie dann der letster erst vor 4 wochen] gestorben. Hat auch khaine kinder, ist schon etlich jahr verheuratet, hat ain zimmlich wol erbawten palast, wirdt aber sehr ubel gehalten und conserviert, in dem ubrigen auch schlechtlich in ainem und andern mobiliert und zuegerichtet. Dorten haben ir dht. sovil nachricht empfangen, das es mit eylunge dero rais hinein nit nötig und die kinigin von Neapoli noch nit aufgebrochen. Dero-wegen sy sich entschlossen, dero obr.²¹ silber cammren, Jacob Kurzen von Turn, zu iro kay. may.²² ab zu fertigen, umb ordinanz zu erholen, ob sy stantibus rebus weiter hinein sollen oder wessen sy sich zuverhalten. [Nachtrag am Rand: Und weilten der graff Kevenhiller, so kay. ambassador bey der kinigin, iro may. so wol auch irer dht. proponiert, dass weilten der Duca d'Alba, so gar khainen lust, die kinigin uber mehr herüber in den venedigischen galleren zufüren, so werde kain ander oder besser mitl sein, als dass ir dht. gar auf Ancona zuekommen und sy dorten empfangen und herüber füern sollen, so ir dht. aber aus vilen beweglichen ursachen und bedenken nach darüber gehaltenen

rath ime herrn Kevenhillern rundt abgeschlagen. Desswegen ime auch ain aignen curier von dorten aus zuegeschikht. Auch iro mt.²³ durch bemelten Kurzen biten lassen, solches iro nit zuezemueten. Haben iro auch die ursachen und billiche bedenken weitleuffig zuerkhenen geben.] Haben deroselben auch geschriben, das sy sich bis auf ferneren dero bevelch zu Villach tratenieren[!] und aufhalten wollten. Dero hoffstat haben sy dero-wegen auf bemeltes Villach sambstag den 14ten abents hin geschikht.

Iro dht. aber sein mit etlichen wenigen cavallieri zu den herrn pp.²⁴ Jesuwitten nacher Milstat, eben selbigen nach mittags veraist, so ain meil wegs von Spital und auch umb sovil abwegs. Dises ist ain khlainer marktflekhen, negst ainem zimmlich grossen fischreichen see gelegen, und gehört ain grosse herrschafft und jurisdiction darzue. Dises alles haben die ietzt regierende kay. m., als sy gleich regierender erzherzog diser landen worden, vor 30 jahren bemelten patribus societatis einantwurten und ubergeben lassen. Dises ort hat vor etlich 100 jahren ainem orden, so sich St. Jergen orden genennt, zuegehört. Hat seinen sondern hochmaistern gehabt, so fr.²⁵ titl und nammen gefuert. Hernacher ist solches zu ainer abbtey und minchen closter gemacht worden, bis letstlichen sy durch ihr ubel hausen und unverantwortliches leben darumben khummen und disen patribus eingeben worden, denen es gar wol bekhumbt, dan sy gewiß in die 35.000 fl. davon einkummen haben. Ist ain grosse und weite, aber zimmlich rauche und gebürgige herrschafft, miessen gleichwol 3 andere collegia auß disem einkommen erhalten und alimentiert werden, alß des zu Grez,²⁶ Clagenfurth und Judenburg. Aldorten zu Milstat haben sy nuhr 4 patres und 2 brüeder, alle guete haushalter und die das gelt gar wol khennen. Amm sonntag seindt ir dht. dorten still gelegen.

Montags [Nachtrag am Rand: den 16.] aber auf den abent auf Villach verraist, aldorthen sy von dem magistrat und der burgerschafft in der wöhr,²⁷ auch mit schiessen und anderem gebürlichem empfangen worden. Dise stat mit etwas umbligenden territorio gehört hern bischoff von Bamberg zue, so noch ain andere herrschafft, etlich meil von hier gelegen, aldorten er ainen aignen regierenden viztumb hat.

23 Majestät

24 patres

25 fürstliche

26 Graz

27 bewaffnet

21 obrist

22 kaiserliche Majestät

Ihr dht. haben die allhier verblibne tag mit zimmlicher langweil zuegebracht, indeme diß ain sehr melancolische und unlustige statt, in ainem zimmlich weiten thal gelegen.

Den 18. dito seindt ir dht. spazieren außgeritten, aber gar baldt wider umbgekhert, dan es sehr khalt wahre.

Volgenden donnerstag, den 19. haben ir dht. ain haasen jagen gehalten, dabey sy 8 hasen gefangen, ain halbe stundt von der statt.

Freitag hernach gegen abent hat es ahnfangen allgemach zuschneyben und folgenden sambstag bis in die nacht continuirt, also das ain knie tieff schnee geworffen worden.

Amm montag den 23ten seindt ihr dht. zu schlitten (da es sehr guete baan gehabt) auf das negst gelegne schloss Landtsron gefahren, herrn Hans Kevenhillern zuegehörig. Ist ain schönes wohl erbawtes berghaus, zimmlich gros, hat ainen sehr bequemen fahrweeg darzue, ob es wol zimmlich hoch und auf einem harten felsen ligt. Dahero ain schönes aussehen und sonderlichen gegen der statt herein, von welcher es ain guete stundt ligt. Dises schloss sambt darzue gehöriger herrschafft ist fail und zuverkhauffen, dan sich besagter herr Hans Kevenhiller wegen der religion ins reich retirirt.²⁸ Er und andere von seinem geschlecht haben schon ahnsehenliche gelegenhaiten und herrschafften in Kärndten und Steir der religion halben verkhauffen und wekhgeben miessen, weilen sy sich nit zu unserm glauben bekennen wollen. Derowegen sy für iro persohnen ganz aussem landt wekh gezogen. Von herrn Paul Kevenhillern hat herr Kinigl, freyherr zu Ernburg etc., ain feine nuzliche herrschafft umb 145.000 fl. erkhaufft. Hat ain schloss oder wohnung dabey, aber nit von grosser importanz.

Ahn dem h. weyhnechttag hat der prelat von Arlsperg,²⁹ so Benedictiner ordens und 2 meil von Villach wohnt, das ambt in pontificali wie auch den abent zuvohr die vesper gesungen.

[Nachtrag am Rand: Disen tag ist irer dht. obr. silber cammrer von ir kay. may. widerumben zu rukh gelangt, welche dan begert, dass ihr dht. ain als den andern weeg fort nacher Görz ziehen solle, aber mit versicherung, dass iro dht. niemals von dero-selben zuegemuetet werde, daß sy uber mehr ziehen sollen, wie sy dan solches auch durch aignen curier naher Napoli accisirt.]

Ahn st. steffanstag hernacher seindt ir dht. mit thails cavallieri und weniger hoffstat nach mittag auf zuvohr beschehne einladung deß herrn prelaten nacher Ossiach gefahren, so auch Benedictiner ordens und ain zimmlich reiches kloster. Der hat ihr dht. und menigkhlichen sehr wohl tractiert und gehalten. Ligt auch 2 meil wegs von Villach ahn ainem sehr lustigen und fischreichen see. Diser prelat ist auß Schwaben gebürtig, ain wakherer herr, so zu Salzburg bey den Benedictiner aldorten gestudiert. Andern tags nach mittag seindt ir dht. widerumben auf Villach zuegezogen.

Amm sambstag hernach seindt sy nachmittags auf ain schloß hinauß gefahrn, so Wernberg haist und anderhalb stundt von Villach ligt. Gehört ietzt dem graffen von Wagenburg zue, so director deß gehaimben raths zue Grez ist. Vor disem aber hat es auch dem herrn Kevenhillern zuegehört. Hat ain besondere herrschafft und jurisdiction darzue. Ist ain fein wol erbawtes schloß und hat zimmlich schöne lust- und vil baumgärten und etlich klaine teich oder weyer dabey. Dises schloß und herrschafft sambt aller zuegehör wirdt vom bemelten graffen ainem von adel, so darauf wohnt, umb ain jerlichen bstandt, als 6.000 fl. verlassen. Diser bstandtmann oder von adel hat ir dht. ain vischenz gehalten gleich underm schloß ain klaine 4tl stundt davon in dem wasser, die Trah³⁰ genandt. Die visch, so lauter nasen und etlich wenig eschen gewesen, seindt underm eiß mit ainem garn gefangen worden.

Montags, den 30. xbris seindt ir fr. dht. mit all bey sich habenden cavallieri [Nachtrag am Rand: alle zu schlitten] nacher Klagenfurt geraist, so auf 8 stundt wegs von Villach ligt. Undterwegs haben ir dht. das mittagmahl zu Velden eingenommen, so ain schönes zimmlich wol erbawtes hauß, auch herrn Hansen Kevenhillern zuegehörig, so ebenmessig zuverkhauffen. Ligt anfangs und hart am Clagenfurter see, so biß auf ain virtl stundt zu der statt sich hinzue erstreckht, ubersicht solchen schier ganz, mueß somerzeit ain sehr lustig ort sein. Ist mit gärten und feinen brunnwerkh wohl versehen, wie es dann under anderen ainen brunnen, so 18 starkhe rohr treibt. Zu disem schloss hat es auch sein sonderbare herrschafft und zuegehorige jurisdiction. Von ende dißes sees hat es ain virtlstundt biß in die stat hinein, ainen weiten canal, dardurch man mit klainen und großen geladnen schiffen (ausser winterlicher zeit, dan er alßdan zuegefrüert) fahren kann, also das man von obbemeltem schloß durch den see und disen canal biß in die statt zu schiff

²⁸ zurückgezogen

²⁹ irrtümlich statt: Arnoldstein

³⁰ Drau/Drava

khummen kann. Ain halbe stundt vor diser statt Clagenfurt hat ain ehramsbe landschafft iro dht. mit ohngefahr 25 schlitten und ainer compagnia gültperfdt³¹ mit trummeten³² und hörpauken³³ empfangen und hat der burggraff, so ain herr von Schretenbach, die red gethan. Alß man nahendt zur statt gelangt, ist die burgerschafft mit gueter ordnung in der wehr gestanden und die stukh auf den wahlen³⁴ loss geschossen worden, wie dan, so baldt ir dht. imm zimmer gewest, reiter und fueßvolkh ebenmesslig, jede partey absonderlichen, 3 mahl auffm plaz salve³⁵ geschossen. Dise statt gehört der landschafft oder landtstenden in Kärnten eigenthumblichen zue, wie sy dan ir dht., weilen sy dorten gewest, kostfrey und in allem uberauß statlich gehalten. Hat in diser stat schöne heuser, ist auch zimlich wol fortificiert,³⁶ mit stukhen³⁷ wol versehen, darinen ain ahnsehenliches wol erbawtes Jesuwitter collegium, welches vor jahren die lutrischen für ir seminarium und schulen mit irem grossen unkosten aufferbawt, in welchen auch ire predicanten mit iren weibern und kindern gewohnt. Taugt ietzt gar wohl für die herrn patres. Es ist auch noch nit vil jahr, das in diser stat die catolischen ganz khain exercitium religionis gehabt. Jezt aber, gotlob, totum contrarium, bey bemelten patribus societatis haben ir dht. amm newen jahrstag das mittagmal eingenommen, zu welchem sy die fürnembste cavallieri deß landts auch einladen lassen.

Den andern januarii früe seindt ir dht. von dannen aufs mittagmahl wider nach Velden und auf den abent nacher Villach verraist, biß zum mittagmahl haben die maiste cavallieri deß landt iro dht. underthenigist das gelaidt geben.

Dieweilen nuhn ir dht. gewisse avisi³⁸ bekhommen, daß die kinigin entlichen zu Neapoliß aufgebrochen seye, alß haben sy sich zur raiß nacher Görz gnedigist entschlossen und zu dem ende sambstag, den 4. jan. dero und der herrn pagagi³⁹ und leibtrabanten vorahn geschikht. Sy aber seindt mit der halben hoffstat montags ahn der h. 3 kinig tag nach eingenommner mittag malzeit von Villach verraist und auf die nacht zu Terviß⁴⁰ anglangt. Die

ubrige halbe hoffstat ist den tag hernach gevolgt, dan dise abthailung wegen enge der quartiern und wenigen underkhommens beschehen miessen. Ist 4 meil von Villach. In disem Terviß fangt man ahn mehrer thails italienisch zu reden. Ist auch solcher flekken in dem letst gewesten friaulischen krieg durch die Venediger (so biß dahin ainen straiß fürgenommen) schier gar abgebrent worden. Ligt in ainem rauhen wilden thal. Hat aber guete heiser [Nachtrag am Rand: und zimlich reiche leut].

[In Friaul]

Andern und folgenden tags, den 7. jan. seindt iro dht. auf den abent zu Flitsch ahnkhommen. Ehe man dahin khombt, mueß man uber ain hohen und gar rauchen berg raisen, so aber diser zeit wegen vile deß schnees und beschehner außschauflung nit sonders böß gewest. Gleich ain halbe stundt, ehe man in dises dorff Flitsch khumbt, ligt fast zu endt deß angedeuten bergs auf der höche ain feste und starkhe clausen mit ainem zimlich, aber doch alt erbawten hauß, daraussen diser pass [Nachtrag am Rand: mit wenigem volk] gar wol und leichtlichen zu defendieren.

Den 8ten sein iro dht. mittags auf Charfreit,⁴¹ so ain verwüest und verbrendt dorff, und zu nachts auf Tolmino⁴² gezogen, welches ainem freyherrn von Tornberg zuegehörig. Hat negst darbey auf ainem berg ain fein schloss, daraussen man wakher feyr geben. Von dannen ist man folgenden tags zu nachts auf Canal⁴³ geraist und den 10ten hernach auf den abent zu Görz ankhommen. Ain stundt wegs von solchem Görz seindt ir fr. dht. die cavallieri und von adel diser graffschafft sammentlich entgegen khommen und solche ohngefahr mit 80 pferdt [Nachtrag am Rand: und ainem fahnen zu fueß] empfangen. Amm einziehen zu Görz hat man ab dem schloß mit stukhen starkh geschossen.

Amm sonntag hernach sein iro dht. auf das schloß spazieren geritten, wahre ain sehr schöner warmer tag. Dises schloß ligt zimlich hoch gleich ob der statt. Ist mit großen und khlainen stukhen, auch feinen, aber allten wählen der genüege nach versehen. Hat ain treffenlich sehr schönes aussehen, dan vornen hero dem mehr zue auf 5 und 6 meil weegs ain lautere schöne ebne neben etlich khlainen büheln oder colinen [Nachtrag am Rand: welche doch sovil verhindern, das man das mehr nit sehen khann].

31 Landesaufgebot zu Roß auf Grund des geschätzten Gült-
erträgnisses

32 Trompeten

33 Heerpauken

34 Wällen

35 Begrüßung

36 befestigt

37 Kanonen

38 Nachrichten

39 Gepäck

40 Tarvis/Trbiž

41 Karfreit/Kobarid

42 Tolmein/Tolmin

43 Kanalburg/Kanal

Folgenden erchtag⁴⁴ sein iro dht. auf den abent nacher Gradisca geraist, so 2 stundt von Görz, und aldorten über nacht gebliben. Andern morgens vor mittag haben selbige die vestung und alles, was in gewesten friaulischen krieg aldorten mit beschiessung ainen und andern fürüber gangen, besichtigt. Hernacher auf die nacht widerumben auf Görz gezogen. Dises Gradisca hat ainen sehr lustigen und vesten situm,⁴⁵ so wol der müeche wert, das mans noch besser befestigen sollte, doch ist solche also beschaffen, das die Venediger [Nachtrag am Rand: vor 14 jahren] mit fast ganzer irer macht vil wochen darvor gelegen und über die 12.000 schuss mit grossen stukhen [Nachtrag am Rand: aus 3 batterien] hinein gethan und es doch nit einnehmen künden.

Ist hierumben so wol zu Görz als Gradisca ain sehr schöne von wein und traidt fruchtpare landtsart. Weilen ir dht. [Nachtrag am Rand: in bemeltem Görz] still gelegen und sich aufgehalten, sein sy fast teglichen ins feldt geritten und gehezt, dan es sehr guete und schöne gelegenheit dazue, wie es auch so schön und warm wetter gewest, alß wie bey unß imm april oder anfangs deß may sein khann. Ahn disen beden orten wohnt ahn jedem absonderlichen ain hauptman, welcher ain cavalliero vom landt und in ihr kay. m. nammen das gubernament über schloß, statt und dazue gehörig landt hat. Es wohnt auch zu Görz ain starkher adel, wie auch vil auf absonderlichen schlössern und orten negst dabey herumben. Ist auch ain zimmliche statt, mit gueten heusern erbawt, hat aber khaine ringmauren, sonder lauter weinreben darumben. Ain bixenschuss von diser statt laufft ain zimmlich grosses wasser, der Lisonzo⁴⁶ genannt, fürüber. Ist ain schön, clar und fischreiches wasser.

Mitwochs, den 22. januari sein iro dht. von Görz verraist und selbigen abent zu Duin⁴⁷ angelangt, so ain fein erbawtes schloß sambt ainem markt flekhen. Ligt auf ainem harten felsen zimlich hoch amm gestad deß mehrs, gehört herrn graff Philips von Turn. Zwischen disem Duin und Görz hat es ain sehr stainigen und schlimmen weeg, so gewiß ohne alle gleichnuß vil erger und böser als der weeg bey uns durch die Claus⁴⁸ ist. Continuiert also 4 stundt ahn ain ander. Hat hierumben nit hoche, aber sehr rauche und stainige berg.

[In Triest]

Andern morgens, den 23. zwischen 8 und 9 uhr ist der hauptman oder gubernator zu Triest mit 14 gedekhten und andern schiffen in bemeltem Duin mit gueter ordnung eingefahren. Auf welche ir dht. sambt dero bei sich habender hoffstatt nachmittags sich imbarchiert⁴⁹ und nacher Triest gefahren und aldorten ohngefahr umb 4 uhr glikhlichen angelangt. [Nachtrag am Rand: Die pferdt und ubrige diener sein zu landt fort geschikht worden.] Iro dht. sein von der vöstung, auch der statt mit schiessung aus grossen stukhen gar herrlich und statlichen empfangen worden. Imm absteigen seindt außm schiff sein[] irer dht. durch den gubernator die schlüssel der statt präsentiert und übergeben worden. Hernach von dem magistrat, so in grosser ahnzahl auf ainer darzue gemachten und mit roten tuech überzognen bruggen durch ain oratorium⁵⁰ empfangen worden. 4 stundt haben wir zufahren gehabt. Das mehr ist sehr still, auch gar guet wetter gewest. Dise statt Triest ligt ahn dem meer und ahn ainem berg, also das solche ganz uneben und bergig. Hat auch gar khaine und enge gesslin. Zu obrist der stat ligt das schloß, so zimmlich [durchgestrichen: wol] erbawt und befestigt. Ist auch mit stukhen der genüege nach versehen. Wirdt durch den hauptman oder gubernatoren, so in ir, der kay. may., nammen aldorten bewohnt. Auch mit ainer stetigen garnison besezt.

Montags, den 27 jan. seindt ir may. die kinigin auß Ungern imm porto⁵¹ alda zu Triest umb 5 uhren zu abent glükhlichen und wohl mit 21 [Nachtrag am Rand: wol gebuzten und außgestaffierten] venedischen gallern⁵² angelangt. Ehender die kinigin gar ahn das gestad khummen, hat mann vom schloß und der statt allerorten wakher feür geben. So baldt iro may. ahngefahren, seindt iro dht. zu dero in die galleren hinein gangen und selbige aldorten empfangen. Alß die kinigin von der gallern abgestanden, ist solche durch den magistrat der stat empfangen und under ainem new gemachten baldachino in die kirchen beglaitet und das Te Deum laudamus gesungen worden. [Nachtrag am Rand: In solchem absteigen haben die galleren alle ire stukh loss gebrent, deren jede 6 stukh ob auf gehabt. Ist ain sehr schöne salva gewest.] Die kinigin hat man in ainem sessel getragen. Ir dht. und der herzog von Alba sein gleich vor iro geritten, die cavallieri aber

44 Dienstag

45 Lage

46 Isonzo/Soča

47 Duino

48 wohl Klause bei Götzis in Vorarlberg

49 cingeschiff

50 wohl Oration: Rede

51 Hafen

52 Galehren

sammentlich sein zu fueß gangen. So bald man ins losament⁵³ und zimmer khommen, [Nachtrag am Rand: so ins bischofs hof gewest,] hat der Duca d'Alba die kinigin [Nachtrag im Text nach acht Seiten: irer dht. ubergeben und intreguiert⁵⁴ vermög kay. und spanischen bevelchs, wie er herzog dan sich hernach umb irer may. sachen nichts weiters angenommen oder underfangen.

Folgenden tags hat man mit disbarchierung⁵⁵ der kön.⁵⁶ güeter und pagagen⁵⁷ gnuugsamb zu thun gehabt. Am freitag sein der kinigin ire ubrige güeter, senfften, maulesel und pferdt in 3 grossen vasellen⁵⁸ angelangt. Ist auch selbigen tags der general uber die galleren mit den ubrigen wekh gezogen. Hat aber für den herzog von Alba und den kiniglichen spanischen hoffstat 6 hinderlassen. Diser general hat den tag zuvohr iro dht. in dero losament mit allen haubtleuten und officieren visitiert und bey selbiger audienz gehabt, welche alle gar statlich und wol aufgebuht gewest. Die galleren nachern auch alle und sonderliche die jenige, darauf die kinigin gefahren, aufs statlichist außgerüst und mit rot und weissen fahnen bestekht. Auch die schiavi⁵⁹ und ruederer mit gleichmessiger livrea⁶⁰ bekhlaidet, die zimmer, darinnen ir may. gewest, mit geldt stukh gehenkht [Nachtrag am Rand: und hierinnen von der herschafft Venedig gewiß ainicher⁶¹ costen gespart worden]. Ir kay. may. haben jeder galleren 1.000 fl., auch jedem capitan absonderlich ain guldin kettin verehren lassen.]

[Von Triest zum Loibl-Pass]

Auf den h. liechtmess tag, den 2. febr. ist der königl. und erzherzogische auffbruch von Triest bestimbt worden und auch würrkhlichen ervolgt. Dan iro may. und fr. dht. umb i uhr ohngefahr nachmitag aldorten verraist und die nacht spat mit windtlichtern zu Scheneseß⁶² angelangt, ain markhtfleken, herrn graffen von Portia zuegehörig. Alßbald die kinigin verraist gewest, ist der herzog von Alva mit den jenigen cavallieri, edlkhnamen und ubriger hoffstat, so der könig in Spania irer may. zum aufwarten und beglaiten biß

zur uberantwortung mit geschikht, in denen zu disem ende vorangedeuten galleren aufgesessen und seinen weeg fortgefahren.

Zwischen Triest und Scheneseß hat es ain lauter rauches, stainiges, aber nit hoches gebürg, so aufm Carsch⁶³ genennt wirdt, auf welchem iro kay. m. fast ir bestes pferdt gstüet⁶⁴ haben. Ir dht. haben iro solches amm fürüber reiten fürtreiben lassen, so auf die 120 stukh lauter stueten, darunder etlich schön. Die andere kinden under den mitmessigen gezelt werden. Es gibt aldorten und in derselben gegne herumben (dan auch andere privat cavallieri ahnsehenliche gestüet haben) lauter guete khürnige⁶⁵ und hartpaise⁶⁶ pferdt ab. Sy haben aber alda auch alß wie anderstwo allerorten ain zeit hero sehr abgenommen.

Den 3. ist man durch abermahligen bösen und sehr stainigen weeg auf Planina zu nachts zuekhommen, so ain schlechtes dorff und lauter gemeine bauren heuser darinnen, dem fürsten von Eggenberg gehörig. Bey disem dorff hat es ainen nit grossen bach, dardurch man zu andern zeiten alzeit reiten khann. Oberhalb dises wassers hat es ain zimlich wol erbawtes schloß, darinnen ihr may. und fr. dht. losieren⁶⁷ haben sollen. Allweilen aber gemelter bach wegen vorher gewester continuierenden regen tåg und bösen wetters dergestalt angeloffen, das niemandt alß in khlainen schiffen uberkhommen kinden, dan das ganze thal voller wasser wahre – zu deme ist die nacht auch eingefallen –, also das iro dht. die kinigin noch auch sich selbsten bey solcher nechtlicher weyl in khain gefahr sezen wollen, haben sich derhalben entschlossen, in disem obigen schlechten dorff ubernacht zuverbleiben, wie dan ir dht. alsbaldt selbsten das furier ambt verrichtet und in etlichen bauren heuser herumben geloffen und das beste (so doch gar schlecht wahr) für die kinigin außgesuecht, welche dann, bis solches fürüber und die zimmer mit den mit gefüerten tapezereyen⁶⁸ umbhenkht, derweilen in dero senfften verbliben. Ir may. haben gleichwol ir bet gehabt, das uberige frawenzimmer aber haben maist tails in stuben und scheyren⁶⁹ aufm fürgestreiten strohe verlieb[!] nemmen miessen.

53 Unterkunft

54 Ränke geschmiedet

55 Ausschiffung

56 königlichen

57 Gepäcke

58 Vaselle: Schiffart

59 Sklaven

60 Dienstkleidung

61 im Sinn von: kein

62 Sežana

63 Karst/Kras

64 Lipizza/Lipica

65 körnige

66 widerstandsfähige

67 wohnen

68 Teppiche besonders als Wandumhänge

69 Scheunen

Volgenden 4 febr. hat man vor tags anfangen, die güeter, wägen und officieren, auch mit khomne khlaine gütschlin⁷⁰ und senfften nach ainander ubers wasser zu füeren, darbey gar grosse müeche und arbeit gewest, dan jeder mit dem seinigen der erste sein wollen, so aber nit gestattet, sondern das jenige waß auf die nacht amm notturfftigsten gewest, zuvohr befördert worden. Die Spanier haben sich aldorten dermassen so unnüz und importun⁷¹ gemacht, in deme sy alzeit vor andren notturfftigen sachen hinüber begert und mit gewalt in die schiff tringen wollen, das etliche darüber wol und rain geschmirt⁷² worden. Ich bin vor tags bey diser ubertart gewest und auch dabey gebliben, bis ich nachmitag umb i uhr mit ir may. und der fr. dht. sambt dem adenlichen frawenzimmer (dan dass ubrige schon zuvohr hinüber wahr) ubergefahren.

Selbigen abent sein wir auf Oberlabach,⁷³ gleichwol schon nachts, angelangt. Gehört ebenfals dem fürsten von Eggenberg zue. Ist ain feiner wol erbawter markt flekhen, ligt ahn ainem schiffreichen wasser, die Labach⁷⁴ genant, auf welches ir may. und dht. den 5. hernach mittags umb 12 uhren in ain mit fleiß darzue gerichtschönes schiff aufgesessen und selbigen abent bis nacher Labach⁷⁵ ahn die statt gefahren [Nachtrag am Rand: und allda zwischen 5 und 6 uhren abents angelangt]. Ehe man aber zu Oberlabach abefahren, haben die stendt des herzogtums Crain durch ainen ahnsehenlichen ausschuss (so gleich zuvohr mit 5 gedekhten schiffen, trummetern und hörbbauken aufm wasser herauf khommen) iro may. auf dero schiff empfangen. Auf disem wasser ist es sehr lustig und ohne alle gefahr hinunder zu fahren, dan es sehr still rinnen und laufen thuet, weil alles eben und schön landt hinunder.

Als man nahendt zue Labach khommen, hat man vom schloss (so aufm berg ligt) und auß der stat starkh geschossen, vor welcher man abgestigen, iro may. zu senfften, iro dht. und cavallieri aber zu pferdt gesessen. Aldorten haben 3 wol gebuzte⁷⁶ compagnien crainische pferdt gehalten und hernach vor hero hinein geritten. Amm thor hat der magistrat der statt iro may. durch ain oration emp-

fangen, selbige auch under ainem himmel⁷⁷ hinein begleitet. Dises ist ain schöne, lustige, wol erbawte statt, so schöne, zierliche gassen und zimmlich groß.

In diser nacht hat es angefangen zu schneiben und volgenden ganzen tag und nacht continuiert, also das es aines knie tieffen schnee geworffen, da doch zuvohr ganz khainer gewest. Derhalben wir aussem sommer widerumben in ainen ganz khalten winter khommen, so die Spanische eben selzamb empfunden, dan sy ahn stat irer taffeten⁷⁸ rökhen und suptilen⁷⁹ mäntlin lieber guete bölz⁸⁰ gehabt heten, so doch ausser ötlich wenigen nit zu behommen gewest.

Den 6. febr. haben die landstendt alle mit raisende cavalleri auf irem landthaus zu mittag zu gast gehabt. Darbey dan statlich ahnsehenlich und zum thail firstlich tractiert worden. Die herrn Jesuviter haben in diser stat ain zimmlich wol erbawtes collegium und dabey ain sehr schöne kirchen. Amm freitag, den 7. haben sy irer may. und fr. dht. ain comedi gehalten.

Sontags, den 9ten ist man widerumben sammentlichen nach gehörtem gotsdienst und eingennommner mittag malzeit von Labach verraist und auf die nacht gehn Krainburg⁸¹ ankhommen, so ain feines sauberes stetlin [Nachtrag am Rand: der kay. may. gehörig]. Folgenden tags ist man nachmittag oder aufn abent gehn Neumärkhtl⁸² gezogen. Darbey ain schlössl, darinnen die kinigin losiert gehabt, ainem herrn Paradeiser zuegehörig.

Den 11ten ist man in aller früe von dorten aufgebrochen und ain halb stundt von disem ort den hohen und sehr kalten berg, den Luibl⁸³ genant, in nammen gotes ahngetreten. Diser berg ist sehr weit bekhannt und sonderlichen darumben, weilen er der lävinen oder löwinen halber sehr gefarlich. Und weilen es kurz zuvohr so starkh geschneibt und derowegen vil schnee darauf gelegen und ohne gefahr mit sovilem volkh und getöb nit wol darüber zukommen gewest wehre, hat man die 2 vorgehende tag etliche meerser⁸⁴ hinauf gefüert und solche zu underschidlichen malen los gebrennt, welche durch ir getöb verursacht, daß die lövinen alßbald abgangen. Die weg mit etlich 100 mann strakhs widerumben außgeschauflert und dermassen

70 Kutschen

71 ungelegen

72 geschlagen

73 Oberlaibach/Vrhnika

74 Laibach/Ljubljana

75 Laibach/Ljubljana

76 gut ausgestattete

77 Baldachin

78 seidenähnlich

79 feinen

80 Pelze

81 Kranj

82 Neumarkt/Tržič

83 Loibl/Ljubelj

84 Mörser

guet gemacht worden, das got lob alles glühlichen und wol darüber khommen.

[Vom Loibl-Pass nach Wien]

Gleich underm berg disseits[!], beym Hammer genant, alda etlich wenigs heuser, hat man zu mitag gessen und volgens auf die nacht auf ain schloss gezogen, so Hohenburg haist, ainem herrn von Dietrichstain zuegehörig, so der religion halber auch aussm landt verraist. Ist ain schön, wol erbawtes hauß.

Nachgehenden 12. febr. nach eingemommner malzeit seindt die fr. dht. erzherzogin Claudia etc., mein gädigste⁸⁵ fraw, von Klagenfurth herauß, so nuhr 2 stundt davon, auf dises schloss [Nachtrag am Rand: mit dero bei sich habenden frawen zimmer und cavallieri] angelangt und die kinigin alda empfangen. Iro dht. mein gädigster herr sein dero auf ain guete halbe stundt nuhr mit 3 renn- und schellen schlitzen entgegen gefahren und sy auß irer dht. senfften herauß und zu sich in dero schlitten genommen und biß auf das schloss gefüert. Hernach nach volenten ceremonien und khurzen discursen ist man samentlichen ab disem schloss verraist und zu Klagenfurt umb 4 uhr angelangt. Alda iro may. durch ain schöne salva von groben stukken [Nachtrag am Rand: auch von 3 compagnien gülpfert und der burgerschaft in der wöhr] statlich empfangen worden. Die landtstendt haben die kostfrehaltung, weilen wir aldorten gewest, ganz uber sich genommen, wie sy dan in allem ahnsehenlich tractiert haben.

Den 14. nachmittags ist man von Klagenfurt verraist und abents zu St. Veit angelangt, ain feines, zimmlich wol erbawtes stetlin, alda die kay. may. ihr kärnerisch münz weesen haben.

Volgenden tags abents sein wir auf Friesach verraist, ain markhtfleken, herrn erzbischoffen von Salzburg zuegehörig.

Den 16. ist man auf die nacht gehn Neumarkht khummen, ain khlaines stetlin, iro may. gehörig.

Nachgehenden tags sein wir aufn mittag gehn Hundtsmarkht⁸⁶ und zu nachts auf Judenburg gezogen, ain fein erbawte statt, alda iro dht. erzherzog Leopold sambt dero herrn br.,⁸⁷ herrn Maximilian Ernesto [Nachtrag am Rand: selligstes gedechtniß], ins fünfte jahr vor disem den studiis abgewartet. Iro may. haben in diser stat ain grosse weite burg, darinnen die kinigin und ir dht. sambt allen frawen-

zimmer [Nachtrag am Rand: auch etlichen cavallieri] losiert gewest. Es hat umb dise stat feine, lustige jagen von roten wildtprät. Es laufft auch hart dabey hin das wasser, die Muehr⁸⁸ genant, so hernach auf Luiben⁸⁹ und Brugg laufft.

Den 18. ist man auf die nacht gehn Knitelfeldt geraist, ain klaines stetlin.

Den 19. auf Luiben, ain zimmlich feine stat. Den 20. hernach auf Brugg. Alda fangt die Muehr ahn schiffreich zu werden. Dise letstere vorgehende 3 tag und nacht ist ain solche grimmige keltin gewest, als disen ganzen winter niemals empfunden worden. In disem Brugg aber hat solche anfangen nachzulassen, wie dan hernach stundtlichen der weeg ie lenger ie mer aufgebrochen und auß guetem böser weeg worden. Es haben sich aldorten auch die landtstendt des herzogtumbs Steyr in gueter anzahl sehen lassen und iro may. gebürlichen empfangen. Haben auch baide malzeiten, als man dorten verbliben, die cavallieri alle in ainem sonderbaren hiezue erkhisten haus, dan sy ir landthauß zu Grez haben, zu gast gehabt und in allem ansehnlichen und herrlichen tractiert.

Freitags nach mittag ist man widerumben von dannen verraist und abents zu Kinberg⁹⁰ ankommen. Sambstags abents auf Merzueschlag,⁹¹ volgenden sonntag, den 23., umb 10 uhr [Nachtrag am Rand: mittags] seindt ir may. der kinig in Ungern mit 27 fürnemben cavallieri gleichsamb alß auf der post alda angelangt, und dises hat sollen zum tail unbekhanter sein, dan man der kinigin nit gesagt, daß der kinig khumme, sonder allain dessen obr. hofmaister, herr graff von Tunn[!], der khumme in nammen seines herren iro may. zu besuechen und zu begriessen. Als nuhn der obr. hofmaister mit vorennten herrn gleich in der kinigin hauß abgestanden und zu Castellen hinauf gangen und in beywesen irer dht. erzherzogs und der erzherzogin sein oration und begriessung verricht, hat er volgens begert, daß die mit ime angelangte cavallieri irer may. möchten den rokh khüssen. Auf dessen bewilligung dann ainer nach dem andern hin zue gangen und solches mit gebür und reverenz verrichtet. Ist gar under den letsten der kinig auch hin zue treten und solches ohne underschaid als wie die andere verrichtet. Als er aber gethan, als wan er widerumben wekh gehn wolte, ist er gebliben und fernere ceremonien anfangen zu machen und sich zu erkennen geben. Alß dan ist ain gemaines ge-

⁸⁸ Mur/Mura

⁸⁹ Leoben

⁹⁰ Kindberg

⁹¹ Mürzzuschlag

⁸⁵ gnädigste

⁸⁶ Unzmarkt

⁸⁷ Bruder

lechter und freud under frawen zimmer und menikhlichen entstanden. Etlich haben observiert, daß amm hinzue gehen deß kinigs die kinigin sich etwaß entsetzt und rot worden [Nachtrag am Rand: gleichsamb, alß wan das geblüet iro anmanung gebe]. Nach diesem hat der kinig seinen h.⁹² bruedern, erzherzog Leopoldt Wilhelmben, bischofen zu Strassburg und Passau, so auch mit khommen, der kinigin bekhant gemacht und sy griessen haissen. Auf welches sy ain guete virlt stundt mitnander geredt, ir may. wekh gangen und mit fr. dht. mein gdigsten hern und frawen in irem losament zu mittag gessen. Nach welchem man widerumben zu der kinigin gefahren, und nach aufhaltung einer gueten virlt stundt hat der kinig sein abschied genommen und widerumben [Nachtrag am Rand: wol contente⁹³] fort geritten.

Auf welches wir auch alß baldt verraist und auf den abent zu Schotwien angelangt. Ehe man aber auf dises Schotwien khumbt, mueß man uber ainen berg, so gleich wol nit sehr hoch, aber diser zeit gar bös zu raisen gewest, dan das wetter gebrochen und eitel schnee und wasser darauf wahre.

Den 24. sein wir abendts zu Newstat⁹⁴ angelangt. Ain stundt darnach sein ir may. die kaiserin mit 20 gutschen auch aldorthin khommen, welcher die kinigin bis zur gutschen hinunder entgegen gangen, und haben ain ander ganz freundlichen gegriest, mitnander so wol baide dht. dht.⁹⁵ zue nachts gessen. Zu morgens gar frü ist die kaiserin widerumben verraist und wir ain par stund hernach auch.

Haben zu Tereskirchen⁹⁶ zu mittag gessen, auf den abent aber zu Ebersdorff⁹⁷ angelangt. Fast auch ain stund nach solchem sein ir may. der kaiser mit uber die 60 gutschen aldahin khommen, die kinigin empfangen und gegriest, ain guete halbe stundt mitnander geredt und noch eitel nachts widerumben nacher Wien gefahren. Dises Ebersdorff ist ain fein erbawtes hauß, irer may. gehörig, aldahin selbige fast jerlichen umb die hirschbrunfft zeit auf etliche wochen khommen und sich selbiger zu liebend aufhalten, dan es in derselbigen gegent sehr vil rotwildtprät hat. Aldahin auch die hirschen gar auß Ungern herauf zu brunfftzeiten iren zuelauf haben. Ligt nur 2 khleine meil von Wien.

Den 26ten hernach ist die ordnung geben worden, das man mittags umb 12 uhr gewiß aldorten zu

Ebersdorff wekh ziehen solle, damit der einritt desto früher und mit bester ordnung angestellt werden möge. Weilen aber dass spanische frawenzimmer niemals zu rechter zeit auf der ganzen rais ausm bett hat gebracht werden mögen, wie dan solches oft vilmals verursacht, das wir 2 und auch 3 stundt in die nacht hinein haben raisen miessen, alß hat man auch dissmals erst nach 2 uhren zu Ebersdorff auf sein kinden. Und ist die kinigin so wol auch ir dht. und all dero cavallieri zu gutschen dorten wekh auf St. Marx gefahren. Dorten die kinigin von may. dem kinig empfangen und in ain schön darzue aufgerichten zelten eingeführt worden. Aldorten hat man gewartet und zuegesehen, wie so wol die ungerische alß all andere compagnien fürüber marschirt. Hernach ist die kinigin in irem schönen, mit goldt durch und durch gestikhten breitwagen⁹⁸ sambt der erzherzogin, meiner gdigsten frawen, gessen und also hinein in Wien gefahren. Vor der gutschen hero ist der kinig und vor dene baide erzherzog Leopoldt geritten.

[Hochzeitsfeierlichkeiten und Abschied von Wien]

Wie und waß gestalt nuhn diser kinigliche [Nachtrag am Rand: einritt sambt nachfolgenden ahnsehenlichen herrlichen festiven und schönen ritterspilen] in ainem und anderen abgangen, auch waß sich ferner dabey verlossen, will ich meines thails mich nit understehen, dergleichen zu beschreiben oder hier vil davon zumelden, sondern will solches alles den jenigen, die es mit grossem fleiß in trukh werden geben haben, uberlassen. Aus welchem man den ganzen vollkhommen verlauff weitleuffig wirdt alberait vernemmen oder noch zu vernemmen haben.

Ihro fr. dht. mein gdigster herr sein den 3ten tag nach dero ankunfft auf Wien ahn ainem starkhen, verstökhten und sehr bösen cattarr dergestalt erkrankht, das sy vil tag nit auß dero zimmer khommen.

Sambstags, den 6. märzen haben ir dht. thails cammerherrn, truchsässen alle sambt dero musica und etlich anderer burschen vorahn nacher Innsprugg den negsten auf Salzburg zue geschikht, uber die 200 persohnen, welche dan in 11 tagen allhero gelangt.

Nach deme sich nuhn hochbesagte fr. dht. widerumben irer krankheit halber etwaß erholt gehabt, haben sy von der kay. may. iren gehorsamisten abschied genommen und darauf mittwochs, den 26.

⁹² Herrn

⁹³ zufrieden

⁹⁴ Wiener Neustadt

⁹⁵ Mehrzahl von »Durchlaucht«

⁹⁶ Traiskirchen

⁹⁷ Kaiserebersdorf

⁹⁸ Brautwagen

obvermelten monats vormittag umb 7 uhr sambt dero erzfr. fraw gemahlin und dero voriger hofstatt in nammen gotes von Wien verraist, baide kay. wie auch beede kön. may.ten may.ten sambt den zwooho erzherzogin haben irer dht.en dht.en das gelaidt herab in den hoff bis zur senfften gegeben. Der kaiser und kinig aber sein mit ir dht. fast ain stundt weegs hinauß geritten, hernach in ainem weiten feldt abgestanden und von ain ander iren sammentlichen abschid genommen.

Viri

Vorarlberger Landesarchiv, Reichsgrafschaft Hohenems 36, 21–23; 37, 6.

Literatura

Burmeister, Karl Heinz: Die Grafen von Hohenems. *Vorarlberg Chronik*. Bregenz 2005³, S. 68–71.

Hirn, J[osef]: Die Hochzeitsreise einer spanischen Kaiserbraut. *Wiener Zeitung*, 8. 3. 1903, S. 3–6 u. 15. 3. 1903, S. 3–6.

Mecenseffy, Grete: *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreißigjährigen Krieges*. Wien 1955 (Archiv für Österreichische Geschichte 121, Heft 1), S. 38–44.

Tschalkner, Manfred: Die Vorarlberger Verkehrswege um die Mitte des 17. Jahrhunderts. *Montfort* 59 (2007), S. 290–298.

Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Laibach 1689.

Weiss, Sabine: Der Innsbrucker Hof unter Leopold V. und Claudia de' Medici (1619–1632). Glanzvolles Leben nach Florentiner Art. Der Innsbrucker Hof. *Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert* (Hg. V. Heinz Noflatscher u. Jan Paul Niederkorn). Wien 2005 (Archiv für Österreichische Geschichte 138), S. 241–348.

Welti, Ludwig: *Geschichte der Reichsgrafschaft Hohenems und des Reichshofes Lustenau. Ein Beitrag zur Einigungsgeschichte Vorarlbergs*. Innsbruck 1950.

Welti, Ludwig: *Graf Kaspar von Hohenems 1573–1640. Ein adeliges Leben im Zwiespalt zwischen friedlichem Kulturideal und rauher Kriegswirklichkeit im Frühbarock*. Innsbruck 1963.

Widorn, Helga: *Die spanischen Gemahlinnen der Kaiser Maximilian II., Ferdinand III. und Leopold I.* Diss. Phil. Wien 1959.

Povzetek

ZIMSKO POTOVANJE IZ INNSBRUCKA V TRST IN NA DUNAJ PREKO KOROŠKE (1630/31) – OPIS POROČNEGA SPREVODA PRINCESE MARIJE ANE ŠPANSKE NA PODLAGI ZAPISA JAKOBA HANIBALA II. PL. HOHENEMSA

Kulturnozgodovinsko zanimiv potopis vorarlberškega plemiča v spremstvu tirolskega deželnega kneza nadvojvode Leopolda V. obravnava tudi prečkanje današnjega slovenskega teritorija. Temu poglavju avtor posveča še posebej veliko pozornosti. Opisuje probleme s poplavo v Planini, svečan sprejem kranjskih stanov na Vrhniki, zabavno vožnjo s čolnom na Ljubljani, bivanje v Ljubljani in nevarno vožnjo čez zasneženi Ljubelj. Jakob Hannibal opiše okolico Beljaka ter postanek v Gorici in okoliških krajih, nato pa poda podrobnejši opis sprejema španske neveste v Trstu. Glavni dogodek na poti na poročno slovesnost, ki naj bi se odvijala na Dunaju, je bilo skrivno srečanje cesarjevega sina Ferdinanda in njegove bodoče neveste na Štajerskem. Še vedno pa ni jasno, s kakšnim namenom je bilo poročilo napisano.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.2:528.44(497.4)

Prejeto: 1. 10. 2009

Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del

BORIS GOLEC

doc. dr., višji znanstveni sodelavec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek v dveh delih bo s stališča uporabnosti za raziskave o stavbah in drugih objektih obravnaval vse katastrske operate za slovensko ozemlje, nastale v 18. in 19. stoletju. Prvi del je v celoti posvečen najzgodnejšemu, terezijanskemu katastru iz srede 18. stoletja. Struktura in vsebina tega katastra se od dežele do dežele nekoliko razlikujeta, najbolj pri katastru za Goriško. Za stavbno in gradbeno zgodovino so daleč najbolj uporabni popisi hiš v mestih in trgih dežel Koroške in Kranjske, ki navajajo letni donos od hiš. Isti popisi ponujajo za Koroško tudi vpogled v gradbeno stanje, vrednost stavb ter vrste in število prostorov v njih; na Kranjskem je bilo to le deloma predmet drugih, hkrati nastalih popisov za tri mesta. Kataster za Goriško ima edini sezname stanovanjskih zgradb tudi za podeželje in hiše označuje po vrstah. Katastrski operati drugih treh dežel – Kranjske, Koroške in Štajerske – vsebujejo primerljive popise mlinov in drugih vodnih obratov.

KLJUČNE BESEDE: zemljiški katastri, terezijanski kataster, stavbe, gradbeni material, hiše, mesta, trgi, Krško, Višnja Gora, Kranj, Ravne na Koroškem

ABSTRACT

LAND CADASTRES OF THE 18TH AND 19TH CENTURIES AS SOURCES FOR THE BUILDING AND URBANISTIC HISTORY OF THE SLOVENIAN TERRITORY – PART 1

In the two-part paper the author discusses all the cadastral records created for the territory of Slovenia in the 18th and 19th centuries by focusing on their applicability in the field of building construction research. Part 1 of the paper is devoted entirely to the earliest mid-18th-century Theresian cadastre. The structure and content of this cadastre somewhat vary from province to province, the differences being most apparent in the cadastre for the Gorizia region. By far the most useful for the building history research are registers of houses in towns and market towns in Carinthia and Carniola which among other things include data on the estimated yearly income from each house. Such lists compiled for the province of Carinthia also contain data on the condition of each building, its value as well as the number and types of the rooms in it. In Carniola, such data were only partly included in some other, simultaneously compiled lists, i. e. for the towns of Krško, Višnja Gora and Kranj. The cadastre for the Gorizia region is the only cadastre that contains registers of residential buildings for the countryside, classifying houses according to certain categories. Cadastral records for Carniola, Carinthia and Styria include comparable lists of mills and other water driven units.

KEY WORDS: land cadastres, Theresian cadastre, buildings, building materials, houses, towns, market towns, Krško, Višnja Gora, Kranj, Ravne na Koroškem

Za slovenski prostor še nimamo dela, ki bi omogočalo vpogled v zemljiške katastre kot vir za preučevanje preteklosti v najširšem pomenu besede. Takšna obravnava bi morala biti nujno interdisciplinarna, njeni rezultati pa skupek spoznanj vseh ved, ki katastre uporabljajo. Gre za zelo širok spekter od naravoslovnih do humanističnih ved, to pa postavlja katastrske operate na vidno mesto med zvrstmi arhivskega gradiva. Katastri so vir za zgodovinske, geografske, urbanistične, arhitekturne raziskave, po njih posegajo tudi arheologija, genealogija in celo jezikoslovje. Vsaka veda jim zastavlja lastna, specifična vprašanja in išče ustrezne odgovore nanje, precej redkeje pa so predmet obravnave katastri kot taki. O njihovi uporabni vrednosti za razne znanstvene discipline pričajo predvsem rezultati raziskav in le redko znanstvene razprave ali strokovni članki, v katerih so katastri predstavljeni samo ali tudi kot vir.¹

Temeljno arhivistično-zgodovinsko delo o zemljiških katastrih na Slovenskem je še danes razprava Petra Ribnikarja (1982), ki obravnava strukturo in vsebino treh glavnih katastrskih operatov – terezijanskega, jožefinskega in franciscejskega.² Obravnava je v bistvu omejena na Kranjsko in zgolj narativna, brez ponazoritve gradiva s slikovnimi prilogami in katastrskimi obrazci.³ Eno poglobitvenih ovir, da vsebina in struktura katastrov ne tedaj ne pozneje nista bili primerjalno obravnavani za celotno slovensko ozemlje, predstavljajo hраниšča katastrskih operatov v arhivih kar štirih držav, poleg Slovenije še Avstrije, Italije in Madžarske. Katastri so namreč nastali in bili vodeni po nekdanjih političnih enotah – tj. po deželah in županijah, franciscejski kataster pa skupno za vse tri dele Avstrijskega Primorja. Ker je na tleh današnje Slovenije ena sama deželna prestolnica, Ljubljana, so od centralno vodenih katastrov tu hranili le operate za Kranjsko. Iz Avstrije je v osemdesetih letih 20. stoletja prišel v Arhiv Republike Slovenije jožefinski kataster za slovenski del Štajerske in Koroške, deloma v izvorniku in deloma v kopijah,⁴

drugi katastri, ki pokrivajo dele slovenskega ozemlja, pa so ostali v arhivih v Trstu, Gorici, Celovcu, Gradcu, Sombotelu in Zalaegerszegu. Osrednji slovenski arhiv hrani sicer precej gradiva okrajnih davčnih uprav iz 19. stoletja, zlasti katastrskih map z vsega slovenskega ozemlja,⁵ ki zadovoljujejo vsaj osnovne raziskovalne potrebe. Še vedno pa pogrešamo ažuriran pregled nad katastri za ozemlje celotne Slovenije ne glede na hраниšča.⁶

Pričujoči prispevek tega primanjkljaja ne bo nadoknadil. Prav tako ne bomo obravnavali katastrskih operatov kot takih, temveč le njihovo uporabnost za stavbno, gradbeno in deloma urbanistično zgodovino. Obravnava je nujno omejena s spoznavnim aparatom avtorja – zgodovinarja, zato ne bo posegala v specifične metode dela arhitektov, urbanistov ali umetnostnih zgodovinarjev. Opozorili bomo zlasti na tisto gradivo in njegovo vsebino, ki sta bila doslej premalo opažena ali celo povsem neznana. Tako bosta deležna večje pozornosti oba katastra iz 18. stoletja, terezijanski in jožefinski. Prostorski okvir razprave je celotno slovensko ozemlje, deloma tudi današnje zamejstvo, časovno pa je omejena na razpon od srede 18. do zadnje tretjine 19. stoletja, tj. na čas nastanka temeljnih katastrskih operatov.

1. Terezijanski kataster (1747–1756)

Najstarejši kataster za slovensko ozemlje, ki še ni imel vseh značilnosti pravega katastra,⁷ je bil do danes najmanj uporabljan kot vir za obravnavano problematiko. Ne nazadnje je, četudi je na splošno dobro ohranjen,⁸ postal raziskovalcem dostopnejši šele sredi 20. stoletja, potem ko so prej veliko lažje posegali po mlajših katastrskih operatih.⁹ Terezijan-

⁵ Prav tam, str. 396–409.

⁶ Zadnji tovrstni kratek pregled je iz leta 1970: *Gospodarska in družbena*, str. 12.

⁷ O njem gl. zlasti Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321.

⁸ Za Kranjsko ga hrani Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko), za Koroško Koroški deželni arhiv v Celovcu (KLA, Theresianische Rektifikationen), za Štajersko Štajerski deželni arhiv v Gradcu (StLA, Theresianischer Kataster) in za Goriško Državni arhiv v Gorici (ASG, Catasto teresiano).

⁹ Tak primer je raziskovalno delo Pavleta Blaznika, ki se je pri preučevanju posestnih razmer na podeželju moral dolgo omejevati le na franciscejski kataster. Prim. nabor virov v: Blaznik, *O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine*, str. 33–39. Po terezijanskem in jožefinskem katastru za Kranjsko je lahko posegel šele v začetku petdesetih let 20. stoletja. Prim. Blaznik, *Doneski k historični topografiji ljubljanske okolice*, str. 391–397. Terezijanski kataster za Štajersko je med prvimi, če ne sploh prvi, uporabljal Janko Orožen, ki je obdelal sleherno domačijo na trboveljsko-

¹ Oboje združuje npr. razprava: Valenčič, *Posestne razmere*, str. 127–158.

² Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321–337. – O pomenu Ribnikarjeve razprave ne nazadnje pričča dejstvo, da so slovenski arhivisti od njenega izida objavili o zemljiških katastrih zgolj tri zelo kratke izvorne prispevke (1–3 strani), ki obravnavajo samo specifične katastrske operate oziroma tehnična vprašanja. Prim. Bibliografsko kazalo revije *Arhivi 1978–1997*, str. 19, 37, 38, 107.

³ V tem pogledu je uporabnejša, a ne za vse katastre, kratka zgodovina avstrijskega zemljiškega katastra: Lego, *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters*.

⁴ *Vodnik po fondih, I. knjiga*, str. 391, 392.

ski kataster je nastal za glavnino slovenskega etničnega prostora, in sicer za vsa območja, vključena v notranjeavstrijske dežele Kranjsko, Koroško, Štajersko in Goriško (brez dveh samostojnih glavartev). Zajel ni le Trsta, Prekmurja kot dela Ogrske ter nehabsburških ozemelj, ki so bila tedaj v okviru Beneške republike (Beneška Istra in Beneška Slovenija). Sestavili so ga po posameznih deželah, drugače kot pri strukturi poznejših katastrov pa so med deželnimi katastrskimi operati obstajale določene razlike. Niti dva nista povsem enaka, po vsebini in obliki so si precej sorodni operati za Kranjsko, Koroško in Štajersko, zlasti prva dva,¹⁰ kataster za Goriško pa je precej specifičen, najprej že zato, ker ga kot edinega niso sestavili po zemljiških gospodstvih, ampak po teritorialnem načelu.

V precejšnji meri je upravičeno prepričanje, da terezijanski kataster ne obravnava stavb in tako tudi ni posebno uporaben kot vir za preučevanje razvoja naselij. Toda, kot bomo videli, obstajajo svetle izjeme, zlasti pri urbanih naseljih. Pa tudi sicer zasluži v katastru pozornost prenekateri drobci, ki govori o zgradbah in naselbinah. Zaradi boljše preglednosti bomo vsak deželni kataster obravnavali posebej. V ospredju ne bodo razlogi za razlike med posameznimi deželnimi katastri, temveč posledice – uporabna vrednost katastrskih operatov kot virov za obravnavano problematiko. Začeli bomo pri katastru za Kranjsko, ki je za koroškim katastrom najbolj poveden vir za stavbe in njihovo gradbeno stanje. Njegova teža je tem večja, ker je Kranjska pokrivala največji del, skoraj polovico današnje Slovenije. Gradivo kranjskega terezijanskega katastra je slovenskim zgodovinarjem tudi

hrastniškem območju: Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola*, str. 68–256. Zanimivo je, da se nanj ni oprl pri podobno zasnovani obravnavi Celja: Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*.

¹⁰ Ugotovitve P. Ribnikarja o notranji strukturi katastrskega operata za Kranjsko (Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 322–324) veljavo v veliki meri tudi za Koroško in Štajersko. Dominikalne napovedne tabele A do D ter rustikalne E do G so v kranjskem in koroškem katastru skoraj povsem enake. V štajerskem pogrešamo delitev tabel na rustikalne in dominikalne; posb. tabel od E do G ni, njihova vsebina je zajeta v tabelah od A do D. Določene razlike obstajajo od dežele do dežele tudi pri obračunskih ali kalkulacijskih tabelah. Neenotna je zlasti notranja ureditev katastrskih operatov. Delitve katastrskega operata, kakršna je bila na Kranjskem – na tri dele: napovedne tabele, obračunske tabele in rektificirane dominikalne akte –, katastra drugih dveh dežel ne poznata. Štajerski in koroški katastrski operat – drugače kot kranjski – tudi ne vključujeta toliko mlajših dokumentov, nastalih po zaključku »osnovnega« katastrskega operata sredi 50. let 18. stoletja; na Kranjskem so tovrstni dokumenti shranjeni med rektificiranimi dominikanimi akti.

najbolj znano, obenem pa edino, s katerim so se lahko poklicno ukvarjali slovenski arhivisti, saj je le katastrski operat za to deželo shranjen v Sloveniji, v Arhivu Republike Slovenije. Ob primeru Kranjske bomo zato natančneje osvetlili normativne akte za sestavo katastra. Intenzivneje se bomo posvetili tudi katastru za Koroško; zanj se je namreč izkazalo, da je za stavbno zgodovino meščanskih naselij še bogatejši od kranjskega. Posebna dragocenost obeh so popisi oziroma napovedne tabele za hiše v mestih in trgih, viri, o katerih je bilo doslej znanega zelo malo.

1. 1 Terezijanski kataster za Kranjsko

Terezijanski kataster na splošno ni bil namenjen obdavčenju stavbnega fonda. V patentu o izvedbi davčne rektifikacije v vojvodini Kranjski, ki ga je 12. avgusta 1747 izdala Kameralna, komercialna in politična reprezentanca v Ljubljani,¹¹ je v razdelku o predmetih rektifikacije izrecno navedeno, da ne bodo obdavčena zemljišča, na katerih stojijo sedeži zemljiških gospodstev, gosposčinske pristave, podložniške hiše in drugo, skupaj s stanovanji.¹² Izjemo srečamo v nadaljevanju patenta, pri podrobnih pravilih (*Regulæ directivæ*) za napovedi posameznih donosov (od posevkov, vrtov, vinogradov, mlinov itd.). Rubrika o dohodkih mest (*Rubrica Stædt=Nutzungen*) namreč pove, da je donose od polj, vrtov, travnikov idr. treba pri mestih napovedati tako kot drugod, razen od hiš in podobnega. Hiš in podobnih zgradb ne bodo cenili po zemljišču, na katerem stojijo in v mestih ne prinaša ničesar, temveč glede na donos od stanovanja in drugega, kot bi ga prinašale, če bi bile dane v najem; pri tem je vseeno, ali so trenutno prazne ali obljudene. Od donosa naj nato odštejejo tretjino, in sicer za popravila, streho, nevarnost (požara) idr. Utemeljitev, zakaj naj bo hiša ocenjena tako in ne po zemljišču, je takšna: bilo bi nepravilno, če bi lastnik zemljišča, na katerem stoji nizka hiša, plačeval prav toliko kot tisti, ki ima na enakem zemljišču dva ali celo trikrat tako visoko hišo; pri cenitvi tega donosa je posebej potrebno upoštevati, da je zelo negotov, zato naj ga ne merijo po tem, koliko v tem ali onem primeru prinaša najemnina, temveč za koliko bi lahko eden ali več meščanov

¹¹ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 2, Cesarski patent 1731–1747, patent 12. 8. 1747. – Slovenska oznaka za patent je povzeta po: Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321.

¹² »Werdet der Grund / auf welchen der Herren=Sitz / der Herrschafftliche Mayrhof / und deß Unterthans Behaufung / etc. fthen / fambt der Wohnung in keinen Anschlag zu nehmen feyn.«

Rubr. I ^{ma} Hæufer in der Stadt.		Nutzung		
		[fl]	kr.	pf.
1. Friedrich <i>Damas</i> eygene Wohnung	30	90	–	–
2. Vermüthete Wohnungen / Keller / Gewælber / Bæden etc.	60			
2. George <i>Duban</i> eygene Wohnungen	15	60	–	–
3. Vermüthete Wohnungen / Keller / Gewælber / Bæden etc.	45			
In der Vorstadt.				
1. Thomas <i>Tititus</i> eygene Wohnung	6	14	–	–
2. Müthungen an Zimmern / Cammeren	8			

vzelo hišo v povprečen (srednji) najem, in to vsako leto.¹³

Izdelava te in drugih napovedi je v sklepnem delu patenta ponazorjena z vzorčnim obrazcem, kot ga vidimo zgoraj. Vsako mestno predstojništvo je moralo mestne donose napovedati v treh rubrikah, na prvem mestu je bila rubrika o hišah. Te so se delile na hiše v mestu in predmestju, donos posameznega lastnika pa na donos od lastnega stanovanja oz. več stanovanj ter od prostorov, oddanih v najem. Zadnji so opredeljeni natančneje, saj obrazec ne govori le o stanovanju, temveč tudi o kletih, obokih, podstrešjih, sobah in kamrah. Oba prihodka sta pri vsakem lastniku izražena v seštevku v denarni vrednosti: v goldinarjih, krajcarjih in denaričih.¹⁴

Specifikacija prostorov, oddanih v najem, se je zakonodajalcu očitno zdela potrebna, da bi se izognili dvoumnostim oziroma zlorabam. Hišni lastniki bi se kaj lahko izgovarjali, da ne oddajajo vsega stanovanja, temveč le kakšno sobo ali klet. Z na-

vedbo višine donosa je patent prejkone tudi sugeriral, v kakšnem obsegu se predvidoma gibljejo prihodki od hiš. V obrazcu so ti pričakovano višji v samem mestu kot v predmestjih. Na drugi strani patent ni predpisal, ali so predmet napovedi vse hiše v mestu ali le tiste pod mestno jurisdikcijo, to pa prej ko slej pomeni, da so implicitno mišljene vse stanovanjske stavbe, ne glede na to, kdo je bil njihov zemljiški gospod.

Obraavnani patent govori resda samo o hišah v mestih, toda poznejša praksa in navodila, ki jih najdemo raztresena po različnih arhivskih fondih, pričajo, da so napoved donosov od hiš raztegnili z mest na trge. O enotnem obravnavanju mest in trgov v dveh deželah, Kranjski in Koroški, jasno govorijo instrukcije v vojvodini Kranjski, utemeljene na cesarsko-kraljevi reskripciji za omenjeni deželi z dne 22. maja 1751. Pri mestih in trgih naj bi hišni davek (*Haus=Steuer*) glede na vsakokratne krajevne danosti (*nach jeden Orthes beschaffenheit*) odmerili po obstoječih najemninah oz. najemniških činžih (*Miethungs Zünnsen*) in temu ustrezno izračunali za lastna stanovanja posestnikov (*hiernach proportionirenden eigenen Wohnungen*).¹⁵

Podrobnejše navedbe o načinu napovedi donosov od hiš so zajela navodila za sestavo napovedi za mesta in trge (!) na Kranjskem.¹⁶ Po teh, v rokopisu ohranjenih nedatiranih navodilih, je bilo med drugim treba pri vsakem posestniku poleg obrti in dejavnosti navesti, da ima hišo. Če pa je meščan oziroma tržan (*ein Burger*) ločeno posedoval dve hiši, naj ne bi bili vpisani skupaj pri njegovem imenu, temveč vsaka posebej v svoji ulici. Hišni posestniki (*behauste Pofsefores*) so morali biti popisani v zaporedju z vsemi svojimi nepremičninami in obrtjo oziroma poklicem; enako je veljalo tudi za gostače brez hiše

¹³ »Die Stædt haben Gemeine / und Herren=Nutzungen / die Gemeinen bestehen meistens in Feldern / Gärten / Wiefen / Gemeinen / Hæufern / Heu = schupffen etc. welche aufer der Hæufer und dergleichen / also / wie schon oben von denen Gemeinen = Nutzungen erwehnt worden / in Anschlag zu bringen feynd. : Die Hæufer hingegen / und dergleichen werden nicht dem Grund nach / auf welchen sie stehen / die sambt dem Hoff in denen Stædten nictes traget / fondern auf der Wohnung / oder anderen Nutzungen nach / wie nemblich folche vermüthet werden kœnte / ungeacht daß sie zur Zeit leer stehen / oder felbt bewohnt werden mit ein Drittel Abzug per die Reparation – Bedachung / Gefahr etc. in Anschlag gebracht / weilen unbillig wære / daß jener von einem Grund / auf welchem ein niederes Hauß stehet / eben so viel zahle / als der / welcher auf einen solchen Grund ein / zwey / oder auch drey mahl so hohes Hauß hat / in Anschlag diefer Nutzung ist besonders zu reflectiren / daß folche sehr unsicher / mithin das Bestand=Quantum, nicht wie *in uno vel alio Casu* gereicht wird / zu nehmen / fondern wie ein oder mehr Burger das Hauß in einem mitteren Bestand / und all=Jæhrlich annehmen kûnten.«

¹⁴ 1 goldinar = 60 krajcarjev, 1 krajcar = 4 denariči ali pfenigi.

¹⁵ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 86, fasc. XVIII, Instruction etc., predstavljen 24. 9. 1751.

¹⁶ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 8, Waaß Regeln wie die Städte und Märkte in Hertzogthum Craïn zu Falsioniren Beÿn werden, s. d.

1 ^o die Häufer=Nuzung	Müthung Zünß			Eigene Wohnung			Area Gärten dabeÿ nach Ansaat
	f	kr	den	f	kr	den	Merl:
Andree Premrou Herrschafft Wippacherischer Unterthan besitzt ein Hauß	30	–	–	20	–	–	1/2
Anton Dertscher Burg Wippacherischer Unterthan besitzt ein Häußl	10	–	–	6	–	–	1/8
Mathæus Koschl unter dem Marckt Wippach gehörig	50	–	–	30	–	–	1
Und so fort von allen, und jeden auch freÿen <i>Corporibus</i> , massen keine <i>Exemption</i> Statt hat, mit <i>Separirung</i> derer <i>Jurisdictionen</i> .							

(*unbehauste Inwohner*), ki jih je bilo treba zajeti v posebni rubriki. V zasnovi napovedi so morali predvsem razlikovati med notranjim (tj. obzidanim) mestom in predmestjem (*die Innere von der Vorstadt zu Distinguiren*). Četudi so v mestni okolici (*vor der Stadt*) stale precej oddaljene hiše, ki pa so vendarle spadale k mestu ali predmestju, jih je bilo treba popisati posebej pri predmestju. V navodilih je govor le o mestu in predmestju, a je iz naslova in drugih členov jasno vidno, da so mišljeni tudi trgi.

Podobna, prav tako nedatirana navodila, namenjena tako mestom kot trgom, vsebujejo namreč obrazce, izpolnjene za trg Vipava (glej zgoraj).¹⁷ Pri rubriki Donosi zasebnikov (*Nuzungen deren Privatrum*) srečamo natanko tak obrazec popisa donosov od hiš, kot so ga leta 1752 dejansko uporabili pri napovedi donosov od hiš v kranjskih mestih in nekaterih trgih. Donos od hiše se deli na lastno in najemniško stanovanje, vendar pri zadnjem, drugače kot v patentu iz leta 1747, ni več podrobnejše razlage, na katere prostore se najem nanaša. Pri vsaki hiši je še rubrika o hišnih vrtovih in njihovi velikosti, izraženi v posevku v mernikih.

Ni naključje, da so za navodila izbrali kot primer prav trg in da so bili trije navedeni hišni posestniki podaniki različnih zemljiških gospok: gospodstva Vipava, vipavskega Spodnjega gradu (*Burg Wippach*) in trga Vipava. Navodila so s tem hotela samo podkrepati navedbo v obrazcu, da je treba ločeno po jurisdikcijah, tj. zemljiških gospodstvih, in na enak način popisati vsako »telo«, tudi »svobodno«, če ne šteje za izjemo (*massen keine Exemption Statt hat*). Za popise donosa od hiš torej ni veljala nikakršna omejitev, povezana s podsodnostjo zemljišča. Popis je moral zajeti vse stanovanjske stavbe ne glede na to, pod katero jurisdikcijo so spadale. Opisana po-

drobnejša navodila so gotovo oblikovali tudi zaradi pojavljajočih se nejasnosti in konkretnih vprašanj, ki so jih zastavljala mestna in trška predstojništva ter zemljiška gospodstva, v katerih so ležali upravno nesamostojni trgi.

Patent iz leta 1747 in poznejša navodila odločilno pomagajo pri razumevanju ohranjenih napovedi donosov od hiš, vendar ostaja nekaj vprašanj delno še odprtih. Eno poglavitnih zadeva rezultate napovedi donosa od hiš iz leta 1752, ki jih najdemo med rektificiranimi dominikalnimi akti terezijanskega katastrskega operata. Za zdaj še nimamo odgovora, zakaj so donos od hiš ocenili in popisali v vseh kranjskih mestih (za istrski del Kranjske o tem sicer ni podatkov),¹⁸ na drugi strani pa so napovedi ohranjene le za tri od več kot 20 trgov – za Tržič, Litijo in Radeče. Postavlja se vprašanje, ali so napovedi nastale tudi za druge trge, med drugim za Vipavo, a se niso ohranile, morda zato, ker so jih pozneje iz rektificiranih dominikalnih aktov izločili. Težko bi namreč našli kar koli skupnega, kar bi med kranjskimi trgi povezovalo samo navedene tri trge oziroma kar bi jih kakor koli ločevalo od vseh drugih.¹⁹

¹⁸ Gradivo za zemljiška gospodstva v tedanji kranjski Istri danes v fondu Terezijanski kataster za Kranjsko pogrešamo (AS 174). Po ugotovitvah arhivistke, mag. Danijele Juričić Čargo, je bil vsaj del gradiva pred letom 1918 poslan v Trst.

¹⁹ Morda so ocenili, da imajo ti trije trgi najvišji donos od hiš, a za to nimamo potrditve. Tržiški donos je res visok, radeški in litijski pa sta bistveno nižja. Zelo različni so si bili trgi v politično-upravnem pogledu: radeški z visoko stopnjo avtonomije, litijski s precej bolj omejeno, tržiški pa ni premogel niti lastnega trškega predstojništva in je bil neposredno vključen v zemljiško gospodarstvo (Golec, *Družba v mestih*, str. 381, 387, 397, 437). Še najbolj logična razlaga, zakaj je vizitacijski komisar za mesta obiskal prav Litijo in Radeče in tam med drugim potrdil tamkajšnja popisa donosa od hiš, je ta: trga je obiskal spotoma, ko je potoval po Savi navzdol vizitirat vzhodnodolenjska mesta. V Višnji Gori je delo zaključil 26. maja, v Litiji 29. maja, v Radečah 5. junija, v Krškem 13. junija in v Kostanjevici 19. junija 1752. Ne vemo, zakaj se potem, ko je opravil delo še v Novem mestu (20. julija),

¹⁷ ARS, AS 6, Repräsentanz in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 89, fasc. XXVIII, Formular, oder Anweisung Nach welcher von denen Städten, und Märkten, die Befunde einzurichten seÿn, s. d.

V ospredju obravnave so druga vprašanja, povezana z izpovedno vrednostjo ohranjenih mestnih in trških napovedi donosa od hiš. Gre za vprašanja o metodologiji in primerljivosti cenitev za posamezna naselja in o razmerju med napovedanim donosom stavbe ter njeno fizično podobo in vrednostjo.

Z obravnavo **popisov oz. napovednih tabel donosov od hiš** stopamo na doslej zelo borno raziskano področje. Njihova uporabnost kot zgodovinskega vira še ni bila preučevana, in redko so jih pritegnili tudi v krajevnozgodovinske raziskave. Glavni razlog, da popisov donosov od hiš niso opazili že starejši pisci zgodovin hiš v naših mestih, je vsekakor dolgotrajna nedostopnost in neurejenost terezijanskega katastra, ki ga je osrednji slovenski arhiv prevzel od Okrožnega sodišča v Ljubljani šele leta 1948.²⁰ Tako Josip Žontar popisa ni upošteval pri historiatu hiš v Kranju (1939),²¹ Vladislav Fabjančič ga ni uporabil pri pisanju svoje tipkopišne *Knjige ljubljanskih hiš in njih stanovalcev* (1944),²² Janko Polec pa ga ni vključil v razpravo o kamniških hišah (1955).²³ Ker se za navedenimi avtorji dolgo ni nihče loteval tovrstne obravnave za katero od kranjskih mest, so popisi ostali skoraj neopaženi. Cenitve donosa od hiš je upošteval šele France Štukl v dveh knjigah o Škofji Loki (1981 in 1984), vendar zgolj s stališča posestnikov in lokacij, ne da bi ga pritegnil podatek o donosu od hiš.²⁴ Sam sem v svoji neob-

javljeni doktorski nalogi (1999) prikazal izsledke za vseh sedem mest na Dolenjskem, za edino notranjsko mesto ter za oba v popis zajeta dolenjska trga, a sem jih obravnaval predvsem v luči socialne strukture mestnega prebivalstva, nisem pa se ukvarjal z metodologijo cenitev in lokaliziranjem posameznih stavb. Za gorenjska mesta (brez Ljubljane) in trg Tržič sem kot primerjavo z meščanskimi naselji spodnjega dela dežele uporabil samo nekaj sumarnih podatkov.²⁵ Ne preseneča, da donosa od hiš nista analizirali Nadja Gartner Lenac v monografiji o Radovljici (2007)²⁶ in Meta Matijevič v obsežni knjigi o Novem mestu (2007),²⁷ zadnjem temeljnem delu o hišah katerega naših mest, čeprav sta obe avtorici uporabljali tudi terezijanski kataster. Kratka monografija o radovljiških družinah v 18. stoletju obravnava namreč posestnike, in ne hiš kot takih, prav za Novo mesto pa popis donosa od hiš ni ohranjen.²⁸

Preseneča ugotovitev, da cenitev donosa od mestnih in trških hiš ne omenja Peter Ribnikar v že omenjeni sistematični razpravi o zemljiškem katastru kot viru za zgodovino (1982),²⁹ čeprav je uporabljal normativni vir, ki o tem izrecno govori (patent z 12. avgusta 1747).³⁰ V njegovi obravnavi vseh treh temeljnih katastrskih operativ 18. in 19. stoletja morda sicer ne bi pričakovali, da bo tej razmeroma obstranski vrsti katastrskega donosa posvetil večjo pozornost. Toda nemara bi avtor z opozorilom nanjo tako ali drugače vplival na delo poznejših raziskovalcev hiš in urbanistične podobe kranjskih mest.

Metliki (1. avgusta) in Črnomlju (10. avgusta), ni ustvil v trgih Stari trg ob Kolpi, Mokronog, Žužemberk in Ribnica, ampak le v mestih Kočevje (zaključil 17. 8.) in Lož (26. 8.). Na poti iz Loža tudi ni obiskal notranjskih trgov, ampak samo še Radovljico (delo končal 31. 8.) in Tržič (8. 9.), dve meščanski naselji, ki ju ni zajel že med spomladansko vizitacijo po Gorenjskem. Zdi se, da ga je preganjal čas in je obisk večine trgov morda odložil na poznejši čas. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, 123, 134, 140–142, 243, 258–260.

²⁰ *Vodnik po fondih I. knjiga*, str. 388.

²¹ Žontar, *Zgodovina mesta*. – Žontar je sicer samo dopolnil seznam posestnikov hiš, ki ga je sestavil Anton Koblar (prav tam, str. 384–426, Meščanske hiše).

²² ZAL, ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati, t. e. 77–79, a. e. 603–605, Vladislav Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev*, I.–X. del. Ljubljana, 1944 (tipkopiš). – Fabjančiču je bilo gradivo katastra, shranjeno na takratnem okrožnem sodišču, še najbolj pri roki, a v vojnem času, ko je knjigo sestavljal (1941–1943), najbrž težko dostopno in poleg tega neurejeno. O uporabljenih virih gl. uvodno besedo v: *I. del. Stari trg*, s. p., Pojasnilo.

²³ Polec, *Kamniške meščanske hiše*, str. 51–110. – Polec je gradivo za razpravo zbiral od leta 1936, delo je nato zaradi vojne prekinil in nadaljeval šele v zadnjih mesecih pred izidom 1955 (prav tam, str. 57).

²⁴ Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki I.*; isti, *Knjiga hiš v Škofji Loki II.* – Pred Štuklom se je popisa hiš za to gorenjsko mesto samo bežno dotaknil Pavle Blaznik (1973), ne da bi opozoril na pomen njegove vsebine (Blaznik, *Škofja Loka*, str. 67).

²⁵ Golec, *Družba v mestih*, str. 838–865. – Pričujoča obravnava deloma dopolnjuje in deloma zavrača nekatera v disertaciji predstavljena sklepanja o uporabnosti rezultatov donosa od hiš, zlasti glede primerljivosti rezultatov za posamezna naselja.

²⁶ Gartner Lenac, *Radovljiške družine v 18. stoletju*.

²⁷ Matijevič, *Novomeške hiše*.

²⁸ Meta Matijevič je za osnovo vzela drug seznam posestnikov v terezijanskem katastru, ki je omogočal navezavo na mlajše vire (Matijevič, *Novomeške hiše*, str. 42–62). Donos od hiš je brez razlikovanja med lastnimi in najemniškimi stanovanji sicer »skrit« v nedatiranem registru različnih katastrskih donosov Novomeščanov in v popisih neobdavčenih zgradb (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 141, RDA, N 242, No. 23, 22, 7).

²⁹ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321–337. – Ni izključeno, da se je v Ribnikarjev članek prikradla pomota in je mislil na terezijanski kataster, ko je pri obravnavi jožefinskega zapisa: »Pri nekaterih občinah so ohranjeni poleg obrazcev katastrskega operata še popisi hiš z napovedjo donosa od hiš. Ti so bili izdelani v glavnem za mestne in trške občine.« (prav tam, str. 327).

³⁰ Prav tam, str. 321

Upoštevanje popisov donosa od hiš in terezijanskega katastra sploh bi pri mestih, za katera že imamo historiate hiš, lahko precej dopolnilo dose-danje védenje o hišnih lastnikih in samih stavbah. Taka mesta so Ljubljana, Kamnik in Kranj,³¹ še posebej Kranj, za katerega je v katastru tudi popis prostorov v hišah.³² Za ta in druga mesta, ki takš-nih obravnav še nimajo, so popisi donosa od hiš eden ključnih virov o mestni topografiji, in to ne le za 18. stoletje. Skupaj z dvema seznamoma, ki pri hišah navajata njihove prostore in višino, eden pa tudi gradbeni material,³³ je posebej dragocen popis donosa od hiš v Višnji Gori. Morda bi bilo tovrstne popise za vseh 16 meščanskih naselij Kranjske, za katera so ohranjeni, smiselno objaviti. Nadaljnja analiza bi lahko veliko prispevala tudi k védenju o naselbinskem in arhitekturnem razvoju kranjskih mest in trgov. V monografijah in razpravah s to tematiko – o Črnomlju, Kočevju, Radovljici in Kranju³⁴ – je namreč čutili prav pomanjkanje pred-hodnih študij o zgodovini posameznih hiš.

V tem prispevku se omejujemo na tiste vidike, ki so tako ali drugače povezani z gradbenim stan-jem objektov. Ohranjene napovedne tabele so si po izvedbeni plati na moč podobne in zvesto sledijo predstavljenemu vzorcu za Vipavo. Popis in cenitev donosa hiš so v skladu z navodili izvedla mestna in trška predstojništva. Kot osnova za

določitev donosa so jim bili podatki, za koliko so lastniki oddajali hiše ali dele hiš v najem. Tabele so dokončno izdelali in potrdili med vizitacijo višjega komisarja lokalne vizitacijske komisije za mesta Antona Jožefa pl. Vermattija. Časovni razpon vizi-tacije predstavlja približno pol leta v toplejših me-secih leta 1752; v Ljubljani so delo končali 11. marca, v zadnjem meščanskem naselju, Tržiču, pa 8. septembra. Vsaka napovedna tabela ima v sklepu še pripombe (*Reflexiones*), ki navajajo najmanj sploš-no formulacijo, kdo iz mesta oziroma trga je pri cenitvi hišnega donosa sodeloval (npr. mestni sod-nik in svet, trški sodnik z dvema tržanoma ipd.). Ponekod so pripombe daljše, na splošno pa po-vedo malo. Med tremi pripombami v tabeli za Škofjo Loko je denimo ta, da so številna stanovanja zaradi pomanjkanja stanovalcev (*Inwohner*) prazna in da tudi lastniki v nekaterih ne živijo, a so jih ce-nilci – v skladu z navodili – kljub temu pritegnili v popis enako kot naseljene hiše.

Za ponazoritev vsebine napovednih tabel si oglejmo začetek tabele za Škofjo Loko. Po zasnovi je škofjeloška tabela enaka kot pri vseh drugih me-stih in treh trgih, le da so v tem in še nekaterih mestih navedli donos od vrtov posebej na koncu popisa hiš, pri večini pa rubriko o vrtnem posevku vsebuje že sama tabela.

Začetek napovedne tabele za Škofjo Loko³⁵

Numeri Pofsefsorum	In der Stadt Sub Rubrica an Oberrn Platz Nomina Pofsefsorum	Dermahliger Müttungs Zünss		Hiernach Proportionirte Eigene Wohnung	
		Fr.	Xr.	Fr.	Xr.
1.	Michael Hafnerisch Hauß	-	-	7	-
2.	Anton Juwantschitsch Hauß	-	-	9	-
3.	Primas Knoppisch Hauß	-	-	10	-
4.	Michael Tscherre Hauß	-	-	20	-
5.	Franz Obblack, anjezo Homannischen gebrieder Hauß	44	30	-	-
6.	Theresia Dragolitschin, anjezo Johann Joseph Krischay Hauß	17	-	10	-

³¹ Upoštevanje podatkov iz terezijanskega katastra, zlasti popisov donosa od hiš, bi védenje o lastnikih hiš v Kranju pomaknilo za približno desetletje nazaj, ponekod tudi za več; v Žontarjevi monografiji se historiatu hiš namreč za-čenjajo šele z mestnim urbarjem iz leta 1758. Pri Kamniku in Ljubljani, za katera navajata Fabjančič in Polec tudi hišne gospodarje iz zgodnejšega časa, pa bi bil popis dono-sa od hiš dragocena referenca, ne nazadnje za odpravo morebitnih napak, nejasnosti in dvomov.

³² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, I. 338, No. ad 13, 6. 9. 1754.

³³ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 6, snopič 4, 22. 3. 1748. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 5, 18. 12. 1748.

³⁴ Prim. Bernik, *Kočevje*; isti, *Črnomelj*; Avguštin, Meščanska hi-ša v Radovljici; isti, *Zgodovinsko-urbanistični značaj*; isti, *Kranj*.

³⁵ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 213, RDA, I. 2, No. 41, 14. 4. 1752.

Ob posameznih hišah izvemo zgolj lastnikovo ime ter višino letnega donosa od lastnega stanovanja in oddaje v najem. Med šestimi hišami v tabeli so štiri, ki so jih uporabljali samo lastniki – takih je bilo v kranjskih mestih in trgih daleč največ –, eno so v celoti dali v najem, ena pa je izkazovala donos tako od lastnega kot od najemniškega stanovanja. Pri dveh je poleg imena tedanjega lastnika oziroma več lastnikov še »nadstandardna« navedba o prejšnjih hišnih posestnikih; to je zlasti uporaben podatek za historiat posameznih hiš.

Prej pravilo kot posebnost je označevanje namembnosti tistih stanovanjskih stavb, ki niso bile »običajne« hiše (npr. grad, samostan, mitninska hiša, mlin ali rotovž), ter stavb s posebnim pravnim položajem (svobodne in davka proste hiše); med te so pogosto spadali prav gradovi, rotovži in razne »uradne hiše«. Med posebnostmi pa kaže poudariti primere, pri katerih ne gre za stanovanjsko stavbo, temveč zgolj za vrt, pustoto (lokacijo propadle hiše) ali kak drug nestanovanjski objekt, npr. skedenj, hlev, mesarsko klop ali delavnico.³⁶ V Metliki so denimo posebej popisali in ocenili vinske kleti (*Wein=Käller*),³⁷ v Ložu so v cenitev hiše nekajkrat vključili ali ob hiši le navedli še skedenj in gumno (*nebst Stadl vndt Dreschthenn*),³⁸ pri Kostanjevici sta zunaj mesta popisani dve zemljišči s kozolcem (*worauf die Harffen*).³⁹

Poseben problem predstavljajo *mestna obzidja* in vanje vključeni objekti. Obzidja kot taka so tu in tam zgolj omenjena v zvezi z lokacijo kakšne hiše, npr. pri Mestnem trgu v Ljubljani dve magistratni hišici za obzidjem (*hinter der Maur*).⁴⁰ Redko najdemo *stolpe* v obzidju, ker po večini niso bili namenjeni za stanovanja. Od številnih stolpov v ljubljanskem mestnem obzidju so donos od hiše napovedali le za tri in vsi so veljali za svobodne hiše: dva magistratna stolpa, popisana v okviru Mestnega trga, mestni okrogli stolp ob Ljubljani (*der Städtische Runde Thurn an dem Fluß Lajbach*) na območju Novega trga in mestni stolp v predmestju pred Špitalskimi vrati.⁴¹ V Radovljici je naveden samo mestni stolp z minimalnim donosom en goldinar; pripisali so ga v dodatku k popisu hiš, potem ko se je izkazalo, da je obljuden, saj je v njem prebival

sodni sluga (*Stadt Thurn worinen der gericht's diener*).⁴² Pri donosu od hiš se pogosteje pojavljajo *mestna vrata*, a ne vsa in v vseh mestih. Vrata še največkrat označujejo določen del mesta oziroma predmestja; tako najdemo v Kranju, ki je imel dvoje mestnih vrat: predmestje pred Zgornjimi ali Kapucinskimi vrati (*Vor dem Ober: der Capuciner Thor*), ulico od istih vrat proti Trgu (*Von dem Obern Thor gegen Platz*), ulico od Trga proti Spodnjim mestnim vratom (*Von Platz gegen untern Stadt Thor*) in predmestje pred Spodnjimi vrati (*Vor dem untern Stadt Thor*).⁴³ Predmet popisov hiš pa so, pričakovano, zgolj tista vrata, ki so premogla stanovanje. Vse kaže, da so takšna vrata s prostim stanovanjem nočnega stražnika stala ob vstopu na kamniški Trg (*ober dem Stadt Thor des Nachts: Wächters freye Wohnung*).⁴⁴ Več je vratarskih hišic pred mestnimi vrati, tako denimo pri obojih mestnih vratih v Kostanjevici, edinem slovenskem mestu na rečnem otoku in brez obzidja,⁴⁵ ter pred petimi mestnimi vrati v Ljubljani, povsod že v predmestju.⁴⁶

Razen glede na višino letnega donosa, izražene v denarju, skorajda ni mogoče sklepati o *velikosti stavb*. Tudi opisnega razlikovanja med hišami je namreč zelo malo. Praviloma so označene kot hiše (*Haus*), nekatere pa za razliko od »pravih« hiš kot hišice (*Häußl, Heissl*). Pri tem je zanimivo, da so hišice v istem mestu neredko prinašale večji donos kakor hiše. Ponekod zasledimo tudi združitve dveh hiš, bodisi fizično bodisi samo administrativno. Če je pri posameznem hišnem posestniku navedeno zgolj »zwey Häuser«, gre skoraj zagotovo vedno za ločeni, a sosednji stavbi. Navodila za sestavo popisa hiš so namreč izrecno prepovedovala skupno popisovanje dveh hiš istega lastnika, ki ne stojita skupaj.⁴⁷ O naslednjem koraku – fizični združitvi hiš v eno stavbo pričata določnejši formulaciji: »zwey zusammen gezogene Häuser« in »zwey zusammen gespannte Häuser«.⁴⁸

⁴² Prav tam, šk. 260, RDA, L 337, No. 7, 31. 8. 1752. – Sočasna napovedna tabela za hiše razkriva, da so za stanovanje uporabljali le eno sobo v stolpu: »ein Zimmer auf dem Stadt Thurm« (prav tam, No. 17, s. d.).

⁴³ Prav tam, šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752.

⁴⁴ Prav tam, šk. 261, RDA, L 339, No. 3, 30. 4. 1752.

⁴⁵ Prav tam, šk. 140, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752.

⁴⁶ Prav tam, šk. 258, RDA, L 336, No. ad 8, 11. 3. 1752.

⁴⁷ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 8, Waaß Regeln wie die Städte und Märckte in Hertzogthum Crain zu Falsioniren Beyn werden, s. d.

⁴⁸ Pojem »zusammen gezogen« srečamo v Radečah, Črnomlju in Kranju, »zusammen gespannt« pa le v Ljubljani (Radeče: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 123, RDA, N 168, No. 26, 5. 6. 1752; Črnomelj: šk. 141, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752; Kranj: šk. 260,

³⁶ Vse našete primere najdemo npr. v Kranju (prav tam, šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752).

³⁷ Prav tam, šk. 140, RDA, N 241, No. 8, 1. 8. 1752.

³⁸ Prav tam, šk. 45, RDA, A 192, No. 7, 26. 8. 1752.

³⁹ Prav tam, šk. 140, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752.

⁴⁰ Prav tam, šk. 258, RDA, L 336, No. ad 8, 11. 3. 1752.

⁴¹ Prav tam.

Popisi donosa od hiš govorijo zelo redko o gradbenem stanju posameznih hiš in če že, ne brez utemeljenega razloga. Praviloma le, če stavba ni bila povsem dograjena ali pa je razpadla in opustela. Tako je bilo v primeru, ko so eni od pustot v Višnji Gori vendarle pripisali majhen hišni donos, zato se je zdelo potrebno navesti, da stoji na njej iz desk zbita kamra (*Oednuß darauf eine mit Brethen verschlagene Cammer*).⁴⁹ Za eno največjih hiš v Metliki so zapisali, da razpada in v njej tačas ni moč stanovati (*baufellig und derzeit nicht zu bewohnen*), njen donos, ki ni šel v skupno mestno vsoto, pa so ocenili le potencialno ob pogoju, da bi hišo obnovili (*in Standt und außgebaut währe*).⁵⁰ Še največ tovrstnih pripomb je pri Kranju, ki je leta 1749 pogorel in bil tri leta pozneje, v času vizitacije sredi obnovitvenih del. Vrsta hiš brez donosa je tako označenih kot pusto pogorišče (*oede Brandtstatt*) ali malce bolj optimistično, kot še vedno pusto pogorišče (*annoch oede Brandtstatt*), pri enem je donos ocenjen za čas, ko bo spet v celoti pozidano, zdaj pa je (le) pod streho (*unter der Bedachung*). V spodnjem, Savskem predmestju sta stali mestu pripadajoča lesena lopa (*Holtz Schupfen*), v kateri so shranjevali les za popravilo mostu, in zasebna zvonarna, pravzaprav le iz desk zbita kočica (*von Brathen zusammen geschlagene Hütten*) za ulivanje zvonov.⁵¹

Tudi sklepne pripombe k napovednim tabelam (*Reflexiones*) le izjemoma poročajo o gradbenem stanju stavbnega fonda posameznega mesta ali trga. Tako ne bomo našli navedb o prevladujočem stavbnem materialu ali vrsti kritine, ampak samo precej splošne in včasih tudi tendenciozne ocene stanja. V Kočevju so, na primer, zapisali, da je večina hiš pred sesedenjem in zelo rušljivih (*zum zusammen fallen sehr baufellig*) in ko se kakšna podre, je posestnik zaradi revščine ne more več zgraditi.⁵² Podobno naj bi bila v Kamniku večina hiš razpadajočih (*baufellig*), številne pa povsem prazne (*gar unbewohnt*).⁵³ Gradbeni material omenjajo le sklepne pripombe v nedatirani tabeli za Radovljico, ki je

nastala hkrati s standardnim popisom donosa od hiš: hiše v mestu so slabe, tako da bi jih morali večino podreti in zgraditi na novo; najmanj je zidanih, druge so povsem lesene (*die wenigsten von Mauer, sondern von purem Holtz gebauet seyndt*).⁵⁴

Vsebina popisov oz. napovednih tabel donosov od hiš je torej skoraj v celoti omejena na navedbe lastnikov in letnega donosa posamezne stanovanjske stavbe, izraženega v denarni vrednosti. V zvezi z uporabnostjo pa se kot temeljno zastavlja vprašanje o **medsebojni primerljivosti rezultatov za 16 kranjskih meščanskih naselij**.

V tehničnem pogledu dajejo popisi videz monolitnosti, saj je za povrhu skoraj vse napisala roka istega pisarja. Pri vsebini gre ponekod za manjša odstopanja od navodil, denimo kjer so med hišami popisali tudi kak nestanovanjski objekt. Včasih tudi ni povsem nedvoumen pravni status stavbe, če so v isti rubriki zajete tako davka proste kot t. i. svobodne hiše, ki niso spadale pod jurisdikcijo mesta.⁵⁵ Ta plat namreč ni bila v ospredju davčne rektifikacije, pri kateri je šlo v prvi vrsti za ugotavljanje prihodkov. Nekaj nedoslednosti je mogoče ugotoviti tudi pri (ne)upoštevanju vseh stanovanjskih stavb posameznega mesta ali trga. V dolenskih mestih tako v popise niso vključili špitalov, samostane pa so popisali le v Ljubljani in Škofji Loki. Bržkone je kje, zlasti v predmestjih, izpuščena tudi kakšna hišica ali mlin pod jurisdikcijo drugega, nemestnega gospostva, a to ima na statistično podobo naselja komajda omembe vreden vpliv. Sicer pa dajejo napovedne tabele vtis, da so se sestavljalcji trudili zajeti in ustrezno popisati resnično celoten stanovanjski fond, saj so ob vizitaciji po potrebi dodali dotlej izpuščene hiše. Vsebine napovedne tabele ne poznamo le za Novo mesto, vendar jo je mogoče z veliko zanesljivostjo rekonstruirati iz več drugih katastrskih popisov za to mesto; pogrešamo samo delitev hišnega donosa posameznih hiš na lastno in najemniško stanovanje.⁵⁶

RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752; Ljubljana: šk. 258, RDA, L 336, No. ad 5, 11. 3. 1752). Reference, da je šlo v Ljubljani za fizično zlitje dveh hiš, ponuja Fabjančičeva knjiga hiš. Za ljubljanski Mestni trg prim. ZAL, ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati, t. e. 77, a. e. 603, Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. III. del. Veliki trg*, s. p.: hiše Cankarjevo nabrežje 1, Mestni trg 17, Mestni trg 20, Mestni trg 21, Mestni trg 24, Stritarjeva ulica 3 in 7.

⁴⁹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752.

⁵⁰ Prav tam, šk. 140, RDA, N 241, No. 8, 1. 8. 1752.

⁵¹ Prav tam, šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752.

⁵² Prav tam, šk. 140, N 238, RDA, ad 16, 17. 8. 1752.

⁵³ Prav tam, šk. 261, RDA, L 339, No. 3, 30. 4. 1752.

⁵⁴ Prav tam, šk. 260, RDA, L 337, No. 17, Tabella etc., s. d.

⁵⁵ Npr. pri Ljubljani: *Befunds Tabella Über die bey der Kayl: Königl. Hanbt=Stadt Layzbach befindliche sowohl Geist= als Weltlichen Freie Gebäude etc.* (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 258, RDA, L 336, No. ad 8, 11. 3. 1752), pri Škofji Loki: *Nachtrag. Volgen nun die sowohl in als vor der Stadt Theyls der gemeinen Stadt, Theyls fremder Grundt= obrigkeiten gehörige Häuser, undt Realitaeten* (prav tam, šk. 213, RDA, L 2, No. 41, 14. 4. 1752).

⁵⁶ V Novem mestu se je vizitacija končala 20. julija 1752 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, No. 5, No. 6). Sumarni donos od hiš je viden iz mlajše obratunske tabele mesta, nastale oktobra 1759 (prav tam, No. 24), ki razlikuje med dotlej svobodnimi, tj. neobdavčenimi hišami, in hišami zasebnikov, pri zadnjih pa navaja še

Število stanovanjskih stavb je zelo zanesljivo, nasprotno pa ni mogoče pripisati »matematične eksaktnosti« ocenjenim donosom od hiš. Osnovo za izračun donosa so namreč predstavljale najemnine ali t. i. najemniški činži (*Bestand=Zins, Müttungs=Zins*), višina teh pa se je oblikovala po kriterijih, ki še zdaleč niso bili odvisni samo od velikosti in kvalitete stavbe, ampak predvsem od lokalnih razmer. Poleg tega so donos zelo radi zaokroževali na cel goldinar ali na pol goldinarja, to pa je zlasti pri naseljih z majhnim donosom vplivalo na končni rezultat.

Kot lahko vidimo iz preglednice, so razlike med posameznimi mesti in trgi v tem pogledu izjemno velike – od vsega 2,59 goldinarja v Črnomlju do 56,47 v Ljubljani. Razmerje med mestoma znaša kar 21,8 proti 1, med njunima obzidanima mestoma skoraj 30 proti 1 (v Ljubljani 91,86, v Črnomlju 3,14 gld). Od vseh mest močno odstopa deželna prestolnica, še zlasti njeno obzidano mesto brez predmestij. Občutno se razlikujejo meščanska naselja Gorenjske na eni ter Dolenjske in Notranjske na drugi strani, večje so tudi razlike med posameznimi naselji spodnjega dela dežele kakor na Gorenjskem.

skupni vsoti donosa od lastnih stanovanj in najemnin. Izkazalo se je, da se seštevek za zasebne hiše le malo razlikuje od seštevek, ki ga v nedatiranem registru obveznosti obdavčencev ponuja t. i. *Nutzung von Haus* (prav tam, No. 23). Seštevek hišne koristi iz tega registra tako v pričujoči obravnavi nadomešča izgubljeno napovedno tabelo donosa od hiš. Razlika s seštevkem v obračunski tabeli je posledica popravkov in sprememb, ki so se zgodile v sedmih letih med 1752 in 1759. Za t. i. svobodne hiše, deloma v lasti mesta in deloma drugih gospostev (rotovž, prošcija, gimnazija idr.) je na voljo posebna napovedna tabela (prav tam, No. 22, s. d.). Standardna napovedna tabela, ki pri posameznih hišah razlikuje med najemnino in donosom od lastnega stanovanja, je ohranjena samo za peščico stavb; te so stale pred spodnjimi mestnimi vrati in spadale pod novomeški kapitelj, zato je vizitacijski komisar za mesta podatke pozneje prenesel med rektificirane dominikalne akte kapiteljskega gospostva in tam so se tudi ohranili (prav tam, šk. 100, RDA, N 11, No. 4, 28. 2. 1753).

- 57 ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko. Ljubljana: šk. 258, RDA, L 336, No. ad 5, 11. 3. 1752 (mesto); No. ad 8, 11. 3. 1752 (svobodne hiše); No. 9, 26. 4. 1752 (prej pod jurisdikcijo križniške komende, zdaj mesta); šk. 215, RDA, L 7, No. 5 1/2, 26. 4. 1752 (posest križniške komende). – Škofja Loka: šk. 213, RDA, L 2, No. 41, 14. 4. 1752. – Kranj: šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752. – Tržič: šk. 243, RDA, L 270, No. 8, 8. 9. 1752. – Radovljica: šk. 260, RDA, L 337, No. 7, 31. 8. 1752. – Kamnik: šk. 261, RDA, L 339, No. 3, 30. 4. 1752. – Novo mesto: šk. 141, RDA, N 242, No. 23, s. d. (mesto); prav tam, 22, s. d. (svobodne hiše); šk. 100, RDA, N 11, No. 4, 28. 2. 1753 (posest novomeškega kapitlja). – Krško: šk. 140, RDA, N 239, No. 7, 13. 6. 1752. – Kočevje: šk. 140, RDA, N 238, No. ad 16, 17. 8. 1752. – Višnja Gora: šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752. – Radeče: šk. 123, RDA, N 168, No. 26, 5. 6. 1752. – Kostanjevica: šk. 140, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752. –

Povprečni letni donos od hiš 1752⁵⁷

Mesto/trg	Število hiš	Povprečje v goldinarjih
LJUBLJANA	675	56,47
– mesto	327	91,86
– predmestja	348	23,22
ŠKOFJA LOKA	204	14,87
– mesto	120	18,66
– predmestje	84	9,48
KRANJ	210	14,85
– mesto	154	16,60
– predmestji	56	10,07
TRŽIČ – trg	135	12,92
RADOVLJICA	71	10,46
– mesto	47	12,43
– predmestje	24	6,59
KAMNIK	218	8,46
– mesto	86	11,42
– predmestje	132	6,53
NOVO MESTO	262	7,83
KRŠKO	108	5,60
KOČEVJE	82	5,30
VIŠNJA GORA	66	4,71
RADEČE – trg	67	4,50
KOSTANJEVICA	52	3,99
METLIKA	167	3,33
– mesto	49	6,94
– predmestje	118	1,83
LITJA – trg	39	2,94
LOŽ	84	2,81
ČRNOMELJ	104	2,59
– mesto	74	3,14
– predmestje	30	1,25

Metlika: šk. 140, RDA, N 241, No. 8, 1. 8. 1752. – Litja: šk. 134, RDA, N 205, No. 5, 29. 5. 1752. – Lož: šk. 45, RDA, A 192, No. 7, 26. 8. 1752. – Črnomelj: šk. 141, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752. – Delitev na mesto in predmestje v preglednici ni prikazana pri tistih mestih, ki so imela zunaj mesta manj kot pet stavb (Novo mesto, Višnja Gora, Kočevje, Kostanjevica), bila sploh brez predmestja (Krško) ali pa ni natanko ugotovljivo, katere stavbe so spadale k predmestju (Lož). Pri trgih takšne delitve ni, saj niso imeli obzidij ali tako kot neobzidano mestece Kostanjevica (imelo je samo dvoje mestnih vrat) niso bili fizično ločeni od okolice z reko. Seštevek števila hiš in izračun letnega donosa se ravnata po teh kriterijih: upoštewane niso tiste razmere maloštevilne stavbe, popisane le pri nekaterih mestih in trgih, ki načeloma ne štejejo za stanovanjske hiše: kovačije, delavnice, pristave, skednji, vinske kleti. Izjema so mlini, ker so bili praviloma stalno naseljeni. Če se v viru pojavljata »dve skupaj potegnjeni« ali »dve skupaj speti hiši«, ocenjeni kot ena, sta v preglednici upoštevani kot ena hiša, kjer pa za skupaj ocenjeni hiši istega lastnika ni navedbe, da bi bili fizično povezani, ju štejemo kot dve stavbi. Skupna vsota donosa za posamezno mesto in trg temelji na seštevkem v napovedni tabeli ne glede na to, ali je vsota v poznejši obračunski tabeli nekoliko drugačna. Upoštevanje takih kriterijev je privedlo do manjših razlik s številom hiš in izračuni povprečnega donosa za dolenjska mesta, objavljenimi v: Golec, Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice, str. 167.

Statistika ima sicer svoje pasti, a jih zaznamo, šele ko si pobljže ogledamo, kaj se za povprečji skriva. Zlasti v majhnih mestih z nizkim donosom so lahko na povprečje občutno vplivale velike gospoščinske stavbe. Tako je kostanjeviška graščina odtehtala skoraj četrtino celotnega donosa mesta, gradova in križniški komendi ter metliška proštija pa so precej dvignili povprečje obzidanega dela Metlike in Črnomlja. Na drugi strani se je edino notranjsko mesto Lož odrezalo slabše, ker ni premoglo nobene tovrstne zgradbe. A če pogledamo obravnavana naselja v celoti, takšni pojavi niso odločilni. Kot lahko razberemo iz spodnje preglednice, ki hiše glede na donos razvršča v kategorije A–G, je v Črnomlju kar 85,6% hiš izkazovalo manj kot 3 goldinarje letnega donosa (kategoriji A in B). Več kot dve petini (43,3%) se jih je uvrščalo v kategorijo A z manj kot 1 goldinarjem donosa, v Ljubljani s predmestji vred pa sploh ni bilo nobene takšne stavbe; v kategoriji B se je znašla ena sama ljubljanska predmestna hišica. Na Gorenjskem teh dveh kategorij skoraj niso poznali, nasprotno sta skupaj absolutno prevladovali v kar štirih meščanskih naseljih spodnjega dela dežele. Skoraj diametralno nasprotno sliko vidimo pri najvišjih kategorijah F (50<100 gld) in G (nad 100 gld). V Ljub-

ljani s predmestji sta odtehtali skupaj kar tretjino hišnega fonda (34,5%), v samem mestu celo več kot polovico (56,3%). Drugje je bilo takih stavb zelo malo in še pri teh je šlo po večini za gospoščinske zgradbe. Najvišja kategorija G (100 gld in več), ki je v Ljubljani zajela skoraj petino hiš (18,3%) in v samem mestu celo blizu tretjino (32,1%), skupaj 122 od 665, je bila s po eno stavbo le za las (s 100 gld) zastopana samo še v Škofji Loki (samostan klaris), Radovljici (Thurnova graščina) in Novem mestu (proštija). V Ljubljani pa so na 200 goldinarjev in več ocenili donos kar 45 hiš, od tega štirih v predmestjih.⁵⁸

V preglednici je število hiš pri nekaterih mestih za malenkost nižje od dejanskega (prim. preglednico Povprečni letni donos od hiš 1752), ker so ponekod dve sicer ločeni hiši istega lastnika ocenili skupaj in ju lahko upoštevamo samo kot eno. Večina jih je bila v Ljubljani ter po en tak primer še v mali Radovljici in Kostanjevici, kjer je to dejstvo najmočnejše vplivalo na statistično podobo; kostanjeviški hiši namreč skupaj izkazujeta 8 goldinarjev donosa, to je bil v tem mestecu, neupoštevaje graščino, najvišji posamični donos, ne vemo pa, koliko je odpadlo na vsako od obeh hiš.

Kategorije letnega donosa od hiš 1752⁵⁹

Mesto/trg	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
LJUBLJANA – mesto	0	0	2 1,6%	13 4,0%	37 11,3%	91 27,8%	79 24,2%	105 32,1%	327
LJUBLJANA – predmestja	0	1 0,3%	30 8,9%	135 39,9%	61 18,0%	65 19,2%	29 8,6%	17 5,0%	338
LJUBLJANA–skupaj	0	1 0,2%	32 4,8%	148 22,3%	98 14,7%	156 23,5%	108 16,2%	122 18,3%	665

⁵⁸ Najvišji donos, 550 goldinarjev, so odmerili jezuitskemu kolegiju na Starem trgu, sledili sta dve v eno povezani hiši (*zusammen gespante Häuser*) barona Raigersfelda na Mestnem trgu (527 gld in pol), prav tam hiša Ludvika Reje (485 gld), nato pa sta bili enako ocenjeni (460 gld) hiša Julija Wiesenfelda na Novem trgu in v eno povezani hiši Franca Dominika Mülbacherja na Mestnem trgu. Na Novem trgu sta si podajali roki palači knezov Auerspergov (410 gld) in grofov Auerspergov (400 gld), zadnja z enakim donosom kot uršulinski samostan pred Vicedomskimi vrati. Donos dveh hiš Janeza Gasperinija na Novem trgu je bil skupaj ocenjen na 380 goldinarjev, hiše Zaharije Rastra na Mestnem trgu pa na 365 goldinarjev. 350 goldinarjev so izkazovali: Jernej Čebulj za dve skupaj ocenjeni hiši na Mestnem trgu, prav tam bogoslovno semenišče (*das Carolinische Alumnat*), na Novem trgu deželna hiša – lontovž in pri Vicedomskih vratih nekdanji cesarski dvorec (*das ebeuor geweste Kayl. Burg*) z vicedomskim uradom, po novem poslopje Reprezentance in komore.

⁵⁹ 0<1 pomeni, da donos ni dosegal 1 goldinarja, 1<3 pa, da je znašal najmanj en goldinar in manj kot tri goldinarje.

Mesto/trg	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
ŠKOFJA LOKA – mesto	0	0	2 1,7%	13 10,8%	62 51,7%	40 33,3%	2 1,7%	1 0,8%	120
ŠKOFJA LOKA – predmestje	0	0	3 3,6%	51 60,7%	28 33,3%	2 2,4%	0	0	84
ŠKOFJA LOKA – skupaj	0	0	5 2,4%	64 31,4%	90 42,9%	42 20,6%	2 2,4%	1 0,5%	204
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
KRANJ – mesto	0	0	1 0,6%	41 26,6%	68 44,2%	40 26,0%	4 2,6%	0	154
KRANJ – predmestji	0	0	8 14,3%	21 37,5%	25 44,6%	2 3,6%	0	0	56
KRANJ – skupaj	0	0	9 4,3%	62 29,5%	93 44,3%	42 20,0%	4 1,9%	0	210
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
TRŽIČ – trg	0	0	13 9,6%	54 40,0%	43 31,9%	24 17,8%	1 0,7%	0	135
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
RADOVLJICA – mesto	0	1 2,2%	12 26,0%	13 28,3%	13 28,3%	5 10,9%	1 2,2%	1 2,2%	46
RADOVLJICA – predmestje	0	1 4,2%	6 25,0%	15 62,5%	2 8,3%	0	0	0	24
RADOVLJICA – skupaj	0	2 2,9%	18 25,7%	28 40,0%	15 21,4%	5 7,1%	1 1,4%	1 1,4%	70
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
KAMNIK – mesto	0	1 1,1%	12 14,0%	23 26,7%	41 47,7%	9 10,5%	0	0	86
KAMNIK – predmestje	0	14 10,6%	58 43,9%	37 28,0%	21 15,9%	2 1,5%	0	0	132
KAMNIK – skupaj	0	15 6,9%	70 32,1%	60 27,5%	62 28,4%	11 5,0%	0	0	218
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
NOVO MESTO – skupaj	0	41 15,6%	95 36,3%	74 28,2%	33 12,6%	12 4,6%	6 2,3%	1 0,4%	262
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
KRŠKO	0	30 27,8%	40 37,0%	24 22,2%	12 11,1%	2 1,9%	0	0	108
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
KOČEVJE – skupaj	1 1,2%	23 28,0%	32 39,0%	22 26,8%	3 3,7%	1 1,2%	0	0	82

Mesto/trg	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
VIŠNJA GORA – skupaj	0	13 19,7%	33 50,0%	17 25,8%	3 4,5%	0	0	0	66
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
RADEČE – trg	0	26 38,8%	22 32,8%	14 20,9%	4 6,0%	1 1,5%	0	0	67
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
KOSTANJEVICA – skupaj	0	21 41,2%	23 45,1%	6 11,8%	0	0	1 2,0%	0	51
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
METLIKA – skupaj	32 19,2%	96 57,5%	16 9,6%	14 8,4%	5 3,0%	3 1,8%	1 0,6%	0	167
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
LITIJA – trg	1 2,6%	22 56,4%	12 30,8%	3 7,7%	1 2,6%	0	0	0	39
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
LOŽ – skupaj	2 2,4%	49 58,3%	25 29,8%	7 8,3%	1 1,2%	0	0	0	84
	0<1	1<3	3<6	6<10	10<20	20<50	50<100	100>	
	A	B	C	Č	D	E	F	G	
ČRNOMELJ – skupaj	45 43,3%	44 42,3%	9 8,7%	2 1,9%	1 1,0%	3 2,9%	0	0	104

Primerjalna analiza donosa od hiš bo lahko predmet posebne obravnave. V tem prispevku smo poleg objave izračunov opozorili samo na nekatere pojave, metodološke probleme in na najbolj kričeče razlike v rezultatih. Prav v zvezi z zadnjim – izjemno velikim razponom donosa med meščanskimi naselji – se kot temeljno postavlja vprašanje, v kolikšni meri lahko na podlagi rezultatov sklepamo o **tržni vrednosti stanovanjskega fonda ter velikosti, kvaliteti in gradbenem materialu posamezne stavbe.**

Bilo bi naravnost izvrstno, ko bi se izkazalo, da so rezultati za posamezna mesta in trge med seboj povsem primerljivi in da je bila določena hiša v Črnomlju dejansko vredna tridesetkrat manj kot neka druga v Ljubljani ali Kranju. Še več, popisi donosov bi imeli izjemno vrednost, če bi donos kazal kvaliteto in / ali velikost hiše, ne glede na to, v katerem mestu ali trgu je stala. Toda v resnici je primerljivost rezultatov po tej plati močno omejena. Merila za cenitev donosa, po katerih so se morali lokalni cenilci ravnati – njihove ugotovitve je preverila še vizitacijska komisija –, ne kažejo, da bi šlo za kakršno koli ugotavljanje vrednosti hiš. V

navodilih je jasno rečeno, da so kriterij povprečni prihodki od najemnin, ki naj jih nato proporcionalno prenesejo na preostali stanovanjski fond, tj. stanovanja v uporabi lastnikov.⁶⁰ Kako je stvar potekala v praksi, si je mogoče predstavljati predvsem z analogijo s cenitvijo donosa od hiš v mestih in trgih Koroške, o kateri bo govor v nadaljevanju. Revizijske komisije na Koroškem so morale med lokalno vizitacijo še same opraviti ogled stanovanj, navedbe o najemninah pa preveriti tako, da so pregledale najemne pogodbe ali o tem izprašale najemnike.⁶¹ Da na Kranjskem ni bilo drugače, pričča tale primer. Ko je kranjska Repräsentanz in komora skušala ugotoviti, ali so v Ljubljani res izkazali ustrezno visoke najemnine, je revizijska komisija postregla z odgovorom, da so donos od najema deloma napovedali glede na najemniške pogodbe in deloma na podlagi izjav najemnikov; po-

⁶⁰ ARS, AS 6, Repräsentanz in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 86, fasc. XVIII, Instruction etc., predstavljeno 24. 9. 1751.

⁶¹ Prav tam, šk. 85, fasc. XVIII, Unvorgreiflicher allergerhorsambster Aufsatz, 18. 4. 1750.

godbe so bile po večini stare in podaljšane (in torej niso mogle biti prirejene).⁶²

Edini kriterij so povsod predstavljale dejanske najemnine, višina teh pa se je seveda ravnala predvsem po tržnih zakonitostih ponudbe in povpraševanja. Ustrezno je bilo stanje v deželni prestolnici precej drugačno kot v kakšnem podeželskem mestecu ali trgu. Še več, v Ljubljani le redkokatera hiša znotraj obzidja ni izkazovala najemniškega stanovanja in številne so bile sploh v celoti oddane najemnikom, v Črnomlju pa niso našli niti enega najemnika v mestu podsodnih hišah, ampak so bile za prav majhno plačilo dane v najem le tri hiše na tleh gospodstva Žužemberk.⁶³

Velike razlike v višini najemnin in kot posledica tudi v izračunu hišnega donosa nasploh, ki jih izkazujejo napovedne tabele, so torej izraz lokalnih razmer – ponudbe in povpraševanja. Razpon povprečij je nad vsemi pričakovanji, razvrstitev mest in trgov po višini donosa pa je pričakovana. Daleč pred vsemi je deželna prestolnica Ljubljana, sledijo gospodarsko močnejša, večja in prometnejša naselja, na repu so v glavnem tista, ki jih niso sekale pomembnejše prometnice. Precejšnjo vlogo ima velikost naselja, ta je spet povezana z gospodarsko močjo in poklicno strukturo prebivalstva (v bolj ruralnih mestih je donos manjši). Tako bi cenilci dvema povsem identičnima stavbama, če bi ena stala sredi Ljubljane in druga sredi Črnomlja, prisodili zelo različen donos, vsaki glede na njeno lokalno okolje. Ni šlo torej za cenitev stavbe kot take, iztrgane iz prostorskega konteksta.

Na splošno sicer lahko sklepamo, da je tudi povprečna tržna vrednost hiš rasla in padala v skladu z ugotovljeno lestvico meščanskih naselij, ni pa mogoče govoriti o kaki eksaktnosti ali količnikih za preračunavanje vrednosti. Niti za hiše v istem mestu, ki so izkazovale povsem enak donos, ne moremo pričakovati, da so imele enako tržno vrednost. Kot bomo videli pri terezijanskem katastru za Koroško, vrednost hiše in njen donos pogosta nista bila v sorazmerju.

Drugače je z razmerjem med donosom in fizično podobo stavb (velikostjo, gradbenim materialom, kvaliteto gradnje) v istem mestu ali trgu. Osvetliti ga je namreč mogoče s pomočjo nekaj zgovornejših virov o stavbah v dveh dolenjskih in enem gorenjskem mestu – v Krškem, Višnji Gori in Kranju. Kot bomo videli, lahko sklepamo, da so

razmerja med stavbami istega naselja, izražena v letnem donosu, precej realna. Palača knezov Auerspergov na ljubljanskem Novem trgu z donosom 410 goldinarjev⁶⁴ sicer ni bila 50-krat prostornejša od povprečne hišice na tleh križniške komende v bližnjem Krakovem z donosom okoli 8 goldinarjev,⁶⁵ ampak je razliko odtehtala kvaliteta stavbe.⁶⁶ Gotovo je na donos hiš vplivala tudi lokacija, a ta je bila pogosto spet povezana z velikostjo in kvaliteto stavbe.

Pri tem, kolikšen letni donos so v kranjskih mestih in trgih prisodili določeni hiši, je torej sodelovalo več dejavnikov: kot najpomembnejši lokalno okolje (ocena donosa glede na realno višino najemnin), znotraj posameznega mesta oziroma trga pa velikost, kvaliteta in ne nazadnje lahko tudi mikrolokacija stavbe.

Vprašanje, ki nas najbolj zanima, je korelacija med donosom od hiše in njeno fizično podobo, ki so jo določali velikost, funkcionalnost, način gradnje in gradbeni material. Kot smo videli, je podatkov o teh elementih v napovednih tabelah le za pokušnjo. Toda k sreči so v zvezi s terezijanskim katastrom nastali ponekod tudi »nadstandardni« popisi hiš, ki so stanovanjski fond mesta iz »statistične teme« predstavili na znatno bolj osvetljeno mesto. Gre za štiri popise iz obdobja med letoma 1748 in 1754; od teh se dva nanašata na Višnjo Goro, po eden pa na Krško in Kranj. Nabor mest je dokaj reprezentativen, saj je bil Kranj eno največjih mest v deželi s tretjim najvišjim povprečnim donosom od hiš, Krško in Višnja Gora, oba v gospodarsko šibkejšem spodnjem delu Kranjske, pa sta predstavljala srednje velika in majhna mesta, v deželnem okviru sta bila med 16 naselji po letnem donosu nekako na sredi (na 8. in 10. mestu) in po absolutni višini donosa oba precej šibka.

Vsak od štirih »nadstandardnih« popisov hiš ima sicer drugačno izpovedno vrednost. Popis hiš za Krško iz leta 1749 razkriva samo vrsto stavbe in gradbeni material in ne vključuje davka prostih hiš. Najpopolnejši je prvi višnjegorski popis (iz marca 1748), saj vsako stavbo opredeljuje kot nadstropno ali pritlično, navaja vrste in število prostorov v njej, vsebuje pa tudi dovolj podatkov o gradbenem materialu, da ga je mogoče ugotoviti za celoten hišni fond. Drugi popis za Višnjo Goro, nastal konec

⁶⁴ Prav tam, šk. 258, RDA, L 336, No. ad 5, 11. 3. 1752.

⁶⁵ Prav tam, šk. 215, RDA, L 7, No. 5 1/2, 26. 4. 1752.

⁶⁶ Prim. upodobitev Auerspergove palače in krakovskih hišic na Florjančičevem načrtu Ljubljane iz leta 1744 (Florjančič pl. Grienfeld, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske*, sekcija 3).

⁶² Prav tam, šk. 86, fasc. XXVIII, Extract etc., 20. 6. 1753.

⁶³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 141, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752.

istega leta, je vsebinsko skromnejši in je predvsem dopolnitev prvemu, saj ponuja le tabelarično razdelitev hiš na prostore ter delitev na nadstropne in pritlične stavbe. Zelo je podoben popisu hiš mesta Kranj iz leta 1754; pri njem pa pogrešamo tisto, kar je največja prednost krškega popisa – gradbeni material.

Poleg samih dejstev o stavbno-gradbeni podobi treh kranjskih mest sredi 18. stoletja bomo skušali ugotoviti korelacijo med hišnim donosom iz leta 1752 na eni strani ter velikostjo in gradbenim materialom stavb na drugi. Poiskati želimo odgovor na vprašanje, v kolikšni meri sta prostornost in kvaliteta zgradbe določala višino njenega letnega donosa. Glede na večjo povednost virov za Krško in Višnjo Goro bomo natančneje obravnavali ti dve mesti.

Za **Krško** poznamo gradbeno stanje velike večine domov. Napovedna tabela za nepremičnine (tabela E),⁶⁷ kakršna pri vseh drugih mestih in trgih osrednjo pozornost namenja donosu zemljišč, je za to mesto veliko pomembnejši vir o stavbah. Tabela, ki jo je v začetku leta 1749 izdelalo krško mest-

no predstojništvo, vsebuje poleg lastnikovega imena in poklica podatke o gradbenem materialu hiš (lesena, zidana, napol zidana), njihova velikost pa je merljiva samo z izrazi hiša, hišica in kajža. Obravnavanih je sto hišnih posestnikov, od katerih je imel eden že povsem pust oštat, tako da se popis dejansko nanaša na 99 obstoječih stanovanjskih zgradb. Teh je za devet manj kot v tri leta mlajši napovedi donosov od hiš (iz leta 1752), ki jih navaja 108.⁶⁸ Zadnja ima namreč tudi deset v prejšnji tabeli neupoštevanih hiš – vse tri hiše na imunitetah in sedem neobdavčenih hiš na mestnih tleh –, ena hiša pa je v vmesnem času propadla. Upoštevanje desetih »novih« hiš bistveno ne spreminja gradbene podobe mesta. Med temi desetimi stavbami se je namreč po visokem hišnem donosu razlikovalo le župnišče (18 gld), glede na donos pa smo jih razvrstili v večino kategorij (B do D), ki jih srečamo v tem mestu, razen v najvišjo (kategorijo E). Podatki o gradbenem stanju stavbe iz leta 1749 so v preglednici dopolnjeni z višino letnega donosa od hiše, določeno v tri leta mlajši napovedni tabeli.

Krško – vrsta stavbe (1749) in hišni donos (1752)

Vrsta stavbe	Število (v %)	B		C			Č				D		E
		1 gld	2 gld	3-3,5 gld	4 gld	5 gld	6 gld	7 gld	8 gld	9 gld	10 gld	10<20 gld	20 gld
lesena kajža	21 (21,2%)	1	6	1	2	1							
lesena hišica	30 ⁶⁹ (30,3%)		7	6	7	6	2		1				
lesena hiša	26 (26,3%)		3	3	2	6	5	3	2	1	1		
napol zidana hiša	7 (7,1%)				1	1		2	1		1	1	
zidana hišica	2 (2,0%)				1	1							
zidana hiša	12 (12,1%)								3		1	7	1
uradna hiša	1 (1,0%)												1
Skupaj	99 (100%)	1	26	10	13	15	7	5	7	1	3	8	2

⁶⁷ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

⁶⁸ Prav tam, No. 7, 13. 6. 1752.

⁶⁹ Ena lesena hišica tri leta pozneje (1752) ni izkazovala nikakršnega donosa, ker jo je skupaj z zemljiščem odnesla Sava.

O siceršnji kvaliteti krškega stavbnega fonda in prostorih v hišah ni skoraj nobenih oprijemljivih podatkov. V sklepnem poročilu tabele vidimo standardno retoriko v pritoževanju nad uboštvo in pomanjkanjem, zato je treba v tem kontekstu presojati tudi stavek, ki govori o hišah: »V mestecu Krško, skoraj najubožnejšem v deželi, so v največjem številu lesene hišice, ki imajo le eno izbo (*eine Stube*) za stanovanje in vrt, na katerem zraste nekaj peteršilja in solate za domače potrebe meščanov.«⁷⁰ Tabela res navaja več kot tri četrtine stavb iz lesa, toda tudi med lesenimi hišami in hišicami ni manjkalo donosnih, ki so znatno presegle mestno povprečje (5,60 gld). Zanimiv je razpon v donosih od hiše po posameznih kategorijah. Pri lesenih kajžah je bil od 1 do 5 goldinarjev, pri lesenih hišicah od 2 do 8, pri lesenih hišah med 2 in 10, pri napol zidanih pa med 4 in 15 goldinarji; zidani hišici izkazuje 4 in 5 goldinarjev, zidane hiše med 8 in 20. Zidane so torej po večini ocenili višje od lesenih in napol zidanih, v okviru kategorizacije posameznih lesenih stavb na kajže, hišice in hiše pa vidimo, da med stavbami, sodeč po višini donosa od hiše, ni šlo vedno za zelo opazne razlike. Uvrstitev med hiše oziroma hišice je prej ko slej temeljila na velikosti objekta, razlikovanje med hišicami in kajžami pa bi bilo lahko povezano tudi s poklicno dejavnostjo gospodarjev; med lastniki kajž je bilo namreč več dninarjev in drugih manj uglednih poklicev. Drugih podatkov o stavbah je malo: ena lesena hišica je označena še kot stara, ena zidana hišica kot majhna, ena najdonosnejših zidanih hiš pa kot opustela (*ödt*).

Delitev stavb na zidane in lesene se sicer dobro ujema s kategorizacijo hiš glede na višino letnega donosa. Lesene kajže so praviloma sodile v kategorijo B (1<3 gld), lesene hišice v kategoriji B in C (1<6 gld) in le ena z letnim donosom 8 goldinarjev v kategorijo Č (6<10 gld). Nekoliko večji razpon opazimo pri lesenih hišah. Tri so spadale še v kategorijo B, enajst v kategorijo C in enajst v kategorijo Č. Napol zidane hiše so bile po večini zastopane že v kategorijah Č (tri hiše) in C (dve). Tako je le četrtina zidanih hiš (vse z 8 gld donosa) prišla v kategorijo Č, preostale tri četrtine pa so izkazovale od 10 do 20 goldinarjev donosa in se tako uvrščale v kategoriji D in E. V zadnji se je poleg zidane gosposčinske hiše znašla tudi t. i. uradna mitninska hiša – vsekakor zidana –, obe ocenjeni najvišje, na 20 goldinarjev donosa.

Od popisanih 99 hiš je bilo 77, kar znaša več kot tri četrtine (77,7%), povsem lesenih, sedem je ozna-

čenih kot napol zidanih in napol lesenih (7,1%), zidanih pa so popisali samo 15 (15,2%), upošteva je kot zidano tudi t. i. uradno hišo.⁷¹ Med 10 nepopisanimi, tj. neobdavčenimi in svobodnimi hišami, ki jih razkriva mlajši popis iz leta 1752, lahko kot zidane brez dvoma označimo župnišče, zelo verjetno pa tudi rotovž, cesarsko proviantno hišo in morebiti šolsko poslopje; vse so izkazovale visok letni donos (med 6 in 18 gld). Če bi omenjene štiri hiše pristeli k zidanim in preostalim šest neobdavčenim hiš k lesenim, bi se razmerje med zidanimi in lesenimi sicer le neznatno popravilo v korist zidanih, še vedno pa bi bilo lesenih dobre tri četrtine vseh domov. Vendar Krško sredi 18. stoletja kljub temu ni dajalo vtisa izrazito lesenega mesta. Imelo je samo četrtino zidanih hiš, a so bile te večje in markantnejše. Kot kaže vrstni red popisovanja, so po večini stale vzdolž glavne mestne ulice. Takšno razporeditev lesenih in zidanih hiš prikazuje tudi franciscejska katastrska mapa v dvajsetih letih 19. stoletja, le da se je delež zidanih stavb medtem opazno povečal: lesenih je ostalo nekako tretjina, in to predvsem v južnem delu mesta.⁷²

Ob ugotovitvi, da je imelo Krško sredi 18. stoletja kar okoli tri četrtine hiš zgrajenih iz lesa, se nujno porodi vprašanje, od kod potemtakem tako visok hišni donos, da se je mesto po cenitvi hiš leta 1752 uvrščalo na Dolenjskem takoj za Novo mesto in pustilo precej zadaj pretežno zidano Višnjo Goro. Samo potrjuje se ugotovitev, da višina donosa v enem mestu ni neposredno primerljiva z višino v drugem. V vsakem so cenitev narekivale drugačne lokalne razmere, povezane z zakonom ponudbe in povpraševanja najemnikov po stanovanjih.

Največ in najbolj povedni viri se nanašajo na **Višnjo Goro**, tako da poznamo za to mesto poleg gradbenega stanja hiš tudi njihovo notranjo strukturo, tj. število in namembnost prostorov. Iz leta 1748 sta se ohranila dva popisa hiš, prvi iz marca in drugi iz decembra, ki ju je tako kot krškega sestavilo mestno predstojništvo za potrebe katastra.⁷³ Po obliki gre obakrat za napovedno tabelo za hiše in zemljišča, po vsebini in izpovedni vrednosti pa se popisa nekoliko razlikujeta. Oba navajata posestnike hiš v enakem zaporedju, le da so eno hišo zaradi vogalne lege popisali v prvem popisu drugje kot v drugem. Zajemata istih 59 hiš z obdavčitvijo

⁷¹ Med zidanimi hišami je bilo enajst zasebnih.

⁷² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapa (1825), mapna lista V in VIII.

⁷³ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 6, snopič 4, 22. 3. 1748. – ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 5, 18. 12. 1748.

⁷⁰ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

Primer opisa iste hiše v obeh popisih

Popis 22. 3. 1748										
No. 1	Maria Anna Prelzin Wittib hat ein Steuermösbiges Hauß auf dem Plartz 1 gaden hoch, 2: Zimmer, 2. Köhler, 1. Stahle, 2 Kammer und 1 Kuchel									
Popis 18. 12. 1748										
Numerj der Würth	Namen der Würth vnd Ihres gewerbs	Namen der behausung	Stukh	Ebner erth	Ein Gaden hoch Stukh	Darin befindliche Zimer Stukh	Kamer Stukh	Kuchel Stukh	Keller Stukh	Stallung Stukh
No. 1	Maria Anna Pröllzin wittib onne profesion in der Statt	Krumblische behausung	1	öb ⁷⁴	1	2	2	1	2	1

posestnika in med njimi na ustreznih mestih – glede na lokacijo – še deset pustot (*Odnuff*) brez posestnika. Drugače kot marčni popis, ki je najbrž obležal v mestni pisarni, ponuja decembrski, shranjen med katastrskimi rektificiranimi dominikalnimi akti, tudi pregled nad gostači brez hiše, lopami (*Scheüern*), sadovnjaki in zeljniki. V zvezi s hišami in njihovimi posestniki je vsak od njiju zgovoren na svoj način. Marčni navaja za veliko večino hiš še lokacijo (na Placu, v Gasi, v Mali gasi, enkrat ob mestnem obzidju), pri nekaterih poudarja, da so lesene, sleherno pa opredeljuje kot nadstropno ali pritlično ter s številom posameznih prostorov (npr. 1 kuhinja, 2 sobi, 1 klet itd.). Decembrski je s stališča lege in fizične podobe stavbe manj poveden, saj ne razkriva, v katerem delu mesta je hiša in nima podatkov o gradbenem materialu, ampak v tabeli niza samo število prostorov, pri tem pa je manj natančen od prvega popisa. Na drugi strani pove več o posestniku in posredno o historiatu hiše: naveden je posestnikov poklic ter tudi, ali živi posestnik v Višnji Gori ali kje drugje, hiša pa je označena še z domačim imenom (*Namen der Behausung*), pogosto podedovanim po priimku ali poklicu katerega od prejšnjih gospodarjev.

Natančneje si bomo ogledali rezultate, ki jih je dal starejši, povednejši od obeh popisov. Pri opisu hiše je dosleden le pri razlikovanju med nadstropno in pritlično stavbo. Brez rotovža (ne navaja ga noben popis, ker ni šlo za obdavčeno stavbo) je Višnja Gora štela 17 ali dobro četrtino (28,8%) nadstropnih hiš ter 42 ali blizu tri četrtine (71,2%) pritličnih. Lokacija hiš je navedena pri 51 hišah, za preostalih osem pa jo je mogoče ugotoviti glede na zaporedje stavb in s pomočjo mlajših davčnih in katastrskih virov.⁷⁵ Popis razlikuje med Placem (*am*

Platz), Gaso (*in der Gassen*) – v resnici gre za več manjših ulic – in Malo gaso (*in der Gassel*) ob zahodni stranici obzidja, v kateri je stala tudi hiša, označena kot prizidana ob mestno obzidje. Najmanj dosledno je navajanje gradbenega materiala, toda ker je 22 hiš označenih kot lesenih in nobena drugače, lahko sklepamo, da je bilo preostalih 37 hiš zidanih. Popisovalci jih niso izrecno imenovali zidane, ker so predstavljale prevladujoči tip, so pa pri njih trikrat poudarili lesene dele: dvakrat z deskami obdano kuhinjo in enkrat dve leseni sobici. 22 od 59 oziroma več kot tri petine zidanih hiš (62,7%) se zdi presenetljivo visok delež v primerjavi s Krškim, ki je imel v istem času le kako četrtino zidanih in kar tri četrtine lesenih stanovanjskih stavb. Neizogibno se postavlja metodični dvom, ali ni bila nemara tudi Višnja Gora bolj leseno mesto, kot bi lahko sklepali iz popisa. Sočasnih opisov gradbenega stanja nimamo, a si lahko pomagamo z dvema mlajšima. Jožefinska vojaška merjenja iz osemdesetih 18. stoletja pričajo, da je mesto tedaj dajalo vtis večinoma zidane naselja. V razdelku o trdnih stavbah so namreč na prvem mestu navedene »zasebne zidane hiše v mestu«.⁷⁶ Poleg tega je primerjava s sicer precej mlajšo franciscejsko katastrsko mapo (1825) pokazala, da lesenih stavb v Višnji Gori tedaj skoraj ni bilo več,⁷⁷ v Krškem pa je delež teh še vedno znašal približno tretjino.⁷⁸ Nedvomno je na to vplivalo tudi dejstvo, da je mesto Višnja Gora v bližnjem Peščeniku premoglo lastni kamnolom⁷⁹ in si je veliko lažje privoščilo zidavo trdnih stavb kot Krško.

nja Gora – mesto. – ARS, AS 14, Gubernij v Ljubljani, II. Registratura, šk. 312, fasc. 52, št. 7033, izvleček iz štifregistra mesta Višnja Gora, 27. 11. 1801.

⁷⁶ Rajšp (ur.), *Slovenija*, 2. zvezek, str. 64.

⁷⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 346, k. o. Višnja Gora, mapa (1825), mapni list VII.

⁷⁸ Prav tam, N 84, k. o. Krško, mapa (1825), mapna lista V in VIII.

⁷⁹ O kamnolomu Vilfan-Bruckmüller, Višnja Gora, str. 156.

⁷⁴ Okrajšava za *öbner* oz. *obner*.

⁷⁵ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 5, davčni registri 1752, 1761–1764, 1779–1781, 1782, 1783, 1789, 1791. – ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 242, Viš-

Poleg tega je bilo višnjegorsko prebivalstvo po poklicni in socialni strukturi precej bolj izenačeno kot krško z visokima deležema dninarjev in premožnejših meščanov.⁸⁰ Povezava lokacije, višine davka in poklicnega položaja lastnikov lesenih hiš potrjuje, da podatek o tipu gradnje (lesena, zidana hiša) pri preostalih višnjegorskih hišah resnično ni izostal zaradi malomarnosti. Od 22 lesenih hišic jih je večina pripadala malim obrtnikom, kar 21 jih je stalo v manj uglednih delih mesta, v Gasi in Mali gasi, le ena sama pa na Placu. Preostalih 37 hiš je bilo torej zidanih, samo pri dveh nadstropnih hišah na Placu najdemo še lesene dele stavbe (z deskami obito kuhinjo in leseni sobici), za katere ne bi bilo nikakršne potrebe po dodatni označitvi, če se ne bi razlikovali po prevladujočem stavbnem materialu.

Velikost hiš je opisno opredeljena z dvema oznakama: hiša (*Hausß*) in hišica (*Heisseß*); pri tem je zadnja – hišica – tesno povezana z označitvijo lesena in pritlična. Vse lesene stanovanjske zgradbe (22) so namreč opisane kot lesene pritlične hišice, ena še z dodatkom majhna, samo kot hišice pa so označene tri pritlične v Gasi.

Razporeditev nadstropnih in pritličnih ter lesenih in zidanih hiš po posameznih mestnih delih nazorno kaže temeljno socialno delitev Višnje Gore na prestižni Plac ter na vse drugo. Zaradi praktičnih razlogov primerjamo na eni strani trg (Plac) in na drugi obe »ulici« skupaj (Gasu in Malo gaso). Od 17 nadstropnih hiš jih je bilo na trgu 13 ali dobre tri četrtine (76,5%), od 42 pritličnih jih je tu stalo 15 ali dobra tretjina (35,7%). Višnjegorski trg

s skupno 28 hišami je bil skoraj v celoti zidan, saj je podoba kazila le pritlična lesena hiša na njegovi vzhodni strani. Od 27 zidanih hiš jih je skoraj polovica (13) premogla tudi nadstropje. V obeh »ulicah« so, nasprotno, prevladovali pritlični leseni domovi (21 od 31), tretjina hiš (10) pa je bila že zidana in od teh štiri nadstropne.

V razpredelnici so hiše razdeljene glede na lokacijo, višino stavbe (pritlične, nadstropne), gradbeni material (zidane, lesene) in hišni donos, kot so ga izkazovale po napovedni tabeli štiri leta pozneje (1752). Tri najdonosnejše hiše, ki bi jih po znani lestvici uvrstili v kategorijo D (10<20 gld) – največ sta prinašali hiši z donosom 12 goldinarjev – so, razumljivo, stale na Placu. Tudi v naslednjo kategorijo Č (6<10 gld) s skupno 16 hišami se je uvrstilo znatno več hiš s Placa (11) kot iz obeh ulic (5). V po številu najmočnejši kategoriji C (3<6 gld) je razmerje zelo izenačeno: od 30 hiš jih je 14 stalo na Placu, a so bile v povprečju donosnejše od 16 hiš v obeh ulicah. V najnižji kategoriji B (1 do manj kot 3 gld) ni nobene trške, ampak je vseh 10 iz ulic. Zidane nadstropne hiše so po donosnosti na višjih mestih, saj jih od 17 kar 16 izkazuje najmanj 5 goldinarjev donosa, od 20 zidanih pritličnih pa 18 najmanj 4 goldinarje. Lesene hiše, ki so bile vse zgolj pritlične, so imele, nasprotno, le izjemoma po 5 goldinarjev donosa (dve), dokaj močno so zastopane med hišami s 4 goldinarji donosa (sedem), sicer pa po večini (devet) izkazujejo po 2 goldinarja, tj. toliko kot ena sama med zidanimi pritličnimi hišami.

		Donos od hiše v gld (1752) in po kategorijah									
				B		C		C		D	
Lokacija in vrsta hiše (1748)	št.	v %	2 gld	3 gld	4 gld	5 gld	6 gld	7<8 gld	9 gld	10 gld	12 gld
Na trgu											
zidane-nadstropne	13	46,2				2	4	3	1	1	2
zidane-pritlične	14	50,0		1	5	5	2	1			
lesene-pritlične	1	3,8				1					
Skupaj	28	100		1	5	8	6	4	1	1	2
V ulicah											
zidane-nadstropne	4	12,9		1			1	1	1		
zidane-pritlične	6	19,4	1		3		1	1			
lesene-pritlične	21	67,7	9	4	7	1					
Skupaj	31	100	10	5	10	1	2	2	1		
Mesto											
zidane-nadstropne	17	28,8		1		2	5	4	2	1	2
zidane-pritlične	20	33,9	1	1	8	5	3	2			
lesene-pritlične	22	37,3	9	4	7	2					
Skupaj	59	100	10	6	15	9	8	6	2	1	2

⁸⁰ Če ne upoštevamo vinotočev, se je v Višnji Gori ukvarjalo z obrtno dejavnostjo tri četrtine hišnih gospodarjev, ki jih je izdatneje kot v Krškem preživljalo tudi agrarno gospodarstvo. V Krškem je znašal delež obrtnikov med hišarji le 44%, sicer pa je bilo to mesto v času terezijanskega katastra po obsegu poljedelstva in živinoreje najmanj agrarno mesto na Dolenjskem. Golec, *Družba v mestih*, str. 520, 601–602.

Poleg višine stavbe in prostorov v njej je v obeh tabelah iz leta 1748 navedena tudi davčna obveznost hiše. Ti podatki so uporabni za različne analize in raziskave, na primer kot izhodišče za raziskovanje stanovanjske kulture. V tej razpravi jih obravnavamo zgolj v luči stanovanjske in gradbene strukture. V razpredelnici so po tabeli iz marca 1748 prikazani vrste in število prostorov v povezavi s tipom in lokacijo hiš. Zaradi boljše preglednosti pri posameznih prostorih ne razlikujemo med različicami, ki ju navaja tabela: soba (*Zimmer*) in sobica (*Zimmerl*), kamra (*Kammer*) in kamrica (*Kammerle*), kuhinja (*Kübel*) in kuhinjica (*Kübele*).

Lokacija in tip hiš	število hiš	kuhinja ⁸¹	štiri sobe	tri sobe	dve sobi	ena soba	dve kamri	ena kamra	klet	hlev
trg – nadstropne	13	13	1	3	8	1	2	6	10	9
trg – pritlične	15	12			3	12		9	12	12
ulici – nadstropne	4	4			3	1		2	2	2
ulici – pritlične	27	27			6	21	1	7	9	7
Skupaj	59	56	1	3	20	35	3	24	33	30

Z velikostjo hiše in stopnjo obdavčenosti se je najbolj ujemale število *sob*. V vsem mestu je imela štiri sobe samo druga najvišje obdavčena hiša (15 gld davka) z najvišjim letnim donosom leta 1752 (12 gld), po tri sobe pa druge tri najbolj obdavčene hiše (12–18 gld davka) z letnim donosom 9–12 goldinarjev, vse nadstropne in na Placu. Od skupno 13 nadstropnih hiš na Placu jih je osem premoglo po dve sobi in samo najmanjša zgolj eno. Dvosobne hiše so bile sicer značilnost ulic; takih je mogoče naštetih devet poleg 22 enosobnih hiš, od 13 enosobnih na Placu pa pričakovano 12 pritličnih in samo eno nadstropno.

Na velikost hiše so vplivale tudi *kamre*, manjši bivalni prostori, ki v nobeni hiši niso povsem nadomeščali *sob*, saj je imela sleherna višnjegorska hiša vsaj eno pravo sobo. Poleg preostalih prostorov smo kamro odkrili pri dobri polovici hiš na Placu (17), med njimi pri dveh po dve kamri. V ulicah je premogla kamro le tretjina hiš (10), od tega ena hiša dve kamri. Samo pri dveh enosobnih pritličnih hišicah na Placu srečamo še tretji tip spalnega prostora: *izbo ali štibelc* (*Stibel*).

Čeprav bi v vsaki hiši pričakovali *kuhinjo*, so bile

brez nje tri pritlične hiše na Placu, ki so sicer vse premogle tudi hlev, dve pa klet. Po dve kuhinji sta imeli dve nadstropni hiši na Placu in – pomenljivo – pritlična hišica v Gasi. Zanimivo je, da *kleti* niso bile domena nadstropnih hiš, ampak jih je imelo celo več pritličnih hiš (21) kot nadstropnih (12). Klet je bila povezana z velikostjo in donosom hiše. Tako na Placu ni imela kleti samo dobra petina hiš, in sicer tri nadstropne ter tri pritlične, ena hiša pa je premogla dve kleti. Nasprotno smo našli kleti le pri 11 od 31 hiš v ulicah. Podobno razmerje med Placem in drugimi deli mesta se kaže pri hlevih. Na Placu je imelo hlev tri četrtine hišnih gospodarjev (75,0%), med njimi eden dva hleva, v ulicah dobra četrtina (29,0%).

V preglednici niso upoštevani drugi prostori in stavbe, ki so se pojavljali samo pri majhnem številu posestnikov. Poleg že omenjene izbe – štibelca, ki sta ga premogli dve pritlični hiši na Placu, so imele tri različno velike hiše *drvarnico* (*holz läge*), in sicer dve na Placu in ena v Gasi. *Oboki* (*guelb*) so bili predvsem v hišah na Placu, saj je le eden od štirih pripadal zidani hiši v Mali gasi, poklici njihovih lastnikov pa odkrivajo, da vsaj v dveh primerih ni šlo za prodajalne, temveč za gostilniški prostor; druga dva oboka sta bila v hišah usnjarka in odsotnega, v Postojni živečega mitninskega nadzornika. Pri oznaki obok moramo izključiti možnost, da bi bila mišljena »klasična« klet, ker so imele vse štiri hiše tako obok kot klet. Na Placu in v Mali gasi so poleg hiš, ali bolj verjetno, v njihovem sklopu stale še dve klobučarski in tri barvarske delavnice. Za mesto s tako visokim deležem obrtnikov, kot ga je imela Višnja Gora,⁸² je skupno število petih delavnic zelo nizko. Tehnično manj zahtevne obrti, denimo čevljarska ali usnjarska, so namreč lahko našle svoj delovni prostor kar v stanovanjskih sobah, kamrah in kuhinjah, večino delavnic pa so zaradi nevarnosti požara in za okolje neprijaznih rokodelstev postavili zunaj obzidja. Iz napovedne tabele donosa od hiš (1752)⁸³ je vidno, da so pred mestom stale: 13 usnjarskih in tri ključavničarske delavnice, lončarska peč in tri kovačije. V predmestju so imeli Višnjani tudi 16 gumnov (*Hei vnd Dresch Boden*).

Med kriteriji za kategorizacijo hiš po velikosti in kakovosti je najustreznejše merilo število *sob*; s tem sta se praviloma ujemale tako davčna moč (po po-

⁸¹ Tri hiše so imele po dve kuhinji, dve nadstropni na Placu in ena pritlična v Gasi.

⁸² Delež obrtnikov med hišnimi gospodarji je, če ne upoštevamo vinotočev, znašal kar 75%, to pa je bilo med sedmimi dolnjskimi mesti daleč največ; sledilo je Novo mesto s 55,6% (Golc, *Družba v mestih*, str. 520).

⁸³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752.

pisu 1748) in hišni donos (1752) kakor tudi številčnost in vrste ostalih prostorov. V zgornjo kategorijo hiš so v Višnji Gori v glavnem spadale štiri in trisobne hiše, v srednjo dvosobne in v najnižjo hiše z eno samo sobo. V najvišjo kategorijo so se tako uvrstile hiše dveh gostilničarjev in dveh vino-točev z 12 do 18 goldinarji davka. Za vse štiri hiše so bili značilni nadstropje, tri oz. štiri sobe, kuhinja in hlev. Klet so premogle tri hiše, obok in kamro dve, drvarnico tri ter ena še dodaten hlev. Najpopolnejšo strukturo kaže s 15 goldinarji obdavčena hiša s štirimi sobami, obokom, kletjo, leseno lopo in hlevom. Ta in vse tri trisobne hiše z velikimi hlevi kajpak niso bile naključno v lasti gostilničarjev, saj je stalo mestece ob pomembni deželni cesti. V srednjo kakovostno kategorijo lahko uvrstimo 20 ali dobro tretjino domov s po dvema sobama. Značilna primera sta pritlični hiši jermenarja na Placu in usnarja v Gasi. Obe sta bili obdavčeni s tremi goldinarji in imeli poleg dveh sob oziroma sobic kuhinjo, klet in hlev. V zadnji kategoriji hiš z manj kot dvema goldinarjema davka je 35 ali tri petine vseh hiš, od tega vseh 22, ki so označene kot lesene. Premogle so le po eno sobo, vse razen dveh kuhinjo, redke pa še kamro, klet ali hlev. Kot primera navedimo leseno hišico s sobo in kuhinjo v lasti zidarja iz Male gase, obdavčeno s pol goldinarja, in na Placu kramarjevo hišico z goldinarjem davčne obveznosti, v kateri sta bili poleg spalnega in kuhinjskega prostora še kamra in klet. Ena takih lesenih hišic s sobico in kuhinjo v Mali gasi je označena kot razpadla in že zelo dotrajana (*zeris-senes zusammen fahlen schon ser gerihtes hilzernes Heißeßel*), s pomenljivim dostavkom, da so take tudi druge, ki ji sledijo.

Mlajša višnjegorska tabela hiš, sestavljena decembra 1748, se od starejše razlikuje predvsem po tabelarni obliki in po tem, da ne navaja, v katerem delu mesta kaka hiša stoji in katera je lesena. Manj povedna od prejšnje je tudi zato, ker ponuja v tabeli le pet vrst prostorov: sobe, kamre, kuhinje, kleti in hleve. Temu ustrezno nima manj zastopanih prostorov (oboki, izbe, drvarnice, delavnice), pa tudi nekaterih manjših. Tako je denimo pri več majhnih hišah, ki imajo po prejšnji tabeli sobico in kuhinjico, zdaj navedena le soba. Primerjava števila prostorov v obeh tabelah kaže največje razlike pri seštevku kuhinj in kamer, nekaj manjše pri kletih. Število sob je obakrat skoraj povsem enako, v drugi tabeli pa je znatno povečano število kamer. Le za tri lahko sklepamo, da so ju v prvem popisu upoštevali kot kuhinje, tako kot so v drugem popisu tri prejšnje kuhinje najverjetneje »postale« kleti. Različno kategoriziranje istih prostorov kaže fleksibilnost

označevanja oziroma večnamenskost prostorov. Edina hiša, pri kateri se je stanje prostorov med popisoma občutno spremenilo, je bila t. i. Prekova nadstropna hiša na Placu. Očitno so jo med marcem in decembrom 1748 močno prezidali, saj je imela po prvem popisu le dve leseni sobici in z deskami obito kuhinjo, po drugem pa je bila v lasti dveh gospodarjev, prejšnjega in še enega, ki sta imela vsak pol hiše; pri prvem so popisali sobo, kamro in hlev, pri drugem sobo in dve kamri.

Primerjava števila prostorov v hišah v Višnji Gori po dveh popisih iz leta 1748

	sobe	kamre	izbe	kuhinje	oboki	kleti	hlevi	drvarnice	delavnice
Prvi popis (mar. 1748)	88	30	2	59	4	33	30	4	5
Drugi popis (dec. 1748)	90	47	–	35	–	41	32	–	–

Višnja Gora je mesto, ob katerem lahko tudi najjasneje spoznamo, da letni donos posameznih hiš (1752) istega mesta izraža zelo realna razmerja med hišami glede njihove fizične podobe. Za to mestece imamo ne samo najpovednejše vire iz srede 18. stoletja, ampak tudi dovolj reprezentativen nabor sorodnih virov do nastanka prvega talnega načrta mesta – franciscejske katastrske mape iz leta 1825.⁸⁴ Tako je mogoče ugotoviti lokacijo vsake hiše iz časa terezijanskega katastra. Še več, Višnje Gore v vmesnem času ni prizadela nobena večja katastrofa, zato se je do nastanka franciscejskega talnega narisa ohranil večji delež stavbne substance iz srede 18. stoletja in še zgodnejšega obdobja kot marsikje drugod. Franciscejska katastrska mapa prikazuje v samem mestu sicer manj lesenih stavb, kot jih je bilo leta 1748 – to gre pripisati tudi gradbenim predpisom. Zapisnik stavbnih parcel ne razlikuje med pritličnimi in nadstropnimi zgradbami,⁸⁵ a tu si lahko pomagamo s parcelnim zapisnikom mlajšega reambulančnega katastra (1868).⁸⁶ Skratka, franciscejski katastrski načrt mesteca, ki je po sredi 18. stoletja v gradbenem in siceršnjem razvoju precej stagniralo, priča o naslednjem: velikost in gradbeni material posamezne hiše gresta praviloma z

⁸⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 346, k. o. Višnja Gora, mapa (1825), mapni list VII.

⁸⁵ Prav tam, zapisnik stavbnih parcel.

⁸⁶ ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, N 346, k. o. Višnja Gora, parcelni zapisnik.

roko v roki z donosom, ki ga je stavba izkazovala leta 1752.

Teže bi stanje po franciscejskem katastru primerjali s stanjem po terezijanskem katastru za mesto **Kranj**, ki ga je leta 1811 prizadel velik požar in pospešil moderno urbanizacijo mesta.⁸⁷ Za Kranj sredi 18. stoletja, drugače kot za Višnjo Goro, tudi nimamo pregleda nad lesenimi in zidanimi ter nadstropnimi in pritličnimi stavbami – kaj je bilo leseno in kaj zidano, je vidno šele v tlorisu mesta iz leta 1807⁸⁸ –, premore pa Kranj primerljiv popis prostorov po hišah. V terezijanskem katastru se je namreč ohranil zelo podoben tabelarni popis hiš in prostorov, kot je mlajši višnjegorski. Mestno predstojništvo ga je podpisalo in pečatilo 6. septembra 1754.⁸⁹ Gre za večnamenski izkaz, ki poleg notranje razdelitve hiš zajema še donos od hiše ter lastnikovo obdavčitev v obliki kontribucije, hišnega in obrtnega davka. Zaradi zadnjega je pri vsakem posestniku naveden tudi poklic; tega smo morali pri drugih mestih iskati po različnih katastrskih aktih. Vsaka hiša je opredeljena s številom sob, kamer, kuhinj, obokov in hlevov, letni donos pa je izračunan na novo in se marsikje razlikuje od donosa v napovedi iz leta 1752.⁹⁰ Drugače kot v zadnjem pogrešamo v mlajšem delitev na donos od lastnega in najemniškega stanovanja. Za ponazo-

ritev tistega dela vsebine, ki se nanaša na posestnike in hiše, objavljamo izsek iz tabele, in sicer najkrajšo, Župniščno ulico s samo sedmimi hišami.

Župniščne ulice nismo izbrali kot primer zaradi kratkosti, ampak predvsem ker je premogla zelo različne stavbe. Tako je v tej ulici stalo reprezentativno novo baročno župnišče, največja ali druga največja zgradba z največ sobami (14) v Kranju.⁹¹ Na drugem koncu mesta je župnišču po velikosti konkuriral grad Kiselstein; v njem so našli prav toliko bivalno-spalnih prostorov, a so jih razdelili na sobe (9) in kamre (5). Po donosnosti je imelo župnišče s 140 goldinarji krepko prednost pred gradom z vsega 80 goldinarji letnega donosa. Poleg tega je stala v Župniščni ulici hiša z dvema sobama in dvema kamrama, ki bi jo po naboru prostorov in donosu 14 goldinarjev lahko uvrstili v »zlato povprečje« mesta. Preostalih pet hiš z majhnim donosom, od tega štiri z enim samim bivalno-spalnim prostorom, predstavlja hiše, značilne za stranske ulice in obe predmestji. Zaradi župnišča, po katerem se je ulica tudi imenovala, je njen povprečni donos na hišo (27,1 gld) znašal skoraj toliko kot povprečje najbolj prestižnega dela mesta – obeh trgov (27,8 gld); tam ni imela nobena hiša manj kot treh bivalno-spalnih prostorov, večina (28 od 45) pa je premogla več kot dve sobi in dve kamri.

Izsek iz tabele hiš mesta Kranja iz leta 1754

Nri Pofseforum	Nomina derenselben	Dermahlen Existirende Häußer Wohnungen					Gewissenhafte æstimation der davon pro præsentii Statua werffenden Nuzung.
		Zimmer	Cammer	Kuchel	Gewolber	Stallungen	
	Pfarrhoff Gasßen						f xr den
50	Cörner Beneficiat=Hauß	–	1	–	–	–	6 – –
51	der Pfarrhoff	14	–	1	–	1	140 – –
52	Martin Puecher	1	–	–	–	–	6 – –
53	Jakob Küller	1	1	–	–	–	9 – –
54	Urban Wradaschka	1	–	–	–	–	8 – –
55	Simon Rottar, Vaßbünder	2	2	–	–	–	14 – –
56	Helena Zudermanin	1	–	–	–	–	7 – –

⁸⁷ O požaru Žontar, *Zgodovina mesta*, str. 289. O urbanizaciji po požaru Avguštin, *Kranj*, str. 85–86. – Prim. tlorisa mesta: Žerovčevega (Scherowitz) iz leta 1807 (ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, t. e. 2/97) in mlajšega, nastalega po požaru (prav tam, 2/285); prvi je objavljen v: Avguštin, *Kranj*, str. 84, drugi v: Kos, *Ulice, ceste in trgi*, str. 8. Avguštin prvi načrt datira »okrog l. 1808« (*Kranj*, str. 84).

⁸⁸ ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, t. e. 2/97. Prim. Avguštin, *Kranj*, str. 84–85.

⁸⁹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, L 338, No. ad 13, 6. 9. 1754.

⁹⁰ Prav tam, šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752.

⁹¹ O župnišču Žontar, *Zgodovina mesta*, str. 242, 377–378. Prim. upodobitev župnišča leta 1753, prav tam, sl. 152 med str. 356 in 357.

Število hiš in posameznih prostorov ter letni donos od hiš v Kranju leta 1754

Del mesta	število hiš	sobe	kamre	kuhinje	oboki	hlevi	donos od hiš v gld	povprečje na hišo v gld
V mestu	160	281	316	133	32	72	2.786⁹²	17,5
Od Zgornjih vrat po Svinjski ulici do župnišča	22	34	40	13	---	13 ⁹³	286	13,0
Župniščna ulica	7	20	4	1	---	1	190	27,1
Od Pungrta do Spodnjih mestnih vrat	15	16	12	3	---	1	123	8,2
Od Spodnjih mestnih vrat v mestu proti Trgu	26	41	49	18	---	10	337	13,0
Na Zgornjem in Spodnjem trgu	45	92	143	70	31	38	1250	27,8
Rožnovenska ulica	18	39	31	10	---	2 ⁹⁴	280	15,6
Rožna ulica	4	7	5	3	1	1	54	13,5
Konjska ulica	23	32	32	15	---	6	281	12,2
V predmestjih	50	60	56	11	---	12	522	10,4
Pred Kapucinskimi vrati	24	32	25	5	---	6	265	11,0
Pred Spodnjimi mestnimi vrati	26	28	31	6	---	6	257	9,9
Skupaj Kranj	210	341	372	144	32	80	3.308	15,75

Analiziranje prostorov in ugotavljanje tipov hiš bomo za zdaj pustili ob strani. Stanovanjski fond Kranja naj osvetli le sumaričen prikaz števila hiš in prostorov po posameznih delih mesta z dodanim skupnim donosom od hiš in povprečnim donosom na hišo.

V sumaričnem prikazu najbolj bode v oči nizko število kuhinj: po tem je Kranj primerljiv z Višnjo goro, kot jo prikazuje mlajši od obeh popisov. Kuhinjo srečamo le pri dobrih dveh tretjinah (68,6%) hiš, pri slabi tretjini brez nje pa lahko sklepamo o podobnem pojavu kot pri Višnji Gori – mlajši od obeh popisov je majhne kuhinje preprosto izpuščal, nekatere pa se prejkone tudi v Kranju skrivajo pod oznako kamra ali klet.⁹⁵ Kamre so bile v Kranju najštevilnejša vrsta prostora sploh, tako da je prišlo na hišo v povprečju po 1,69 kamre (v Višnji Gori po mlajšem popisu po 0,80, po starejšem le po 70,51). V obeh mestih je bilo, nasprotno, skoraj po-

vsem izenačeno razmerje med hišami in sobami: v Kranju po 1,55 sobe na hišo, v Višnji Gori po 1,53 oziroma po 1,49. Oboki in hlevi so bili v Kranju značilni predvsem za nadstropne hiše na Spodnjem in Zgornjem trgu. Razen ene so vse hiše z oboki (31) stale prav tu, njihov delež med 45 hišami obeh trgov pa je znašal dobri dve tretjini (68,9%). 37 ali več kot štiri petine (82,2%) hiš na trgih je premoglo hleve;⁹⁶ ti so sicer zaznamovali še stransko Svinjsko ulico od Zgornjih mestnih vrat proti župnišču ter v manjši meri obe predmestji.

Zaznavna je korelacija med vrstami in številom prostorov ter velikostjo hiše. Čeprav tabela ne pove, katere hiše so bile nadstropne in katere pritlične, je o tem pri večini mogoče sklepati glede na prostore in mikrolokacijo stavbe. Velikost hiše je povezana tudi z njenim letnim donosom. Ne moremo pa vedeti, kaj je močnejše vplivalo na to, da so donos hiš z enakimi prostori ocenili različno. Npr. pri 24 hišah, ki izkazujejo en sam prostor – sobo, se je donos gibal v razponu med 4 in 10 goldinarjev, pri tem je bil najvišji v predmestju in najnižji v mestu (!), povprečje pa je znašalo slabih 7 goldinarjev (6,92). Glede na to, da je Kranj malo prej, leta 1749, pogorel⁹⁷ in so bile zelo verjetno prav vse enosobne hiše obnovljene ali zgrajene na novo,

⁹² V vsoto niso všteti štirje samostojno stoječi hlevi s skupnim donosom pičlih 15 goldinarjev.

⁹³ V tem delu mesta so samostojno popisali še tri hleve, ki so pripadali gospodarjem s hišami na trgu. Njihovi hlevi so stali za hišami in imeli vhod iz Svinjske ulice. Prišteli smo jih k skupnemu številu hlevov Zgornjega in Spodnjega trga.

⁹⁴ En hlev je popisán v okviru gradu Kiselstein, drugi pa je stal posebej (*ausserhalb des Schlosses*).

⁹⁵ Ni izključeno, da ponekod še ni prišlo do osamosvojitve kuhinj z odprtim ognjiščem v samostojen prostor. Prim. Avguštin, *Kranj*, str. 75.

⁹⁶ Všteti so tudi trije hlevi z vhodom iz Svinjske ulice in tam popisani.

⁹⁷ Žontar, *Zgodovina mesta*, str. 232.

lahko torej izključimo vsaj en dejavnik, ki bi občutno vplival na različno oceno donosa: starost in dotrajanost hiš. Žal nimamo podatkov, katere so po požaru zgradili iz lesa in katere iz kamna.

Tabela iz leta 1754 je nastala prav zaradi naglih sprememb stanja stavb v mestu v letih po ognjeni katastrofi. Ko je Kranj spomladi 1752 obiskala vizi-tacijska komisija in potrdila napovedno tabelo donosa od hiš,⁹⁸ je bilo mesto namreč še sredi obnovitvenih del. Po pripombah k napovedi hišnega donosa naj bi hiše deloma še gradili (*noch in bau begriffenen*), največ pa naj bi jih bilo po zadnjem požaru napol porušenih (*in halb ruinirten gelegenheiten*). Sledove požara srečamo v sami napovedni tabeli pri več hišah, npr. navedbo, da hiše po požaru še niso zgradili, da je že pod streho, da stoji na pogorišču kovačija ali da je pogorišče povsem pusto. Pri zadnjih, ki ne izkazujejo hišnega donosa, se poraja vprašanje, ali so vsa pogorišča res šele posledica požara leta 1749. Vsaj nekatera od tistih, na katerih je medtem nastal vrt, bi lahko nastala že prej. Pripombe k napovedni tabeli namreč navajajo, da je šlo pri večini vrtov v mestu ob hišah pravzaprav za pusta pogorišča od predzadnjega požara leta 1683 (dejansko 1668).⁹⁹ Ker za Kranj iz vmesnega časa do leta 1749 ni ohranjenih popisov hiš ali kakršnih koli davčnih in urbarialnih registrov,¹⁰⁰ je za konkretne primere težko poiskati ustrezen odgovor. Zato pa sta iz prve polovice petdesetih let 18. stoletja na voljo kar dva popisa hiš in njihovih donosov, ki omogočata natančno primerjavo od hiše do hiše. Ugotovimo lahko, da se število dograjenih hiš od pomladi 1752 do poznega poletja 1754 statistično ni povečalo (obakrat 210). V mlajšem popisu sicer niso upoštevani rotovž, cesarska mitnica in dve manjši predmestni stanovanjski stavbi, a se razlika izenači drugje. Edina stavba, za katero je znano, koliko prostorov je imela ob času obeh popisih, je meščanski špital pri Zgornjih mestnih vratih. Leta 1752 je v popisu hiš izjemoma navedeno, da ga sestavljata dve leseni izbi (*bestehend in zweyen Stuben von Holtz*), dve leti pozneje pa naj bi imel dve sobi, kamro in kuhinjo. Njegov donos so obakrat ocenili na 10 goldinarjev, to pa kaže, da se stavba v vmesnem času ni mogla bistveno spremeniti: izbi ali sobi sta prej ali slej ostali leseni. Ker je v popisu leta 1754 izpuščen rotovž, bi ostali brez podatkov o njegovih prostorih, ko ne bi bila napovedna tabela iz leta 1752 prav v zvezi s to stavbo

tako zgovorna: v rotovžu so bili dve sejni sobi in obok (*bestebet in Einer Rath Stuben, d^e Stuben und einien gewelb*).

Glede na povečanje stanovanjskega fonda in izboljšanje stanja hiš, ki jih v času prvega popisa še niso povsem zgradili ali obnovili, je bil leta 1754 pričakovano višji tudi skupni povprečni donos od hiš. Tako je spomladi 1752 znašal 14,85 goldinarja na hišo, dve leti in pol pozneje pa 15,75. Odprto ostaja vprašanje, koliko so pri sestavi mlajšega popisa upoštevali prejšnjo cenitev, saj je donos pri nekaterih stavbah zdaj celo občutno nižji. Daleč največje povečanje, za kar 133%, srečamo pri župnišču – s 60 na 140 goldinarjev, bistveno manjšega pri gradu Kiselstein – s 60 na 80 goldinarjev.

Za ponazoritev povednosti obeh kranjskih popisov hiš si oglejmo še konkreten primer: kaj popisa v povezavi z drugimi relevantnimi viri povesta o hiši na trgu, v kateri je slabih sto let pozneje (1849) umrl France Prešeren? Po Žerovčevem načrtu iz leta 1807 je bila tako kot vse stavbe v tem delu Kranja zidana.¹⁰¹ Leta 1752, potem ko je v velikem požaru tri leta prej zelo verjetno vsaj delno pogorela, je izkazovala 24 goldinarjev in 45 krajcarjev hišnega donosa, to je zelo blizu povprečja Trga (24,88 gld) in skoraj za polovico nad povprečjem mesta brez predmestij (16,60 gld). Hiša je bila že takrat nadstropna in v celoti zidana, česar vir sicer ne pove, a bi lahko o tem sklepali tudi brez vedenja o stavbni zgodovini hiše.¹⁰² Malo manj kot polovico donosa od hiše (12 gld) je prinašalo stanovanje, ki ga je lastnik, vinotoč Matevž Veja (Beja), uporabljal sam, nekaj več (12 gld in 45 kr) pa je odpadlo na prostore, oddane v najem.¹⁰³ Dve leti mlajši terezijanski popis prebivalstva iz leta 1754 razkriva, da je štela gospodarjeva družina štiri člane (zakonski par in dve pri njem zaposleni ženske), v najetih prostorih pa je prebivala tričlanska družina meščanskega gostača.¹⁰⁴ Popis hiš iz istega leta 1754 pove, da so hišni donos ocenili za malenkost višje (25 gld) kot dve leti prej (24 gld in 45 kr), da je stavba premogla dve sobi, štiri kamre, kuhinjo in obok ter da ni imela hleva.¹⁰⁵ Kako so

¹⁰¹ ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, t. c. 2/97.

¹⁰² Prešernova hiša je primer ne povsem ohranjene srednjeveške tlorisne stavbne zasnove z napol ohranjenim bogato profiliranim gotskim portalom in starejšim primerom lesenega stropa (Avguštin, *Kranj*, str. 54, 73, 74, 75).

¹⁰³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752.

¹⁰⁴ Po objavi popisa prebivalstva: Svetina, Prebivalci Kranja, str. 279.

¹⁰⁵ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, L 338, No. ad 13, 6. 9. 1754.

⁹⁸ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, L 338, No. 3, 14. 4. 1752.

⁹⁹ O požaru leta 1668 Žontar, *Zgodovina mesta*, str. 200–201.

¹⁰⁰ Prim. prav tam, str. 384.

bili prostori razporejeni po hiši in nadstropjih ter katere je uporabljala katera od obeh družin, seveda ni predmet popisa.¹⁰⁶ V obeh seznamih hiš je omenjen še hlev istega gospodarja, a ne pri hiši, temveč v Svinjski ulici; ta podatek daje občutek, da hlev ni spadal k hiši, v resnici pa je stal na njenem dvorišču, le vhod vanj je vodil od zadaj iz stranske Svinjske ulice. V prvem popisu (1752) je hlev označen kot lesen in z letnim donosom en goldinar, po drugem (1754) je prinašal kar trikrat toliko.

Kranj je bil torej med kranjskimi mesti specifičen zaradi požara, ki ga je prizadel prav kmalu po začetku nastajanja terezijanskega katastra. Četudi obnova do konca katastrske rektifikacije bržčas še ni bila povsem končana, lahko prav zaradi požara govorimo o določeni prednosti pri ugotavljanju, kaj je vplivalo na oceno donosa hiš. Ker so stavbe skoraj sočasno zgradili na novo ali obnovili, je mogoče sklepati, da pri cenitvi donosa nista imeli večje vloge starost in dotrajanost stavbnega fonda. Podobno velja za Črnomelj in Kostanjevico, ki sta ju požara upepelila nekaj let prej, prvega leta 1740 in drugega 1744.¹⁰⁷

Omenjeni dve mesti sta, drugače kot pretežno zidani Kranj, ostali izrazito leseni globoko v 19. stoletje, še zlasti Kostanjevica.¹⁰⁸ Kot taki sta bili v dobi nastanka franciscejskega katastra med vsemi kranjskimi mesti izjemi, saj sta dotlej dobila zidani preobleki tudi že Lož in Metlika,¹⁰⁹ če ostanemo pri tistih štirih kranjskih mestih, ki so leta 1752 izkazovala najnižji povprečni donos od hiš. Kot pričajo opisi, so bila ta mesta sredi 18. stoletja še pretežno lesena,¹¹⁰ to pa je bilo, kot smo videli,

mogoče iz natančnejših katastrskih podatkov ugotoviti tudi za Krško. Ni dvoma, da je na nizko cennitev hišnega donosa poleg lokalnih razmer (ponudbe in povpraševanja) deloma vplival tudi gradbeni material. Vendar ta v petih izrazito lesenih mestih spodnjega dela dežele ni bil nujno (samo) izraz gospodarske šibkosti prebivalcev. Pri izbiri gradbenega materiala namreč nikakor ne smemo zanemariti geografskih dejavnikov in vplivov vsakokratne podeželske okolice. V zadnjih odrastkih panonskega sveta, v Beli krajini in ob spodnji Krki, sta kamen in opeko nadomeščala les in ilovica, v rustikalni arhitekturi v celoti, v urbani in napol urbani v prevladujoči meri.¹¹¹

Rustikalna arhitektura in stavbe na deželi nasploh so sicer področje, ki se ga je terezijanski kataster tako rekoč na daleč izognil. Za hiše na podeželju ni nikjer niti približno tako uporaben kot pri mestih in treh trgih. Še več, hiše največkrat niso niti omenjene, zato je le malokje moč ugotoviti natančno število bivanju namenjenih zgradb. S stališča posameznih naselij in števila hiš v njih je težava še ta, da kataster ni bil sestavljen po teritorialnem načelu, temveč po zemljiških gospodstvih, ta pa so imela rustikalno posest raztreseno oziroma pomešano s posestjo drugih gospodstev. V napovednih tabelah za zemljišča in v rektificiranih urbarjih so posestniki praviloma označeni le z velikostjo svoje posesti (huba, pol hube, kajža ipd.) in poklicem. Sklepamo sicer lahko, da za vsakim posestnikom stoji obljudena hiša oziroma domačija, a zagotovila za to ni. Poznamo denimo primere, ko je isti posestnik premogel več posestnih enot (npr. hubo in oštat), lahko tudi pod dvema ali celo več zemljiškimi gospodstvi. Celotno razdrobljeno posest je morda vodil z ene domačije, na oštatu je imel mogoče hišico z najemnikom, morda se za vsakim njegovim oštatom resnično skriva po ena stanovanjska stavba, morebiti ni bilo sploh nobene. Na drugi strani srečamo hube v rokah dveh ali več gospodarjev, za katere ne vemo, ali je imel vsak svojo domačijo ali pa so bili sorodstveno ali drugače povezani in so živeli pod skupno streho. Kolikor sploh srečamo na stanovanjske stavbe kot take, gre za »posebne primere«, pri katerih ni bila v ospredju zgradba. Hiša, hišica ali kajža je mišljena kot posestna enota, in sicer praviloma pri tistih posestnikih, ki niso premgli druge, večje posesti. Tako je na Trubarjevi Rašici pri Turjaku izpričanih 19

¹⁰⁶ O namembnosti prostorov Avguštin, *Kranj*, str. 54, 74–75.

¹⁰⁷ Golc, Črnomelj, str. 190; Golc, Glavni poudarki, str. 164, 172, 175.

¹⁰⁸ Golc, Glavni poudarki, str. 167; Golc, Črnomelj, str. 192.

¹⁰⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 84, k. o. Lož, mapa (1824), mapni list IV; N 132, k. o. Kostanjevica, mapa (1824), mapni list XI.

¹¹⁰ Lesena Metlika, kar zadeva stavbni material, ni doživela občutnih sprememb že po katastrofalnem požaru leta 1705. V poročilu deželnemu vicedomu iz leta 1715, ki sicer ni brez tendencioznih navedb o opustelosti mesta in razpadajočih hišah, so Metličani med drugim navedli, da bi hiše v mestu laže imenovali lesene kajže (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 233, 1/124, lit. M XXXIII–10, 8. 1. 1715). O lesenih kajžah govorijo tudi v prošnji za dveletni spregled remanence leta 1742 (prav tam, lit. M XXXIII–9, 3. 3. 1742). Po jožefinskih vojaških merjenjih v osemdesetih letih 18. stoletja, torej še pred požarom leta 1790, pa je bil največji del mesta že zgrajen iz kamna (Rajšp (ur.), *Slovenija*, 1. zvezek, str. 110). Ni jasno, ali velja trditev tudi za predmestje, ki je sredi stoletja (1752) štel skoraj dvainpolkrat toliko hiš kot obzidano mesto in izkazovalo občutno nižji donos na hišo. Za Lož navajajo

vojaške merjenja drugačno podobo: imel je slabo obzidje in komaj 60 hiš, večinoma lesenih (prav tam, str. 55).

¹¹¹ Prim. *Gospodarska in družbena*, str. 583 sl., zemljevid na str. 591.

gospodarjev celih in polovičnih hub, trije gospodarji kajž in trije mlinarji.¹¹² Pri gospodarjih razdeljenih hub ni mogoče zgolj na podlagi katastra z gotovostjo presoditi, ali so bile fizično razdeljene tudi domačije in gre torej resnično za 19 kmečkih hiš z gospodarskimi poslopji. Kaj so tri raške kajže, pa razkrije sočasni turjaški urbar iz let 1750–1760, ki ima namesto kajže oznako *hišica z ogrado (von einem Häusl vnd Einfang)*.¹¹³ V tem primeru je sicer vsaka kajža – kot posestna enota – imela stanovanjsko zgradbo, ni pa gotovo, ali kajža vedno in povsod pomeni tudi objekt.

Enako velja tem prej za oštat (*Hofstatt*), izraz, ki ga neredko prevajajo kot domec, a je lahko tak prevod precej zavajajoč. Števila oštatov oziroma samostojno popisanih delov oštatov (npr. 4/5 oštata, 1/2 oštata) nikakor ni mogoče enačiti s številom obstoječih domov. Zgovoren primer za to je trg Litija, za katerega so v rektificirani urbar terezijanskega katastra (1757)¹¹⁴ vnesli 20 lastnikov delov oštatov – pri posameznem posestniku od 1/6 oštata do 5 oštatov in 3/4 –, popis donosa od hiš (1752)¹¹⁵ pa je razkril, da je šlo v resnici za kar 37 hiš in hišic ali za skoraj še enkrat toliko, kot bi jih pričakovali glede na število posestnikov. Primerjava imen 37 hišarjev z imeni 20 urbarskih posestnikov je posredno pokazala vzrok takega stanja. V veliki večini primerov so bili hišarji, hkrati posestniki oštatov, in hišarji brez zemlje v sorodstvenih odnosih. Po eden ali dva sorodnika so namreč v kar desetih primerih imeli hišo na posesti, ki je po urbarju pripadala nosilcu z enakim priimkom. Drugih osem hišarjev je nosilo priimke, kakršnih med oštetarji ni najti, vendar lahko tudi tu računamo vsaj na nekaj priženjenih zetov. Preostali so bili pač v pravem pomenu besede podružniki, imetniki hišic na tuji zemlji, dajatve pa je v celoti poravnaval njen gospodar.

Hiše in hišice so bile najpogostejše v trških in napolagrarnih naseljih z razdrobljeno, nehubno posestjo. V Vipavi ali na Vrhniki so njihovi posestniki denimo v napovednih tabelah za nepremičnine pomešani med posestniki hubnih deležev in številnejših podružništev – kajž (*Untersas*). Tu in tam se med njimi zasveti posestnik, ki je imel samo »ein Haus«, »ein Freyes Haus« ali »Behausung«,

lahko pa – tako kot Vrhnčan Anton Garzarolli – tudi »Behausung« poleg četrtrinske in tretjinske hu-be ter oštata.¹¹⁶ Bržkone je za stanje stavb na vsem Kranjskem – neupoštevaje mesta in tri trge – najzgovornejša napovedna tabela za nepremičnine v tedaj povsem propadlem in izpraznjenem trgu Senožeče. Popisanih je vsega šest posestnikov, od teh pet gospodarjev hiš, eden že zunaj trga. Poleg specifične posesti po parcelah srečamo pri petih posestnikih podatke, da imajo celo ali polovično hišo (*ein ganzes Haus, ein halbes Haus*), le še tri hiše pa so bile naseljene. Uvodne pripombe k napovedni tabeli razkrivajo, da popisanih hiš ni hotel nihče vzeti v najem, večinoma so bile prazne (*unbewohnt*) in razpadajoče (*in der Baufälligkeit stehen*). Poleg njih je stalo v trgu še več drugih praznih hiš, ki so se podrle in postale popolne pustote (*bis auf den Grund in der Ödnuss liegen*).¹¹⁷

Med stanovanjske objekte spadajo seveda tudi gradovi, graščine in dvorci, pogosto pristave – v lasti zemljiških gospostev ali drugih posestnikov – ter stavbe v cerkveni posesti, kot so župnišča, kaplanije, vikariatne in beneficijne hiše, mežnarje in samostani. Ker stavbe kot take po določilih patenta iz leta 1747 niso bile predmet rektifikacije, jih najdemo v katastrskih operatih le v vlogi zemljiškega gospostva ali kot obdavčenca, ki ima posest pod drugim gospostvom. V obeh primerih gre za pravno osebo, ne za stavbo, samo naziv je enak, npr. pri zemljiških gospostvih Spodnji grad Vipava (*Burg Vippach*), Turn v Mokronogu (*Thurn unter Nassenfus Gut*) ali kartuzija Bistra (*Freudenthall Stiff*).¹¹⁸ Omemba grajske stavbe in pristave je, nasprotno, nekaj vsakdanjega v napovednih tabelah za dominikalna zemljišča (tabele A), denimo pri gospostvu Goričane: »Der Mayrhof bey Gschloß Görtshach«.¹¹⁹ Ne nazadnje je lahko pristava tudi samostojno zemljiško gospostvo, kot na primer Steinbergova pristava pri Cerknici.¹²⁰ Zaman pa bomo v teh tabelah iskali podatke, kakšni sta bili velikost in podoba gradov, koliko in katere stavbe so stale na pristavah in ali so bile med njimi tudi obljudene.

¹¹⁶ Prav tam, šk. 20, BT, P 164, gospostvo Vipava, No. 1, 13. 11. 1748; šk. 9, BT, P 121, gospostvo Logatec, No. 11, s. d.

¹¹⁷ Prav tam, šk. 39, BT, P 148, gospostvo Senožeče, No. 1, s. d.

¹¹⁸ Gl. prav tam, popis fonda »Repertorium zu den rectific. Dominikal-Akten und Bekanntnuss= et Calkulations Tabellen«. – Oznaka zemljiškega gospostva kot »Pfarrhof« ne pomeni župnišča, temveč župnijo oziroma župnijsko posest.

¹¹⁹ Prav tam, šk. 214, RDA, L 4, No. 1, s. d.

¹²⁰ Prav tam, šk. 20, BT, P 167.

¹¹² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 110, BT, N 121, No. 50, izvleček iz urbarja in štiftregistra grofije Turjak, s. d. (collat. 3. 6. 1755).

¹¹³ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/26u, priložni urbar grofije Turjak 1750–1760, fol. 22.

¹¹⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 134, RDA, N 205, No. 34, rektificirani urbar gospostva Višnja Gora, 30. 9. 1757.

¹¹⁵ Prav tam, No. 5, 29. 5. 1752.

Tovrstne stavbe kot take so predmet le že obravnavanih napovedi donosa od hiš v mestih in treh trgih. Grad je v njih naveden samo, če je stal v samem mestu oziroma trgu, denimo v Kostanjevici, Črnomlju, Metliki, Radečah ali Kranju, ni pa gradov na grajskih gričih nad mestom, npr. ljubljanskega, škofjeloškega ali višnjegorskega. V Ljubljani najdemo zaradi lege v mestu le deželno knežji dvorec (*Burg*). V Krškem, kjer so grad že predtem (deloma) opustili in se je uprava gospostva preselila v mesto, je popisana t. i. gosposčinska hiša. Edini podatek o mestnih in trških gradovih je njihov letni donos, razdeljen na lastno in v najem oddano stanovanje. Glede na višino donosa pa bomo težko z gotovostjo sodili o velikosti in vrednosti posameznih gradov in delali primerjave, saj so tako kot vse druge stanovanjske stavbe posameznega mesta in trga ocenjeni glede na lokalne razmere. Daleč največ izvemo o gradu Kiselstein v Kranju, ker je zajet tudi v popisu prostorov hiš kranjskega mesta iz leta 1754. Enako kot za mestne gradove velja za stanovanjske objekte v cerkveni lasti, pri tem pa so samostani navedeni samo v napovednih tabelah donosa od hiš za Ljubljano in Škofjo Loko.

O drugih stavbah – praviloma nestanovanjskih – je kataster še bolj molčeč. *Sakralni objekti* se v njih tako kot druge stavbe v cerkveni domeni pojavljajo kot zemljiški gospodje in kot obdavčenci pod drugimi gospostvi, ne nazadnje lahko v obojni vlogi. Takšna je bila denimo podružnična cerkev sv. Jerneja v Senožečah, hkrati zemljiški gospod dveh podložnikov¹²¹ in gospodar četrtinske hube, podložne senožeškemu gospostvu.¹²² Malo je verjetno, da bi kataster razkril obstoj kakšne cerkve, za katero doslej ne bi vedeli, lahko pa priča o še neznani vlogi določene cerkve. Tako za mestece Kostanjevico na Krki ni bilo znano, da je premoglo dve in ne ene same špitalske cerkve, kakor tudi ne, za kateri cerkvi je šlo, ker se v virih omenjata brez patrocinija. Zadrego je rešil terezijanski kataster, saj o špitalskem imenju povsem določno govori kot o »imenju cerkva sv. Martina in sv. Miklavža«.¹²³

Za *gospodarska poslopja* veljajo enake ugotovitve kot za pristave, ki smo se jih dotaknili že pri gradovih. Pojavijo se tu in tam v napovednih tabelah za dominikalna zemljišča, in sicer v opisu topografske lege kakšne njive ali travnika. Tako o dominikalnih njivah ljubljanskega škofijskega gospostva

izvemo, da so ležale za *gumni* (*hinter den Thön*), pri *minlu* (*bej der Muhl*) in pri *kozolcih* (*bej den Härpfen*).¹²⁴ Čeprav so parcele označene s slovenskimi ledinskimi imeni, so ta, če se nanašajo na stavbe, največkrat prevedena v nemščino. A srečamo tudi izjeme, na primer pri graščini Bokalce pri Ljubljani njive, imenovane *Pad Kasuzam* (pod kozolcem), *Sa Baitha* (za bajto) in *Pad Tesleria* (najverjetneje pod »tišlerijo«).¹²⁵ Samih stavb – ne zgolj v poimenovanjih zemljišč – pa ni niti pri gosposčinskih pristavah. Med redkimi izjemami z navedbo vseh ali vsaj pomembnejših gospodarskih poslopij je napovedna tabela deželnega svobodnika Franca Jožefa Šivica (Živca) z vipavskih Goč, ki je napovedal vsa svoja zemljišča in živino ter navedel tri zgradbe: hišo, konjski in volovski hlev (*ein Haus, Pferdestahl, Ochsenstahl*).¹²⁶ Še najbolj so zgovorne napovedne tabele nekaterih mest za donos od hiš, če vključujejo tudi mestna in predmestna gospodarska poslopja. Tako so denimo v Višnji Gori in Kranju poleg stanovanjskih stavb napovedali skednje, gumna, kovačije, usnjarne in druge delavnice v predmestjih.¹²⁷ V istih tabelah lahko srečamo tudi t. i. mesarske klopi, pravzaprav lesene mesnice¹²⁸ in v mestu Metlika vinske kleti (*Wein=Käller*).¹²⁹ V taborskem trgu Pobrežje v Beli krajini (*Burg Frejenthurn*) so v štiftregistru navedeni pri posameznih posestnikih kašče (*Gaden*) ter brod, ki je vozil čez Kolpo (*Überfuhr Bruckhen*).¹³⁰

V katastru na splošno ni tako malo omemb raznih *mostov*,¹³¹ zlasti posrednih pri donosih mostnin;¹³² taki mostovi so bili povezani še s hišico za pobiranje pristojbine – mostnine.¹³³ *Mitnice* odkrije-

¹²⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 214, RDA, L 4, No. 1, s. d.

¹²⁵ Prav tam, šk. 250, RDA, L 295, No. 1, 9. 6. 1750.

¹²⁶ Prav tam, šk. 21, BT, P 191, deželni svobodniki, No. 5, 30. 6. 1756.

¹²⁷ Prav tam, šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752; šk. 260, L 338, No. 3, 14. 4. 1752.

¹²⁸ Npr. med davka prostimi hišami v Novem mestu: *zwei Fleischbänck* (prav tam, RDA, N 242, No. 22, s. d.).

¹²⁹ Prav tam, šk. 140, RDA, N 241, No. 8, 1. 8. 1752.

¹³⁰ Prav tam, šk. 112, RDA, N 130, No. 13, s. d.

¹³¹ Trg Radeče je, denimo, v napovedni tabeli D med svojimi izdatki navedel tudi *Aufsgaaben vor die Brucke*, brez podatka, na kateri vodi je most in kje stoji (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 123, RDA, N 168, No. 25, 5. 6. 1752).

¹³² V Kostanjevici na Dolenjskem je mostnina (*der Bruken Zoh*) vključena med komorne prihodke mesta (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240, No. 9, s. d.; No. 26, s. d.).

¹³³ Npr. v popisu hiš mesta Kranja iz leta 1754: *gemeiner Stadt brucken Mauth Hauß* (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 260, RDA, L 338, No. ad 13, 6. 9. 1754).

¹²¹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 4, BT, P 86, Senožeče – cerkev sv. Jerneja, No. 1, No. 6, s. d.

¹²² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 16, BT, P 148, gospostvo Senožeče, No. 24, 26. 11. 1754.

¹²³ Golec, Glavni poudarki, str. 171.

mo pogosto le posredno, ob omembi pobiranja mitnine, manj pa je v katastru mitnic oziroma mitninskih hiš kot objektov.¹³⁴ Mitnice in drugi objekti, kot so *sakralna znamenja*, *vodnjaki ali obzidja*, so razumljivo predvsem sestavni del opisov topografske lege določenega zemljišča ali stavbe. Tako pri mestu Višnja Gora iz napovedi za predmestne zeljnike izvemo za vodnjak (*bej dem Brunn*), znamenje ali »pild« (*bej dem Bill*), mitnico (*bej der Schranken*), mestno obzidje (*unter der Statt Mauer*) in stranska mestna vrata ali t. i. Malo vratco (*bej Klein Tereh, unter dem Klein Tereh*). Njihov obstoj je sicer znan iz drugih virov, lahko pa kataster v primerih, kot je zadnji, pripomore k ugotavljanju natančne lokacije objekta ali njegove starosti (npr. še obstoječega sakralnega znamenja).

Edini objekti, ki jih je terezijanski kataster za Kranjsko zajel na tleh celotne dežele in po enotnih kriterijih, so bili **mlini**. V patentu z 12. avgusta 1747 se je rubrika Donos od mlinov (*Muehl=Nutzung*) znašla med splošnimi določbami, ki so veljale tako za dominikalno kot rustikalno posest. Mline so obdavčili s pripombo, da predstavljajo zelo negotov kapital in da na Kranjskem prinašajo zelo malo. Napoved donosov naj bi jim odmerili glede na to, koliko bi prinašali, če bi jih oddali v najem, pri tem pa naj bi odštejeli stroške za vzdrževanje.¹³⁵ Predpisani obrazec za donos od mlinov je še določal, da je treba navesti, ali mlin obratuje na stalni ali nestalni vodi ter koliko ima koles, donosnost pa izraziti v denarju. Obrazec je v izvorniku videti takole:

Rubr. Muehl=Nutzung.	Tax â	Geld=Betrag derer vorhandene Nutzung.		
		Fl.	kr.	pf.
2. Muehlen / an einem beständigen (unbeständigen) Waffer mit 1. 2. oder 3. Rædern oder Gængen werden Jæhrlich genutzt / oder kœnnen mit Einrechnung der Unkosten vemuehet werden		100	–	–

Razumemo ga lahko tako, da naj bi vanj vnesli skupno število mlinov in mlinskih koles vsakega obdavčenca (zemljiškega gospostva, mesta, podložnika) in ne posameznih mlinskih obratov. Najverjetneje je praksa sama zahtevala specificiranje, zato najdemo v napovednih tabelah (C za dominikalne in F za rustikalne mline) vsak mlin naveden posebej. Kaj vse sodi med mline in kako je treba posamezne vrste obratov obravnavati, so določala navodila za lokalne vizitacijske komisije, izdana v Celovcu 18. aprila 1750 (sklicevala so se na cesarsko-kraljevo resolucijo z dne 25. marca). Rubrika v navodilih nosi naslov »Mlevni mlini, žage, valjalnice, strojarne, papirnice in drugi mlini« (*Mahl=, Breth=, Walck=, Lob=, Papier= und andere Muehlen*). Ker pa je dostavek *Muehle* v nemščini sestavni del

vseh navedenih izrazov, ga je, kadar ne gre za mlevni mlin, ustrežneje prevajati kot *vodni obrat*. Navodila se ukvarjajo predvsem s težavami pri ugotavljanju dejanskega donosa obratov, ne da bi povedala kaj bistveno novega o samih predmetih obdavčitve. Poudariti kaže le izrecen ukaz, da ne sme biti izpuščen noben (mlevni) mlin, še tako majhen in odročen ali tak, ki deluje zgolj za hišne potrebe.¹³⁶

Kot primer različnih vodnih obratov na manjšem območju si oglejmo prevod dominikalne napovedne tabele za gospostvo Škofja Loka.¹³⁷ Redkokje bomo na enem mestu našli tolikšno raznolikost, saj srečamo mlevni mlin, žago, kovačijo in celo papirnico,¹³⁸ sumarno pa so v tabeli zajeti še mlini na rustikalni posesti; teh je bilo spet več vrst.

¹³⁴ Mitninska hiša v Krškem je v napovedni tabeli za nepremičnine (1749) označena kot *Hoff Cameral Haus jetzgo das Königl. Ambt Haus*, v popisu donosa od hiš (1752) pa *Hoff Cameral oder Filial Mauth Haus* (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752).

¹³⁵ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 2, Cesarski patenti 1731–1747, patent 12. 8. 1747.

¹³⁶ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 85, fasc. XVIII, Unvorgreiflicher allergehorsambster Aufsatz, 18. 4. 1750.

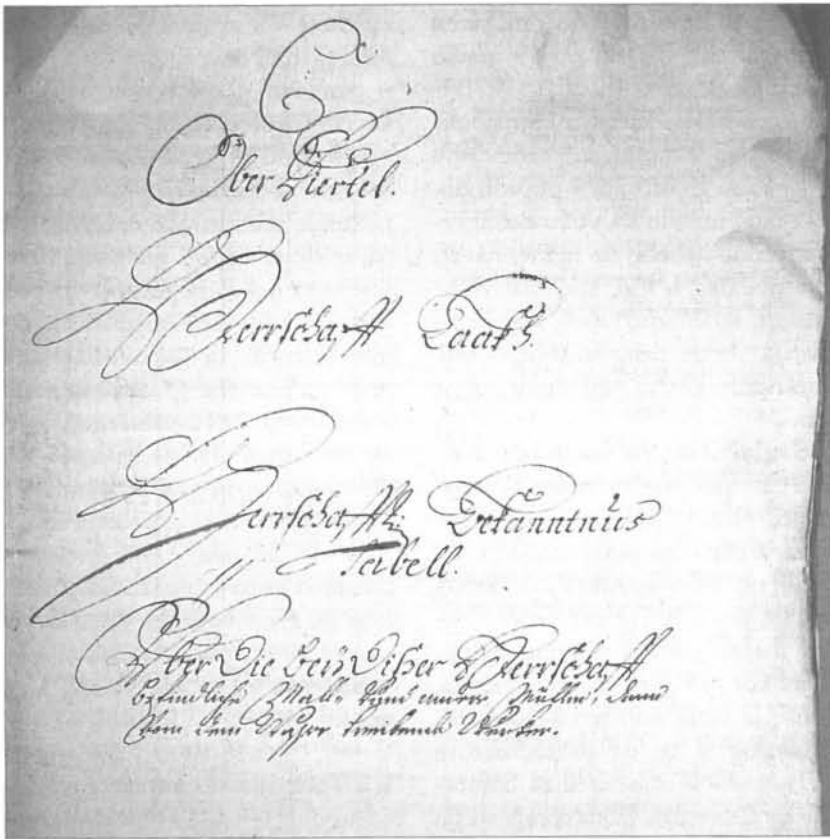
¹³⁷ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 211, L. 2, No. 1, pag. 396–398, 9. 11. 1751.

¹³⁸ O papirnici Cafuta, Loška papirnica, str. 137–152.

Mlini	Število	Kolesa		Letni donos ali najemnina	Letne dajatve in stroški
		Na stalni vodi	Na nestalni vodi		
Mlin pri Studencu na Selški Sori	1	5	1	60 gld	192 gld, 86 kr
Mlin pod šolo, prav tako na Selški Sori	1	5	1	80 gld	
Mlin z žago pri Krivem mostu na Poljanski Sori	1	6	1	124 gld	
Gospoščinska kovačija na Poljanski Sori, za katero plačujejo najemnino štirje v njej delujoči mojstri	1	1	–	22 gld	
	4	17	3	286 gl	
Kovačije na Selški Sori, ki so jih v njih delujoči mojstri postavili z dovoljenem gospostva tako, da jih lahko gospostvo za plačilo stroškov odkupi; za zdaj so še neobremenjene, vsakemu od štirih mojstrov pa bi lahko odmerili največ 45 krajcarjev, torej skupaj 3 goldinarje, a od tega ni bilo doslej pobrano še ničesar.	–	–	–	–	–
Mlinskih obratov ali t. i. necehovskih mlinov (<i>von Mull=Lauffern oder sogenannten Stauden=Müllern</i>), med katerimi je tudi usnjarska strojarna (<i>Lederer Lobe-Stampf</i>) pri mestu, je 287, všteti mlevne mline, žage in stope (<i>Stampfmüllern</i>), in so navedeni v dodatku k rustikalnim donosom; od mlevnih mlinov in žag prejema gospostvo 12 krajcarjev pristojbine, od stop (<i>Stampfmüllern</i>) pa 15 krajcarjev, skupaj	–	–	–	–	–
G. Franc pl. Oblak služi od svoje kovačije, zgrajene z dovoljenjem gospostva na Selški Sori	–	–	–	5 gld	–
Tomaž Gončar služi od svoje kovačije v Zalem Logu, zgrajene z dovoljenjem gospostva na tamkajšnji vodi	–	–	–	30 kr	–
Papirni mlin (<i>die Pappier=Müll</i>), ki ga je na t. i. Mrzlem Studencu zgradil posestnik	–	–	–	8 kr	–
Jakob Dolenc, ki je od gospostva kupil t. i. Celarjev mlin, plačuje činž	–	–	–	25 gld, 50 kr	–
Soseska v Zalem Logu plačuje činž od mlina, ki ji ga je gospostvo dovolilo postaviti	–	–	–	18 gld	–
Skupaj	–	–	–	97 gld, 5 kr	–

Kot priča napovedna tabela, škofjeloško gospostvo dominikalnih mlinov ni v celoti uporabljalo samo, ampak jih je oddajalo v najem ali sploh le dovolilo raznim zasebnikom, da jih postavijo na dominikalnih tleh. Poleg teh je na tleh gospostva obstajalo neprimerno več mlinov na rustikalni posesti. V napovedni tabeli je sumarno navedenih 287

mlinskih koles več vrst obratov, a jih je bilo v resnici še nekoliko več. Napovedna tabela za rustikalne mline in druge obrate na vodni pogon (tabela F) navaja namreč 185 mlinskih obratov s skupno 320 mlinskimi kolesi, od teh 274 na stalnih in 46 na nestalnih vodah. Poleg imena posestnika, števila mlinskih koles in letnega donosa vsebuje tabela pri

Začetek napovedne tabele C za mline škofjeloškega gospostva (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 211, RDA, L 2, No.1)

Müller

Beschreibung	Müllere			Zusatz
	Stück	Maß	Wert	
Mühle an der Mühle...	1	5	1	60
Mühle an der Mühle...	1	5	1	80
Mühle an der Mühle...	1	0	1	100
Mühle an der Mühle...	1	1	1	120
Zusammen	4	11	4	360

Izsek iz napovedne tabele C za mline škofjeloškega gospostva

imenu vsakega posestnika navedbo vode, na kateri objekt stoji, mlini pa so razporejeni po 19 uradih (župah) škofjeloškega gospostva.¹³⁹

V kranjskem terezijanskem katastru so najbolj osvetljeni mlini, ki so stali v mestih in predmestjih in v trgu Radeče, saj so se znašli tudi v popisih donosa od hiš. Za tak mlin imamo na voljo dokaj celotno sliko. Napovedna tabela za mlino navaja namreč standardne podatke o legi, stalnosti vode, številu koles in donosu v denarju, tabela za hiše pa o donosu od hiše, ki sta ga prinašali bodisi mlinarjevo lastno stanovanje bodisi najemnina, če je bil mlin dan v najem.¹⁴⁰

Prav mlini in sorodni obrati na vodni pogon so edina vrsta objekta, za katerega bi lahko sestavili skoraj popoln pregled za celotno ozemlje Kranjske sredi 18. stoletja (brez istrskega dela). Žal bi v takem »katastru vodnih obratov« manjkali tisti obrati, ki so jih šteli med rudarske in fužinarske. V terezijanskem katastru namreč skoraj v celoti pogrešamo obrate v krajih, kot so Kropa, Kamna Gorica, Jesenice ali Bela Peč, le tu in tam je naveden kak navaden mlin.¹⁴¹ Razlog je ta, da so rudnike in fužine (*Berg= und Hammer=Wercke*) šteli za komorno premoženje (*als ein Camerale*). Obdavčenja so jih oprostili z utemeljitvijo, da pogosto prinašajo več stroškov kot donosa in da od njih živi na tisoče ljudi.¹⁴² Zaradi posebnega položaja rudarstva torej prav številni veliki in pomembni objekti niso prišli v terezijanske napovedne tabele.

Postavlja se vprašanje, ali se sploh kje v katastru pojavljajo občasna naselja – planinska, drvarska ali

oglarska – s svojimi objekti. Raziskave o Veliki in Mali planini nad Kamnikom pričajo, da so podatki o planinah nasploh zelo nedoločni in nejasni, o kakršnih koli objektih na njih pa ni sledu.¹⁴³

Končno je treba kot sestavni del terezijanskega katastra za Kranjsko omeniti tudi dobro ohranjene poznejše rektificirane dominikalne akte, ki so nastajali še desetletja po zaključku osnovnega katastra in segajo za nekatera gospostva vse do drugega desetletja 19. stoletja. Gre za razne štiftregistre, dopolnila, poročila in napovedne tabele, sicer v celoti majhega pomena. O hišah in mlinih povedo znatno manj kot gradivo osnovnega katastra in tudi, kar zadeva druge objekte, je izpovedna vrednost aktov podobna. Tu in tam pa vendarle razkrijejo kakšno podrobnost, ki je kataster sredi 18. stoletja ni imel. Tako je bil leta 1794 pri gospostvu Radovljica omenjen gosposčinski steklenjak v sami Radovljici (*vom des Herrschaftlichen Glasbause zu Radmanskdorf*), in sicer v opisu podložniških delovnih obveznosti: s steklenjaka so morali vsakič, ko je bilo potrebno, očistiti sneg.¹⁴⁴

1. 2 Terezijanski kataster za Koroško

Terezijanski kataster za Koroško je po vsebinski in izvedbeni plati zelo blizu kranjskemu.¹⁴⁵ Določene razlike se kažejo pri podrobnejših določilih,¹⁴⁶ ki so se nato pokazala v praksi. Kar zadeva obravnavo objektov, veljajo zanj na splošno enake ugotovitve kot za Kranjsko: razen hiš v mestih in trgih ter vodnih obratov se objekti pojavljajo predvsem

¹³⁹ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 211, L. 2, No. 48, pag. 700–718, s. d. – Prim. tudi Blaznik, *Škofja Loka*, str. 282.

¹⁴⁰ Od treh mlinov pod mestnim gospostvom Višnja Gora je bil v napovedni tabeli donosa od hiš napovedan samo tisti, ki je stal pod mestom in bil v lasti meščana Janeza Reicharda. Po napovedni tabeli za mlino je deloval na nestalni vodi, imel tri kolesa, njegov donos, ki tu ni naveden v denarju, temveč v naravi, pa je znašal 50 mernikov črnega žita in 9 mernikov pšenice (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 6, 18. 12. 1748). Po napovedni tabeli donosa od hiš bi stavba (*das Gehäuß*) lahko prinašala 4 goldinarje najemnine, a so donos prečrtali in ni bil vštet v skupno vsoto mesta (prav tam, No. 8, 26. 5. 1752).

¹⁴¹ Kropa in Kamna Gorica: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 246, RDA, L 282, gospostvo Radovljica, No. ad 7, Repartitions-Extract etc., s. d., pag. 190–191; Jesenice in Bela Peč: prav tam, šk. 254, L 307, gospostvo Bela Peč, No. 26, Extract aus dem urbario etc., s. d., pag. 191, 214.

¹⁴² ARS, AS 6, Repräsentanz in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 85, fasc. XVIII, Unvorgreiflicher allergehorsambster Aufsatz, 18. 4. 1750.

¹⁴³ Valenčič, *Posestne razmere*, str. 128–141.

¹⁴⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 246, L. 282, No. ad 38, 29. 7. 1794.

¹⁴⁵ Navodila za obe deželi so bila namreč vsaj v določeni meri skupna, denimo cesarsko-kraljeva reskripcija z dne 22. maja 1751 (ARS, AS 6, Repräsentanz in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 86, fasc. XVIII, Instruction etc., predstavljeno 24. 9. 1751). Z vsebino patenta o izvedbi davčne rektifikacije v vojvodini Kranjski (ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 2, Cesarski patenti 1731–1747, patent 12. 8. 1747) so skoraj identična rokopišna pravila za sestavo napovedi v vojvodini Koroški, ki pri posameznih rubrikah vsebujejo le nekaj dodatkov (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Maafs Regeln so bei denen zu machen habenden unterthänigen Falsionen im Erbherzogthum Cärnthen zu beobachten seynd, s. d.). Zelo podobna kranjskim so tudi druga navodila, ki so veljala samo za Koroško (prav tam, Extractus Substantialium etc., predstavljeno 25. 9. 1749).

¹⁴⁶ Npr. glede napovedi za vodne obrate: KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 224, Wichtige Informationen 1748–1751, Interrogatoria ad Tabellam lit. C, s. d.

mimogrede, omenjeni so v zvezi s tem ali onim zemljiščem, sami kot taki pa niso bili predmet katastrskih napovedi.

Glede na to, da smo vrste objektov obravnavali pri katastru za Kranjsko, natančneje pa si jih bomo ogledali še pri štajerskem katastru, se bomo pri koroškem posvetili predvsem njegovi največji posebnosti. Gre za hišni fond mest in trgov, ki je bil v tej deželi obravnavan najbolj sistematično. Po enotnih merilih so popisali hiše v vseh mestih in trgih, torej drugače kot na Kranjskem, kjer takšne napovedi niso zajele večine trgov ali vsaj niso ohranjene. Druga bistvena razlika je intenzivnost popisa: hiše so tu prikazane veliko bolj celostno. Tabelačna napoved navaja pri vsakem hišnem posestniku pravni položaj hiše (pripadnost jurisdikciji), donos od hiše, vrste in število prostorov v njej, njeno vrednost in gradbeno stanje. Kranjski »standard« presegajo torej kar trije sklopi podatkov, vsi zelo uporaben vir za stavbno-gradbeno zgodovino.

Zanimivo je, da so navodila za sestavo napovedi za mesta in trge na Kranjskem¹⁴⁷ v nekaterih točkah povsem identična navodilom za Koroško, izdanim 26. julija 1749. Toda koroška v drugi točki zahtevajo znatno več: med drugim navedbo, ali je stavba dobro ali slabo ohranjena, koliko nadstropij ima, kakšna je njena vrednost, kdaj je bila kupljena in za koliko.¹⁴⁸ Tu še ni govor o posameznih prostorih v hišah, o čemer govorijo navodila za lokalne vizitacijske komisije, izdana v Celovcu 18. aprila 1750, ki se sklicujejo na cesarsko-kraljevo resolucijo z dne 25. marca istega leta.¹⁴⁹ V prvi točki smernice za mesta in trge izrecno pravijo, naj lastniki hiš specificirajo vse obstoječe sobe, kamre, kleti, podstrešja in drugo. Cenitev donosa od najemnine ter lastne uporabe stanovanja je bilo treba navesti v ločenih stolpcih. Revizijske komisije so nato med lokalno vizitacijo morale še same opraviti ogled stanovanj, navedbo o najemnici ali t. i. najemniškem činžu (*Bestand-Zinns*) pa preveriti tako, da so pregledale najemne pogodbe ali o teh izprašale najemnike. Višino donosa od lastnih stanovanj naj bi določile

proporcionalno – glede na ugotovljeno višino najemnine (*Mieth- oder Bestand-Zinns*). Poleg tega so morale ugotoviti tudi kupnine za hiše (*die Kauffpretia zu erforschen*) in jih v izkazu navedesti skupaj s podatkom, koliko je hiša vredna glede na zdajšnje stanje (*nach seiner dermahligen Beschaffenheit*). V zvezi s hišami, ki niso bile pod mestno jurisdikcijo, ampak so pripadale gospodom, deželanom, prelatom in drugim osebam, so navodila določala, da je treba zanje izdelati ločene napovedi z enako vsebino kot za vse druge hiše, nikakor pa jih ni bilo dovoljeno pritegniti v obdavčitev; to, nasprotno, ni veljalo za hiše v lasti duhovnikov.

Kako je treba opredeliti gradbeno stanje hiš, kateri prostori naj bodo predmet popisa in še katero drugo podrobnost so vsekakor določala podrobnejša navodila, ki jih ne poznamo,¹⁵⁰ a lahko njihovo vsebino posredno razberemo iz prakse. Kot priča ta, so bila navodila izdana še isto leto 1750; v nekaterih koroških mestih in trgih so za napovedne tabele že uporabili povsem enake tabelačne obrazce,¹⁵¹ kakršne srečamo pri drugih iz naslednjega leta. Tudi vizitacijska komisija za mesta in trge je začela delo leta 1750.¹⁵² Napovedna tabela za posamezno mesto in trg je včasih ohranjena v dveh različicah – v starejši s podpisom in pečatom vsakokratnega mestnega oz. trškega sodnika in sveta ter v popravljeni mlajši, nastali med lokalno vizitacijo, ki ima podpis vizitatorja – podkomisarja.¹⁵³

Tabelačni obrazec povzemamo po starejši napovedi za trg Dravograd z dne 7. aprila 1751.¹⁵⁴ Izvirni nemški obrazec je v objavi preveden tudi v slovenščino.

¹⁴⁷ ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 8, Waab Regeln wie die Städte und Märkte in Hertzogthum Crain zu Fafsioniren Beyn werden, s. d.

¹⁴⁸ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Extractus Substantialium etc., predstavljeno 25. 9. 1749; skoraj povsem enaka vsebina prav tam, Directiv Regulen Nach Welchen bey Stödt und Märkten im Herzogthum Cärenten die Fafsiones einzurichten Beynd, s. d.

¹⁴⁹ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 85, fasc. XVIII, Unvorgreiflicher allergerhorsambster Aufsatz, 18. 4. 1750.

¹⁵⁰ Med splošnimi normativnimi akti koroškega katastra takšna navodila pogrešamo (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 223, 224, 225).

¹⁵¹ Npr. za trg Trbiž: KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Oberer Kreis, R 391, Markt Tarvis, Befunds Tabell Über die Hauser und deren Nutzungs Ertragnussen de Anno 1750.

¹⁵² KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, Rektifikations-Normalien 1748 ff., 9. 1. 1751.

¹⁵³ Npr. za trge Trbiž (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Oberer Kreis, R 391) Guštanj (prtv tam, Unterer Kreis, L 215) in Dravograd (prav tam, Unterer Kreis, P 224).

¹⁵⁴ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, P 224, Markt Unterdrauburg, Tabellen über die Burgerschaften in dem Key. Königl=Marckht Vntertrauburg De Anno 1751, 7. 4. 1751. – Za tista mesta, za katera so v obrazcu okrajšave, smo izraze povzeli po šest tednov mlajši napovedni tabeli: prav tam, In Burgfried Unterdrauburg Prothocollum Über die Häuser und deren Nutzungs Ertragnuß De Anno 1751, 21. 5. 1751.

Nri Possessorum		Številka posestnika			
Nahmen dern Possessorum, wie Soliche in der Reide mit Distinguierung Jeglicher Gassen in dem Markt vnd aufer des Markhts gelegen seint		Imena posestnikov, kot si sledijo po vrsti, z razlikovanjem med ulicami v trgu in zunaj njega			
Burgerliche Heyßer vnter den Markhts <i>Jurisdiction Seu Catastro Civile</i> gehörig	Anzahl	Tržanske hiše pod trško jurisdikcijo oz. ki pripadajo »trškemu katastru« (= napovedi za trg)	število		
Burgerliche Heyßer nicht vnter den Markht <i>Jurisdiction</i> (weder) dem <i>Catastro Civile</i> , gehörig mit benennung der Jurisdictional Herrn	Anzahl	Tržanske hiše, ki niso pod trško jurisdikcijo in (niti) ne pripadajo »trškemu katastru«, z navedbo jurisdicentov	število		
Landstend vnd Prälaten Heyßer	Anzahl	Hiše deželanov in prelatov	število		
Geiftliche Heyßer	Anzahl	Duhovniške hiše	število		
Aedium publicum	Anzahl	Javne zgradbe	število		
Anzahl dern Häuser bestechen in		Hiše sestavljajo			
Contignationes oder Gaaden	Anzahl	nadstropja	število		
Vorzimmer		predsobe			
Zimmer		sobe			
Cammer		kamre			
Speißgewelb		obokane shrambe za živila			
Kuchl		kuhinje			
Kauffmon vnd Cramer Laaden		trgovske in kramarske prodajalne			
Werckstatt		delavnice			
Boden		podstrešja			
Keller		kleti			
Staal		hlevi			
Schupfen		lope			
Hoff		dvorišča			
Deß Hauß Herrn Eigener Wohnung Zünß		F xr		Činž od lastnega stanovanja hišnega lastnika	gld kr
Von denen dermallen Lehr stehenten Wohnung könnte an Zünß geleßet werden oder ist von denen Innleithen zalt worden		F xr		Od zdaj praznih stanovanj bi bilo mogoče dobiti činž ali pa so ga plačali gostači (najemniki)	gld kr
Darinen befinden sich Wirkhlich Inleithe	Partheyen	V njih so dejansko gostači (najemniki)	stranke		
Diffe zallen Jährlichen an Zünß	F xr	Ti letno plačujejo činž	gld kr		
Der vorige ankauffungs Werth	F xr	Prejšnja kupna vrednost	gld kr		
Der mahlige Werth	F xr	Sedanja vrednost	gld kr		
Qualitats Beschreibung, ob sich die Heyßer in guet, Mitl oder Schlechten Standt befinden		Opis kakovosti, ali so hiše v dobrem, srednjem ali slabem stanju			

Iz tistega dela Koroške, ki je danes v Sloveniji in v katerem ni bilo nobenega mesta, ampak le dva trga – Guštanj (Ravne na Koroškem) in Dravograd –, so se ohranile štiri napovedne tabele za hiše, in sicer iz vsakega trga po dve, ena starejša in druga popravljena. Glede na obvladljiv obseg v celoti objavljamo nekoliko prirejeno končno napoved za **Guštanj**, datirano 13. maja 1751.¹⁵⁵ V objavi so za vsebino posameznih stolpcev uporabljene kratice, vsa lastna imena pa so v nemškem izvorniku in po potrebi prevedena. Iz tehničnih razlogov so izpuščeni stolpci, namenjeni razvrščanju hiš po prav-

nem statusu (meščanske, javne zgradbe itd.), in stolpec za vpis števila najemnikov; v enega sta združena stolpca za prazne hiše, ki bi lahko prinašale donos od najemnine, in za dejanske najemnine. Pri prostorih v hišah izpuščamo stolpca za število predsob ter trgovskih oz. kramarskih prodajaln, saj ni takšnih prostorov premogla niti ena guštanjaska hiša.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Nekatera imena delov trga so vzeta iz starejše napovedi, ker so v tej popolnejša. Prav tako je iz nje podatek o gradbenem materialu pri hiši z zaporedno številko 63 (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, L 215, Tabella Über Die Burgerschaften In dem Kayl: Königl: Marckht Guettenstain Pro 1751, 31. 3. 1751, 11. 5. 1751).

¹⁵⁵ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, L 215, Markt Guttenstein, Befunds Tabell Über die Häuser und deren Nutzungs Ertragnussen de Anno 1751, 13. 5. 1751.

Okrajšave:	
N = nadstropja	l. st. = lastno stanovanje – donos
S = sobe	n. st. = prazno ali oddano v najem – donos
Ka = kamre	n. vr. = vrednost hiše ob nakupu
O = obokane shrambe za živila	s. vr. = sedanja vrednost hiše
Ku = kuhinje	gld. = goldinar (= 60 krajcarjev)
P = podstrešja	k. = krajcar
De = delavnice	kakov. = kakovost:
Kl = kleti	– sl. = slaba (<i>Schlecht</i>)
H = hlevi	– z. sl. = zelo slaba (<i>Sehr schlecht</i>)
L = lope	– sr. = srednja (<i>Mittel</i>)
D = dvorišča	– db. = dobra (<i>Guett</i>)
	– les = iz lesa (<i>von Holz</i>)
	– kam = iz kamna (<i>von Stein</i>)
	– razp = razpadajoče (<i>Baufällig</i>)

Št.	Posesnik	N	S	Ka	O	Ku	P	De	Kl	H	L	D	l. st. gld.k.	n. st. gld.k.	n. vr. gld.k.	s. vr. gld.k.	kakov.
	In Kay: König: Markt Guttenstain [V ces. kr. trgu Guštanj]	2															
	Anfang bey der Stänen Pruggen [Začetek pri kamnitem mostu]																
1	Simon Mettinger	2	2	1	2	1	2	1	1	2	-	-	5,0	-	400	200	sr. kam
2	Georg Ternoutz	1	1	1	-	1	1	-	1	1	1	-	3,0	-	60	20	sr. les
3	Gregor Schiboltz	1	1	2	-	1	-	-	-	1	-	-	3,0	-	92	50	sr. les
4	Georg Gumbald	1	1	1	-	1	1	-	-	1	-	-	0,30	-	30	10	sl. les
5	Potschounig: Behaußung	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Razp
6	Cæcilia Potschouniggin	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	0,15	-	10	9	sl. les
7	Paul Stammer	1	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1,0	-	8	4	sl. les
8	Anton Michel	1	1	-	-	1	1	-	-	1	-	-	2,0	-	15	10	sl. kam
9	Anton Stersche	1	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	0,30	-	27	15	sr. kam
	Am Platz [Na trgu]																
10	Das Ober Amt [mitninski urad]	2	5	2	2	1	1	-	1	1	-	1	8,0	-	395	395	db. kam
11	Caspar Töffann	2	4	2	2	2	2	-	1	2	-	1	6,0	-	350	200	sr. kam
12	Jacob Tschebull	2	2	1	-	1	1	-	1	2	-	1	3,0	-	200	100	sr. kam
13	Mathias Hußar	2	2	2	1	1	1	-	2	1	-	1	4,0	-	300	200	sr. kam
14	Lotschnig: Behaußung	2	2	2	2	1	2	-	1	1	-	1	-	2,0	70	70	sr. kam

Št.	Posestnik	N	S	Ka	O	Ku	P	De	Kl	H	L	D	l. st. gld.k.	n. st. gld.k.	n. vr. gld.k.	s. vr. gld.k.	kakov.
15	Tschebullische Behausung	2	2	1	1	1	1	-	1	1	-	-	3,0	-	150	100	sl. kam
16	Schotgische Behauung	1	2	-	-	1	1	-	1	1	-	-	1,30	-	50	50	sl. kam
17	Caspar Greinnigg	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	2,0	-	180	180	db. les
18	Martin Peschell	1	1	1	-	1	1	-	-	1	-	-	0,30	-	15	25	sl. les
19	Georg Ubornig	2	1	2	-	1	1	-	1	1	-	-	1,30	-	250	250	db. kam
20	Blasi Kokell	1	2	-	-	1	2	-	1	-	1	-	2,0	-	115	115	sr. les in kam
21	Georg Michel	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	3,0	-	80	80	sl. les
22	Hanß Knapp	1	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1,0	-	60	80	sl. les
23	Johann Ringg	1	1	1	-	1	1	-	1	-	-	-	2,0	-	30	80	sr. kam
24	Bockhaunig: Behauung	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1,30	60	40	sl. les
25	Mathias Krammer	1	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1,0	-	50	40	sr. les
26	Michael Koscher	1	1	-	-	1	1	-	1	-	-	-	1,30	-	40	70	sr. les
27	Joßeph Krischann	1	1	1	1	1	1	-	1	1	-	-	1,0	-	70	30	sr. les
28	Daniel Schumbnigg	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	1,30	-	90	65	sr. les
29	Martin Ebernaÿr	1	1	-	-	1	1	-	1	-	-	-	1,30	-	55	55	sr. les
30	Blasi Floriantz	1	1	-	-	1	1	-	1	1	-	-	1,30	-	50	50	sr. les
31	Koschienen Wittib	1	1	-	-	1	-	-	1	1	-	-	0,30	0,30	30	25	sl. les
32	Martin Tschauo	1	1	-	-	1	1	1	-	1	-	-	1,30	-	84	65	sr. les
33	Partl Matschnigg	1	1	2	-	1	1	-	1	2	-	1	4,0	-	200	200	db. kam
34	Primus Standtmann	1	1	-	-	1	1	-	1	1	-	1	2,0	-	100	100	db. les
35	Forder: Behauung	1	1	-	-	1	1	-	1	1	-	-	2,0	-	100	50	sr. les
36	Primuß Matschnigg	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	0,30	-	20	10	sl. les
37	Blaßi Saria	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,30	50	30	sr. les
38	Mathias Remeitz	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	0,30	-	20	8	sl. les
39	Mathias Flerre	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1,0	-	30	15	sl. les
40	Georg Haulley	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	0,30	7	5	sl. les
41	Georg Sallann	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0,15	-	10	8	sl. les
42	Andre Lippann	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0,30	-	10	8	sl. les
43	Johann Hännigl	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-	1,0	-	38	17	sl. les
	Daß Gäsßl unter Ruttnig Pach [Uličica pod Pišnikom]																
44	Joßeph Linthner	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	0,30	-	5	8	sl. les
45	Martin Oblerschann	1	1	1	-	1	-	-	1	1	-	-	0,30	-	20	11	sl. les
46	Andre Millnerschitsch	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	0,45	-	25	12	sr. les
47	Partl Gabatsch	1	1	1	-	1	1	-	1	-	-	-	0,30	-	25	12	sl. les
48	Martin Urablitsch	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	0,30	-	13	13	sl. les

Št.	Posestnik	N	S	Ka	O	Ku	P	De	Kl	H	L	D	l. st. gld.k.	n. st. gld.k.	n. vr. gld.k.	s. vr. gld.k.	kakov.
49	Joseph Juritsch	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-	0,30		30	20	sr. les
50	Primuβin Wittib	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,30	5	8	z. sl.
Auf der Wüsβen [Na »travniku«]																	
51	Franz Stammer	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	0,30		70	26	sr. les
52	Mathiaβ Matschnigg	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	0,30		26	9	sl. les
53	Johann Kraβnigg	1	1	1	-	1	-	-	1	1	-	-	0,30		72	24	sr. les
54	Mathias Kohlhoffer	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	0,45		30	18	sr. les
55	Joseph Roppko	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	0,30		8	5	z. sl. les
56	Frantz Abletschan	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	0,30		23	9	sl. les
57	Janchi: Behauβung	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	Razp
58	Daniell: Behauβung	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	Razp
59	Johann Korronnigg	-	1	1	1	1	-	1	1	1	-	-	2,0		110	200	db. kam
60	Paul Kramer	1	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	0,30		25	15	sr. les
61	Clement Pindter	1	1	1	-	1	1	-	-	1	-	-	0,30		40	11	sr. les
62	Simon Uβornigg	1	1	1	-	1	1	1	-	1	-	-	1,0		35	40	db. kam
63	Gregor Juadt	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	0,30		19	8	z. sl. kam
64	Gregor Piber	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-	0,30		20	10	sr. les
In der Kürch Gaasβen [V cerkveni ulici]																	
65	der Pfarrhof [župnišče]	2	2	2	1	1	1	-	1	1	-	-	8,0		-	150	db. kam
66	Schuelhaus et Mössnerey [Šola in mežnarija]	1	2	2	-	1	1	-	1	-	-	-	4,0		-	80	sr. kam
67	Andre Ruppigga	1	1	1	-	1	-	1	1	1	-	-	1,30		20	20	sr. les
68	Partl Tschebull	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	1,0		40	38	sr. les
69	Georg Matschnigg	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	0,30		30	8	z. sl.
70	Frantz Leimisch	1	1	2	1	1	1	-	1	1	-	-	2,30		80	60	sr. les
71	Zeiner: Behauβung	1	-	1	-	1	1	-	1	1	-	-	0,45		60	30	sl. les
72	Lucas Lastscher	1	1	1	1	1	1	-	2	1	1	-	1,0		140	90	sr. kam
73	Andre Stamer	1	1	1	-	1	1	1	-	1	1	-	1,30		30	45	sr. les
74	Georg Baadon	1	1	1	-	1	1	1	1	1	-	-	1,30		100	80	sr. kam
75	Mathias Cessarr	1	1	1	-	1	1	-	1	1	-	-	2,0		32	19	sr. les
76	Johann Tschebull	1	1	1	1	1	1	-	1	1	-	-	1,30		70	70	sl. les

Če guštanjsko napovedno tabelo primerjamo s prvo višnjegorsko (1748) kot najpopolnejšo na Kranjskem, pridejo do izraza vse prednosti napovednih tabel koroških mest in trgov pred kranjskimi. Za sleherno hišo namreč poznamo število in namembnost prostorov, število nadstropij, gradbe-

ni material, stavbno kakovost, vrednost ob nakupu, vrednost med vizitacijo ter izračun donosa za posestnikovo lastno stanovanje in donos od dejanskega ali potencialnega oddajanja v najem. Med navedenimi kategorijami je mogoče potegniti korelacije in poiskati razloge za tako stanje.

Najprej si oglejmo nekaj dejstev o splošni podobi Guštanja sredi 18. stoletja. Končna napovedna tabela se v nekaterih podrobnostih razlikuje od svoje predhodnice: med lokalno vizitacijo so denimo za nekatere hiše ugotovili nižjo ali višjo vrednost od prvotno navedene, ponekod se je spremenila ocena stavbne kakovosti (npr. slaba, prej srednja), za mitninski urad in župnišče so bili podatki vneseni šele pri vizitaciji, šlo z mežnarijo pa v starejši tabeli sploh pogrešamo. Iz starejše tabele, nasprotno, niso povzeli podatkov o skednjih (*Stadl*), navedenih pri imenih posestnikov: po enega je premoglo 22 posestnikov, pri eni hiši sta bila dva, pri eni poleg skednja še kovačija (*Schmide*). V končni tabeli je na prvem mestu in brez zaporedne številke navedena dvonadstropna stavba (a zanjo v nadaljevanju manjkajo podatki), ki jo je po vsem sodeč mogoče šteti za trški rotovž.¹⁵⁷ Skupaj z njim je Guštanj premogel 77 hiš, od teh 74 pod trško jurisdikcijo in tri zunaj nje: mitninski urad so uvrstili k hišam deželnih stanov in prelatov, župnišče ter šlo z mežnarijo pa med duhovniške hiše. O zaporedju popisovanja se lahko v glavnem poučimo le iz starejše tabele. Neupoštevaje prvo stavbo (rotovž) se je začelo pri kamnitem mostu in pred vstopom na trg zajelo 9 hiš, skoraj polovica hišnega fonda (34 hiš) je stala na trgu, dobra tretjina pa v treh manjših delih trškega naselja: 7 hiš v uličici pod potokom Pišnikom, 14 na območju »na travniku« in 12 v Cerkveni ulici.

Posebna previdnost je potrebna pri obravnavi t. i. nadstropij (*Contignationes oder Gaaden*). Obe tabeli dajeta namreč zmoten vtis, da v Guštanju ni bilo niti ene pritlične hiše; razen pri treh porušenihi, za katere ni podatka, je pri 64 navedenih eno nadstropje, pri desetih pa dve. Hiše brez nadstropij pogrešamo tudi v tabelah drugih koroških trgov in mest,¹⁵⁸ to pa vodi k sklepu, da številka 1 v resnici pomeni pritlično stavbo, tj. z eno »etažo«. Potrditev ponuja sklepna navedba v tabeli za mesto Pliberk, po kateri so hiše in meščani zaradi pogostih požarov »zelo slabi«, zato je v tabeli pritlična stavba upoštevana kot enonadstropna (*vor eine Consignation*

genomen worden).¹⁵⁹ Da v Guštanju ni moglo biti drugače, potrjuje tudi navedba pri opisu trških hiš v cenilnih operatih iz časa malo po letu 1830: razen 3–4 stanovanjskih stavb z nadstropjem so bile tedaj še vedno vse samo pritlične.¹⁶⁰

Gradbeni material in kakovost stavbe kažeta Guštanj kot pretežno lesen trg. Stavbni material je naveden pri 71 od skupno 74 obljudenih hiš, pa tudi za eno od preostalih treh, označenih kot razpadajoče (*baufällig, völlig baufällig*) in zato neocenjenih, iz starejše tabele izvemo, da je bila zgrajena iz lesa. Med 74 obstoječimi so popisali 51 lesenih, 19 zidanih iz kamna, eno napol leseno in napol zidano,¹⁶¹ dve sta označeni zgolj kot v zelo slabem stanju, ni pa podatka za domnevni rotovž. Delež zidanih hiš na trgu (*am Platz*) se, presenetljivo, skoraj ni razlikoval od deleža v drugih delih Guštanja. Na trgu je bilo takšnih od 34 le 10 ali manj kot tretjina (29,4%), ena napol zidana in kar 23 lesenih (67,6%), pa tudi za celotni Guštanj je razmerje med hišami, zidanimi iz kamna, in lesenimi podobno: 25,7 : 70,3%.

Kot je vidno iz tabele, je večina guštanjskih hiš sodila v kategorijo lesenih stavb srednje (24) in slabe kakovosti (23), le pri dveh lesenjačah je bila kakovost dobra. Med zidanimi iz kamna so prav tako prevladovale tiste srednje kakovosti (10), dobrih zidanih hiš je bilo samo šest, tri so bile slabe in ena zelo slaba. Višina donosa hiš od lastnih in najetih stanovanj je sicer precej pričakovano razporejena glede na gradbeni material in kakovost. Dobre zidane hiše so prinašale od 1 do 8 goldinarjev, srednje od pol do 6, slabe od poldruega do tri goldinarje in zelo slaba zidana hiša pol goldinarja. Pri lesenih hišah so bile tri srednje kakovosti sicer donosnejše (3 gld) od edinih dveh dobrih lesenjač (2 gld), sicer pa je razpon podoben kot pri zidanih: pri lesenih srednje kakovosti od pol do treh goldinarjev, pri slabih od četrt do treh s težiščem na pol goldinarja. Štiri zelo slabe hiše, od tega vsaj ena iz kamna, so enotno ocenili na pol goldinarja.

¹⁵⁷ Po cesarsko-kraljevi resoluciji s 25. marca 1750 so bile pri specifikacijah hišnih donosov izvzete zgolj javne zgradbe (*die aedificia publica allein ausgenommen*), a jih je bilo v vsakem kraju vendarle treba napovedati.

¹⁵⁸ Npr. na Trbižu (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Oberer Kreis, R 391, Markt Tarvis, Befunds Tabell über die Hauser etc., s. d. 1750), v Velikovcu (prav tam, Unterer Kreis, P 223/2, Stadt Völkermarkt, Tabelle über die Burgerschaft etc., s. d.) ali Železni Kapli (prav tam, Unterer Kreis, M 217, Markt Kappel, Befundstabelle über die Hauser etc., 2. 5. 1751).

¹⁵⁹ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, M 216, Stadt Bleiburg, Befunds=Tabella der Untersuchten Landesfürstl. Stadt Bleiburg deren darin befindlichen Hauser, und Wohnungen, s. d. (1751).

¹⁶⁰ ARS, AS 178, Franciscjski kataster za Koroško, Cenilni operati, K 128, k. o. Guštanj, Catastral-Schätzungs-Elaborat der Gemeinde Guttenstein, Einleitung, & 13, s. d.

¹⁶¹ Razmerje pol-pol je vidno iz starejše tabele: »halb Holz et 1/2 Mauer«.

Trg Guštanj	Število hiš	Donos od hiše v goldinarjih in krajcarjih											
		0,15	0,30	0,45	1	1,30	2	2,30	3	4	5	6	8
Gradbeni material in kakovost hiše													
kamen – dobro	6	–	–	–	1	1	1	–	–	1	–	–	2
kamen – srednje	10	–	1	–	1	1	2	–	1	2	1	1	
kamen – slabo	3	–	–	–	–	1	1	–	1	–	–	–	–
kamen – zelo slabo	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
kamen in les – srednje	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
les – dobro	2	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–
les – srednje	24	–	7	2	3	7	2	1	2	–	–	–	–
les – slabo	23	2	12	1	5	2	0	–	1	–	–	–	–
les – zelo slabo	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
neznano – zelo slabo	2	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Skupaj	73	2	23	3	9	13	10	1	5	3	1	1	2

Vidimo lahko, da je bil donos od hiše tudi tu, enako kot v Krškem in Višnji Gori, v veliki meri povezan z vrsto stavbnega materiala. Za Guštanj je mogoče material primerjati še z gradbenim stanjem in to je dalo pričakovane rezultate. Dobro zgrajene hiše iz kamna so prinašale največ, v povprečju po 4,1 goldinarja. Sledile so zidane hiše srednje kakovosti (povprečje 2,9 gld) in slabše kakovosti (2,2 gld). Podobna razvrstitev je pri lesenih hišah, od katerih ni imela nobena donosa višjega kakor tri goldinarje. Povprečni donos dobrih znaša 2 goldinarja, toliko kot je prinašala edina napol zidana napol lesena hiša, povprečje srednje dobrih je bilo 1,3 goldinarja in slabih 0,8. Donos vseh štirih zelo slabih hiš so ocenili enako (pol goldinarja).

Višina donosa od hiše je bila razumljivo tesno povezana tudi s prostornostjo stavbe. Od devetih ocenjenih nadstropnih hiš jih je sedem sodilo med dvanajsterico najdonosnejših (z najmanj 3 goldinarji donosa od hiše). Odstopata dve hiši s poldrugim in dvema goldinarjema donosa, od katerih je bila slabše ocenjena hiša za povrhu dobre kakovosti in zgrajena iz kamna, pa tudi njeno vrednost so ocenili zelo visoko; z 250 goldinarji je bila v celotnem Guštanju na drugem mestu. Bržkone je bil vzrok za nizko odmero hišnega donosa dejstvo, da je ta zasebna hiša premogla le eno sobo in dve kamri. Vse namreč kaže, da sta na odmero donosa od hiše najbolj vplivala število bivalnih prostorov, tj. sob in kamer, še posebej sob, saj so imele vse po donosnosti najbolj ocenjene hiše najmanj po dve sobi. Na prvem mestu je nadstropna mitninska hiša s petimi sobami in dvema kamrama, tudi sicer najdonosnejša (8 gld) in največ vredna stavba v trgu

(395 gld). Župnišče z dvema sobama in dvema kamrama je izkazovalo enako donosnost, a precej manjšo vrednost (150 gld). Tretja najdonosnejša hiša (6 gld) je imela štiri sobe in dve kamri, četrta (5 gld) dve sobi in kamri – obe sta bili zasebni hiši –, sledile so tri zidane hiše z donosnostjo 4 goldinarje: nadstropna z dvema sobama in dvema kamrama, pritlična šola in mežnarija z enakim številom prostorov ter pritlična, a veliko vredna (200 gld) in kakovostno grajena zasebna hiša z eno sobo in dvema kamrama. Kot povprečno donosne (1,50 do 2 gld) in hkrati povprečno velike guštanske hiše lahko označimo tiste, ki so imele po eno sobo in kamro, bile so pritlične, največkrat zgrajene iz lesa ter srednje kakovosti. V najnižji kategoriji (do največ 45 kr) so prevladovali hiše s kamro in brez sobe, skoraj vse lesene in slabe. Od skupno 14 brez sobe je ena sama prinašala cel goldinar, čeprav je bila iz lesa in slabe kakovosti, ena pa je premogla dve kamri.

Če primerjamo gradbeni material in kakovost gradnje še z vrednostjo hiše, so rezultati podobni. Kot priča preglednica, se se dobro zgrajene hiše z eno samo izjemo (40 gld) uvrstile med hiše, vredne najmanj 100 goldinarjev; med njimi izjemoma najdemo eno zidano hišo v slabem stanju. Razpon vrednosti je sicer znatno večji od razpona donosnosti, saj znaša skoraj 100 : 1 (395 proti 4 gld). Največ hiš – 29 ali dve petini (39,7%) se je uvrstilo v kategoriji med 10 in manj kot 50 goldinarji donosa, zelo uravnoteženi pa sta tudi kategoriji stavb, vrednih manj kot 10 goldinarjev (19,2%) in več kot 100 (17,8%).

Vrednost hiš

Trg Guštanj	Število hiš	Vrednost hiše v goldinarjih				
		4<10	10<20	20<50	50<100	100>
Gradbeni material in kakovost hiše						
kamen – dobro	6	–	–	1	–	5
kamen – srednje	10	–	1	–	5	4
kamen – slabo	3	–	1	–	1	1
kamen – zelo slabo	1	1	–	–	–	–
kamen in les – srednje	1	–	–	–	–	1
les – dobro	2	–	–	–	–	2
les – srednje	24	1	5	10	8	–
les – slabo	23	9	7	4	3	–
les – zelo slabo	1	1	–	–	–	–
neznano – zelo slabo	2	2	–	–	–	–
Skupaj	73	14	14	15	17	13

Zaman bi iskali kakršno koli matematično korelacijo med vrednostjo hiše in njenim donosom. Vsakega so namreč ugotavljali posebej, vrednost pa ni (opazno) vplivala na določitev donosa. Donos hiš so izračunali na podlagi povprečnih tržnih najemnin v kraju, teh pa ni bilo mogoče nerealno dvigniti v nasprotju z zakonom ponudbe in povpraševanja, tudi če je bila tržna vrednost hiše še tako visoka. Tako velja skoraj pravilo: več kot je bila hiša vredna, manjši je bil donos glede na njeno vrednost. Največ vredna mitninska hiša (395 gld) je sicer izkazovala najvišjo donosnost v trgu (8 gld), to pa je na leto prinašalo le za okoli 2% njene vrednosti. Enako visoko donosnost so ugotovili za župnišče, a so ga ocenili le na 150 goldinarjev, tako da je njegov letni donos znašal dobrih 5% vrednosti stavbe. Pri slabi leseni hišici z najnižjo vrednostjo v Guštanju – le pičle 4 goldinarje, je bil letni donos po tej plati neprimerno boljši: en goldinar je namreč pomenil kar četrtno vrednosti hiše.

Pri vrednostih hiš smo upoštevali navedbe v tabeli, ki govorijo o »sedanji vrednosti«. Druga rubrika, imenovana »prejšnja kupna vrednost«, prikazuje po večini višje vsote. Lastniki hiš so morali namreč predložiti kupne pogodbe ali povedati, za koliko je bila hiša kupljena, cenilci pa so nato ugotavljali, za koliko se je vrednost stavbe odtlej spremenila. Na spremembe je vplivalo več dejavnikov, najprej ta, da je pri posameznih hišah od časa zadnje prodaje ali zamenjave posesti minila različno dolga doba.¹⁶² Povečanje vrednosti je bilo posledica po-

pravil in prezidav, na padec pa so poleg dejavnika časa vplivali še vzdrževanje, nesreče in drugo. Tako je vrednost hišnega fonda skupaj padla s 5.202 goldinarjev na 3.982 ali za slabo četrtno (23,5%). Dejanski padec je bil še večji (27,9%), saj v prvi vsoti niso upoštevali župnišča in šole z mežnarijo (230 gld). Vrednost se je dvignila le pri devetih hišah, ki so bile v glavnem malo vredne, razen ene (dvig s 110 na 200 gld). Veliko pogosteje srečamo padce (kar pri 48 hišah), včasih celo na manj kot četrtno prejšnje kupne vrednosti, nespremenjena vsota pa je navedena v 13 primerih. Povprečna guštanjska hiša je bila leta 1751 vredna 55,3 goldinarja.

Pri obravnavi **Dravograda**, drugega koroškega trškega naselja, ki je danes v Sloveniji, se bomo omejili le na nekaj osnovnih podatkov.¹⁶³ Po številu hiš (63) je nekoliko zaostajal za Guštanjem, a so domovi izkazovali znatno višji povprečni donos (2,56 gld, v Guštanju 1,61). Zadnje predvsem zato, ker so dravograjskemu mitninskemu uradu poleg 8 goldinarjev donosa od lastnega stanovanja pristeli celih 40 goldinarjev za prazne prostore. Brez te vsote bi znašalo dravograjsko povprečje le 1,91 goldinarjev ali za slabo petino več kot guštanjsko. Po drugi strani je imel Dravograd skoraj še enkrat višjo povprečno vrednost hiš (105,5 gld) kot Guštanj (55,3). Ta se je glede na prejšnjo kupno vrednost znižala le pri redkokateri hiši, v celoti pa povečala za skoraj tretjino (31,5%), s 4.750 goldinarjev na 6.246. Dejansko povečanje je bilo sicer nižje (na

¹⁶² Podatke o tem, od kdaj so bile posamezne hiše v rokah tedanjih posestnikov, bi sicer pri vseh mestih in trgih morala vsebovati tabela za nepremičnine (prim. navodila: KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Extractus Substantialium etc., predstavljeno 25. 9. 1749; skoraj povsem enaka vsebina prav tam, Directiv Regulen Nach Welchen bey Stöidt und Märkten im Herzogthum

Cärenten die Fafsiones einzurichten Beynd, s. d.). Najdemo jih, denimo, v tovrstni tabeli za mesto Velikovec (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, P 223/2, Stadt Völkermarkt, s. t., s. d.; tabela z odtrganim začetkom).

¹⁶³ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Unterer Kreis, P 224, In Burgfried Unterdrauburg Prothocollum Über die Häußer und deren Nutzungs Ertraguß De Anno 1751, 21. 5. 1751.

5.470 goldinarjev ali za dobrih 15%), ker v prejšnji vsoti ni všeta vrednost enajstih stavb (skupaj 776 gld), med katerimi so proštija, kaplanija, mežnarija in šola prinesle skupaj kar 600 goldinarjev.

Katastrski tabeli za oba trga v današnjem slovenskem delu Koroške lahko glede na vsebino označimo kot standardni, drugje pa srečamo izjemoma tudi bolj povedne podatke o gradbenem stanju. Tako so v tabeli za mesto Pliberk poleg treh kategorij za kvaliteto (dobra, slaba in srednja) ter razlikovanja med lesenimi in zidanimi stavbami tudi take navedbe: 1) slaba, spodnji del iz kamna; 2) srednja, iz lesa, spodaj slaba iz kamna; 3) dokaj dobra, iz kamna; 4) dokaj dobra, toda zgornje nadstropje sestavlja samo ena soba; 5) srednja, delavnica in klet iz kamna; 6) slaba, iz kamna, podrti (*zusammen fallen*); 7) dokaj dobra, iz kamna, streha pa je slaba; 8) srednja, en del iz kamna in dva dela iz lesa.¹⁶⁴

Poleg napovednih tabel za hiše kaže omeniti še napovedne tabele za nepremičnine; po koroških mestih in trgih so jih sestavili pred tabelami za hiše. O navodilih za sestavo z dne 26. julija 1749 smo že govorili. Dodajmo le, da je bilo treba pri vrtovih navesti, ali na njih stojijo kope, utice ali natiči (*ob in solchen Gärthen Kegl=stott oder Lust=Häuser oder Stöckel sich befinden*).¹⁶⁵ V Velikovcu so v tabeli za vsak vrt dejansko navedli število utic in kop, drugim rubrikam pa očitno po lastni presoji dodali še število sob v hišah.¹⁶⁶

Kar zadeva druge, **nestanovanjske objekte**, je povednost terezijanskega katastra za Koroško podobna povednosti kranjskega. Omenjeni so mimogrede, denimo pri opisu lege posameznih dominikalnih parcel. Pri pliberški graščini tako izvemo za pristavo (*unter der Majrschaft*) in hišo graščinskega lovca (*hinter des Hoff Jägers Behausung*).¹⁶⁷ Gospodarska poslopja so se pojavljala tudi pri mestih in trgih, na primer razne vrste fužinarskih in kovaških obratov, navedenih skupaj s hišami v predmestjih Velikovca.¹⁶⁸

Prav pritegnitev **fužin in rudnikov železove rude** predstavlja v koroškem katastru pomembno obogatitev glede na kranjskega, saj so bili iz tega fužinarski in rudarski obrati izrecno izvzeti. Zdi se, da jih tudi na Koroškem sprva niso nameravali popisati, saj jih ni v rokopisnih navodilih za sestavo napovedi,¹⁶⁹ ki so skoraj identična z vsebino patenta o izvedbi davčne rektifikacije na Kranjskem.¹⁷⁰ Poznejša pojasnila revizijskim komisijam iz leta 1748 se ne ukvarjajo posebej z rudarskimi obrati, ampak govorijo le o napovedi donosa, ki so jo dolžni podati zemljiški gospodje. V njih in v vprašalnikih iz naslednjega leta 1749 je znatno večja pozornost kakor rudnikom namenjena obratom za predelavo rude in njeno nadaljnjo obdelavo.¹⁷¹ Dotaknili se jih bomo le v zvezi z omembami objektov, sicer pa ponuja kataster vrsto uporabnih podatkov o načinu in količinah proizvodnje, uporabi surovin, tržiščih in podobnem, kot so zahtevala navodila. Tovrstne obrate na vodni pogon so zajele standardne napovedne tabele za mline in druge vodne obrate,¹⁷² fužinarji pa so morali odgovoriti še na posebne vprašalnike.¹⁷³ O samih objektih ne v enih ne v drugih ni tako malo podatkov, vendar opisi niso podrobni. Tako je o velikosti obratov mogoče sklepati predvsem na podlagi izkazanega letnega donosa v denarju in navedb o količini proizvodov. Gospodstvo Waldenstein v Labotski dolini je denimo v tabeli za vodne obrate poleg gosposčinskega mlina napovedalo talilnico rude tik ob gradu (*ein Floß=offen negst dem Schloß*) in dve »laški« fužini (*zwey Wallasch Hammer*). Če se omejimo samo na opis brez podatkov o proizvodnji, je o vseh treh mogoče izvedeti, da jih je poganjalo po eno vodno kolo na nestalni vodi. Pri prvi fužini sta bila dva »ognja« in eno »kladivo« (*1 Satz Feuer mit 1 Zehrer*

¹⁶⁴ Prav tam, Unterer Kreis, M 216, Stadt Bleiburg, Befunds=Tabella der Untersuchten Landesfürstl. Stadt Bleiburg deren darin befindlichen Häuser, und Wohnungen, s. d. (1751).

¹⁶⁵ Prav tam, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Extractus Substantialium etc., predstavljeno 25. 9. 1749.

¹⁶⁶ Prav tam, Unterer Kreis, P 223/2, Stadt Völkermarkt, s. t., s. d.; tabela z odtrganim začetkom.

¹⁶⁷ Prav tam, Unterer Kreis, H 132, Gut Bleiburg, Bekantnus Tabelle de A. 1750 über die Herrschaftliche Realitäten nebst beygefuegten Nutzungen, s. d.

¹⁶⁸ Prav tam, Unterer Kreis, P 223/2, Stadt Völkermarkt, Tabelle über die Burgerschaft in der untern/obern Vorstadt der königl. Stadt Völkermarkt, s. d.

¹⁶⁹ Prav tam, KLA, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Maafs Regeln so bei denen zu machen habenden unterthänigen Falsionen im Erbherzogthum Cärnthen zu beobachten seynd, s. d.

¹⁷⁰ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 2, Cesarski patenti 1731–1747, patent 12. 8. 1747.

¹⁷¹ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 223, Rektifikationsnormalien etc. 1746–1769, Erläuterungen Über die Jenigen Anstände und Bedencken etc., 14. 6. 1748; prav tam, Extractus Substantialium, prejetu 25. 9. 1749.

¹⁷² KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 224, Wichtige Informationen 1748–1751, Interrogatoria ad Tabellam lit. C, s. d.

¹⁷³ V Zgornjem okrožju (beljaškem) je kataster zajel 29 obratov, v Srednjem (celovškem) 38, v Spodnjem (velikovškem) pa samo štiri; med njimi ni nobenega na današnjih slovenskih tleh (inventar: KLA, Theresianische Rektifikationen).

Fejer nebst 1 Schlag), pri drugi trije »ognji« s »kladivom« (*2 Satz Fejer und 1 Zerer Fejer nebst 1 Schlag*).¹⁷⁴

Pri **mlinih in drugih vodnih obratih** ni posebnosti, ki bi koroški kataster ločevale od kranjskega, le navodila za izpolnitev napovedne tabele so tu natančnejša, zlasti pri naštevanju vrst obratov.¹⁷⁵ Čisto posebej so v katastru obravnavani še t. i. »drugi ognjeni obrati« (*andere Feuerarbeiten*), ki jih ni bilo mogoče zajeti ne pri vodnih obratih ne pri fužinah ali napovedih obrtnikov v mestih in trgih. Gre za skoraj dvesto puškarjev, ključavničarjev, podkovačev, orodjarjev in nosilcev drugih **specializiranih obrti** v Borovljah in okolici. O podobi njihovih obratov ni mogoče izvesti drugega, kot kolikšno je bilo število »ognjev« (*Feuer*); praviloma je prišel na posameznika eden, lahko tudi samo polovica.¹⁷⁶

Terezijanski kataster za Koroško vsebuje tako kot kranjski tudi mlajše akte, ki so nastajali vse do drugega desetletja 19. stoletja, a velika večina sega le do začetka 80. let 18. stoletja. Arhivski popisi dajejo vtis, da je takih aktov manj kot v katastru za Kranjsko.¹⁷⁷

Vse kaže, da je bil od štirih terezijanskih katastrskih operatov, ki so pokrivali slovenski prostor, prav koroški daleč najmanj uporabljen.¹⁷⁸ Ni znano, da bi na naši strani meje o njem in na podlagi njega sploh že kdo pisal. Tudi slovenski arhivisti se še niso lotili evidentiranja njegovega gradiva za slovenski del Koroške.¹⁷⁹ Eden od razlogov za nepoznavanje koroškega katastra je gotovo ta, da je v današnji Sloveniji le majhen kos te dežele.

1. 3 Terezijanski kataster za Štajersko

Po strukturi se kataster za Štajersko ne razlikuje veliko od katastrov sosednjih dveh dežel, Kranjske in Koroške, kot vir za stavbno in gradbeno zgodovino meščanskih naselij pa je njuno pravo nasprotje. Od katastrskih operatov štirih notranjeavstrijskih dežel je v tem pogledu sploh najmanj uporaben. Zanj namreč na splošno veljajo ugotovitve, enake tistim o majhni povednosti kranjskega in koroškega katastra o stavbah na podeželju, torej brez mest in trgov. Na Štajerskem so v obdavičev tako kot na Kranjskem in Koroškem vključili le mline in druge obrate na vodni pogon.

Tako ne preseneča, da štajerski terezijanski kataster ni pritegnil posebne pozornosti raziskovalcev zgodovine **mestnih in trških naselij**.¹⁸⁰ Še zlasti majhen je »prispevek« katastra k urbanogradbenim orisom J. Curka.¹⁸¹ V njegovih *Virih za gradbeno zgodovino Maribora do 1850* – ne samo temeljnem pregledu in delni objavi virov za gradbeno zgodovino spodnještajerske »prestolnice«, temveč kažipotu za tovrstne raziskave o mestnih naseljih slovenske Štajerske nasploh – sta terezijanskemu katastru odmerjeni zgolj bežni omembi, enako kot tudi jožefinskemu.¹⁸² V vsebinsko nekoliko okleščeni obliki je Curk iz terezijanskega katastra objavil samo seznam enajstih svobodnih hiš v mestu,¹⁸³ edinega, ki obravnava hiše kot takšne, vendar zgolj s pravnega stališča. O nekaterih hišah izvemo poleg tega še ta ali oni podatek o njenem historiatu in izjemoma o legi.¹⁸⁴

Sistematično pregledovanje katastrskega gradiva za vsa slovenskoštajerska mestna in trška gospodstva ter zemljiška gospodstva, v katerih so bili trgi, ni razkrilo niti najmanjšega namiga, da bi kje posebej popisovali, kaj šele vrednotili stanovanjske objekte.¹⁸⁵ Po vsebinski plati še največ obetajo napovedne tabele za mesta in nekaj pomembnejših trgov,

¹⁷⁴ KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 217, Waldenstein Hammerwerk, Bekanntnuß= Tabelle de anno 1750 über die Floßhütten und Hammerwerk alda, 31. 8. 1750.

¹⁷⁵ V napovedno tabelo C za mline in vodne obrate so po navodilih spadale vse vrste stiskalnic, fužin in kovačij ter žag: »Mahl=, Breth=, Lohe= Oehl= Papier= und andere Mühlen, auch Streck= Splässen= Stahl= Zeüg= Blech, Messing und Kupfer= Hammer, ja alle von Wasser treibende Wercker, und Floß= Schmelzt= Stuck= Oeffen= Drath= Ziehen= Pfann= Rohr= Nagel= Huff= Hacken= Sengsen und alle wie immer Nahmen habende Schmieden [...] Nutzen der Sag« (prav tam, Nachtrag, 224, Wichtige Informationen 1748–1751, Interrogatoria ad Tabellam lit. C, s. d.).

¹⁷⁶ Prav tam, Nachtrag, 218–222.

¹⁷⁷ Prav tam, pripomočka: 73/4 »Rektifikationsakten (Nachtrag)« in 73/5 »Rektifikationsakten Diverse«.

¹⁷⁸ Zgolj na splošno, po literaturi, omenja terezijansko davčno rektifikacijo Dolinšek, Tri doline, str. 92.

¹⁷⁹ Za dodatne informacije se zahvaljujem kustosinji Karli Oder iz ravenske enote Koroškega pokrajinskega muzeja in arhivistki Mojci Horvat iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

¹⁸⁰ Kot je bilo že povedano, katastra ni pritegnil v obravnavo niti Janko Orožen za Celje (1957), čeprav je v istem času iz njega temeljito črpal podatke za posestno zgodovino trboveljsko-hrastniške pokrajine. Gl. op. 9.

¹⁸¹ Prim. Curk, *Trgi in mesta*.

¹⁸² Curk, *Virji*, str. 65, 85.

¹⁸³ Prav tam, str. 68.

¹⁸⁴ Npr. »T. i. hiša slivniškega gospodstva, zdaj Khuenburgova svobodna hiša, na Trgu; odkar pomnijo, je povsem svobodna, ni pa znano niti ni mogoče najti (zapisa), kdaj in na kakšen način je postala svobodna.« (StLA, Theresianischer Kataster, M St. u. M, No. 7, Marburg, Vnterthänighst Gehorsamer Nachtrag, 26. 9. 1749).

¹⁸⁵ StLA, Theresianischer Kataster: Cillier Kreis, Marburger Kreis.

ki so napovedi oddali sami. Takšnih trgov je bilo sedem,¹⁸⁶ od sedmih mest pa je gradivo žal ohranjeno le za tri, za Maribor, Celje in Slovensko Bistrico.¹⁸⁷ O nepremičninah, med njimi tudi o hišah, govorijo napovedne tabele E, vendar hiše kot take niso predmet obdavčitve.

Popisom hiš v mestih in trgih na Kranjskem in Koroškem se na videz približuje napovedna tabela za Celje, ki ima hiše izjemoma navedene v naslovu tabele,¹⁸⁸ a gre v resnici samo za standardno napovedno tabelo za nepremičnine. Tako kot za Slovensko Bistrico, Laško, Žalec in še kako meščansko naselje pri vsakem posestniku navaja hišo, po čem

bistvenem pa se ne ločuje od tabel drugih mest in trgov. Celjska tabela (njen začetek je prikazan spodaj) je tako v resnici samo tabela za napoved donosa od vrtov. Srečamo tudi hiše brez vrtov, edini izjemi, ko obdavčenec ni imel hiše, sta pogorišče neke vdove, na katerem je bil vrt, ter žitna kašča v lasti špitala. Pri dveh hišnih posestnikih sta navedeni še pogorišči, na koncu tabele so popisi svobodnih in beneficijarnih hiš ter gostaçev brez hiše, kot pri drugih mestih in trgih, ki so samostojno oddali napoved, pa tabela vsebuje tudi koristne podatke o poklicni dejavnosti posestnikov.

Začetek tabele za nepremičnine v mestu Celje

E: Vnterthänige Beckhandtnus N. Gerichts Verwalter und Rath der Landtsfürstlichen Statt Cilly über alle in der Stadt befindliche Häußer und dartzue gehörige Kuchl Gärtl und Brandstätte.			
Numeri der Würthe	Nahmen der Würthe und Realitäten	Realitäten	Handierung
1	Georg Mächne seel: wittib	1 Hauß 1 klein Garthen beim Haus	Fleischackhers wittib, dermallen kein gewerb treibt, hat eine wenige weinschanckh
2	Joßeph Krainich seel. wittib	1 Haus 1 Garthen daneben	Ledererin und hat geringen weinschanckh
3	Franz Walters seel: wittib	1 Haus klein Garthen daneben	Saiffensiederin

O namembnosti nekaterih stavb v mestu je zgovornejša enaka napovedna tabela za nepremičnine v mestu Slovenska Bistrica.¹⁸⁹ Med posestniki navaja komorno solninsko uradno hišo (*Hoff Cammer Salz Ambts Hauß*) in mestno hišo za namestitev vojakov (*Gemainer Statt Ordinanz Hauß*), pri dveh zasebnikih pa pove, da sta njuni hiši špital (*ist das Spital hauß*) in šola (*ein Schullhauß*), kar sta po vsem sodeč postali šele nedavno.

Izpovedna vrednost katastra je podobna za vsa mesta in trge, ki so katastrske napovedi oddali sami. Na splošno velja, da je mogoče zelo malo izvedeti o gradbenem stanju hiš. V tem pogledu je po-

vednejša napoved za nepremičnine v trgu Laško,¹⁹⁰ v kateri so hiše označene z različnimi poimenovanji: kot hiša (*Hauß*), zidana hiša (*gemauertes Haus*), lesena hiša (*hilzenes Hauß*), hišica (*Heißl, Heüst*), lesena hišica (*hilzernes Heißl*) in lesena kajža (*hilzene Keüschchen*). Glede na to, da je bila »zidana« ena sama hiša, lesenih stavb pa več kot polovica, se postavlja vprašanje, za kakšno vrsto gradnje je šlo potemtakem pri hišah in hišicah, za katere ni podatka, ali so zidane ali lesene. Skoraj brez dvoma je treba takšne hiše šteti za zidane ali vsaj napol zidane. Edina, ki je izrecno navedena kot zidana – sicer v rokah mesarja in gostilničarja, enega najvišje obdavčenih Laščanov¹⁹¹ –, je morala biti posebej trdno grajena, da si je prislužila takšno oznako. Laški trg je skupno premozel 71 domov, od tega 28 (39,4%) »navadnih« hiš, štiri hišice (5,6%), osem (11,3%) lesenih hiš, 25 (35,2%) lesenih hišic in pet (7,0%)

¹⁸⁶ V celjskem okrožju je bilo takih trgov šest: Vojnik, Pilštanj, Rogatec Laško, Žalec in Vuzenica (StLA, Theresianischer Kataster, C St. u. M. No. 3–7), v slovenskem delu mariborskega okrožja pa le Ljutomer (prav tam, M St. u. M. No. 6).

¹⁸⁷ Prav tam, M St. u. M. No. 7; C St. u. M. No. 1, 2.

¹⁸⁸ Prav tam, C St. u. M. No. 1, Cilli, E: Vnterthänige Beckhandtnus etc., 27. 9. 1749.

¹⁸⁹ Prav tam, C St. u. M. No. 2, Windisch Feistritz, No. E Unterthänige Bekantnuß Tabell etc., s. d.

¹⁹⁰ Prav tam, C St. u. M. No. 8, Tüffer, Bekhandnuß Tabell über alle Markhts Realiteten, 19. 9. 1749.

¹⁹¹ O višini davka prav tam: Stüfft Register deß Marckhts Tüffer, 19. 9. 1754.

Namen besedje ram.	Pro der Nact Tenerbare, Jan/Dea	Armaßige Personaf Mittlung Zu	Armaßige Proportio Nicht Befugung.	Armaßige Personaf Mittlung Zu
Nomina Possessorum.				
		l.	l.	Md.
1.	Agnesa Polhiv Jan/Dea	9	1/2	
2.	Johann Jagow Jan/Dea	7		
3.	Franz Jan/Dea Jan/Dea	3		
4.	Barth. Johann Jan/Dea	4		
5.	Matt. Johann Jan/Dea	4		
6.	Christoph. Johann Jan/Dea	3		
7.	Matt. Johann Jan/Dea	4		
8.	Franz Lippert Jan/Dea	2		
9.	Franz Handlov Jan/Dea	4		
10.	Jacob Romar Jan/Dea	2		

Popis hiš mesta Kočevje 1752 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 238, No. ad 16)

lesenih kajž. Lesenih domov je bilo torej nekaj več kot polovica: 38 od 71 ali 53,5%. Zunaj trga sta stala dva trgu podložna mlina (*Mühl*), na trških tleh pa je imel gospodarski poslopji (hlev in gumno) tudi laški župnik (*1 Stallung vnd Dröschthön*). Iz navedb o legi njiv in vrtov lahko razberemo še, da je v trgu in okolici obstajalo tudi nekaj drugih objektov: most čez Savinjo (*vor der Prukhen*), Višnjegorski štok ali dvorec (*binter dem Stokh*), kopalnišče (*bei der Bodstuben*), župnijski skedenj (*bei Pfarhöf. Stadel, neben Pfarhöflichen Städl*), gumno (*bey Thön*) ter dve sakralni znamenji, t. i. »krvavi« križ (*bei dem Bluth Kreüz*) in križ v Marija Gradcu (*bei dem Kreüz zu Maria Grüz*).

Laški primer kaže, da terezijanski kataster za Štajersko o topografiji in stavbah na splošno praviloma ni povednejši od kakšnega urbarja. Glede stavb je podobno molčeč, ko gre za podeželje, trge ali mesta. Zgradbe se največkrat pojavljajo zgolj pri opisih zemljišč (posameznih parcel, posestnih celot v rokah enega gospodarja ali kot ori-

entacijske točke), redkeje tudi v rubriki »posestnik«. Za boljšo ponazoritev, kaj o njih izvemo, se pomudimo še pri katastru za mesto Ormož in gospostvo Gornji Grad. V napovedni tabeli za zemljišča pod mestnim gospostvom Ormož bomo v naslovih mestnih delov našli na dvoje mestnih vrat – Ptujška in Ogrska (*vor den Pettauer Thor, vor den Hungertor*). Edina neposredno omenjena hiša je šola (*Schuelhaus*), navedena med posestniki, prav tam pa je posredno izpričana še hiša c.-kr. solninskega urada (*kbaj. kbh: saltz Ambt*). Med posestniki je sicer navedeno tudi ormoško gospostvo, torej kot pravna oseba, ne grad kot stavba. Pri posesti je bila takšna »svobodna« pristava v rokah zasebnika (*mit einem frey Majrbhoff*), posestna enota brez navedbe lokacije in objektov na njej.¹⁹² Za gornjegrajsko gospostvo je zgovornejša tabela podrobne razdelitve ali t. i. subreparticijska tabela. Pri vsakem

¹⁹² Prav tam, M St. u. M. No. 1, Friedau, Vnterth: Bekhandnus Tabell etc., 28. 3. 1749.

posestniku na kratko opredeljuje njegovo posest, in sicer kot hubo, pol hube, oštat, dva oštata, hišo, hišo z vrtom, hišico, kajžo, grunt, njivo idr. Objekti so še največkrat izpričani za trge Gornji Grad, Ljubno in Rečica, kjer so posestniki večinoma posedovali hišo in še kakšno zemljišče (vrt, njivo). A ker so pri nekaterih kot posestne enote navedeni tudi oštati in deli hub, ni povsem zanesljivo, kolikšno je bilo dejansko število trških hiš. O gradbenem stanju lahko sklepamo le po razlikovanju med hišo (*Hauß*), hišico (*Häusl*) in kajžo (*Keuschen*). Od trškega »standarda« za hišo sta se v Gornjem Gradu odmikali dve stavbi, imenovani *Stock* in *Schützen-Hoff*, dva posestnika sta imela poleg hiše še mlin, pri enem pa je omenjena ograda nad (gospoščinsko) pristavo (*ob dem Mayrhoff*).¹⁹³

V štajerskem katastru – podobno kot v kranjskem in koroškem – zelo redko srečamo omembe gradov. Če že, potem gre za topografsko oznako zemljišč pri domačem gradu, npr. pri Fali (*untern Schloß, ober dem Schloß*),¹⁹⁴ ali pa je mišljena pravna oseba, tako kot pri dvorcu Plumberk (*Gschloß Prumberk*), ki je bil v napovedni tabeli trga Žalec napovedan kot posestnik nekaj zemljišč, davčno zavezanih trgu.¹⁹⁵ V enaki vlogi nastopajo *cerkveni objekti*, prav tako *znamenja in križi*, kot smo lahko videli pri Laškem. Tako je posebej razveseljiv vsak drobec, ki o sakralnem objektu pove kaj več kot le njegovo ime. Takšna je denimo hiša duhovnika Maksimilijana Lödrerja z nanovo zgrajeno kapelo (*worauf sein Hauß und seine Neüe erbaute Capeln*), popisana med svobodnimi hišami v Slovenski Bistrici.¹⁹⁶

Izpovedna vrednost štajerskega katastra v zvezi z **mlini in drugimi vodnimi obrati** je enaka kot pri kranjskem in koroškem katastru.¹⁹⁷ Posebni napovedni tabeli za dominikalne in rustikalne mline in druge vodne obrate upoštevata nestalne in stalne vode, navajata število mlinskih koles in v denarju izražen letni donos. Zelo različne vrste vodnih ob-

ratov – so denimo popisali v gospostvu Fala. Tu so pohorski in kozjaški gozdovi poleg »mitninskih« mlinov (*Maut Müll*),¹⁹⁸ hišnih mlinov (*Hauß Müll*) in žag (*Saag Müll, Saag*) gnali še kovačije (*Schmid Hammer*), žebjarne (*Naglschmidten*) in raztezilnike (*Streckhammer*), pri Kamnici pa je na Dravi deloval ploveči mlin (*Maut Müll an Traa aufm Schief*).¹⁹⁹ Podobni mlin je na Savi pri Rajhenburgu (*Schief=Mühl auf den Sau=Strohm an Reichenburg gelegen*); pri enem od obeh gosposočinskih mlinov – to je redkost – je označen tudi gradbeni material, in sicer pri zidanem mlevnem mlinu v rajhenburškem trgu ob potoku Brestanica (*gemauerte Mühl [...] ist eine Mahl Mühl*).²⁰⁰ O istem mlinu izvemo iz pritožb lastnika, grofa Attemsa, da tedaj ni obratoval; konec septembra 1750 je namreč nasedel (*gescheütert*) in ni bilo upati, da bi novega zgradili pred prihodnjim septembrom.²⁰¹

Če ostanemo pri gospostvu Rajhenburg, lahko omenimo še nekaj podatkov, kakršne ponuja štajerski kataster tu in tam, bolj mimogrede. Za rajhenburški spodnji grad Turn izvemo iz samega katastra le iz opisa dominikalnih parcel grajske pristave. Tako kot je ena od dominikalnih njiv ležala pod pristavno hišo (*unter dem Mayrhausß*), dve pri kozolcih za žito (*bej den Getraid Harpfen*) in ena pri opekarni (*bej den Ziegl Stadt*), so lego pristavnega vrta označili kot: *bej den Thurn*.²⁰² Pritožbe grofa Attemsa rektifikacijski komisiji pa razkrijejo, da so stolp oddajali v najem štirim podložnikom, od katerih je imel eden v zakupu sobo, klet in vrt. Isti vir potrjuje še obstoj špitala (*Spittal Hauß*), ki v samem katastru ni zajet v nobeni napovedni tabeli ali urbarialnem registru. Stavbo, očitno že s spremenjeno namembnostjo, je imel skupaj z vrtom v zakupu lokalni mitničar in je omenjena le zaradi donosa dominikalnega vrta.²⁰³

¹⁹³ Prav tam, CH No. 109, Oberburg Herrschaft, Subrepartitions Tabelle etc., 7. 3. 1757.

¹⁹⁴ Prav tam, CH No. 243, Herrschaft Faal, Lit. A, Bekanntnuß=Tabell etc., 22. 8. 1749.

¹⁹⁵ Prav tam, C St. u. M. No. 7, Sachsenfeld, Unterthänige Bekanntnuß=Tabell etc., 22. 9. 1749.

¹⁹⁶ Prav tam, C St. u. M. No. 2, Windisch Feistritz, Bekanntnuß Tabella über dia alda befindliche Frey Grind Stickh und angehörige Realiteten., s. d.

¹⁹⁷ Vse kaže, da terezijanskega katastra ni uporabljal Franjo Sgerm, ki se je zlasti v svojih starejših letih veliko ukvarjal s topografijo mlinov in žag na slovenskem Štajerskem, a se je omejil na gradivo v slovenskih arhivih. Prim. njegovi razpravi Mlini na Lovrenškem Pohorju in Žage na Lovrenškem Pohorju.

¹⁹⁸ Kot vse kaže, *Maut Müll* ni morda mlin z zapornico in tako ne gre za posebno vrsto vodnega obrata, temveč za (hišni) mlin, ki je za delovanje plačeval določeno pristojbino: *Maut*. Vprašalnik k mlinski tabeli C za terezijanski kataster na Koroškem namreč pravi: »Ob die Mahl=Mühlen nur auff das Herrschaftliche Malter berechtigte Hauß= oder Mauth=Mühlen scyßen?« (KLA, Theresianische Rektifikationen, Rektifikationsakten, Nachtrag, 224, Wichtige Informationen 1748–1751, Interrogatoria ad Tabellam lit. C, s. d.).

¹⁹⁹ StLA, Theresianischer Kataster, CH No. 243, Herrschaft Faal, Lit. C, Bekanntnuß=Tabell etc., 22. 8. 1749.

²⁰⁰ Prav tam, CH No. 146, Herrschaft Reichenburg, Bekanntnuß=Tabellen etc., 27. 9. 1749.

²⁰¹ Prav tam, Beschwerden etc., 28. 7. 1751.

²⁰² Prav tam, Bekanntnuß=Tabellen etc., 27. 9. 1749.

²⁰³ Prav tam, Reasumirte Beschwerde etc., 10. 1. 1752.

Gledano v celoti je v štajerskem katastru precej manj poznejših zapisov, kakršne najdemo v večjem številu med rektificiranimi dominikalnimi akti terezijanskega katastra za Kranjsko in nekaj tudi v koroškem katastru. Precej bolj je omejen na sredo 18. stoletja in po izpovedni vrednosti torej tudi v tem pogledu zaostaja za katastrom manjše sosednje dežele na drugi strani Save.

V zvezi s štajerskim katastrom je vsekakor treba opozoriti na sočasno nastali operat, t. i. **štetje hiš za Štajersko leta 1754**. Nastalo je v okviru terezijanskega štetja deželnega prebivalstva in so ga opravila zemljiška gospostva.²⁰⁴ Terezijanskemu katastru je podobno v tem, da ga niso izvedli po teritorialnem načelu, na sklenjenih območjih, ampak je vsako gospostvo popisalo hiše svojih podanikov. V vsebinskem pogledu je bilo štetje zelo skromno, saj so se popisi omejili na seznam naseljenih hiš in hišnih gospodarjev z oznakami njihovih poklicev. Uporabno je torej predvsem kot statistični vir, v povezavi s terezijanskim katastrom pa sta referenca drug za drugega. Omogoča denimo razvozlanje dvomljivih primerov: npr. ali se za imenom posestnika, navedenega v katastru, skriva naseljena hiša ali ne. Kataster in hišno štetje se lahko dopolnjujeta tudi kot vira, ki govorita o socialnem položaju popisanih oseb. Pri nekaterih gospostvih je zgovornejši eden,

pri drugih drugi. Šele sistematične primerjave katastrskih napovednih tabel in štetja hiš bodo lahko dali zanesljive rezultate o številu hiš in socialni strukturi gospodarjev po posameznih naseljih. Pri tem je treba upoštevati, da štetje hiš ni upoštevalo nekaterih vrst domovanj, kot so sedeži zemljiških gospostev, župnišča, samostani, špitali in drugo.

Za ponazoritev sta izbrana primera katastra in štetja hiš za dva slovenskoštajerska trga, Sevnico in Podčetrtek. Obakrat gre za začetek popisov, pri tem pa je pri katastru upoštevan tisti popis, ki je zgovornejši, kar zadeva vsebino posesti. V Sevnici je to napovedna tabela, saj pri posestnikih navaja poklic ter vsako parcelo s katastrskim donosom. Štetje hiš je za ta trg vsebinsko zelo skopo, saj razlikuje zgolj med tržanskimi in kajžarskimi domovi, predstavlja pa zelo uporabno dopolnilo k terezijanskemu katastru. Iz katastra bi namreč le pri prvih dveh posestnikih lahko posredno razbrali, da premoreta hišo, za tretjega pa bi sklepali, da je zgolj posestnik vrta, toda štetje hiš pravi drugače. Za mali trg Podčetrtek je terezijanski kataster, natančneje subreparticijska tabela, zelo redkobeseden. Podaja le podložniške obveznosti in razen pri prvem gospodarju ne govori o obsegu posesti. Tu ima zato tem večjo težo štetje hiš, ker ne razkriva le, kateri od podložnikov je hišni gospodar, ampak navaja tudi njihove poklice.

Sevnica

Terezijanski kataster ²⁰⁵			Štetje hiš ²⁰⁶		
No. der Würthe	Namben deren jezigen Würthe und dern Realiteten	Handtierung oder Gewerb des Possessoris	Nahmen des Hauswürths	Qualität desselben Häuser	
				Bürgerliche Häuser	Keÿschler Häuser
1	Paull Jurkhouitsch 1 Agkher beÿ dem Hauß In Langenfeld neben deß Hlapze Gartten beÿ dem Hauß	Weinschankh	Paull Jurkhouitsch	1	
2	Mathiaß Mlineritsch 1 Agkher beÿ Vinigrädt Neben deß Hläpze Zwischen denen Gärtten Gartten zu Hauß Item beÿ Zieglstath	Schmidt	Mathias Mlineritsch	1	
3	Michael Jurkhouitsch Garten	Schneider	Michael Jurkhouitsch	1	

²⁰⁴ Curk, Slovenska Štajerska, str. 4; Curk, *Viri*, str. 65. – Curk imenuje štetje tudi »popis hiš« in »fasijski popis hiš«. – Prim. Straka, Die Seelenzählung, str. 100.

²⁰⁵ StLA, Theresianischer Kataster, CH No. 80, Herrschaft Oberlichtenwald, Bekhantnuß Tabell Vnterwürffiger Markht Liechtenwald, 24. 12. 1749.

²⁰⁶ StLA, Laa. A. Antiquum I, Häuserzählung, Cillier Kreis, K 19, No. 88, 18. 7. 1755.

Podčetrtek

Terezijanski kataster ²⁰⁷		Štetje hiš ²⁰⁸		
No.	Marckt Landsperg	Nahmen des Hauswürths		Häußer
1	Florian Serne 1 Hofstatt	Florian Serne	1/4 [Hübler]	1
2	Mathias Plättnigg	Mathias Blattnigg ²⁰⁹	Schuhmacher	1
3	Lorenz Vrch	Lorenz Vrch	Keüschler	1
4	Matthia Vehouschky	Franz Vechouschkÿ	---	1
5	Mößner in Marckt	Mösner Stü Laurentÿ	---	1
6	Anton Kouatschitsch	Anton Kouatschitsch	---	1
7	Andreas Stiplauschek	Andreas Stiplauschegg	Schuhmacher	1

Za gradbeno zgodovino je štetje hiš manj pomemben vir kot kataster, saj pove o fizični podobi posamezne hiše komaj kaj ali sploh ničesar. Še najbolj povedne so napovedi tistih gospodstev, ki razlikujejo med hišami, majhnimi hišami, kajžami in podobno. Tako so v Sevnici s trškim pomirjem vred delili hiše na tržanske (61) in kajžarske (69), v Slovenj Gradcu pa so poleg 63 meščanskih hiš našli 31 majhnih hiš in 11 kajž.²¹⁰

Razumljivo je, da so pri pisanju zgodovine naselij slovenske Štajerske pogosteje uporabljali rezultate štetja hiš iz leta 1754 kot terezijanski kataster. Štetje ima namreč pred katastrom več prednosti: enotna je enota popisa – stanovanjska hiša, posestniki pa so največkrat navedeni še s poklicno oznako oziroma stanovsko pripadnostjo, pri kmečkem življu praviloma s posestno enoto (huba, del hube, kajža idr.), to pa omogoča zanesljive primerjave tudi na ravni celotne dežele. Za nekatere kraje imamo popise objavljene v celoti,²¹¹ potem ko je J. Curk

obdelal sumarne podatke z gradbeno-statistične plati za vsa slovenskoštajerska mesta in trge.²¹²

1. 4 Terezijanski kataster za Goriško

Med štirimi katastrskimi operati za notranjeavstrijske dežele, Štajersko, Kranjsko, Koroško in Goriško, po strukturi najbolj izstopa goriški. Še zdaleč ni specifičen le po tem, da ni pisan v nemščini, temveč v italijansčini. Ugotavljanje razlogov za njegovo drugačnost prepuščamo raziskavam s poudarkom na davčni in upravni zgodovini. Za zdaj se moramo zadovoljiti le z ugotovitvami na podlagi manjšega dela pregledanega gradiva,²¹³ toda kot vse kaže, pri goriškem katastru ni šlo nikjer za občutno drugačno zunanjo podobo in vsebino.

Goriški kataster se od drugih treh terezijanskih katastrov za slovensko ozemlje bistveno razlikuje že po tem, da ga niso sestavljali po posameznih zemljiških gospodstvih, temveč po teritorialnem načelu. Pri tem so se oprli na obstoječo upravno razdelitev dežele. Sklenjene ozemeljske enote katastra se namreč pokrivajo s soseskami ali župami (*comuni, deccanie*), katerih meje se ujemajo z območji jurisdikcij (*giurisdizione, signoria*), pripadajočih različnim

²⁰⁷ StLA, Theresianischer Kataster, CH No. 79, Herrschaft Landsberg, Subrepartitions=Tabell, s. d. – Vsebinske subreparticijske tabele so zgolj obveznosti posameznega podložnika do zemljiškega gospodstva, velikost posesti pa je v trgu Podčetrtek navedena le pri prvem gospodarju, ki je imel en oštát.

²⁰⁸ StLA, Laa. A. Antiquum I, Häuserzählung, Cillier Kreis, K 20, No. 237, 27. 4. 1754.

²⁰⁹ Pred Matijo Blatnikom je naveden mesar Gašper Laboter, ki je v katastru vpisan pod številko 12.

²¹⁰ StLA, Laa. A. Antiquum I, Häuserzählung, Cillier Kreis, K 19, No. 88, 18. 7. 1755; K 20, No. 230, s. d. – J. Curk je na podlagi poklicnih in stanovskih oznak razdelil ljutomerske hiše na hiše (86) in kočje (19); pri tem pa je za kočje neupravičeno štel hiše kajžarjev (Keüschler). Podobno je slovenjegraške kajže (Keüschchen) označil za kočje in sevnške kajžarske hiše za kočarske (Curk, Slovenska Štajerska, str. 4, 5, 7; Curk, Trgi in mesta, str. 60, 63). Napoved (fasijska) za trg Ljutomer: StLA, Laa. A. Antiquum I, Häuserzählung, Cillier Kreis, K 16, No. 99, 21. 4. 1754.

²¹¹ Za Brežice: Golec, Podoba brežiške mestne družbe, str. 47–49. – Za Ormož: Golec, Ormož, str. 133–140. – Za Lovrenc na Pohorju: Bečan, Upravna zgodovina, str. 167.

²¹² Curk, Slovenska Štajerska, str. 4–8; Curk, Trgi in mesta, str. 59–64. – Poznejše raziskave so sicer pokazale, da je bilo število hiš v nekaterih mestih in trgih v resnici nekaj večje, ker Curk ni vedno upošteval tistih hiš, ki so spadale pod druge zemljiške gospode in so bile torej navedene v njihovih popisih (Golec, Ormož, str. 25, 31).

²¹³ Poleg lastnih spoznanj se opiram tudi na izkušnje mag. Vojka Pavlina, ki se mu za vse podatke in dragocena opozorila iskreno zahvaljujem. Sam sem pregledal gradivo za Sv. Križ (Vipavski Križ) in Šentvid pri Vipavi (Podnanos), Vojko Pavlin pa za Ajdovščino, Grgar, Kromberk, Loke pri Kromberku, Šempeter pri Gorici in Renče. – ASG, Catasto teresiano, busta 1, registro, Aidussina, s. d. 1753; busta 6, registro 29, Cromberg, s. d.; busta 8, registro 38, Gargaro, s. d. 1752; busta 10, registro 53, Loca, s. d.; busta 18, registro 92, Ranziano, s. d.; busta 20, registro 106, San Pietro, s. d.; busta 21, registro 108, Santa Croce, s. d.; busta 21, registro 110, S. Vitto di Vipacco, 4./5. 7. 1753.

(zemljiškimi) gospodom. V tem pogledu predstavlja kataster za Goriško predhodnika mlajšega jožefinskega katastra, v avstrijskih dednih deželah prvega »teritorialnega« katastra. Goriško so razdelili na štiri dele (tedaj še samostojno Gradiško na dva), vsakemu dodelili komisarja z zemljemerci; delo so opravili v dveh letih.²¹⁴

Občutno drugačna kot v preostalih treh deželah je tudi sestava katastrskih operatov.²¹⁵ Parcele so oštevilčene – tega v drugih deželah ne srečamo –, o vsaki pa izvemo še katastrsko kulturo, ime gospodarja, imena vseh štirih mejašev, površino, vrednost in donos parcele ter pod katerega zemljiškega gospoda sodi. Na parcelah, drugače kot v mlajšem jožefinskem katastru, praviloma niso popisane hiše in druge stavbe. Prav po tem, da ne obravnava stavbnega fonda, je goriški terezijanski kataster še najbolj podoben preostalim trem, vendar s pomenljivo razliko. Na koncu parcelnega zapisnika so namreč po posameznih naseljih skupaj z imeni gospodarjev navedene vse hiše v strnjenih naseljih. Samo raztresene domove najdemo na posameznih parcelah v glavnem delu zapisnika.²¹⁶

Popisi hiš v goriškem katastru so posebej dragoceni zato, ker so nastali za ozemlje celotne dežele (brez Bovškega in Idrijskega)²¹⁷ in ne – tako kot na Kranjskem in Koroškem – samo za mesta in (nekateri) trge. Primerjati jih je mogoče s štajerskim štetjem hiš iz leta 1754, a jih vsaj toliko elementov od njega ločuje kot povezuje z njim. Prednost goriških popisov je v načelu teritorialnosti: v vsakem sklenjenem naselju so obstoječi domovi popisani ne glede na to, pod katero zemljiško gospodstvo so sodili. Popisi zajemajo vse domove od kajžic do

utrjenih gradov; kot kaže, so izvzete le (nekateri) stanovanjske stavbe v cerkvenih rokah. V vipavskem Sv. Križu tako pogrešamo kapucinski samostan, upoštevana pa je vikariatna hiša.²¹⁸ Za Štajersko so hiše posameznih naselij, nasprotno, raztresene po napovedih zemljiških gospodstev, ki so jim pripadale, izvzetih domov pa je več kot v katastru za Goriško. Pri štajerskih hišah so praviloma navedeni tudi poklici oziroma stanovske oznake lastnikov; tega goriški kataster ne pozna, a zato razlikuje med različnimi vrstami hiš.

Oznake za vrste hiš srečamo tako v popisih hiš strnjenih naselij kot pri raztresenih hišah, navedenih na posameznih parcelah. Toda oznake so največkrat tudi vse, kar kataster o stavbi pove. Podobno kot pri štajerskem popisu hiš iz leta 1754 namreč tudi tu ni v ospredju vrednost ali donos, temveč število in lastništvo hiš. O vsebini popisov hiš goriškega katastra naj govori začetek popisa za Sv. Križ pri Ajdovščini (današnji Vipavski Križ), za katerega sta značilni velika pestrost oznak hiš – od gradu do kmečke hiše – in raznolika stanovska pripadnost lastnikov – od grofa do kmečkega gospodarja.

Začetek popisa hiš za Sv. Križ

No. 1	<i>Castello</i>	<i>Attems Conte Christiano</i>
No. 2	<i>Casa Dominicale Signorille</i>	<i>Nemizhoff Sig^{ra} Gio: Battista et Gredi</i>
No. 3	<i>Casa Dominicale Signorille</i>	<i>Zergol Sig^{ra} Sigfrido</i>
No. 4	<i>Casa Dominicale Civile</i>	<i>Zuechenburg Sig^{ra} Antonio</i>
No. 5	<i>Casa Dominicale Civile</i>	<i>Filipussi Sig^{ra} Silvio Antonio</i>
No. 6	<i>Casa Rustica No. 1219</i>	<i>Cigoj Francesco ed Antonio Fra(te)lli</i>

Ne preseneča, da je na tleh svetokriške katastrske enote največ različnih poimenovanj hiš prav v samem Sv. Križu. Neprimerno manj oznak so pripisali hišam v treh sosednjih vaških naseljih – Cesti, Plačah in Malih Žabljah. Sv. Križ se je na eni strani razlikoval od okoliških vasi, na drugi pa sta bili glede na mestna naselja njegovi specifičnosti nominalni status mesta in družbena struktura, netipična za klasična mesta.²²⁰

²¹⁴ Morelli di Schönfeld, *Istoria della Contea di Gorizia*, Volume terzo, str. 163.

²¹⁵ Gradivo za vsako katastrsko enoto praviloma sestavljajo deli: uvod, popis domačih živali, popis posestnikov po abecednem redu in vseh njihovih parcel, sumarni popis posestnikov in posesti (t. i. *Ristretto*) ter temeljni del – parcelni zapisnik oštevilčenih parcel (praviloma imenovan *Tabella A*).

²¹⁶ Pri Kromberku, denimo, na koncu zapisnika sploh ni popisa hiš, ker je šlo za raztreseno poselitev (ASG, Catasto teresiano, busta 6, registro 29, Cromberg, s. d.).

²¹⁷ Za informacijo o ohranjenosti katastra se zahvaljujem Lilijani Vidrih Lavrenčič iz Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, ki je v Državnem arhivu v Gorici evidentirala gradivo za današnji slovenski del Goriške. Da Bovško in Idrijsko v katastru najbrž sploh nista bili zajeti, je glede na njun posebni upravno-politični položaj razumljivo. Glavarstvo Bovec do leta 1751 še ni spadalo pod Goriško, temveč neposredno pod notranjeavstrijske urade v Gradcu, podobno kot gospodstvo Idrija, ki je v tem času, kot se zdi, že postalo sestavni del Kranjske (prim. Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 79–80).

²¹⁸ ASG, Catasto teresiano, busta 21, registro 108, Santa Croce, s. d.

²¹⁹ Številka 1 pomeni, da je imel gospodar Kogoj eno hišo.

²²⁰ O Sv. Križu Golec, Meščanska naselja, str. 210–217.

Zdi se, da navodila sestavljalcem katastra, kako naj hiše označujejo, niso bila najbolj določna, saj je v popisih zaznati precejšnje razlike od območja do območja. Poimenovanja hiš v svetokriški katastrski enoti, se denimo dokaj razlikujejo od poimenovanj v dveh sosednjih, v Ajdovščini in Šentvidu pri Vipavi (današnjem Podnanosu). Pri vseh treh sta povsem enaki le dve oznaki: *casa civile* in *casa rustica*, čeprav gre za primerljiva naselja, ki so se vsa dvigovale nad vaško okolico: Šentvid, goriška eksklava sredi kranjskega ozemlja, je veljal za trg, Ajdovščina pa je tako kot svetokriško mesto premogla obzidje.²²¹

V preglednici, ki navaja število posameznih vrst hiš, smo trem sosednjim »meščanskim« naseljem dodali še vaško naselje, Cesto pri Sv. Križu.

Oznaka hiše	Sv. Križ	Ajdovščina	Šentvid	Cesta
<i>castello</i>	1			
<i>casa dominicale signorille</i>	2			
<i>casa signorile</i>		1		
<i>casa dominicale civile</i>	2			
<i>casa civile</i>	3	1	4	
<i>casa propria civile</i>	1			
<i>casa propria</i>	37			21
<i>casa rustica</i>	2	84	9	
<i>casa rustica coperta di lastre</i>			32	
<i>casa rustica coperta di paglia</i>			16	
<i>casa</i>	1			
<i>caboto</i>	1			
<i>cabotto di paglia</i>		4		
<i>casa colonica</i>	2			1
<i>casa civile colonica</i>				1
<i>casa coperta di paglia</i>				1
<i>casa comunale</i>		1		
<i>casa ordinaria</i>		4		
<i>casa ordinaria colonica</i>		3		
Skupaj	52	98	61	24

Postavlja se vprašanje, kakšna je vsebina posameznih oznak in v kolikšni meri so na različne oznake vplivale lokalne razmere, pri tem pa je vsebina oznak enaka ali zelo podobna. Razen samostalnikov *castello* (grad), *casa* (hiša) in *caboto* (kajža) ni

nobena oznaka sama po sebi enoznačna. Ugotoviti je denimo treba, ali je pri poimenovanju *casa rustica* v ospredju socialni položaj lastnika ali gre za tip (kmečke) hiše. V Sv. Križu kaže več indicev na razlikovanje hiš po statusu gospodarja, zlasti če je hiša hkrati gospodarjevo bivališče in ne zgolj v njegovi lasti. Kot »gosposki – plemiški« (*casa dominicale signorille*) sta označeni hiši dveh plemiških družin, »gosposki meščanski hiši« (*casa dominicale civile*) sta bili v rokah lastnikov, ki sta nosila gosposki predikat (*signor*), tri navadne »meščanske hiše« pa so bile posest vsakokratnega svetokriškega vikarja, grofa Attemsa in plemenitega Cergola (tega je, kot razkriva popravek, zamenjal drug lastnik, prav tako *signor*). Pri gospodarju edine zgradbe *casa propria civile* so se začeli gospodarji brez gosposkih naslovov. Velika večina, 37 ali 71,2% vseh hiš, je bila t. i. »lastniških« (*casa propria*), takšne pa so tudi skoraj vse (21 od 24) v sosednji vasi Cesta. Pri edini hiši brez dostavka – imenovani zgolj *casa* – se zdi, kot da natančnejša oznaka manjka po naključju, edina kajža (*caboto*) je dobila takšno oznako bodisi zaradi slabe (lesene) gradnje bodisi zaradi revščine lastnika, enako kot tudi obe kmečki hiši (*casa rustica*). Pri obeh kolonskih hišah (*casa colonica*) razkriva status prebivalcev – kolonov podatek, da je bil njun lastnik pl. Nemizhoffen, ki je imel v mestu sicer tudi lastno gosposčinsko hišo. Neposreden dokaz, da je bila oznaka hiše odvisna od statusa lastnika in v hiši živelih ljudi, je primer spremembe oznake hiše z zaporedno številko 31. Ta *casa propria* je bila namreč pozneje prenesena k novemu gospodarju, pl. Cergolu, in pri njem vpisana kot *Coloniche*, vsekakor glede na spremenjeni status stanovalcev – prej lastnikov, zdaj Cergolovih kolonov. Oznaka hiš v Sv. Križu je torej očitno povezana predvsem s socialnim položajem stanovalcev; ti so bili večinoma hkrati tudi lastniki. A ker gresta socialni status prebivalcev in tip hiše praviloma z roko v roki, ni mogoče vedeti, kdaj je bil za oznako hiše odločen kriterij tip stanovanjske stavbe. Drugače je pri hišah tistih gosposkih lastnikov, ki sami v njih niso živeli; to so bile meščanska hiša grofa Attemsa ter kolonske hiše dveh svetokriških plemičev. Od prevladujočega svetokriškega tipa hiše, imenovanega *casa propria*, so se poleg gradu in »gosposčinskih« hiš odmikali tipi: meščanska hiša, kmečka hiša ter kajža.

V Ajdovščini²²² s socialno bolj izenačenim prebivalstvom je predstavljala absolutno prevladujoči tip hiše kmečka hiša (*casa rustica*), ki se je od kajže

²²¹ Prim. prav tam, str. 201–230.

²²² ASG, Catasto teresiano, busta 1, registro 1, Aidussina, s. d. 1753.

zagotovo razlikovala (tudi) po kvaliteti stavbe. Ajdovske kajže so namreč označene kot krite s slamo (*cabotto di paglia*), to pa je bilo drugače kot pri običajni kritini z opeko. Težko je presoditi, po čem se je od večinske kmečke hiše ločil tip hiše, imenovane *casa ordinaria*, saj je pri nekaterih hišah te vrste v oporo le dodatna oznaka, da gre za kolonsko hišo. Oznako komunska hiša za hišo v lasti cerkve sv. Janeza Krstnika lahko določa samo lastništvo, pri dveh hišah – *casa signorile* grofa Edlinga in *casa civile* Giovannija Rodeschinija – pa so nemara upoštevali oba kriterija: lastnika in tip hiše.

Med tremi katastrskimi enotami v Vipavski dolini, ki smo jih primerjali, je gradbeno stanje hiš najboljše ugotovljivo za Šentvid.²²³ Za skoraj štiri petine hiš (78,6%) – 46 od skupno 61 – je namreč navedeno, ali so krite s slamo (*paglia*) ali opeko, natančneje s kamnitimi ploščami (*lastre*). Kar 57 hiš je sicer označenih kot kmečkih (*casa rustica*), pri tem pri devetih manjka podatek o kritini. Razmerje 32 opečnih streh proti 16 slamnatim ne dopušča dvoma, da so imele streho iz opeke tudi vse štiri »meščanske« hiše (*casa civile*). Šentvid je bil torej tako kot Ajdovščina naselje pretežno opečnih streh in to je v teh krajih predstavljalo pravilo: hiša iz kamna, kritina iz kamnitih plošč.²²⁴ Iz navedb, kdo so bili lastniki štirih »meščanskih« hiš, pa lahko sklepamo, da je razlikovanje med kmečko in meščansko temeljilo na kvaliteti oziroma tipu hiše in ne (prednostno) na socialnem statusu lastnika. Tri meščanske hiše so bile – pričakovano – v lasti edinih dveh šentviških »gospodov« (*signor*), četrto pa je imela cerkev sv. Kozme in Damjana. Cerkev kot lastnik meščanske hiše izstopa ob dejstvu, da so bile v lasti petih drugih cerkva kmečke hiše, tri krite s slamo in dve z opeko. Oznaka meščanska torej v Šentvidu ni bila pogojena (samo) s statusom lastnikov, ampak se je takšna hiša od kmečke razlikovala po videzu in kvaliteti.

Šele natančnejše primerjalne raziskave za vso deželo ali širša območja bodo lahko privedle do trdnjših sklepov o tem, kakšna je dejanska vsebina oznak za hiše. Na podlagi primerjanega gradiva je za zdaj mogoče dobiti vtis, da pri označevanju niso bili vedno v ospredju enaki kriteriji. Enkrat je prevladal videz hiše, drugič status njenih lastnikov ali prebivalcev. Tudi enake oznake, ki jih srečujemo

v različnih krajih, nimajo nujno enake vsebine. Boljšo predstavo omogočajo seveda daljša, sestavljena poimenovanja hiš. Nekatero hišo so opisane z dvema pridevnikoma, ker bi en sam povedal premalo. Tako srečamo pri pojmu *casa dominicale* dodatno razlikovanje med *signorile* in *civile*, pri *casa propria* nastopa po potrebi še pridevnik *civile* ter pri *casa ordinaria* dodatek *colonica*.

Ponekod, tako kot pri Ajdovščini in Šentvidu, pripomore k vedenju o podobi stavbe navedba o kritini. Marsikje jo sicer pogrešamo, še pogosteje kot za Šentvid pa je navedena za Grgar. Hiše so večidel označene kot kmečke (85), od teh je bilo skoraj tri četrtine (63) pokritih s skodlami (*scaglia*), nekatere (10) s slamo in približno toliko (12) s kombinirano kritino. Slama je predstavljala pogostejšo kritino pri 23 kajžah, šest hiš je popis označil za kolonske, štiri kot »navadne« (*casa ordinaria*) in dve »navadni« z dodatno oznako »gosposki, precej meščanski« (*casa dominicale ordinaria piuttosto civile*).²²⁵

Razen pri kritini ni nikjer zaslediti gradbenega materiala, iz katerega so bile hiše zgrajene. Tudi o prostorih v hišah govori goriški kataster le izjemoma in zelo skopo. Uvodne pripombe k zapisniku za Loke pri Kromberku na primer povedo, da imajo tamkajšnje jurisdicentke, goriške uršulinke, v kraju gosposko hišo, ki ni nič drugega kot soba za prebivanje njihovega oskrbnika med trgatvijo (*tengono la casa dominicale [...] che non v'e che una camera per comodo del loro interveniente quando si porta ad assistere alle vendemie*).²²⁶ V popisu hiš v Šempetru pa je za hišo, ki je bila v lasti šempetrske soseske ali komuna (*comune di San Pietro*), navedeno, da gre za enosobno stavbo, v kateri se odvijajo soseskine sestanki (*casa di camera una dove si raduna assieme per le suoi affari*).²²⁷ Nekaj več je tovrstnih opisov namembnosti zgradb, denimo »kmečka hiša, v kateri prebiva mežnar« (*casa rustica dove abita il monaco*) v lasti župnijske cerkve v Renčah.²²⁸ Prav tako je kataster zelo skop s podatki o vrednosti in donosu hiš. Le tu in tam je zapisana višina najemnine; v Renčah je bila takšna »casa affittata per 12 lire« in v Grgarju »casa rustica affittata per lire 12«. Malo je tudi navedb o praznih hišah, npr. »casa rustica inabitata« v Renčah.²²⁹

²²³ ASG, Catasto teresiano, busta 21, registro 110, S. Vitto di Vipacco, 4./5. 7. 1753.

²²⁴ Jožefinska vojaška merjenja v osemdesetih letih 18. stoletja za širše območje Ajdovščine navajajo, da so tu nasploh vse hiše grajene iz kamna, čisto majhne in krite z opeko, ta pa je zaradi močnih sunkov vetra obtežena s kamni (Rajšp (ur.), *Slovenija*, 3. zvezek, str. 110).

²²⁵ ASG, Catasto teresiano, busta 1, registro, Aidussina, s. d. 1753; busta 8, registro 38, Gargaro, s. d. 1752. – Prim. Pavlin, *Iz starejše zgodovine*, str. 59.

²²⁶ ASG, Catasto teresiano, busta 10, registro 53, Loca, s. d.

²²⁷ Prav tam, busta 20, registro 106, San Pietro, s. d.

²²⁸ Prav tam, busta 18, registro 92, Ranziano, s. d.

²²⁹ Prav tam, busta 8, registro 38, Gargaro, s. d. 1752; busta 18, registro 92, Ranziano, s. d.

Poleg hiš je v goriškem terezijanskem katastru omenjen le malokateri **drug objekt**. Oznaka grad za sedeže gospostev (*castello, palazzo dominicale*)²³⁰ ter navajanje cerkva kot hišnih gospodarjev lahko povesta komaj kaj še neznanega. Tudi za mline v tem katastrskem operatu ni posebnih napovednih tabel in natančnih podatkov kot v operatih za druge tri dežele. Še več, v obravnavanem delu katastrskega gradiva mlinov in drugih vodnih obratov sploh ni zaslediti. Morda so zanje nastale posebne tabele, a se niso ohranile.²³¹ Mlini s stalnimi prebivalci, če ne vsi, pa vsaj nekateri, se v opisih hiš zelo verjetno skrivajo pod drugimi oznakami (*casa rustica* idr.).

Goriški kataster ima še eno »pomanjkljivost«. V pregledanem gradivu ni zaslediti dokumentov, nastalih po sredi 50. let 18. stoletja, kakršni so značilni zlasti za kranjski kataster in v precej manjši meri tudi za štajerskega in koroškega.²³² A če primerjamo vse štiri notranjeavstrijske dežele kot celote, je terezijanski kataster, kar zadeva gradbeno podobo stanovanjskih objektov, še najbolj zgovoren prav na Goriškem. Četudi nima tako natančnih popisov in opisov hiš v mestih in trgih kot kranjski in zlasti koroški kataster in čeprav so njegove opisne oznake za hiše skope, jih imamo vendarle za vse domove v naseljih, za katera je kataster ohranjen. Dolej precej pozabljeni goriški terezijanski kataster postaja sicer šele v zadnjih letih predmet krajevno-zgodovinskih raziskav.²³³

1. 5 Problem lokalizacije objektov iz terezijanskega katastra

Na koncu se dotaknimo še lokalizacije objektov, enega ključnih problemov, s katerim se srečujemo pri vseh terezijanskih katastrskih operatih. Terezijanski kataster je tako kot jožefinski brez talnih narisov, zato je njegova moč tudi toliko izrazitejša v opisnem izražanju. Da bi lahko kateri koli objekt natančno lokalizirali in vzpostavili povezavo z današnjim stanjem, je nujno potrebno eno. Na podlagi opisov ga moramo spremljati do franciscej-

skega katastra (1818–1828),²³⁴ ki kot prvi ponuja dvojce: natančne talne upodobitve (v merilu 1 : 2.880) in osnovne opisne podatke o objektu, s katerimi ga je mogoče ustrezno identificirati. Preseči je torej treba približno tričetrststoletni časovni razmik, v katerem je nastal in se ohranil zelo neenoten spekter virov za različna lokalna okolja, na katere se spremljanje objektov lahko opre. Precej več je jezikovnih, opisnih virov (urbarji, davčne knjige, zemljiške knjige, listine idr.), razen v redkih primerih pa vse do franciscejskega katastra nimamo natančnih upodobitev zemeljske površine in objektov na njej.

Talne upodobitve iz tričetrststoletnega »premostitvenega« obdobja so večinoma manj natančne od katastrskih map oziroma – kolikor gre za načrte – pokrivajo zgolj manjša območja, naselja, dele naselij in posamezne objekte.²³⁵ Najstarejše katastrske mape – t. i. francoski kataster (1811–1813) – so le nekaj let starejše od map franciscejskega katastra, zajemajo pa samo manjši del slovenskega ozemlja, zahodni breg Soče.²³⁶ Za celoten slovenski prostor si lahko v določeni meri pomagamo z jožefinskimi vojaškimi zemljevidi iz osemdesetih let 18. stoletja (po letu 1797 za Beneško republiko, katere ozemlja terezijanski kataster tako ali tako ni pokril),²³⁷ ki pa zgradbe že zaradi merila (1 : 28.800) upodabljajo zelo shematično in v strnjenih naseljih praviloma ne prikazujejo posameznih stavb. Zemljevidi ali t. i. vojaška merjenja so dragoceni zaradi talnih upodobitev naselij – iz teh so denimo vidni potek mestnega obzidja in lokacije stolpov na njem –, kar zadeva objekte, pa uporabni predvsem za ugotavljanje njihovih lokacij zunaj naselij: gradov, razvalin, cerkva, raztresenih in samotnih domačij, mlinov, žag, mostov, brodov, kapel, križev in vešal, pri tem pri mostovih, križih in vešalih razlikujejo tudi med zidano in leseno gradnjo.²³⁸ Obe vrsti materiala ločuje pri zgradbah tudi Žerovčev (Schero-witz) zemljevid toka reke Save od obeh njenih izvirov do hrvaške meje (1807),²³⁹ pred nastankom franciscejskega katastra najbrž sploh najboljši tovrstni vir. Ne nazadnje obstajajo načrti za posamezna naselja, dele naselij in stavbe, a le redki med njimi sežejo v sredo 18. stoletja in bi jih lahko neposredno navezali na stanje objektov in naselij, ki ga ponuja terezijanski kataster.

²³⁰ Kot *castello* je označen svetokriški grad grofov Attems, kot *palazzo dominicale* pa kromberški grad grofov Coronini.

²³¹ Na to, da terezijanski kataster za Goriško morda ni v celoti ohranjen, utegne kazati oznaka *Tabella A* za parcelni zapisnik. Lahko bi namreč pričakovali, da je obstajala vsaj še *Tabella B*.

²³² Zagotovo je nekje v obsežnem katastrskem operatu vsaj nekaj tovrstnih dokumentov; na to kaže časovna razmejitev fonda: *Catasto teresiano 1751–1860*.

²³³ Prim. Pavlin, *Iz starejše zgodovine*, str. 57–60; Golec, *Meščanska naselja*, str. 215–216, 223, 226.

²³⁴ O njem gl. Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 329–330.

²³⁵ Nabor tovrstnih virov za Ljubljano gl. v: Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 63–92.

²³⁶ Ficko, *Francoski kataster*, str. 202.

²³⁷ Rajšp, *Slovenija*, 1.–7. zvezek.

²³⁸ Gl. *legendo Rajšp, Slovenija*, 1. zvezek, str. XXI.

²³⁹ ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, t. e. 2/87–240.

Kolikor je znano, je terezijanskemu katastru časovno blizu en sam talni načrt katerega slovenskih celinskih mest. Gre za prvo geodetsko projicirano talno podobo Ljubljane iz leta 1744 v merilu približno 1 : 5.000, sicer sestavni del Florijančičevega velikega zemljevida Kranjske.²⁴⁰ Na načrtu in deloma tudi na spremljajoči veduti je s številkami označenih 39 objektov ali lokalitet, od teh 23 za zgradbe, zlasti cerkvene, upravne in mestna vrata. Načrt upodoblja vsako zgradbo posebej in je, kot je pokazala primerjava s franciscejsko katastrsko mapo (1826),²⁴¹ presenetljivo natančen, čeprav prikazuje manj stavb, kot jih je v resnici obstajalo. Pri sklenjeni pozidavi namreč bloki niso ustrezno razdeljeni na posamezne hiše. Kljub temu je lahko načrt v veliko pomoč pri orientiranju in ga je dvesto let pozneje nemara uporabljal V. Fabjančič pri pisanju svoje »knjige ljubljanskih hiš«.²⁴²

Topografske upodobitve iz časa pred franciscejskim katastrom sicer redko razkrijejo kakšno še neznano lokacijo. Tako je denimo v primerih, ko je objekt pred nastankom franciscejskega katastra izginil in smo ga poznali zgolj iz jezikovnih virov; med te spada seveda tudi terezijanski kataster. Omeniti kaže primer cerkvice sv. Lenarta pri Višnji Gori, ki je za povrhu zamenjala še patrocinij in bila opuščena v času jožefinskih cerkvenih reform, lokacijo pa z imenom drugega svetnika prikazujejo jožefinska vojaška merjenja.²⁴³ Na franciscejski katastrski mapi bi zaman iskali tudi sosednjo Marijino cerkev v Starem trgu pri Višnji Gori, ki je sicer upodobljena, a ne več kot cerkev, temveč kot zidana stavba; stavbni zapisnik h katastru kaže, da so jo uporabljali kot stanovanjsko-gospodarski objekt.²⁴⁴

Ko gre za cerkve, samostane, gradove in druge večje ter pomembnejše zgradbe, največkrat sicer nismo v zadregi, ali lokacija na franciscejski katastrski mapi ustreza lokaciji v času terezijanskega katastra. Seveda ob pogoju, da smo poučeni o lokalnih razmerah. Tako je višnjegorski – in še kateri

v terezijanskem katastru omenjeni grad (*unter den Schlos*)²⁴⁵ – postal v naslednjih desetletjih razvalina, njegovo ime pa se je preneslo na novo grajsko stavbo na drugem mestu.²⁴⁶

Neprimerno teže je zanesljivo ugotoviti, kje je v času terezijanskega katastra stal kak bistveno manj pomemben in prepoznaven objekt: stanovanjska zgradba na podeželju, v trgu ali mestu, še toliko teže gospodarsko poslopje, most ali znamenje. Med terezijanskim in franciscejskim katastrom je nujno potrebno vzpostaviti »most«, sestavljen iz zanesljivih virov kot »veznega gradiva«.

Kontinuiteto obstoja še najlaže spremljamo pri stanovanjskih stavbah, saj so od leta 1770 kot zanesljivo znamenje identifikacije nosile hišne številke.²⁴⁷ Težava je, da sta med nastankom terezijanskega katastra in prvim hišnim oštevilčenjem minili približno dve desetletji. Ko bi skušali hiše v katastru identificirati s poznejšimi hišnimi številkami samo na podlagi imen in priimkov gospodarjev, bi se prej ali slej znašli v slepi ulici. Zlasti v urbanih naseljih so bile namreč posestne spremembe zelo pogoste.²⁴⁸ Tudi zaporedje domov v katastrskih popisih in zaporedje oštevilčenja hiš se največkrat ne ujemata. V mestih in trgih, za katere imamo v katastru napovedi donosa od hiš, so morali hiše sicer popisati v fizičnem zaporedju, toda to je imelo tako kot poznejša dodelitev hišnih števil (1770) svoje lastne zakonitosti. Hiše namreč ne stojijo v ravni vrsti, ampak je znotraj urbanega naselja mogoče potegniti zaporedje zdaj v to, zdaj v drugo ulico ali sploh čez cesto.²⁴⁹ V precejšnji meri sicer pomaga, če je v terezijanskem katastru mesto razdeljeno na dele, a je tudi tu najprej treba ugotoviti, kje se določen del začneja, kje končuje in kaj vse zajema. Ker so skoraj v vseh mestih in trgih ločeno popisali t. i. neobdavčene in svobodne hiše pod drugimi jurisdikcijami, je treba ustrezno lokalizirati tudi te stavbe. Stale so pomešane med drugimi, to pa otežuje rekonstruiranje fizičnega zaporedja stavb, obravnavanih v »glavnem« delu napovedne

²⁴⁰ Florijančič pl. Grienfeld, *Deželopisna karta*, sekcija 3. – O načrtu gl. spremno študijo: Reisp, Florijančičev veliki zemljevid Kranjske, str. 12–13. Prim. tudi Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 53–58, 61–62.

²⁴¹ AS 176, Franciscejski kataster za kranjsko, L 133, k. o. Ljubljana-mesto, mapa (1826), mapni list I. – Za izdelavo projekcije franciscejske katastrske mape na načrt iz leta 1744 se iskreno zahvaljujem sodelavcu Mihiu Seručniku.

²⁴² ZAL, ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati, t. e. 77–79, a. e. 603–605, Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*.

²⁴³ Golec, Nova spoznanja, str. 112–113.

²⁴⁴ Prav tam, str. 113.

²⁴⁵ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za kranjsko, šk. 134, N 205, No. 8, 30. 4. 1752.

²⁴⁶ Prim. lokaciji starega in novega gradu Višnja Gora (Weixelberg) na jožefinskem vojaškem zemljevidu; prvi je razvalina, drugi le kakšno desetletje prej zgrajeni novi grad (Rajšp (ur.), *Slovenija*, 2. zvezek, sekcija 203).

²⁴⁷ Prim. *Gospodarska in družbena*, str. 38.

²⁴⁸ Prim. Golec, *Družba v mestih*, str. 775, 786–788.

²⁴⁹ Prim. Štukl, *Knjiga hiš II.*, str. 13; Matijević, *Novomeške hiše*, str. 18 in priloga Posnetek parcel iz franciscejskega katastra z vpisanimi številkami hiš iz leta 1770.

tabele donosa od hiš.²⁵⁰ Tipičen primer je mestni rotovž, ki je pri vseh mestih popisani med neobdavčnimi stavbami, torej zunaj prostorskega konteksta.²⁵¹

Da bi bila težava večja, so za posamezna naselja le redko na voljo sezname hišnih števil in njihovih gospodarjev iz začetnega obdobja – prvega oštevilčenja (1770).²⁵² Tovrstnim popisom so še najbližje navedbe hišnih števil v tedaj še razmeroma redkih župnijskih družinskih knjigah »status animarum«.²⁵³ Hišne številke je mogoče najti tudi raztresene po različnih evidencah: cerkvenih matičnih knjigah, zemljiških knjigah, urbarjih in v jozefinskem katastru (1785–1789). A tudi če nam z veliko truda le uspe vsako hišno številko povezati z ustrežno hišo iz terezijanskega katastra, je opravljena kvečjemu polovica dela. Med prvim oštevilčenjem hiš in franciscejskim katastrom, ki sleherni hišo trdno umešča v prostor, je bilo namreč pri večini naselij, še posebej urbanih, vsaj eno preštevilčenje. Pri pomočkov – konkordanc za stare in nove hišne številke je žal zelo malo,²⁵⁴ tako da raziskovalcem praviloma ne preostane drugega kot utrudljivo in zamudno rekonstruiranje. Sodobne karte z vrisanimi hišnimi številkami so prava redkost, denimo ledinska karta ormoškega okraja iz leta 1801.²⁵⁵ Treba je upoštevati tudi, da so med prvim oštevilčenjem in franciscejskim katastrom nekatere hiše izginile in nekatere nastale na novo, spet druge pa so dobile hišne številke propadlih hiš, a tudi če niso bile na isti lokaciji.

Pri spremljanju domov si je mogoče pomagati še z eno vrsto oštevilčenja, vrsto, ki ni povezana s stanovanjsko zgradbo, temveč z zemljiščem. Gre za

urbarske in nekoliko mlajše rektifikacijske številke posestnih enot, vpisanih v urbarje in štiftregistre. Praksa vodenja posestnih enot po številkah se je praviloma začela šele z rektificiranimi urbarji, nastalimi v povezavi s terezijanskim katastrom, največ urbarjev in štiftregistrov te vrste pa je ohranjenih med rektificiranimi dominikalnimi akti terezijanskega katastra.²⁵⁶ Sodeč po terezijanskem katastru za Goriško, tovrstnih evidenc in z njimi povezanih števil v tej deželi (tedaj še) niso poznali. Urbarske in rektifikacijske številke so kot razlikovalne oznake prišle tudi v zemljiške knjige, ki so jih na Kranjskem uvedli za zemljiška gospostva leta 1769, za mesta in trge pa 1771,²⁵⁷ v praksi največkrat z nekaj zamude. Odtlej je tam, kjer so zemljiške knjige ohranjene, posestno enoto (huba, pol hube, kajža, hiša z vrtom) mogoče spremljati precej bolje: imamo namreč urbarsko ali rektifikacijsko številko (ponekod jo je zamenjala nova, a so vpisovali tudi prejšnjo) in hišno številko.²⁵⁸ Pri tem je treba upoštevati, da so zemljiške knjige vodili ločeno po gospostvih, zato je posestno stanje v določenem kraju zaradi raztresenega sistema podložništva pogosto zajeto v zemljiških knjigah različnih gospostev. Za številna gospostva knjige niso ohranjene, vse vrste številčnih oznak za posestne enote pa v knjigah niso vedno navedene na enem mestu. V tem oziru pomeni napredek uvedba glavnih knjig z zemljiškooknjižnimi vložki, a šele od tridesetih let 19. stoletja dalje.²⁵⁹

Zasledovanje posamezne posesti do časa nastanka franciscejskega katastra še ne reši vseh težav z identifikacijo iste posesti na katastrskih mapah tega prvega katastra v pravem pomenu besede. Franciscejski kataster (1818–1828) namreč od vseh zasledovanih številčnih oznak vsebuje le hišne številke, od prve uvedbe (1770) pogosto že spremenjene. Ne pozna pa posestnih enot kot takih (pозnejših zemljikooknjižnih vložkov), ampak je osnovna zemljiška enota parcela, opredeljena s parcelno številko, izmero, katastrsko kulturo in s podatki o posestniku (ime, poklic, bivališče). Lokalizacija zemljišč iz terezijanskega katastra na tričetrt stoletja mlajših franciscejskih katastrskih mapah je torej

²⁵⁰ Največ hiš znotraj mestnega obzidja, ki niso stale na mestu podsodnih tleh, je bilo v Črnomlju, kar 30 od 74 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za kranjsko, šk. 141, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752).

²⁵¹ O lokalizaciji kostanjeviškega rotovža, ki so ga konec 18. stoletja opustili, njegovo lokacijo pa sčasoma pozabili oziroma pripisovali drugi zgradbi, gl. Golec, Glavni poudarki, str. 155–156, 170–172.

²⁵² Eden redkih tovrstnih seznamov se je ohranil za Novo mesto, in sicer prav med rektificiranimi dominikalnimi akti v terezijanskem katastru (Matijević, *Novomeške hiše*, str. 18).

²⁵³ Iz časa neposredno po oštevilčenju hiš je »status animarum« mestne župnije Kostanjevica (Golec, Glavni poudarki, str. 167, 168, 169).

²⁵⁴ Z začetka 19. stoletja sta za Kostanjevico ohranjena dva med seboj primerljiva seznama hišnih števil in gospodarjev (Golec, Glavni poudarki, str. 167, 168), za Novo mesto pa konkordanca hišnih števil z naknadnimi popravki (Matijević, *Novomeške hiše*, str. 19).

²⁵⁵ ZAP, ZAP 386, Fototeka, št. 183/23. Objava izseka: Golec, *Ormož*, str. 100.

²⁵⁶ Prim. Jurčić Čargo – Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, 2. zvezek, str. 16–17.

²⁵⁷ O uvedbi zemljiških knjig: Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 412; Matijević, *Novomeške hiše*, str. 9.

²⁵⁸ Prim. Matijević, *Novomeške hiše*, str. 9–11.

²⁵⁹ O zemljiškooknjižnih vložkih gl. prav tam. – Primer vložka z zemljiškooknjižno številko (vložek), urbarsko, rektifikacijsko in tremi hišnimi številkami (novo in dvema starima) gl. v: Matijević, *Novomeške hiše*, str. 11.

največkrat zelo otežena. Preprosta ni niti v primerih, ko je na voljo dovolj raznovrstnega in dobro ohranjenega gradiva iz vmesnega časa, kot na primer za Novo mesto. V pregledu virov za to mesto in poglavju o hišnih številkah je Meta Matijević v svoji knjigi o novomeških hišah podala tudi najboljši metodološki prikaz problema lokalizacije, kar jih v slovenskem prostoru premoremo.²⁶⁰

Za uspešno lokalizacijo stavb, ki jih navajajo terezijanski katastrski operati, je ključnega pomena izhodiščni vir: struktura najrazličnejših popisov v katastru (napovednih tabel, štiftregistrov idr.). Vtis je, da so posestne enote oziroma hiše povsod popisali po fizičnem zaporedju, in ne po kakšnem drugem kriteriju. Fizično zaporedje je treba najprej razvozlati, pri tem pa je v oporo le malo podatkov za prostorsko orientacijo. Pri napovedih donosa od hiš v mestih in trgih Kranjske in Koroške si še najlažje pomagamo z razdelitvijo naselij na posamezne dele in s podatki o »ključnih« stavbah (mestna vrata, stolpi, pomembnejše javne in druge zgradbe), če te niso navedene zunaj prostorskega konteksta med neobdavčenimi in svobodnimi zgradbami. Zelo koristno je tudi, če so navedena pogorišča, saj le tako izvemo za praznine v nizih hiš.²⁶¹ Za kranjsko in koroško podeželje ter Štajersko je takih opornih podatkov še manj,²⁶² za Goriško pa bi bile lahko za posamezne parcele v pomoč navedbe o mejaših, ki jih sicer pogrešamo v popisih hiš v strnjenih naseljih.

Ko gre za lokalizacijo stavb iz terezijanskega katastra, se pojavljajo še precej večje težave pri nestanovanjskih objektih. Gospodarske zgradbe, kolikor jih terezijanski kataster sploh navaja, so posredno omenjene pri pristavah (v opisu topografske lege parcel), neposredno pa v popisih donosa od hiš pri mestnih / trških hišah ali v predmestjih. Za te in sploh vse tiste, ki niso v sklopu domačij, ampak zunaj naselij, bi bilo kot izhodišče veliko bolje uporabiti franciscejski kataster. Pričakovani rezultati sledenja v preteklost so sicer majhni. Tudi

če ugotovimo, da je določena zemljiška parcela vseskozi od terezijanskega do franciscejskega katastra pripadala isti posestni enoti (hubi, polovični hubi, meščanski posesti), ni rečeno, da je ves čas (ob)stalo na istem mestu iskano gospodarsko poslopje.

Precej boljše so možnosti za spremljanje mlinov in drugih vodnih obratov, najprej že zato, ker so bili lokacijsko veliko bolj stabilni od skednjevev, kozolcev ali gumnov zunaj naselij. A tudi mlini v obdobju med terezijanskim in franciscejskim katastrom niso bili nekaj povsem statičnega. Kjer jim ni mogoče slediti po urbarski in rektifikacijski številki – vsi niti niso dobili hišne številke –, vodnih obratov s katastrske mape ni mogoče z gotovostjo povezati z mlino iz starejšega terezijanskega katastra. Skopa opisna opredelitev lege, kot jo srečamo v terezijanskem katastru – po uradu ali kraju in vodi – je namreč zadoščala uradniškim potrebam sredi 18. stoletja, za ugotovitev natančne geografske lege na mapi franciscejskega katastra pa je pogosto premalo povedna. Tudi če se število mlinov na kakem potoku v času terezijanskega katastra ujema s številom v franciscejski dobi, ni gotovo, ali gre res povsod za isti obrat oziroma vsaj za nanovo nastali objekt na istem mestu, včasih niti ne, če je imel nespremenjeno urbarsko oziroma rektifikacijsko številko. V veliko pomoč so lahko jožefinski vojaški zemljevidi, ki vsebujejo lokacije (vseh) mlinov in žag, nastali pa so nekako na sredi med obema katastroma. Ne bomo pa na njih našli raznih kovačij, usnjarn in drugih obratov,²⁶³ ki jih navajajo terezijanski katastrski operati vseh naših dežel razen Goriške.

Z rešitvijo problema lokalizacije posameznega objekta je opravljeno glavno delo, saj le trdna umešitev v prostor omogoča primerjave s poznejšim in današnjim stanjem. Podatki terezijanskega katastra o gradbenem stanju in materialu sami po sebi, če so še tako izčrpni, namreč ne omogočajo skoraj ničesar drugega kot statistično obravnavo, v polni meri pa zaživijo šele ob poznavanju prostorske dimenzije. Ta je seveda tudi temelj in prvi pogoj za preučevanje naselbinskega razvoja in urbanistične podobe naselij.

²⁶⁰ Matijević, *Novomeške hiše*, str. 9–21. – O težavah pri lokalizaciji hiš gl. tudi: Štukl, *Knjiga hiš II*, str. 12–13.

²⁶¹ Npr. pri Višnji Gori: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 142, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752.

²⁶² Glede lokacij domov posestnikov se je, denimo, v Ormožu mogoče orientirati le po tem, da napovedni tabeli razlikujeta med mestom in obema predmestjema (StLA, Theresianischer kataster, M St. u. M. No. 1, Friedau, 20. 3. 1749, 28. 3. 1749). V napovedi rustikalnih zemljišč župnijske cerkve na Vrhniki pa je o neki kajži navedeno, da leži tik pod župniščem: »eine Kaÿschen, so gleich unterm Pfarhoff zu Oberlãÿbach stehet« (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 28, P 73, No. 1, s. d.).

²⁶³ Izjemoma je navedena papirnica ob Sopotu pri Radečah (Rajšp (ur.), *Slovenija*, 2. zvezek, str. 36, sekcija 201).

Sklep

Povednost terezijanskega katastra kot vira za stavbno in gradbeno zgodovino je zelo odvisna od dežele ter vrste objektov. V vseh štirih deželah so v katastrskih operatih najslabše zastopana gospodarska poslopja, saj se praviloma pojavljajo le sporadično v stranskih omembah, enako kot mostovi, sakralna znamenja in podobno. Sakralna poslopja in sedeži zemljiških gospodstev nastopajo največkrat samo v vlogi posestnika in ne kot objekti. Edine stavbe, ki jih na enak način obravnavajo trije katastrski operati – za Kranjsko, Koroško in Štajersko –, v goriškem katastru pa jih povsem pogrešamo, so mlini in večina drugih vodnih obratov. Pri obravnavi stanovanjskih hiš obstajajo velike razlike po deželah, v dveh deželah pa še glede na vrsto naselja. Hiše in kajže srečamo na Štajerskem, enako kot na podeželju Kranjske in Koroške, predvsem pri posestnikih z malo zemlje, pri katerih je bila hiša temeljni del njihove posesti. Za stavbno in gradbeno zgodovino so daleč najbolj uporabni popisi hiš v mestih in trgih dežel Koroške in Kranjske, kataster za Goriško ima edini sezname stanovanjskih zgradb tudi za podeželje, najmanj uporaben pa je v tem pogledu kataster za Štajersko, saj niso hiše kot take nikjer predmet posebne obravnave. Praznino za to deželo zapolnjuje t. i. štetje hiš iz leta 1754, ki je po vsebini zgolj popis hiš in njihovih posestnikov. V katastru za Goriško so podobni sezname hiš po naseljih; v njih so hiše označene tudi po vrstah (kmečka, meščanska, kolonska itd.), ne da bi šlo povsod za enako in s tem primerljivo vsebino oznak. Na Koroškem in Kranjskem so posebej ocenili donos stanovanjskih hiš v mestih in trgih, žal na Kranjskem le v manjšem delu trgov. Donos so izračunali na podlagi višine najemnin od stanovanj, in sicer v vsakem meščanskem naselju posebej, glede na lokalne razmere. Rezultati zato ne kažejo realnih razmerij med posameznimi mesti in trgi v deželi, niti ni mogoče iz donosa od posamezne hiše izračunati njene tržne vrednosti. Popisi so neprimerno bolj uporabni za ugotavljanje razmerij med hišami znotraj istega mesta ali trga. Precej zgovornejši kot na Kranjskem so popisi donosa od hiš na Koroškem, saj za vsako hišo ponujajo tudi vpogled v njeno višino (število nadstropij), število posameznih vrst prostorov v njej, prejšnjo kupno in sedanjo vrednost ter gradbeno stanje in material. Za Kranjsko najdemo v posebnih katastrskih popisih samo nekatere teh podatkov in zgolj za tri mesta: Krško (gradbeni material), Kranj (vrste in število prostorov) ter Višnjo Goro (višina, gradbeni material, vrste in število prostoro-

rov). Prav gradivo o hišah v mestih in trgih Kranjske in Koroške je dragocen, še neizkoriščen vir za različne raziskave.

Viri in literatura

Viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 233.
- AS 6, Repräsentanz in komora za Kranjsko v Ljubljani: šk. 85, 86, 89,
- AS 14, Gubernij v Ljubljani: šk. 312.
- AS 166, Mesto Višnja Gora: fasc. 6, 8.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 4, 9, 16, 20, 21, 28, 39, 45, 100, 110, 112, 123, 134, 140–142, 211, 214, 246, 250, 254, 258–261.
- AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko: šk. 242.
- AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: A 84, L 133, N 84, N 346.
- AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko: N 346.
- AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 8.
- AS 1068, Zbirka načrtov: 2/87–240, 2/285.
- AS 1074, Zbirka urbarjev: II/26u.
- AS 1079, Zbirka normalij: šk. 2

ASG = Archivio di Stato di Gorizia:

- Catasto Teresiano: busta 1, 6, 8, 10, 18, 20, 21.

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt:

- Theresianische Rektifikationen: Rektifikationsakten, Oberer Kreis: R 391; Unterer Kreis: L 215, M 216, M 217, P 223/1–2, P 224; Rektifikationsakten (Nachtrag): 217–225.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

- Laa. A. Antiquum I., Häuserzählung = Landschaftliches Archiv, Antiquum: Häuserzählung, K 16, 19, 20.
- Theresianischer Kataster: CH 79–80, CH 109, CH 146, CH 243, C St. u. M. 1–8, M St. u. M. 1, 6–7.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati, t. e. 77–79, a. e. 603–605: Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev*, I.–X. del. Ljubljana, 1944 (tipkopis).

ZAP = Zgodovinski arhiv Ptuj:

- ZAP 386, Fototeka: št. 183/23.

Literatura

Avguštin, Cene: *Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.

Avguštin, Cene: Meščanska hiša v Radovljici. V: *Radovljiški zbornik 1992*. Radovljica : Skupščina občine, str. 74–91.

Avguštin, Cene: Zgodovinsko-urbanistični značaj starega mestnega jedra Radovljice. *Radovljiški zbornik 1995*. Radovljica : Občina, 1995, str. 77–87.

Bečan, Rok: *Upravna zgodovina Lovrenške pokrajine v 17. in 18. stoletju. Župnija in trg Sv. Lovrenc v Pušcavi (na Pohorju) ter gosposčina Fala*. Diplomatska naloga na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Lovrenc na Pohorju, 2009.

Bernik, Stane: *Kočevje. Urbanistično-arhitekturni oris. Topografsko gradivo*. Ljubljana : Zavod za spomeniško varstvo, 1969.

Bernik, Stane: *Črnomelj. Urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.

Bibliografsko kazalo revije Arhivi 1978–1997. *Arhivi XXIII* (2000).

Blaznik, Pavle: Doneski k historični topografiji ljubljanske okolice. *Zgodovinski časopis VI–VII* (1952–1953), str. 391–397.

Blaznik, Pavle: O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 35 (1940), str. 33–39.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1973.

Cafuta, Darko: Loška papirnica. *Loški razgledi* 32 (1985), str. 137–152.

Curk, Jože: Slovenska Štajerska v popisu iz leta 1754. *Kronika* 35 (1987), str. 4–8.

Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor : Obzorja, 1991.

Curk, Jože: *Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1985 (Viri 1).

Dolinšek, Maks: Tri doline v koroški zgodovini. V: *720 let Ravne na Koroškem*. Ravne na Koroškem : Mestna konferenca SZDL, 1968, str. 56–101.

Ficko, Majda: Francoski kataster za del Primorske. *Arhivi* 20 (1997), str. 202.

Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ob 250-letnici prve izdaje*. Ljubljana : Slovenska knjiga, 1995.

Gartner Lenac, Nadja: *Radovljiške družine v 18. stoletju. Radovljica Mesto*. Radovljica : Muzeji radovljiške občine (Naše mesto in ljudje), 2007.

Golec, Boris: Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. V: *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*. Črnomelj : Občina, 2008, str. 161–207.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*.

Doktorska disertacija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Ljubljana, 1999.

Golec, Boris: Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. V: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. letnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki : Krajevna skupnost, 2003, str. 145–179.

Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. *Kronika* 55 (2007), str. 201–230.

Golec, Boris: Nova spoznanja o začetkih Višnje Gore. V: *V Višnjo Goro. Druga knjiga*. Višnja Gora : Krajevna skupnost, 2008, str. 106–115.

Golec, Boris: *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849*. Ljubljana : ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Golec, Boris: Podoba brežiške mestne družbe do jožefinske dobe. V: *Župnija sv. Lovrenca v Brežicah. ob 220-letnici župnijske cerkve* (Brežiške študije 1). Brežice : Župnijski urad, 2003, str. 11–49.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino; Državna založba Slovenije, 1970.

Juričić Čargo, Danijela – Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. 2. zvezek. Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter v delih fonda Terezijanski kataster za Kranjsko*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2009.

Korošec, Branko: *Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991.

Kos, Marija: *Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti*. Kranj-Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2009.

Lego, Karl: *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters*. Wien : Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, [1968].

Matijević, Meta: *Novomeške hiše in ljudje s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave 31), 2007.

Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia con osservazioni ed aggiunte di G. D. Della Bona. Mariano del Friuli* : Edizioni della Laguna, 2003.

Janko Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje : Ljudski odbor občine Celje, 1957.

Orožen, Janko: *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. I. Od početka do 1918*. Trbovlje : Občinski ljudski odbor, 1958.

Pavlin, Vojko: Iz starejše zgodovine Grgarja. V: *Grgarski zbornik*. Grgar : Krajevna skupnost in turistično društvo 2009, str. 48–67.

Polec, Janko: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dve sto letih. V: *Kamniški zbornik 1955*. Kamnik : Uredniški odbor, 1955, str. 51–110.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 1. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 2. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 3. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 5. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 7. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Reisp, Branko: Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744, spremna študija v: Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ob 250-letnici prve izdaje*. Ljubljana : Slovenska knjiga, 1995.

Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36 (1982), str. 321–337.

Sgerm, Franjo: Mlini na Lovrenškem Pohorju. V: *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091–1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 177–196.

Sgerm, Franjo: Žage na Lovrenškem Pohorju. V: *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091–1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 197–236.

Straka, Manfred: Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 51 (1960), str. 96–117.

Svetina, Anton: Prebivalci Kranja v letu 1754. *Zgodovinski časopis* 37 (1983), str. 273–284.

Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki I. Predmestje Karlovec, Trata, Studenec, Kapucinsko predmestje. Druga polovica 18. stoletja do 1980*. Škofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1981.

Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki II. Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg, Cankarjev trg, Blaževa ulica. Druga polovica 18. stoletja do 1984*. Škofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1984.

Valenčič, Vlado: Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones* 7–9 (1978–1980), Ljubljana 1982, str. 127–158.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.

Vilfan-Bruckmüller, Irena: Višnja Gora in njeno prebivalstvo v 16. stoletju. Ob petstoletnici mesta. *Kronika* 26 (1978), str. 155–158.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. I. knjiga. Fondi in zbirke s področja uprave po klasifikaciji od zaporedne številke 1 do 335. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Zusammenfassung

DIE GRUNDKATASTER DES 18. UND 19. JAHRHUNDERTS ALS QUELLE DER GEBÄUDE-, BAU- UND STÄDTEBAUSCHICHT DES SLOWENISCHEN TERRITORIUMS – TEIL 1

Der zweiteilige Beitrag behandelt vom Aspekt der Verwendbarkeit für Forschungsarbeiten über Gebäude und sonstige Objekte alle im 18. und 19. Jahrhundert entstandenen Katasteroperat für das slowenische Territorium. Der erste Teil ist zur Gänze dem frühesten, Theresianischen Kataster aus der Mitte des 18. Jahrhunderts (1747–1756) gewidmet, der noch nicht alle Merkmale eines echten Katasters besaß und bislang als Quelle für die untersuchte Problematik am wenigsten verwendet wurde. Struktur und Inhalt des Theresianischen Katasters variieren ein wenig von Land zu Land. Am spezifischsten ist das Katasteroperat für Görz, das als einziges nicht nach Grundherrschaften, sondern nach dem Territorialprinzip erstellt wurde.

Die Aussagekraft des Theresianischen Katasters als Quelle der Gebäude- und Baugeschichte ist in den einzelnen Ländern und je nach der Objektart stark unterschiedlich. In allen vier Ländern sind in den Katasteroperaten die Wirtschaftsgebäude, die in der Regel nur sporadisch in Nebenanmerkungen

vorkommen, am schlechtesten vertreten, so wie Brücken, Bildstöcke und Ähnliches. Sakralbauten und Sitze von Grundherrschaften kommen meist nur in der Rolle des Besitzers vor und nicht als Objekte. Die einzigen Gebäude, die die drei Katasteroperate – für Krain, Kärnten und die Steiermark – in gleicher Weise behandeln, die wir aber im Kataster für Görz völlig vermissen, sind Mühlen und einige andere Wasserwerke. Bei der Behandlung der Wohnhäuser bestehen große Unterschiede in den Ländern, in zwei Ländern auch in Bezug auf die Siedlungsart. Häuser sind in der Steiermark – so wie auf dem Land in Krain und Kärnten – vor allem bei Besitzern mit wenig Grund zu finden, bei denen das Haus den Hauptteil ihres Besitzes ausmacht.

Für die Gebäude- und Baugeschichte sind die Verzeichnisse der Häuser in den Städten und Märkten von Kärnten und Krain weitaus am besten verwendbar, der Kataster für Görz enthält als einziger Verzeichnisse der Wohnbauten auch auf dem Land, und am wenigsten verwendbar ist in dieser Hinsicht der Kataster für die Steiermark, da die Häuser als solche nirgends Gegenstand einer besonderen Behandlung sind. Die Lücke für dieses Land schließt die sog. Hauszählung von 1754, die aber inhaltlich nur ein Verzeichnis der Häuser und ihrer Besitzer ist. Der Kataster für Görz enthält ähnliche Verzeichnisse der Häuser in den Siedlungen, wobei die Häuser hier auch nach der Art (Häuser von Bauern, Bürgern, Pachtbauern) bezeichnet sind, ohne dass es sich überall um den

gleichen und damit vergleichbaren Inhalt der Bezeichnungen handeln würde. In Kärnten und Krain wurde der Ertrag der Wohnhäuser in den Städten und Märkten besonders taxiert, in Krain leider nur in einem kleineren Teil der Märkte. Der Ertrag wurde auf der Grundlage der Höhe der Wohnungsmieten ermittelt, und zwar in jeder Bürgersiedlung gesondert, je nach den lokalen Gegebenheiten. Die Resultate spiegeln deshalb weder die realen Verhältnisse zwischen den einzelnen Städten und Märkten im Land wider, noch kann aus dem Ertrag eines einzelnen Hauses dessen Marktwert ermittelt werden. Unvergleichlich besser verwendbar sind die Verzeichnisse zur Ermittlung des Verhältnisses zwischen den Häusern innerhalb derselben Stadt oder desselben Marktes. Viel aufschlussreicher als in Krain sind die Verzeichnisse des Ertrags der Häuser in Kärnten, wo für jedes Haus auch Höhe (Anzahl der Stockwerke), Anzahl der einzelnen Arten der Räume, früherer Kauf- und jetziger Wert sowie Bauzustand und Baumaterial eingesehen werden können. In Kärnten sind in speziellen Katasterverzeichnissen nur einige dieser Angaben und zwar nur für drei Städte zu finden: Krško/Gurk (Baumaterial), Kranj/Krainburg (Arten und Anzahl der Räume) und Višnja Gora/Weichselburg (Höhe, Baumaterial, Arten und Anzahl der Räume). Gerade die Angaben über die Häuser in den Städten und Märkten von Krain und Kärnten stellen eine wertvolle, noch ungenutzte Quelle für verschiedene Forschungsarbeiten dar.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 172.15:323.1(497.4Celje)"1890/1914"

796.41(497.4Celje)"1890/1914"

Prejeto: 1. 10. 2009

Celjski Sokol in nemški nacionalizem, Celje 1890–1914

IVANKA ZAJC CIZELJ

dr. znanosti, arhivistka svetnica

Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje

e-pošta: ivanka.cizelj@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Sokol je kot izrazito slovensko društvo že ob ustanovitvi doživel ognjeni krst nemško usmerjenega celjskega prebivalstva. V štirinajstih letih delovanja je bilo kar nekaj ključnih dogodkov, ki so očitno kazali na nacionalno nestrpnost in neredko je prišlo tudi do nemirov s telesnimi poškodbami in materialno škodo.

KLJUČNE BESEDE: *Sokol, Celje, društvo, prapor, nacionalizem, slovenski, nemški, nemir, nered, pritožba*

ABSTRACT

THE CELJE SOKOL AND GERMAN NATIONALISM, CELJE 1890–1914

Being a society of distinctively Slovenian nature, the Celje Sokol underwent its baptism of fire from the German orientated population of Celje already at the time of its establishment. Throughout the following fourteen years, there were a number of events that were evident display of national intolerance and not seldom riots broke out resulting in physical injuries and material damage.

KEY WORDS: *Sokol, Celje, societies, flags, nationalism, Slovenian, German, riots, disturbances, complaints*

Celjski Sokol je bil ustanovljen leta 1890. Že priprave na ustanovitev in prireditve ob ustanovitvi so doživele odpor tako oblasti kot na mestnih ulicah.

Odborniki Sokola, dr. Josip Vrečko, dr. Ivan Dečko, Milan Hočevar, dr. Andrej Dominkuš, Fran Lončar in tajnik dr. Josip Treo, so na namestništvo v Gradcu 28. septembra leta 1890 poslali prošnjo, naj nemire, ki so bili na celjskih ulicah ob praznovanju ustanovitve društva, obravnavajo in raziščejo na »višjem nivoju«, kajti pričakovali so, da mestne oblasti ne bi bile objektivne in bi zadevo obravnavale pristransko, mestna straža pa se je pri reševanju problema na kraju dogodka izkazala za neučinkovito, po mnenju odbora pa ni bila niti strokovno usposobljena niti ni imela potrebne volje za vzdrževanje reda in miru. To se je pokazalo zlasti, ko je šlo za osebno varnost slovenskega prebivalstva, ki nikakor ni, kot so menili, brezpravno in ima po zakonu pravico do zaščite.

Odborniki so predlagali, da sporno zadevo (namesto mestne policije) rešuje pooblaščen cesarsko-kraljevi (dalje c.-k.) policijski komisar.

V vlogi so še posebej poudarili, da niso z ničimer spodbujali nemirov, saj je bilo praznovanje popolnoma nepolitično in se je v glavnem dogajalo zunaj Celja.

Sumili so, da je nacionalistične strasti »nižjih slojev celjskega prebivalstva«, ki so izzvenele med ustanovnimi slovesnostmi, izzval članek v Nemški straži št. 69, (Deutsche Wacht 28/8-1890), ki je udeležencem sokolskega praznovanja »odkrita grozil s krvavimi glavami« in tako izzval očitno nasilno obnašanje do slovanskih gostov, še posebej Kranjcev in Hrvatov, ker so jih imeli za sovražnike.

Vlagatelji so bili mnenja, da bi moral biti omenjeni članek zaplenjen, ker je predstavljal kršitev 302. člena državnega zakona, saj naj bi bila iz vsebine, po njihovi presoji, vidna jasna težnja po izživanju nacionalne nestrpnosti.

Sokoli niso držali križem rok, zato so, da bi morebitne nemire in napade preprečili, pozvali »spodobno misleče Celjane«, da v svoji okolici poskrbijo za red in mir. Toda njihov trud je bil zaman in poziv, namenjen nemškemu prebivalstvu, je izzvenel v prazno.

Nerede, katerih prizorišče so bile celjske ulice (7. in 8. septembra), so sokoli in njihovi gostje sprejeli taktno: »ob nastopu skrajnežev in za njimi stojječih podpivalcev so se vedli umirjeno, s polno mero samokontrole«.

Mestna uprava in mestna straža svoje naloge ne le nista opravili, ampak sta celotno dogajanje le opazovali, »kar drbali prav gotovo ni vzelo poguma«.

Organizatorji slavlja, ki so si prizadevali, da nemirov ne bi bilo, so pazili, da zanje niso dali nikakršnega povoda; župan in varnostni organi pa niso pokazali niti volje, niti želje, da bi nemire preprečili.

Pritožbo so odborniki Celjskega Sokola sklenili v dvanajst točk; takole so opisali sporne dogodke:

1. Sokola Franca Lončarja, tajnika posojilnice v Celju, so 8. septembra napadli: Adolf Gussenbauer, učitelj šolskega društva, Edvin Ambrožič, sin celjskega c.-k. okrajnega šolskega nadzornika Blaža Amrožiča, in neznan storilec, ga telesno poškodovali in mu vzeli društveno pokrivalo. Enega od napadalcev je prijel Franc Lončar sam, drugega pa stražmojster Štefan Blažič. Ujeta napadalca sta odpeljala k županu, ki je stal pred kavarno Central, in ju predala tam prisotni varnostni straži. Neznan storilec je pri tem udaril Franca Lončarja s palico po glavi. Lončar je zgrabil za palico in zaklical prisotnemu županu: »Župan, zaščitite me!« Na to je župan odvrnil: »Jaz tu ne morem nič storiti.« Varnostna služba je oba storilca, ki ju je predal okrvavljeni Lončar, takoj spustila in kar kmalu po pripetljaju se je Adolf Gussenbauer pridružil razgrajacem pred železniško postajo.
2. Naslednji izgrede se je zgodil istega dne pred hotelom Koscher, kjer se je nastanila večina udeležencev prireditve. Medtem, ko sta se tam zadrževala Anton Porekar iz Huma in I. Arzenšek iz Trbovelj, je prišel tja Ivan Schampa, posrednik za pivo, udaril Porekarja po glavi in ga tako poškodoval, da je nastal na dohodu v hotel velik krvav madež. Na posebno zahtevo očividca dr. Ludvika Filipiča, advokata v Celju, je mestna straža storilca prijela – in to je bilo tudi vse, kajti Schampa je bil takoj po prijettu izpuščen; kmalu po dogodku so ga namreč že videli med množico pred železniško postajo.
3. Neposredno po gornjem pripetljaju, se je na kraju dogodka pojavil mestni policaj in tam zbranim (sodrgi) dejal: »To se zgodi, če namestništvo dovoli takšna praznovanja.« Kot priča je naveden dr. Ludvik Filipič.
4. V nedeljo, 7. septembra, se je napotilo šest hrvaških sokolov in štirje ljubljanski v spremstvu dr. Karla Trea v kavarno Merkur, kjer naj bi se srečali s predstojnikom mestnega urada Fürstbauerjem in c.-k. okrajnim komisarjem Taxom. Mestne oblasti so namreč, da bi preprečile srečanje med Nemci in Slovenci ter nereda v lokalnih, določile, da se v kavarnah Merkur in Pratter zbirajo slovenski udeleženci slavlja; kavarni Hausbaum in Central pa sta bili rezervirani za Nemce. Pred kavarno Merkur se je v

- kratkem zbralo 20 do 30 fantov, ki so razgrajali, kričali in vzklikali: »Pereat (pogini)!« in »Weg mit der Gefiedel (stran z goslači)!« Dr. Karel Treo je poiskal mestnega stražmojstra, da bi razgrajajočo drhal razgnal; ta pa je ugotovil, da je »vse mirno«. Istočasno je razgrajanje pred kavarno ponovno oživilo in dr. Treo je pripomnil: »No sedaj pa ja slišite tišino«. Eden od sokolov je pripomnil, da je škandal, da dopustijo, da jih izživajo na tak način. Stražnik je takoj stopil k njemu in rekel: »Kaj bi želeli gospod? Sokoli naj gredo spat! Vi pa bodite mirni, drugače vas bom aretirall« Razgrajajoče je pustil v miru, da so lahko naprej opravljali »svoje delo«. Kot priči sta navedena dr. Karel Treo in Mihael Jezovšek.
5. Preko Glavnega trga sta v nedeljo 7. septembra, prišla sokola, kjer sta ju napadla Gadner, trgovski pomočnik, in njegov pajdaš. Gadner je zmagoslavno vpil: »Da gibst Federn (Tu je perje)!« Policist je enega od storilcev aretiriral in odpeljal. Ko so pozneje policista vprašali, če ga je zaprl, je dejal, da je njegova naloga samo, da storilca odpelje iz prizorišča in spusti. Kot priči sta navedena Hugo Rükschl, trgovski pomočnik in knjigovodja Možina.
 6. Prav tako v nedeljo se je napotila skupina petih sokolov k svojem prenočišču in si zaradi varnosti priskrbela spremstvo dveh žandarjev. Kljub spremstvu je trgovski pomočnik napadel enega od sokolov in mu hotel strgati pero. Žandar je storilca aretiriral in ga predal mestni policiji, ki ga je takoj izpustila. Kot priča je naveden Mihael Jezovšek, notarski pripravnik.
 7. Sokol Bela Stuhec, medicinec iz Celja, je 8. septembra zaprosil za spremstvo mestnega stražnika št. 5 Schlichtinga, ker mu je trgovski pomočnik Jožef Hummer grozil, da ga bo napadel, ko se bo vrnil v stanovanje. Schlichting je pripomnil: »Es geschieht Ihnen Recht, warum sind Sie ein Windischer (Prav se vam godi, kaj pa ste vindišer)!« Omenjeni pripetljaj je naslednji dan povedal mesarjevi ženi g. Celestin.
 8. Gospa Aistrich je videla, kako so razgrajajoči sneli sokolu klobuk z glave, ga vrgli na tla in uničili. Mestni stražnik Schlichting, ki je bil le kakih 15 do 20 korakov oddaljen od kraja dogodka, se za dogajanje sploh ni zmenil; je pa toliko hitreje pohitel, ko je videl, da eden od sokolov stoji med vrati, in zahteval, da gre takoj noter, ker ga bo drugače aretiriral. Ko mu je sokol rekel, da si ne upa noter, ker ga lahko kdo čaka, je zbadljivo pripomnil, da ima tisti verjetno pištolo.
 9. Stražnik Schlichting je nacionalistično mržnjo stresal tudi 9. septembra. Ko je prišel raziskat poskus tatvine, ki ga je prijavil mežnar, in ga je mežnarjeva žena nagovorila v slovenščini, je zavpil nad njo, naj se nekam pobere s to divjo govorico.
 10. Višek so izgredi dosegli v ponedeljek 8. septembra zvečer, ko so se sokoli in njihovi gostje vračali iz prireditve v Žalcu. Vračajoče so pričakali nestrpnosti in njihovi pristaši na vpadnici v Celje, po kateri so morali udeleženci sokolskega slavlja, če so hoteli prispeti na glavno železniško postajo. Nasprotniki Sokola so se zbirali že na Ljubljanski cesti, njihova glavčina pa se je nahajala v bližini rotovža in pred kavarno Central. »Drhal«, ki je bila že ob osmih zvečer polnoštevila, je postopala po mestu in vznemirjala vračajoče. V prijavi, ki jo je poslal notar Franc Veršec iz Sevnice, je opisan »sprejem«, ki sta ga bila deležna on in družina Zwenkl (moška in ženska), ko so se na (dveh) vozovih vračali iz Žalca. Že pri mitnici so jih zasuli s točo kamenja, ki jih je spremljala po celi Rotovski ulici; posamezni izgredniki so celo plezali na vozove, žvižgali, zmerjali in tolkli s palicami po dvignjenih strehah ter tako močno poškodovali usnje. Med številno drhaljo so napadeni opazili mestne stražnike, ki niso niti najmanj poskušali zaščititi napadene oziroma razgnati sodrge. Veršec je v svoji prijavi navedel tudi, da je bila policija pravočasno obveščena o zbiranju izgrednikov in o njihovih nakanah, pa so bile ulice kljub temu do polnoči polne drhali in kavarna Central odprta še dolgo v noč, še celo potem, ko so sokoli že zdavnaj zapustili Celje. Veršec na koncu prijave ugotavlja, da mestna oblast ni opravila svoje dolžnosti – ni poskrbela za javni red in mir ter za osebno varnost »tudi Slovencev«, kajti v nasprotnem primeru bi zajela storilce že takoj, ko so napadli prvi voz in jih ustrezno kaznovala, ter v nadaljnjem postopku »očistila« ulico in zaprla kavarno Central za to noč. »Tega ni naredila, ampak je dopustila, da je drhal nemoteno trpinčila potnike na vsakem vozu in vsakega mimoidečega, naj je bil udeleženec slavlja ali samo Slovenec«. Dr. Neckermann, kot šef policijske oblasti, se je pojavil na trgu in nagovoril »drhal«: »Prosim vas, moja gospoda, umirite se, saj sem vas ja tako lepo prosil pa se nočete pomiriti? (Ich bitte euch meine Herrn, seid ruhig, ich habe euch ja doch so schön gebeten und Ihr wollt nicht ruhig sein?)« Kot priča je naveden krojač Anton Topolak, ki je stanoval nasproti kavarni Central.
 11. Ko se je član Ljubljanskega Sokola Vernik vračal iz Žalca, ga je mlajši storilec udaril s palico po glavi. Vernik in dr. Treo sta stopila do naj-

bližjega policista in napadalca natančno opisala; ta je storilca takoj zajel in neposredno po tem tudi spustil. Storilca je ponovno aretirala žandar, ki je takrat prišel mimo in ga predal mestni straži, ki ga tudi ni pridržala.

12. Posebej energično so se izgredniki lotili okrasov na vozovih in na pokrivalih; vozovi so bili okrašeni s smrekovimi vejicami ter državnimi in slovenskimi zastavicami, društvena pokrivala so krasile zastavice in sokolova peresa. Ta njihovo aktivnost in »uspešnost« naj bi bila celo nagrajena, kajti po mestu so se širile govornice, da dobijo za vsako zaplenjeno zastavico (verjetno slovensko) 20 krajcarjev (kr) in za pero kar 5 goldinarjev (gld). Tako se je pred hišo trgovca Ferjena pojavil fantin, se pogнал proti vozu in strgal zastavico. Prisotni policist se je naredil, kot da se ni nič zgodilo in se je začel pogovarjati z voznikom. Kot priča je naveden Lovrenc Ulčar, c.-k. deželni sodni svetnik v Celju.

13. Za srečno vrnitev udeležencev slavja naj bi končno poskrbela vojska, ki je spremljala vračajoče kot predhodnica. Ko je sprevod prišel do kavarne Central, je množico, ki je stala pred njo že od osmih zvečer, predstojnik urada Fürstbauer nagovoril: »Sedaj prihajajo, strumno jih pozdravite« (*»Jetzt thuts wacker salutiren, jetzt kommen die«*). To je spodbudilo prisotne, da so nastopili proti Sokolom – v prijavi piše: »Kaj je hotel s tem povedati, nebi tu raziskovali. Neposredno po teh besedah je drhal zagrabila palice in začela vpiti.« Kot priča je naveden Ivan Sebat, vojak c.-k. 87. pešpolka, 13. enote v Celju.

V celoti povzemajo vlagatelji ugotovitve v pritožbi kot dejstvo, da za red in mir organi oblasti niso poskrbeli. Policija se je izkazala za popolnoma nekoristno, ker niti najmanj ni poskrbela za red in mir. Mestna straža je ravnala popolnoma enostransko, saj je vsakega storilca, ki so ga žandarji aretirali, takoj spustila. Najmanj, kar bi morala narediti, je to, da bi storilce pripela vsaj za čez noč, saj bi to vzelo pogum možnim razgrajajem in preprečilo nadaljnje nemire.

Prav tako varnostna služba ni ravnala v skladu s predpisi, po katerih bi morala vsako aretacijo zabeležiti in navesti vzrok ter popisati storilca in opisati dejanje.

V nadaljevanju navajajo, da je zaupanje Slovencev v mestno stražo v Celju popolnoma omajano, kajti glede na politične razmere v mestu, bi lahko pričakovali, da bodo ponovni nemiri, pri katerih pa Slovenci glede na izkušnje iz preteklosti, ne bodo mogli pričakovati pravne zaščite. Na tej osnovi utemeljujejo stališče večine sokolov, da sami poskrbijo

za svojo varnost; si pridobijo orožni list in za osebno zaščito nosijo pištolo, »kajti osebne varnosti Slovencev v Celju ni več«.

Na koncu opozarjajo še na dejstvo, da je bila drhal, ko je lahko svobodno razgrajala, opogumljena, tako da poslej ni minil dan, da ne bi bilo manjših ali večjih nemirov.

»Sodrga« pri javnih žalitvah in napadih ni bila izbirčna – pomembno je bilo samo, da je bil »napadeni« Slovenec, pa naj je bil to moški ali ženska kateregakoli stanu. Tako so 20. septembra napadli pravnika Mihaela Žilnika in ga pretepli. Napadalce sta stražnika sicer pregnala, nista pa jih aretirala. Medicinca Belo Stuhca so napadli celo v stanovanju, vendar mu je uspelo uiti brez poškodb. Državnega uradnika dr. Jožefa Galleta so zmerjali s kranjskim psom.

Po mestu so se širile govornice; zanje je Vilma Miller izvedela pri Spetzerju in Blažu Matku, suplentu na celjski gimnaziji, in sicer, da bo že enkrat obračunano s temi vindisarji – te grožnje naj bi bile namenjene predvsem dr. Jožetu Vrečku, advokatu v Celju, predsedniku Celjskega Sokola dr. Ivanu Dečku in Albinu Kapusu.

Na dan sokolskega praznovanja (9. septembra) so obesili slovensko zastavo s pasjim ropotcem in jo v posmeh mimoidočim obesili pred kavarno Central. To je vsekakor pripomoglo k še večji nacionalni nestrpnosti.¹

Mesto je o izvajanju dolžnosti varnostnih organov mislilo drugače; na seji sveta 19. septembra so namreč soglasno sprejeli sklep, da posamezni mestni stražniki zaslužijo posebno priznanje za »energično, taktno in objektivno postopanje« med sokolskim praznovanjem 7. in 8. septembra.²

To prijavo je namestništvo odstopilo okrajnemu glavarstvu. Okrajni glavar dr. Pavel Wagner je o dogodkih zaslusal priče:

- Ivana Garzarollija; izjavil je, da ga je v noči z 8. na 9. september okrog polnoči zbudil močan hrup na ulici. Skozi okno je videl, da je ulica polna ljudi. Videl je podobne odseve, kot se pojavljajo pri bajonetih. Iz množice se je slišalo: »Kaj smo le naredili, da nas obravnavate kot lopove?« Odgovora, ki je prišel iz kavarne Central, ni razumel. Medtem se je skupina ljudi napotila od kavarne Central proti množici in oborožen moški je zavpil: »Nazaj!« ter z naperjenim bajonetom zadrževal prerivajoče. Nenadoma je

1 Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje I (MOC I), šk. 19.

2 ZAC, MOC I, šk. 18.

- nekdo zavpil: »*Naprej akterji!*« in množica se je pomaknila v ozko ulico;
- Ivana Šebata, vojaka 87. pešpolka; izjavil je, da je 8. septembra ponoči korakal s sokoli proti kavarni Central, ko naj bi eden od tam stoječih šepnil nekaj v zvezi z salutiranjem, ne ve pa, kaj naj bi s tem mislil;
 - Blaža Paveliča iz Hrvaške, upokojenega nadporočnika, ki je stanoval nad kavarno Central; povedal je, da je popoldne in zvečer 8. septembra opazil skupine mlajših ljudi – približno po deset, ki so se občasno pojavljale v Rotovski ulici do odhoda sokolov v Žalec. Ob osmih zvečer je pred kavarno Central postalo živahno, ljudje so hodili noter in ven; množica se je hitro zbirala in po oceni zaslišanega je bilo v kavarni in na verandi zbranih približno sto ljudi. Na ulici poleg telovadcev, ki so se vračali iz Žalca, ni bilo nikogar. Ob osmih so pripeljali telovadno orodje in iz kavarne je prišla večja skupina ljudi ter se napotila proti vozu; z njega so strgali dve zastavi. Voz je peljal proti zoženemu delu ulice, ko se je iz množice zaslišalo: »*Pri Humerju (tam je bil ulica dokaj ozka), jih bomo pa sesuli!*« Stražnik, ki ga je očividec pozneje opazil na ulici, ni posredoval;
 - Franca Ulčerja, ki je videl, da je paglavec z okrašenega lojtnika odtrgal slovenski trak, s katerim je bila pritrjena zastava in kljub stražmojstru nemoteno izginil;
 - Jožefa Jellenza, ki poleg nenavadne množice ni opazil nič posebnega;
 - Andreja Zorzinija, hotelirja, ki je med svojimi gosti opazil tudi »*kakšnega sokola*«, dogodkom na ulici pa ni posvečal posebne pozornosti. Povedal je še, da je okrog polnoči z 8. na 9. september videl skupino petih sokolov, ki so proti kavarni Central kričali »*Živio!*« in da je prišlo iz kavarne nekaj ljudi, ki so se drli nazaj »*Pereat!*«.³ V tem času naj bi že posredovala policija;
 - Friderika Taxa, c.-k. okrajnega komisarja, ki se je v nedeljo 8. septembra srečal s sokoli na Kapucinskem mostu med drugo in tretjo uro popoldne, ko so šli z Brega proti Žalcu. Sokolom je odobril vojaško spremstvo. Ob pol osmih se je Tax s polkovnikom Fürstbauerjem napotil proti vojašnici, da bi se s poveljujočim častnikom dogovorila o podrobnostih spremstva. O zbiranju ljudi takrat naj ne bi bilo sledu. V tem času je prišel stražnik povedat, da je opazil v

aleji blizu plinarne množico z vrečami kamenja za obmetavanje sokolov, ko se bodo vračali iz Žalca. Fürstbauer je takoj odšel v stražarnico in naročil stražmojstru, da s skupino 6–8 žandarjev spravi omenjene ljudi v mesto in poskrbi, da se bodo razšli. Vojaško spremstvo je na trgu Franca Jožefa opazilo sto do stodvajsetglavo množico, ki se je, ko je opazila vojaštvo, takoj pritajila. Po devetnajsti uri (naj bi) je bila Rotovška ulica prazna in šele med dvajseto in enaindvajseto sta se pojavili skupini z nekaj več kot desetimi ljudmi. Vodila sta ju Ruter in Dettschegg. Posredoval je stražmojster Mahr. Kolo vodjema je zagrozil z zaporom, »*če se ponoči še kdaj prikažeta na cesti*«. Friderik Tax je povedal, da je bil zvečer v družbi polkovnika Braseuna in cesarskega svetnika dr. Neckermanna in da je bil ves čas v Rotovski ulici – od mitnice do kavarne Central in od mitnice do vojaškega vadišča ter da se v tistem času tam niso zbirali ljudje – niti niso prihajali niti se niso pripeljali – enako so poročali tudi žandarji in stražniki, ki so bili na obhodu. V gostilni Pri kroni so pričakovali prihod sokolov. Prišli naj bi ob enaindvajsetih. Sprevod je prišel iz smeri mitnice. Na čelu sta korakala Fürstbauer in c.-k. nadporočnik vitez v. Geramb z oddelkom vojske, za njimi so šli sokoli – na levi in desni zavarovani z vojaštvom in žandarji ter za njimi zopet vojska in »*tibo je šel sprevod mimo*«. Ko je množica šla mimo c.-k. okrajnega glavarstva, so sokoli glasno zaklicali »*Živio!*«, to pa naj bi povzročilo, da se je množica iz kavarne Central vsula na ulico in da je prišlo do »*znanege škandala*«. O delu stražnikov v omenjenih dneh je Tax menil, da so opravili svojo dolžnost, da pa bi »*lahko eden ali drugi stražnik vložil malo več energije*«. Navedeno dejstvo je bilo najbolj očitno, ko je neznan »*paglavec*« strgal zastavo z lojtnika. Pred kavarno Central je mestna straža zajela nekaj izgrednikov in jih približno čez uro spustila iz zapora. Na koncu izjave je še pohvalil objektivni nastop stražmojstra Mahra;

- nadporočnika Rudolfa Geramba, ki je poveljeval stotnji in je bil takrat, ko naj bi Fürstbauer spregovoril sporne besede (»*Jetzt fest salutiren, jetzt kommen die da!*«), v neposredni bližini in teh besed ni slišal, kajti Fürstbauer naj bi rekel le, naj gredo hitro mimo, da se bo dobro končalo (»*Nur rasch fort, dann geht alles gut!*«). Zbiranja ljudi med sedmo in osmo uro zvečer ni opazil; šele pol ure pozneje (ob pol devetih) se je zbrala množica na mestnem trgu in Pri zamorcu. Po vrnitvi sokolov iz Žalca na teh krajih ni bilo

³ Verbinc: *Slovar tujk*, str. 537. Pereat izhaja iz perire – latinsko propasti, poginiti, dol, proč s kom ali čim, vrag vzemi ...

veliko ljudi; množica je bila pri kavarni Central. O ravnanju policije ni dal posebne izjave – pripomnil je le, da si je prizadevala obdržati red in mir;

viteza Emila Brassena, pl. Kehldorfa, ki je povedal, da so se sokoli vračali iz Žalca okrog pol devetih zvečer in da pri tem ni opazil nič posebnega. Skupino, ki se je pozneje zbrala pri kavarni Merkur, je stražnik razgnal.⁴

Namestništvo je zadevo predalo mestnemu uradu, da jo razišče in se odloči, ali je potreben sodni postopek.⁵

Mestni urad se je že predtem obrnil na namestništvo s prošnjo, naj mu preda vso dokumentacijo v zvezi s pritožbo Sokola. Zanj naj bi zvedel od okrožnega glavarja.

Mesto je želelo samo reševati sporne zadeve, ki so zadevale medsebojne odnose, ker je želelo zaščititi »avtoriteto in se vnaprej zavarovati pred podobnim nastopom«.⁶

Epilog vseh teh dogodkov je bil dopis, v katerem je mestni urad obvestil okrajnega glavarja dr. Pavla Wagnerja, da so odpustili mestnega stražnika Antona Schlichtinga, med drugim tudi zaradi spornega ravnanja 7. in 8. septembra.⁷

Naslednjih nekaj let večjih nacionalnih nestrpnosti ni bilo, ker tudi prireditelji, ki bi pomenile koncentracijo Slovencev (Slovanov) v Celju in bližnji okolici, Sokol ni organiziral.

Mestni urad je s prepovedmi preprečeval skupinsko delovanje sokolov v mestu, kakor tudi nošenje oznak in uniforme, ker naj bi to spodbujalo nered. Tako je npr. 16. aprila leta 1896 prepovedal sokolom korakanje skozi mesto – ti so namreč načrtovali izlet v Šempeter in so dali vlogo za dovoljenje, da bi iz zbirnega mesta odšli v urejeni skupini po Graški cesti, Rotovski ulici in Ljubljanski cesti proti Šempetru.

Sokoli so se na odločitev mestnega urada pritožili. V pritožbi se sprašujejo, kako bi lahko kršili red in mir s korakanjem v urejeni koloni, in dodajajo, da še nikoli niso dali povoda za nered in ga tudi 3. maja ne bodo.

Zdelo se jim tudi krivično, da Sokol samo zato ne bi smel skozi mesto, ker je bil nekaterim meščanom trn v peti, kajti to dejstvo ne bi smelo biti vzrok za to, da so društvu prepovedali korakanje. Na koncu pritožbe poudarjajo: »Sramota je za mesto,

da ni v stanju zaščititi društvo Celjski Sokol pred izgredi, ki jih je pričakovati iz nasprotne strani ...«.⁸

Omenjeno pritožbo je mestni urad opremil s svojim mnenjem in na koncu dodal, da namestništvo, če pritožbi ugoditi in dovoli sprevod skozi mesto, s svojimi varnostnimi organi ne bo moglo zagotoviti reda in miru, kajti prepoved sloni na utemeljenem prepričanju, da bi prav gotovo nastali podobni nemiri kot so bili leta 1890 in kot posledica številni sodni procesi, pritožbe in natolcevanja.

Mestni urad navaja v obrazložitvi svoje odločitve tudi to: »Nacionalne razmere in nasprotja so se v zadnjem času v Celju znatno zaostri. Nemško prebivalstvo bi videlo v vsakem skupinskem sprevodu Celjskega Sokola demonstracije. Slovenci pa se ne morejo vzdržati, da ne bi vzklicali »Živio« in spopad je neizbežen.«

V nadaljevanju dopisa mestni urad še dodatno utemeljuje svojo odločitev s trditvijo, da nobenemu društvu v kraju z nemško večino ne bi bilo všeč, da bi se po kraju sprehajali ljudje v razpoznavno slovenskih oblekah in prirejali praznovanja.

Svoja utemeljevanja končno sklene z vprašanjem: »Ali ne bi dovoljenje kar samo klicalo po izgredih?«⁹

Namestništvo na pritožbo ni odgovorilo, zato se je društvo pritožilo na ministrstvo za notranje zadeve – v pritožbi pravi med drugim: »Zelo pomembno je, da se mora Celjski Sokol boriti za pravice, ki pripadajo drugim državljanom brez zadržkov. Tako se nam zdi kot bi bil Celjski Sokol kužen in je za njega izrečen kontumac.¹⁰ Če je društvo pravno veljavno, zakaj torej ne more uživati svojih državljanskih pravic. Ne vidimo nobene osnove, da bi zaradi izleta imenovanega društva prišlo do kršitve javnega miru. Sokol ima mnogo inteligentnih članov, ki morajo plačevati davke in tudi ti člani bi želeli v sklopu društva iti na izlet – tako je tudi njim odvzeta ta pravica.«¹¹

Zadeva se je končala na notranjem ministrstvu; odločilo je v prid mestnemu uradu in prepovedalo javni sprevod Celjskega Sokola po mestnih ulicah.¹²

Društvo prav tako ni dobilo dovoljenja za to, da bi lahko njegovi člani, ki so se odpravili 5. julija (istega leta) na izlet v Vojnik, v urejeni skupini korakali skozi mesto.¹³

⁸ ZAC, MOC I, šk. 75.

⁹ ZAC, MOC I, šk. 75.

¹⁰ Zdravstvena zapora proti širjenju nalezljivih bolezni pri živalih – najpogosteje pasji kontumac zaradi stekline; za ljudi se uporablja strokovni izraz za izolacijo karantena.

¹¹ ZAC, MOC I, šk. 75.

¹² ZAC, MOC I, šk. 97.

¹³ ZAC, MOC I, šk. 75.

⁴ ZAC, MOC I, šk. 18.

⁵ ZAC, MOC I, šk. 18.

⁶ ZAC, MOC I, šk. 18.

⁷ ZAC, MOC I, šk. 18.

Tudi zadeva s praporom se je zapletla na mestnem uradu. Celjski Sokol se je odločil, da si tako kot druga sorodna društva omisli prapor, in je zato sprejel ustrezen sklep, o videzu in uporabi društvenega prapora – zastave.

Načrt prapora in vlogo za odobritev so poslali na namestništvo 11. septembra 1896; to je vlogo odstopilo mestnemu uradu, ta pa je odločil, da se, glede »na tukajšnje narodne razmere, raba te zastave javnemu miru in redu ter mirnemu medsebojnemu življenju prebivalstva obeh narodnosti v prid dopustiti ne more. Prepoveduje se torej Društvu nositi to zastavo.«¹⁴

Dejstvo je, da v vlogi vprašanje uporabe zastave sploh ni bilo zastavljeno, ker je bila to v resnici samo prošnja za odobritev načrta za zastavo (prapor), za to pa je bil predpisan enak postopek kot za spremembo (ali sprejem) društvenih pravil. Za te zadeve pa je bilo pristojno namestništvo.

Zastavo si je v skladu s predpisi lahko omislilo vsako društvo, zato je bila prepoved mestnega urada uporabe nečesa, česar društvo še sploh ni imelo, popolnoma nična.¹⁵

Ne glede na navedeno, se je društvo v zakoniitem roku pritožilo na prepoved mestnega urada in obnovilo vlogo za odobritev prapora.

Glede na zakonsko določene časovne roke, ki jih je predpisoval 6. člen zakona o društvih iz leta 1867, je bil v bistvu načrt prapora odobren, ker ga namestništvo po štirih tednih od vložitve prošnje ni prepovedalo.

V pritožbi, s katero je društvo tudi obnovilo vlogo za odobritev (prapora) zastave, na osnovi priložene barvne skice, so poudarili, da njihov »načrt ne obsega nikakršnega izživajočega ali nezakonitega znamenja ali napisa nego je čisto navaden načrt za zastavo, kakršne nosijo in imajo številna telovadna društva po Avstrijskem. Zato se mora ta načrt čisto pravilnim smatrati. Mi spomnimo, da smo po resnem in dobrem preudarku načrt napravili tak, da ne žali nobene politične stranke, nobene narodnosti!

Kar zadeva utemeljitev prepovedi, ki se je našala na morebitno kaljenje reda in miru, je društvo ostro protestiralo in dokazovalo, da od svojega nastanka ni prišlo v spor z zakoni in predpisi in kot tako ni povzročilo nobenega nereda, kajti njegovi člani so bili »sami resni in trezni možje, ki vedo kaj je prav in kaj ne. Pri našem društvu je zastopana vsa inteligenca celjskega slovenstva. Mi torej gotovo ne bomo napravili nikdar kakega nereda. Mogoč bi bil nered le tedaj, ako bi ga napravili drugi ljudje (nasprotniki slovenskega naroda). V tem oziru pa je dolžnost slavnega mestnega

urada, da skrbi pri javnih nastopih za javni mir. Pri tem pa tudi lahko opomnimo, da tudi v Celju pojema fanatika ljudi, ki so svoj čas demonstrirali proti nam in da od našega postanka naprej ni bilo nikakršnih nemirov.«¹⁶

Mestni urad je pritožbo s priloženim spremnim dopisom poslal 16. novembra na namestništvo, to pa je odgovorilo 21. decembra in odobrilo zastavo na osnovi priložene skice.

V zvezi s prepovedjo uporabe zastave na mestnem območju, ki jo je izdal mestni urad in je temeljila na morebitni nevarnosti nacionalnih nemirov, je namestništvo odgovorilo društvu, da o uporabi zastave v javnosti odloča pristojna oblast, na območju katere je predvidena določena prireditelj.¹⁷

Celjski Sokol je blagoslovitev zastave združil z odprtjem Narodnega doma. To je bil za Slovence velik praznik, zato so pričakovali številno udeležbo sorodnih in drugih društev. Sokol naj bi jih dostojno pričakal in pospremil skozi mesto do Narodnega doma.

Blagoslovitev zastave naj bi bila 8. avgusta na Lanovžu. Že dober mesec pred prireditvijo (4/7-1897) je Sokol vložil prošnjo za odobritev sprevoda društev od železniške postaje po Kolodvorski in Rotovski ulici do Narodnega doma 7. in 8. avgusta in 8. avgusta sprevod vseh društev z razvitimi prapori od Narodnega doma po Ljubljanski cesti mimo hiše dr. Serneca in mimo bolnišnice, po Gizelini cesti na Lanovž in nazaj.

V vlogi še navaja, da glede na to, da je mestni urad 26. junija dovolil tujemu (nemškemu akademskemu pevskemu) društvu sprevod po »celem« mestu, ne vidi ovire, da domače društvo ne bi dobilo dovoljena za sprevod po navedenih ulicah.¹⁸

Mestni svetniki so zahtevali od mestnega urada, da »naredi vse potrebne korake«, da prepreči slavnostne sprevode 7. in 8. avgusta skozi mesto. Vlogo je podpisalo enajst svetnikov.¹⁹

Mestni urad je vlogo društva obravnaval in 10. julija sprejel odlok št. 6120, s katerim je prepovedal javni sprevod z utemeljitvijo, da so narodne razmere v Celju tako zaostrene, da je velika nevarnost kršitve javnega reda in miru.²⁰

Na prepoved se je Celjski Sokol pritožil in ztrdil, da še nikoli niso dali povoda za kršitev javnega reda in miru, kajti odbor je vedno skrbel za red in sokoli so se obnašali spodobno in niso iz-

14 ZAC, MOC I, šk. 76.

15 ZAC, MOC I, šk. 76.

16 ZAC, MOC I, šk. 76.

17 ZAC, MOC I, šk. 76.

18 ZAC, MOC I, šk. 79.

19 ZAC, MOC I, šk. 79.

20 ZAC, MOC I, šk. 79.

zivali preprirov. V nadaljevanju so našteali kar nekaj protislovij,²¹ s katerimi so utemeljevali pravico do javnega sprevoda.

Pritožbo je mestni urad opremil z obrazložitvijo prepovedi, v kateri je dokazoval, da se nacionalna nasprotja ne umirjajo, ampak zaostrejejo, da je večina celjskega prebivalstva nemške narodnosti in da bi morali, če bi hoteli zagotoviti red in mir, poskrbeti, da ne bi bilo niti najmanjšega nemira – tako bi za zaščito prebivalstva potrebovali okrepjeno mestno varnostno službo, orožnike in vojsko.²²

Zaradi političnih razmer na prelomu stoletja v Celju se je mestni urad upravičeno bal koncentracije slovenskih in slovanskih društev v Celju, zato je prosil namestništvo, da mu odobri vojaško pomoč, kajti z varnostnimi organi, ki jih je Celje imelo, si niso upali zagotoviti reda in miru – prosili so za vojaško pomoč, in sicer za stotnijo pešcev ali dve stotniji deželne brambe; vojska naj bi bila pripravljena na morebitno posredovanje oba prireditvena dneva.²³

Dejavnost sokolov je bila vedno pod budnim očesom mestne straže – tako je tudi dogajanje 19. junija leta 1898 budno spremljal stražmojster F. Mahr, ki je mestnemu uradu poslal obširno prijavo, v kateri je poročal, da so na nedeljo 19. junija sokoli v družbi s slovenskimi društvi iz Celja organizirali (neprijavljen) izlet v Šentjur.

V poročilu navaja Mahr, da se je omenjenega dne pred prihodom sokolov zbralo približno sto pripadnikov drugih slovenskih društev (večinoma članov Slovenskega delavskega podpornega društva) pred Narodnim domom; tam so čakali na sokole, razvili zastavo in se »deloma skupinsko premikali«. Mahr in stražnik Simon Kalischigg sta šla tja in zahtevala, da zvijejo zastavo in se razidejo, »kar ni skoraj nič zaleglo in so do odhoda na železniško postajo zbuvali pozornost«.

Po trinajsti uri je prišlo na zbirno mesto še štirideset sokolov v društvenih oblekah in ob štirinajstih so se vsi skupaj napotili na železniško postajo.

Namesto ob enaindvajsetih, kot je bilo predvideno, so se vračali šele po dvaindvajseti uri. Ko je vlak je pripeljal na postajo, so se slišali glasni klici: »Živio!« Pred postajo se je zbralo večje število ljudi, vendar nemirov ni bilo, ker so izletniki (bilo naj bi jih približno dvesto) mirno in v skupini odšli do Narodnega doma, tam pa so se začele težave –

povzročili so jih izletniki, kajti, kot navaja Mahr: »Če bi izletniki tudi v Narodni dom mirno vstopili, ta večer ne bi prišlo do motenja javnega reda in miru, kar pa niso naredili ampak so demonstrativno vzklíkali »Živio!« tako, da se je lahko slišalo po celem mestu in naravna posledica tega je bila, da se je na Trgu cesarja Franca Jožefa zbralo 40–50 Nemcev, ki so demonstrirali z glasnim zvižganjem in klici »Pereat!«.

Stražmojster F. Mahr in stražniki Simon Kalischnigg, Franc Butschar in Franc Michelag so pristopili k Slovincem in odločno zahtevali, da se razidejo ali odidejo v Narodni dom. Slovenci se niso uklonili in so predlagali, naj se najprej razidejo Nemci.

Ali so stražniki poskušali kaj doseči pri Nemcih, poročilo ne pove. Duhovi se niso pomirili niti, ko je prišel stražnikom na pomoč c.-k. okrajni žandar s tremi sodelavci, ki se je pripeljal z istim vlakom iz Šentjurja kot izletniki.

Prostor pred Narodnim domom je uspelo sprazniti šele vojaški obhodni straži, ki je razgrajajoče razgnala z naperjenimi bajoneti.

Iz poročila je možno razbrati, da je vojska nastopila samo proti Slovincem, kajti Nemci naj bi se »po opominu podpisanega razšli«.

Poročevalec ugotavlja na koncu, da so omenjeno noč slovenski izletniki z izzivanjem sprožili nered in kršili javni red in mir.²⁴

Koliko je bilo sploh potrebno »izzivati« celjske »Nemce«, da so nastopili proti Slovincem, nam kažeta poročila župana in mestnega urada o dogodkih, ki jih je sprožila vest, da prihajajo v Celje sokoli iz Ljubljane in po izjavah poročevalcev sodeč »sramotilni« članek v *Domovini* 28. julija in 4. avgusta.

V ponedeljek, 7. avgusta, so se razširile govornice, da pridejo z večernim vlakom – ob enaindvajsetih – v Celje sokoli iz Ljubljane. Celjski Nemci so se zato začeli zbirati na Bismarkovem trgu pred železniško postajo in do prihoda omenjenega vlaka se je zbralo kakšnih sto pripadnikov nemškega prebivalstva različnega stanu. Ker z vlaka ni stopil noben sokol, se je množica napotila po Kolodvorski ulici v mesto in na križišču pred kavarno Merkur začela prepevati »Wacht am Rhein« – to je kazalo demonstrativno naravo. Kmalu so začeli prihajati še drugi somišljeniki in množica se je večala iz minute v minuto, dokler ni štela dvesto do tristo oseb. Ljudje so se, prepevaje nemške ljudske pesmi, pomikali proti Trgu Franca Jožefa do Narodnega doma, tam pa so »sramotilno in ogorčeno« vpili proti stavbi.

²¹ ZAC, MOC I, šk. 79.

²² ZAC, MOC I, šk. 79.

²³ ZAC, MOC I, šk. 79.

²⁴ ZAC, MOC I, fasc. 83.

Manjša skupina, oborožena s palicami, je odšla do Narodnega doma in razbijala po vratih ter ob tem razbila manjšo šipo. Na čelu sprevoda je bil knjigovodja Celjske tiskarne Albert Richa. Posredovali so stražniki Franc Zintauer, Franc Michelag in Karel Urch. Uspelo jim je odvrniti skupino od vrat.

Ker demonstranti niso dobili odziva s slovenske strani, je skupina nadaljevala pohod po Gledališki ulici in Schilerjevi cesti ter se ustavila pred slovensko Zvezno tiskarno in nadaljevala hrupne demonstracije, a tudi te niso imele odmeva, kajti vrata in okna tiskarne so bila tesno zaprta in zdelo se je, da v stavbi ni nikogar. Zato se je množica napotila proti Glavnemu trgu, Gosposki in Šolski ulici. Ustavila se je pred tamkajšnjo nemškoslovensko nižjo gimnazijo ter žaljivo in sramotilno vpila tako proti gimnaziji kot proti stanovanju slovenskega odvetnika dr. Kukovca, ki naj bi bil avtor članka v Novi dobi. Ker tudi tu zbrani niso dosegli zaželenega učinka, so se ponovno napotili pred Narodni dom. Tam jih je pričakalo približno petdeset Slovencev z glasnim »Živio!«

Ko se je večja, očitno zelo razjarjena skupina demonstrantov napotila proti Slovincem, so posredovali: Fürstbauer, stražmojster Franc Zintauer in stražniki Franz Michelag, Josef Gratschner in Karel Urch, ki so sledili demonstrantom. Uspelo jim je preprečiti neposredni spopad in potisniti Slovence proti veži Narodnega doma. Med skupinama je še naprej vladalo močno razburjenje, ki se je stopnjevalo in kazalo v divjem vpitju in zmerjanju.

Vse pa le ni ostalo samo pri zmerjanju, kajti uradno poročilo navaja, da sta kar na lepem z balkona nad vrati Narodnega doma pljusnili čista in umazana voda, v kateri naj bi bili kuhinjski odpadki. Množico je to tako razburilo, da se je zagnala proti vhodnim vratom, a so bila zaklenjena. Nato so z oken in verjetno tudi balkona prileteli še drugi predmeti, kot npr. palica za oknice, prazen škaf in nekaj za pest debelih kamnov – te kamne so demonstranti »vrnilo« in tako razbili nekaj šip. Poškodovanih ni bilo, od demonstrantov je bil »skopano« Albert Richa, od stražnikov pa Franc Michelag, ki ga je zadel tudi kamen; kamen je zadel tudi stražnika Jožega Gratschnerja. Po ostrem posegu varnostnih organov so demonstranti odšli proti kavarni Merkur in se razšli.

Poročilo končuje poročevalec z ugotovitvijo, da je bila preiskava, ki naj bi odkrila, kdo je metal kamenje, neuspešna in da jo bodo nadaljevali.²⁵

Županovo poročilo je veliko krajše in se v bistvu omejuje na ugotovitev, da je demonstracije izzval članek v *Domovini*, ki je »razdražilo« Celjane. Župan je menil, da bi se demonstracije končale mirno, če demonstrantov ne bi polivali in obmetavali; tako so namreč demonstranti prišli do kamenja in razbili nekaj stekel. Na koncu poročila ponovno opozarja na odgovornost slovenskega časopisa; to naj pri preiskavi vsekakor upoštevajo.²⁶

Leta 1900 se je Celjski Sokol pripravljal na praznovanje desete obletnice delovanja in svoj namen prijavil mestnemu uradu, ki je po prejetju slavnostnega programa (prihod gostov, slavnostna maša pri sv. Jožefu v občini Celje – okolica, izlet na Teharje, koncert v Narodnem domu), prepovedal v mestu vse dejavnosti, povezane s praznovanjem, in posebej poudaril, da so 15. avgusta prepovedani krašenje hiš z zastavami, nošenje društvenih oblek in narodnih simbolov in zagrozil, da bo kršilce kazensko preganjal.²⁷

Društvo se je na prepoved mestnega urada pritožilo in zahtevalo enake pravice, kot so jih imela ostala društva s sedežem v Celju, kajti nemogoče se jim je zdelo, da niti na Narodni dom ne smejo obesiti državne zastave in slovenske tribarvnice. Prepoved je bila toliko nejasna, da so se člani društva upravičeno spraševali, ali velja samo za slovensko ali tudi za državno zastavo.

Kar zadeva prepoved nošenja društvenih oblek, so sokoli zagovarjali stališče, da imajo tako avstrijski državljani kot vsak drug človek, pravico, da se oblečejo tako, kot sami želijo – to naj bi logično pomenilo, da lahko tudi društveno uniformo oblečejo brez posebnega občinskega dovoljenja, in to kjerkoli in kadarkoli. Sokoli so poudarjali, da gre v Celju mestni urad že tako daleč, da jim predpisuje, kako se morajo oblačiti, »glede na javni red in mir ...«.

V pritožbi navajajo tudi, da je sklicevanje političnih nasprotnikov nemške narodnosti na nered in nemire brez osnove, kajti dejstva, tako sodni akti kot dogodki v letih 1890, 1897, 1898 in 1899, pričajo, da so nemire povzročali ljudje iz nižjih družbenih slojev, ki niso bili tuji tako upravnim kot tudi sodnim oblastem, in krivično se jim zdi, da bi bili prav zaradi teh ljudi člani Sokola ob svoje osnovne pravice.

Ob vseh teh dogodkih so si sokoli upravičeno postavljali načelno vprašanje, ali ni že samo dejstvo, da so v Celju Slovenci, moteče za javni red in

²⁵ ZAC, MOC I, šk. 21.

²⁶ ZAC, MOC I, šk. 15.

²⁷ ZAC, MOC I, šk. 89.

mir, kajti občutek so imeli, da samo njihov obstoj razlagajo kot izzivanje.²⁸

Na pritožbo je namestništvo odgovorilo 29. julija in zato, da bi zaščitilo javni red in mir, prepovedalo praznični program pod točkami 1, 2, 3 in 5.

Celjski Sokol se je na prepoved pritožil na ministrstvo za notranje zadeve. V pritožbi se je skliceval na dejstvo, da ni »nikoli imel opravka s sodnimi oblastmi« zaradi kršitve javnega reda in miru, kot dokazujejo pravno veljavni kazenski spisi, iz katerih je zvidno, da je nemire navadno izzvala peščica »svojati nemške narodnosti iz nižjih socialnih slojev«, ki je nekatere goste, pri tem tudi dame niso bile izjema, napadala s kamni in palicami ter pljuvala po njih, kajti v Celju so bile takšne razmere, da je že samo druženje Slovencev spodbudilo izgrednike k izživljanju.

Tudi v tej pritožbi opozarjajo na neučinkovitost celjskih varnostnih organov in kot primer navajajo, da ti tudi 10. avgusta leta 1899 »niso videli« skupine desetih izgrednikov, ki je »v miru« uničevala nepremičnino dr. Serneca.

Kaže tako, kot da mestna oblast pravzaprav ni imela moči ali pa ne volje, da bi obračunala z drhaljo, ki je namerno delala nered, kadar je šlo za slovenske prireditve; praznovanja »nemških« društev in nemške družabne prireditve so vedno potekala brez posebnih nemirov.

Sokoli ugotavljajo, da je žalostno in v nasprotju s pravnimi predpisi, da so Slovenci kaznovani za nered, ki jih je povzročala poulična drhal, kajti mestni oblasti naj bi zadostovala že najmanjša možnost za predvidevanje, da bo poulična drhal povzročala nemire, in že je imela razlog, da prepovede Slovincem prireditev in tako na najpreprostejši način reši problem.

Tako Sokoli ugotavljajo, da slovenski narod v Celju ne more niti pomisliti na uživanje vseh tistih pravic, ki so bile z ustavo zagotovljene narodom monarhije in da je to mogoče sklepa tudi na osnovi obravnavanih prepovedi. Nekako bi sokoli še razumeli, da jim je prepovedano praznovanje na prostem, nikakor pa se niso mogli strinjati s tem, da so jim prepovedali koncert in slavnostno kosilo v veliki dvorani Narodnega doma.

V pritožbi med drugim navajajo: »Torej celo za zaprtimi vrati ne pridemo Slovenci in naši gostje do svoje žlice juhe in kozarca vina, niti ne smemo, celo v zaprti dvorani, poslušati glasbe. – Ta prepoved je popolnoma nezaslišana. Da bi banket in koncert, ki ga ne more

poslušati noben celjski ulični razgrajaj, ne glede na to, da je pod streho in v neposredni bližini vojaškega skladišča, vplival na javni red in mir, kaj takšnega si ni mogoče niti zamisljati. S to odločitvijo se je zgodilo več kot si človek lahko predstavlja, da se lahko zgodi – prepovedano je bilo celo tisto, kar podpisani odbor Celjskega Sokola sploh nima v programu in sploh ni v domeni društev, in sicer odločanje glede nošenja nacionalnih simbolov in izobešanja zastav. Sprašujemo se, kako lahko Celjski Sokol komurkoli, ki ni član društva prepovedi nositi nacionalne simbole ali kako naj prepreči temu ali onemu lastniku hiše, da izobesi zastavo ali venec. Celjski Sokol lahko vpliva samo na svoje člane in nikakor ni njegova dolžnost, da bi hodil po ulicah in trgih mimoidočim narodne oznake z obleke ali hodil od hiše do hiše in snemal zastave ...«.

Sokoli so zahtevali razveljavitev obeh prepovedi in sprejetje predloženega programa ter zagotovitev reda in miru med praznovanjem.²⁹

Društvu tudi naslednja leta niso dovolili skupinskega nastopanja v mestu. Pri obvestilih društva o prireditvah v okoliških krajih je mestni urad pazil na to, da je jasno povedal, da v mestu sokoli in sokolske oznake niso dobrodošli – tako je mestni urad sporočilo o skupinskem izletu društva 25. avgusta leta 1901 na Ljubecno »vzel na znanje«, hkrati pa zaradi zaščite javnega reda in miru prepovedal skupinsko nastopanje društva in razvitje prapora na mestnem območju.³⁰

Nemiri so bili ponovno v nedeljo, 8. septembra leta 1901, ko se je skupina celjskih sokolov v družbi članov nekaterih drugih slovenskih društev vračala iz izleta v Šentjurju. Nekaj minut po enainvajseti uri je pripeljal vlak na postajo, tam pa je izletnike pričakala večja skupina ljudi, ki so na posamezne klice »Živio!«, odgovarjali s »Heil!« in »Abzug!«.

Slovenskim izletnikom je, ko so zapuščali železniško postajo, sledila skupina, ki jih je pričakala na peronu, vendar neredov ni bilo, ker so skupino stražniki še pravočasno razgnali.

Slovenci – bilo naj bi jih približno petdeset v skupini – so se napatili pred Narodni dom, se ustavili in vzklikali »Nazdar!« in »Živio!« Potem je prišlo iz bližnje gostilne kakšnih trideset nemških gostov, ki so vzklikali »Heil!« in »Abzug!« Položaj se je tako zaostрил, da sta si bili skupini že manj kot štirideset korakov narazen, zato so posredovali stražniki F. Mahr, Franc Michelag, Jakob Posnitsch in Anton Gollob in poskušali pomiriti obe skupini. Pri tem je bil aretiran Albin Anderwald, trgovski pomočnik pri Antonu Kolencu, ker naj ne bi hotel

²⁹ ZAC, MOC I, š. 89.

³⁰ ZAC, MOC I, š. 93.

zapustiti ulice. Pri stražniku Jakobu Posnitschu sta poskušala doseči njegovo izpustitev trgovska pomočnika pri Karlu Vaniču Ivan Kobilca in Pustoverh, vendar neuspešno. Pustoverh se je s tem sprijaznil, Kobilca »pa je težil še naprej«. F. Mahr mu je zagrozil z zaporom in ker niti na tretje opozorilo Kobilca ni zapustil prostora, so tudi njega aretirali in naslednji dan ob sedmih oba spustili. Po mnenju poročevalca je bil Kobilca »nekoliko vinjen«. ³¹

Prav tako je mestni urad prepovedal, da bi šli celjski sokoli 6. julija 1902 ob dveh popoldne skupinsko v društvenih oblekah in z razvito zastavo po mestnih ulicah – od Narodnega doma po Ljubljanski cesti na Wokaunov trg in po Gizelini cesti do okrajne ceste ter po njej na Ostrožno do gostilne pri Zagodetu, kjer so imeli veselico.

Okrajno glavarstvo je, kolikor je bilo v njegovi pristojnosti, prireditve dovolilo, a z opozorilom, da je za dejavnost društva na območju mestne občine, odgovoren mestni urad – tako za nastopanje kot tudi za plakativanje. ³²

Da bi prepovedal skupinsko nastopanje Sokola v društvenih oblekah, mestni urad ni našel nobenega vzroka le 1. aprila leta 1903, ko je šlo za udeležbo na pogrebu, na katerem se je Celjski Sokol poslovil od svojega dolgoletnega člana dr. Hinka Sukljeta in je v bistvu napovedal skupinski pohod skozi mesto in udeležbo na pogrebu le zato, ker naj bi komisar H. Strgar obljubljal, da bo Sokolu preprečil skupinsko udeležbo na pogrebu.

Med drugim piše v obvestilu: »Opozarjamo slavni mestni urad, da naše društvo ni politično, ampak telovadno, in da se udeležijo pogreba edino le iz pietete, ker je bil pokojni član društva od časa njegovega obstanka do sedaj in njegov večletni odbornik. Slavni mestni urad naj vzame to na znanje.«

Mestni urad je samo pripisal, da je seznanjen in spis odložil. ³³

Nekoliko večji neredi so bili ponovno 4. avgusta 1907. Sokol je organiziral praznovanje v Žalcu in dopoldne je prišlo približno štirideset sokolov iz drugih krajev na zbirno mesto v Celju v Narodnem domu. Pridružilo se jim je še dvajset domačih sokolov. Skupno so nato odšli na železniško postajo – od tod so se s posebnim vlakom odpeljali v Žalec. Po dvajseti uri, ko so se sokoli vračali iz Žalca, niso opazili nikogar na ulici, ki bi jih pričakal ali vznemirjal.

Župan je namreč že dan pred prireditvijo odredil, da je zaradi možnosti kaljenja javnega reda in miru potrebno preprečiti tujim sokolom dostop v mesto in tudi določil ekipo, ki bo poskrbela za izvajanje odredbe.

Zadnji udeleženci so se vračali iz Žalca okrog pol polnoči; bilo naj bi jih okrog štiristo – med njimi tudi približno sto sokolov, in sicer šestdeset tujih in dvajset domačih.

Pri prihodu vlaka so se slišali klici »Živio!« in »Nazdar!« V tem času se je pred železniško postajo zbralo nekaj celjskih Nemcev. Slovenski udeleženci so mirno zapustili železniško postajo in šli prek Bismarkovega trga po Kolodvorski ulici. Pred njimi je šel odvetniški kandidat dr. Ludvik Sticker z ženo Marijo in »nepoznano damo«, ki sta ga peljali pod roko, kajti »izgledalo je, da je prilično pijan«. V bližini slaščičarne Zamparutti je Sticker zaklical »Živio!« Stražnik Jakob Zapparotti, ki je bil v bližini, je takoj posredoval in do kavarne Merkur, ko je Sticker ponovno zaklical »Živio!« in »Nazdar!«, je bil mir. Vzklikanju so se pridružili za njim prihajajoči izletniki. Klici so vspodbudili več gostov iz kavarne Merkur, da so se podali na ulico in zgodil se je »nepomembna« spopad, ki ga je uspelo navzočima stražnikoma pomiriti; potem so prispeli še preostali udeleženci in vzkliki: »Živio! Nazdar! Slovensko Celje!« so sprožili tako burno reakcijo, da ji stražniki niso bili kos. Začelo se je medsebojno obračunavanje, a v njem naj ne bi bilo poškodovanih, kajti poročilo navaja, da nobeden od udeležencev tega »spopada« ni prijavil telesnih poškodb in »teh tudi zaradi posredovanja stražnikov ni smelo biti«. Končno se je vihra polegla in slovenski gostje so lahko mirno odšli.

Da medsebojno obračunavanje le ni bilo tako nedolžno, lahko razberemo iz stražnikovega poročila o »izgubljenih in najdenih« osebnih predmetih.

Zlati nanosnik, ki ga je na kraju dogodka »izgubil« (»mu ga je nekdo strgal z obraza«) pravnik dr. Ivan Zabukoschek, je naslednje jutro našel stražnik in mu ga vrnil. Sokolsko čepico, ki so jo sneli z glave Jožetu Zabukošku, sinu krojaškega mojstra z enakim imenom, je našel Ivan Leskoschek, dninar z Brega (občina Celje okolica), ki je v tistem času prišel iz kavarne Ivana Krobatha in bil priča dogodkom, ki so sledili (slišal je tudi, da je nekdo v skupini rekel: »Nemški pesi«, je lastnik naslednji dan dobil nazaj). ³⁴

Precej papirne vojne so povzročile leta 1910 priprave na slavnostno otvoritev sokolskega doma,

³¹ ZAC, MOC I, šk. 93.

³² ZAC, MOC I, šk. 95.

³³ ZAC, MOC I, šk. 97.

³⁴ ZAC, MOC I, šk. 117.

zgrajenega v Gaberjah v občini Celje – okolica. Celjski Sokol je že 20. januarja obvestil okrajno glavarstvo, da bo 14. in 15. avgusta organiziral sokolski zlet v Gaberje in da se ga bodo udeležili vsa slovenska sokolska društva, zveza hrvaškega Sokola, češka sokolska zveza in fruškogorska župa srbskih Sokolov. V vlogi navajajo, da bodo poskrbeli, kolikor je v njihovih močeh, da ne bo kaljenja javnega reda in miru in prosijo, »da skrbe slavne c. kr. politične oblasti za zgodostne varnostne ukrepe. Pripominjamo, da se vrši celi zlet izven mesta Celje, in sicer v občini »Okolica Celje«. Mesto Celje pride v poštev le toliko, kolikor bodo zunanji gosti prihajali na zlet po železnici ...«.³⁵

Dodatno so zgoraj navedenemu dopisu priložili program; z njega je vidno:

- da se bo slavlja udeležilo približno tisoč sokolov »v krojih« (uniformah);
- da bodo gostje predvidoma prispeli z vlaki;
- da bodo telovadne prireditve na travniku Petra Majdiča na Spodnji Hudinji, kjer je bilo včasih vojaško vadišče;
- da bo slavnostni spored obsegal javne telovadne in tekmovalne nastope ter da se bo začel 14. avgusta ob šestih zjutraj s tekmo in končal ob enajstih, sledil mu bo slavnostni sprevod in ob dvanajstih odprtje Sokolskega doma; popoldne, od štirinajstih do devetnajstih, naj bi bili javni nastopi telovadcev in potem ljudsko slavje pri Sokolskem domu;
- da bodo gostje prenočevali v skupnih stanovanjih zunaj mestnega področja in bo v mestu nastanjenih le nekaj predstavnikov tujih sokolskih zvez, ki bodo prenočili pri slovenskih družinah ali v hotelih;
- da bodo gostje odšli deloma že 14. avgusta zvečer in deloma 15. avgusta popoldne.

Tudi v tem dokumentu poudarjajo, da prireditve nima »prav nobenega demonstrativnega namena« in da bodo Sokoli po svojih močeh storili vse za vzdrževanje javnega reda in miru.³⁶

Mestnemu uradu je društvo že 30. marca prijavilo prihod večjega števila gostov, ki bodo prišli z vlakom in bodo zato »prisiljeni iti« skozi mesto do prireditvenega prostora, in ga hkrati prosilo, da bi v skladu s svojimi pooblastili poskrbel za osebno varnost gostov in preprečil neljube dogodke in izpade celjske drhali. Žal mestni urad prijave kot take ni »pravilno razumelo« in je slavnostni spre-

vod (!?) z železniške postaje v mesto prepovedal. Društvo se je pritožilo, kajti v tem primeru nikakor ni šlo za organizirane sprevođe skozi mesto, ampak za prihode posameznih gostov ali skupin, ki naj bi glede na vozne rede prihajali ob različnih urah in društvo jim je na ta način želelo zagotoviti varen prihod na prireditveni prostor.³⁷

Omenjeno pritožbo so obravnavali na seji mestnega odbora 8. julija in podali obrazložitev, da se odredba o zagotovitvi javnega reda in miru nanaša tudi na nemško prebivalstvo in zato razumejo pritožbo kot neutemeljeno.³⁸

Sledila je pritožba na namestništvo, mestni urad pa je priložil obrazložitev prepovedi javnega sprevođa in poudaril, da gre pri omenjenih prihodih gostov za zaključene skupine ljudi, ki bi lahko ogrožale javni red in mir ter je njihovo navzočnost oziroma dejavnost potrebno po društvenem zakonu dati v presojo pristojni politični oblasti – torej v tem primeru mestnemu uradu.

Pri omenjeni prireditvi naj bi bilo sporno to, da naj bi na železniški postaji v Celju izstopilo približno tisoč ljudi, večinoma oblečenih v društvene obleke, ki bi šli v manjših ali večjih skupinah skozi mesto; to naj bi dajalo vtis sprevođa v smislu društvenega zakona. Ker je šlo še za slovanske goste, naj bi obstajala možnost kršitve javnega reda in miru.

V vlogi poudarjajo, da se je nacionalna nestrpnost med narodoma v Celju še bolj zaostila po ljubljanskih dogodkih leta 1908 in da po Celju krožijo govornice, da bodo nižji sloji ljubljanskega prebivalstva v sokolskih oblekah prišli v Celje in ponovili septembrske dogodke.

Mestni urad je bil mnenja, da je ob tako številnem nastopu sokolov spopad neizbežen, in zanj ne more prevzeti odgovornosti, zato je prosil namestništvo, da bi mu priskočilo na pomoč pri vzdrževanju reda.

Najugodnejše za mestni urad bi bilo, ko bi oblast praznovanje prepovedala. Ker pa je izgledalo, da se to ne bo zgodilo, je mestni urad ponovno opozoril, da bo ob morebitnem vseslovanskem sokolskem praznovanju v Gaberjah 14. in 15. avgusta vztrajal pri prepovedi nošenja narodnih in društvenih oblek ter oznak v mestu in da bo vsakemu, ki se bo pojavil na železniški postaji v društveni obleki ali z društvenim znakom, onemogočil stopiti na mestna tla.

35 ZAC, MOC I, šk. 133.

36 ZAC, MOC I, šk. 133.

37 ZAC, MOC I, šk. 133.

38 ZAC, MOC I, šk. 133.

Kot nadaljnji razlog za neprimernost predvidene praznovanja navaja še, da je prireditveni prostor v predmestnem naselju Gaberje v neposredni bližini državne ceste, ki pelje od trnoveljskega mostu do vojašnice deželne brambe in predstavlja ločnico med mestno in okoliško občino ter da na obravnavanem območju ni – razen Sokolskega doma in hiše mesarja Plevčaka – slovenskih hiš; na obeh straneh državne ceste – tako na okoliški kot na mestni – so, trdi mestni urad – hiše, v katerih živijo Nemci.

Navedena dejstva so po mnenju mestnega urada predstavljala dejansko nevarnost za javni red in mir v neposredni bližini prireditvenega prostora, kajti: »Državna kakor tudi Graška cesta sta najdaljši prometnici v mestu in prebivalci obeh imajo pravico, da jih zaščitita mestna varnostna služba; na mestni strani ležeča polovica državne ceste je v pristojnosti varnostne policije, druga polovica pa c.-k. orožništva.

Pri množici in spopadih, ki jih običajno ni možno omejiti na določeno stran ceste, je takšno krajevno upoštevanje pristojnosti nemogoče in ni izključeno, da bi prišlo do spora glede pooblastil med varnostno službo in orožništvom.

Na tej osnovi, misli mestni urad že danes, da bi bilo potrebno ponovno proučiti vse slovansko praznovanje na naseljenem območju, v neposredni bližini mesta, kajti ob sokolskih praznovanjih v Celju, leta 1890 in 1896, slovenskem pevskem slavlju leta 1898 in končno pri tako imenovanem češkem izletu leta 1899, je prišlo do krvavih spopadov, kjer tudi orožništvo in vojska nista zadostovali.«

Mestni urad je na osnovi navedenih dejstev izrazil željo, da bi zaradi zaščite javnega reda in miru prepovedal vse slovansko slavje v Gaberjah.³⁹

Namestništvo je mestnemu uradu odgovorilo, da gre v bistvu za nično zadevo, kajti društvo ni prijavilo slavnostnega spreveda skozi mesto, ampak samo prihod gostov v društvenih oblekah, ki naj bi šli skozi mesto; v tem primeru mestne oblasti niso bile pristojne odločati o dovoljenju, ker prijavljena hoja skozi mesto ni imela narave slavnostnega pohoda udeležencev.⁴⁰

Na to odločitev namestništva je mestni urad odgovoril, da gre v tem primeru za lokalno policijsko omejitev gibanja, ker je potrebno zagotoviti osebno varnost ter red in mir. Po njegovem mnenju bi bilo potrebno upoštevati, da je praznovanje nemogoče v celoti izločiti z mestnega območja, kajti številni udeleženci bodo morali iti skozi Celje, da bi prišli na kraj prireditve; hkrati naj bi bilo iz časopisov razvidno, da si jih večina želi ogledati Celje – »gostje

naravnost zahtevajo, da ob tem obiščejo lepo mesto ob Savinji«, da gre za največje slovansko praznovanje vseh časov na spodnjem Štajerskem – v vseh člankih in objavah naj bi poudarjali, da gre za Sokolski dom v Celju (*»Sokolski dom in Cillia«*) in praznovanje na vročih celjskih tleh (*»auf dem heißen Boden Cillis«*).

Z navedenim so po mnenju mestnega urada poudarjali slovensko naravo celjske okolice in domovinsko pravico Slovencev v Celju.

Praznovanje *»vse Slovenije«* naj bi bilo načrtno postavljeno v čas predvolilnih priprav v občini Celje – okolica, kjer je šlo za prevlado ene oziroma druge narodnosti v občinskem svetu. Glede na to, opozarja podpisani, da so narodna čustva tako v enem kot v drugem taboru do skrajnosti napeta in bi lahko že najmanjše izzivanje imelo posledice, ki bi dosegle nevarne razsežnosti.

Mestni urad poudarja, da ne razmišlja nacionalistično in da so tudi njegove odredbe brez vsakršnih nacionalnih teženj.

V želji, da ne bi bilo nemirov, predlaga da omejeno praznovanje ne bi bilo v celjski okolici, če pa že bo, zahteva, da bo pravočasno poskrbljeno za varnost in okrepitev mestne varnostne službe.⁴¹

Spisom, ki so spremljali priprave na praznovanje, se je pridružilo tudi poročilo mestne straže o nedovoljenem plakatiranju; večja plakata sta bila nameščena na oknih, obrnjenih proti ulici, manjša pa sta visela nad točilno mizo. Natakarkar in njegova žena sta povedala, da je plakate 26. julija dopoldne namestil tajnik sokolskega društva po navodilu Posojilnice, lastnice stavbe. Pri odstranitvi plakatov je bil navoč Jožef Smertnik, predsednik sokolskega društva.⁴²

Svoje mnenje je podal tudi celjski župan; poudaril je, da gre za predvolilno propagando in *»da je vse slovansko sokolsko praznovanje mišljeno kot demonstracija proti nemškemu prebivalstvu v Celju«*.

Deželni odbor je župan opozoril še na *»splošno znano dejstvo«*, da so vsi dotedanji nemiri in spopadi v Celju nastali le ob praznovanjih, pri katerih je bila navzoča koncentracija *»slovanskega elementa«*.⁴³

Okrajno glavarstvo Celje je 6. avgusta izdalo razglas v nemškem in slovenskem jeziku: *»Da se zabranijo izgredi in se lažje vzdržijo javni mir in red povodom sokolske slavnosti, ki jo priredi Celjski Sokol v Sokolskem domu v Gaberjih odredi tukajšnje Okrajno glavarstvo v smislu § 7 cesarske naredbe z dne 20. aprila 1854, državnega zakonika št. 96, da morajo biti vse*

³⁹ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴⁰ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴¹ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴² ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴³ ZAC, MOC I, šk. 133.

gostilne in kavarne v Gaberjih in na Spodnji Hudinji v nedeljo 14. avgusta ob 9. uri zvečer zaprte. Iz enakih nagibov prepove se tudi zbiranje ljudstva na javnih cestah, potih in prostorih v navedenih krajih kakor tudi v Štorah in na Teharjih od 14. do 15. avgusta opoldne.

Prestopki te prepovedi kaznovali se bodo po 11§ navedene odredbe z globo od 2 do 200 K oziroma z zaporom od 6 ur do 14 dni.⁴⁴

Slab teden po prvemu razglasu je bil objavljen drugi: »Ker se bo vršila v nedeljo 14. avgusta t. l. v občini Celje – okolica sokolska slavnost, in se je pri tej izogniti vsakemu povodu, kateri bi znal obstoječe razdraženo razpoloženje in razvnetje prebivalstva zvišati, prepove c. k. okrajno glavarstvo v smislu § 7 cesarske odredbe z dne 26. aprila 1854, dež. zak. št. 96, v celih krajnih občinah Celje – okolica, Teharje in Sv. Lovrenc pri Prožinu streljanje z možnarji ter vsako enako slovesno streljanje v času od 13. avgusta 1910 opoldne do 15. avgusta 1910 opoldne iz vzrokov javnega miru in reda.«

Navedena je kazen na enaki podlagi in v isti višini kot pri predhodnem razglasu.⁴⁵

Zaradi odredbe mestnega urada št. 7226, izdane 18. junija, s katero je ta prepovedal nošenje društvenih znakov in društvenih oblek, pa tudi narodnih oznak, ter zbiranje v skupine, večje od petih oseb, na celjskih cestah in ulicah, je bil Celjski Sokol prisiljen urediti prihod gostov tako, da bi se v celoti izognili mestnemu območju, se peljali z vlakom do železniške postaje v Štorah in šli od tam peš ali z vozovi na prireditveni prostor – sprejem gostov naj bi bil zato v Štorah, po prihodu obeh vlakov – iz mariborske in ljubljanske smeri, ki sta prispela skoraj hkrati (ob 7. uri 17 min in ob 7. uri 27 min.); od tod so šli gostje po okrajni cesti skozi Teharje, mimo cerkve na desno proti Bežigradu in Majdičevemu mlinu ter prek državne ceste na prireditveni prostor. Tam so imeli pol ure časa, da so se odpočili in se okrepcali. Ob pol desetih so bile skupne vaje na telovadišču za popoldanski javni telovadni nastop. Trajale so do pol dvanajstih, ko je bilo skupno kosilo v Sokolskem domu in gaberskih gostilnah.

Celjski Sokol se je obrnil tudi na generalno direkcijo Južne železnice in na ministrstvo za železnico, da bi dobil dovoljenje za hojo po železniških tirih od državne ceste v Gaberjah do železniške postaje v Celju med pol deveto uro zvečer in drugo uro ponoči, torej v času, ko vlaki niso vozili. Tovrstna rešitev za odhod gostov iz prireditvenega prostora je bila vprašljiva zaradi strogih prometnih

prepisov, s katerimi so železnice zagotavljale tehnično neoviran in varen promet.

Odhod gostov je bil organiziran z vlakom, in sicer osem minut pred enaindvajseto in ob enaindvajseti uri enaintrideset minut – istega dne kot prihod.

Praznovanje je bilo zaradi vseh navedenih prepovedi skrajšano in omejeno na 14. avgust. Število povabljenih gostov so zmanjšali za približno polovico. Hkrati so v celoti poskrbeli, da praznovanje ni bilo niti najmanj demonstrativne narave in da se je dogajalo izključno na tleh celjske okolice, vključno s prihodi in odhodi gostov – poskrbljeno je bilo, da niti en sam samcat sokol ni stopil na mestna tla.

Sokolska društva so dobila stroga navodila in vodje izleta so bili zadolženi za red in disciplino; svoje skupine so morali peljati na prireditveni prostor zunaj območja mestne občine.

Na okrajno glavarstvo so se obrnili organizatorji s prošnjo, da jim odobri prihod in odhod udeležencev po navedeni poti, kajti v nasprotnem primeru bodo morali praznovanje odpovedati, to pa bi jih zelo prizadelo, a ne toliko materialno (za priprave so izdali 5000 K) kot moralno, kajti omajano bi bilo zaupanje v pravno državo in državljanski čut Slovencev, ker bi se izkazalo, da jim avstrijska država nalaga le dolžnosti, na pravice pa pozabi in jim ne omogoča uživanja ustavnih pravic tako kot preostalim državljanom – to pa bi vsekakor vplivalo na zaupanje slovenskega naroda v »veličastnost in pravičnost vladavine«.⁴⁶

Okrajno glavarstvo je vzelo prijavo na znanje in dovolilo prireditev s pogojem, da bo potekala natančno po programu in se nikakor ne bo dotikala mestnega območja in državne ceste, da bodo udeleženci prihajali, kot je bilo navedeno v prijavi, da bodo organizatorji in vodje posameznih društev poskrbeli za odstranitev vsega, kar bi lahko kakorkoli vplivalo na javni red in mir ali izzivalo proteste.

Vodstvu društva so sporočili, da morajo biti 14. avgusta ob devetih zvečer zaprte vse gostilne, kavarne in točilnice v krajih Gaberje in Spodnja Hudinja, razen »gostilne« v Sokolskem domu, prepovedali so tudi zbiranje ljudi v Gaberjah, na Spodnji Hudinji, Teharjih in v Štorah, kolikor ni šlo za prijavljene sprevede udeležencev.⁴⁷

Okrajno glavarstvo Celje je poslalo dopis vodstvu ljubljanskega Sokola z opozorilom, da so udeleženci praznovanja in vodje posameznih društev v

⁴⁴ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴⁵ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴⁶ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴⁷ ZAC, MOC I, šk. 133.

celoti odgovorni za javni red in mir, zato morajo poskrbeti, da ne bo prišlo do nikakršnega izzivanja in demonstracij.⁴⁸

Sledil je dopis mestnega urada ministrstvu za notranje zadeve, v katerem to razlaga, da sta tako namestništvo v Gradcu kot okrajni urad v Celju odobrila vse slovansko sokolsko praznovanje z udeležbo slovenske sokolske zveze, češkega Sokola, hrvaškega Sokola in dela srbskega Sokola, čeprav sta mestni urad Celje in nemško prebivalstvo iz Gaberij izrazila utemeljene pomisleke, med katerimi predstavljata dejstva, da je prireditveni prostor ob državni cesti, ki pripada mestni in okoliški občini, in da je prireditev v času predvolilnega boja med obema narodoma, stvarno nevarnost, da bi se ponovili ljubljanski dogodki iz leta 1908, ko so sokoli načrtovali vdor na mestno območje.

Mestni urad je prosil ministrstvo, naj praznovanje prepove, kajti »mir in varnost prebivalstva sta skrajno ogrožena in lahko bi prišlo do medsebojnih spopadov z ne slutenimi posledicami.«⁴⁹

Mestna občina je pri okrajnem glavarstvu vložila brzojavno pritožbo na namestništvo, v kateri protestira proti sokolskim prireditvam v neposredni bližini državne ceste, kajti vseslovansko slavje bi lahko povzročilo nered in nemire v popolnoma nemškem delu okoliške občine. Pritožbi se je pridružil Adolf Westen z utemeljitvijo, da se boji za svojo varnost, kajti njegova hiša stoji v neposredni bližini prireditvenega prostora.⁵⁰

Že naslednji dan je okrajno glavarstvo odgovorilo na brzojavno pritožbo z obrazložitvijo, da je pri praznovanju popolnoma izključeno mestno območje, tudi del skupne državne ceste, zato ima za nepotrebno, da bi aktivirali orožništvo (vojsko) za varovanje poslopij in tovarne Adolfa Westna, kajti le-to bo bedelo nad izvajanjem programa, in dodaja, da naj Adolf Westen kot lastnik podjetja, uveljavi svoj vpliv pri delavcih in poskrbi, da z njihove strani ne bi bilo kaljenja miru.⁵¹

Kljub vsem nasprotovanjem mestne oblasti je Sokol svojo prireditev uspešno izpeljal, čeprav ne v obsegu, v kakršnem je sprva načrtoval.

Mestna oblast ni ovirala razvoja Sokola samo pri prireditvah, ampak je poskušala svoj vpliv doseči tudi pri sokolskem »naraščanju«, kajti Sokoli so v začetku 20. stol. imeli številčen podmladek. O tem priča dr. Ervin Mejak, ki se je pridružil Sokolski deci v začetku leta 1912 in bil jeseni istega leta kot dijak slovenske nižje gimnazije v Celju vključen v dijaški sokolski naraščaj, »ki ga je bilo takrat toliko, da je naš vaditelj brat Drago Kralj z več pomožnimi vaditelji jedva zmogel svoje delo v tesni gaberski telovadnici.«

Prva prireditev, ki se je udeležil tudi Mejak, je bila izlet v Brežice. Tam so naleteli na odpor nemškutarjev, ki se je pokazal tudi ob vrnitvi v Celje. Na celjskem peronu so pričakali vračajoče se sokole nacionalni nestrpnosti in se hoteli lotiti naraščajnikov. Takrat je nastopil narodnjak in voditelj slovenskih celjskih obrtnikov in zaščitil mladince; njegov nastop se je končal krvavo, s poškodbami glave in obraza.

Jeseni leta 1913 je gimnazijsko ravnateljstvo strogo prepovedalo dijakom obiskovanje sokolske telovadbe in tako znižalo število gimnazijskih telovadcev na tri – Sokolu so ostali zvesti Ervin Mejak, Arko Videmšek in Bogomil Žgajner.⁵²

Namestništvo je 8. avgusta leta 1914 izdalo odredbo št. 1690/19, s katero je ustavilo delovanje vseh sokolskih društev.

Viri in literatura

Viri

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC):

- ZAC 24, Mestna občina Celje I. del 1850–1918 (MOC I), šk.: 15, 18, 19, 21, 75, 76, 79, 83, 89, 93, 95, 97, 117, 133
- ZAC 1365, Celjski Sokol, šk. 1
- *Jutro*, 1940, št. 150 (29. 6. 1940)

Literatura

Verbinc, France: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba (CZ), 1979.

⁴⁸ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁴⁹ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁵⁰ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁵¹ ZAC, MOC I, šk. 133.

⁵² Mejak: *Jutro*, št. 150, 29. 6. 1940, str. 11.

Zusammenfassung

**DER »CELJSKI SOKOL« UND DER
DEUTSCHE NATIONALISMUS, CELJE 1890–
1914**

Celje (Cilli) war im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts eine deutschorientierte Stadt, deshalb stießen schon die Vorbereitungen auf die Gründung des Sokol als slowenischer, der Stärkung des Nationalbewusstseins dienender Turnverein im Jahr 1890 auf Widerstand sowohl bei der Obrigkeit als auf der Straße. In der Stadt waren die Sokolisten unerwünscht, es kam regelmäßig zu Ausschreitungen, die von nationalen Hitzköpfen verursacht wurden, was die Obrigkeit für ein Verbot der Aktivität und Zusammenkunft der Sokolisten im Gebiet der Stadtgemeinde Celje ausnützte.

Zu ersten schweren Tumulten kam es schon bei

der Gründung des Vereins, es folgten vereinzelte kleinere Tötlichkeiten und Angriffe auf einzelne Sokolisten. Die größeren Aufsehen erregenden Veranstaltungen wie das zehnjährige Jubiläum des Bestehens und das Aufziehen der Fahne hatten ebenso Ausschreitungen auf der Straße zur Folge. Einen ziemlichen Papierkrieg verursachte auch die Feier anlässlich der Eröffnung des Sokolhauses im Stadtteil Gaberje – die Sache endete so, indem die Obrigkeit dafür sorgte, dass kein einziger Sokolist die Stadt betreten durfte und die geladenen Sokolisten zum Bahnhof in Štore und dann zu Fuß oder mit Wagen über Teharje zum Veranstaltungsraum kommen mussten.

Im Herbst 1913 wurde den Schülern die Teilnahme an den Sokol-Leibesübungen von der Gymnasialdirektion streng verboten und im August 1914 stoppte die Stellvertretung die Aktivität aller Sokolvereine.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Bergant H.

Prejeto: 1. 10. 2009

Arhivska zapuščina profesorja Huberta Berganta

IVANKA URŠIČ

arhivska svetovalka

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica

e-pošta: ivanka.ursic@pa-ng.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena zapuščina prof. Huberta Berganta, priznanega organista, pianista, pedagoga in umetnostnega zgodovinarja. O umetnikovem bogatem in ustvarjalnem življenju pričajo osebni dokumenti, korespondenca, gradivo o pedagoškem delu ter publicističnem in esejističnem ustvarjanju, predvsem pa programi in plakati, ki so dokaz bogate umetnikove koncertne bere.

KLJUČNE BESEDE: *orgle, organist, Akademija za glasbo v Ljubljani, oddelek za orgle, koncerti, koncertni programi, plakati, eseji*

ABSTRACT

ARCHIVAL LEGACY OF PROFESSOR HUBERT BERGANT

The paper unveils the legacy of Professor Hubert Bergant, accomplished organist, pianist, pedagogue and art historian. The artist's rich and creative life is manifested by his personal papers, letters, records on his pedagogical, essayistic and publicistic work, but mostly by programmes and posters that demonstrate the richness of his concert opus.

KEY WORDS: *organs, Academy of Music in Ljubljana, department of organ, concerts, concert programmes, posters, essays*

I. Življenje in delo Huberta Berganta

Januarja 2009 je minilo deset let od prezgodnje smrti prof. Huberta Berganta, priznanega slovenskega organista, pianista, pedagoga in umetnostnega zgodovinarja. S svojim delom je segel prek meja goriškega kulturnega prostora. O njegovem bogatem življenju priča zapuščina, ki jo je Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici podarila vdova, gospa Gordana Bergant Nigrović.

Prof. Hubert Bergant se je rodil 13. novembra 1934 v Kamniku.¹ V spominih je zapisal, da so mu ljubezen do glasbe in umetnosti privzgojili že v otroštvu. Oče in mati sta bila cerkvena pevca, oče pa je celo režiral operete. *»Seveda pa ne gre le za vpliv glasbe, ampak tudi za splošni odnos do umetnosti. Obe stari mami sta imeli velik smisel za poezijo in literaturo. Tako je očetova mama vsako nedeljo popoldne sedela pred hišo in brala Prešernove in Gregorčičeve poezije. Druga stara mama je zelo rada prebirala stare avstrijske knjige, celo v gotici. Očetov brat je rezbaril in sodeloval tudi pri restavriranju cerkvenih oltarjev, med drugim s Plečnikom. Tako je eden od oltarjev v cerkvi v Stranjah pri Kamniku stričvo delo.«²*

Leta 1953 je Bergant maturiral na gimnaziji v Kamniku. Študij je nadaljeval na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Pri prof. Zori Zarnik je študiral klavir in leta 1959 diplomiral. Leta 1960 pa je diplomiral še iz predmeta orgle pri prof. Pavlu Rančigaju. Profesorica Zora Zarnik je bila Bergantova mentorica kar osem let, najprej na srednji glasbeni šoli in kasneje na Akademiji za glasbo. V zborniku Akademije za glasbo v Ljubljani, ki je izšel leta 1989, je Bergant o svojih profesorjih zapisal:

»Učitelja sta bila diametralno nasprotna po svojem temperamentu, značaju in gledanju na glasbo. Zarnikova je bila aristokratsko vzvišena nad vsakdanjostjo in filozofsko, psihološko in estetsko prefinjena. Rančigaj je bil življenjsko realen, poln energije in smisla za borbo na raznih področjih. Boril se je, da so pouk iz orgelske igre znova uvedli na AG.«³

Podiplomski študij iz orgel je zaključil leta 1963, v naslednjem letu pa je na Filozofski fakulteti diplomiral še iz umetnostne zgodovine. Kot dobitnik štipendije Prešernovega sklada se je izpopolnjeval pri prof. Antonu Heillerju in prof. dr. Hansu Haselböcku na Dunaju. Prvo službeno mesto je dobil v ljubljanski operi kot baletni korepetitor (1960–1964), vmes je odslužil vojaščino. Od leta 1964 je na gimnaziji v Novi Gorici poučeval pred-

met umetnostna vzgoja. V šolskem letu 1971/72 je bil direktor glasbene šole v Šempetru pri Novi Gorici. Na Akademiji za glasbo je od leta 1965 do leta 1972 namesto obolelega prof. Pavla Rančigaja honorarno poučeval orgle. Leta 1972 je bil nastavljen kot docent, leta 1977 kot izredni profesor, od leta 1982 pa je bil redni profesor.

Ob pedagoškem delu je že od začetka tudi veliko nastopal. Prvi koncert je imel leta 1959 v sodelovanju nekdanje realke, leta 1963 pa v ljubljanski stolnici. Po preselitvi v Šempeter pri Gorici leta 1964 je bil reden gost v cerkvi sv. Ignacija v sosednji Gorici v Italiji. Pogosto je nastopal tudi v cerkvi na mirenskem gradu. Možnosti za koncertiranje so se iz leta v leto večale, zlasti pa po letu 1967, ko je začel nastopati v tujini. Največkrat je gostoval v Italiji, takratni Sovjetski zvezi, Avstriji in Nemčiji. Za večino koncertov je poskrbel sam, nekatera gostovanja pa so bila pripravljena v okviru Koncertne direkcije iz Zagreba in v okviru ljubljanskega Festivala.

Na številnih koncertih, kjer je nastopal sam ali v različnih komornih zasedbah je predstavil bogato svetovno orgelsko literaturo.

Poustvarjal je starejše mojstre: Marchanda, Couperina, Cierambaulta, Frescobaldija, Merula, Gabrieliya, Cavazzonija, Zipolija, Schlicka, Frobergerja, Buxtehudeja, Pachelbela, Krebsa, Bruhnsa, Czernohorskega, pa Bacha, Händla, mojstre romantike Mendelssohna, Francka, Regerja, Widorja, Boëllmanna ter sodobne komponiste Langlaise, Alaina, Heillerja, Hindemitha.⁴

V dveh ciklikih je odigral vsa Bachova pomembnejša orgelska dela. Za izvedbo prvega Bachovega ciklusa je leta 1977 prejel nagrado Prešernovega sklada.

V utemeljitvi za podelitev nagrade je zapisano: *»Hubert Bergant je v ciklusu petnajstih zaporednih koncertov izvedel vsa orgelska dela Johanna Sebastiana Bacha. Izhajajoč iz čistega notranjega zapisa je s pretehtanim lastnim študijskim pristopom, ki je obsegal tako stilne značilnosti kot poznavanje baročne prakse, dosegel z registracijo, tempi in artikulacijo izjemno umetniško stvaritev. S svojim podvigom se je uvrstil v sam vrh mednarodne elite virtuozov svojega instrumenta.«⁵*

Istega leta je prejel veliko Prešernovo nagrado tudi slikar Miha Maleš, čigar delo je Bergant še posebno cenil in ga med študijem umetnostne zgodovine predstavil v diplomski nalogi.

¹ PSBL I., str. 66.

² Lovrič: Hubert Bergant, organist in glasbeni pedagog, str. 427.

³ Akademija za glasbo 1919–1989, str. 43–44.

⁴ Lovrič: Hubert Bergant, organist in glasbeni pedagog, str. 427.

⁵ Vuk: Hubert Bergant, nagrajenec Prešernovega sklada, str. 6.

Leta 1982 je prejel tudi nagrado Franceta Bevka, ki jo podeljuje občina Nova Gorica in leta 1986 priznanje Krajevne skupnosti Šempeter pri Gorici za plodno in uspešno sodelovanje, leta 1998 priznanje Glasbene šole Nova Gorica ter številna druga priznanja in plakete doma in v tujini.

Leta 1985, ob 300. obletnici Bachovega rojstva, je v številnih primorskih cerkvah tostran in onstran nekdanje državne meje ponovno odigral Bachov cikel.

Ob 100. obletnici smrti Cesarja Francka – leta 1990 – je priredil koncerte v Zagrebu in Trstu, na dveh večerih v Ljubljani pa je predstavil vsa skladateljeva orgelska dela. Več koncertov je posvetil tudi Olivierju Messiaenu in nekaterim drugim glasbenikom. V Narodni galeriji in Viteški dvorani v Križankah je v obdobju 1976–1983 imel okrog dvajset koncertov – igral je čembalo. Poseben koncert je posvetil tudi italijanskemu glasbeniku Girolamu Frescobaldiju ob 400. obletnici njegovega rojstva. Odigral je tudi nekatera dela Maxa Regerja in glavna Mendelssohnova orgelska dela.

Pogosto je segel tudi po delih slovenskih skladateljev: Stanka Premrla, Matije Tomca, Slavka Osterca, Lucije Marije Škerjanca, Ubalda Vrabca, Primoža Ramovša.

V Notredamski katedrali v Parizu je leta 1975 igral pretežno slovenske skladbe; podobno je bilo tudi v okviru orgelskih dni v Düsseldorfu. Tudi kasneje je na svojih gostovanjih po evropskih državah pogosto igral slovenske skladbe. Leta 1990 je Samu Vremšaku posvetil cel večer, najprej v Kamniku in potem še v Kanalu.

Veliko pozornosti je posvečal tudi krstnim izvedbam. Pod njegovimi prsti so prvič zvenele skladbe Marjana Gabrijelčiča, Janija Goloba, Petra Kopača, Uroša Kreka, Primoža Ramovša, Vilka Ukmarja, Ubalda Vrabca in Sama Vremšaka. S posebno naklonjenostjo je izvajal dela Pavla Šivica.⁶

Sodeloval je s številnimi slovenskimi umetniki: z Antonom Grčarjem in Stankom Arnoldom, Fedjom Ruplom in Tomažem Lorencem, velikokrat je nastopil s Slovenskim oktetom ter pevci: Marcelom Ostaševskim, Zlato in Dragišem Ognjanovičem, Antonom Grčarjem, Valterjem Dešpaljem, Rokom Klopčičem, Milošom Mljenikom, Mitjem Gregoračem ter Samom Vremšakom, z različnimi zbori doma in v zamejstvu.

Pri klavirju je spremljal še Ladka Korošca, Sonjo Hočevar, Vilmo Bukovec, Rajka in Staneta Koritnika, Fridrika Lipuša ter baletne soliste Tatjano Remškar, Lidijo Sotler, Metoda Jerasa in druge.

Nastopal je tudi z orkestri in komornimi ansambli: Slovenskim kvintetom trobil, Zagrebškimi solisti, Orkestrom Slovenske filharmonije, orkestrom RTV, orkestrom iz Gorice in Zagrebške filharmonije.

Sodeloval je z dirigenti: Janezom Maticičem, Antonom Nanutom, Samom Hubadom, Markom Munihom, Urošem Lajovcem, Antonom Kolarjem ...

Bergant je kot priznan organist sodeloval na mednarodnih orgelskih tekmovanjih. Od leta 1985 do 1989 je bil v žiriji bienalnega mednarodnega tekmovanja v Italiji (Lucinico), prvih treh evropskih tekmovanj mladih orglavcev v Ljubljani, leta 1991 v žiriji tekmovanja Mladi muzicirajo (Jugend musiziert) v Avstriji, v letih 1991 in 1994 pa na tekmovanju slovenskih mladih orglavcev. Leta 1995 je sodeloval kot umetniški vodja in član žirije tretjega evropskega tekmovanja mladih orglavcev. Na omenjenih tekmovanjih so bili uspešni tudi njegovi učenci.

Leta 1996 je izdal knjigo z naslovom *Ob orglah*, naslednje leto pa zgoščenko z enakim naslovom s skladbami iz obdobja od 16. do 20. stoletja.

II. Arhivska zapuščina Huberta Berganta

Bogato življenje prof. Huberta Berganta se kaže v obsežni in izredno zanimivi zapuščini, bogati tako po vsebini kot tudi po zvrsteh gradiva. Dokumenti so zaradi preglednosti razvrščeni v te skupine: osebni dokumenti, korespondenca, gradivo o pedagoškem delu in koncertni dejavnosti, gradivo o orglah, dokumentacija o publicističnem in esejističnem ustvarjanju, koncertni programi in plakati, zbirka člankov iz domačih in tujih časopisov in revij, zbirka razglednic in razno.

Gradivo je shranjeno v 25 arhivskih škatlah, v posebnih mapah pa so zaradi velikih formatov zloženi koncertni plakati.

Osebni dokumenti

pričajo o Bergantovem šolanju in njegovem službovanju ter pedagoškem in kulturnem delu: rojstni listi, spričevala, diplome, diplomatska naloga, odločbe in pogodbe o delu, dokazila o službovanju, razne izkaznice, odlikovanja, priznanja, nagrade, podatki za življenjepis, zvezek z vpisi koncertov. Iz gimnazijskih let je ohranjen zapis z naslovom *Umetnost v življenju*. V sklopu *In memoriam* sta med drugim poslovnili govor Andreja Budina na Sveti gori, 24. 1. 1999 ter gradivo z žalne seje na Akademiji za glasbo v Ljubljani 24. 1. 1999.

⁶ Gregorič: *Organist in ne orglar*, str. 9.

Akademija za glasbo v Ljubljani

Študijsko leto 1958/59

KONCERT

BACHOVIH SKLADB ZA ORGLE

Izvoja BERGANT Hubert, slušatelj III. letnika
iz razreda prof. Pavla RANČIGA JA

1. KONCERT v C-duru
2. ADAGIO v Es-duru
3. KORAL v f-molu
4. PASSACAGLIA v c-molu

5. DORSKA TOCCATA IN FUGA v d-molu
6. KORAL v h-molu
7. FANTAZIJA IN FUGA v g-molu

V petek 5. junija 1959 ob 20.15

V poslopju I. gibanizije, II. nadstropje (vhod iz Vegove ulice)

Program za koncert Bachovih skladb za orgle, ki ga je izvedel Hubert Bergant kot slušatelj III. letnika Akademije za glasbo v Ljubljani, 5. junija 1959 (PANG 873, Hubert Bergant, t. e.14)

Korespondenca 1971–1999

V korespondenci spoznamo številne Bergantove stike, predvsem z glasbenimi ustvarjalci in poustvarjalci tako iz domovine kot iz tujine: Hans Haselböck, Boris Papandopulo, Pavle Kalan, Nino Konič, Josip in Nada Vidmar. Ohranjeni so prejeta pisma in nekateri koncepti pisem, ki jih je Bergant namenil na različne naslove. Iz pisem izvemo veliko podrobnosti o pripravah na koncerte, poteku teh in neposrednih odmevih na koncerte.

Poseben sklop gradiva prikazuje Bergantovo *pedagoško delo v letih od 1965. do 1998*. Na koncertnih listih spoznamo njegove študente na Akademiji za glasbo v Ljubljani, oddelek za orgle v letih 1967–1998, nastope v prostorih stare Realke,⁷ pa tudi v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma.

Iz razreda Huberta Berganta so izšli številni organisti, ki danes samostojno koncertirajo. Na Orgelski šoli v Ljubljani, v Novi Gorici, na kateri je tudi sam poučeval, v glasbeni šoli v Velenju in na drugih glasbenih šolah po Sloveniji, ki so že uvedle pouk orgel, poučujejo večinoma njegovi diplomanti.

To so bila leta, ko so v predmetnik Akademije za glasbo uvedli pouk orgel. K temu je pripomogel tudi profesor v pokoju, duhovnik Stanko Premrl, ki je leta 1956 med drugim zapisal: »Zato ponavljam, da je prava, odlična in vse hvalevredna misel tudi na slovenski glasbeni akademiji – ob dvestoletnici Mozarta – tudi organista v spored akademskega pouka znova uvrstiti kraljico instrumentov – orgle – in to ne le kot pouk vrhovnega viška temveč tudi temeljnih, se pravi: tudi na Srednji glasbeni šoli, da bodo imeli dostop do tega študija vsi, ki jih ta študij veseli in ki imajo zanj potrebno predizobrazbo.«⁸

CERKEV SV. VINCENCA
TRST - UL. PETRONIO
10. MARCA 1973 OB 21. URI

ORKESTER GLASBENE MATICE

Dirigent:
OSKAR KJUDER

Solist:
HUBERT BERGANT, orgle

GLASBENA MATICA V TRSTU
KONCERTNA SEZONA 1972-1973

Program za koncert orkestra Glasbene Matice in Huberta Berganta, solista na orglah, Trst, cerkev sv. Vincenca, 10. marca 1973 (PANG 873, Hubert Bergant, t. e. 16)

⁷ Bergant: Orgle v podstrešni sobici realke, str. 18–20.

⁸ Prepis izjave Stanka Premrla, prof. Akademije za glasbo v pokoju, Ljubljana, 20. 2. 1956.

V enega od podstrešnih prostorov realke so v petdesetih letih prenesli stare orgle, na katerih je potekal pouk orgelske igre v okviru Akademije za glasbo v Ljubljani.⁹ V zapuščini so ohranjeni knjiga o uporabi orgel na Realki v letih 1980–1984 in še drugi dokumenti, ki govorijo o problematiki orgel na Akademiji za glasbo.

Hubert Bergant je za svoje študente pripravil številne ocene, priporočila in izjave ter predloge za dodelitev finančnih sredstev. Napisal in objavil je tudi spomine na profesorje in prijatelje, med katerimi so bili: prof. Zora Zarnik, pianistka Hilda Horak, Jože Hanc, Marijan Gabrijelčič, Jože Gos-tiša ...

Obsežen sklop gradiva je nastal v zvezi z organizacijo koncertov doma in v tujini: povabila na koncerte in festivale, prijave nastopov, potrdila o službenih potovanjih, pogodbe ...

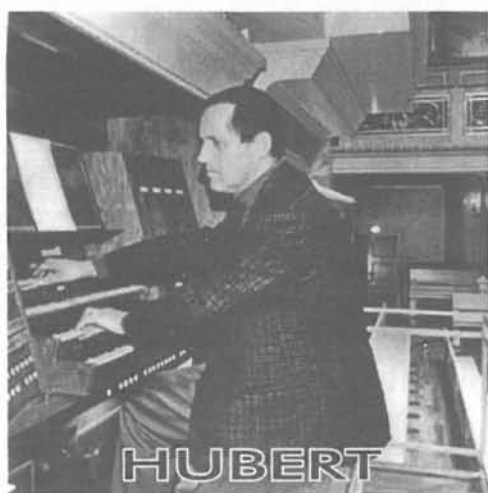
Bergant je imel tudi številna predavanja. V okviru Delavske univerze Nova Gorica je leta 1983 predaval o Richardu Wagnerju ob 100. obletnici skladateljeve smrti, leta 1984 pa o Beethovnovih klavirskih sonatah. Za tretji spored Radia Ljubljana je pripravil predavanje z naslovom Sakralna tradicija v slovenski glasbi (v treh delih) ter Slovenska orgelska glasba (v osmih oddajah). Prvo predavanje je nato izšlo v Novem listu v petih nadaljevanjih.

Ob sistematičnem študiju zgodovine orgel je zbral dragoceno gradivo o starih instrumentih in mojstrih; med temi sta tudi Franc Ksaver Križman, rojen v Rihemberku, današnjem Braniku, in Franc Goršič, oba cenjena tako doma kot v tujini.

Prof. Bergant je sodeloval pri obnovi številnih orgel širom po Sloveniji in v zamejstvu ter jih tako tudi preizkušal. Še posebej je sodeloval pri postavitvi novih orgel v Cankarjevem domu. Bil je član komisije za nakup orgel in od začetka sodeloval pri dogovorih za namestitve. Pripravil je registrsko dispozicijo in po njegovem posredovanju je opravil strokovni pregled dr. Haselböck iz Dunaja. Orgle so izdelali v berlinski tovarni »Karla Schukeja«. Podobne orgle imajo v Vilni in Picundi, preizkusil jih je na gostovanjih v nekdanji Sovjetski zvezi.

V intervjuju za Primorska srečanja je dejal, da se je z Gallusovo dvorano in njenimi orglami nenadoma odprlo novo poglavje v zgodovini orgelske glasbe v Sloveniji.¹⁰

ZDRAVILIŠČE RADENSKA - RADENCI

HUBERT BERGANT

BOŽIČNO-NOVOLETNI ORGELSKI KONCERT

CERKEV SV. CIRILA IN METODA RADENCI
RADENCI, 28.12.'96

Programski list za božično-novoletni orgelski koncert Huberta Berganta v cerkvi sv. Cirila in Metoda Radenci, 28. decembra 1996 (PANG 873, Hubert Bergant, t. e.15)

Gradivo o Bergantovem publicističnem in esejističnem ustvarjanju

Bergant je svoje prve eseje napisal že v obdobju korepetiranja v ljubljanski Operi. Sestavki so izhajali v številnih časopisih in revijah, tako v gledaliških listih kot Delu, Dnevniku, Primorskem dnevniku, Novem listu, Primorskih novicah, Naših razgledih, Cerkenem glasbeniku in Intermezzu.¹¹ Prve objave segajo v leto 1962 in jih je označil kot zapise ob klavirju: Misli baletnega pianista ob delu,

⁹ Bergant: Orgle v podstrešni sobici realke, str. 18.

¹⁰ Lovrič: Hubert Bergant, organist in glasbeni pedagog, str. 432.

¹¹ Budin: Orglarjeva razmišljanja, str. 716.

O stilu in interpretaciji, Psihološko ozadje »Nine«. V drugem delu je govoril o orglah: Zakaj in kako graditi orgle, Klasična glasba je naše pribežališče, Orglarjeva razmišljanja v avtobusu, Freske skrbno varujemo, za orgle pa se nihče ne meni, 300 let orgel pri sv. Primožu, Orgle danes, Glas orglarčca v puščavi, Pietro Antonio Bossi in njegove orgle v Povirju, Še o starih glasbilih, Tudi z grajskih stolpov so zvenele orgle, Petdesetletnica orgel AG v Ljubljani, Slovenska orgelska glasba v 19. in 20. stoletju.

Bergantova esejistična dela segajo tudi na področje likovne umetnosti. Nova spoznanja slikarja Rudija Pergerja, Slikarjev pogled na obisk pri slikarju Vladu Hmeljaku, Spomin na Silvestra Komela in Esej o smrti je le nekaj naslovov.

Izbrano gradivo je izšlo v knjigi z naslovom *Ob orglah*.¹²

Programi za koncerte Huberta Berganta

Najobsežnejši del zapuščine obsegajo programi za koncerte Huberta Berganta (1959–1998), ki so dokaz umetnikove izjemno bogate koncertne bere. Za lažjo preglednost so razdeljeni po posameznih državah: Slovenija, Italija, Hrvaška, Srbija, Bosna in Hercegovina, Litva, Rusija, Estonija, Latvija, Belorusija, Slovaška, Češka, Madžarska, Avstrija, Nemčija, Švica, Francija, Anglija, Španija, Nizozemska, Palma de Malorca.

Najstarejši ohranjeni program sega v leto 1959, ko je Bergant kot slušatelj III. letnika Akademije za glasbo v razredu prof. Pavla Rancigaja izvedel koncert Bachovih skladb za orgle.

Poleti, avgusta 1967, je na dubrovniških poletnih igrah sodeloval med solisti orkestra in zbora Slovenske filharmonije. Novembra leta 1967 je imel koncert v cerkvi sv. Ignacija v Gorici v Italiji.

Nastopal je v številnih večjih, pa tudi manjših krajih v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji.

V tujini je največkrat koncertiral v Italiji (Torino, Verona, Aosta, Trst, Videm, Gorica, Navarra, Neapelj, Padova, Ferrara, Trento, Merano, Vicenza, Sulmona, Gradež, Rimini, Latisana, Oglej, Polcenigo, Borca di Cadore, Cividale, Cogne, Bassano di Grappa, Fogliano, Ronchi, Cormons, Conegliano, Biella, Firenze ...).

Leta 1975 je nastopil v Parizu v katedrali Notre-Dame, v Angliji je nastopil v Coventryju in Nottinghamu, v Nemčiji pa v Regensburgu, Lippstadtu, Unnu, in okviru Mednarodnih orgelskih dni v Düsseldorfu, kjer je izvajal izključno dela jugoslovanskih avtorjev.

Na Dunaju je imel poleg diplomskega še tri koncerte in enega v Dunajskem Novem mestu. Po dvakrat je nastopil v Iglauu, Gradcu in Millstadtu. Igral je še v Innsbrucku in Stamauu ter Melcku. Imel je še koncerte v krajih: Cluj Napoca (Romunija), Peca in Nagykanizsa (Madžarska), Tihany, Budimpešta, sedem koncertnih turnej po nekdanji Sovjetski zvezi, (okrog 32 koncertov; Moskva, Leningrad, Riga, Talin, Vilna, Minsk ...).

Pot ga je vodila tudi v Baku, Astrahan, Odeso, Kišinjov, Donjeck in Lvov. Pred tem je že leta 1964 igral orgle pri predstavi Ekvinokcija v okviru gostovanja ljubljanske Opere v Moskvi in Kijevu ter leta 1966 v Pragi.

Leta 1981 je kot prvi Jugoslovan sodeloval v okviru 11. mednarodnega orgelskega tedna v Palmi de Malorci. Ob tej priložnosti so ga kritiki zelo ugodno ocenili. V časopisu *Diario de Mallorca* je med drugim pisalo: »H. B. odkritje 11. orgelskega tedna«, poročilo o Bergantovem koncertu v Balleareju je bil naslov: »Veliki recital H. B.«

O koncertih v nekdanji SZ je zapisal: »V sezoni 1978/79 sem dvakrat gostoval v nekdanji SZ. V oktobru sem imel koncerte v Minsku, Vilni in Leningradu. Na sporedu so bila dela Bacha, Sweelincka, Buxtehudeja, Waltherja, Francka, Šivica in Guilmana. Sorazmerno največ pozornosti je bila deležna Šivičeva skladba *Prelude – fantasia*. Povsod je bil lep obisk, odziv pa v okviru vlnudnosti. V aprilu sem ponovno gostoval, takrat v Lvovu, Donjecku, Kišinjovu ter Astrahanu. Na sporedu sem imel Bacha (v prvem delu koncerta), Mozarta, Gigouta, Duboisa, Langlaisa, Messiaena in Ebna. Tokrat je bil poleg obiska izreden tudi odziv publike, saj so v Lvovu izrazili željo, da bi me že v prihodnji sezoni radi imeli za dva koncerta. Posebno jim je ugajala izvedba skladb francoskih avtorjev. Presenetljivo je bilo, da je bil tako lep obisk v Donjecku, čeprav je imel neposredno pred menoj dva koncerta prof. Leonid Roisman iz Moskve! Izredno topel sprejem je bil tudi v Kišinjovu, kejer sem imel priliko uživati tudi tradicionalno moldavsko gostoljubnost. Omenili so mi tudi možnost snemanja plošče ob mojem morebitnem prihodnjem gostovanju. Od instrumentov so mi posebno ugajale mehanične Schuckejeve orgle v Vilniusu ter skoraj 140 let stare Walckerjeve orgle iz Donecka. Tja so jih prepeljali iz Leningrada preko Moskve, a predelal jih je češki orglar Rieger.«

V novi Dvorani Vatroslava Lisinskega v Zagrebu je decembra 1974 posnel samostojno ploščo; izšla je aprila 1976 pri Helidonu. Snemal je tudi za RTV Ljubljana in tržaški radio. Drugo ploščo je posnel skupaj z Danielom Rothom iz Francije in Josejem Manuelom Azcueijem iz Španije.

¹² Bergant: *Ob orglah*.

Hubert Bergant na koncertu v Kranjski Gori, 27. avgusta 1986 (PANG 873, Hubert Bergant, t. e. 25)

Iz leta v leto so sledile koncertne sezone z bogatimi programi. Leta 1985 je ponovno izvedel Bachov ciklus z dvajsetimi koncerti. V letu 1987 so bili najodmevnejši koncerti na Dunaju in v Veroni ter nastopi v okviru nemške turneje (Frankfurt na Odri, Köthen, Gera, Rostock, Berlin in Magdeburg).

Pomembnejši nastopi v letu 1990 so bili: Varna (Bolgarija), Dunaj, Ettendorf (Avstrija), Walchwil (Švica), Male, Bressanone, Cormons (Italija), Francovski večeri v Zagrebu, Trstu in Ljubljani.

V zadnjih letih je zlasti pogosto nastopal v Italiji, Švici, Nemčiji in Avstriji.

Poleg obsežnega koncertnega gradiva je v tem sklopu tudi gradivo o udeležbi pri že omenjenih mednarodnih in domačih žirijah v letih od 1985. do 1989.

Zapuščina vsebuje tudi bogato *zbirko plakatov* za prej omenjene koncerte v raznih državah. Ohranjenih je 217.

Posebno vrednost ima tudi *notno gradivo*, z originalnimi skladbami s posvetili avtorjev, notni zapisi in številne fotokopije not s komentarji in opombami Huberta Berganta.

V zapuščini so *publikacije*, ki vsebujejo Bergantova besedila od prvih objav v gledaliških listih do jubilejnih publikacij Akademije za glasbo v Ljubljani, literature o orglah, bogata *zbirka časopisnih*

člankov iz domačih in tujih časopisov in revij z odmevi na mojstrove nastope, *publikacije s posvetili* in manjša *zbirka razglednic iz Slovenije in tujine*.

Fotografski del zapuščine si je gospa Bergantova zadržala.

III. Zaključek

Predstavitev zapuščine naj zaokrožijo misli prof. Huberta Berganta:

»Orgelska glasba s svojo odmaknjenostjo, s svojo eksotiko, s svojo eteričnostjo, s svojim idealnim sožitjem arhitekture in z ostalimi panogami umetnosti, z lepoto glasbila, na katero je vezana, in s svojo skoraj dva tisoč let staro zgodovino izžareva čar, ki se mu ni mogoče upreti.«¹³

Viri in literatura

Viri

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
PANG 873, Hubert Bergant, 1945–2002, 2,5 tm

Literatura

Akademija za glasbo 1919–1989, Ljubljana 1989, str. 43–44.

¹³ Sveta gora nad Gorico.

Budin, Pavel: Orglarjeva razmišljanja. *Primorska srečanja*, 1996, št. 185–186, str. 716.

Bergant, Hubert: Orgle v podstrešni sobici re-alke. *Jubilejni zbornik, Srednja šola za elektrotehniko in računalništvo*. Ljubljana 1994, str. 18–20.

Bergant, Hubert: *Ob Orglah*. Nova Gorica 1996.

Gregorič, Tatjana: Organist in ne orglar, 30 let umetniškega dela Huberta Berganta. *Glasbena mladina LXXIV* (1993–1994), št. 2, str. 9.

Lovrič, Metka: Hubert Bergant, organist in glasbeni pedagog. *Primorska srečanja* 1992, št. 134–135, str. 427.

Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), I. knjiga. Gorica 1974–1981, str. 66.

P. M.: Sveta gora nad Gorico. *Družina*, 13. 2. 2000.

Vuk, Marko: Hubert Bergant, nagrajenec Prešernovega sklada. *Primorska srečanja* 1977, št. 1–2, str. 6.

Ljubljana schloss er 1959 das Klavier – und 1960 das Orgelstudium ab. 1963 nahm er das Postdiplomstudium der Orgel auf, das er 1969 in Wien beendete. Nach dem Erwerb des Diploms der Kunstgeschichte an der Philosophischen Fakultät in Ljubljana (1964) fand er eine Anstellung als Professor für Kunsterziehung am Gymnasium in Nova Gorica und als Lehrer an der Musikschule. 1972 begann er an der Musikakademie in Ljubljana mit dem Orgelunterricht, seit 1982 war er ordentlicher Professor. Bergant war der führende slowenische Orgelpädagoge und ein virtuoser Solist. Er trat allein und in verschiedenen kammermusikalischen Besetzungen im In- und Ausland auf mehr als 100 Konzerten auf. Er spielte sämtliche Orgelwerke Bachs, bot zahlreiche slowenische und jugoslawische Erstaufführungen von Orgelwerken dar, nahm einige Schallplatten auf und schrieb 1996 das Buch »Über die Orgel«. 1977 wurde er mit dem Preis der Prešeren-Stiftung ausgezeichnet.

Bergants reiches Künstlerleben spiegelt sich in seinem umfangreichen und interessanten Nachlass wider: persönliche Dokumente, Korrespondenz, Material über die pädagogische Arbeit und Konzerttätigkeit, Material über die Orgel, Dokumentation über publizistische und essayistische Tätigkeit, Konzertprogramme und -plakate, Sammlung von Artikeln in in- und ausländischen Zeitungen und Zeitschriften, Sammlung von Ansichtskarten und Diverses.

Das Material ist in 25 Archivschachteln aufbewahrt, die Konzertplakate befinden sich aufgrund der großen Formate in speziellen Mappen.

Zusammenfassung

ARCHIVARISCHER NACHLASS DES PROFESSORS HUBERT BERGANT

In dem Beitrag wird der Nachlass des Professors Hubert Bergant behandelt, eines bekannten Organisten, Pianisten, Pädagogen und Kunsthistorikers. Seine Witwe Gordana Bergant Nigrovič schenkte den Nachlass dem Regionalarchiv Nova Gorica.

Hubert Bergant wurde am 13. November 1934 in Kamnik geboren und starb am 19. Januar 1999 in Šempeter pri Gorici. An der Musikakademie in

O delu Arhivskega društva Slovenije

Kongres društva madžarskih arhivistov Sopron, 14.–16. Avgust 2009

Društvo oz. združenje madžarskih arhivistov (Magyar Levéltárosok Egyesülete) je letošnji tradicionalni letni kongres organiziralo v severozahodnem delu države, v mestu Sopron. Sopron leži med Nežiderskim jezerom in obronki Alp in je na Madžarskem znan kot trgovsko in obrtno središče. Ponaša se tudi z živahnim univerzitetnim življenjem.

Vzrok za tako zgodnjo organizacijo kongresa – druga polovica avgusta – po katerem madžarsko društvo izstopa, je povezan s financami in organizacijo. Kongresi na Madžarskem namreč vedno potekajo med študijskimi počitnicami, v prostorih različnih madžarskih univerz, tokratni pa je bil v prostorih Kolegija zahodnomadžarske univerze v Sopronu. S tem so povezane tudi nastanitvene zmožljivosti – veriga hostlov. Na ta način je madžarskemu arhivskemu društvu prihranjena večina težav, ki so povezane z organizacijo tako velikih srečanj.

Tako kot sama država Madžarska, ki šteje okoli 10 milijonov prebivalcev, je tudi samo društvo, če ga primerjamo s slovenskim, številnejše. Po besedah tajnice društva ima zdaj okoli 700 članov.

Letošnjega kongresa v Sopronu se je udeležilo okoli 300 ljudi. Med njimi so bili predvsem domači arhivski delavci, a tudi gosti iz tujih arhivskih društev. Za goste iz tujine je bilo posebej poskrbljeno. Udeleženci oz. gosti iz tujine so bili dan pred uradnim začetkom povabljeni na večerno slovesnost v samo središče mesta in tam smo izmenjali prve vtise in dobili informacije o poteku kongresa. Med tujimi povabljenici smo se tako znašli arhivisti, člani arhivskih društev iz Hrvaške, Srbije, Vojvodine, Nemčije, Avstrije, Slovaške, Ukrajine, Romunije in Poljske. Sama sem se kongresa udeležila kot predstavnica Arhivskega društva Slovenije.

Uradni del kongresa se je začel naslednji dan in sicer s pozdravnimi govori predsednika društva Árpáda Tyekvicška, župana mesta Sopron in rektorja zahodnomadžarske univerze. Pozdravom smo se pridružili tudi člani društev iz tujine. Potem sta bili na vrsti podelitev nagrad madžarskega društva in skupščina članov društva. Na njej je bil tudi govor o spremembi statuta društva. Madžari na kongresu referatov ne prevajajo in celotno strokovno srečanje poteka samo v madžarskem jeziku. Prav tako društvo prej ne objavi zbornika referatov s prevedenimi povzetki, zato je komunikacija med udeleženci kongresa

nekoliko otežena. Vendar pa gre tudi pri tem razvoj med madžarskimi arhivisti naprej oz. vodi v odpiranje društvom iz Zahodne Evrope. Vse več članov društva namreč pozna tako nemški kot tudi angleški jezik, tega obvlada tudi tajnica društva.

Strokovni del prvega dneva kongresa je načel vprašanje modernizacije madžarskih arhivov. Govor je bil o internetnem projektu državnega arhiva in arhivskih spletnih straneh v arhivih na Madžarskem. Nadaljnje delo kongresa pa je potekalo v sekcijah oz. tematskih sklopih. Letos jih je bilo kar šest. Prva je bila namenjena materialnemu varstvu arhivskega gradiva in jo je vodila Márta Kirics. V njej so govorili poklicni restavratorji na podlagi njihove prakse, zaposleni v tamkajšnjih arhivskih ustanovah, direktorji z organizacijskega stališča ter menedžerji s finančnega.

Drugo sekcijo, sekcijo, katere tema so bili arhivski viri pri raziskovanju, sta vodila Géza Érszegi in Irén Bilkei. Tretjo, gospodarsko sekcijo, je vodil Tiborné Hetényi. Četrta sekcija, ki je skupna skoraj vsem arhivskih zborovanjem, tako pri nas kot na tujem, je bila namenjena informatiki. Vodil jo je Gábor Breinich.

Peto sekcijo je vodil sedanji predsednik društva. Namenili so jo zbiranju arhivskega gradiva. Šesta, zadnja sekcija zborovanja, je bila namenjena zgodovini šolstva in znanosti. Vodil jo je Vilmos Zsidi.

Za goste iz tujine, ki so težje sledili omenjenim sekcijam, so pripravili poseben program. Obsegal je ogled mesta Sopron, ogled lokalnega mestnega arhiva in udležbo na izletu.

Maja Gombač

35. avstrijsko arhivsko zborovanje v Linzu

Letošnje, 35. zborovanje avstrijskih arhivistov, je potekalo 10. in 11. septembra v Linzu. Naslov osrednje teme zborovanja bi lahko prevedli kot »Konec lagodnosti – arhivi med zahtevami politike, gospodarstva in javnosti«. Gostitelj zborovanja, direktor Zgoranjeavstrijskega deželne arhiva v Linzu dr. Gerhart Marckhgott je ob odprtju zborovanja med drugim povedal, da se pred arhivi, predvsem manjšimi, postavljajo vedno večje zahteve na tehničnem področju (informacijske zahteve), pa tudi pri večjih raziskovalnih zadevah – od tod tudi tema posvetovanja. Tudi dr. Josef Riegler, direktor graškega arhiva in pred-

sednik avstrijske zveze arhivark in arhivarjev, je po-
tožil, da arhivi zaostajajo z e-hrambo.

Pred začetkom referatov je zborovalce in goste
nagovorila tudi prva predsednica Zgornjeavstrijskega
parlamenta, Angela Orthner, ki je v svojem nagovoru
citirala, da je resnica hči časa, nadaljevala pa z ugo-
tovitvijo, da je, dokler ni rojena, v arhivih (oziroma
arhivi jo pa rodijo).

V prvem referatu, referatu z naslovom Arhiv,
zgodovinsko raziskovanje in koristi družbe, je dr.
Karl Brunner, odhajajoči direktor avstrijskega zgo-
dovinskega raziskovalnega inštituta, sicer profesor za
srednjeveško zgodovino, dejal, da ne bo povedal ničesar
novega, če reče, da resne, prave zgodovinske zna-
nosti ni brez arhiva. Pri tem je izpostavil pomemb-
nost vrednotenja gradiva in navodil ustvarjalcem, saj
arhiv s tem pravzaprav določa, katera zgodovina bo
imela prihodnost (in katera ne). Po eni strani je treba
paziti, da se ohrani (tudi) zgodovina vsakdana, ne samo
zgodovina vladarjev kot v srednjem veku (njego-
vo področje!), po drugi strani pa današnji mogočnejši
– firme, podjetja, lahko ostanejo brez zgodovine, ker
imajo na tem področju (javni) arhivi premalo vpliva.
To se mu zdi vprašanje za politiko in arhivsko zako-
nodajo.

Nadaljeval je, da vsega seveda ni mogoče ohraniti
in da je v tej informacijski džungli treba narediti izbor.
Vendar pa tega izbora ne bo naredil noben program
za arhiviranje, četudi ga imamo (že doma moramo
delati izbor pri svojih e-fotografijah in jih shranjevati,
vendar pa tega tudi ne naredi program za arhiviranje
fotografij sam). Zato morajo biti arhivarji čim bolj
usposobljeni; tako se je ponovno vrnil k vprašanju
valorizacije in izobraževanja, usposobljenosti arhivi-
stov. Še enkrat je poudaril, da se zgodovina začenja
(preučevati) v arhivih, arhivarji pa »pripravljajo zgo-
dovino« za prihodnost.

V svojem prispevku je izpostavil tudi »okoljsko«
zgodovino kot novo raziskovalno področje, po-
membnost podatkov o tem, kako ravnamo z okoljem.
V diskusiji ob njegovem referatu se je zastavilo
vprašanje, primerjava, kako so gledali na primer na
zgodovino spolov pred tridesetimi leti in kako danes
na okoljsko zgodovino.

Mag. Eva Blimlinger, zgodovinarica, raziskovalka z
Dunaja, je poročala o svojih izkušnjah z arhivi kot
sodelavka avstrijske zgodovinske komisije. Pri arhiv-
skem raziskovanju so jo najbolj motili, če stnemo,
pomankljivi popisi (pomankljivi vodniki, akcesije,
popisi, nadzor nad popolnostjo gradiva in zato nujno
preverjanje v skladišču samem, manjkajoče smernice
za vrednotenje in predajo gradiva arhivu). Potožila je
tudi, da naj ne bi bili vsi arhivi kooperativni tako pri
dostopnosti do (še) nepopisanega, neurejenega gradi-
va, kot zaradi predpisov za reproduciranje arhivskega
gradiva. Zadeve se sicer izboljšujejo s popisovanjem

in dostopnostjo na medmrežju. Posebej je omenila
nedostopnost arhiva ÖRF.

Naslednji referent, dr. Martin Stürzlinger, ponud-
nik elektronske obdelave podatkov za arhive, je ugo-
tavljal, da avstrijski arhivi malo povprašujejo po zu-
nanjih storitvah in da je zato tudi ponudnikov malo.
Po drugi strani pa se ponavljajo nove naloge, ki jim
arhivi niso kos, ker imajo preprosto premalo osebja
oziroma je neustrezno usposobljeno. Prednosti zuna-
njih storitev bi po njegovem lahko bile kakovost, ce-
na, hitrost in know-how. Ugotavljal je, da se seveda
pri vprašanju zunanega hranjenja takoj poraja misel
na nevarnost, da bo kdo prišel pride v sistem, vendar
pa je treba tudi vedeti, kdo vse nam že sedaj hodi po
arhivih – od vodovodarjev do programerjev. Glavni
problem je videl v e-arhiviranju. Majhni arhivi ne
zmorejo vsega, zato je, tako je dejal, potrebna vsaj do
neke mere centralizacija. Najpomembnejše pri tem
vprašanju je, komu dajemo gradivo v digitalizirane,
hranjenje. Je poceni res najceneje – je najceneje tudi
potem, ko pride do izgube ali zlorabe gradiva?

V diskusiji po njegovem referatu je bilo precej
oglašanja, nasprotovanja, med drugim je nekdo ugo-
tavljal, češ da že iz naslova članka (Bolje, hitreje, ce-
neje?) izhaja zahteva po zanikanju, ker se retorično
sprša, ali je cenejše tudi boljše. V praksi pa od
arhivov zahtevajo prav to - ceneje.

V zadnjem referatu prvega dne zborovanja se je
arhivist iz dresdenskega državnega arhiva, dr. Burk-
hard Nolte, spraševal, ali naj arhivi računajo svoje
storitve. Da bi to lahko storili, bi morali najprej ar-
hivske storitve ovrednotiti kot produkte in nato zanje
narediti ustrezen obračunski sistem. Potem je govoril
o značilnostih arhivskih storitev. To so nematerialne
storitve in jih je težko ovrednotiti, stroški za oskrbo
uporabnika so namreč težko ocenljivi. Postavlja se
vprašanje transparentnosti pri nematerialnem ustvar-
janju, postavljanju norm. Vedno znova ostaja brez
odgovora vprašanje, kako naj se arhivi »izplačajo«, če
je že zahtevano nekakšno plačevanje glede na »stroške
in učinke«. Govor je bil tudi o tako imenovanih »vit-
kih« arhivskih proračunih. Seveda se je razvnela de-
bata o računanju arhivskih storitev.

Sledila so zasedanja posameznih arhivskih stro-
kovnih skupin – univerzitetnih arhivarjev, občinskih
arhivarjev in arhivarjev priznanih cerkva in verskih
skupnosti. Potem pa so na generalni skupščini izvolili
še novega predsednika – to je ostal dr. Josef Riegler.
Zadnji dogodek dneva je bil sprejem na deželnem
glavarstvu.

Naslednji dan je z referatom začel Martin Heller,
intendant projekta Glavno mesto kulture Linz 2009.
Govoril je o svoji muzejski dejavnosti v Švici med
letoma 1986 in 1998, o razliki med arhivi in muzeji (in
pa seveda o povezavah). Nič novega. Poudaril je pla-
katno zbirko, ki je sicer v muzeju in je brez dvoma

razstavna stvar, ki nagovarja množice, je pa tudi zgodovinski vir – postavilo se mu je vprašanje hranjenja in urejanja.

Dejal je, da so zbirali vse plakate brez vrednotenja, popisali (in digitalizirali) pa samo zelo majhen, zanje najpomembnejši del (neke vrste spontana valorizacija, v katero je prisiljen vsakdo, ko ima nečesa preveč). Stvar je torej tako rekoč nepregledna. Na vprašanje, koliko kosov torej imajo, je dolgo zmajeval in nato dejal, da gotovo milijon!

Po svoje zanimiv, čeprav nekoliko dolgovezen, je bil referat mag. Gottfrieda L. Vonwillerja, zaposlenega v Zgodovinskem uradu v Linzu. To ustanovo za rodoslovnogodovinske raziskave so ustanovili leta 2004 trije zgodovinarji v sodelovanju z univerzitetnim profesorjem zgodovine. Danes imajo 42 visokokvalificiranih uslužbencev (večinoma zgodovinarjev in pravnikov) ter številne sodelavce in dopisnike po svetu. Sedež imajo na Dunaju, izpostave v Gradcu, Linzu, Celovcu in Innsbrucku. Delo imajo razdeljeno na štiri glavna področja – dediščinske raziskave, rodoslovne, pridobivanje listin ter »pro bono« (tu predvsem pomagajo s svojimi raziskavami sorodstva pri presaditvah kostnega mozga). Pri dediščinskih raziskavah računajo provizijo z odstotkom, pri rodoslovnih zadevah pa načeloma po 75 EUR za uro raziskave. So torej nekakšni zgodovinski (zgodovinarski) detektivi.

Vonwiller je na dokaj razvlečen način predstavil en sam svoj dediščinski primer in tudi, kako mu je pri tem koristilo (tudi) arhivsko gradivo. Vprašanj po končanem referatu na njegovo temo pravzaprav ni bilo, vsaj ne javno v dvorani. Precejšnje pa je bilo potem zanimanje zanj na hodniku – sledil je namreč odmor – glede njegovega dela, službe in verjetno tudi zaslužka. Eno samo vprašanje je bilo le bolj pripomba, in sicer o naslovu njegovega referata (Arhivalije in njihova kolateralna korist). Da naj bi bili namreč za takšne raziskave vendar arhivski dokumenti praviloma prvi in najpomembnejši, da se takšne raziskave začenjajo v arhivih, ne pa da so obstranska zadeva, kjer »se tudi kaj najde«. Mogoče pa je bilo tudi to stališče preveč arhivsko čistunsko – tudi drugod je mogoče veliko najti. Kot je našteval sam referent, pri posameznikih, družinah, različnih uradih, zasebnih podjetjih (sicer bi res vse to nekoč sodilo v arhiv, vendar pa ni v arhivih, vsaj sedaj še ne, ko je podatke potreboval).

Predzadnja referentka, Annemarie Türk, je sodelavka leta 1989 ustanovljenega združenja z imenom »KulturKontakt Austria«, ki deluje kot povezovalce med kulturniki, kulturnimi institucijami in podjetji. Ugotavljala je, da se povečuje zanimanje podjetij za »corporate cultural responsibility« in potreba po skrbi za podobo s sponzoriranjem. Pri tem pa je za sponzorje zanimivo dolgotrajno partnerstvo, saj ne

želijo biti le enkratni darovalci. Po njenem bi se lahko tudi za arhive našli sponzorji, predvsem manjša in srednja podjetja. Opozorila je, da je potrebno (potencialnega) sponzorja pravočasno nagovoriti, najmanj pol leta prej, preden bi potrebovali sredstva in da sta najprimernejša za to oktober in november, ko sprejemajo letne predračune. Pri tem se je treba zavedati, da se hočejo podjetja s sponzoriranjem razlikovati od sorodnih dejavnosti, zato je treba paziti, da ne nagovarjamo po več konkurentov hkrati (tu bi lahko igrali tudi na drugačen učinek – da nihče noče ostati zadaj).

V zadnjem referatu je direktor Štajerskega deželnega arhiva, dr. Josef Riegler, spomnil, da za javne ustanove, torej tudi Avstrijski državni arhiv, v smislu »new public managementa« velja, da se obnašajo ekonomsko, da bi bili lahko kljub omejenemu financiranju kos svojim nalogam. Tako se postavlja vprašanje tržno uporabnih arhivskih dejavnosti in cen teh dejavnosti. In ponovno že slišane ugotovitve, da je cenik za izdelavo reprodukcij laže določiti kot pa oceniti vrednost arhivskih raziskav. In seveda, da bi moralo biti opravljanje plačljivih storitev v ravnotežju z opravljanjem bistvenih nalog arhiva.

Ob koncu bi lahko ugotovili, da so se glede na naslovno temo zborovanja avstrijski arhivisti vprašali ne le o znani kulturni, raziskovalni vlogi arhivov, ampak tudi, kakšen naj bi bil njihov odnos do javnosti na politični in ekonomski ravni. Zastavljeno je že bilo tako, vendar sami referati niso dajali odgovorov, diskusije o referatih tudi ne, bile so skromne, toliko večjo živahnost pa je bilo slišati, čutiti v neformalnih pogovorih na hodnikih in na uspelem druženju na sprejemu pri deželnem glavarstvu.

Gorazd Stariha

79. zborovanje Društva nemških arhivark in arhivarjev, Regensburg 22.–25. septembra 2009. Arhivi v digitalni dobi in sejmom Archivistica

V Regensburgu je bilo od 22. do 25. septembra 79. zborovanje Društva nemških arhivark in arhivarjev s splošno temo Arhivi v digitalni dobi in sejmom Archivistica. Zborovanje je bilo v prostorih univerze v Regensburgu.

Prof. dr. Robert Kretschmar (Stuttgart), predsednik Društva nemških arhivark in arhivarjev (Verein deutscher Archivarinnen und Archivare e.V.), je v povabilu na arhivsko zborovanje zapisal, da bodo na nemškem arhivskem zborovanju prvič obravnavali možnosti in posledice digitalizacije iz vseh zornih kotov, z vseh delovnih področij ter mrežnega povezovanja le-teh.

Digitalizacija zajema vsa delovna področja, torej

od izročanja, ohranjanja, urejanja, zaključevanja fondov ter priprave za uporabo, do posredovanja v okviru izobraževanja in dela s področja javne uporabe.

Pri tem so pred arhivarji številne dileme. Kje in katere koncepte bomo uporabili in s kakšnim uspehom, predvsem pa, katere strategije naj upoštevamo v prihodnosti.

Tema je bila nadvse aktualna in programski svet je dobil številne predloge in ponudbe člankov, tako da je lahko pripravil zanimiv program. Hkrati je Društvo izkoristilo priložnost in pripravilo številne nadaljevalne izobraževalne seminarje v okviru izbrane teme.

Nemško arhivsko zborovanje prireja VdA in leta 1946 ustanovljeno poklicno združenje nemških arhivarjev in arhivarjev. Društvo prireja zborovanja že od leta 1899, od leta 1949 pa ga pripravlja vsako leto. V društvu deluje 8 strokovnih skupin: 1. Državni arhivi, 2. Občinski (komunalni) arhivi, 3. Cerkveni arhivi, 4. Gosposčine in družinski arhivi, 5. Gospodarski arhivi, 6. Parlamentarni arhivi, politične stranke, donacije in društva, 7. Arhivi medijev, 8. Arhivi univerz, visokih šol in znanstvenih inštitucij.

Septembra 2008 je bilo 78. zborovanje v Erfurtu, naslov pa je bil Ohranjamo za bodočnost. Ohranjanje analognih in digitalnih zapisov; smiselno nadaljevanje je letošnje posvetovanje.

79. nemško arhivsko zborovanje se je začelo v torek, 22. septembra, slovesno je bil odprt sejem Archivistica.

Ob 17. uri je bil delovni pogovor 27 tujih predstavnikov arhivskih društev in ustanov (Avstrija, Albanija, Češka, Slovaška, Madžarska, Nizozemska, Belgija, Švica, Belorusija, itd.). Iz Slovenije sva prišli mag. Sonja Anžič iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana in poročevalka za Arhivsko društvo Slovenije Marija Hernja Masten.

Pogovor sta vodila dr. Michael Diefenbacher iz Nürnberga in Katarina Thiemann iz Münstra.

Temu sta bili:

- digitalizacija, izkušnje in problemi posameznih držav,
- podoba arhivarja (zgodovinar arhivist ali informatik računalnikar), možnosti za izobraževanje, permanentno izobraževanje v arhivih, možnosti in načini.

Vsaka izmed držav je predstavila izkušnje in stanje v svoji državi oziroma društvu.

Arhivi se odločajo za štiri strategije:

- uporabniško naravnana strategija
- starejše gradivo naj se digitalizira
- mormoni se ukvarjajo z genealogijo,
- varnost.

Nizozemska si prizadeva poiskati in zagotoviti najboljšo rešitev za trajnost digitaliziranega gradiva, saj so ga ponekod že 15 krat obnovili. Izkušnje niso najboljše in strah pred izgubo ni odveč.

Predstavljeni so bili nekateri mednarodni projekti, ki potekajo ob pomoči sredstev EU in se nanašajo na digitalizacijo gradiva.

Ob 18. uri je bil slovesen začetek 79. zborovanja s pozdravi:

- Hanß Schaidinger, veliki župan Regensburga
- dr. Wolfgang Heubisch, deželni minister za znanost, raziskovanje, umetnost in kulturo svobodne dežele Bavarske,
- dr. Robert Kretschmar, predsednika društva
- dr. Anna Pia Maissen iz Züricha v imenu tujih gostov, predsednica arhivarjev Švice,
- dr. Fred J. W. van Kan, Anheim, Nizozemska, kot predstavnik sveta Internationale Council of Archives (ICA).

V sredo, 23. septembra, je bilo v dopoldanskem času skupno zasedanje, popoldne so delovale posamezne skupine. Program z naslovi referatov in predavatelji je objavljen na spletu: www.archivtag.de, natisnjen pa je bil tudi v priročni knjižici. Zaradi obsega bom navedla le splošne naslove, ki so jih obravnavale posamezne sekcije.

Skupno zasedanje je imelo naslov: Ali se je Trnuljčica zbudila? Novi delovni in komunikacijski procesi v arhivih; vodil ga je dr. Daniel Nerlich (Zürich).

Referate sta imela dr. Christian Keitel, Stuttgart: Ugotavljanje interesa uporabnikov in postavitev signifikantnih lastnosti. Digitalno izročanje gradiva arhivom, in dr. Mario Glauert, Potsdam: Arhiv 2.0. Arhiv od predaje do uporabe.

Dr. Peter Habe, Univerza Basel, je v referatu Zgodovinska znanost, digitalni čas in digitalni zgodovinar nanizal zanimive poglede na izobraževanje zgodovinarjev. Z nastankom spleta je marsikaj, kar je bilo prej zaprto, postalo javno. Nova izobrazba zgodovinarja se razvija v smer poznavanja spletnih strani, ki so namenjene raziskovanju, objavam gradiva (archivalia, edwired ...). Vsi znanstveni programi so uvedli lastno presojo kvalitete objave člankov (dve recenziji). Vprašanje vrednotenja digitalnih podatkov je posebno problematično. Založbe so v krizi, saj so znanstvena dela hitro objavljena v digilib in dostopna. Zgodovinarju je potrebno pri študiju ponuditi tudi informacijsko kompetenco in poznavanje katalogov, popisov in sistemov, s katerimi so arhivi objavljali vire. Kritika virov je izpostavljena novim zahtevam. Še v letih 1960–1970 so mu pomagale pomožne vede, 2009 pa potrebuje zgodovinar novo pomožno vedo digitalnih virov. Vizualizacija je vedno bolj navzoča. Najnujnejša pa je vzgoja o kulturi publikacij. Digitalne publikacije je treba preverjati, ali so plagiat.

Ugotovitev, da bo zgodovina, bo še imela klasiko, vendar bo vedno bolj digitalna.

Zanimiv zaključek da vedno diskusija, ki je postavila vprašanje, ali smo arhivi pripravljeni na zahtevno nalogo in ali jo bomo zmogli.

V popoldanskem času so zasedale vse sekcije.

Sekcija 1

Vrednotenje elektronskih podlag in izročanje; vodila jo je dr. Ulrike Gutzmann, poročevalec je bil Raymond Plache. Ilka Stahlberg (Potsdam): Uvod v uvajanje elektronskega poslovanja ob primeru brandenburške ministrske uprave, zahteva arhiva, pretvorba registrature in registraturnega načrta, vrednotenje in izločanje.

Dr. Mathias Manke in dr. Rene Wiese (oba Schwerin): Valorizacija – DOMEA – program iz Deželnega arhiva Schwerin.

Dr. Andrea Hänger (Koblenz) in dr. Katharina Ernst (Stuttgart): En sistem, dve rešitvi. Digitalno arhiviranje v Zveznem arhivu ter Mestnem arhivu v Stuttgartu.

Sekcija 2

Izobraževanje na spletu (v mreži)

Delo strokovnih skupin

Sekcija 3

Arhivi kot informacijski služniki online

Sekcija 4

Open Access in arhivi

V izobraževalnem delu so tekli nadaljevalni programi: Vodenje in planiranje arhivskega dela z uporabo statistike ob primeru arhivskega menedžment sistema Basys; Digitalizacija arhivskega gradiva, praktične rešitve in predpostavke v arhivski praksi; Uvod v elektronsko predpripravo obdelave in arhiviranje spisov pri mestni upravi ob primeru elektronskega arhiva Nürnberg.

Zaključke referatov, spoznanja, predloge in sklepe je prispevala diskusija o temi Vloga arhivov v stoletju digitalizacije; vodil jo je dr. Robert Kretschmer.

V četrtek, 24. septembra 2009, je bil ob 9.00 uri občni zbor društva. Ker se je iztekel mandat predsednika, je bila skupščina volilna. Volitve so prinesle novo generacijo vodilnih v društvu. Funkcijo sta odložila dosedanji predsednik dr. Robert Kretschmar, ki ni ponovno prijavil svoje kandidature, ter dr. Martin Dallmeier, ki je bil 36 let blagajnik društva. V nagovoru in zahvali je povedal, da se stara, povojna generacija arhivarjev pa se sedaj poslavlja. Naloga te generacije je bila postaviti društvo na noge, zgraditi in zavarovati arhive ter razviti arhivsko stroko. Čas je za novo generacijo arhivarjev digitalne dobe, njena naloga bo ohraniti vse to.

Novi predsednik dr. Michael Diefenbacher je iz Nürnberga in je bil do sedaj namestnik predsednika.

Na strokovnem sejmu ARCHIVISTICA, ki je največji evropski strokovni sejem za arhivsko dejavnost, je bilo 64 razstavljalcev, ki so vedno tudi pomembni sponzorji zborovanja. V betonskem okolju univerzitetne avle so na stojnicah predstavljali svoje najnovejše dosežke proizvajalci in dobavitelji polic in arhivske skladiščne opreme in pohištva, podjetja, ki se

ukvarjajo z digitalno tehnologijo, fotografiranjem in mikrofilmanjem. Kartonaža je prikazovala programe, in to od pisarniške opreme, do arhivskih škatel, specialnih map, izdelave papirjev ter opreme za fotografije in druge medije. Med proizvajalci programske, softverske tehnologije so bila zastopana vsa vodilna evropska podjetja (Scope, Augias, Pro Archive, C.M. Informatik). Tudi številne restavratorske delavnice so demonstrirale svojo dejavnost.

Arhivske šole Marburg, Potsdam, München, inštituti, razni raziskovalni projekti arhivov so predstavljali izobraževanje, programe in možnosti za zaposlitev na velikem nemškem tržišču. Te stojnice je obiskalo veliko število bodočih študentov Univerze, ki je te dni izkoristila za informacijske dneve univeze.

Spremljajoči program je pripravil krajevni odbor društva v Regensburgu pod vodstvom dr. Martina Dallmeierja, direktorja centralnega knežjega arhiva družine Thurn in Taxis in Zgodovinskega društva Regensburg. Bavarsko deželno ministrstvo za znanost, raziskovanje, umetnost in kulturo je priredilo sprejem za vse udeležence. V sredo je bilo srečanje s pogovorom udeležencev z razstavljalci Archivistice. Strokovna skupina cerkveni arhivi je imela poseben sprejem.

Zborovanje je imelo tudi pester kulturni program. Sem sodijo že tradicionalni orgelski koncerti. Letošnji je bil v obnovljeni in pozlačeni rokokojski Marijini štiftni cerkvi Stare kapele, izvajalec je bil Franz Raml, svetovno znani organist.

Seveda ni manjkalo vodenih ogledov v Škofijski centralni arhiv, Mestni arhiv, Zgodovinski digitalni reklamni arhiv, ki je nastal s projektom knjižnice; zbal so vse zvočne, filmske, tiskane risane in zapisane reklame in spote nove dobe. Manjkalo ni organiziranih ogledov raznih muzejev in turističnega ogleda mesta, saj je tudi za arhivarja z daljnega severa Nemčije Regensburg zanimiva kulturna prestolnica, ki je ne obiščeš prav vsako leto.

Zgodovinsko društvo se je predstavilo z odličnim referatom prof. dr. Achima Hubla iz Bamberga, ki je predstavil mesto Regensburg v luči varstva kulturne dediščine in restavratorsko-konservatorskih posegov na prehojeni poti od leta 1945, izkušnje, uspehe in probleme Regensburga do vpisa na UNESCOV seznam kulturne dediščine.

O porušenem Mestnem arhivu v Kölnu je poročala dr. Schmidt-Czajeva, pogovor je tekel o pomoči pri sanaciji. Katastrofa Kölna pa je napovedana tema tudi za 80. arhivsko posvetovanje. Zanj so že razpisane teme. Posvetovanje bo v Dresdnu leta 2010.

Marija Hernja Masten

12. posvetovanje »Arhivska praksa«, Tuzla, 8.–9. oktober 2009

Kot predstavnik Arhivskega društva Slovenije sem se udeležil 12. posvetovanja »Arhivska praksa« v Tuzli. Organizirata ga Društvo arhivskih delavcev Tuzelskega kantona in Arhiv Tuzelskega kantona. Arhiv Tuzelskega kantona je letos praznoval 55-letnico. Simpozij je odprl direktor Arhiva dr. Izet Šabotić kot glavni organizator. Kulturnemu programu so sledili kratki pozdravi vseh gostov posameznih držav (Hrvaške, Črne gore, Srbije, Madžarske, Albanije, Kosova in Slovenije). Večina udeležencev pa je prišla iz Bosne in Hercegovine, iz tako imenovane Federacije, kot tudi iz Republike Srbske. Zborovanje je bilo v znamenju treh vsebinskih sklopov: valorizacije arhivskega gradiva, zaščite dokumentarnega gradiva v nastajanju in aktualnih vprašanj arhivske teorije in prakse. Zborovanje je bilo mednarodno s poudarkom na sodelujočih iz držav, ki so nastale na prostoru nekdanje SFRJ. V okviru prvega sklopa so bili predstavljeni mednarodna strokovna literatura za to področje, pravni predpisi v posameznih državah in praksa v posameznih arhivih. V tem sklopu so imeli referate: dr. Vladimir Žumer iz Arhiva Republike Slovenije je predstavil valorizacijo arhivskega gradiva v Sloveniji, Krešimir Ibršimović iz Državnega arhiva v Slavonskem brodu je predstavil valorizacijo na podlagi klasifikacijskih načrtov in predlog arhivskega popisa gradiva organov lokalne samouprave za hrvaške arhive, Ljerka Šimunić iz Državnega arhiva v Osijeku je imela referat o valorizaciji in kategorizaciji ustvarjalcev arhivskega in dokumentarnega gradiva na področju Državnega arhiva v Osijeku, Nermina Hodžić iz Arhiva Tuzelskega kantona o značaju kategorizacije in valorizacije arhivskega gradiva, Nada Čibej iz Pokrajinskega arhiva Koper je govorila o valorizaciji elektronskega arhivskega gradiva, Omer Zulić iz Arhiva Tuzelskega kantona pa o karakteristikah valorizacije dokumentarnega gradiva, nastalega pri poslovanju organov v prometu z vrednostnimi papirji. Žarko Štrumbel iz Arhiva Republike Slovenije je predstavil roke hranjenja dokumentarnega gradiva. Selma Isić iz Arhiva Tuzelskega kantona je predstavila vpliv valorizacije arhivskega gradiva na proces strokovne obdelave in urejanja arhivskega gradiva, Branko Antej iz Arhiva Republike Srbske pa je predstavil postopke izločanja nepomembnega dokumentarnega gradiva.

Drugi sklop se je nanašal na zaščito arhivskega gradiva v nastajanju. V referatih je bil poudarek na tranzicijskih procesih in vplivu na dokumentarno gradivo in odnosu ustvarjalcev do lastnega dokumentarnega gradiva. Prvi referat je imela Vlatka Lemić iz Hrvaškega državnega arhiva, in to o vplivu tranzicije na delo Hrvaškega državnega arhiva. Murtez Zogu iz Arhiva Kosova je govoril o zaščiti arhivskega gradiva

v Republiki Kosovo, Jovan Popović, nekdanji direktor Arhiva Jugoslavije, je predstavil referat o sodelovanju arhivov in organov uprave, Željko Marković iz Zgodovinskega arhiva Užice je izpostavil nekatera osnovna vprašanja kadrovske in tehnične usposobljenosti službe za varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva v Srbiji, mag. Gašper Smid iz Arhiva Republike Slovenije je predstavil fizično zaščito dokumentarnega in arhivskega gradiva, Silvija Babić iz Hrvaškega državnega arhiva pa projekt nizozemske vlade za arhive na Hrvaškem. Projekt, ki ga je financirala Evropska unija, je potekal od leta 2006. Mirjana Gulić iz Državnega arhiva v Zagrebu se je osredotočila na ustvarjalce in problematiko oblikovanja fondov pravosodja v obdobju od leta 1945 do 1970.

Tretji sklop referatov je bil posvečen najrazličnejšim vprašanjem arhiviranja, tako žgočim kot tudi klasičnim dilemam v sodobni arhivski teoriji in praksi.

O arhiviranju z uporabo sodobnih tehnoloških metod sta govorili Vaida Škandro in Diana Salihbegović iz Zgodovinskega arhiva mesta Sarajeva. Informacijski sistem Pokrajinskega arhiva Koper je predstavil Vladimir Drobñjak. Zelo zanimiv je bil prispevek Ivane Prgin iz Državnega arhiva Zagreb o novih arhivskih standardih za popisovanje (ISDF in ISDIAH), o uporabi standardov v arhivski teoriji in praksi je govorila mag. Zdenka Semlič Rajh iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

Jugoslav Veljakovski iz Zgodovinskega arhiva Novi Sad je predstavil projekte za digitalizacijo arhivskega gradiva v Srbiji ob primeru digitalizacije gradiva bank. Mirjana Marinić Lepić pa je govorila o možnostih spletne strani, kot sredstva predstavljanja arhiva. Novo spletno stran Zgodovinskega arhiva Sarajevo pa sta predstavila Ismeta Berkovac in Armin Bukvić. Husein Hadžić iz Arhiva Unsko-sanskega kantona nas je seznanil s postopki pri urejanju, arhiviranju in varovanju gradiva sodišč. Omenjeni kanton je precej sredstev namenil ureditvi pisarniškega poslovanja sodišč, saj je s tem – kot posledica – skrajšal sodne postopke in postopke izvršbe in s tem privarčeval znatna sredstva, saj se je zmanjšala plačilna nedisciplina. Nina Gostenčnik je predstavila slovenski projekt popisovanja arhivskih skladišč ob primeru Pokrajinskega arhiva Maribor. Stevan Mačković je predstavil strukturo uporabnikov v zgodovinskem arhivu Subotica v obdobju 2005–2008. Hatidža Fetahagić je govorila o sodelovanju med Arhivom Tuzelskega kantona in izobraževalnimi ustanovami. Dr. Azem Kožar, nekdanji direktor Arhiva Tuzelskega kantona in profesor arhivistike na Univerzi v Tuzli, je predstavil sistem poučevanja o zgodovini institucij Bosne in Hercegovine v povezavi s študijem arhivistike. Marko Rako je imel referat o strokovni obdelavi arhivskih fondov na področju gospodarstva. Almira Alibešić je govorila o strukturi fondov Zgodovinskega

arhiva mesta Sarajevo, Admir Nezirovič pa se je posvetil zemljevidom in kartam Sarajeva v Zgodovinskem arhivu mesta Sarajevo. Dr. Azem Kožar je pomen arhivskega dela in tudi znanstvenih razprav strnil v referatu o znanstveni dimenziji arhivskega dela v Bosni in Hercegovini. Zadnji je bil referat Esafa Leviča – govoril je o kulturno-založniški dejavnosti Arhiva Tuzelskega kantona.

Sledili so zaključna diskusija in sklepi posvetovanja. Strnil jih je Izet Šabotić kot glavni organizator posvetovanja. Vsi prispevki so izšli tudi v zborniku »Arhivska praksa«, vključno z referati nekaterih, ki se zborovanja zaradi različnih vzrokov niso mogli udeležiti. Tako je v zborniku objavljen tudi referat dr. Miroslava Novaka o standardih za formiranje in prenos struktur podatkov. Na območju nekdanje Jugoslavije je poleg zborovanja v Tuzli še posvetovanje v Radencih »O tehničnih in vsebinskih problemih klasičnega in elektronskega arhiviranja«, ki združuje tudi arhivske delavce z območja nekdanje skupne države in jim omogoča izmenjevati strokovne izkušnje. Obe zborovanji imata dolgoletno tradicijo in svoje poudarke. Tuzelsko ima poleg jugoslovanske dimenzije še posebno, bosansko dimenzijo; delovanje arhivov je zaradi posledic zadnje vojne in zapletene upravne strukture Bosne in Hercegovine namreč specifično. Zato je tudi strokovno sodelovanje med bosanskimi arhivi oteženo, pomen zborovanja v Tuzli pa zato toliko večji. Celotno zborovanje je bilo tudi v znamenju 55-letnice regionalnega arhiva iz Tuzle, danes Arhiva Tuzelskega kantona.

Matevž Košir

S tretjega kongresa hrvaških arhivistov v Osijeku 20. do 23. oktobra 2009

Hrvaški arhivisti imajo za seboj že 43. društvenih posvetovanj in tri uspele kongrese. Po Zagrebu (2001) in Dubrovniku (2005) so arhivisti sosednje države oktobra 2009 pripravili svoj tretji kongres v Slavoniji. Nemara so kongresno mesto izbrali tudi zaradi dvestoletnice, odkar je leta 1809 Osijek ob Dravi postal svobodno in kraljevsko mesto. Tako se je še do 1830 največje hrvaško mesto tedaj otrelo fevdalnih spon in dobilo mestne samoupravne pravice. Organizatorja kongresa – Hrvaško arhivistično društvo (HAD) in Državni arhiv v Osijeku – sta se odločila za obravnavo širše tematike zbrane pod kratkim naslovom »Arhivi, uprava in razvoj«, ki je pritegnila dobrih 200 udeležencev. Kot gostje so se udeležili kongresa tudi predstavniki arhivske stroke iz Bosne in Hercegovine, Srbije (Novi Sad, Subotica), iz Madžarske (zastopal jo je tudi hrvaško govoreči direk-

tor arhiva v Kaposváru dr. Sándor Bősze), Avstrije, Nemčije in Slovenije. Ali kot je o začetku kongresa poročal 'Glas Slavonije': »Hrvaški i evropski arhivisti u Osijeku«. Štirje predstavniki smo zastopali arhiva v Celju in Ljubljani ter Arhiv RS in arhivsko društvo, predstavili pa smo tudi dva prispevka. Štiridnevno posvetovanje se je začelo v Osijeku v lepi dvorani leta 1866 zgrajene (in leta 1994 obnovljene) imenitne gledališke stavbe, najstarejše v notranjosti Hrvaške, nadaljevalo in končalo v veliki dvorani rektorata Univerze J. J. Strossmayerja. Dan, ki je bil posvečen temam »arhivske budnosti«, pa je potekal v Vukovarju.

Prvi dan kongresa (20. 10.) so po uvodnih pozdravih organizatorjev sledili še nagovori predstavnikov ministrstva za kulturo (mag. Branko Kaleb), osiješkobaranjske županije, univerze (rektorica prof. dr. Gordana Kralik) in nadškofije Đakovo–Osijek ter pozdravne besede gostov iz tujine. Iz besed predstavnika ministrstva smo lahko razbrali prizadevanja za decentralizacijo hrvaške arhivske mreže, katere cilj je oblikovati 20 državnih arhivov za posamezne županije. Tako sta npr. na območju osiješkega državnega arhiva, ki je bil ozemeljsko največji in je obsegal 15% površine države v treh županijah, nedavno nastala še arhiva v Vukovarju in Virovitici, v naši sosesčini pa dobro leto deluje arhiv za županijo Medžimurje v Štrigovi. Predstavniki nadškofije mag. Mato Mičan je v pozdravnih besedah omenil arhiv kot začetek in se pri tem naslonil na grški začetek Janezovega evangelija (Ev $\alpha\rho\chi\eta\ \eta\nu\ \circ\ \Lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ - In principio erat Verbum/V začetku je bila Beseda, Jn 1,1). Kak drug govornik pa je v pozdrav vpletel misel na arhiv (archeion) kot ustanovo oblasti, države. Kaj drugega kot o pomenu strokovnega sodelovanja bi lahko povedali v pozdravu slovenske strani? K temu je usmerjalo tako univerzitetno mesto kongresa z univerzo, poimenovano po škofu J. J. Strossmayerju, ki je v povezovanju narodov podpiral mdr. tudi slovenska društva, kot naši društvi, povezani od okrogle mize v Tuhelju sredi maja 2008 še z deklaracijo o sodelovanju. Uvodno predavanje je imel akademik Vladimir Paar, univ. prof. fizike v Zagrebu. »Na robu arhivistike« je govoril o **informaciji v znanstveno-tehnološkem svetu**. Pravzaprav naš še vedno prevzamejo možnosti za elektronsko hrambo podatkov: na površino 1 x 1 cm lahko spravimo podatkov za 1000 bibliotek s po 30 polic dolžine 50 m, t.j. 30 milijonov knjig zapisanih z »atomskimi črkami«. V sodobnih izzivih preobila informacij je poudaril zlasti njihovo valorizacijo ter prosti dostop do kakovostnih, t. j. recenziranih informacij. Upravljanje informacij bo eden od ključnih problemov prihodnosti. Slovesno odprtje kongresa je sklenilo zanimivo dramsko delo iz druge polovice 19. stoletja »Šokica«, s tragično romantično zgodbo, postavljeno v leti 1848/49. Njen avtor Ilija Okrugić, župnik iz Petrovaradina, je bil zaradi idej ilirizma in pansla-

vizma nekaj cenjen med narodi monarhije, predstava v režiji Dražena Ferenčika pa je udeležencem kongresa ponudila igralsko sproščen in tudi samoironičen etnološki prikaz odnosov na nekdanjem podežlju, predstavljen humorno in ne brez aktualizacije.

Drugi dan (21. 10.) se je kongres nadaljeval najprej s plenarno sejo o temah arhivov in uprave. Dr. *Stjepan Čosić* in *Vlatka Lemić* sta pod naslovom **Interakcija arhiva in uprave** pripravila prispevek o spremembah arhivske dejavnosti zaradi tehnološkega razvoja in pomenu sodelovanja javne uprave in arhivov. Hrvaški arhivi so našli 5.500 ustvarjalcev. Velike količine upravnega gradiva, transparentnost in dostopnost, kategorizacije ustvarjalcev, posebnosti tranzicijskega časa, Arhinet, reforma arhivske mreže – to je le nekaj predstavljenih poudarkov. Ob tem lahko arhivistiko simbolizirata dve Janusovi glavi: ena zazrta v preteklost in druga v prihodnost. Svetovalna služba arhivov in kompetence arhivov, obvladovanje in gospodarjenje z informacijami pa so pritegnili *Jožo Ivanovića*. Predavanje dr. Ivana Koprića o **vplivu reforme hrvaške državne uprave na delovanje arhivske službe** pa je odpadlo zaradi boleznih predavatelja. Preostala predavanja so potekala na dveh paralelnih sejah.

Osem raznovrstnih prispevkov je predstavilo vzporedno zasedanje pod naslovom **»Obdelava arhivskega gradiva«**. Predstavili so gradivo slavonkih županij v HDA (*Ladislav Dobrica*), vprašanja fonda/fondov mestne uprave Osijek med letoma 1809 in 1945, ki jo predstavljajo štirje fondi ločeni po obdobjih (mag. *Dražhen Kušen*), in strukturno-kronološko urejanje gradiva družbeno-političnih organizacij s podfondi (*Marina Škalić*, *Branislava Vojnović*, *Marijana Jukić*). O gradivu o Sremu v hrvaških državnih arhivih je poročal *Marko Landeka*, *Petar Elek*, vodja novega arhiva v Vukovarju, pa je predstavil urejanje hrvaško-srbske meje v Vojvodini ob Donavi med letoma 1945 in 1947. Na osnovi popisov prebivalstva med letoma 1900 in 2001 je demograf dr. *Dražhen Živić* predstavil demografske spremembe v vukovarsko-sremski županiji. Zapuščinski spisi z območja Cavtata so kot podoba vsakdana in malega človeka pritegnili mag. *Iva Oreškovića* iz dubrovnškega arhiva, arhivsko gradivo notarjev pa *Mirjano Gulić*.

Na drugi vzporedni seji je pod naslovom **»Arhivi in uprava«** razpravljalo sedem predavateljev. Arhivski pogled na elektronsko upravo na Hrvaškem (*Tomislav Čepulić*) je predstavil razvoj in problematiko in izpostavil vprašanja dolgotrajne hrambe. O arhivih kot delu javne uprave je govoril *Zoran Stanković*, o upravljanju arhiva in sodelovanju z lokalno skupnostjo pa *Darko Rubčić* iz zagrebškega arhiva; predstavil je izkušnje in probleme zaposlenih v *»pismo-brambra«* tj. arhivih ustvarjalcev, pa tudi projekt MATRA s to temo. Posebej velja upoštevati komparativne

analize, izkušnje dobre prakse in izobraževanja ter prisluhniti tako klasičnim arhivistom kot mladim z več znanja in odprtostjo za probleme elektronskega gradiva. Sledila sta dva referata o arhivski problematiki ene od sosednjih držav. Problemi dostopnosti gradiva mednarodnih organizacij v BiH (dr. *Andrej Rodiniš*) so predstavili tudi zapleteno strukturo teh organizacij, odprli pa tudi vprašanja, zanimiva za območja Hrvaške, na katerih so v 90. letih delovale podobne mednarodne organizacije. S strategijo kulturne politike v BiH se je ukvarjal dr. *Izet Šabotić*. Omenil je tudi marginaliziranost arhivske tematike in potrebo po sodobni in enotni arhivski zakonodaji v državi. Sledili sta še predavanji o arhivskem in dokumentarnem gradivu zbornic (*Elizabet Kukić*) ter prispevek o izkušnjah arhiva v Zadru pri reševanju zahtevkov državne uprave in pravosodja (*Ivica Ražov*).

Popoldansko zasedanje (21. 10.) se je nadaljevalo na kar treh zasedanjih: tako se je s še tremi predavanji nadaljevala tema *»obdelava arhivskega gradiva«*, hkrati pa sta v sosednjih dvoranah potekali še dve predstavitvi. Predstavili so mednarodni projekt ICARUS s predavanjem o mednarodnem centru za arhivske raziskave (International Center for Archival Research) kot osnovi za mednarodno arhivsko sodelovanje (dr. *Karl Heinz*) in delavnico Monasterium.net. Na tej se je predavatelju pridružil še *Daniel Jeller*. Za tretjo predstavitve novosti pri tehnični podpori arhivski dejavnosti so poskrbeli razstavljalci: Adriapapir, Arhiv Trezor, Matris in Primat. Nadaljevanje zasedanja o obdelavi arhivskega gradiva je tako začelo predavanje o zaščiti in restavriranju avdiovizualnega gradiva (*Carmen Lhotka* iz Hrv. kinoteke). Avtorica je predstavila reševanje dostopnosti gradiva posnetega na nestandardnih formatih in se zavzela za določitev prioritet presnemavanja. Problem je trajnost zapisov na kasetah VHS (15–20 let) in CD/DVD nosilcih (5–10 let), filmski trak pa je zelo obstojen. Zelo so nas pritegnili tudi reklamni risani filmi za zobno kremo Kalodont ali pa npr. za pralni prašek Radion, tudi s slovenskimi besedili. Tudi vizualno zanimivo je bilo predavanje o fotografiji v Fototeki Hrvaškega državnega arhiva v kontekstu zgodovine fotografije (*Hrvoje Gržina*). Fototeka hrani okoli 800.000 fotografij v 76 zbirkah. Sledila sta še referata o arhivskem gradivu nestandardnih velikosti, se pravi zlasti o načrtih oz. o tehnični dokumentaciji na papirju in pausu, pa tudi o drugem gradivu na različnih nosilcih – od svile do sintetičnih folij (*Zvonimir Baričević*) in urejanju arhivskih fondov s področja gospodarstva (*Matko Rako*). Pri tem se je posvetil tudi vprašanju identifikacije gradiva oz. oblikovanju fondov.

Predstavitve teme o skupnem delovanju sorodnih disciplin je že v večernih urah sklenila drugi delovni dan kongresa s štirimi predavanji. **O sodelovanju in/ali konkurenci med arhivi, muzeji in knjižnicami**

(dr. B. Šuštar) je govoril slovenski prispevek. Predstavil je razvoj, zakonodajo in sedanje poglede na ta vprašanja. Hrvaška predstavitev podobne teme je bila zelo analitična, saj je dr. *Sanjica Faletar Tanacković* z odseka za informacijske znanosti osiješke univerze temo predstavila s podrobno raziskavo arhivov, ki je del njene doktorske disertacije. Arhivi so pri sodelovanju z drugimi kulturnimi ustanovami pričakovali več, posebej pri razdelitvi obveznosti. Predstavila je različne oblike sodelovanja, opozorila na ovire, saj »ima strah velike oči«, in se spraševala o resničnem skupnem delu. Pričakujejo, da bo splošna usmeritev načrta razvoja kulture k sodelovanju obrodila sadove tudi na tem področju. Na kongresu se je predstavila tudi **delovna skupina za arhivske knjižnice** (*Alisa Martek, Marisa Katić, Hania Mladineo*). Arhivske knjižnice so ene od najstarejših specialnih knjižnic in delujejo v 11 od 14 državnih arhivov, in to v zelo različnih razmerah: v osrednjem državnem arhivu je v biblioteki zaposlenih šest oseb, drugod pa bibliotekar nima niti računalnika z dostopom do spleta. A na temelju analize stanja ima delovna skupina lepe načrte za napredek arhivskih knjižnic. **Arhivi v vzgojno izobraževalnem sistemu** (*Deana Kovačec* iz HDA, tudi predsednica HAD) pa so pritegnili s predstavitvijo tujih izkušenj in zavedanjem pomena odpiranja arhivskih ustanov mladim. Pri tem ima velike možnosti prav osrednji 'Hrvatski državni arhiv', saj je privlačna že njegova imenitna secesijska stavba, zgrajena tik pred prvo svetovno vojno za osrednjo biblioteko. Vzgoja in izobraževanje na Hrvaškem s skoraj 1.886 ustanovami neposredno vključujeta 20% prebivalstva, posredno pa pravzaprav polovico, zato je pomen kvalitetnega učno-vzgojnega procesa splošen, po prepričanju referentke pa je vključevanje arhivistov v te izzive nujnost sodobnega razvoja.

Tretji dan (22. 10.) tretjega kongresa hrvaških arhivistov je potekal v Vukovarju ob Donavi. Najprej smo v dvorani novega hotela Lev po pozdravih predstavnikov županije, mesta in arhiva spremljali tematiko »**arhivske budnosti**«. Ta je organizatorjem pomenila širši pojem kot varovanje gradiva. Direktor arhiva v Osijeku dr. *Stjepan Sršan* je govoril o **zaščiti arhivskega gradiva v kriznih razmerah** in predstavil hude vojne izkušnje v Vukovarju, Osijeku in Vinkovcih, o uničenem in delno evakuiranem gradivu. V devetdesetih letih je bilo tako na omenjenem območju uničenih več kot 21.000 tekočih metrov dokumentarnega in arhivskega gradiva. Pretresljive opise evakuacije pod topniškim ognjem so dopolnjevali posnetki, ki so govorili o neverjetnem uničevanju. O tem pričajo še vedno ruševine pa tudi sledi obstreljevanja na številnih stavbah sicer vedno bolj obnovljenega Vukovarja, pa tudi Osijek ni brez sledov vojnih ran. Predavatelj je predstavil tudi pojem 'vitalno gradivo', ki ga je kakih 4%. Biti mora ustrezno

izbrano in priročno hranjeno, če bi bila potrebna kaka izredna evakuacija. O **skrbi za arhivsko gradivo v vojnih razmerah** je govoril še dr. *Ante Nazor*, ki je skupaj z *Matom Rupičem* pripravil širšo predstavitev takšne hrvaške izkušnje vojnih let 1991–1996. Poleg obžalovanja vseh človeških žrtev nas tudi poškodovani in uničeni kulturni objekti s knjižničnim in arhivskim gradivom tudi po letih, ki so minula, ne pustijo neprizadetih.

V diskusiji je tematiko dopolnil tudi primer odtujenega arhivskega gradiva v BiH, ki še vedno ni vrnjeno, ter opozorilo na hrvaške izkušnje pri zbiranju zanimivega gradiva iz vojnih let pri različnih zasebnikih in nearhivskih ustanovah. Pri usmerjanju tega gradiva v pristojne arhive so svetovali potprežljivost in vztrajnost. Daleč od ravnodušnosti je bila doživeta predstavitev frančiškana p. *Vatroslava Frkina*, sicer strokovnjaka za redovne biblioteke, ki pa se je med vojno ukvarjal z ljudmi v stiski, tudi s tistimi, ki so izgubili svoje družinske člane. Še preveč ognjevito je predstavil zapletena prizadevanja za **reševanje kulturnih dobrin frančiškanske province sv. Cirila in Metoda** in nas kasneje tudi vodil po samostanski biblioteki v že urejenem samostanu poleg nekdanj baročne samostanske cerkve, ki jo zavzeto obnavljajo. Vukovar, ki ga je po treh mesecih obleganja 18. novembra 1991 vsega porušenega zavzel agresor, hrani tudi veliko tragičnih in žalostnih zgodb in hrvaški arhivisti so v znak spoštovanja do umrlih položili cvetje na spominskem pokopališču in pri Ovčari, kjer se je tragično končala življenjska pot ranjencev in medicinskega osebja iz Vukovarja. Poleg tamkajšnje pretresljive spominske razstave smo si ogledali še kletne prostore legendarne bolnišnice v Vukovarju, ki z zelo povedno muzejsko ureditvijo govorijo o teh treh vojnih mesecih. Kakšen pekel lahko ljudje naredimo drug drugemu!

Vrsto predstavljenih referatov je v Vukovarju nadaljeval zgodovinar dr. *Zdravko Dizdār*, ki je predstavil dolgoletne **izkušnje raziskovalca hrvaške novejšje zgodovine glede zbiranja in varovanja arhivskega gradiva**, saj se z arhivi ukvarja že od leta 1966. Zanimivim izkušnjam uporabnikov je treba prisluhniti na arhivski strani. Zadnja tri predavanja iz sklopa »arhivska budnost« je uvedel povabljeni slovenski prispevek dr. *Jedert Vodopivec*, ki je nazorno predstavila rezultate projekta **Arhivski depoji v Sloveniji 2007–2009** in knjigo z zbrano dokumentacijo o tem. Jedrnat predavanje o problematiki hrambe arhivskega gradiva je bilo dobro sprejeto. Ugotovitvi, da je potrebno za osnovne klimatske pogoje poskrbeti z ustrezno zidavo arhivskih depojev, lahko le pritrdimo. Sledili sta še predstavitvi **človeka kot povzročitelja poškodb arhivskega gradiva** (*Tanja Mušnjak*) in ugotavljanja **kakovosti kože za restavriranje starih knjižnih vezav** (*Igor Kozjak*).

Četrti dan kongresa (23. 10.) se je pričel z volilno skupščino HAD – z enim glasom večine je ponovno izbrala za predsednico društva Deano Kovačec – nadaljeval pa s plenarno predstavitev **digitalizacije kulturne dediščine**. Nacionalni projekt Hrvaška kulturna dediščina – »Hrvaška kulturna baština« v letih 2007–2009 in o sodelovanju v portalu Europeana.eu je predstavila *Dunja Seiter Šveško* iz Ministrstva za kulturo. Nove iniciative v digitalizaciji kulturne dediščine z najavo predpristopnih projektov z iniciativo IBM obravnaval dr. *Hrvoje Stančić*, ki je s temo o študiju arhivistike sodeloval tudi na našem zborovanju v Dolenjskih Toplicah. Tu je omenil tudi sodelovanje slovenskega in hrvaškega arhivskega društva, lokalnih skupnosti v Istri in Univerze na Primorskem ter oddelka Informacijskih znanosti Filozofske fakultete v Zagrebu pri podiplomskem mednarodnem študiju arhivistike.

Temu sta sledili še vzporedni temi s po petimi predavanji o arhivih in digitalizaciji ter o **strokovnem usposabljanju arhivistov**. Ta tema se je začela z referatom z naslovom »Razvoj Content Management System: strategije in organizacija znanja v arhivih« in kot cilj projekta predstavila hrvaški arhivistični portal znanja (*Branka Molnar*). Arhivist 20. stoletja glede na arhivista 21. stoletja (*Ivan Penava*) je bil naslov predavanja, ki opozarja na vedno večji pomen digitalizacije, primerne izobrazbe (informatiki, programerji) in skrbi za ohranjanje digitaliziranega gradiva. Z izobraževanjem arhivarjev se je ukvarjal *Kristijan Karajić* (*»15 godina ispita za djelatnike u pismobranama – tipologija i tendencije«*) in predstavil izkušnje posameznih arhivov s seminarji, pravilnikom o izobraževanju arhivarjev iz leta 2004 in se zavzel za določitev vsaj srednje izobrazbe zanje. Od 4.380 ustvarjalcev jih ima opravljen izpit 1.607, največ s področja uprave. Temu sta sklenila prispevka o konserviranju in restavriranju fotografij (*Martina Kelava*) in poročilo o jesenski arhivski šoli v Trstu v letih 2007 in 2008 (*Mihaela Topolovec Rozga, Zrinka Tolić Nikolić*). V okviru vzporedne teme o **arhivih in digitalizaciji** so obravnavali učinkovito upravljanje digitalnih vsebin v HDA (*Tomislav Jagić, Suzana Grubešić*) in ARHiNET CDP – prevzemanje digitalnih zapisov v arhive (*Hrvoje Čabrajić, Vlatka Lemić*) kot problematiko elektronsko nastalih baz podatkov. Sledili so še referati o digitalizaciji genealoških zbirk: Ancestry.com (*Nikolai Donitzky* iz Nemčije) in projekt digitalizacije dela fonda mestne uprave Varaždina do srede 19. stoletja (*Damir Hrelja*) ter zaščita

geodetsko-katastrske dokumentacije (*mag. F. Ambroš, mag. D. Dragojević, L. Ambroš*).

Na kongresu predstavljeni referati so del zavzetega delovanja in razmišljanja hrvaških kolegov o vrsti predstavljenih tem in odprtih vprašanjih, ki so aktualna tudi pri nas. Praviloma so s predstavitvami posebej izstopali številni predavatelji, ki so se potrudili še za vizualno popestritev svojega nastopa. Tudi odločitev za kombinacijo plenarnih predavanj in paralelnih zasedanj ni bila slaba, saj je omogočila dejavno sodelovanje večjemu številu arhivskih strokovnjakov ter vsebinsko povezovanje sorodnih tem. Čeprav je z diskusijo ob vseh podobnih srečanjih vedno težko, se je nekajkrat le našlo dovolj časa in energije še za dobrodošle dopolnitve in pripombe. Vsekakor je pogled gosta na ta arhivski kongres lahko le pohvalen. Kot poroča predsednica HAD Deana Kovačec, je **kongres v zaključkih** posebej izpostavil potrebo po boljšem sodelovanju z zaposlenimi v arhivih ustvarjalcev, doseganja večjih kompetenc zaposlenih v vseh arhivih ob vseživljenjskem izobraževanju in prizadevanju za večje možnosti za prevzemanje gradiva v elektronski obliki in za upravljanje z njim. Ob vse večjem številu informatikov pa naj v arhivih deluje tudi dovolj zgodovinarjev. Poseben sklep se dotika tudi sukcesije in restitucije, posebej se zavzemajo za večjo dostopnost gradiva mednarodnih organizacij z vojnih in kriznih območij.

Organizatorji so poskrbeli tudi za dobro informiranost udeležencev o mestu kongresa, posebej pa je arhiv v Osijeku priskrbel nekaj svojih številnih in bogatih izdaj (mdr. jubilejni 10. bienalni '*Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*'), druge publikacije arhiva od popisa sandžaka Požega 1579 do sodnega procesa zoper bogoslovje v Đakovu pred 50 leti pa je razgrnil na priložnostni razstavi svojih tiskov. S temi nas seznanja tudi njihova spletna stran 'Državni arhiv u Osijeku' (<http://www.dao.hr/djelatnost.html>). Kakšno informacijo o kongresu in drugih dejavnostih HAD najdemo tudi na spletni strani društva (<http://www.had-info.hr>). Za 3. kongres organizatorji sicer niso pripravili povzetke predstavljenih referatov, napovedujejo pa tiskano izdajo vseh prispevkov. Tako je bil udeležencem kongresa na voljo zbornik lanskega 43. posvetovanja v Trogiru (2008) s temo arhivist kot poklic.

Branko Šuštar

O delu arhivov in zborovanjih

19. in 20. konferenca EBNE (European Board of National Archivists), Praga, 23.–24. april 2009; Lund (Švedska) 13.–14. oktober 2009

Konferenca v Pragi je bila posvečena predvsem seznanitvi z vsemi platmi arhivske prakse čeških arhivov. V dopoldanskem delu smo si ogledali delovne in skladiščne prostore Češkega nacionalnega arhiva. Monumentalna zgradba Češkega nacionalnega arhiva je bila dokončana leta 2001. Pri zidavi so upoštevali sodobne zahteve za zaščito arhivskega gradiva – vsi skladiščni prostori so opremljeni s klimo, prav tako stavba omogoča idealne razmere za delo tako za obiskovalce v čitalnici, kot dobre delovne pogoje za arhiviste. Stavba je zunaj mestnega središča na vzpetini, varni pred poplavami. Samo območje arhiva meri skoraj 4 hektare in pol. Stavba je visoka 42 metrov – sestavljena pa je iz treh stolpnic. Povezuje jih petnadstropni blok. Skladiščni prostori obsegajo približno 200 tisoč tekočih metrov polic. Dopoldanskemu ogledu Češkega nacionalnega arhiva je sledila otvoritev konference. Odprla jo je namestnica ministra za notranje zadeve Republike Češke Lenka Ptačková Meliharova. Sledila je predstavitev Nacionalnega arhiva vse od njegove zgodovine, gradiva, ki ga ta hrani do sodobnih nalog in izzivov. Ustanovo je predstavil direktor Vacslav Babička. Sledila je še podobna predstavitev Praškega državnega arhiva – predstavila ga je direktorica Eva Drašarova. Predstavite so se nadaljevale v prvo zasedanje, posvečeno češki arhivski službi v preteklosti in sedanjosti. Referata sta imela Vacslav Babička in Borivoj Indra. Med drugim sta predstavila tudi številne arhivske novogradnje in adaptacije na Češkem. Čehi se lahko pohvalijo s precej bolj urejenim stanjem kot nekatere države, med njimi tudi Slovenija, v katerih se arhivi »borimo« s tako rekoč stalno prostorsko stisko. Drugo zasedanje je bilo posvečeno vprašanju konzervacije in hranjenja dokumentov, ki so posebej občutljivi na svetlobo. Glavni referat je imela Emilie Benešova, Michael Durovic pa je predstavil izsledke opazovanj onesnaženja s strupenimi plini v skladiščih čeških državnih arhivov. Tretje zasedanje je bilo posvečeno pravnim platem, skrbi za arhive na Češkem. Predstavljeni so bili zgodovina arhivskih pravnih predpisov in vsi aktualni predpisi, ki zadevajo arhivsko področje. Posebej so bili predstavljeni še predpisi, ki urejajo varstvo elektronskega arhivskega gradiva. Vso zakonodajo je predstavil Aleš Gola, Michael Wanner pa v nadaljevanju projekt češkega elektronskega arhiva. Četrto

zasedanje je bilo posvečeno nekaterim mednarodnim projektom, v katerih sodeluje Češka. Predstavljen je bil projekt Monasterium.net – projekt za dostopnost arhivskih listin na spletu (v projekt je vključen tudi Arhiv RS). O njem sta govorila Thomas Aigner in Karl Heinz. Za zaključek pa je bil predstavljen še češki arhiv manjšin. O manjšinah in varstvu njihovega arhivskega gradiva sta imela izčrpen referat Jiří Krestan in Filip Paulus. Sledila sta sklep in povabilo na naslednje zasedanje v Lund.

V okviru švedskega predsedovanja EU je Švedski državni arhiv po ustaljeni praksi organiziral sestanek EBNE in tudi EAG (Evropske arhivske skupine) v Lundu. Po pozdravnih govorih in predstavitvi Švedskega državnega arhiva, (korenine segajo v leto 1668), je bil sestanek EBNE, sestavljen iz štirih zasedanj. Prvo je bilo posvečeno zasebnim arhivom v arhivskih institucijah v Skandinaviji in zunaj njih, drugo zasedanje promociji arhivov in arhivske službe, tretje švedskemu arhivskemu sistemu, četrto pa odnosu med tajnostmi in dostopnostjo arhivskega gradiva oziroma varovanjem tajnih podatkov in demokratično pravico do dostopa do arhivskega gradiva.

V prvi sekciji je Ann Hörsel, ki je vodja oddelka za zasebne arhive v Švedskem državnem arhivu, predstavila kratko zgodovino varovanja zasebnega arhivskega gradiva na Švedskem in drugih skandinavskih državah, s posebnim poudarkom na sedanjih razmerah. V Švedskem državnem arhivu imajo 24 kilometrov zasebnih arhivskih zbirk. Gre pa za prostovoljne donacije in depozite (za katere nekatera podjetja celo plačujejo). Sam zakon glede zasebnih arhivov nima posebnih zahtev, razen prepovedi izvoza navedenega gradiva brez soglasja države. Obstajajo pa tudi zasebni arhivi, kot so na primer Zasebni arhiv množičnih gibanj (hrani gradivo nekaterih sindikatov in organizacij civilne družbe ipd.) in zasebni gospodarski arhivi. Gospodarski arhiv v Stockholmu ima 60 kilometrov gradiva. Nekaj zasebnega arhivskega gradiva pa je tudi v muzejih in knjižnicah. Od leta 1992 imajo na Švedskem posebno delovno skupino, ki skrbi za sodelovanje med arhivi, knjižnicami in muzeji. Tudi v drugih skandinavskih državah imajo pri državnem arhivu oddelke, ki so zadolženi za zasebne arhive. Sledila je diskusija o navedeni problematiki.

V okviru drugega zasedanja je Andrew Payne, vodja oddelka za izobraževanje v Nacionalnem arhivu Velike Britanije, predstavil različne izobraževalne projekte in programe, posebej izkušnje z izobraževanjem ob pomoči spletnih strani. Pri tem angleški nacionalni

arhiv sodeluje posebno s šolami, saj so šole eno od ciljnih občinstev, ki jim je namenjeno to izobraževanje. Osrednjo pozornost pa namenjajo posebno obletnicam in predstavitev gradiva s tem v zvezi. Ob določenih pomembnih obletnicah so imeli tudi po 2 milijona obiskov. To pa je povezano tudi z znatnimi sredstvi, ki jih arhiv namenja tej dejavnosti. Prav tako samo v tem segmentu dela več zaposlenih. Z diskusijo se je končal dopoldanski, prvi del zasedanj. V drugem delu je bilo prvo zasedanje posvečeno predstavitvi švedskega arhivskega sistema. Predstavil ga je Bern Fredriksson, predsednik švedskega arhivskega društva in direktor švedskega arhiva ministrstva za zunanje zadeve v Stockholmu. Najprej je predstavil švedski politični in pravni sistem in vlogo državnega arhiva v tem sistemu. Poleg državnega arhiva sestavljajo sistem še regionalni državni arhivi, specialni arhivi (na primer vojaški arhiv), pokrajinski in občinski arhivi. Vsi ti arhivi so del javnega sektorja. Poleg teh obstajajo še arhivi v zasebnem sektorju, na primer arhivi zasebnih podjetij. Predstavljeni so bili tudi arhivski predpisi, leta 1903 je bilo uzakonjeno načelo provenience, 1961 je bila sprejeta generalna direktiva, ki je regulirala delo arhivov, in leta 1991 arhivski zakon. Arhivistiko predavajo na univerzah od leta 1973. Danes je to predmet na sedmih univerzah. Na Švedskem deluje tudi več arhivskih društev. Zasedanje je sklenila diskusija.

Četrto sekcijo, sekcijo z naslovom tajnost in demokracija (»Secrecy and democracy«), je vodila Efw Westre Stovander, pravna svetovalka v Švedskem državnem arhivu. Predstavila je švedski pravni sistem in vse relevantne zakone in druge predpise, ki zadevajo dostopnost do arhivskega gradiva na Švedskem. Predstavila je tudi način sprejemanja zakonov in glavna načela, ki so del demokratične družbe. Eno

od teh je tudi pravica do dostopa do arhivskega gradiva in javnih dokumentov nasploh. Ustavila se je tudi pri definiciji javnega dokumenta in načinu do njegovega dostopa. V drugem delu se je posvetila omejitvam pri dostopu, predpisom in vzrokom za nedostopnost gradiva. Pri tem je primerjala švedske predpise z evropskimi. Sledila je široka plenarna razprava vseh. Pokazala se je primerljivost sistemov in predpisov, ki obsegajo štiri področja, kot so predpisi o dostopu do informacij javnega značaja, predpisi o varovanju osebnih podatkov, predpisi o varovanju tajnih podatkov in arhivska zakonodaja. V večini evropskih držav je dostopnost urejena primerljivo: kar je dostopno po predpisih o dostopu do informacij javnega značaja, je dostopno tudi potem (oziroma takoj), ko pride v arhiv, drugo gradivo pa tudi, razen izjemoma v nekaterih državah z večinoma krajšim splošnim rokom (10 do 30 let) nedostopnosti. Povsod so izjema dokumenti, ki vsebujejo osebne podatke in tisti, ki vsebujejo tajne podatke. Razprava je pokazala, da je v večini držav dostopnost urejena primerljivo, le da se roki nedostopnosti nekoliko razlikujejo.

Pred zaključno razpravo je direktorica francoskega državnega arhiva predstavila predlog resolucije, ki poudarja pomen arhivov in sodelovanja državnih arhivov na evropski ravni, posebej v okviru skupine EAG. Resolucijo bo obravnavala posebna skupina in bo po uskladitvi poslana vsem državnim arhivom v potrditev oziroma bo obravnavana na naslednjem sestanku.

Udeležil sem se tudi sestanka EAG. Na dnevnem redu je bilo osem točk. Po sprejetju dnevnega reda je bila prva tema razprave varovanje arhivov pred katastrofami in organiziranje posebne evropske mreže, ki bi obveščala o nevarnosti (npr. poplav ipd.) Kot poseben primer je bila predstavljena nesreča državnega

arhiva v Kölnu. V veliki akciji je bilo rešenega 90% arhivskega gradiva, a je poškodovano in neurejeno. Stroški za uvedbo prejšnjega stanja bodo zelo veliki in jih ocenjujejo na 300 milijonov evrov. Ker je tudi gradivo v kaotičnem stanju, naj bi za ponovno ureditev potrebovali 30 let. Za postavitev nove stavbe pa so namenili 59 milijonov evrov. V naslednji točki je bilo predstavljeno delo DLM foruma od zadnjega sestanka. Osrednja pozornost je bila namenjena še vedno Morequ 2, ki je trenutno v postopku prevajanja v več evropskih in drugih jezikov (francoščino, češčino, španščino, ruščino, ukrajinščino itd. in tudi v slovenščino). Poudarjen je bil tudi pomen interdisciplinarnega sodelovanja pri varovanju elektronskih arhivov. V okviru naslednje točke je bilo predstavljeno delovanje projekta APEnet. Sodeluje tudi Arhiv RS. Predstavljeni so bili tudi standardi in demo verzija portala. Videti je zelo obetavno. Pokazalo se je, da so tudi zelo dobre možnosti za vključevanja naših podatkov, ki bi jih v ustreznem standardu (EAD) izvozili iz programa Scope. Nato je bil predstavljen tudi projekt EURONOMOS, ki predstavlja portal evropskih pravnih predpisov. Vanj je vključena tudi Slovenija. Tudi tokrat je bil Arhiv RS pohvaljen za svoje dobro sodelovanje v projektu. V okviru prihodnjih projektov pa sta bili predstavljeni dve zasnovi projektov: o dostopu v čitalnicah in prek spleta, ter projekt o uveljavitvi predpisov o dostopu do informacij javnega značaja tudi na arhive. Oba projekta sta šele v začetni fazi.

Matevž Košir

Izobraževanje o konserviranju in restavriranju knjižnih vezav 1996–2009

Zaradi potreb po izobraževanju na področju konserviranja in restavriranja knjižnih vezav smo leta 1995 navezali stik s prof. Christopherjem Clarksonom, mednarodno priznanim strokovnjakom na tem področju. Brez vprašanj o varnosti zaradi vojne na Balkanu se je odzval našemu povabilu na prvo mednarodno konservatorsko-restavratorsko konferenco »Konserviranje knjig in papirja«, ki smo jo v Sloveniji organizirali leta 1996 ob 40-letnici Centra za konserviranje in restavriranje pisne in grafične dediščine v Sloveniji. Odmevnost dogodka je pripomogla k temu, da je takratni direktor Arhiva RS Vladimir Žumer podprl izvedbo praktičnih seminarjev, ki bi omogočali izobraževanje in poglobljanje praktičnih znanj, potrebnih za restavriranje pisne dediščine v obliki knjige. Tudi prof. Clarkson se je z veseljem odzval na povabilo. Leta 1997 se je tako začel cikel sedmih dvotedenskih izjemno intenzivnih praktično-teoretičnih

izobraževanj pod njegovim vodstvom. Potekala so v prostorih Arhiva Republike Slovenije (od leta 1997 do 2008):

- Poznogotske vezave z lesenimi platnicami, 20.–30. oktober 1997
- Mehke pergamentne vezave, 30. november–11. december 1998
- Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi, 8.–19. november 1999
- Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo arhivskega in knjižničnega gradiva in vpenjanje pergamentnih listin in fragmentov v paspartu, 16.–27. oktober 2000
- Konserviranje in restavriranje fotoalbumov, 18.–29. november 2002
- Restavriranje poznogotskega rokopisa in inkunabule, 10.–25. november 2005
- Mehke pergamentne in papirne vezave, 3.–14. november 2008

V tem času smo organizirali tudi dva mednarodna simpozija, na katerih je sodeloval prof. Clarkson:

- Konserviranje knjig in papirja, 3.–5. julij 1996 (njegov prispevek »Varno ravnanje s srednjeveškimi rokopisi in prvotiski in razstavljanje«);
- Razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva ter likovnih del na papirju, 5.–6. junij 2003 (prispevek »Stalno razstavljanje pergamentnih pol v spreminjajočih se razmerah v okolju – od majhne listine do velikega zemljevida«).

Zadnje izobraževanje pod vodstvom prof. Clarksona je potekalo od 3. do 14. novembra 2008 in je bilo posvečeno mehkim pergamentnim in papirnim vezavam 16. in 17. stoletja. Temo smo obravnavali že na drugem izobraževanju, le da je bilo tokrat izobraževanje poglobljeno in razširjeno tudi na mehke papirne vezave in s prikazi izdelave pergamenta in ročno izdelanega papirja. Razloga za to, da smo temo ponovili, sta dva. Prvi je, da so mehke vezave spregledana tema, čeprav so v zgodovini knjige navzoče od samega začetka in je tako vezanih izjemno veliko knjig, zlasti iz 16., 17. in 18. stoletja. Drugi razlog pa je, da so mehke vezave področje, ki mu je prof. Clarkson namenil veliko svojega praktičnega in teoretičnega raziskovalnega dela. Te so njegovo pozornost pritegnile s trdoživostjo, saj so preživele 400 let uporabe, firenško poplavo in postopke množičnega reševanja in konserviranja.

Na seminarju, ki je bil tokrat tudi mednarodno obarvan, je sodelovalo 23 konservatorjev-restavratorjev iz Češke, Hrvaške, Litve, Italije, Madžarske, Srbije in Slovenije.

Delo je potekalo v obliki praktične izdelave modelov historičnih mehkih pergamentnih in papirnih vezav 16. in 17. stoletja. Poleg praktičnih prikazov nam je prof. Clarkson pripravil tudi predavanja o zgodovinsko-tehnoloških pregledih materialov in orodij,

Udeleženci izobraževanja »Mehke pergamentne in papirne vezave«, Arhiv R. Slovenije, Ljubljana 3.–14. november 2008: Andreja Dragojevič – Hrvaška, Edita Kersulyte – Litva, Lucija Planinc – Slovenija, Austra Vaitiekunaite – Litva, Tina Buh, Stanka Grkman, Marjana Cjuba, Nataša Višnikar, Blanka Avguštin, Darja Harauer, Mateja Kotar – vse Slovenija, Iva Gobič-Vitolović – Hrvaška, Tatjana Rabovsky-Šuligoj – Slovenija, Christopher Clarkson – Velika Britanija, Višnja Nikolić – Srbija, Meta Kojc, Jedert Vodopivec – obe Slovenija, Jarmila Kodrič – Italija, Ines Jerele – Slovenija, Velimir Mikac – Hrvaška, Lenka Bartlova, Zuzana Zajačikova obe Češka republika, Peter Kovacz – Madžarska, Jasna Malešič in Andrej Štolfa – oba Slovenija.

namenjenih za izdelave posameznih knjižnih tipov. V sklop seminarja sta bila vključena tudi praktični prikaz izdelave pergamenta v delavnici mojstra Marjana Pettača v Goričanah in predstavitev ročne izdelave papirja in lepenke. To je predstavil g. Jacques Brejaux iz papirnega mlina Puymoen v Franciji, ki se že več kot 30 let ukvarja z izdelavo ročno izdelanega papirja po postopku, ki je bil v uporabi do 18. stoletja.

Sedem teoretično-praktičnih delavnic je bilo tako za udeležence, organizatorje, kot tudi za prof. Clarksona izjemno intenzivno. S tovrstnimi seminarji smo v Sloveniji zapolnili tudi vrzel v praktičnem izobraževanju konservatorjev-restavratorjev arhivske in knjižnične pisne dediščine, ki je kar zadeva restavriranje dolgo vrsto let temeljilo na knjigoveški tradiciji 19. in 20. stoletja. Poleg stalno zaposlenih konservatorjev in restavratorjev v Arhivu Republike Slovenije (ARS) in Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK) so se izobraževanju udeležili tudi vsi, ki so v tistem obdobju začasno ali honorarno sodelovali v obeh konservatorsko-restavratorskih oddelkih. Vsi, ki so se kakorkoli udeležili vsaj ene izmed delavnic, imajo danes zagotovo drugačen, predvsem pa širši pogled na to, dokaj nepoznano konservatorsko-restavratorsko področje.

Profesor Clarkson je gotovo eden najpomembnejših in vsestranskih strokovnjakov za konserviranje in restavriranje arhivskega in knjižnega gradiva v svetu. Združuje izjemno bogato teoretično in praktično znanje. V svoji plodni karieri je razvil in v prakso vpeljal skoraj vse glavne programe teoretično – praktičnih izobraževanj o restavriranju, razstavljanju knjig. Z izjemnim znanjem, bogatimi izkušnjami in njemu lastnim inženirskim pristopom je vpeljal poglobljen in eksakten način analiziranja in dokumentiranja pri konserviranju in restavriranju knjige, vse od najstarejših pergamentnih rokopisov do fotografskih albumov. Številni revolucionarni pristopi, ki se mlajši generaciji konservatorjev-restavratorjev zdijo povsem logični in naravni, so plod njegovih raziskav in uvedbe v redno konservatorsko-restavratorsko prakso.

V več kot 40-letni karieri se je prof. Clarkson posvetil predvsem študiju konserviranja in restavriranja knjige. Njegovo poučevanje, inovatorstvo in številni članki so močno vplivali na razumevanje restavriranja knjig v arhivih, knjižnicah in muzejih širom po svetu.

Njegov osrednji prispevek pa je vsekakor prekinitiv »restavriranja« (prevezovanja) knjig na osnovi knjigoveške tradicije 19. in 20. stoletja oziroma uvedba strokovno in znanstveno utemeljenih principov

Udeleženci poletne šole Konserviranje in restavriranje vezav 18. stoletja, Ljubljana, Arhiv RS, 29. 6.–3. 7. 2009: Iva Gobić Vitolović – Državni arhiv na Reki, Darinko Šmintić – Hrvaški državni arhiv, Edvard Harb – Pokrajinski arhiv Maribor, Željko Puzjak – Knjižnica v Puli, Igor Kozjak – Hrvaški državni arhiv, Jasna Matoš – Državni arhiv v Splitu, Bernard Benazić – Tiskarna G.E.M Pićan, Ana Radić-Bisjak – Univerzitetna knjižnica v Splitu, Mario Kaučlarić – Knjigovoznica in kartonaža, Zagreb, Goja Pajagić-Bregar – predsednica Društva Restavratorjev Slovenije, Blanka Avguštin Florjanovič, vodja poletne šole, Velimir Mikac – samostojni konservator-restavrator, Jedert Vodopivec – organizatorica poletne šole, Aldo Prenc – Državni Arhiv v Pazinu in Ališa Trobec – Arhiv R Slovenije.

konserviranja in restavriranja tudi na knjigo. Vzgojil je lepo število konservatorjev-restavratorjev, med njimi tudi nekaj v Sloveniji.

S pridobljenim znanjem iz strokovnih usposabljanj pod vodstvom prof. Clarksona smo se v Arhivu RS odločili, da v sodelovanju z Društvom restavratorjev Slovenije v letu 2009 organiziramo mednarodno poletno šolo »Konserviranje in restavriranje knjižnih vezav 18. stoletja«, posvečeno praktičnemu usposabljanju na področju knjižne dediščine. Vodila jo je učenka prof. Clarksona Blanka Avguštin Florjanovič, konservatorsko-restavratorska svetovalka in specialistka na področju restavriranja knjižnih vezav v Centru za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije. Izpeljali smo jo od 29. junija do 3. julija 2009 v Arhivu Republike Slovenije. Udeleženci enotedenskega izobraževanja so bili konservatorji-restavratorji knjižnih vezav iz Slovenije in Hrvaške, od tega se jih šest že deset ali več let ukvarja s konserviranjem – restavriranjem knjižnih vezav, šest jih je v stroki manj kot deset let.

Plod izobraževanj pod vodstvom prof. Clarksona v Arhivu Republike Slovenije je predvsem drugačen pristop pri restavriranju knjig in ne na zadnje tudi prenos njegovega bogatega raziskovalnega in peda-

goškega znanja ter praktičnih izkušenj na mlajše kolege.

Jedert Vodopivec

Poročilo o nadaljevanju šolanja, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij in fotografskih zbirk v srednji, vzhodni in južni Evropi

Šolanje, namenjeno spoznavanju konserviranja in restavriranja fotografij in fotografskih zbirk, za območja Srednje, Vzhodne in Južne Evrope, na katero sem bila ponovno sprejeta, so organizirali: Gettyjev konservatorski inštitut (Getty Conservation Institut, GCI, Los Angeles), Akademija za likovno umetnost in oblikovanje (Bratislava AFAD) in Slovaška narodna knjižnica (SNL Martin).

Glavni namen projekta je razvoj ali dopolnjevanje strokovnih znanj iz konserviranja in restavriranja fotografij in fotografskih zbirk na območjih Srednje, Vzhodne in Južne Evrope, in sicer:

- osvojiti teoretično in praktično znanje o konserviranju in restavriranju fotografij in fotografskih

zbirk v nizu poletnih šol in učnih dejavnosti v šolskem letu;

- znanje in veščine, pridobljene na tem šolanju, naj bi kandidati uporabljali in širili v svojem službenem in širšem okolju in bili odgovorni za fotografije in fotografske zbirke v svojih regijah;
- kandidati in profesorji bodo v času šolanja ustvarjali svojo spletno stran, ki med šolanjem še ne bo dostopna javnosti.

Šolanje za pridobitev teoretičnega in praktičnega znanja ter spretnosti, potrebnih pri konserviranju in restavriranju fotografij in fotografskih zbirk, bo zaradi kompleksnosti trajalo tri leta in bo oblikovano tako, da bo združevalo tradicionalno podajanje snovi v klasičnem razredu kot tudi učenje na daljavo z mentorji.

Udeležila sem se dva tedna trajajočega drugega, nadaljevalnega modela šolanja v klasičnem razredu z naslovom Osnove konserviranja fotografij; šolanje je potekalo v prostorih Slovaške narodne knjižnice v Martinu, in to od 20. julija do 31. julija 2009. Šolanje se bo z učenjem na daljavo nadaljevalo od 1. septembra 2009 in se bo končalo 1. junija 2010. Iz Slovenije se je šolanja udeležila tudi Tina Buh iz Narodne galerije. Naslednji, tretji model bo naslednje leto, julija in avgusta 2010, v Bratislavi ali v Martinu. Da bi si zagotovila mesto na šolanju tretjega modela, moram ponovno uspešno opraviti naloge, ki jih bomo v okviru šolanja na daljavo dobili v obeh semestrih v šolskem letu 2009/10.

Udeleženci na letošnjem šolanju smo bili različnih

poklicev: arhivisti, kustosi, menedžerji, konservatorji, restavratorji za papir, fotografi in iz različnih ustanov, kot so muzeji, knjižnice, neprofitne organizacije ter arhivi. Izbrani kandidati smo bili iz teh držav: Bolgarije, Češke, Hrvaške, Madžarske, Makedonije, Poljske, Romunije, Slovaške, Srbije in Slovenije. Udeležencev nas je bilo osemnajst, eden več kot lani, ker je nova kandidatka zaposlena v Slovaški narodni knjižnici, kandidatko iz Bolgarije pa je zamenjal drugi kandidat.

Profesorji drugega modela so bili vodilni strokovnjaki za konserviranje fotografij in fotografskih zbirk: Dušan Stulik, GCI, znanstvenik, GCI, Art Kaplan, znanstvenik, GCI, Janka Križanova, GCI, Tram Vo, zasebna konservatorica za fotografije, LA, koordinator, Sean Charette, specialist za projekte in izobraževanje, GCI, Mogens S. Koch, konservator za fotografije in profesor na Danski kraljevi akademiji lepih umetnosti v Copenhagenu (Royal Danish Academy of Fine Arts, School of conservation) in Anne Cartier Bresson, konservatorica za fotografije in profesorica v Ateljeju za restavriranje in konservacijo v Parizu (Atelier de Restauration et de Conservation des Photographies de la Ville de Paris).

Program drugega modela je vseboval te sklope: pregled zgodovine konserviranja fotografij v Franciji, nadaljevanje identifikacije različnih tipov fotografij, prav tako identifikacija različnih tipov negativov na različnih nosilcih, njihove poškodbe ter restavriranje vseh vrst negativov, reševanje fotografskega gradiva

po poplavih, konservatorski popis in pregled stanja fotografske zbirke iz osebnih fondov Slovaške narodne knjižnice, restavriranje poškodovanih srebrovo-želatinastih fotografij, ogled nove najsodobnejše naprave za digitalizacijo knjig in naprave, namenjene hrambi teh digitalnih zapisov, ogled fotografskega arhiva v knjižnici, navodila za izdelavo digitalnega negativa in izdelava fotografij (in sicer: solna fotografija, cianotipija modra fotografija in platinasta fotografija), razvili pa smo še črno-bel poliestrski negativ. Vsak je predstavil svoje delo v preteklem letu, svoje dejavnosti in projekte, ki jih opravlja sedaj, in projekte, ki jih načrtuje za prihodnje.

Za nalogo smo morali prinesiti analogno posnet črno-beli poliestrski negativ z latentnimi slikami. Za lažje razumevanje za delo z negativom na poliestrskem nosilcu različnih splošnih občutljivosti je Dušan Stulik najprej predaval o kemijskih postopkih in procesih, ki so bili potrebni za razvijanje negativov. Za delo v temnici smo se prej pripravili tako, da smo osvojili vse spretnosti, ki so potrebne pri razvijanju negativov v popolni temi. Vsak je razvil svoj negativ, na koncu pa smo še pregledali rezultate našega dela. Prikazal je tudi razvijanje črno-belega negativa na poliestrskem nosilcu v kavi in kakovost razvitega negativa.

Predavanje, demonstracije in vodenje delavnic za izdelavo prvih, najstarejših fotografij je bilo izjemno. Trditve Dušana Stulika, da fotografije niso samo umetnine, ampak so veliko več, ker je na njih zapisana vsa zgodovina človekovega znanstvenega raziskovanja in razvoja; kar je govoril že lani, je letos poudarjal še z večjo vnemo.

Izdelava cianotipije (modra fotografija) je potekala na enak način kot od leta 1845 naprej, le s to razliko, da je bil sedaj uporabljen digitalni negativ za cianotipije. V temnici smo najprej premazali ustrezen papir s snovmi, občutljivimi za svetlobo, na suh premazan papir smo položili digitalni negativ za cianotipije, tako da je bilo lice negativa v stiku s premazom na papirju. V posebej za to izdelano napravo smo položili oba dela in ju za nekaj minut osvetlili na sončni svetlobi, nato smo v temnici osvetljeno fotografijo še utrdili v fiksirju in sprali v vodi. Tako narejeno enoplastno fotografijo smo na zraku posušili.

Izdelava solne fotografije na enak način, kot že leta 1945, je podobna prejšnji, le da smo najprej papir premazali z razredčeno solno raztopino in jo posušili, ga potem premazali še s snovjo občutljivo za svetlobo. Na suh premaz smo položili digitalni negativ za solne fotografije, ga položili v posebno napravo in za nekaj minut osvetlili na sončni svetlobi. Osvetljeno fotografijo smo potem v temnici utrdili še v fiksirju ter jo sprali v vodi in posušili na zraku.

Platinasta fotografija je ena najredkejših in najdragocenejših fotografij zaradi platine. Papir smo najprej

premazali s snovmi, občutljivimi za svetlobo, ter ga posušili, potem pa smo ga premazali še s platino. Na posušeni premaz smo položili digitalni negativ za platinaste fotografije tako, da je bil digitalni negativ z licem obrnjen na premaz. Položili smo ga v posebno napravo in za nekaj minut osvetlili na sončni svetlobi. Osvetljeno fotografijo smo potem v temnici utrdili še v fiksirju ter sprali v tekoči vodi in posušili na zraku.

Art Kaplan, GCI, je predstavil, kako s pomočjo računalniških programov, photoshopa, izdelamo digitalne negative za izdelavo alternativnih, starih fotografskih procesov, saj klasična izdelava analognih negativov v temnicah izumira. Takšni negativni so bili uporabljeni pri izdelavi naših fotografij.

Dušan Stulik in Sean Charette sta predavala o tem, kako se lotiti iskanja in raziskovanja kvalitetnih publikacij in pisanja člankov. Dober članek je temelj kvalitetne publikacije. Vsakdo, ki išče kvalitetne publikacije in članke za svoje delovno področje, jih mora ves čas spremljati. Raziskovanje publikacij mora presegati raziskovanje na internetu in nadaljevati s fizičnim pregledom vsake publikacije posebej. Prav tako je pomembno prepoznati in izbrati prednostne publikacije, še posebej za tiste, ki uporabljajo veliko število podatkov. Poudarila pa sta tudi upoštevanje avtorskih pravic pri kopiranju člankov ter publikacij.

Anne Cartier-Bresson, francoska konservatorica fotografij in fotografskih zbirk in vodja konservatorskega oddelka v Ateljeju za restavriranje fotografij in konservatorstvo v Parizu, je predstavila več tem.

1. Terminologija konservatorstva za fotografije in fotografske zbirke je prva in najpomembnejša tema in temelj predavanj, predstavitev in diskusij. Namreč, ugotovljeno je bilo, da različne države uporabljajo isti pojem za različne tipe fotografij in prav zaradi nerazumevanja lahko nastane problem. Problem je bil sicer poudarjen, vendar bo od nas udeležencev in profesorjev zahteval v prihodnje še veliko dela na tem področju, da bomo uredili in uskladili terminologijo za vse države. 2. Predstavila je pregled zgodovine konserviranja in restavriranja fotografij v Parizu, s poudarkom na razmerah v Franciji, različne konservatorske probleme in metodologije, prav tako je tudi predstavila številne francoske in druge izobraževalne inštitucije, laboratorije, ki so odprti in dostopni za širšo javnost ali zasebno rabo. Poudarila je, da je razumevanje drugih zaposlenih, tudi administracije za potrebe konservacije v večjih institucijah zelo pomembno. Na koncu pa je še dodala, da je pomembno prepoznavanje in upoštevanje smernic v mednarodnem sodelovanju. 3. Študije konserviranja so prvi korak za zaščito fotografskega gradiva in so s stališča odločanja nujna. Kar najboljše odločitve morajo voditi k prednostim nalogam pri ravnanju z zbirkami znotraj ene inštitucije. Predavanju in diskusiji je posebno pozornost namenila posebnim primerom foto-

grafij iz 19. in 20. stoletja. V 21. stoletju pa smo dolžni vso fotografsko dediščino zaščititi in ohraniti za prihodnje rodove. Pri tem so se vedno porajala etična vprašanja, do katerih meja lahko gremo pri konserviranju in restavriranju fotografij.

4. Vsaka institucija, ki ima fotografske zbirke, mora imeti izdelan načrt za hrambo in zaščito fotografskih zbirk. Glede na dane možnosti mora institucija predvideti prednostne naloge in nujne konservatorske posege ter posredovanje pri fotografijah in fotografskih zbirkah ter imeti študijo vsebin, ki so v teh fotografskih zbirkah, vse skupaj pa pod močnim strokovnim vodstvom. 5. S predstavitvijo s powerpointom in diskusijami je Anne C. Bresson predstavila delovne okvirje, ki so se nanašali na različne tipe in obsege fotografskih zbirk. S temi predstavitvami in diskusijami naj bi pridobili znanje o tem, kako določiti ustrezne zaščite in način hrambe glede na obseg in naravo zbirke ter umetnine in seveda kako določiti različne in prave ravni pri posegih za različne fotografije.

Mogens S. Koch, predavatelj in konservator na Danski kraljevi akademiji lepih umetnosti (Royal Danish Academy of Fine Arts), Oddelek za konservatorje, eden od izjemnih konservatorjev in restavradorjev za fotografije, še posebej za negative, se nam je letos najprej predstavil z zelo nazornim in podrobnim zgodovinskim pregledom negativov. Imeli smo priložnost zares videti ne samo negative, ampak tudi različne tipe poškodb, materiale in neverjetne konservatorske posege in rešitve, ki so izraz znanja in poguma. Poudaril je, kako pomemben je podroben pregled in popis stanja fotografskih zbirk negativov, in sicer, tega, kje so bili negativni shranjeni in v kakšnih klimatskih in drugih razmerah. Ker pa identifikacija negativov ni tako preprosta, nas je seznanil tudi z različnimi metodami, ki pomagajo pri prepoznavanju različnih tipov negativov. Tudi posledice neustreznega hranjenja ali pa slabša izdelava negativa; tudi te so nam bile predstavljene na različnih negativih. Reševanje poškodovanih in različnih negativov so zelo zahtevnem postopek in zahteva veliko prakse. Poškodbe, kot so bledenje črno-belih negativov na steklu, slabo izdelani albumen in solni negativni na papirju, srebrovo-želatinasti negativni na poliestru, ki imajo srebrove sijaj, kolodijeve, celulozno-nitratne in acetatne razpokane negative in tiste fotografije, ki jim je odstopila emulzija s podlage, nosilca. Posebno predavanje je bilo namenjeno reševanju poplavljenega fotografskega gradiva v Dresdnu leta 2002; g. Mogens S. Koch je bil odgovoren za reševanje. Njegova osebna izkušnja je bila zelo poučna, predstavil je, kako se lotiti tako zahtevnega in obsežnega dela kot je reševanje fotografskega gradiva iz vode, sušenje poplavljenega fotografskega gradiva, restavriranje in trajna hramba v ustreznih materialih in prostorih. Povedal

je, da je glede na ceno izvedljivo in da je bilo na voljo dovolj ljudi, usposobljenih za reševanje po omenjeni naravni nesreči. Namen teh predavanj in predstavitev je bilo prepoznavanje tipov negativov, postopke izdelave le-teh in materialov, iz katerih so negativni narejeni.

Tram Vo in Janka Križanova, GCI sta nam pripravili srebrovo-želatinaste črno-bele fotografije z različnimi zastaranimi poškodbami. Poškodbe sta naredili pol leta prej, preden sta jih prinesli v Martin kot delovno gradivo. Restavrirali smo poškodbe na licu zaradi cementa, nalepljenih etiket, manjkajočih delov in raztrganin, na hrbtnem delu pa je bilo še več različnih lepilnih trakov in rdečih ter modrih žigov. Vse poškodbe so bile izpostavljene zunanjim vplivom okolja od januarja do junija 2009 v Kaliforniji. Še preden smo to naredili, je Tram predstavila temo o restavriranju s predavanji, ki so vključevala tudi navodila in predstavitev možnosti za restavriranje, pa tudi opozorila, katere so nevarnosti in katere prednosti pri restavratorskih postopkih. Z različnimi restavratorskimi postopki smo se lotili dela na različne načine in pri tem uporabili: vlažilce, grelne spatule, vroč zrak, akrilni kit, aceton, alkohol, destilirano vodo in drugo za odstranjevanje lepilnih trakov, cementa, žigov. Opravili smo postopke za dopolnjevanje manjkajočih delov in lepljenje raztrganin s poudarkom na najtežjem zadnjem delu, na retušah z akvarelnimi barvami. Končne naloge smo predstavili drug drugemu tako kot tudi profesorjem. To bo glavna tema šolanja in praktičnega dela prihodnje leto v tretjem modulu.

Vsak udeleženec je pripravil poročilo o pregledu, popisu in stanju fotografske zbirke, ki jo je dobil iz osebnih arhivskih fondov fotografskih zbirk Slovaške narodne knjižnice, s pomočjo obrazca za popise. Preden smo se lotili tega dela, smo si ogledali še depoje za fotografsko gradivo v knjižnici in pridobili še druge informacije v zvezi z razmerami za hrambo fotografskega gradiva v depojih pod vodstvom profesorjev in s pomočjo tam zaposlenega osebja. Popis je temeljil na identifikaciji tipa fotografije, sledil pa je še popis drugih značilnosti in podatkov o fotografijah in negativih tako za originalne pozitivne kot njihove kopije. Tudi letos sta nam bila na voljo spektrometra XRF in IR za pomoč pri identifikaciji posameznih fotografij in pomoč Arta Kaplana. Na koncu smo popisu dodali še priporočila tako prednostna kot preostala za hrambo popisanih fotografskih zbirk v knjižnici. Med seboj smo diskutirali in si izmenjavali izkušnje prav tako tudi s profesorji.

Lucija Planinc

Listine Nadškofijskega arhiva Salzburg in Opatije sv. Peter na svetovnem spletu

V četrtek, 5. novembra 2009, je bil v Opatiji sv. Petra v Salzburgu (Stift St. Peter) pomemben trenutek tudi za slovensko zgodovino. Arhiv te starodavne opatije in salzburški nadškofijski arhiv sta namreč na slovesnosti v navzočnosti številnih cerkvenih in civilnih predstavnikov izročila v prosto uporabo na svetovnem spletu svoja obsežna listinska fonda. V arhivu opatije¹ tako najdemo več kot 5.200 kosov, v nadškofijskem arhivu² pa okoli 3.000 kosov, skupno več kot 8.000 listin, ki zadevajo čas med letoma 1002 in 1981.

Pomembnosti obeh ustanov za slovensko zgodovino ne bi posebej predstavljal, bi pa nekaj več besed namenil fondoma listin obeh častitljivih ustanov.

Arhiv nadškofije Salzburg je do sekularizacije leta 1803 hranil velikansko število originalnih listin. Po letu 1803 je bila večina listin prenesena v hrambo v dunajski Hišni, Dvorni in Državni arhiv (HHStA) in münchenski Bavarski glavni državni arhiv (BayHStA), v Salzburgu jih je ostala zgolj peščica. Večina teh listin je bila do danes že ustrezno vsebinsko obdelana in objavljena (*Salzburger Urkundenbuch, Bd. I-IV*). Gre za okoli 3.000 kosov papeških, škofovskih in drugih zasebnih listin iz obdobja od leta 1187 do 20. stol. (med njimi so za slovensko ozemlje izjemno pomembne zlasti listine salzburških sufraganskih škofij Krka (Gurk), Lavant in Seckau). Govorijo o škofovskih imenovanjih, ustanovitvah in opremljanju cerkva, ustanovah, beneficijah, bratovščinah in samostanih, pa tudi o prodajah, podelitvah, porokah itd. podložnikov salzburške nadškofije. Omeniti je treba tudi številne listine, ki so v posameznih župnijskih arhivih in so danes v hrambi nadškofijskega arhiva. Najstarejša listina, kar jih hranijo, je iz leta 1002, sama zbirka pa obsega čas med letoma 1002 in 1969.

Prav tako kot nadškofijski arhiv je tudi Opatija sv. Petra v stoletjih obstoja ustvarila bogat listinski fond, a je v 19. stol. doživel podobno selitev. Listine so bile namreč leta 1813 preseljene v München, zlasti tiste, ki so se vsebinsko dotikale pomembnejših nakupov, daritev in pa potrditev. Odselili pa jih niso za dolgo časa, saj so se že čez 10 let vrile nazaj v matično hišo. Naslednja selitev je bila med letoma 1942 in 1948, ko so bili opatijski fondi vključeni v Reichsgauarchiv Salzburg oz. kasnejši Deželni arhiv (Landesarchiv Salzburg). Današnje mesto v starih opatijskih arhivskih depojih so našle šele med letoma 2008/09. Najstarejša listina sicer izhaja iz leta 1005, in je edina, ki se je ohranila iz obdobja pred mestnim požarom leta 1127. Večina listin se nanaša na 16. stoletje, in sicer na gospodarsko upravo (npr. razne podelitve in reverzi), sama zbirka pa zadeva čas med letoma 1005 in 1981.

Pred vključitvijo zbirk v svetovni splet sta vodja arhiva opatije, p. dr. Korbinian Birnbacher OSB, in vodja arhiva nadškofije, dr. Ernst Hintermaier, na kratko predstavila zgodovino prizadevanj svojih ustanov za pridobitev ustreznih finančnih sredstev, s katerimi bi omogočila odprtje svojih najpomembnejših zbirk (beri listin) javnosti. Rešitev sta našla v projektu Monasterium (monasterium.net), za to pa sta se vodju dr. Aignerju še posebej zahvalila. Za slavnostnega govornika so povabili mag. Thomasa Justa, direktorja HHStA, tj. vodjo ustanove, ki ima v hrambi velikansko število arhivalij, povezanih s salzburško zgodovino. Poudaril je pomen povezovanja arhivov, njihovih sodelavcev, izmenjavo izkušenj in odpiranje arhivskih fondov in zbirk javnosti.

Za konec je ostal samo še slovesen klik z miško, ki so ga opravili upokojeni nadopat Edmund Wagenhofer OSB (sedaj živi v benediktinskem prioratu sv. Cirila in Metoda v Mariboru), sedanji nadopat Bruno Becker OSB, kot zastopnica salzburškega nadškofa pa kanclerka Dr. Elisabeth Kandler-Mayr.

Jure Volčjak

¹ http://www.mom-ca.uni-koeln.de/MOM-CA/show_browse_Action.do?archive=St.%20Peter,%20Archiv%20der%20Erzabtei

² http://www.mom-ca.uni-koeln.de/MOM-CA/show_browse_Action.do?archive=Salzburg,%20Archiv%20der%20Erzdiözese

24. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Dolenjske Toplice, 14. do 16. oktober 2009

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

Arhivski depoji v Sloveniji, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, 392 strani

Monografski zbornik »Arhivski depoji v Sloveniji« obravnava enega od ključnih problemov varovanja kulturne dediščine. Da so vse oblike arhivskega gradiva ne le izjemne kulturne in znanstvene vrednosti, ampak v številnih primerih tudi odločujoče za razumevanje stanja ali celo razvoja človekovega bivanja, dokazujejo številni primeri. Žal je to dokazljivo največkrat šele po izgubi ključnih dokumentov – vzrok za to pa je premalo skrbno ali celo neustrezno hranjenje arhivskih virov, ki so po ugotovitvah avtorjev monografije izjemno občutljivi in jih je mogoče ohranjati le s preverjenimi metodami in tehnologijami.

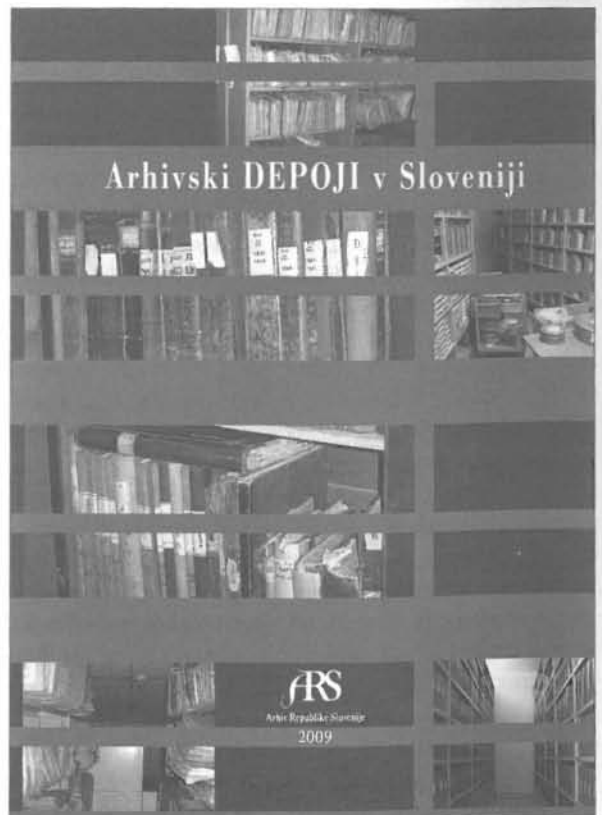
Pomemben del zbornika je podroben pregled stanja ključnih arhivskih depojev v Sloveniji. Čeprav v pregled niso vključeni vsi depoji (občinski arhivi, arhivi posameznih raziskovalnih institucij itd.), ki bi končno oceno morda še bolj poudarili kot skrb zbujačo, je dokaz o nujnosti poglobljenega premisleka o ustreznosti hranjenja arhivskega gradiva več kot dokazan. To je mogoče razumeti kot izhodišče za prvo fazo urejanja arhivskih depojev; sledila naj bi ji tudi naslednja stopnja, ko bo mogoče na podlagi teh in še novih podrobnih analiz stanja začeti tudi posodabljanje arhivskih depojev in hranjenja arhivskega gradiva kot kulturne dediščine. Obenem se namreč postavlja dodatno vprašanje, in sicer o ustreznem dostopu do arhivskega gradiva, saj je ponekod preprečen zaradi neprimernih prostorskih možnosti ali neustreznega fizičnega stanja arhivskega gradiva.

Najobširnejši del monografskega zbornika obravnava različne oblike fizičnih problemov, in sicer od neposrednega dela z arhivskim gradivom do zelo pomembnih prostorskih razmer za hranjenje in obdelavo. Podrobno navajanje zahtev iz pravilnikov omogoča predvsem presojo ustreznosti in posodobljenosti. Čeprav tudi za slovenske razmere obstaja določena specifičnost arhivov, pa je v monografiji prav s prikazom tujih najnovejših izkušenj šele mogoča objektivna presoja ustreznosti ali neustreznosti hranjenja dragocenega gradiva. Zlasti na ravni arhitekturnih rešitev se kaže neusklajenost načrtovanja novih arhitektur ali prenove obstoječih stavb s specifičnimi zahtevami za prostorske razmere za arhivske depoje tako za različne vrste arhivskega gradiva kot tudi za spe-

cifiko okolja, v katerem so posamezni depoji locirani. Pomembno je, da se v največji meri ujemajo priporočila, ki izhajajo iz različnih strok, ker vsa izhajajo iz podobnih analiz obstoječega stanja. Prostorske in klimatske razmere, varnosti in načini hranjenja ter uporabe kot problem so tako postavljeni v okviru povsem določljivih meril in vprašanje je, v kakšni meri so ti pogoji izpolnjeni v posameznih arhivskih depojih.

Eno od pomembnih priporočil te monografske študije je prav nujnost interdisciplinarnega pristopa tako pri načrtovanju novih kot pri prenovi obstoječih depojskih prostorov.

Kot najpomembnejši rezultat je mogoče pričakovati vsaj nekaj nujnih dejavnosti. Tako naj bi se zaradi temeljne ugotovitve o splošni neustreznosti arhivskih depojev na državni ravni preko Ministrstva za kulturo uveljavila posebna naloga izboljševanja razmer za ustrezno varstvo tega dela kulturne dediščine, mora biti dolgoročna in ustrezno podprta tudi finančno. Glede na več ugotovitev o neustreznih strokovnih re-

šitvah s stališča arhitekturne in gradbene stroke bo potrebno organizirati dopolnilno ali specialistično izobrazbo sodelujočih v oblikovanju arhivskih depojev. Glede na razvoj dejavnosti arhivistike in glede na nove izkušnje in spoznanja je mogoče pričakovati še uvedbo stalnega monitoringa stanja arhivskih depojev in morda tudi formirane interdisciplinarne strokovne skupine za svetovanje.

Monografski zbornik o arhivskih depojih Slovenije je prvi poglobljeni raziskovalni rezultat celovitega pregleda stanja, problemov in zahtev po hranjenju arhivskega gradiva v Sloveniji. Analize ključnih arhivov predstavljajo pomembno izhodišče za prepoznavanje resnosti problemov in primerljivosti z najsodobnejšimi zahtevami. Večkrat navedene zahtevane razmere za ureditev in delovanje arhivskih depojev so hkrati opozorila in tudi strokovna merila za dopolnitev znanja specialistov, ki sodelujejo ali naj bi sodelovali pri uvajanju ustreznih prostorskih razmer in za delavce v arhivih. Čeprav posamezni avtorji kljub enotnemu izhodišču pri načinu vrednotenja ali cilju raziskave podajajo rezultate raziskav nekoliko specifično, je to mogoče razumeti kot dodaten napotek o nujnosti upoštevanja specifik posameznih arhivskih depojev, to naj bi nadgradilo dosedanje zahteve in merila, ki so značilna le po formalni usklajenosti. Prav to pa je morda tudi poseben dokaz aktualnosti in pričakovanega prispevka monografskega zbornika, ki naj bi omogočal resnično kulturne in kvaliteten odnos do ohranitve tovrstne kulturne dediščine.

Peter Fister

Andrej Nared, Dežela - knez - stanovi : oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518, (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 7). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 366 strani

Za objavo predelana in dopolnjena doktorska naloga Andreja Nareda (2008) vnaša v slovensko zgodovino pisje o poznem srednjem in zgodnjem novem veku tako rekoč »manjkajoči evolutijski člen«, ki smo ga pogrešali pri obravnavi razvoja Kranjske kot dežele v polnem pomenu besede. Avtor se je lotil problema, s katerim se ni pred njim sistematično ukvarjal še nihče, ampak so zgodovinarji na kranjski in slovenski prostor največkrat aplicirali le ugotovitve za primerljive avstrijske dežele. Skoraj stoletje dolg preskok, ki obide proces oblikovanja deželnih stanov, temeljnega dejavnika pri funkcioniranju novoveške dežele, je Naredu z akribijo in vztrajnostjo uspelo premagati tako, da lahko danes razvojni lok stanov

spremljamo z veliko krajšimi koraki in trdnejšim stopanjem po zgodovinskih dejstvih. Ta je moral na eni strani izluščiti iz lupin zakoreninjenih, deloma tudi stereotipnih predstav, na drugi pa naravnost detektivsko izslediti v domačih in tujih arhivih in knjižnicah ter po najrazličnejših objavah. Delo arhivista se je tu domala povsem umaknilo kritičnemu duhu in trmoglavi vedoželjnosti zgodovinarja.

Kot avtor ugotavlja v precej obsežnem poglavju o virih, je moral kot glavno oviro preskočiti praznino, nastalo z uničenjem kranjskega deželno stanovskega arhiva v požaru leta 1506. Sprijazniti se je moral tudi s spoznanjem, da je o stanovski zgodovini na voljo zelo malo virov v fondih zemljiških gospodstev, samostanov, mest in trgov. Oprl se je lahko zlasti na plemiške in stanovske sezname, popise udeležencev deželnih zborov in davčne liste. Prenekatera ugotovitev temelji na dejstvih, ki so postala temeljno vezno tkivo »stanovske zgradbe« in so zapisana v več na novo odkritih seznamih. Predstavitvi in analizi neobjavljenih in objavljenih virov na začetku knjige sledi na koncu, v Dodatkih, objava šestih temeljnih virov: štirih seznamov kranjskih plemičev oziroma deželanov iz prve polovice 15. stoletja (1421–1446) ter dveh privilegijev plemstvu Kranjske (1338) in njene pozneje »pridružene dežele« Grofije v Marki in Metliki (1365). Po faktografski plati pa predstavlja vrhunec Naredovih spoznanj seznam deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj z udeležbo kranjskih predstavnikov, skupno 141 zasedanj v »stodvajsetletju« med letoma 1397 in 1518.

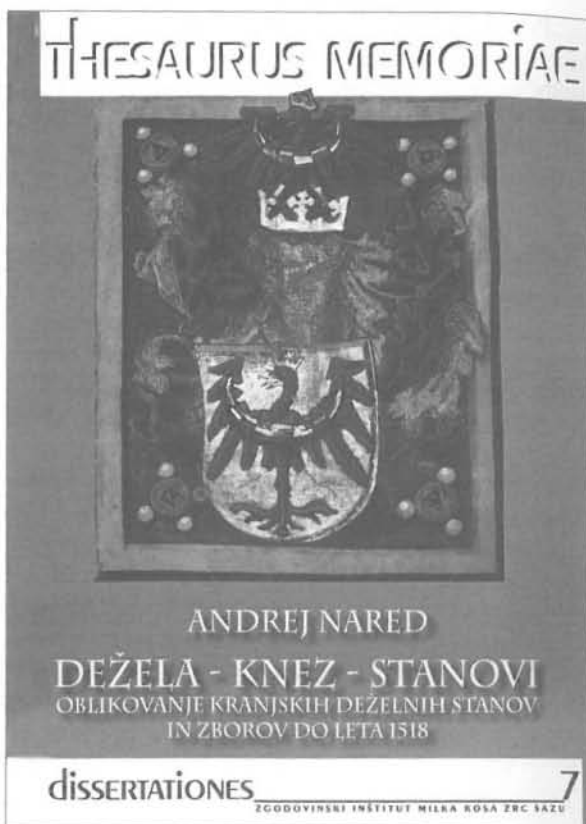
Ob sproščenem slogu pisanja odlikuje monografijo preglednost, ki se izraža v členitvi na primerno dolga poglavja in podpoglavja. Ko bi tematika bralca lahko začela dolgočasiti, mu novo podpoglavje odpre novo vprašanje, osvetljeno spet s pravo mero faktografije in naracije. Delo je po uvodnem orisu problematike, stanja raziskav in virov razčlenjeno na poglavja o predzgodovini deželnih stanov, poimenovanih stanovske korporacije, razvoju kranjskih deželnih stanov do leta 1518 – gre za osrednje in najboljše poglavje –, stanovskih zborovanjih, organih in upravi ter dejavnosti. Krajši zaključni poglavji zajemata še t. i. priključena gospodstva in njihovo razmerje do »matične« Kranjske ter odnose kranjskih stanov z enakimi korporacijami v drugih habsburških deželah. Trije pregledni zemljevidi in 34 skrbno izbranih slikovnih prilog niso samo popestritev, temveč tudi neke vrste izziv za zahtevnejšega bralca ter koristno dopolnilo k slovenski zgodovinski kartografiji.

Koncept in vsebinsko razdelitev knjige je Andrej Nared zastavil tako, da sistematično in vsebinsko povezano predstavlja vzroke in posledice, ki so kranjske deželne stanove pripeljali do institucionalne trdnosti in realne politične moči. Po časovni plati ni postavljala omejitev navzdol, zgornja meja obravnave pa je v

glavnem smrt cesarja Maksimilijana I. (1518). Izhajal je iz podmene, da je o kolikor toliko oblikovanih deželnih stanovih mogoče govoriti šele, ko se začnejo deželani, v prvi fazi samo plemiči, ob spoštovanju njihove davčne prostosti sestajati na deželnih zborih ter na predlog deželnega kneza obravnavati svojo izredno finančno in obrambno-vojaško udeležbo pri upravljanju dežele. Deželnostanovska ureditev zaživi v popolni obliki šele v trenutku, ko se poleg gospodov, vitezov in oprod znajdejo v stanovih še prelati (višja duhovščina) in predstavniki deželnoknežjih mest. Na Kranjskem se kot groba meja med stanovsko predzgodovino in zgodovino zarisuje doba vladanja Ernesta Železnega, tj. drugo in tretje desetletje 15. stoletja. Enak prehod v času po letu 1400 so za deželi Avstrijo in Štajersko ugotovili avstrijski zgodovinarji že znatno prej. Po Naredu gre zamudo Kranjske za obema severnima habsburškima deželama pripisati zlasti njeni zapozneli politično-ozemeljski konsolidaciji, ne nazadnje pa je bila Kranjska tudi na obrobju (habsburške) »visoke politike«.

Rojstvo deželnih stanov je povezano z oblikovanjem posebne stanovske sfere (Landschaft), za katero avtor po Ottu Brunnerju povzema pojem: dežela v ožjem pomenu besede. S konkretnimi primeri skuša dokazati, da je omejevanje deželnoknežje suverenosti v 14. stoletju komajda zaznavno in da tega pojava na Kranjskem tedaj še ni bilo. Sodelovanje stanov v oblastni strukturi se je začelo šele, ko je bil deželni knez zaradi pomanjkanja lastnih sredstev iz komornega premoženja prisiljen obdavčiti tudi stanovsko sfero. V 15. stoletju je moral dopustiti, da se v (stanovski) davčni sistem vključijo tudi deli njegove komorne sfere – prelati in mesta. Ti so v zadnjih desetletjih 15. stoletja dejavno sodelovali na deželnih zborih, torej pri odobravanju in pobiranju stanovskih davkov, a kljub temu je ostalo v zavesti nenapisano pravilo, da nimajo enakega statusa kot plemstvo. Kdaj natanko se je oblikoval prelatski stan, je deloma še vedno odprto vprašanje: spodnja meja je sreda štiri-desetih let, zgornja pa šestdeseta in sedemdeseta leta.

Glede strukture kranjskih deželnih stanov kaže poudariti zlasti ugotovitev o maloštevilnosti gosposkega stanu. Po analogijah z razmerami na Štajerskem in Koroškem je mogoče sklepati, da kranjski gospodje v obravnavanem obdobju na deželnozborskih zasedanjih prav zato še niso imeli ločene gosposke klopi, ampak so delili skupno klop z nižjim plemstvom, t. i. vitezi in oprodami. Na novo odkriti plemiški in stanovski sezname omogočajo kombinacije in različne ocene številnosti nižjega plemstva; te postavljajo v trdne okvire šele mlajši viri, iz leta 1543. Najmanj vprašljiva je sestava četrtega stanu; sestavljala so ga vsa deželnoknežja mesta, ob koncu Maksimilijanove dobe po številu enajst.

Poglavje o deželnih zborih in drugih stanovskih zasedanjih se temeljito posveča postopkom, vsem okoliščinam in odmikom od ustaljene prakse. Deželni zbori kot temeljna organizacijska oblika stanovske dejavnosti so sploh prvi nesporni dokaz za delovanje stanov. Avtor pri ugotavljanju njihovih začetkov ne spremlja pojavnosti poimenovanja Landtag, ampak je našel dokaze za obstoj organa, ki se je neodvisno od svojih rednih sodnih zborovanj odzival pozivom deželnega kneza, da bi sklepal o njegovih zahtevah. Na nastanek takšnih zborov je odločilno vplivala obramba, zato je bila temelj deželnih zborov vojaško-obrambna funkcija deželne oblasti. Prvi deželni zbor na Kranjskem je sicer dokumentiran šele leta 1463, vendar viri dopuščajo sklep, da je podoben zbor morda sklical že štiri ali pet desetletij prej vojvoda Ernest Železni. Zdaj je za čas do začetka leta 1519 zanesljivo ugotovljenih 51 deželnozborskih zasedanj, trije so verjetni, osem do deset pa domnevni oziroma mogočih. Kolikor je znano, se ni deželni knez osebno udeležil nobenega. Na drugi strani srečujemo neudeležbo članov deželnih stanov – deželanov, značilno predvsem za manj vplivne in premožne člane, tj. nižje plemstvo in predstavnike mest. Deželnozborskih zasedanj se je po Naredovi oceni udeleževala le približno polovica vseh upravičencev, četudi sodelovanje na zboru ni bilo samo pravica, temveč tudi dolžnost, utemeljena z dedno prisego.

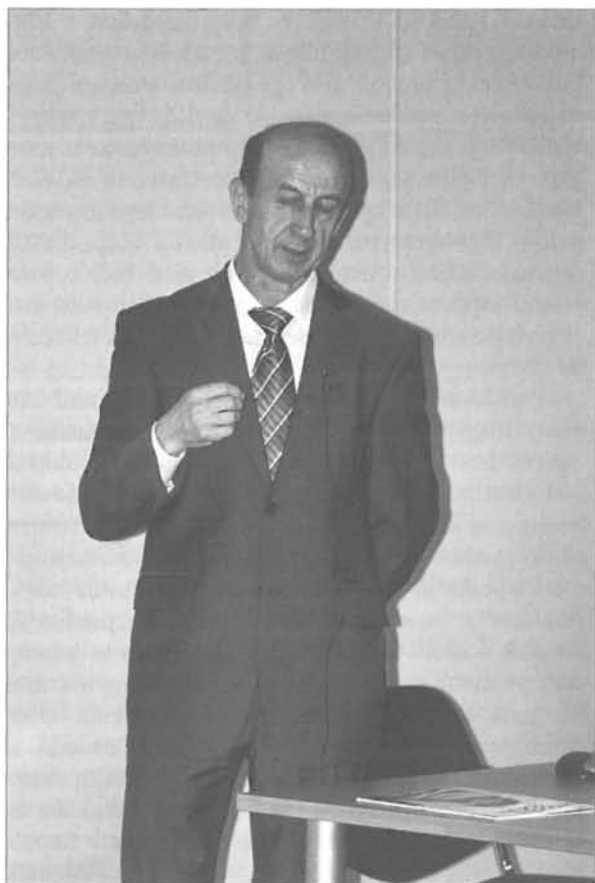
Prav ta, povezana z dedno poklonitvijo ob nastopu vsakokratnega novega deželnega kneza, je na simbolni ravni predstavljala temelj razmerja med stanovni in deželnim gospodom. Šlo je za neke vrste pogodben odnos, pri tem pa avtor kot že nekateri pred njim poudarja, da pojma stanovsko-monarhični dualizem ni mogoče uporabljati v pomenu delitve suverenosti na enakopravni ravni, torej kot sovladanje stanov.

Namesto standardnega sklepa o pomenu dela – o njegovem dolgotrajnem vplivu ni že zdaj nobenega dvoma – povejmo le še to, da predstavlja tudi prispevek k slovenski zgodovinski terminologiji. Slovensko-nemški slovarček ključnih pojmov bo lahko dodatna osnova za odpravo terminoloških razhajanj in nedoslednosti.

Boris Golec

Osebne vesti

Dr. Vladimir Žumer – šestdesetletnik

Najbrž ni poznavalca slovenske arhivistike, ki se ne bi strinjal s trditvijo, da sodi Vladimir Žumer s svojim mnogostranskim prispevkom k razvoju te vede med najpomembnejše slovenske arhiviste vseh generacij. Njegovo delo je izjemno na vseh treh najpomembnejših področjih: pri razvijanju znanstvene arhivske teorije in prakse, pri organizaciji arhivske službe, zlasti tistega dela, ki skrbi za pravilno ravnanje z arhivskim gradivom pri imetnikih (ustvarjalcih), ter pri seznanjanju strokovne in širše javnosti z vlogo in pomenom arhivske službe za zgodovino ozemlja in narodov v mejah današnje slovenske države. Na nekaterih permanentno pomembnih arhivskih področjih je nadaljeval delo največjih slovenskih arhivskih teoretikov prve generacije (dr. Sergija Vilfana, dr. Jožeta Žontarja, Majde Smole), na drugih, ki so postala zlasti aktualna sredi druge polovice 20. stoletja, pa je bolj ali manj oral ledino; pri tem mislim zlasti na njegov prispevek k razvoju valorizacije, in-

formatizacije in kompjuterizacije arhivskega gradiva oz. arhivske dejavnosti. S to svojo strokovno usmeritvijo že tri desetletja skrbi za stik s sodobnimi svetovnimi usmeritvami na arhivskem področju. Na zanimiv način na nekaj straneh predstavi življenje in delo takega človeka ni lahka naloga; vendar sem jo na željo uredniškega odbora Arhivov, ki je menil, da prav jaz Lada, kot ga kličemo prijatelji, najbolj poznam, sprejel: deloma tudi zato, ker je moje delo v Arhivu Republike Slovenije ob moji lanski 60-letnici predstavil prav on.

Lado se je rodil 26. avgusta 1949 v Voklem pri Kranju; tam je obiskoval nižje razrede osnovne šole, višje pa v sosednjem Šenčurju. Bil je bister učenec, »lokomotiva« razreda, zato njegov učitelj ni bil nič kaj navdušen nad njegovim prešolanjem v Šenčur in ga je še leto dlje, kot bi bilo potrebno, zadržal v Voklem. Leta 1964 se je vpisal na gimnazijo v Kranju in tam leta 1968 z odličnim uspehom opravil zaključni izpit.

V tem najstrožjem kranjskem hramu učenosti sem v letu 1966 postal njegov sošolec in od takrat se najini življenjski poti včasih bolj, včasih manj pogosto srečujeta do danes.

V razredu je bil med najboljšimi, čeprav je vedno dajal vtis, da se z učenjem ne trudi prav veliko, saj je vedno imel dovolj časa za najrazličnejše izvenšolske dejavnosti. V svoji rojstni vasi je bil pravi lider mladine, spiritus agens vseh zabavnih in družabnih dogodkov, neutrudni organizator prireditev, ki so privabile tudi mladino iz sosednjih vasi. Že kot gimnazijec je bil amaterski gledališki igralec (kasneje, med študijem zgodovine, je interpretiral tudi glavne vloge – npr. iz Cankarjevih dram). Bil je tudi dober športnik in je nastopal za vaško namiznoteniško ekipo v občinski ligi. Bil je vedno dobre volje in je znal najti tudi čas za kakšno nekoliko bolj sproščeno zabavo. Ob tem pa je že od 14. leta naprej vse poletne počitnice služil svojo žepnino, z njo pa je tudi rad »počastil« kolege.

Takšen, kakršnega sem spoznal pred več kot 40 leti, je Lado ostal vse življenje – tudi potem, ko je pred kakimi dvajsetimi leti povsem spremenil način življenja: bister pri učenju, kreativen in pogumen v svojih odločitvah, priden in vztrajen pri delu, dober organizator, veder in nesebičen pri stikih z ljudmi in strpen do vsega, razen do neumnosti in slabega dela.

Jeseni leta 1968 se je vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Študiral je zgodovino in sociologijo. Med študijem sva se veliko družila, tako da so naju nekateri profesorji na

Oddelku za zgodovino skoraj dve leti zamenjevali, čeprav je bil Lado pri opravljanju izpitov precej uspešnejši.

Po opravljeni diplomi se je 1. oktobra 1973 zaposlil v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki se je v drugi polovici 60. in v začetku 70. let razvil iz nekdanjega Mestnega arhiva Ljubljana. Prav oktobra 1973 je arhiv doživel najpomembnejšo reorganizacijo z ustanovitvijo štirih novih delovnih enot, pristojnih za posamezna območja celotne osrednje Slovenije. Posledica reorganizacije je bila velika potreba po novih delavcih. Tako je Lado tako rekoč že kar takoj postal vodstveni delavec, vodja Enote za zunanjo ljubljansko regijo, ki je obsegala občine nekdanjega ljubljanskega okraja v mejah, kakršne je imel do leta 1962. (Njegova poklicna kariera je bila v letih 1974–1975 prekinjena z leto trajajočo vojaško službo. Kot zanimivost naj navedem, da se je tam uveljavil kot – pevec; bil je član okteta, v katerem so prepevali tudi nekateri poznejši profesionalni pevci in je uspešno nastopil na prvenstvu Zagrebske armadne oblasti.) Mlad kolektiv – v letih 1972–1973 se je v arhivu zaposlilo še več mladih, ambicioznih zgodovinarjev – je pod vodstvom »starega mačka« dr. Jožeta Žontarja, ki je v tem času veljal za najboljšega arhivskega strokovnjaka v Sloveniji, zelo uspešno izpolnjeval svoje naloge in se potegoval za primat med slovenskimi arhivi. Prav zato v tistem času odnosi med Zgodovinskim arhivom Ljubljana in Arhivom Slovenije (uradno) niso bili prav zgledni. Kmalu pa so se začeli izboljševati. K temu sva nekaj brez dvoma pripomogla tudi Lado in jaz s pogostimi stiki; skupaj z drugimi mladimi kolegi sva veliko razpravljala tudi o arhivskem delu. Lado, čeprav vrstnik, je bil eden mojih najpomembnejših strokovnih učiteljev. Pri »razpravah« je bil vedno jasen in konkreten, tudi bolj zapletena vprašanja je znal razložiti na razumljiv način.

Delo vodje Enote za zunanjo ljubljansko regijo je opravljal vse obdobje svoje zaposlitve v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, od 1973 do 1986. Vmes je leta 1978 opravil strokovni izpit za naziv arhivist. Poleg obsežnih upravno-administrativnih poslov, ki so bili posledica takratnega sistema financiranja regionalnih arhivov in s tem povezanih nalog, se je že od začetka posvečal preučevanju najpomembnejšega strokovnega vprašanja povojne arhivistike – valorizacije in strokovne obdelave arhivskega gradiva, nastalega po letu 1945. Na tem področju je bil strokovni primanjkljaj največji, saj so arhivi reševanje problema prevzemanja velikih količin arhivskega gradiva, ki je začelo nastajati po 2. svetovni vojni, odlagali, dokler ni konec 60. let postal zelo pereč. Do začetka 70. let temu vprašanju, čeprav se je prva tovrstna literatura pojavila v svetu že sredi 50. let, niso posvečali veliko pozornosti. Tedaj je prišlo do pomembnega preloma: prevladalo je miš-

ljenje, da moramo novejšemu arhivskemu gradivu posvetiti enako pozornost kot starejšemu. Arhivistika, dotlej pretežno le pomožna zgodovinska veda, je začela preraščati v bolj interdisciplinarno, organizacijsko-upravno-informacijsko-zgodovinsko vedo. Lado je do danes v slovenskih, jugoslovanskih in tujih strokovnih publikacijah objavil okrog 30 znanstvenih in strokovnih člankov o valorizaciji oz. odbiranju arhivskega gradiva. V obdobju svoje zaposlitve v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je največjo pozornost posvetil odbiranju arhivskega gradiva v organizacijah s področja gospodarstva, saj je bilo prevzemanje velikanskih količin gradiva s tega področja za ta arhiv največji problem. Leta 1980 sta Univerza Edvarda Kardelja in Višja upravna šola izdali njegovo monografijo Odbiranje arhivskega gradiva v gospodarskih organizacijah. Že leta 1984 pa je pisal tudi o valorizaciji zapisov računalniških informacij in tako med prvimi v Sloveniji podal nekatera teoretična izhodišča za reševanje teh vprašanj.

Preučevanju valorizacije je posvečeno tudi njegovo magistrsko delo (magisterij iz arhivistike je opravil leta 1994 na Filozofski fakulteti v Ljubljani) Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo. V njem sistematično in v strnjeni obliki predstavlja svoje v dveh desetletjih ukvarjanja s temi vprašanji pridobljeno znanje. Seznanja nas s pojmom in namenom valorizacije, nam predstavlja številne v svetu izdelane definicije, načela in kriterije tega pojma (s posebnim poudarkom na Jugoslaviji in Sloveniji) ter podaja pregled dotlej v Sloveniji objavljenih teoretičnih razprav in praktičnih navodil za valorizacijo in odbiranje gradiva po področjih dejavnosti in nekaterih vrstah gradiva. Tudi doktorska disertacija Vrednotenje zapisov javne uprave v Republiki Sloveniji, ki jo je zagovarjal leta 2007 na Filozofski fakulteti v Zagrebu, je posvečena valorizaciji arhivskega gradiva. Zato smemo trditi, da kljub širokemu vsebinskemu spektru njegovih razprav in člankov valorizacija zavzema prvo mesto. O tem, kako dober poznavalec tega področja je, govori dejstvo, da je celo osrednja arhivska revija v Rusiji, državi, v kateri so se s tem vprašanjem začeli ukvarjati med prvimi (čeprav so sprva poudarjali predvsem politične plati valorizacije), objavila njegovo analizo mednarodnih izkušenj te vrste.

V povezavi z nalogami svojega delovnega mesta je Lado v obdobju zaposlitve v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (do 1986) objavil okrog 10 člankov, v katerih je temeljito predstavil vrste in pomen arhivskega gradiva, ki ga je arhiv hranil v depojih posameznih občin v širši ljubljanski okolici (Domžale, Kamnik, Vrhnika, Grosuplje, Ribnica, Kočevje), izjemoma pa tudi gradiva občin Enote za Dolenjsko in Belo krajino (Črnomelj, Metlika). V večini primerov so bili to sploh prvi sintetični strokovni prikazi tega gradiva.

Med njimi zasluži posebno omembo študija Arhivsko gradivo za kočevsko območje (1977). V njej je na sistematičen način podal vse dotlej že objavljene podatke, pomembno dopolnjene z njegovimi izsledki, pridobljenimi na terenu. Gre za vzorčen primer, tega, kakšen naj bi bil videti prikaz arhivskega gradiva za posamezna območja. Nekateri članki so presegli okvire predstavitve gradiva in so prave razprave o krajevni zgodovini, npr. Razvoj občine Ribnica kot družbenopolitične in samoupravne skupnosti od osvoboditve do ustave leta 1974 (1982).

Ker je bilo v tem obdobju potrebno največji obseg dela posvetiti reševanju arhivskega gradiva pri ustvarjalcih pred uničenjem, je Lado veliko energije posvetil povečanju zavesti o pomenu arhivov v delovnih organizacijah, društvi in pri drugih ustvarjalcih. Arhivarji v delovnih organizacijah so bili največkrat ljudje z nizko splošno izobrazbo, hkrati pa so bili pri svojih nalogah povsem prepuščeni sami sebi. Ko so jih arhivski zavodi (zgodovinski in pokrajinski arhivi) začeli strokovno izobraževati, je bil Lado pisec pomembnih prispevkov v dveh priročnikih. Za Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, ki ga je izdal Republiški komite za kulturo in založil ČZ Uradni list SRS (Ljubljana, 1984), je prispeval večino poglavja Odbiranje arhivskega gradiva ter poglavji Ureditve, tehnična oprema in izdelava seznama arhivskega gradiva in Izročanje arhivskega gradiva arhivu. V drugem priročniku, Varstvo arhivskega gradiva društev – priročnik za delo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, ki sta ga založili Zvezi kulturnih organizacij Slovenije in Mesta Ljubljana skupaj z Zgodovinskim arhivom Ljubljana (1986), pa je v članku Viri za zgodovino društev opozoril, v arhivih katerih organov in organizacij lahko najdemo podatke o društvi.

Avgusta 1986 se je Lado kot že izkušen, a še vedno mlad in obetaven strokovnjak zaposlil v Arhivu Republike Slovenije ter postal svetovalec direktorice za koordinacijo in razvoj arhivske službe. Za začetek najinega novega sodelovanja sva že septembra leta 1986 odšla na trimesečni specialistični študij v Moskovski državni zgodovinsko-arhivski inštitut. Tam me je v številnih prijateljskih pogovorih presenečal s svojim strokovnim znanjem in izoblikovanimi načrti za prihodnost Arhiva Republike Slovenije in slovenske arhivistike. V Moskvi je v skladu s svojim dotodanjim najpomembnejšim področjem strokovnega delovanja preučeval predvsem sovjetske izkušnje na področju vrednotenja (valorizacije) pomena arhivskega gradiva kot vira za zgodovinske raziskave.

V začetku leta 1987 se je z vso resnostjo lotil nalog svojega novega delovnega mesta. Že naslednje leto je napredoval do namestnika direktorice. Kot tak je postal moj šef in v tem odnosu sva bila potem dobrih 15 let. Nikoli ga nisva obremenjevala »s starim

prijateljstvom«, oba sva skušala biti kar najbolj korektna, službo sva vedno ločevala od družbe. Po eni strani mi Lado ni dajal nikakršnih privilegijev, po drugi strani pa sem sam vedno skušal kar najboljše opraviti zaupane naloge.

Pregled Ladove bibliografije iz tega obdobja kaže, da je bilo pomembno področje njegovega strokovnega delovanja še vedno valorizacija. Opazimo pa tudi razprave, povezane z njegovimi novimi nalogami, predvsem z modernizacijo arhivskega informacijskega sistema. Pri razvoju in uvajanju tega v slovenske arhive je začel sodelovati že leta 1985. Bil je pobudnik izdelave lastnega slovenskega računalniškega programa, na katerem naj bi temeljil arhivski informacijski sistem. Po prestopu v Arhiv Republike Slovenije (tu je bilo takrat več razumevanja za to problematiko) so se začeli kazati prvi konkretni rezultati. V veliki meri je Žumrova zasluga, da so v letu 1987 v slovenske arhive prišli prvi osebni računalniki in da je bil v naslednjem letu že izdelan prvi računalniški program za obdelavo arhivskih podatkov, ki je bil izključno rezultat znanja domačih arhivskih delavcev, Armida. V Informaciji o modernizaciji na področju arhivskega informacijskega sistema Arhiva SR Slovenije (1989) je razložil pojem arhivski informacijski sistem, razloge za nujnost modernizacije le-tega, opisal stanje na tem področju ter predstavil srednjeročne načrte, po katerih je kasnejši razvoj informatizacije v slovenskih arhivih tudi dejansko potekal. Kasneje je s pripravo strokovnih arhivskih izhodišč sodeloval pri razvijanju računalniškega programa Info-arh. Bil je tudi pobudnik za uvedbo »uvoženega« programa Scope-archiv in je sodeloval pri pripravi slovenskih aplikacij.

Približno v istem času se je Žumer začel ukvarjati tudi z reorganizacijo slovenske arhivske službe. Že od konca osemdesetih let je bil namreč med najpomembnejšimi zagovorniki stališča, da bi imela arhivska stroka najboljše pogoje za svoj razvoj, če bi celotna služba postala del sistema državne uprave. V članku Predlogi za organiziranost arhivske službe v sistemu državne uprave Republike Slovenije (1990) je svoja stališča utemeljil z novo vlogo države, ki naj bi jo le-ta v okviru takrat napovedanih družbenih sprememb opravljala pri varstvu arhivskega gradiva kot dela nacionalne kulturne dediščine. To stališče je v preteklosti večkrat javno utemeljeval in ga zagovarja še danes. Prav v zadnjem času je ta opcija organiziranosti slovenskih arhivov po dveh desetletjih ponovno zelo aktualna.

Pomembno vlogo je imel tudi pri izvedbi ukinitve t. i. specialnih arhivov in organizacijske vključitve teh v Arhiv Republike Slovenije. Družbene spremembe leta 1990 so namreč omogočile, da je osrednji slovenski državni arhiv z vključitvijo dotlej samostojnih Zgodovinskega arhiva CK ZKS (1990) in Arhiva inštituta za novejšo zgodovino oz. Arhiva Inštituta za

zgodovino delavskega gibanja (1992) prvič po ustanovitvi leta 1945 pod svojo streho na državni ravni združil tudi arhive, ki so bili dotlej neformalno, a v resnici pod posebnim nadzorom »zveze komunistov«. V neposredno pristojnost države oz. njenih organov so s tem prišli najpomembnejši arhivi (z izjemo arhivov državnih organov za notranje zadeve): vsi arhivi, ki so nastali na slovenskih tleh med 2. svetovno vojno in prva leta po njej ter arhiv zveze komunistov kot faktorja političnega odločanja.

Po upokojitvi Marije Oblak Čarni, ki je s štiriletnim »intermezzom« (1984–1988) vodila osrednjo slovensko arhivsko institucijo skoraj dve desetletji, je leta 1993 Žumer postal njen strokovni in upravni direktor. Na tem delovnem mestu je ostal vse do leta 2004. Potem je vodil Arhivski center za strokovni razvoj, od ukinitve pa dobršen del nalog centra opravlja kar sam.

V vlogi direktorja je bil dokaj zahteven do vseh, tako do vodstvenih delavcev kot do najnižjega tehničnega osebja. Izkušnje so ga izučile, da so bili med obojimi tudi takšni, ki so svoje delo dobro opravili le pod budnim očesom. Zato je, če mu je čas dopuščal, večkrat preverjal kvaliteto opravljenega dela vseh zaposlenih, od »najvišjih« do »najnižjih«. Neopravljeno ali slabo opravljeno delo je znal odkriti zelo hitro. Zaradi njega se je včasih jezil in marsikoga »nadr« in se s tem od časa do časa tudi komu zameril. Sam pa nikakor ni bil zamerljiv, še manj pa maščevalen. Na splošno je bil zelo »ljudski« direktor, ki se je skoraj brez izjeme z vsemi zaposlenimi tikal. To pa ni prav nič škodilo njegovi avtoriteti, saj je temeljila predvsem na strokovnem znanju. Prav zaradi njega je užival velik ugled ne le pri prijateljih, ampak tudi pri tistih, ki ga niso šteli ravno za svojega prijatelja.

Zaradi vsakodnevnega usklajevanja opravljanja tekočih nalog, pa tudi zaradi neformalne izmenjave mnenj o vseh pomembnih vprašanjih, je Žumer uvedel v svoji pisarni jutranje pitje kave (bila je na državne stroške, ker je bil to čas, še preden jo je premier Pahor začel plačevati iz lastnega žepa), ki smo se ga (poleg njega) po potrebi udeleževali 2–3 »najvišji šefi«. Največji del pogovorov so po navadi obsegala vprašanja šefov direktorju, da bi jim svetoval, kako opraviti to in ono nalogo. Žumer je bil z odgovori le malokdaj v zadregi; večkrat nas je hitro in učinkovito rešil napornega tuhtanja.

Med najpomembnejšimi direktorskimi nalogami je bila zagotovitev novih prostorov za prevzem obsežnega povojnega arhivskega gradiva ob osamosvojitvi Slovenije ukinjenih republiških upravnih in pravosodnih organov, samoupravnih interesnih skupnosti, organizacij združenega dela ter družbenopolitičnih organizacij. Čeprav z začasnimi, najetimi prostori, je arhiv pod njegovim vodstvom preprečil uničevanje arhivskega gradiva, ki je bilo sicer pogosto ob druž-

benih spremembah v preteklosti. Z vključitvijo Arhiva Ministrstva za notranje zadeve v Arhiv Republike Slovenije (1998) je dokončal proces ukinjanja specialnih arhivov. Veliko truda je namenil temu, da je Arhiv Republike Slovenije pridobil starejše, le na mikrofilmih ohranjeno arhivsko gradivo Slovenske varnostno-obveščevalne agencije (SOVA) oz. njene predhodnice, Službe državne varnosti (SDV), predvsem pa v projekt dupliranja in skeniranja teh mikrofilmov. Z uspešno izvedenim projektom je bila omogočena splošna uporaba tega arhivskega gradiva za znanstvene in druge namene.

Ob »tradicionalni« uporabi arhivskega gradiva za znanstvene, raziskovalne, študijske in kulturne namene, se je v 90. letih zelo povečal pomen arhivskega gradiva za zagotovitev pravne varnosti in poslovnih pravic pravnih in fizičnih oseb, zlasti pa za dokazovanje krivic, povzročenih med drugo svetovno vojno in po njej – vojnega nasilja, nacionalizacij, povojnih krivic, pri ugotavljanju pravice do državljanstva, povračila vojne škode itd. Žumer je organiziral pripravo strokovnih in tehničnih osnov posebnih računalniških programov, s pomočjo katerih je Arhiv Republike Slovenije izdal več kot sto tisoč potrdil in kopij arhivskih dokumentov te vrste.

Že od začetka 80-ih let, ko se je pripravljala Zakon o naravni in kulturni dediščini, sodeluje Žumer tudi pri nastajanju slovenske arhivske zakonodaje. Najpomembnejši pa je njegov prispevek pri nastajanju Zakona o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1997. Predvsem po njegovi zaslugi so bili v ta zakon in podzakonske predpise (1999) vneseni moderni evropski principi – ločitev zasebnega arhivskega gradiva od javnega in uzakonitev od vrste lastnine odvisnih pravic in dolžnosti imetnikov arhivskega gradiva in zgodovinskih arhivov, zlasti v zvezi s pogoji dostopnosti oz. uporabe arhivskega gradiva. Lahko ga štejemo tudi za »soavtorja« Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, Uredbe o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter t. i. ETZ – enotnih tehnoloških zahtev, ki predpisujejo potrebno opremo in storitve, namenjene hrambi dokumentarnega gradiva v elektronski obliki (vse 2006). Kot direktor je bdel nad tem, da je Arhiv RS pri izvajanju svojih nalog poleg arhivske zakonodaje dosledno upošteval tudi Zakon o dostopu do informacij javnega značaja, Zakon o splošnem upravnem postopku in druge predpise. Prek koordinacijskega odbora direktorjev slovenskih arhivov ter sveta direktoric in direktorjev slovenskih državnih arhivov, obema je več let tudi predsedoval, je vplival tudi na to, da so enako ravnali tudi drugi slovenski arhivi. Pomemben je njegov prispevek k upoštevanju mednarodnih arhivskih standardov, priporočil Sveta Evrope, direktiv Evropske unije glede varstva in dostopa arhivskega gradiva in kodeksa arhivske etike v slovenski zakonodaji.

Žumer je tudi eden od najpomembnejših slovenskih ekspertov za pisarniško poslovanje. Članke, namenjene izobraževanju delavcev, ki so skrbeli za dokumentarno (in s tem tudi za arhivsko gradivo, preden so ga prevzeli v svoje depoje zgodovinski arhivi), je začel objavljati že v začetku 80. let, saj se je dobro zavedal, da je od teh ljudi v največji meri odvisno, kakšna bo nekoč naša arhivska dediščina. Svoje bogato znanje na tem področju, pridobljeno na podlagi dolgoletnih izkušenj, je združil v 480 strani obsegajoči publikaciji *Arhiviranje zapisov – priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom ...*, izdani leta 2001. Ne moremo mimo njegovih številnih člankov s to temo, ki jih je več let (od 2002 do 2006) objavljala v *Tajnici*, strokovni reviji za uspešno delo v pisarni, in njenih naslednicah. V njih je opisal vsa pisarniška dela (zlasti v javni upravi), od sprejemanja, odpiranja in vpisovanja pošte, prek signiranja in klasificiranja dokumentov, oblikovanja zadev, vodenja evidenc, do modelov razvrščanja poslovne dokumentacije, določanja rokov hrambe ter, končno, arhiviranja dokumentov na papirju in v elektronski obliki. Predvsem v zadnjem desetletju se je zelo poseval tudi modernizaciji zakonodaje o upravnem poslovanju. Sicer je sodeloval že pri pripravi Pravilnika o pisarniškem poslovanju upravnih organov leta 1988, spremembi Sodnega poslovnik za redna sodišča 1987 ter Sodnega reda 1995, nato pa pri pripravi Uredbe o poslovanju organov javne uprave z dokumentarnim gradivom (2001) in navodila za njeno izvajanje (2002) ter Uredbe o upravnem poslovanju (2005).

Med njegove dosežke sodi tudi dejstvo, da je večji del arhivistov Arhiva Republike Slovenije opravil na Upravni akademiji pri Ministrstvu za javno upravo strokovni izpit iz poslovanja z dokumentarnim gradivom. Na Upravni akademiji, pa tudi pri drugih izobraževalnih zavodih po vsej Sloveniji, že več kot trideset let predava o upravnem poslovanju, poslovanju z dokumentarnim in arhivskim gradivom ter arhiviranju dokumentarnega in arhivskega gradiva. Samo v letih 2007 in 2008 je na več kot 60 predavanjih prek 3000 udeležencev (velika večina so bile udeležence, zaposlene predvsem v javni upravi in šolstvu) uvajal v opravila, povezana z upravnim in pisarniškim poslovanjem in elektronskim arhiviranjem. Od leta 1994 do leta 2008 je bil tudi član komisij za opravljanje državnih izpitov in član komisij za opravljanje strokovnih izpitov iz poslovanja z dokumentarnim gradivom v javni upravi. Vrhunec in sintezo vse Žumrove ustvarjalnosti na tem področju pa pomeni knjiga *Poslovanje z zapisi – upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hranjenja in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki*. Obsega kar 647 strani, izdala pa jo je založba *Gospodarski vestnik* leta 2008.

V njej je objavljena tudi večina izsledkov njegove doktorske disertacije.

Seveda se Žumer ne ukvarja le z izobraževanjem delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, ampak tudi z izobraževanjem svojih stanovski kolegov. Že od začetka 80. let na seminarjih za kandidate za opravljanje arhivskih strokovnih izpitov predava o valorizaciji dokumentarnega gradiva, od srede 90. let pa tudi o elementih popisovanja arhivskega gradiva. Od leta 1982 dalje je tudi član komisije za strokovne izpite in strokovne nazive na področju arhivske dejavnosti in spraševalec pri predmetu valorizacija dokumentarnega gradiva; od leta 1999 do leta 2008 je bil njen predsednik.

V drugi polovici 80. let je Žumer začel sodelovati tudi v procesu rednega univerzitetnega izobraževanja. Od leta 1988 do 2001 je namreč kot asistent za arhivistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani na Oddelku za zgodovino vodil seminar iz arhivistike za študente 4. letnika zgodovine. Študente zgodovine je kot bodoče raziskovalce oziroma uporabnike arhivskega gradiva uvajal na eni strani v arhivski informacijski sistem, na drugi pa jih seznanjal z vrstami, oblikami in vsebino arhivskih virov od srednjeveških listin do sodobnih magnetnih in optičnih nosilcev zapisov, obenem pa vzgajal prihodnje arhivske kadre.

V 90. letih je temeljito posegel še na eno strokovno arhivsko področje, s katerim se dotlej ni veliko ukvarjal – na strokovno obdelavo arhivskega gradiva. Že leta 1992 je kot prvi v Sloveniji predstavil osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, ki je bil pripravljen za obravnavo na XII. mednarodnem arhivskem kongresu v Montrealu septembra istega leta. Največji pomen njegovega članka *Osnutek splošnih mednarodnih arhivskih standardov* je, da je poslovenil v standardih uporabljano strokovno arhivsko terminologijo. Njegov strokovni članek *Elementi popisovanja arhivskega gradiva* (1997) pa je sploh najbolj temeljit slovenski prispevek o tem vprašanju. Članek v veliki meri zapolnjuje vrzel, ki je posledica dejstva, da v Sloveniji nikoli nismo objavili strokovnega priročnika, namenjenega temu vprašanju. V članku je Žumer temeljito komentiral vsebino mednarodnih standardov in njihovo uporabnost za naše razmere, dodal pa tudi konkretne primere načinov popisovanja iz domače prakse. Pri tem je poudaril posebnosti popisovanja z računalniško podporo. Njegova je tudi zasluga, da je Arhiv Republike Slovenije leta 1998 izdal celoten slovenski prevod *Splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje ter Mednarodnih standardov za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva*.

Za enega najpomembnejših rezultatov Žumrovih prizadevanj v obdobju njegovega »direktorovanja« je gotovo objava *Vodnika po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije*, ki je izšel leta 1999 v treh knjigah

(na skupno 1664 straneh) ter je dostopen tudi v obliki CD-ja in na spletni strani Arhiva RS kot register fondov in zbir. Gre za prvi samostojni prikaz gradiva tega arhiva po letu 1960 (publikacija Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SR Sloveniji, izdana leta 1984, prinaša le pregled fondov in zbirke z najosnovnejšimi podatki) in za prvi popis na nivoju fonda oz. zbirke za vse arhivsko gradivo, nastalo po 2. svetovni vojni. Za vodnik, ki je krona strokovnega dela vseh generacij arhivistov Arhiva RS od leta 1945 dalje, je Žumer pripravil načrt in strokovne osnove, potem pa »iz ozadja« potiskal ves projekt do uspešnega konca.

Več pozornosti kot vsi njegovi predhodniki je posvečal različnim oblikam popularizacije arhivov in arhivskega dela. V »njegovem obdobju« je arhiv močno izboljšal raven svojih razstav, zlasti v tehničnem pogledu. Število publikacij, ki jih je založil in izdal arhiv, se je od nekaj na leto povzpelo na 10, pa tudi 15 na leto. Med njimi so bili tako popisi arhivskega gradiva (strukturni in tematski vodniki, inventarji), kot objave arhivskega gradiva, razstavni katalogi, strokovne arhivistične in zgodovinske razprave, popularizacijske in predstavitvene publikacije. Žumer je vzpostavil tudi dobro sodelovanje z mediji in je v dokaj pogostih intervjujih javnosti predstavljal naloge, probleme in njihove rešitve ter razvojne smernice arhiva in slovenske arhivistike nasploh. To je bil čas, ko sem na vprašanja znancev in prijateljev, kaj delamo v arhivih, lahko odgovoril z nasprotnim vprašanjem: Ali nikoli ne bereš časopisov?

Sodeluje (ali je sodeloval) pa še v več drugih komisijah, odborih in delovnih telesih. Od leta 2000 do 2004 je bil predsednik Arhivske komisije Vlade Republike Slovenije. Sodeluje v različnih strokovnih komisijah Arhiva Republike Slovenije (v Komisiji za presojo javnih simbolov, grbov, zastav, žigov, pečatov in štampiljk, v Komisiji za potrditev navodil za odbiranje arhivskega gradiva, v Komisiji za presojo notranjih pravil za elektronsko hrambo gradiva v digitalni obliki itd.). Že več mandatov je član ekspertne komisije pri Ministrstvu za kulturo za arhivsko področje. Od leta 1992 sodeluje pri pogajanjih za pridobitev nasledstvenih pravic do skupnih arhivov nekdanje jugoslovanske države (sukcesijska pogajanja). Od leta 1993 do leta 2004 je vodil strokovne komisije ekspertov za vračanje ter izmenjavo arhivskega gradiva iz Italije, Avstrije in Hrvaške, v letih od 1999 do 2001 pa izmenjavo arhivskega gradiva med Koroškim deželnim arhivom v Celovcu in Arhivom Republike Slovenije ter izročitev kopij arhivskega gradiva iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu. Na podlagi Sporazuma o vprašanih nasledstva nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije je po sklepu Vlade Republike Slovenije od leta 2002 do

2004 vodil Odbor za arhive in evidentiranje arhivskega gradiva v nekdanjih jugoslovanskih zveznih arhivih ter si močno prizadeval za vrnitev arhivskega gradiva ter za dostop do skupne arhivske kulturne dediščine, ki je ostala v Beogradu.

Žumer aktivno sodeluje tudi v Arhivskem društvu Slovenije. Kot direktor najpomembnejše arhivske institucije v državi mu je vedno dajal moralno in materialno oporo. Med drugim je bil od leta 1988 do leta 1993 glavni in odgovorni urednik glasila Arhivskega društva in arhivov Slovenije Arhivi. Več let je sodeloval v Komisiji za znanstveno-raziskovalno delo pri nekdanji Zvezi arhivskih delavcev Jugoslavije. Pri nekdanji Področni raziskovalni skupnosti za humanistične in zgodovinske vede (PORS-10) oziroma pri Znanstveno-raziskovalnem centru Filozofske fakultete v Ljubljani je od leta 1988 do leta 1996 vodil raziskovalne projekte s področja arhivistike; pri nekaterih je že od leta 1979 sodeloval tudi kot raziskovalec. Od 1988. do 1993. je vodil koordinacijski odbor direktorjev slovenskih arhivov, potem pa od leta 2001 do leta 2004 Svet direktoric in direktorjev slovenskih državnih arhivov.

Ob tem je našel tudi čas za strokovno obdelavo arhivskega gradiva in pripravil ter objavil arhivski inventar obsežnega zasebnega arhivskega fonda slovenskega skladatelja, dirigenta in glasbenega pedagoga Zvonimirja Cigliča.

Odločilno vlogo je imel pri več reorganizacijah, s katerimi se je Arhiv RS prilagajal novim družbenim razmeram in novim strokovnim nalogam, pri pripravi internih aktov arhiva, uvajanju računalniške strojne in programske opreme za delo v arhivu, kreiranju spletne strani arhiva, objavah internega glasila »Obvestila«, pri izboljšanju materialnih razmer za varstvo slovenskega filmskega arhivskega gradiva in popularizaciji tega arhiva. V dveh Žumrovih mandatih je arhiv organiziral več mednarodnih simpozijev tako z ožjega arhivskega področja kot tudi s področja varovanja filmskega gradiva in področja konservacije in restavracije arhivskega gradiva na papirju in pergamentu. V veliki meri je plod njegovih prizadevanj tudi vključitev Arhiva v Mednarodni arhivski svet (ICA), Mednarodno zvezo filmskih arhivov (FIAF) in druge mednarodne zveze. Od leta 2000 do leta 2004 je bil član EBNE – Evropskega biroja direktorjev nacionalnih arhivov držav EU in pridruženih članic.

Čeprav je sam velikokrat poudaril, da brez odličnih sodelavcev ne bi mogel kot direktor ustvariti ničesar, je po drugi stran s tem, da jih je nenehno spodbujal, zelo pripomogel k številnim rezultatom njihovega dela. Dosledno je podpiral tudi sodelovanje arhivistov v vseh medinstitucionalnih, tudi v mednarodnih projektih, če so le bili povezani z arhivsko oz. zgodovinsko vedo. To je bilo večkrat v nasprotju z željami financirjev arhiva, ki niso želeli podpirati

izvajanja »sekundarnih« arhivskih nalog, čeprav so bile zapisane v arhivskih zakonih. Tudi evidentiranje arhivskega gradiva, pomembnega za zgodovino Slovenije in Slovencev, je pod njegovo »vladavino« doživljalo najboljše čase, saj je v nekaterih letih potekalo kar v desetih državah. V tem času je Arhiv Republike Slovenije na osnovi mednarodnih arhivskih in kulturnih sporazumov sodeloval s kar 25 državami; najbolj skromna oblika sodelovanja je bila izmenjava strokovnih publikacij, rezultati višje oblike sodelovanja pa so bile tudi izmenjave oz. skupne priprave arhivskih razstav in izdaja nekaterih skupnih publikacij. Za izvajanje vseh teh nalog si je uspešno prizadeval za finančna sredstva, vseskozi pa tudi za reševanje prostorske stiske. V obdobju od leta 1992 do konca direktorskega mandata se je dobesedno bojeval za lokacijo in potem adaptacijo nekdanje vojašnice na Roški cesti v Ljubljani za potrebe novih arhivskih skladišč in delovnih prostorov.

Tako lahko rečemo, da je Žumer s svojim delom pripomogel k napredku na vseh področjih arhivske vede, in to v vseh treh obdobjih: preden je postal direktor Arhiva RS, med opravljanjem te funkcije in v zadnjem petletnem obdobju. Z nekaterimi vprašanji se ukvarja tako rekoč vse življenje, z drugimi spet takrat, ko se pokaže potreba. S strokovnimi referati, razpravami, diskusijami in drugimi prispevki se vse od leta 1975 redno udeležuje skoraj vseh strokovnih posvetovanj, zborovanj, simpozijev, seminarjev in drugih srečanj v Sloveniji ter najpomembnejših v organizaciji nekaterih za Slovence »arhivsko« zanimivih evropskih držav in mednarodnih teles. Pri številnih je sodeloval tudi kot soorganizator. Velika večina njegovih strokovnih prispevkov je bila kasneje tudi objavljena v različnih domačih (predvsem v Arhivih) in tujih strokovnih glasilih ali samostojnih publikacijah.

Za svoj izjemni prispevek k razvoju slovenske arhivistike na področju varovanja in ohranjanja arhivske dediščine ter posredovanja le-te javnosti, strokovnega izobraževanja in arhivske zakonodaje, mednarodnega sodelovanja in za večletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije je dr. Vladimir Žumer leta 2004 prejel najvišje slovensko odličje, kar jih podeljuje arhivska stroka – Aškerčeva nagrada. Zgovoren je podatek, da je doslej edini, ki je prejel to nagrado sredi svojega najdejavnjšega obdobja in ne šele po upokojitvi. Po nagradi je, kot je vidno tudi iz tega skromnega pregleda, naredil še marsikaj pozornosti vrednega. Prepričan sem, da tudi ob svoji 60-letnici še ni rekel svoje zadnje besede. Zato mu skupaj zaželimo še veliko zdravja in ustvarjalne energije, da nam bo lahko še naprej vzor kot strokovnjak in človek.

Bibliografija

Dr. Žumer je imel septembra 2009 v podatkovno bazo COBISS.SI vpisanih 156 bibliografskih enot z vseh področij, s katerimi se je ukvarjal. Po pomenu za slovensko arhivistiko in tudi po številu so v ospredju dela o valorizaciji dokumentarnega gradiva in z njo povezanim odbiranjem arhivskega gradiva. Veliko težo imajo tudi prispevki o ravnanju z dokumentarnim gradivom pri njegovih ustvarjalcih od nastanka pa do predaje v zgodovinske arhive; kar nekaj jih je posebej posvečenih elektronskemu arhiviranju. Večina prispevkov s tega področja ima hkrati tudi neposredni izobraževalni pomen. Tehtni so njegovi pisni prispevki o informatizaciji arhivov, strokovni obdelavi arhivskega gradiva in izdelavi informacijskih pripomočkov, o pogojih uporabe gradiva in o arhivski zakonodaji.

Navajam le nekaj njegovih najpomembnejših del po posameznih področjih.

Valorizacija dokumentarnega gradiva, odbiranje arhivskega gradiva:

Problematika valorizacije gospodarskega registraturnega gradiva. V: Deveti kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Referati i saopštenja. Struga, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1980, str. 91–95.

Odbiranje arhivskega gradiva v gospodarskih organizacijah. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani – Višja upravna šola, 1980.

Kriteriji valorizacije dokumentarnega gradiva družbenih pravnih oseb in društev, katerih arhivsko gradivo prevzema Zgodovinski arhiv Ljubljana. V: Arhivi V, 1982, št. 1–2, str. 14–23.

Problemi valorizacije zapisov računalniških informacij. V: Arhivi VII, 1984, št. 1–2, str. 24–26.

Valorizacija dokumentarnega gradiva gospodarskih podjetij s poudarkom na računalniških nosilcih informacij v Sloveniji. V: Arhivi, XVII, 1994, št. 1–2, str. 29–38.

Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 1995, 241 strani (objavljen magisterij).

Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i politički aspekti. V: Arhivski vjesnik XLII, 1999, str. 53–77.

Strokovni in politični vidiki valorizacije arhivskega gradiva. V: Arhivi, XXII, 1999, št. 1–2, str. 39–49.

Važnejšie aspekty expertizy cennosti dokumentov: Analiz meždunarodnogo opyta (1950–1990). V: Otečestvennye arhivy, 4, Moskva, 2000, str. 3–17.

Gromadzenie materialow archiwalnych i kryteria ich oceny. V: Archeion, št. 103 (2001), str. 37–62.

Vilfanovi pogledi na valorizacijo sodobnega arhivskega gradiva. V: *Arhivistika – zgodovina – pravo*, Vilfanov spominski zbornik, Zgodovinski arhiv Ljubljana, gradivo in razprave, št. 30, Ljubljana 2007, str. 51–70.

Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji. V: *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 307–326.

Ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom pri ustvarjalcih ter izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom:

Odbiranje arhivskega gradiva; Ureditev, tehnična oprema in izdelava seznama arhivskega gradiva; Izročanje arhivskega gradiva arhivu. V: *Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom*. Ljubljana, 1984, str. 66–69, 71–87.

Arhiviranje zapisov. *Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom državnih upravnih in pravosodnih organov, organov lokalnih skupnosti, javnih in zasebnih zavodov, gospodarskih družb (podjetij, bank, zavarovalnic, zadrug in združenj), političnih strank, društev ter posameznikov*. Ljubljana, GV Založba, 2001, 480 str.

Izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, s poudarkom na elektronskem arhiviranju. – V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 1. zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, 2002, str. 173–186.

Od nastanka zapisov do izročitve arhivskega gradiva v slovenski javni upravi. – V: *Arhivi XXV*, 2002, št. 2, str. 1–14.

Od nastanka zapisa do predaje arhivskega gradiva u slovenskoj javnoj upravi. V: *Hrvatska javna uprava, časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Institut za javnu upravu, Zagreb 2003, godina 4, broj 3–4, str. 743–782.

Navodila za določanje rokov hranjenja dokumentarnega gradiva organov javne uprave. V: *DOK_SIS 2005*, Media.doc, Društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarijev, Kranjska Gora 14.–16. september 2005, str. 72–XI – 82–XI.

Navodila za določanje rokov hranjenja dokumentarnega gradiva organov javne uprave. V: *Arhivi, XXVIII*, 2005, št. 2, str. 223–233.

Roki hranjenja dokumentarnega gradiva univerze in njenih članic. V: *Varstvo arhivske in muzejske kulturne dediščine Univerze v Ljubljani*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2007, str. 31–53.

Poslovanje z zapisi – Upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hranjenja in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki. *Planet GV*, Ljubljana 2008, 647 strani.

Predstavitve arhivskega gradiva, arhivov in arhivske službe:

Arhivsko gradivo za kočevsko območje. V: *Arhivsko gradivo po osvoboditvi*. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 1978, str. 13–30.

Arhivi radnih organizacij. V: *Arhivi 79*, I. posvetovanje, Arhivsko društvo Slovenije in Pokrajinski arhiv Maribor, 1980, str. 1–8.

Arhivsko gradivo gospodarskih organizacij od srede 19. stoletja dalje v slovenskih arhivih. V: *Arhivi, IV*, 1981, št. 1–2, str. 41–45.

Petdeset let Arhiva Republike Slovenije v luči družbenih sprememb nove slovenske države. V: *Arhivi, XVIII*, 1995, št. 1–2, str. 120–123.

The Archives of the Republic of Slovenia in a period of social changes. V: *Archiwa Europy srodkowej i wschodniej w dobie przekształcen prawnoustrojowych: Materiały międzynarodowej konferencji archiwalnej 28–30 czerwca 1996 r. w Pulawach*. Warszawa, 1997, str. 74–80.

Działalność służb archiwalnych Republiki Słowenii. V: *Archeion*, Warszawa, 1997, XCVIII, str. 122–141.

Die Archive der Republik Slowenien. The Archives of the Republic of Slovenia. Les Archives de la République de Slovénie. V: *INSAR, European Archives News, European Commission, Brussels*, 1998, Number 4, str. 9–10.

Enotni status in organizacija državnih arhivov Republike Slovenije. V: *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb*, InfoArh, 21. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Koper, Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 19–32.

Informatizacija arhivov in elektronsko arhiviranje:

Informacija o modernizaciji na področju arhivskega informacijskega sistema Arhiva SR Slovenije. V: *Arhivist, XXXIX*, 1989, št. 1–2, str. 92–95.

Vloga arhivskega informacijskega sistema v družbenem in gospodarskem razvoju. V: *Zbornik referatov III. posvetovanja sekcije za specialne knjižnice Zveze bibliotekarskih društev Slovenije*, Ljubljana 15.–16. november 1990. Ljubljana, 1990, str. 273–82.

Computerization of the state archival institutions in the Republic of Slovenia. – Archives in the new age. The strategic problems of the automatization of archives. V: *Papers of the International Conference Warsaw, September 28–29, 2001, Warszawa 2002*, str. 117–127.

Informatizacija državnih arhivov v Sloveniji. V: *Arhivi, XXV*, 2002, št. 1, str. 287–294.

Izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, s poudarkom na elektronskem arhiviranju. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 1. zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, 2002, str. 173–186.

Arhiviranje elektronskih zapisov v luči slovenskih predpisov. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 4. zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, 2005, str. 9–46.

Elektronsko arhiviranje dokumentarnega gradiva, Electronic archiving. V: Zbornik povzetkov Sodobna javna uprava, Ministrstvo za javno upravo, Portorož 2005, str. 76–77 in 51–52 (angleška verzija).

Elektronsko arhiviranje in novi arhivski predpisi. V: INPRO 2006, Informatika in pravo, Zbornik vabljenih predavanj druge konference, Maribor, 13. in 14. junij 2006, str. 13–32.

Notranja pravila za hrambo elektronskega gradiva v digitalni obliki. V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, VI. zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, 2007, str. 7–19.

Strokovna obdelava arhivskega gradiva, izdelava informacijskih pripomočkov, evidence:

Evidence službe varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv. V: Arhivi, III, 1980, št. 1–2, str. 21–23.

Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje. V: Arhivi, XV, 1992, št. 1–2, str. 162–173.

Vsebinsko razvrščanje arhivskega gradiva gospodarskih podjetij na podlagi poslovnih in procesnih funkcij. V: Arhivi, XVII, 1994, št. 1–2, str. 39–42.

Elementi popisovanja arhivskega gradiva. V: Arhivi, XX, 1997, št. 1–2, str. 137–159.

Standardizacija popisovanja in evidenc arhivskega gradiva. V: Arhivi in računalništvo, 18. posvetovanje Arhivskega društva Slovenije. Gozd Martuljek, Arhivsko društvo Slovenije, 1998, str. 24–38.

Navodila za uporabo vodnika. V: Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. I. knj. Ljubljana, 1999, str. 55–71.

Pogledi na strokovno zasnovano INFOARH-a. – V: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 2. zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, 2003, str. 241–256.

Arhivski zapisi o življenju in ustvarjalnosti profesorja Zvonimirja Cigliča (1921–2006), slovenskega skladatelja, dirigenta, glasbenega pedagoga in kulturnika /vodnik po fondu/. V: Franc Križnar, Zvonimir Ciglič – biti ustvarjalec. Ljubljana 2006, str. 13–46.

Pogoji dostopnosti in uporaba arhivskega gradiva:

Dostop do javnih podatkov, informacij, dokumentov in arhivskega gradiva. V: Arhivi, XXVI, 2003, št. 1, str. 13–21.

Acces to public data, information, documents and archive material in the Republic of Slovenia. V: Archives in the Society, ICA pre-congress meeting – Vienna 2004, Papers of the International Conference Elbląg, May 22–24, 2003, Warszawa 2003, str. 225–239.

Pristup javnim podacima, informacijama, dokumentima i arhivskoj građi u Republici Sloveniji. V: Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, Beograd 2004, I. V, št. 1, str. 34–50.

Predpisi o arhivski dejavnosti:

Varstvo arhivskega gradiva v Sloveniji v luči novega »Zakona o arhivskem gradivu in arhivih« s posebnim oziroma na Arhiv Republike Slovenije. V: Arhivi, XX, 1997, št. 1–2, str. 17–28.

Novi arhivski podzakonski akti. V: Evidentiranje virov za zgodovino Slovencev v tujini, Novosti v slovenski arhivski zakonodaji, Arhivski informacijski sistem, 18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, 1999, str. 73–85.

Elektronsko arhiviranje in novi arhivski predpisi. V: INPRO 2006, Informatika in pravo, Zbornik vabljenih predavanj druge konference, Maribor 13. in 14. junij 2006, str. 13–32.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: Arhivski predpisi v Republici Sloveniji, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2007, str. 29–43.

Zakon o zaščiti dokumentarnoga i arhivskoga gradiva i arhivima. V: Arhivski vjesnik 51 (2008), Zagreb 2008, str. 149–160.

Drugi pomembnejši članki:

Razvoj občine Ribnica kot družbenopolitične in samoupravne skupnosti od osvoboditve do ustave leta 1974. V: Kronika, 30, 1982, št. 2, str. 170–180.

Voklo v narodnoosvobodilni borbi. V: Kranjski zbornik 1990. Kranj, Skupščina občine Kranj, 1990, str. 275–279.

Vladimir Kološa

Jubilej LJUBE DORNIK ŠUBELJ

Letos pozimi je praznovala šestdesetletnico Ljuba Dornik Šubelj, sodelavka Arhiva Republike Slovenije, magistra zgodovine, ki je tik pred zagovorom doktorskega dela. V arhivske vode je zašla pravzaprav po naključju. Do vzpostavitve samostojne države Republike Slovenije je arhivska zakonodaja omogočala nekaterim institucijam, da so samostojno opravljale v Sloveniji službo varstva arhivskega gradiva, med njimi tudi Republiški sekretariat za notranje zadeve. Ljuba Dornik Šubelj je bila zaposlena na sekretariatu kot samostojni analitik v raziskovalni skupini za preučevanje zgodovine organov za notranje zadeve. Tam se je zaposlila leta 1983. Prej je deset let učila zgodovino

in sociologijo v Izobraževalnem centru organov za notranje zadeve v Tacnu na kadetski šoli za miličnike. Ljuba se je namreč po gimnaziji (obiskovala je Gimnazijo Ivana Cankarja v Šubičevi ulici v Ljubljani) odločila za študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je leta 1973. Že med študijem si je nabirala delovne izkušnje s poučevanjem zgodovine na svoji nekdanji gimnaziji, imenovani »Šubička«. Nadomeščala je zaradi bolezni dalj časa odsotno profesorico.

Odraščala je v novinarski družini, tako da pogovorov o dogajanjih v družbi, pa tudi o polpreteklem času ni manjkalo. Oče Peter Dornik je bil novinar *Ljudske pravice* oziroma *Delavske enotnosti* ter urednik *Občana*, mama Marija, rojena Pirtovšek, je bila najprej novinarka, kasneje pa je nadaljevala študij in diplomirala na Pravni fakulteti v Ljubljani ter delala do upokojitve kot sodnica na okrajnem sodišču v Ljubljani.

Po diplomi se je Ljuba zaposlila, kot sem že omenila, na kadetski šoli. Medtem se je tudi poročila z danes, žal, že pokojnim Karlom Šubljem, ki ji je bil vsa leta v veliko oporo in pomoč. Rodila je dve hčerki, Vesno in Biserko, in je danes ponosna babica dveh vnukinj in enega vnuka.

Čeprav je rada učila, pa sta bila to delo ter vzgoja dveh otrok naporna, zato se je leta 1983 odločila, da se zaposli na Republiškem sekretariatu za notranje zadeve, ker je našla delo, ki ji je bilo »pisano na kožo«. Sodelovala je pri pripravi tematskih razstav v Muzeju organov za notranje zadeve s temo zgodovine, predvsem narodne zaščite med drugo svetovno vojno, in pri zbiranju spominskih prispevkov za objavo v internih glasilih in radijskih oddajah. Prvo pravo raziskovalno delo je bila priprava in objava strokovnega članka »Ustanovitev in delovanje Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS« leta 1986. V raziskovalni skupini je imela možnost preučevati arhivsko gradivo, ki ga je hranil Republiški sekretariat za notranje zadeve. Zlasti jo je zanimalo delo organov državne varnosti ter obveščevalnih služb tako med

drugo svetovno vojno kot tudi po njej. Kmalu je spoznala, da je pridobila toliko znanja o tej problematiki, da je vpisala magistrski študij na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Mentor, prof. dr. Tone Ferenc je bil sicer zelo zahteven, toda izpiti in diskusije pri njem so poglobile njeno znanje in razširile razmišljanje o tej problematiki. Decembra leta 1994 je zagovarjala magisterij, nalogo pa nato leta 1999 objavila v zbirki publikacij Arhiva Republike Slovenije z naslovom »Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo«.

Leta 1991 je bil na Ministrstvu za notranje zadeve ustanovljen kot posebna organizacijska enota Arhiv MNZ; v delo se je vključila tudi Ljuba. V skladu z novo zakonodajo in sprejetim Zakonom o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1997 je bil s sklepom vlade Republike Slovenije z dne 4. 6. 1998 zgodovinski del Arhiva MNZ izločen in kot Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III priključen Arhivu Republike Slovenije. Skupaj z gradivom je v Arhiv Republike Slovenije prišla tudi Ljuba Dornik Šubelj. Takrat je postala vodja tega oddelka. Žal se je število zaposlenih v oddelku stalno zmanjševalo, ker so kolegice odhajale v pokoj. Z nekoliko grenkobe se spominja leta 2004, ko se je ta oddelek priključil Oddelku za dislocirano arhivsko gradivo I, ki je nastal s priključitvijo nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS. Zaradi organizacijskih sprememb se je Ljuba bolj posvetila pisanju strokovnih prispevkov in se poglobila v raziskovalno delo. Postala je nepogrešljiva svetovalka raziskovalcem in drugim strankam, saj se iz dneva v dan povečuje zanimanje za preučevanje gradiva RSNZ iz socialističnega obdobja.

Po vključitvi v Arhiv Republike Slovenije se je morala takoj spoprijeti tudi z reševanjem številnih vlog posameznikov, ki so se nanašale na popravo medvojnih in povojnih krivic, obnovitve sodnih procesov, ugotavljanje državljanstva in podobno. Gradivo je takrat že zelo dobro poznala in številni so lahko dobili pozitiven odgovor prav zaradi tega njenega znanja.

S tem je številnim omogočila, da so si povrnili ugled in človeško dostojanstvo. Neprecenljive informacije je posredovala (in jih še bo) tudi obiskovalcem v čitalnici Sektorja za varstvo arhivskega gradiva MNZ in gradiva nekdanjega ZA CK ZKS, pa tudi številnim novinarjem pri njihovi pripravi oddaj in člankov. Nema lokrat so jo prosili tudi za izvedensko mnenje v zvezi z delom OZNE in Uprave državne varnosti (največkrat imenovane UDBE).

Seveda pa je v Arhivu Slovenije nadaljevala raziskovalno delo – posveča se organiziranosti in vlogi obveščevalnih služb na Slovenskem med drugo svetovno vojno, med njo in po njej pa tudi usodi posameznikov in njihovi pravici do poprave krivic ter pravici do vpogleda v dokumente, ki jih je o njih zbirala nekdanja politična policija. S temo doktorske

naloge »Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti 1944–1946« je bila v letih od 2003. do 2007. vključena v raziskovalni projekt »Usoda liberalcev na Slovenskem v prvi polovici dvajsetega stoletja«. Sicer pa sodeluje na številnih domačih in mednarodnih posvetovanjih, ki se ukvarjajo z arhivi nekdanjih političnih policij ter obveščevalnih služb, vprašanjem osebnih dosjejev političnih policij, varnostnih služb ter usod posameznikov v tem okviru. Objavlja v revijah Arhivi, Kronika in Prispevki za novejšo zgodovino. Leta 2003 je skupaj z dr. Lovrom Šturmom, ki je tudi član komisije za njen zagovor doktorskega dela, in mag. Pavlom Čelikom v zbirki VIRI objavila »Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji«.

Njena bibliografija obsega 53 bibliografskih enot.

Izvirni znanstveni članki:

1. Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo. Prispevki novejšo zgodovino, 1995, 35, št. 1/2, str. 103–115.
2. Podatki o dr. Vitu Kraigherju so bili državna tajnost. Arhivi, 2005, letn. 28, št. 1, str. 77–85.
3. Fieldingova misija v zapisih OZNE. Prispevki za novejšo zgod., 2006, letn. 46, št. 2, str. 81–92.

Pregledni znanstveni članki:

4. Osebni fond Jožeta Lampreta (1903–1969). Arhivi, 2003, letn. 26, št. 1, str. 153–160.

Strokovni članki:

5. Ustanovitev in delovanje odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Varnost, Strok. bilt., 1986, letn. 6, 3/4.
6. Podelitev domicila borcem narodne zaščite mesta Ljubljane: zgodovina organov za notranje zadeve. Varnost (Ljublj.), jan./feb. 1988, letn. 36, št. 1/2, str. 3–4, ilustr.
7. Narodna zaščita med NOB na Primorskem. Varnost (Ljublj.), okt. 1988, letn. 36, št. 10, str. 6–7.
8. Razstava ob 45. obletnici OZNE za Slovenijo. Varnost (Ljublj.), maj/jun. 1989, letn. 37, št. 5/6, str. 7, ilustr. Skupaj z Biserko Debeljak.
9. Ustanovitev narodne zaščite v Ljubljani v letu 194. Iz zgodovine ONZ. Varnost (Ljublj.), okt./nov. 1989, letn. 37, št. 10/11, str. 7, ilustr.
10. Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963. Arhivi, 16, št. 1/2 (1993), str. 78–81.
11. OZNA med vojno in njeno arhivsko gradivo. Arhivi, 1996, 19, št. 1/2, str. 147–148, ilustr.
12. Poročilo OZNE o agenturah na območju Slovenije. Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, let. 38, št. 1–2, str. 178–197.
13. Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah: v Sloveniji pred drugo svetovno vojno, med

njo in po njej. Svobodna misel, 12. nov. 2004, 42, št. 21, str. 15–18, 16. nov. 2004, 42, št. 22, str. 15–18.

14. Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV. Arhivi, 2007, letn. 30, št. 1, str. 83–87.

15. Televizijsko nacionalno vprašanje. Ampak (Ljublj.), 2008, letn. 9, št. 11, str. 16–17.

16. Kronika Poltnikovega posestva na Sv. Primožu nad Muto: življenje na kmetiji na Sv. Primožu in v trgu Dravograd v prvi polovici 20. stoletja. Kronika (Ljublj.), 2008, letn. 56, št. 2, str. 397–414.

Objavljeni znanstveni prispevki na konferencah (vabljeni predavanja):

17. OZNA – vojaška protiobveščevalna ali zločinsko–genocidna organizacija? Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006, (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 32). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 337–345.

Objavljeni znanstveni prispevki na konferencah:

18. The data about condemned persons in the connection with Kominform. Archives of former international organizations of the states of Central and Eastern Europe : papers of the international conferences [on archives of the states of Central and Eastern Europe], Warsaw, October 13–14, 2000, Moscow, May 21–22, 2001, (Colloquia Jerzy Skowronek dedicata). Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2001, str. 136–140.

19. Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni. 32. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004. Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 159–168.

20. Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja, v dokumentih Arhiva Republike Slovenije. Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 81–87.

Objavljeni strokovni prispevki na konferencah:

21. Arhiv RSNZ (AS 1931) in njegova uporaba. Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje. [Ljubljana]: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 89–93.

22. Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb. InfoArh. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 76–79.

23. Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje SDV. Zbornik radova. Sarajevo: Arhiv

Bosne i Hercegovine: Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, 2006, str. 417–425.

24. Podatki o kršitvah človekovih pravic v času druge svetovne vojne v fondu Dravskih elektrarn. Razmere v arhivskih depojih. (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah. Medarhivsko sodelovanje: zbornik referatov. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2007, str. 186–189.

Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci:

25. Zaščita ličnih podatka u pogledu pristupa ličnim dosijeima bivše SDV = Protection of the personal data regarding the access to the personal files of the former SDV. V: Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, [2.–4.11.] 2006. [Sarajevo]: Arhiv Bosne i Hercegovine: Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, 2006, str. 37.

26. Vliv NKVD na založení tajné služby ve Slovinsku a Jugoslávii. V: Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945–1989, II : mezinárodní konference, 19.–21. listopadu 2008, Praha, jednací sál Senátu Parlamentu České Republiky. Praha = Prague: Ústav pro studium totalitních režimů = Institute for the study of totalitarian regimes, 2008, str. 27–29.

Geslo – sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

27. Varnostno–obveščevalna služba. Enciklopedija Slovenije. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002, 2000, 1: U–We, str. 141.

Recenzije, prikazi knjig, kritike:

28. Sebastian Ritchie. Our man in Yugoslavia. The story of a Secret Service operative. Frank Cass: London, 2004. The journal of intelligence history, 2006, vol. 6, no. 1, str. 122–125.

29. Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a secret service operative Zgod. čas., 2006, letn. 60, št. 1/2, str. 243–248.

Drugi članki ali sestavki:

30. Podelitev domicila NZ za Dolenjsko in Belo krajino. Varnost (Ljubl.), jan./feb./mar. 1987, letn. 35, št. 1/3, str. 6–7.

31. Odkritje spominske plošče in podelitev domicila. Varnost (Ljubl.), okt./nov. 1987, letn. 35, št. 10/11, str. 5.

32. 6. mednarodna konferenca arhivov, posvečena Jerziju Skowroneku, »Arhivi nekdanjih mednarodnih organizacij držav srednje in vzhodne Evrope«, Varšava, 13. do 14. oktober 2000. Arhivi, 2000, letn. 23, št. 2, str. 195–197.

33. 10. letno srečanje IHA – mednarodne agencije za zgodovino obveščevalnih služb : Gradec, 4.–6.

junij 2004. Zgod. čas., 2004, 58, št.3/4, str. 524–528.

34. Konferenca o nemško–nizozemskih odnosih v 20. stoletju in mednarodnih obveščevalnih vidikih : Amsterdam, 17.–19. junija 2005. Zgod. čas., 2005, letn. 59, št. 3/4(132), str. 519–523.

35. New research in German intelligence history: fifty years of Bundesnachrichtendienst 1956–2006: the BND in historical context. Zgod. čas., 2006, letn. 60, št. 3/4, str. 473–476.

36. Konflikte zwischen den Nachrichtendienst im kalten Krieg = Intelligence clash: East vs. West during the Cold War. Zgod. čas., 2007, letn. 61, št. 3/4, str. 526–529.

37. Arhivi in slovensko predsedovanje EU. Arhivi, 2008, letn. 31, št. 2, str. 377–382. Skupaj z Natalijo Glažar in Matevžem Koširjem.

38. Vojni spomini na rudarsko Brezo. Četrta stran trikotnika: znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini : 1878–2000. 1. izd. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, str. 24–25.

39. Karlu v spomin: razmišljanje ob dobrodelni akciji »Stopimo skupaj za bolnike z rakom«. Okno (Ljubl.), 2008, letn. 22, št. 2, str. 19–20.

40. 14. letna konferenca IHA »Intelligence and dictatorships«, Reinbek, 17. – 19. oktober 2008. Zgod. čas., 2008, letn. 62, št. 3/4, str. 471–473.

Znanstvene monografije:

41. Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo : magistrsko delo. Ljubljana: [Ljuba Dornik Šubelj], 1994. 235 f.

42. Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999. 250 str.

Strokovna monografija:

43. AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve, Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999. 3 zv.

Magistrsko delo:

44. Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo : magistrsko delo. Ljubljana: [L. Dornik–Šubelj], 1994. 235 f.

Prispevki na konferencah brez natisa:

45. Intelligence and counter–intelligence in former Yugoslavia 1941–1946. Graz, 2004.

46. The role of Naujocks in Venlo and after. Amsterdam, 2005.

47. The archives of the secret service in Slovenia as part of the Archives of the Republic of Slovenia : a source of historical knowledge : [predavanje na mednarodni konferenci The files of secret services – a source of historical knowledge, April 8, 2009, Sofia]. Sofia, 2009.

Vabljeni predavanja na konferencah brez natisa:

48. The influence of NKVD on foundation [of] the intelligence and counter-intelligence organisation in Slovenia and in Yugoslavia : [predavanje na mednarodni konferenci z naslovom NKVD/KGB activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe 1945–1989, II, November 19–21, 2008, Prague, Senate of the Parliament of the Czech Republic]. Prague, 2008.

49. Kaj se še skriva v arhivskem gradivu Arhiva Republike Slovenije? : [predavanje na mednarodnem znanstvenem sestanku »Vloga in interesi obveščevalnih služb v Julijski krajini v obdobju 1918–1941«, Koper, 29. maj 2008]. Koper, 2008.

50. Odpiranje ali zapiranje arhivov v Sloveniji: [predavanje na Srečanju direktorjev arhivov ministrstev za zunanje zadeve držav članic EU in EU institucij, Brdo, Slovenija, 29. junij–1. julij 2008]. Brdo, 2008.

51. Opening the archives of the former National Security Service in Slovenia : [predavanje na mednarodni konferenci One year of operation of the Records Commission : public expectations, attitudes and problems, Sofia, Central Military Club, April 7, 2008]. Sofia, 2008.

Avtorica dodatnega besedila:

52. Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji, (Viri, št. 21). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003. 210 str.

Diskutantka:

53. Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001 : zbornik, (Knjižna zbirka Državnega zbora Republike Slovenije). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002, str. 357–373.

Darinka Drnovšek

Dr. Ema Umek ob življenjskem jubileju

Dr. Ema Umek, letošnja jubilatka, je dobitnica najvišjega priznanja v arhivski stroki, Aškerčevega priznanja za leto 2006. S svojim delom je gotovo dala pečat naši arhivski stroki. Veliko je sledi njenega dela, saj je kot »zadnja splošna specialistka« ustvarjala na najrazličnejših področjih arhivskega dela.

O tem je napisanih že nekaj jubilejnih prispevkov, zato naj mi bo dovoljeno, da se tokrat pomudim pri njenem delu v komisiji za izpolnitev arhivskega sporazuma z Avstrijo, saj menim, da je bilo najzahtevnejše in ga je odlično opravila.

Kot izvedenka za dunajske arhive v komisiji ekspertov za izvedbo Arhivskega sporazuma iz leta 1923 in Protokola iz leta 1958 med Jugoslavijo in Avstrijo je te arhive raziskala ter pripravila podlage za meddržavna pogajanja o izročitvi arhivskega gradiva Jugoslaviji. Ko je republika Avstrija leta 1975 privolila, da bo nadaljevala pogajanja, prekinjena poldrugo desetletje prej, je bilo potrebno naše terjatve, postavljene takrat, podrobno opredeliti. Spomnim se sestanka komisije ekspertov, na katerem je bilo obravnavano to vprašanje. Bilo je ugotovljeno, da bi to delo lahko opravil le strokovnjak, ki pozna staro avstrijsko upravo, njeno poslovanje in sedanjo ureditev arhivske službe v Avstriji. Prof. dr. Sergij Vilfan, član komisije, ki je za pogajanja, ki so bila leta 1961 prekinjena, pripravil sumarne zahteve za izročitev gradiva iz dunajskih arhivov, je predvideval, da bi priprava podrobnega seznama zahtevala vsaj dve leti dela. To zahtevno nalogo je sprejela dr. Ema Umek. Preštudirala je doma dosegljivo literaturo in odšla na Dunaj. Tam je obiskala arhive, zbrala osnovne informacije o gradivu, ki ga hranijo, in o pripomočkih za uporabo, ki so bili na voljo obiskovalcem. Že po prvem obisku je s poročilom o delu, ki ga je opravila, popolnoma prepričala vodjo komisije prof. dr. Frana Zwitterja. Sledil so tedni in meseci popisovanja gradiva po fondih posameznih ministrstev in uradov ter raznih zbirk, kot so zbirke kart, načrtov, patentov idr. Za jugoslovansko področje je kot vodja ekspertov dr. Ema Umek pokrivala Splošni upravni in Prometni arhiv, Vojni arhiv so pokrivali hrvaški eksperti, delo v Hišnem, dvornem in državnem arhivu pa so si eksperti delili. Popisovati so ji pomagali tudi drugi arhivisti. Dr. Ema Umek je popisovanje vodila, popisovala je tudi sama in pripravljala sezname gradiva, ki bi prišlo v poštev za izročitev. Te je nato preverjala z avstrijskimi arhivisti, preden so bili predloženi kot osnova za pogajanja v prvi skupini ekspertov (I. skupina ekspertov – dunajski arhivi). Kolikor so bili sezname naših zahtev tu sprejeti, je o njih razpravljala na svojih zasedanjih še mešana jugoslovansko-avstrijska komisija. Sprejete sezname so eksperti v mešani komisiji predložili v potrditev svojima vladama. Na podlagi potrjenih seznamov so bile opravljene primopredaje gradiva.

Znanje in strokovno doslednost dr. Eme Umek pri tem delu so cenili tudi avstrijski kolegi. Njeno mnenje je bilo splošno upošteevano. Generalni direktor jo je celo povabil za sodelavko v avstrijskem arhivu. Očitno ji je s tem želel dati priznanje kot izjemni strokovnjakinji.

Gradivo, ki smo ga dobili z Dunaja, je dr. Umekova uredila in poskrbela za popise. Marsikaj od tega gradiva, kar zadeva izključno naše ozemlje, za Avstrijo ni imelo vrednosti in je bilo že namenjeno za izročitev in uničenje. Arhiv Republike Slovenije pa je z

Dr. Ema Umek z nekdanjimi sodelavci, 15. april 2009

njim pridobil dragocene vire o dogajanjih v centralnih uradih na Dunaju, povezanih z našim ozemljem. Velika škoda pri tem je, da so v avstrijskih arhivih ostali primorski arhivi; Avstrija jih je zadržala z utemeljitvijo, da Primorska leta 1923 ob podpisu sporazuma ni bila del Države SHS.

Ekspertno delo v komisiji za izvedbo arhivskega sporazuma z Avstrijo pa ni bilo pomembno le za izpolnitev sporazuma, ampak je bilo dragoceno tudi za evidentiranje gradiva, pomembnega za Slovenijo in Slovence.

Izkušnje, pridobljene pri pripravah za izročanje gradiva iz Avstrije, je dr. Ema Umek uporabila tudi pri pripravi naših terjatev v zvezi z arhivskim gradivom iz Italije po Osimskih sporazumih. Sodelovala pa je tudi – že kot upokojenka – ko smo leta 1992 pripravljali podlage za pogajanja o sukcesiji arhivov nekdanje SFRJ.

Dr. Ema Umek je ves svoj delovni vek posvetila arhivom. Svoj visoki jubilej je dočakala sveža, polna spominov in še vedno na tekočem z dogajanjem v zvezi z arhivi. V zadnjem času ji je sicer močno opešal vid,

a z občudovanja vredno voljo in iznajdljivostjo premaguje to svojo težavo. Udeležuje se še vedno raznih predstav in druženj z nekdanjimi sodelavci in prijatelji.

Srečali smo se za njen rojstni dan. Zadovoljna je pripovedovala, da je v Arhivu Republike Slovenije izšel drugi zvezek Vodnika po urbarjih, za katerega sta z Janezom Kosom pred leti začela popisovanje urbarjev v arhivu. Delo se torej nadaljuje, je živo ugotavljala. In že je bila vsa v načrtih: »Sedaj bi bilo treba nadaljevati objavljane popise urbarjev za naše ozemlje, ki so na Dunaju, v Gradcu, Münchnu in drugje, kjer so že delali kolegi iz ljubljanskega Zgodovinskega arhiva ter arhivov na Ptujju in v Mariboru. Potem pa bi morali nadaljevati z izdajo zemljiške knjige. Treba bi bilo pripraviti projekt za celotno slovensko nacionalno ozemlje, pri katerem bi sodelovali vsi arhivi, kakor je bilo nekoč za matične knjige ...«.

Ob jubileju dr. Ema Umek iskreno čestitamo. Želimo ji dobrega počutja in njej in nam še dosti takih srečanj.

Marija Oblak Čarni

Nove pridobitve arhivov v letu 2008

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

- Davčna uprava RS, 1965–1970, b.d., 1 š, 0,1 tm
 Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 36 š, 4,0 tm
 Društvo slovenskih pisateljev, 1939–1995, 104 š, 11,5 tm
 Državni sekretariat za pravosodno upravo, 1945–1983, 185 š, 19,3 tm
 Filatelistično društvo PTT Slovenije, 1962–2008, 5 š, 0,5 tm
 Glavna bratovska skladnica v Ljubljani, b.d., 2 š, 0,2 tm
 Gospodarska zbornica Slovenije, 1962–2006, 480 š, 78 ks, 53,0 tm; 1975–2006, 281 š, 30,0 tm
 Grad Snežnik, 1951–1986, 3 f, 0,3 tm
 Hidrometeorološki zavod RS, *podfond Hidrologija*, 1974–1990, 189 š, 21,0 tm
 Inštitut za narodnostna vprašanja, 1960–1985, 617 š, 62,0 tm
 Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, 1986–2005, 666 š, 74,0 tm
 Javno tožilstvo RS, 1944–1999, 1414 š, 141,4 tm
 Klinični center (Ginekološka klinika), 1950–1965, 370 š, 44 k, 41,5 tm
 Komisija Izvršnega sveta SRS za jedrsko energijo, b.d., 41 š, 4,6 tm
 Komisija za obravnavo vojne škode, 1993–1993, 1 š, 0,1 tm
 Komisija za oceno investicij Izvršnega sveta SRS, b.d., 6 š, 0,6 tm
 Ministrstvo za ekonomske odnose in razvoj RS, 1994–2002, 249 š, 27,7 tm
 Ministrstvo za finance RS (zaključni računi, sklad skupnih rezerv), 1956–1991, 19 š, 2,1 tm
 Ministrstvo za finance RS, 1977–1991, 28 š, 3,1 tm
 Ministrstvo za šolstvo in šport SRS, 1982–1996, 202 š, 22,4 tm
 Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS, 1993–2004, 11 š, 1,2 tm
 Nerazvrščeno gradivo (finance, občna uprava), 1955–1978, 130 š, 14,4 tm
 Nerazvrščeno gradivo, b.d., 10 š, 1,1 tm
 Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, b.d., 10 š, 1,0 tm
 Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, 1919–1945, 118 š, 15,0 tm
 Protokol Izvršnega sveta SRS, b.d., 219 š, 24,3 tm
 Računsko sodišče RS, 1995–2000, 117 š, 13,0 tm
 Republiški komite za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano SRS (gozdnogospodarski načrti), 1990–2002, 14 š, 1,4 tm
 Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo SRS, 1974–1990, 617 š, 68,6 tm
 Republiški odbor Zveze združenj borcev NOV Slovenije, 1990–2000, 6 š, 0,6 tm
 Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, 1918–2004, 528 š, okrog 100 magnetofonskih trakov, 3498 mikrofilmskih žepkov, 1051 mikrofišev, 2 CD nosilca, 60,2 tm
 Republiški sekretariat za pravosodje in občno upravo LRS, 1962–1973, 353 š, 39,0 tm
 Republiški sekretariat za pravosodje, upravo in proračun SRS, 1974–1977, 210 š, 23,3 tm
 Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS, 1962–1973, 471 š, 52,3 tm
 Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij, *podfond Zapori Maribor*, 1960–1979, 330 š, 36,6 tm
 Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij, *podfond Zapori Rogoza*, 1962–1979, 127 š, 14,1 tm
 Sekretariat Izvršnega sveta za občno upravo in proračun, b.d., 35 f, 3,5 tm
 Sekretariat Izvršnega sveta za občno upravo, b.d., 102 f, 10,0 tm
 Sklad Prešernovih nagrad, 2004–2008, 4 š, 0,4 tm
 Sklad za negospodarske investicije, 1950–1966, 43 š, 4,8 tm
 Skupščina SRS, *podfond Delovna skupnost Sekretariata Skupščine SRS*, 1965–1990, 18 š, 2,0 tm
 Skupščina SRS, *podfond Zvezna skupščina – stenografski zapiski*, 1942–1973, 19 š, 2,1 tm
 Služba vlade RS za zakonodajo, 1995–2000, 18 š, 2,0 tm
 Stanovanjska komisija Izvršnega sveta, b.d., 14 š, 1,6 tm
 Svet za zdravstvo in socialno politiko, b.d., 14 f, 2,5 tm
 Uprava zgradb SRS, b.d., 237 š, 26,3 tm
 Urad za manjšinska vprašanja Izvršnega sveta SRS, b.d., 1 š, 0,1 tm
 Urad za narodnosti, b.d., 50 š, 5,6 tm
 Uradni listi EU v mikrofilmski obliki, 1952–1999, 9,2 tm
 Vlada Republike Slovenije, *gradivo Izvršnega sveta Vlade SRS*, b.d., 166 š, 16 f, 20,2 tm
 Vojaški geografski inštitut iz Beograda (VTK VGI), vojaške topografske karte, ki pokrivajo območje današnje Republike Slovenije in del bivše Jugoslavije, 1970–1980, 444 ks
 Zavod za gluhe in naglušne, 1900–1970, 81 š, 8,2 tm
 Zbirka gradiva o inštitutih in zavodih, b.d., 46 reg, 5,0 tm
 Zbirka Potnih listov, b.d., 27 š, 3,0 tm
 Zveza društev pravnikov Slovenije, 1941–1976, 16 š, 1,7 tm

Zasebno arhivsko gradivo

Bučar France, 1943–2006, 10 š, 1,0 tm
 Ciglič Zvonimir, 1921–1996, 23 š, 2,3 tm
 Mlakar Pia in Pino, 1890–2006, 133 š, 14,0 tm
 Povh Dušan, b.d., 1 š, 0,1 tm
 Pučnik, Jože, b.d., 3 š, 0,3 tm
 Rugelj Janez, 1954–2008, 955 š, 97,5 tm
 Stibilj Milan, 1945–2008, 5 š, 2 m, 0,6 tm
 Šeligo Rudi, 1987–2001, 3 š, 0,3 tm
 Zlobec Ciril, 1959–2008, 5 š, 0,5 tm

Prevzemanje zasebnega arhivskega gradiva v Slovenskem filmskem arhivu na podlagi izročitve po zakonu, z odkupi, darili ali kot depozit

Film / število naslovov 805 / število kolutov 1058
 Video / število naslovov / število kosov 331
 Nosilci zvoka / število kosov 115

Zbirka filmov

Podarjeno ali presneto filmsko arhivsko gradivo (175 DVD, 4 CD):

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, 11 dvd
 Arhiv Republike Slovenije, 37 dvd
 Arsmidia, 4 dvd, 3 cd
 Artrebel, 1 dvd
 Borko Radešček, 2 dvd
 Casablanca, 6 dvd
 Cebram, 8 dvd
 Cinefilmes Brazilija, 2 dvd
 Cinemateque France, 10 dvd
 Cinemateque Luxemburg, 1 dvd
 Cineteca del Friuli, 2 dvd
 CNC Pariz, 2 dvd
 Dušica Kunaver, 1 dvd
 Filmski sklad RS, 9 dvd
 Fluks in decibel, 2 dvd
 Fundacija Pot miru v Posočju, 1 dvd
 Grega Tozon, 3 dvd
 Gustav film, 1 dvd
 Info TV, 1 cd
 Infofilm, 3 dvd
 Ingrid Kovač Brus, 1 cd
 Ivo Belec, 1 dvd
 Jugoslovanska kinoteka, 7 dvd
 Kinoatelj Gorica, 4 dvd
 Koni Steinbacher, 1 dvd
 Korean film archive, 4 dvd
 Lojz Tršan, 1 dvd
 Lokalna turistična organizacija Bovec, 1 dvd
 Marta Frelih, 1 dvd
 Marta Rau Selič, 4 dvd
 Miha Mazzini, 1 dvd
 Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Češke, 1 dvd
 Naško Križnar, 3 dvd
 Občina Tolmin, 1 dvd

Pegaz film, 1 dvd
 Pietro Merku, 1 dvd
 Pomorski muzej Sergeja Mašera Piran, 2 dvd
 Restart, 2 dvd
 Roman Marinko, 3 dvd
 Sandi Blaznik, 1 dvd
 Sandi Lavrenčič, 1 dvd
 Slovenska Kinoteka, 1 dvd
 Slovenski šolski muzej, 1 dvd
 Srednja elektro šola Ljubljana, 3 dvd
 Staragara, 4 dvd
 Studio Meg, 1 dvd
 Studio Vrtinec, 3 dvd
 Televizija Medvode, 1 dvd
 Televizija Slovenija, 7 dvd
 Tinček Ivanuša, 1 dvd
 Vihra, 1 dvd
 Zveza kulturnih društev Grosuplje, 4 dvd
 Župnija Piran, 1 dvd

Filmsko arhivsko gradivo izročeno po zakonu (51 DVD):

Casablanca, 1 dvd
 CV Concept, 1 dvd
 Emotionfilm / Vertigo, 1 dvd
 Maya art, 1 dvd
 Ministrstvo za kulturo, 45 dvd
 Pegaz film, 1 dvd
 Staragara, 1 dvd

Presneto filmsko arhivsko gradivo pri zunanjih izvajalcih (42 DVD)

Kud Cineast, 28 dvd
 Meglič Gregor, 14 dvd

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku izročeno po zakonu (7 filmov, 100 kolutov):

Arhiv Republike Slovenije, 1 film, 1 kolut
 Arkadena, 1 film, 4 koluti
 ATAprouction, 1 film, 33 kolutov
 Emotion / Vertigo, 2 filma 37 kolutov
 Pegaz film, 1 film, 23 kolutov
 Staragara, 1 film, 2 koluta

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku izročeno v dar (85 filmov, 85 kolutov):

Osnovna šola Mengeš, 85 filmov, 85 kolutov

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku (depozit) (420 filmov, 565 kolutov, 1 harddisk):

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, 170 filmov, 374 kolutov
 Casablanca, 1 harddisk
 Emotion / Vertigo, 1 film, 16 kolutov
 Fabula, 1 film, 5 kolutov
 Jure Mežek, 12 filmov, 19 kolutov
 Pietro Merku, 18 filmov, 18 kolutov

Slovenska Kinoteka, 106 kolotov (število naslovov ni znano)
 Slovenski šolski muzej, 312 filmov, 312 kolotov
 Turizem Kras Postojna, 1 film, 6 kolotov
 Uprava za obrambo Kranj, 3 filmi, 3 koloti
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2 filma, 3 koloti

Kupljeno filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku (20 filmov, 35 kolotov):

Andrej Mlakar, 8 filmov, 8 kolotov
 Doba Epis, 1 film, 6 kolotov
 Emotion / Vertigo, 1 film, 2 kolota
 Gregor Tozon, 7 filmov, 11 kolotov
 Hinko Kavčič, 1 film, 1 kolot
 Jadran film, 1 film, 6 kolotov
 Staragara, 1 film, 1 kolot

Zbirka videokaset

Izročeno po zakonu, kupljeno, presneto in podarjeno arhivsko gradivo (331 kosov):

beta videokaset, 151 kosov
 vhs videokaset, 180 kosov

Zbirka zvočnih zapisov (115 kosov):

Arhiv Republike Slovenije (iz fondov PEN in Gospodarska zbornica), 111 kolotov
 Kras Turizem Postojna, 4 koloti

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

Aljažev klub, 1 knjiga
 Baragov odbor, 10,0 tm
 Beatifikacije, J. F. Gnidovec, 0,5 tm
 Beatifikacije, L. Grozde, 0,8 tm
 Bogoslovno semenišče v Ljubljani, 1 kos
 Marijine družbe, 1,0 tm
 Miscellanea, 4 kosi
 Načrti, 0,1 tm
 Odbor za papežev obisk, 0,5 tm
 Računska pisarna, 1,0 tm
 ŠAL V – ordinariat, 1 kos
 Škofijski listi, 0,2 tm
 Škofijski pastoralni svet, 2,5 tm
 Zapuščina A. Bajt, 0,3 tm
 Zapuščina A. Smerkolja, 0,5 tm
 Zapuščina C. J. Mejac, 0,1 tm
 Zapuščina C. Lavriča, 1 dokument
 Zapuščina I. Lovše, 0,1 tm
 Zapuščina škofa G. Rožmana, 1 dokument
 Zbirka fotografij, 12 kosov
 Zbirka videokaset, 1 kos
 ŽA Bevke, 1 knjiga
 ŽA Bukovščica, ŽA Javorje nad Škofjo Loko, 2 knjigi
 ŽA Domžale, 0,1 tm
 ŽA Draga, 1 knjiga
 ŽA Goriče, 0,1 tm

ŽA Ihan, ŽA Moravče, ŽA Peče, ŽA Rova, ŽA Zlato Polje, 0,1 tm
 ŽA Jesenice, 1 knjiga
 ŽA Jezersko, 0,1 tm
 ŽA Kamna Gorica, 0,1 tm
 ŽA Kamnik, 1 knjiga
 ŽA Kočevje, ŽA Stara Cerkev, 2 knjigi
 ŽA Kovor, ŽA Križe, ŽA Tržič, 4 knjige
 ŽA Krško, 0,2 tm
 ŽA Leše, 1 kos
 ŽA Ljubljana–Trnovo, 1 knjiga
 ŽA Podzemelj, 1 knjiga
 ŽA Prečna, 5,6 tm
 ŽA Predoslje, 1 knjiga
 ŽA Sostro, ŽA Lipoglav, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, 3 knjige
 ŽA Stari trg pri Ložu, ŽA Sv. Trojica nad Cerknico, 2 knjigi
 ŽA Struge, 5 knjig
 ŽA Sv. Gregor, 0,1 tm
 ŽA Sv. Križ–Podbočje, 1 knjiga
 ŽA Šentjanž, 2 knjigi
 ŽA Šentjurij–Podkum, 2,5 tm
 ŽA Šentrupert, 1,1 tm
 ŽA Šmarje–Sap, 1 knjiga
 ŽA Št. Jurij pri Grosupljem, 0,2 tm
 ŽA Vinica, 0,1 tm
 ŽA Želumlje, ŽA Golo, 0,5 tm

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

Originalne matične knjige starejše od 100 let
 ŽA Bizeljsko, RMK 1888–1903
 ŽA Brestanica, RMK 1895–1905
 ŽA Brežice, RMK 1886–1903
 ŽA Celje–Sv. Danijel, RMK 1897–1902, 1902–1907; PMK 1897–1906; MMK 1899–1906
 ŽA Čadram–Oplotnica, MMK 1853–1903
 ŽA Črna na Koroškem, RMK 1900–1907
 ŽA Črneče, RMK 1865–1907
 ŽA Dobova, RMK 1889–1903
 ŽA Dravograd, RMK 1880–1905
 ŽA Gornja Radgona, RMK 1901–1907
 ŽA Gornji Grad, RMK 1892–1906
 ŽA Gotovlje, MMK 1860–1900
 ŽA Griže pri Celju, RMK 1896–1907
 ŽA Hajdina, RMK 1889–1907
 ŽA Kalobje, RMK 1871–1901; PMK 1865–1905; MMK 1867–1906
 ŽA Koprivna, MMK 1861–1906
 ŽA Kostrivnica, RMK 1884–1907
 ŽA Kozje, RMK 1881–1905
 ŽA Križevci pri Ljutomeru, RMK 1892–1907; MMK 1863–1907
 ŽA Lenart v Slovenskih goricah, MMK 1852–1904
 ŽA Luče ob Savinji, PMK 1875–1906

ŽA Mežica, RMK 1895–1904
 ŽA Muta, MMK 1874–1907
 ŽA Nova Štifta, RMK 1886–1907
 ŽA Polenšak, PMK 1874–1907
 ŽA Polje ob Sotli, PMK 1841–1906; MMK 1832–1906; indeks 1832–1906
 ŽA Prevorje, RMK 1870–1907
 ŽA Radlje ob Dravi, PMK 1878–1906
 ŽA Ravne na Koroškem, MMK 1872–1902
 ŽA Razbor pod Lisco, PMK (prepis) 1850–1900; MMK (prepis) 1850–1900
 ŽA Ribnica na Pohorju, MMK 1865–1906
 ŽA Rogatec, MMK 1859–1904
 ŽA Sele, RMK 1842–1903
 ŽA Slivnica pri Celju, MMK 1849–1904
 ŽA Slovenj Gradec, MMK 1863–1905
 ŽA Središče ob Dravi, MMK 1856–1902
 ŽA Stari trg, RMK 1887–1904
 ŽA Stoperce, MMK 1844–1907
 ŽA Sv. Barbara v Slovenskih goricah, MMK 1856–1902
 ŽA Sv. Benedikt v Slovenskih goricah, RMK 1865–1886
 ŽA Sv. Duh na Ostrem vrhu, RMK 1883–1907
 ŽA Sv. Ema, MMK 1876–1903
 ŽA Sv. Florijan ob Boču, PMK 1870–1905
 ŽA Sv. Ilj v Slovenskih goricah, MMK 1868–1906
 ŽA Sv. Jakob v Slovenskih goricah, MMK 1878–1906
 ŽA Sv. Jedert nad Laškim, RMK 1883–1900
 ŽA Sv. Jernej pri Ločah, RMK 1886–1899
 ŽA Sv. Marjeta ob Pesnici, RMK 1876–1907; PMK 1848–1907; MMK 1868–1907
 ŽA Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah, PMK 1860–1904
 ŽA Sv. Peter na Kristan vrhu, RMK 1862–1906
 ŽA Sv. Peter pod Sv. Gorami, MMK 1847–1906
 ŽA Sv. Štefan pri Žusmu, PMK 1850–1905
 ŽA Sv. Tomaž pri Ormožu, PMK 1888–1907
 ŽA Sv. Urban – Destrnik, RMK (prepis) 1873–1892, 1893–1902
 ŽA Sv. Vid na Planini, PMK 1875–1905
 ŽA Sv. Vid pri Ptujju, RMK 1888–1902
 ŽA Šempeter v Savinjski dolini, RMK 1877–1907
 ŽA Šmarje pri Jelšah, RMK 1892–1905
 ŽA Šmartno ob Dreti, RMK 1871–1905
 ŽA Šmartno pri Slovenj Gradcu, RMK 1880–1904; PMK 1878–1905
 ŽA Šmartno v Rožni dolini, RMK 1886–1902
 ŽA Šmihel nad Mozirjem, RMK 1862–1905
 ŽA Šoštanj, MMK 1878–1905
 ŽA Špitalič, PMK 1865–1906
 ŽA Št. Ilj pri Velenju, PMK 1838–1907
 ŽA Št. Janž na Dravskem polju, PMK 1866–1907
 ŽA Št. Janž pri Dravogradu, MMK 1854–1907
 ŽA Teharje, RMK 1898–1907
 ŽA Trbonje, RMK 1851–1907

ŽA Trbovlje – Sv. Martin, RMK 1900–1904; MMK 1892–1904
 ŽA Velenje – Sv. Martin, PMK 1850–1904
 ŽA Vitanje, RMK 1875–1892
 ŽA Vojnik, PMK 1893–1907; MMK 1896–1907
 ŽA Vurberk, MMK 1862–1904
 ŽA Zdole, PMK 1850–1905
 ŽA Zgornji Leskovec, RMK 1886–1905
 ŽA Zibika, RMK 1881–1905; PMK 1881–1907
 ŽA Žalec, MMK 1862–1901
 Prepisi mrtičnih knjig, 20./21. st., 0,7 tm
 Škofijska pisarna, 20. st., 0,2 tm

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

Bolnišnica za ženske bolezni in porodništvo Postojna, 1911–1950, 150 š, 63 k, 20,7 tm
 Delovno sodišče v Kopru, Sodišče združenega dela v Postojni, 1975–1994, 95 š, 24 k, 10,0 tm
 Notar Vittorio Miglioretti Postojna, 1927–1947, 12 k, 1,0 tm
 Občina Sežana, 1927–1984, 347 š, 216 k, 35,0 tm
 Okrajno sodišče Postojna, 1945–1992, prevladuje gradivo 1955–1978, 665 š, 245 k, 70,0 tm
 Oprema Izola, 1961–2007, 6 š, 0,6 tm
 OŠ Šmarje pri Kopru, 1946–2000, 22 š, 2,2 tm
 Splošna bolnica Koper (oddelek ginekologije in porodništva), 1978–1981, 2 f, 0,2 tm
 Srednja ekonomsko-poslovna šola Koper, 1955–2003, 148 š, 14,8 tm
 UE Koper, Referat za žrtve vojnega nasilja, vojne veterane in vojne invalide, 1947–2007, 303 š, 30,5 tm
 UE Piran, Skupščina občine Piran s predhodniki, 1992, 1 š, 0,1 tm
 Zbirka dokumentov prekomorskih brigad, 1967–1995, 3 š, 0,3 tm
 Zbirka fotografij in razglednic, 85 razglednic krajev z območja PAK

Zasebno arhivsko gradivo

Heraldčna zbirka, 1 CD (96 fotografij grbov)
 Osebni fond Miro Kocjan, 1944–2007, 3 š, 15 k, 0,4 tm
 Osebni fond prof. Eda Mihevca, 1953–1981, 3 š, 0,3 tm
 Planinsko društvo Alpemar, 1985–2003, 1,2 tm
 Zbirka fotografij in razglednic, 1964, 250 fotografij Izole (digitalizacija)

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

Agencija RS za plačilni promet – podružnica Maribor, 1995–1997, 11,9 tm
 Center za socialno delo Radgona, 1981–1995, 8,9 tm
 Cestno podjetje Maribor, 1930–1999, 16,0 tm
 Euro judo 2002: društvo za razvoj juda, 2000, 0,1 tm

- Jezovšek Vladimir, notar v Murski Soboti, 1934–1941, 0,5 tm
- Kazensko popoljševalni zavod Rogoza, 1975–2005, 0,5 tm
- KLO Črešnjevca, 1947–1950, 0,1 tm
- KLO Dolič, 1945–1947, 0,1 tm
- KLO Poljčane, 1948–1950, 0,1 tm
- KLO Šentovec, 1948–1950, 0,1 tm
- KLO Šmartno na Pohorju, 1948–1952, 0,1 tm
- KLO Zgornja Ložnica, 1948–1950, 0,1 tm
- KLO Žabljek, 1948–1950, 0,1 tm
- Koder Anton, notar v Murski Soboti, 1920–1937, 2,0 tm
- Križan Ferdo, notar v Murski Soboti, 1921–1932, 0,8 tm
- Občina Kamnica (domovinska kartoteka), 19. st.–1945, 0,1 tm
- Občina Ljutomer, 1850–1945, 6,0 tm
- Občina Rošpoh (domovinska kartoteka), 19. st.–1933, 0,1 tm
- Občina Zrkovci (domovinska kartoteka), 19. st.–1933, 0,1 tm
- Okrajni odbor sindikata uslužbencev državnih ustanov Maribor, 1956–1961, 0,5 tm
- Okrajno sodišče Murska Sobota, 1969–1978, 33,8 tm
- Okrožno sodišče Murska Sobota, 1858–1978, 1966–1978, 15,8 tm
- Okrožno sodišče Murska Sobota, 1958–1978, 24,9 tm
- OLO Slovenska Bistrica, 1945–1948, 0,8 tm
- Osnovna šola Ivan Cankar Maribor, 1950–2008, 1,9 tm
- Pinter Miklos, notar v Murski Soboti, 1879–1888, 0,1 tm; 1941–1945, 0,4 tm
- Podnešek Janko, notar v Murski Soboti, 1937–1941, 0,6 tm
- Rajonski ljudski odbor Kamnica, 1950–1952, 0,1 tm
- Skupnost za cene Občine Maribor, 1981–1983, 2,2 tm
- Skupščina občine Maribor, Oddelek za komunalne in gradbene zadeve, 1979–1982, 51,1 tm
- Skupščina občine Radlje ob Dravi, 1961–1982, 12,8 tm
- Skupščina občine Slovenj Gradec, 1945, 1,5 tm
- Srednja šola za gostinstvo in turizem, 1958–1982, 4,9 tm
- Srednja zdravstvena šola Juge Polak Maribor, 1967–1993, 7,0 tm
- Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše Maribor, 1964–2000, 1,3 tm; 1978–1995, 3,8 tm
- Svila d.d. Maribor, 2002–2008, 0,5 tm
- Šolski center pri TAM, 1945–1985, 7,0 tm
- Temeljno sodišče Murska Sobota, 1979–1982, 9,8 tm
- Török Erno, notar v Murski Soboti, 1888–1901, 0,6 tm
- Turistično društvo Hoče, 1996–2003, 0,3 tm
- TVT Boris Kidrič Maribor, 1950–1992, 7,7 tm; 1860–199, 12,0 tm
- UE Maribor, Oddelek za civilno obrambo in varovanje tajnih podatkov, 1979–2002, 0,3 tm
- Zbirka gradiva uprave, 1850, 0,1 tm
- Zasebno arhivsko gradivo**
- Bajde Oton, 1945–1992, 0,1 tm
- Sándor Varga, Lendava, b.d., 1,0 tm
- Vrišer Sergej, 1901–2000, 1,1 tm
- Zbirka albumov fotografij in razglednic, 19.–21. st. (910 fotografij, 684 razglednic), 1,3 tm
- Zbirka fotografij in razglednic, 19.–21. st. (116 razglednic Maribora in okoliških krajev)
- Zbirka gradiva Branka Ravnjaka, 19.–20. st. (701 dokument različne provenience)
- Zbirka gradiva Ivana Leskoška, 20. st. (75 fotografij, različni dokumenti), 0,1 tm
- Zbirka varia, 19.–20. st. (57 dokumentov; 1883–1914)
- Zgonik Mavricij, 1904–1996, 2,6 tm
- POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA**
- Center za izobraževanje in usposabljanje Tolmin, 1956–2003, 6 š, 0,6 tm
- Center za usposabljanje invalidnih otrok "Janka Premrla Vojska" Vipava, 1966–1998, 6 š, 0,6 tm
- Društvo upokojenecov Nova Gorica, 1964–2004, 8 š, 0,8 tm
- Fructal Ajdovščina, 1953–1996, 27 š, 2,7 tm
- Gasilska zveza Gornje Posočje, 1954–2001, 50 š, 5 tm
- Grafika Soča Nova Gorica, 1953–2001, 5 š, 0,5 tm
- Katastrski urad Ajdovščina, 1869–1950, 1 š, 17 m, 8 o, 1,5 tm
- Katastrski urad Tolmin, 1925–1960, 7 š, 1 m, 11 ks, 0,7 tm
- KLO Brje, 1951–1951, 1 k
- KLO Col, 1951–1951, 1 k
- KLO Črniče, 1951–1951, 1 k
- KLO Dobravlje, 1951–1951, 1 k
- KLO Dol–Predmeja, 1951–1951, 1 k
- KLO Gaberje, 1951–1951, 1 k
- KLO Kamnje, 1951–1951, 1 k
- KLO Lokavec, 1951–1951, 1 k
- KLO Otlica, 1951–1951, 1 k
- KLO Planina, 1951–1951, 1 k
- KLO Stomaž, 1951–1951, 1 k
- KLO Sv. Križ, Vipavski Križ, 1951–1951, 1 k
- KLO Šmarje, 1951–1951, 1 k
- KLO Št. Vid, Podnanos, 1951–1952, 1 m
- KLO Ustje, 1951–1951, 1 k
- KLO Velike Žablje, 1951–1951, 1 k
- KLO Vrtovin, 1951–1951, 1 k
- Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava, 1995–2008, 2 š, 0,2 tm
- Krajevna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Kostanjevica na Krasu, 1955–1989, 1 š, 0,1 tm
- Krajevna skupnost Kobarid, 1 ks

Krajevna skupnost Kostanjevica na Krasu, 1975–1996, 4 š, 0,4 tm
 Krajevna skupnost Kromberk, 1977–1988, 1 š, 0,1 tm
 Krajevna skupnost Levpa, 1969–1991, 1 š, 0,1 tm
 Krajevna skupnost Osek–Vitovlje, 1971–1991, 4 š, 0,4 tm
 Krajevna skupnost Sela na Krasu, 1965–1999, 2 š, 0,2 tm
 Krajevna skupnost Vipava, 1955–1960, 1 k
 Krajevni ljudski odbor Podkraj, 1951–1951, 1 k
 Mladinski dom Simona Kosa Tolmin, 1956–1964, 1 š, 0,1 tm
 MLO Ajdovščina, 1951–1951, 1 k
 Odbojgarski klub Salonit–Anhovo Kanal, 1960–2006, 49 š, 4,9 tm
 Okrajno sodišče Ajdovščina, 1878–1977, 183 š, 25,7 tm
 Okrajno sodišče Nova Gorica, 1946–1961, 12 š, 1,2 tm
 Okrožno sodišče Nova Gorica, 1957–1965, 79 š, 7,9 tm
 OLO Col, 1952–1955, 9 k
 OLO Črniče, 1952–1955, 10 k, 1 m
 OLO Gorica, 1954–1957, 2 š, 0,2 tm
 OLO Tolmin, 1948–1952, 12 ks
 OLO Vipava, 1952–1958, 2 š, 38 k, 0,6 tm
 Osnovna šola Bovec, 1945–2004, 17 š, 1,7 tm
 Osnovna šola Čepovan, 1971–2005, 3 š, 1 m, 0,3 tm
 Osnovna šola Tolmin, 1928–1984, 1 š; 1 m, 0,1 tm
 Osnovna šola Vipava, 1976–1989, 1 š, 0,1 tm
 Projekt Nova Gorica, 1971–1994, 27 š, 2,7 tm
 Skupščina občine Ajdovščina, 1952–1967, 12 š, 206 k, 1 m, 3,6 tm
 Skupščina občine Tolmin, 1956–1975, 7 ks
 Služba družbenega knjigovodstva – Podružnica Nova Gorica, 1993–2001, 275 š, 27,5 tm
 Soško gozdno gospodarstvo Tolmin, 1954–1994, 26 š, 2,6 tm
 Splošna bolnišnica dr. Franc Derganc Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 1955–2007, 17 š, 1,7 tm
 Splošno gradbeno podjetje Primorje Ajdovščina, 1948–2001, 59 š, 5,9 tm
 Srednja lesarska šola Nova Gorica, 1948–1992, 18 š, 1,8 tm
 Športnorekreacijski zavod Police Ajdovščina, 1977–1991, 3 š, 0,3 tm
 Tovarna pahištva Lipa Ajdovščina, 1938–1992, 10 š, 13 k, 1,3 tm
 Varia – uprava po 1943, 2 k
 Varia – zbirke, 1940–2008, 4 m
 Zavod za gozdove Slovenije, območna enota Tolmin, 1952–2007, 20 š, 6 k, 2,2 tm
 Zavod za kulturo Ajdovščina, 1968–1991, 1 š, 0,1 tm
 Zavod za kulturo, izobraževanje in šport Ajdovščina, 1991–1996, 1 m
 Zbirka načrtov, zemljevidov in skic, 1876–1878, 2 ks

Zbirka plakatov, letakov in raznih tiskov, 1937–1950, 5 ks

Zbirka zgoščenek, 1916–2008, 24 ks

Zasebno arhivsko gradivo

Bergant Hubert, 1964–1990, 1 m

Garlatti Miljutin, 1902–1957, 1 m

Hrepevnik Zora, 1945–2007, 1 š, 0,1 tm

Krajevni ljudski odbor Šempeter pri Gorici, 1927–1950, 1 k

Krivec Jožko, 1945–1984, 1 m

Lušina Branko, 1944–2006, 1 m

Lušina Gabrijel in Mihaela, 1940–1993, 1 m

Marušič Branko, dr., 1956–2008, 9 š, 1 m, 0,9 tm

Marušič Tomaž, 1967–2007, 3 š, 0,3 tm

Nemec Rafael, 1918–2005, 9 š, 1 m, 0,9 tm

Nemec Rozina, 1945–1945, 1 zv

Petrovič Jožef, 1929–1977, 1 š, 0,1 tm

Spinčič Nemec Judita (Polonca), 1935–2002, 1 š, 1 m, 0,1 tm

Splošno gradbeno podjetje Primorje Ajdovščina, b.d., 5 š, 0,5 tm

Stres Peter, 1989–2007, 1 š, 0,1 tm

Ternovec Aleksander, 1898–1898, 15 zv

Ternovec Aleksander, 1913–1945, 1 m

Zbirka fotografij, 1930–1963, 893 ks

Zbirka razglednic krajev, 1920–2007, 14 ks

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Gospodarska uprava, 0,25 tm

Osebni arhiv Franca Koritnika, 15 š

Osebni arhiv Groznik Rafko, 2 š

Osebni arhiv Jožefa Miliča, 1 š

Prepisi matičnih knjig (Piran, Izola, Korte, Bertoki, Sv. Anton, Krkavče, Koštabona), 7 CD

Prepisi matičnih knjig 2007, 0,38 tm

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

Agencija RS za plačilni promet, podružnica Trbovlje, 2000–2001, 0,9 tm

Agencija za plačilni promet, podružnica Krško, 1992–2001, 5,9 tm

Delavski dom Trbovlje, 1976–1992, 1,0 tm

Društvo mobilizirancev v nemško vojsko, 1991–2004, 0,3 tm

Društvo paraplegikov celjske regije, 1991–2004, 1,8 tm

Društvo prijateljev mladine Celje, 1989–2007, 4,4 tm

Elkroj Nazarje, 1956–1991, 3,5 tm

Fototeka Šentjurske novice (karikature), 2000–2006, 20 ks, 0,1 tm

Gimnazija Trbovlje, 1945–1957, 0,7 tm

GLIN Nazarje, 1951–1996, 1,8 tm

Gospodarska zbornica Slovenije, Območna zbornica Zasavje, 1976–2006, 5,6 tm

- Jugoslovanska matica, podružnica Zagorje ob Savi, 1921–1927, 0,1 tm
 Knjižnica Sevnica, 1964–1992, 0,1 tm
 Knjižnica Toneta Seliškarka Trbovlje, 1956–1991, 0,7 tm
 Knjižnica Velenje, 1964–2004, 4,8 tm
 Krajevna skupnost Medlog, 1974–1993, 0,1 tm
 Krajevni ljudski odbor Žiče, 1946, 0,1 tm
 Meščanska šola Trbovlje, 1926–1944, 0,6 tm
 Meščanska šola Zagorje ob Savi, 1936–1940, 0,9 tm
 Mislej Anton, 1941–1967, 0,1 tm
 Nižja gimnazija Cerklje ob Krki, 1950–1954, 0,2 tm
 Nižja gimnazija Zagorje ob Savi, 1948–1958, 0,8 tm
 Občinski odbor Združenja zveze borcev NOV Velenje, 1956–1990, 5,6 tm
 Občinski odbor Zveze združenj zveze borcev NOV Celje, 1949–1987, 13,0 tm
 Okrajno sodišče Brežice, 1945–1949, 20,6 tm
 Okrajno sodišče Celje, Su zadeve, 1945–1961, 0,4 tm
 Okrajno sodišče Sevnica, 1951–1978, 47,0 tm
 Okrajno sodišče Šmarje pri Jelšah, 1945–1948, 5,5 tm
 Okrajno sodišče Žalec, 1953–1978, 27,0 tm
 Okrožno državno tožilstvo Celje – zunanji oddelek v Velenju, 1976–1994, 8,8 tm
 Okrožno državno tožilstvo Ljubljana – zunanji oddelek v Trbovljah, 1976–1994, 23,8 tm
 Osnovna šola Brežice, 1938–1944, 0,1 tm
 Osnovna šola Buševa vas, 1931–1977, 0,4 tm
 Osnovna šola Cerklje ob Krki, 1909–1990, 2,2 tm
 Osnovna šola Čatež, 1938–1944, 0,1 tm
 Osnovna šola Dobova, 1938–1944, 0,1 tm
 Osnovna šola Globoko, 1938–1944, 0,1 tm
 Osnovna šola Skopice, 1938–1944, 0,1 tm
 Osnovna šola Toplice, Zagorje ob Savi, 1860–1961, 3,2 tm
 Osnovna šola Vransko, 1945–1993, 1,9 tm
 Pšeničnik Miloš, 1911–2000, 0,2 tm
 Rojec Anton – odvetnik, 1932–1938, 0,1 tm
 Siporex Kisovec, 1973–1992, 0,9 tm
 Skupščina občine Slovenske Konjice, 1974–1985, načrti, 4,2 tm
 Skupščina občine Šentjur pri Celju, 1973–1994, 0,5 tm
 Skupščina občine Trbovlje, 1963–1964, 11,1 tm
 Skupščina občine Zagorje ob Savi, 1962–1990, 4,5 tm
 Slovensko ljudsko gledališče Celje, 1961–2000, 1,0 tm
 Smučarski klub Braslovče, 1976–1992, 0,1 tm
 Strašek Milenko, Celje, 19. st.–2007, 0, 5 tm
 Strelsko društvo Braslovče, 1959–1975, 0,1 tm
 Šolski center Šentjur, 1954–1970, 0,8 tm
 Športno društvo Rudar Trbovlje, 1945–2003, 1,6 tm
 Telovadno društvo Partizan Braslovče, 1946–1959, 0,1 tm
 Telovadno društvo Sokol Braslovče, 1906–1940, 0,1 tm
 Trgovska šola Trbovlje, 1945–1953, 0,1 tm
 Vino Brežice, 1965–1990, 2,6 tm
 Vinska klet Virštanj, 1957, 0,1 tm
 Vrtec Cerklje ob Krki, 1977–1990, 0,2 tm
 Vrtec Toplice Zagorje ob Savi, 1931–1941, 0,5 tm
 Westen–EMO Celje (fotografije), 1965, 86 ks, 0,1 tm
 Zbirka načrtov, 15 ks, 0,1 tm
- Zasebno arhivsko gradivo**
 Osebni fond Alenka Kolšek, 1956–2000, 0,2 tm
 Osebni fond Olga Vrabič, 1946–1990, 0,2 tm
 Zbirka grafik krajev (*grafična mapa »Heut grafen von Cilli und nimmermehr«, 1 ks*), 1 m, 0,1 tm
 Zbirka razglednic (razglednice, voščilnice, grafike), 95 ks, 0,1 tm
- ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA**
- Bombažna predilnica in tkalnica Tržič, 1935–1988, 24 š, 10 f, 3,4 tm
 Center za socialno delo Ribnica, 1974–2000, 99 š, 9,9 tm
 Commerce Ljubljana 1952–1997, 39 š, 3,9 tm
 Davčni urad Kranj, 1973–1998, 46 š, 5 f, 5,1 tm
 Dom starejših občanov Center Poljane – Tabor, 1965–2001, 35 š, 3,5 tm
 Dom starejših občanov Kočevje, 1986–2005, 22 š, 2,2 tm
 Eta Kamnik 1961–1990, 39 š, 3,9 tm
 Gimnazija Jesenice, 1945–1977, 24 š, 2,4 tm
 Industrija bombažnih izdelkov Kranj, 1946–2004, 129 š, 1 m, 2 filma, 12,9 tm
 Inex Adria Aviopromet Ljubljana, 1973–1996, 39 š, 3,9 tm
 Javno tožilstvo za okraj Grosuplje, 1947–1952, 1 š, 0,1 tm
 Javno tožilstvo za okraj Kamnik, 1952, 1 š, 0,1 tm
 Javno tožilstvo za okraj Kočevje, 1946–1994, 218 š, 21,8 tm
 Javno tožilstvo za okraj Kočevje, 1955–1978, 1 š, 0,1 tm
 KLI Logatec 1953–1997, 118 š, 11,8 tm
 Krajevna organizacija Zveze rezervnih vojaških starih Kranj center, 1980–1990, 1 f, 0,1 tm
 Krajevna skupnost Kranj – center, 1992–2002, 13 š, 2 f, 1 video kaset, 1,5 tm
 Krajevni odbor Zveze združenj borcev NOV Kranj center, 1970–1984, 2 f, 0,2 tm
 Ljubljanska banka, Ljubljana 1955–1992, 794 š, 79,4 tm
 Loška komunala Škofja Loka, 1976–1994, 7 š, 0,7 tm
 Meščanska šola Jesenice, 1920–1941, 8 š, 0,8 tm
 Nižja gimnazija Tržič, 1950–1961, 3 š, 0,3 tm
 Notariat Kočevje, 1927–1933, 13 š, 1,3 tm
 Notariat Mokronog, 1915–1942, 15 f, 3,0 tm
 Notariat Trebnje, 1923–1944, 8 f, 2,0 tm
 Novoles lesna industrija Straža Novo mesto, 1976–2002, 55 reg, 4,0 tm

- Občinsko sodišče II v Ljubljani, 1964–1978, 273 š, 19 f, 19 k, 31,7 tm
- Okrajno sodišče Črnomelj, 1856–1943, 142 k, 3,6 tm
- Okrajno sodišče Domžale, 1960–1981, 216 š, 21,6 tm
- Okrajno sodišče Domžale, 1974–1978, 1 š, 0,1 tm
- Okrajno sodišče Grosuplje, 1976–1978, 1 š, 0,1 tm
- Okrajno sodišče Jesenice, 1873–1978, 243 š, 25 f, 34,0 tm
- Okrajno sodišče Kamnik, 1945–1978, 43 š, 4,3 tm
- Okrajno sodišče Kamnik, 1976–1978, 1 š, 0,1 tm
- Okrajno sodišče Kočevje, 1927–1986, 342 š, 2 f, 34,4 tm
- Okrajno sodišče Kočevje, 1976–1978, 1 š, 0,1 tm
- Okrajno sodišče Kranj, 1971–1978, 201 š, 8 f, 22,0 tm
- Okrajno sodišče Litija, 1850–1945, 147 š, 11 k, 15,9 tm
- Okrajno sodišče Ljubljana, 1898–1978, 853 š, 52 f, 40 k, 97 tm
- Okrajno sodišče Mokronog, 1901–1943, 99 k, 13,0 tm
- Okrajno sodišče Radovljica, 1951–1983, 528 š, 6 f, 53,6 tm
- Okrajno sodišče Rakek, 1966–1978, 1 š, 0,1 tm
- Okrajno sodišče Trebnje, 1898–1945, 19 k, 15 f, 7,0 tm
- Okrajno sodišče Vrhnika, 1898–1978, 12 š, 2 k, 1,5 tm
- Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, 1919–1979, 65 š, 14 f, 8,1 tm
- Okrožno javno tožilstvo v Ljubljani, 1947–1981, 112 š, 11,2 tm
- Okrožno sodišče Kranj, 1961–1978, 672 š, 10 f, 70,7 tm
- Okrožno sodišče Ljubljana, 1913–1978, 1453 š, 48 f, 18 k, 153,1 tm
- Osnovna šola Bistrica pri Trziču, 1950–2003, 31 š, 3,1 tm
- Osnovna šola Ferda Vesela, Šentvid pri Stični, 1910–1987 (1998), 53 š, 5,3 tm
- Osnovna šola Frana Albrehta, Kamnik, 1916–1982, 33 š, 3,3 tm
- Osnovna šola Jela Janežiča Škofja Loka, 1954–2000, 5 š, 0,5 tm
- Osnovna šola Kovor, 1982–2003, 1 š, 0,1 tm
- Osnovna šola Leše, 1941–1999, 1 š, 0,1 tm
- Planinsko društvo Ljubljana Matica, 1963–2001, 2 š, 2,0 tm
- Predilnica Litija 1945–1996, 124 š, 12,4 tm
- Rudnik živega srebra Idrija, 1976–1986, 4 š, 0,4 tm
- Sava Kranj, 1950–1997, 367 š, 36,7 tm
- SDK Ljubljana, serija 9, poslovna poročila 1994–2001, 190 š, 19,0 tm
- Skupščina občine Škofja Loka, 1990, 16 š, 1,6 tm
- Sodišče slovenske narodne časti, 1945, 14 š, 4 f, 1,5 tm
- Sodnik za prekrške Kočevje, 1955–1996, 50 š, 2 f, 5,3 tm
- Sodnik za prekrške Ribnica, 1955–1996, 50 š, 5,3 tm
- Sodnik za prekrške Trebnje, 1999–2002, 11 f, 2,0 tm
- Splošna bolnišnica Jesenice, 1898–1992, 170 š, 17,0 tm
- Splošno gradbeno podjetje Gradbinec Kranj, 1947–1999, 7 š, 1 m, 0,7 tm
- Šola za medicinske sestre-babice, 1933–1984, 8 š, 2 k, 0,9 tm
- Tekstilindus Kranj, 1919–1992, 2 š, 0,2 tm
- Temeljno javno tožilstvo v Ljubljani, 1978–2001, 640 š, 64,0 tm
- Titan Kamnik 1950–1990, 10 š, 1,0 tm
- Tožilstvo na Vrhniki, 1965–1998, 197 š, 19,7 tm
- Tožilstvo v Domžalah, 1979–1999, 197 š, 19,7 tm
- Vajenska šola Jesenice, 1950–1951, 1 š, 0,1 tm
- Vajenska šola Trzič, 1882–1961, 1 š, 0,1 tm
- Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, 1944–1979, 32 š, 3,2 tm
- Zveza lovskih družin Kočevje, 1931–2008, 58 š, 5,8 tm
- Župan Franci Koncilija, 1990–2007, 3,0 tm
- Zasebno arhivsko gradivo**
- Družina Heinrichar, Škofja Loka, 1931–1989, 1 š, 0,1 tm
- Fotografije in razglednice, 1960–1985, 19 ks
- Fototeka, razglednice, 1900–o.1955, 32 ks
- Kolesarsko društvo Rog-Franek Ljubljana, 1976–2007, 3 š, 0,3 tm
- Košarkarski klub Škofja Loka, 1958–1975, 2 š, 0,2 tm
- Lokalno časopisje in drobni tiski, 1981–1986, 1 š, 0,1 tm; 1994–2008, 54 ks, 0,1 tm
- Okrajna bolniška blagajna Škofja Loka, 1902, 1 š, 0,1 tm
- Plakati, 2005–2007, 5 ks
- Podobice, 2. pol. 20. stol., 220 ks
- Varia, 1868–1900, 3 ks
- Zbirni fond Kranj: Ina Slapar, 1930–1964, 1 m (170 ks)
- Zbirni fond Radovljica: Združeno gozdno in lesno gospodarstvo GLG Bled, 1981–1990, 1 m
- ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ**
- Davčna urad Ptuj, 1983–1996, 11 š, 6,0 tm
- Gradis gradbeno podjetje Gradnje Ptuj, 1983–1992, 117 š, 12,0 tm
- Krajevna skupnost Trnovska vas, 1978–1990, 8 š, 0,8 tm
- Opekarna OPTE Ptuj, 1988–2001, 7 š, 0,7 tm
- Zasebno arhivsko gradivo**
- Hiše, ulice in trgi Ptuja – Zbirka, 1785–1965, 1 š, 0,1 tm
- Komenda Velika Nedelja, 1807–1847, 7 š, 0,7 tm
- Magistrat Ormož, 1790–1850, 7 š, 0,7 tm
- Opekarna Opte Ptuj (rudarski načrti in projekti opekarne Ptuj), 1988–2001, 5 k, 0,2 tm
- Veleposest Ravno polje, 1773–1941, 10 š, 5,0 tm

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 2008

Sonja ANŽIČ

68. jugozahodno nemško arhivsko zborovanje v Ulmu. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 391–393.
- Der Archivar 2007. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 411–414.
- Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem državnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v letu 2007. *Obvestila* 24, št. 1, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 113–115 (soavtorici Mira Hodnik in Judita Šega).
- Potek in izvedba štetja prebivalstva leta 1857 s primerom Ljubljane. Mednarodna znanstvena konferenca »150 let od prvega modernega habsburškega popisa prebivalstva«, [tudi] študijsko posvetovanje o prebivalstvu Istre in sosednjih dežel, Pulj, 31. oktober 2007.

Blanka AVGUŠTIN FLORJANOVIČ

- Centralna pravosodna knjižnica : 1918–2008. Ljubljana : Vrhovno sodišče, 2008 (soavtorici Marjeta Oven in Maja Vavtar).
- Restavriranje fotografskega albuma Dornava. *Dornau : fotografski album Dornava*. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 2008, str. 55–57.
- Restavriranje urbarja gospostva Brdo pri Kranju 1705–1718. *Konservator-restavrador*, 2008, str. 12 (soavtorice Marjana Cjuha, Nataša Petelin in Jerald Vodopivec).

Jožica BAJGOT

- Problematika ustreznosti arhivskih skladišč v Pokrajinskem arhivu Maribor. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 263–274 (soavtorica Nina Gostenčnik).

Borut BATAGELJ

- Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. Stoletja. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* XV (2008), št. 2, str. 129–142.
- Eza Sernec Maire (1913–1990). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 60.

Fanny Susan Copeland (1872–1970). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 90.

Joža Trdina (1892–1991). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 104.

Lidija Rupnik Šifrer (1915–2003). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 104.

Marta Pustišek (1917–1966). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 74.

Mira Marko Debelak–Deržaj (1904–1948). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 116.

Nada Lampret Souvan (1914–1996). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 50.

Pavla Jesih (1901–1976). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 112.

Socialna zgodovina smučanja, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2008, 496 strani.

»Škodovati ne smemo ne posameznicam ne narodu!«: Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30–letih 20. Stoletja. *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 1–2, str. 177–185.

Vrednotenje materialnega varstva arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje : skladišče za posebno gradivo, fototeka in skladišče v prvem nadstropju. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 275–290 (soavtorica Sonja Jazbec).

Women's sport as a demographical problem. *Šport, narod, nacionalizem – Sport, nation, nationalism*. Ljubljana : Fakulteta za šport, Inštitut za šport, Ekvilib, 2008, str. 127–135.

Žarko BIZJAK

ISIAH – Mednarodni standard za opis organizacij, ki hranijo arhivsko gradivo. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 61–66.

Zdenka BONIN

Mirjana Kontestabile Rovis, Danijela Doblanič, Iva Grdinič, Istrski vodovod – Rižanski vodovod / Istarski vodovod – Rižanski vodovod / Acquedotto istriano – Acquedotto del Risano [1895–1928] 1929–1945 [1946–1964]. Koper – Capodistria : Pokrajinski arhiv, 2008, 175 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 406–407.

Statut dubrovniške bratovščine kovačev in kotlarjev. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 241–250.

Metka BUKOŠEK

Fond Okrajnega sodišča Celje 1850–1941. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 337–348.

Marjana CJUHA

Restavriranje urbarja gospostva Brdo pri Kranju 1705–1718. *Konservator-restavrator*, 2008, str. 12 (soavtorice Blanka Avguštin Florjanovič, Nataša Petelin in Jedert Vodopivec).

Bojan CVELFAR

Gradec, Avstrija : Evidentiranje arhivskega gradiva, ki je izven države ter zadeva Slovenijo in Slovence v letu 2007. *Obvestila* 24, št. 1, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 92.

Javne stavbe. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidar-skih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 28–55 (soavtorici Metoda Kemperl in Zdenka Semlič Rajh).

Uvod k razstavnemu katalogu. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidar-skih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 5 (soavtorica Slavica Tovšak).

Vodne gradnje. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidar-skih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 126–139 (soavtorica Zdenka Semlič Rajh).

Zasebne stavbe. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidar-skih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 78–101 (soavtorica Zdenka Semlič Rajh).

Nada ČIBEJ

Postojna in njena zgodovina v Pokrajinskem arhivu Koper – I del: listamo po arhivih. *Kras*, št. 90/91 (november 2008), str. 56–59.

Sežana skozi fonde Pokrajinskega arhiva Koper – II del: listamo vodnik po fondih. *Kras*, št. 86/87 (marec 2008), str. 46–47.

Marija ČIPIĆ REHAR

Tolminski proces. *Sentieri di memoria e riconciliazione*, Gorizia, Concordia et pax, 2008.

France Martin DOLINAR

Alojzij Šuštar (1920–2007). »Božjo voljo spolnjevati«. *Življenjska pot dr. Alojzija Šuštarja* (Katalog razstave). Trebnje 2008, str. 3–16.

Il dr. Alojzij Šuštar, Arcivescovo Metropolita di Lubiana. *Nuova iniziativa isontina*, Nr. 48. Gorizia 2008, str. 44–47.

Ljubljanski škofje v času zidave nove ljubljanske stolnice. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707*. Ljubljana 2008, str. 18–27.

Nagovor ob podelitvi Aškerčevih nagrad in priznanj. *Arhivi* 31 (2008), str. 364–366.

Odnos med lavantinskim škofom Ivanom J. Tomažičem in ljubljanskim škofom Gregorijem Rožmanom. *Tomažičev simpozij v Rimu* (Simpoziji v Rimu 25). Celje 2008, str. 293–299.

Protireformacija v notranjeavstrijskih deželah in usoda protestantov. *Stati inu obstatu*, oktober 2008, št. 7/8, str. 138–146.

Spremna beseda. *Pavle Čelik, naše varnostne sile 1850–2008, temeljni pravni predpisi* (Viri 27). Ljubljana 2008, str. 9.

Sveti sedež in Slovenci. *Evropski vplivi na slovensko družbo* (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 35). Ljubljana 2008, str. 29–35.

Zgodovinsko ozadje Trubarjevega časa. *Dnevi evropske kulturne dediščine 2008*.

Župnija sv. Helene v Loki pri Zidanem mostu. *Ob-savska stoletja: zbornik o Loki pri Zidanem mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene*. Loka pri Zidanem mostu 2008, str. 121–130.

Ljuba DORNIK ŠUBELJ

14. letna konferenca IHA »Intelligence and dictatorship«, Reinbek, 17.–19. oktober 2008. *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3/4, str. 471–473.

Arhivi in slovensko predsedovanje EU. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 377–382 (soavtorja Natalija Glazar in Matevž Košir).

- Kronika Poltnikovega posestva na Sv. Primožu nad Muto : življenje na kmetiji na Sv. Primožu in v trgu Dravograd v prvi polovici 20. stoletja. *Kronika* 56 (2008), št. 2, str. 397–414.
- Opening the archives of the former National Security Service in Slovenia : [predavanje na mednarodni konferenci *One year of operation of the Records Commission : public expectations, attitudes and problems*, Sofia, Central Military Club, April 7, 2008]
- Televizijsko nacionalno vprašanje. *Ampak* 9 (2008), št. 11, str. 16–17.
- The influence of NKVD on foundation of the Intelligence and Counter-Intelligence organisation in Slovenia and in Yugoslavia. *NKVD/KBG activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe 1945–1989*. Prague : Institute for the study of totalitarian regimes, 2008, str. 27–29.
- Vojni spomini na rudarsko Brezo. *Četrta stran trikotnika : znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini : 1878–2000*, str. 24–25.
- Darinka DRNOVŠEK**
- Arhivski vjesnik 50 (2007). *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 187–191.
- Marijan GERDEJ**
- Varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva na klasičnih in digitalnih nosilcih informacij pri ustvarjalcih. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 7* (2008), str. 309–314.
- Natalija GLAŽAR**
- Archival events during the Slovene EU presidency. *Public service review*. European Union 15 (2008), str. 525.
- Arhivi in slovensko predsedovanje EU. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 377–382 (soavtorja Ljuba Dornik Šubelj in Matevž Košir).
- Listine o kulturni dediščini ter obletnica UNESCO. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 31–51.
- Metka GOMBAČ**
- Als mein Vater starb : Zeichnungen und Zeugnisse von Kindern aus Konzentrationslagern der italienischen Ostgrenze (1942–1943). Klagenfurt : Wieser Verlag, 2008 (soavtorja Boris M. Gombač in Dario Mattiussi).
- I bambini sloveni nei campi di concentramento italiani : 1942–1943. *Stradalla : rivista dell'Associazione Storica Gonarese* 1 (2008), n. 1, str. 67–83.
- Il Comitato regionale di liberazione nazionale per il Litorale e Trieste (1944–1947). *Qualestoria* (2007), št. 1, str. 73–101.
- Internacijsko taborišče Zdravščina : 1942–1943. *Deportacije slovenskih in hrvaških civilistov v italijanska taborišča 1942–1943 : taborišča na italijanski vzhodni meji*. Gorica : Sklad Dorče Sarđoč; Gradisca d'Isonzo : Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale »Leopoldo Gasparini«, 2008, str. 133–142.
- Priprave k rekonstrukciji upravnega delovanja Pokrajinskega NOO za Slovensko Primorje in Trst (1945–47). *Dopoguerra di confine = Povojni čas ob meji*. Trieste : Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2007, str. 211–231.
- Stanislav Kobler (ur.), Četrta stran trikotnika, Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000, Mladinska knjiga, Ljubljana 2008, 465 str. *Dve domovini* (2008), št. 28, str. 193–195.
- Nina GOSTENČNIK**
- Jure Maček, Metalna Maribor : sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXV, 76 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 182–183.
- Poročilo o delu strokovne skupine za fonde in ustvarjalce s področja gospodarstva. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 59.
- Problematika ustreznosti arhivskih skladišč v Pokrajinskem arhivu Maribor. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 7* (2008), str. 263–274 (soavtorica Jožica Bajgot).
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 7. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 2. do 4. aprila 2008. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008. 1 optični disk (CD-ROM) (urednica).
- Marija GRABNAR**
- Poročilo o delu Medarhivske strokovne skupine za preučevanje vprašanj s področja zdravstva in socialnega zdravstva. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 59–60.
- Tatjana HAJTNIK**
- Kje smo dve leti po sprejemu ZVDAGA. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 7* (2008), str. 33–40.

Marija HERNJA MASTEN

Časovna zgodovinska preglednica Ptuja. *Ptuj, staro-davno mesto ob Dravi*. Maribor, 2008.

Letošnji princ karnevala Vegan Turniški, plemeniti Thurn Valsassina. *Ptujčan* 11(2008) (28. november), str. 17.

Zgodovinski oris vinogradništva Haloz. *Halozje pokrajina, ljudje in vino*. Ptuj 2008, str. 75–111.

Bojan HIMMELREICH

Pike, špekulanti in Trumanova jajca : preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953. Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2008, 367 strani.

Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2008, 481 strani.

Mira HODNIK

Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem državnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v letu 2007. *Obvestila* 24, št. 1, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 113–115 (soavtorici Sonja Anžič in Judita Šega).

Mojca HORVAT

Gospoščina Negova – izbor gradiva iz fonda za obdobje med leti 1543–1941. Radenci, 2.–4. april 2008.

Jure Maček, Človek ne more mimo, ne da bi pustil sled, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXXIV, Maribor 2006, 48 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 179–180.

Sonja JAZBEC

Vrednotenje materialnega varstva arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje : skladišče za posebno gradivo, fototeka in skladišče v prvem nadstropju. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 275–290 (soavtor Borut Batagelj).

Mateja JERAJ

Arhivi in njihova vloga v sodobni družbi. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 9–19.

Pomen zasebnega arhivskega gradiva za osamosvojitve Slovenije. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 273–278.

Daniela JURIČIČ ČARGO

16. mednarodni arhivski kongres z naslovom Arhivi, upravljanje in razvoj (načrtovanje prihodnje družbe), Kuala Lumpur, Malezija, 21.–27. julij 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 382–383.

34. Pazinski memorial, strokovno-znanstveni posvet o zgodovini Istre. Pazin, 26. september 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 401–402.

Stanje arhivskega in muzejskega gradiva pri slovenskih izseljencih v Nemčiji in državah Beneluxa : 2006–2008 (poročilo ciljnega raziskovalnega projekta). Ljubljana : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2008 (soavtorji Marjan Drnovšek, Marina Lukšič-Hacin, Kristina Toplak, Jure Gombač, Daša Koprivec).

Alenka KAČIČNIK GABRIČ

Dragoceni original ni več izpostavljen obrabi : digitalizacija gradiva franciscejskega katastra v Arhivu RS. *Delo* 50 (10. januar 2008), št. 7, str. 20.

Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah na primeru doline Tople v 19. stoletju. *Kronika* 56 (2008), št. 2, str. 289–304.

Meta Matijevič, Novomeške hiše in ljudje s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja (Gradivo in razprave, 31). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007, 364 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 404–406.

Jasmina KOGOVŠEK

Selitev arhivskega gradiva Oddelka za gradivo uprave po letu 1945 v prenovljeno »vojašnico na Roški«. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 213–220 (soavtorica Alenka Starman).

Vladimir KOLOŠA

Kranjski deželni privilegiji 1338–1736. Razstava Arhiva Republike Slovenije. Soorganizatorja razstave: Narodna galerija in Festival Ljubljana. Narodna galerija, razstavišče Narodni dom, 3. april–4. maj 2008. Peterokotni stolp ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 192–194.

Slovenska mesta skozi čas : razstava Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (soavtor Andrej Nared).

Slowenische Städte durch die Zeit : eine Ausstellung des Archivs der Republik Slowenien : Paroisse Française Le Cap, Bern, März 2008. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (soavtor Andrej Nared).

Mirjana KONTESTABILE ROVIS

1. mednarodno posvetovanje Okrogla miza arhivistov Slovenije in Hrvaške : »Možnost črpanja evropskih sredstev za projekte na področju arhivske dejavnosti«. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 366–367.
6. arhivsko posvetovanje Pisava in komunikacija (*Scrittura e comunicazioni*) : Pisma in religija. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 371.
- Poročilo arhivske delovne skupine za šolstvo 2007–2008. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 333–334.
- Žminj – prometno i trgovačko središte. *Libri žminjski*, Katedra Čakavskog sabora Žminj, 2008, str. 189–209 (soavtor Josip Orbančić).

Janez KOPAC

- Arhivska zakonodaja in centri za socialno delo. *Tebnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 7* (2008), str. 83–92.
- Upravnoteritorialna umestitev vrhniškega območja med leti 1945–1994. *Vrhniški razgledi 8*, Vrhnika 2007, str. 70–87.

Adrijan KOPITAR

- Mostovi prijateljstva : utrinki iz slovensko-francoskih odnosov od 18. stoletja do danes. Loka pri Mengšu : Center za evropsko prihodnost ; Ljubljana : Francoski inštitut, 2008 (sourednika/soavtorja Andrej Nared in Vladimir Sunčič).

Matevž KOŠIR

- Arhivi in slovensko predsedovanje EU. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 377–382 (soavtorja Ljuba Dornik Šubelj in Natalija Glažar).
- O prostožidarstvu in prostožidarjih na Slovenskem. *Skrivna družba : zgodovina in simbolika prostožidarjev*. Celje : Celjska Mohorjeva družba : Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 265–285 (soavtor Peter Vodopivec).
- Predgovor. *Poročila in risbe utrdb arhitekta Giovannija Pieronija*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 6–8.
- Predgovor. *Slovenska mesta skozi čas : razstava Arhiva Republike Slovenije*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 2.
- Razstavna dejavnost Arhiva Republike Slovenije v letu 2008. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 415–417 (soavtor Andrej Nared).
- Vorwort. *Slowenische Städte durch die Zeit : eine Ausstellung des Archivs der Republik Slowenien*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 3.
- Zasedanje Generalne skupščine Mednarodnega arhivskega sveta, 25.–26. julij 2008 (v okviru 16. kon-

gresa Mednarodnega arhivskega sveta v Kuala Lumpurju). *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 383–386.

Jernej KRIŽAJ

- Avtonomistično gibanje Muslimanov v Bosni in Hercegovini v času druge svetovne vojne in njegova vloga v načrtih nacistične Nemčije. *Prispevki za novejšo zgodovino 48* (2008), št. 2, str. 71–94.

Duška KRNEL-UMEK

- Pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva notarja. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 327–331 (soavtorica Nevenka Kovačič).

Sabina LEŠNIK

- Kako so gradili Titov most v Mariboru (Katalogi, zv. 30). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008. 62 str. (soavtorja Eva Pezdíček in Gorazd Gerlič).

Damjan LINDENTAL

21. posvetovanje »Arhivska praksa 2008«, Tuzla, 9. in 10. oktober 2008. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 371–373 (soavtorica Katja Zupanič).

Jure MAČEK

- Borut Holcman, Mojca Horvat, Gospočina Negova : izbor gradiva iz fonda za obdobje med letoma 1543–1941, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXVII, Maribor 2007, 63 strani. *Arhivi 31* (2008), št. 1, str. 162–165.
- Dr. Lavoslav Gregorčec, Privatna korespondenca (Ogradi–Žužek), osebni dokumenti in službeni dopisi (Inventarji, 17). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008. 268 str.
- Problematika arhivske građe društava na področju Pokrajinskog arhiva Maribor. *Arhivska praksa 11* (2008), št. 1, str. 281–302.

Nataša MAJERIČ KEKEC

- Pripravljanje sestavka za intervju na Radiu Tednik na temo Zgodovina šol na Ptuj.

Jelka MELIK

- Državni pravobranilec Republike Slovenije in njegovi predhodniki. *Arhivi 31* (2008), št. 2, str. 273–278.
- Nove poti arhivistike v 21. stoletju. *Arhivi 31* (2008), št. 1, str. 21–30.

Leopold MIKEC AVBERŠEK

Delovanje mariborske trgovske družbe Macun & Fabiani (1921–1926). *Studia Historica Slovenica* 8 (2008), št. 2/3, str. 320–340.

Sabina Lešnik, Prazniki na voščilnicah, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXVI, Maribor 2006, 24 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 170–171.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2008, 483 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 153–159.

Viri za gradbeno zgodovino Maribora po letu 1850, Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 2/18, Maribor 2006, 331 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 169–170.

Zadavec Dejan, Obračun prihodkov in izdatkov Tattenbachove svobodne hiše v Mariboru : 1. julij 1699–9. januar 1700 : kritična objava arhivskih dokumentov, Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 7, Maribor 2007, 135 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 165–166.

Pavel MIKLIČ

Milan Bizjak – šestdeset let. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 433–434.

Polona MLAKAR

78. nemško arhivsko zborovanje. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 369–370.

La gazette des archives, št. 179. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 191.

Iliaria MONTANAR

A trent'anni dalla morte di papa Montini e del vescovo di Maribor mons. Držečnik: due figure simili per sensibilità umana ed ecclesiale. *Bogoslovni vestnik* 2008, št. 3.

Andrej NARED

Kranjska in njeni deželni stanovi. *Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736* [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008], str. 10–33.

Kranjski deželni privilegiji (ročini) : 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736* [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008], str. 36–67.

Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736 [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008]. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (sourednik Jure Volčjak).

Mostovi prijateljstva : utrinki iz slovensko-francoskih odnosov od 18. stoletja do danes. Loka pri Mengšu : Center za evropsko prihodnost ; Ljubljana : Francoski inštitut, 2008 (sourednika/soavtorja Adrijan Kopitar in Vladimir Sunčič).

Objava in prevod privilegijev kranjskega plemstva (1338) ter plemstva v Marki in Metliki (1365). *Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736* [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008], str. 70–77.

Razstavna dejavnost Arhiva Republike Slovenije v letu 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 415–417 (soavtor Matevž Košir).

Slovenska mesta skozi čas : razstava Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (soavtor Vladimir Kološa).

Slowenische Städte durch die Zeit : eine Ausstellung des Archivs der Republik Slowenien : Parioisse Française Le Cap, Bern, März 2008. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (soavtor Vladimir Kološa).

Miroslav NOVAK

Elementi oblikovanja ljutomerske kulturne pokrajine do sredine 20. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79 = n.v. 44, 2008, št. 1/2, str. 10–27.

Oblikovanje postupaka, uloga i stanja u procesima arhivskog stručnog rada. *Arhivska praksa* 11, 2008, št. [1], str. 183–193.

Emica OGRIZEK

Stečaji in prisilne poravnave izven stečaja v gradivu Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941, (Inventarji, 18). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008. 195 str.

Blaž OTRIN

100 let župnije Domžale. Domžale 2008 (urednik zbornika).

»Božjo voljo spolnjevat«. Življenjska pot dr. Alojzija Šuštarja (katalog) (urednik dokumentov in fotografij). Trebnje : Kulturno društvo Trebnje, 2008, 56 strani.

Duhovni poklici iz Domžal. *100 let župnije Domžale*. Domžale 2008, str. 87–99.

- Duhovniki in njihovi najožji sodelavci. *100 let župnije Domžale*. Domžale 2008, str. 101–107 (soavtorica Marjeta Cerar).
- Erzbischof Vovk – der Fels im kommunistischen Slowenien. *Kirche heute, Monatszeitschrift für die katholische Kirche im deutschen Sprachraum*. Altötting, März 2008, str. 4–9 (soavtor Anton Štrukelj).
- La fidelidad del siervo de dios Anton Vovk. *Communio : Revista Catolica Internacional*, Buenos Aires, št. 1, 2008, str. 43–56 (soavtor Anton Štrukelj).
- La fidelidad del siervo de dios Anton Vovk. *Communio : Revista Catolica Internacional*, Madrid : Ciudad Nueva, št. 8, 2008, str. 145–155 (soavtor Anton Štrukelj).
- Nadškof Anton Vovk : božji služabnik. Ljubljana: Družina, 2008, 20 strani (soavtor Anton Štrukelj).
- Ustanovitev župnije Domžale in njen razcvet do druge svetovne vojne. *100 let župnije Domžale*. Domžale 2008, str. 35–54.
- Župnija Domžale od okupacije do demokratičnih sprememb. *100 let župnije Domžale*. Domžale 2008, str. 55–76.
- Barbara PEŠAK MIKEC**
- Vzpenjača na grad: ideje – projekti – uresničitev. *Kronika* 56 (2008), št. 1, str. 99–101 (soavtorica Barbara Žabota).
- Nataša PETELIN**
- Restavriranje urbarja gospostva Brdo pri Kranju 1705–1718. *Konservator-restavator*, 2008, str. 12 (soavtorice Blanka Avguštin Florjanovič, Marjana Cjuha in Jedert Vodopivec).
- Janez PIRC**
- V spomin. Andrej Černilogar (10.11.1928–18.1.2008). *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 423.
- Lucija PLANINC**
- Poročilo o šolanju, namenjeno spoznavanju konserviranja fotografij in fotografskih zbirk v srednji, vzhodni in južni Evropi. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 397–399.
- Alberto PUCER**
- O portoroškem grbu odličnosti v turizmu. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 6 (oktober 2008), str. 33.
- Odprtje razstave sv. Jurij v Starem vrtcu. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 5 (april/maj 2008), str. 64.
- Sv. Jurij, zavetnik Pirana. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 5 (april/maj 2008), str. 64.
- Za vožnjo s kolesom do 10 fiorinov kazni. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 4 (januar 2008), str. 17.
- Marta RAU-SELIČ**
- Na svoji zemlji – 60 let kasneje : katalog razstave ob 60-letnici prvega slovenskega zvočnega igranega celovečernega filma. Tolmin : Tolminski muzej, 2008 (soavtorica Karla Kofol).
- Prestop meje starega alpinizma – Lhotse, južna stena leta 1981 in 1990. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 149–158 (soavtorica Dušica Kunaver).
- Tatjana REZEC-STIBILJ**
- Četrdeset godina Slovenskog filmskog arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. *Hrvatski filmski letopis* 14 (2008), br. 56, str. 93–96.
- Slovenija : štirideset let Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije : 1968–2008. *Kinotečnik* 9 (2008), št. 4, str. 16–17.
- Slovenski filmski arhiv – 40. *Le giornate del cinema muto : catalogo / 27th Pordenone Silent Film Festival*. [S. l. : s. n.], 2008 (soavtor Lojz Tršan).
- Deborah ROGOZNICA**
- Mednarodna znanstvena konferenca »150 let od prvega moderne habsburškega popisa prebivalstva. Studijsko posvetovanje o prebivalstvu Istre in sosednih dežel«. Pulj, Univerza »Juraja Dobriča«, 31. oktober 2007. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 146–147.
- La ricostruzione dell'industria alberghiera e lo sviluppo del settore turistico nell'area capodistriana (1945–1956). *Quaderni*, Vol. XIX, Centro di ricerche storiche Rovigno, 2008.
- Jurij ROSA**
- Zgodba o luči – Soške elektrarne Nova Gorica, 60 let. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 408–410.
- Marjan ROŽAC**
- Znameniti figov top. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 4 (januar 2008), str. 16–17.
- Mirovna pogodba med Piranom in Rovinjem iz leta 1209. *Solni cvet : glasilo Občine Piran*, št. 5 (april/maj 2008), str. 64–66.
- Mitja SADEK**
- Glej, zdaj bo pa glava proč. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 2, Novo mesto, oktober 2008.

Latinski napisi v Novem mestu (popravljen ponatis).

Rast, revija za kulturo, literaturo in družbena vprašanja XIX, december 2008, št. 6, str. 542–547.

Latinščina na stavbah in spomenikih Novega mesta.

Rast, revija za kulturo, literaturo in družbena vprašanja XIX, oktober 2008, št. 5, str. 392–399.

Pa naj pade stari fevdalec. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 1, Novo mesto, september 2008.

V mestecu, kjer ima Bakh obilo templjev. *Park : regionalni mesečnik* 12, št. 3, Novo mesto, december 2008.

Zdenka SEMLIČ RAJH

Cestne gradnje. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 102–125 (soavtorica Metoda Kemperl).

Delovanje okrožnih uradov in ohranjenost gradiva. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 8–15.

Gradbeni predpisi v požarnih redih pred sprejetjem gradbenega reda za Štajersko leta 1857. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 16–18.

Javne stavbe. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 28–55 (soavtorja Bojan Cvelfar in Metoda Kemperl).

Opis aktivnosti in funkcij korporativnih teles s pomočjo novega mednarodnega standarda ISAF. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 67–74.

Vodne gradnje. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 126–139 (soavtor Bojan Cvelfar).

Zasebne stavbe. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009].* Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 78–104 (soavtor Bojan Cvelfar).

Aleksandra SERŠE

Grb in zastava dežele Kranjske upošteva zlasti leto 1916 : deželnostanovske, deželne in narodne barve kranjskega grba in zastave. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 137–144.

Kolokvij o arhivskih skladiščih. Berlin, 21. in 22.1. 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 388–391.

Zorka SKRABL

Petdeset let avtoceste bratstva in enotnosti. *Rast, revija za kulturo, literaturo in družbena vprašanja* XIX, julij 2008, št. 3–4, str. 269–273.

Gorazd STARIHA

The Church, the State and Society in Lower Styria in the Period of Neoabsolutism. *The Role of the Church in the Modernisation of Society in the Pannonian Region in the 18th and 19th Centuries*, International Historico-Cultural Symposium Mogersdorf 2001, Szombathely, 2008, str. 87–93.

Alenka STARMAN

Selitev arhivskega gradiva Oddelka za gradivo uprave po letu 1945 v prenovljeno »vojašnico na Roškic«. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 213–220 (soavtorica Jasmina Kogovšek).

Vladimir SUNČIČ

Mostovi prijateljstva : utrinki iz slovensko-francoskih odnosov od 18. stoletja do danes. Loka pri Mengšu : Center za evropsko prihodnost ; Ljubljana : Francoski inštitut, 2008 (soavtorja/soavtorja Adrijan Kopitar in Andrej Nared).

Judita ŠEGA

Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem državnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v letu 2007. *Obvestila* 24, št. 1, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 113–115 (soavtorici Sonja Anžič in Mira Hodnik).

Protestantizem na Loškem : razstavniki katalog. Škofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2008, 72 str.

Jože ŠKOFLJANEC

Nazarje in bosanski frančiškani. *Nazarje : zgodovinska pričevanja*. Ljubljana : Brat Frančišek, 2008, str. 47–52.

Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja : doktorska disertacija. Ljubljana : [J. Škofljanec], 2008.

Gašper ŠMID

Arhivski fondovi o bosanskoj osnovnoškolskoj djeci u Republici Sloveniji u periodu 1992–2000. *Arhivska praksa* 11 (2008), str. 253–264 (soavtor Žarko Štrumbli).

Ocena stanja skladišč Ministrstva Republike Slovenije za šolstvo in šport in Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo na Kotnikovi ulici in Masarykovi cesti v Ljubljani. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 291–296 (soavtorja Vojko Brunček in Žarko Štrumbli).

Predstavitev in ocena pogojev za hrambo arhivskega gradiva v dveh skladiščih Arhiva RS na Dunajski cesti 48 v Ljubljani – na Petrolu. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 297–306.

Gordana ŠOVEGEŠ LIPOVŠEK

Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, Narodopisna in književna črtica, Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 5, Maribor 2006, 234 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 174–176.

Družina Balkányi v fondih Pokrajinskega arhiva Maribor = A Balkányi család említése a Maribori Területi Levéltár fondjaiban. *Meščanstvo, tiskarstvo in dežnikarstvo Lendave : obrtništvo Lendave 1 : vodič po razstavi : Lendva ipartörténete 1 : kiállításvézető*, (Lyndvamuseum, 2). Lendava: Galerija–Muzej = Lendva: Galéria–Múzeum, 2008, str. 52–67.

Letna konferenca društva madžarskih arhivistov, Zalaegerszeg, 26.–28. avgust 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 368–369.

Simona Velunšek, Osnovna šola Fram 1854–2000, Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji 14, Maribor 2006, 328 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 173–174.

XVIII. mednarodni arhivski raziskovalni tabor. Petišovci–Petesháza in Mala Polana v Sloveniji ter Páka na Madžarskem, 23.–28. junija 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 393–397.

Žarko ŠTRUMBLI

Arhivski fondovi o bosanskoj osnovnoškolskoj djeci u Republici Sloveniji u periodu 1992–2000. *Arhivska praksa* 11 (2008), str. 253–264 (soavtor Gašper Šmid).

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) : 1986–2005 : arhivski popis :

signatura fonda AS 2033. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008.

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS. Urad za investicije : 1993–2004 : arhivski popis : signatura fonda AS 2003. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (soavtor Vojko Brunček).

Ocena stanja skladišč Ministrstva Republike Slovenije za šolstvo in šport in Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo na Kotnikovi ulici in Masarykovi cesti v Ljubljani. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 291–296 (soavtorja Vojko Brunček in Gašper Šmid).

Razvoj državnih upravnih organov s področja šolstva, visokega šolstva in znanosti v RS med leti 1991 in 2008. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 133–138 (soavtor Vojko Brunček).

Slavica TOVŠAK

Miroslav Novak, Preslikave vsebin v arhivskih strokovnih postopkih, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2007, 224 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 185–186.

Uvod k razstavnemu katalogu. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih židarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 5 (soavtor Bojan Cvelfar).

Lojz TRŠAN

Ljubljana, shranjena v filmskih kolutih. *Etnologija in regije. Ljubljana. Prestolnica v medkulturnem dialogu in filmskih podobah : zbornik znanstvenih in strokovnih razprav*. Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2009, str. 117–123.

Ob štiridesetletnici Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije v dvorani Slovenske kinoteke. *Kinotečnik* 9 (2008), št. 8, str. 23.

Slovenski film v kolektivnem spominu. *Kinotečnik* 9 (2008), št. 4, str. 18–19.

Slovenski filmski arhiv – 40. *Le giornate del cinema muto : catalogo / 27th Pordenone Silent Film Festival*. [S. l. : s. n.], 2008 (soavtorica Tatjana Rezac–Stibilj).

Slovenski turistični film [Videoposnetek] : Hej, čez bele poljane, Kam, Kmečki turizem, Piran, Skrivnost, V sivi skali grad, Zakladi naše dežele. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (urednik).

Slovenski turistični film na dvd-ju. *Kinotečnik* 9 (2008), št. 10, str. 13.

Slovenski turistični filmi na DVD. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 407–408.

Ivanka URŠIČ

Arhivsko gradivo iz Goriškega muzeja v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 53–57.

»Ljudski kapelnik« Jožef Petrovič. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2009*, Gorica 2008, str. 95–98.

Lilijana VIDRIH LAVRENČIČ

Franc Premrl, podraški župnik in fotograf : publikacija in razstava Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. *Vipavski glas* 84, 2008, str. 7–10.

Julijana VISOČNIK

Epigrafika včeraj, danes, jutri --- Epigraphy yesterday, today, tomorrow ---. *Arheo* 2008, št. 25, str. 39–44.

Marco Traverso : *Esercito Romano e societa italica in eta imperiale I. I documenti epigrafici*, 2006. *Arheološki vestnik* 59 (2008), str. 381.

Miha Preinfalk, Matjaž Bizjak, Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400). *Thesaurus memoriae, fontes* 6. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 447 strani. *Arhivi* 31 (2008), 403–404.

Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice. *Arheološki vestnik* 59 (2008) 325–357.

Jedert VODOPIVEC

Knjiga mene briga : razstava na Trubarjevi domačiji na Rašici, 1. oktobra – 16. novembra 2008.

Konserviranje in restavriranju fotografskih albumov. *Dornau : fotografski album Dornava*. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo RS, 2008, str. 51–54.

Minimalni standardi za materialno varovanje gradiva, ki ima značaj arhivske dediščine. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 7 (2008), str. 173–178.

Non-destructive characterization of paper as a support of a gouache collection. *Program and book of abstracts / 9th International Conference Art 2008*, Jerusalem, Israel, May 25–30, 2008. Jerusalem : ISAS International Seminars, [2008], str. 24 (soavtorica Marjeta Črnič).

Non-destructive characterization of paper as a support of a gouache collection. *Proceedings / 9th International Conference Art 2008*. Jerusalem : ISAS International Seminars, [2008], str. 9 (soavtorica Marjeta Črnič).

O knjigi malo drugače. *Studia Iustinopolitana* 1 (2008), št. 1, str. 137–152.

Pol stoletja Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije [gostujoča razstava ob 50. obletnici Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, Tolminski muzej, 26. marec 2008].

Pol stoletja konserviranja pisne dediščine [gostujoča razstava ob 50. obletnici Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, župnišče na Repentabru, 23.12.2007 do 9.1.2008].

Preservation and risk assessment in archival depos. *Atlanti* 18 (2008), str. 181–186.

Preservation management and risk assessment in Slovenian archives. *Cultural heritage meet practice / 8th European conference on research for protection, conservation and enhancement of cultural heritage*, Ljubljana, November 10–14, 2008. Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 2008, str. 285–287.

Restavriranje urbarja gospostva Brdo pri Kranju 1705–1718. *Konservator-restavrador*, 2008, str. 12 (soavtorice Blanka Avguštin Florjanovič, Marjana Cjuha in Nataša Petelin).

Select medieval bindings from public archives and libraries in Slovenia. Turnhout : Brepols, 2008 (separat).

Select medieval bindings from public archives and libraries in Slovenia. *La reliure médiévale / édités par Guy Lanoë avec la collaboration de Genevive Grand*. Turnhout : Brepols, cop. 2008, str. 75–103.

Tudi najmanjša poplava je lahko katastrofalna : reševanje pisne in grafične dediščine. *Delo* 50 (19. junij 2008), št. 141, str. 24.

Usnjen antependij sv. Margarete z gradu Snežnik : preiskave in poseg / Katja Kavkler, Nadja Podboj. *Konservator-restavrador* (2008), str. 27 (somentorica).

Jure VOLČJAK

Das Dominikanerinnenkloster Velesovo/Michelstetten im Laufe seines Bestehens. *Bettelorden in Mitteleuropa / Heidemarie Specht und Ralph Andraschek-Holzer* (Hgg.). St. Pölten : DASP, 2008, str. 211–232.

Kirchliche Archive in Slowenien. *Scrinium* Bd. 61/62 (2007/2008), str. 247–254.

Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736 : katalog razstave. *Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736* [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008], str. 80–157.

Kranjski deželni privilegiji : 1338–1736 [razstava Arhiva Republike Slovenije : Narodna galerija, Galerija Narodni dom, 3. april–4. maj 2008, Peterokotni stolp Ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008].

Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008 (so-urednik Andrej Nared).

O t. i. koroških listinah, izročeni Koroškemu dežel-nemu arhivu v Celovcu. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 97–136.

Württembergška knjiga listin na svetovnem spletu. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 145–146.

Andrej ZADNIKAR

Zbirka prospektov : 20. stol. : arhivski popis : signatura fonda AS 1442. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008.

Ivanka ZAJC CIZELJ

Celjsko in mariborsko okrožje (1748–1849) – teritorialni obseg. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarских mojstrov na slovenskem Štajerskem : (1786–1849) : [Zgodovinski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, 2.10.2008–31.3.2009]*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 6–7.

Marica Strnad–Cizelj (1872–1953). *NePozabljena polovica : portreti ženske 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, rokovnik, 1. izdaja, Ljubljana : Založba Tuma, 2008, str. 86.

Telovadno društvo Celjski Sokol 1890–1940. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 349–362.

Boštjan ZAJŠEK

Jure Maček, Korespondenca dr. Lavoslava Gregorčca, Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji 15, Maribor 2007, 213 strani. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 176–177.

Hedvika ZDOVC

Gradec, Avstrija : Evidentiranje arhivskega gradiva, ki je izven države ter zadeva Slovenijo in Slovence v letu 2007. *Obvestila* 24, št. 1, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 93–112.

Medarhivska delovna skupina za področje uprave – vloga in pričakovanja. *Arhivi* 31 (2008), št. 1, str. 61–62.

Metoda Kemperl, Bojan Cvelfar, Zdenka Semlič Rajh. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarских mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)*. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 418–419.

Katja ZUPANIČ

100. obletnica septembrskih dogodkov na Ptujju. *Ptujčan* 14, št. 10 (24. oktober 2008), str. 4.

21. posvetovanje »Arhivska praksa 2008«, Tuzla, 9. in 10. oktober 2008. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 371–373 (soavtor Damjan Lindental).

Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008.

Nacionalna zavest se je prebudila na Ptujju leta 1908 : katalog razstave v Galeriji Magistrat ob stoti obletnici septembrskih dogodkov na Ptujju. Ptuj 2008.

Ocena stanja arhivskih skladišč v Zgodovinskem arhivu na Ptujju po metodi Michalskega, zbornik ADS.

Upravnoteritorialni, gospodarski ter družbeni razvoj Vidma po letu 1945, Videmski zbornik.

Barbara ŽABOTA

Protestantizem na Loškem : ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 417–418.

Vzpenjača na grad: ideje – projekti – uresničitev. *Kronika* 56 (2008), št. 1, str. 99–101 (soavtorica Barbara Pešak Mikec).

Aleksander ŽIŽEK

Brez meja. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 419–420.

Kdo je kdaj v cehu plačal ceho. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* XV (2008), št. 2, str. 7–16.

Zbirka obrtnih listin : razstava in katalog. Zgodovinski arhiv Pančevo, maj 2008; Zgodovinski arhiv Celje, 19. september 2008–31. december 2008. Celje in Pančevo, 2008, 18 strani (soavtor Milan Jakšič).

Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC

Ali reformacija ali protireformacija? *Delo* 50 (5. junij 2008), št. 129, str. 17.

Die Protokolle der Kollegs–Vorsteherung als Quelle und ihre Aufschlüsse über die Alumnen der Diözese Laibach. *Das Priesterkolleg St. Augustin »Frintaneum« in Wien 1816 bis 1918 : kirchliche Elite–Bildung für den Donau–Alpen–Adria–Raum*. Wien, Köln, Weimar : Böhlau, cop. 2008, str. 83–104.

Poročila in risbe utrdb arhitekta Giovannija Pieronija. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2008. 343 str. (odgovorni urednik).

Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540. *Kamniški zbornik* 19 (2008), str. 121–133.

Stolni kapitelj v Ljubljani v letu posvetitve nove ljubljanske stolnice. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani : 1707*. – Ljubljana : Stolna župnija sv. Nikolaja : Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Celje : Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 28–45.

Vladimir ŽUMER

Mag. Vladimir Kološa – Miha, šestdesetletnik. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 427–433.

Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji. *Arhivi* 31 (2008), št. 2, str. 307–326.

Poslovanje z zapisi : upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hrambe in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki. Ljubljana : Planet GV, 2008.

Zakon o zaščiti dokumentarnog i arhivskog gradiva i arhivima. *Arhivski vjesnik* 51 (2008), str. 149–160.

